GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE dAUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christusregering verkeert slechts de nieuwe mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

VIERDE BOEK

Leven van Calvijn en druk bij de Hervorming in Frankrijk.

VIJFDE BOEK.
De strijd van de Hervorming Zwitserland. Blz 126

AMSTERDAM,
B. BLANKENBURG JR.
1869.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016

VOORREDE.

Het ogenblik waarop dit deel het licht ziet, vereist enige woorden tot inleiding.
Een dag, waarmee een groot tijdvak in de geschiedenis van de nieuwe tijden eindigt, zal weldra door de Protestantse Christenen worden herdacht. De registers van de kerkenraad te Genève van het jaar 1564 vermelden onder de naam van Calvijn deze eenvoudige woorden:
"Tot God gegaan Zaterdag de 27ste Mei tussen acht en negen uren".

De schrijver van dit boek, door de Evangelische Alliantie uitgenodigd om een rede uit te spreken over de Hervorming en de Hervormer van Genève, in de samenkomsten van Christenen uit alle landen, welke in September 1861 te Genève werden gehouden, merkte tijdens zijn voorbereidend werk die belangrijke datum op, en stelde aan de vergadering voor dat bij gelegenheid van het derde eeuw feest van de dood des Hervormers, Genève en de Hervormde kerken in het algemeen, een openbare dankdag zouden houden, om God te loven dat Hij in de zestiende eeuw Jan Calvijn had verwekt om aan de Hervorming van de Kerk te arbeiden, door het God Woord als opperste gezag, en de genade als enige oorzaak honds te herstellen. De leden van de samenkomsten, ten getale ongeveer twee duizend, namen dit voorstel aan door allen de hand op te steken. (Samenkomsten te Genève in 1861, deel blz. 390 en 391.)

Terwijl de Protestantse Christenen zich gereed maken dat feest te vieren, heeft de schrijver ook naar zijn kracht trachten mee te werken om de nagedachtenis van de grote leraar te verlevendigen. Bijna in dezelfde tijd toen de gedachte aan dat Protestantse feest geopperd werd, stelde hij zich voor in een bijzonder werk de Hervorming in Europa ten tijde van Calvijn te verhalen. Vóór ruim een jaar de twee eerste delen hebbende uitgegeven, heeft hij er op gestaan het derde boek vóór de 27ste Mei verscheen, en hij biedt dat thans het publiek aan. Het besla een nederige plaats, te om het werk des Heeren in herinnering te brengen.

Het vervolgende Jezuïtisme van de zeventiende en de oppervlakkige ongelovigheid van de achttiende eeuw, hebben de grote Hervormer van het Westen gelasterd. De tijden zijn veranderd en de negentiende eeuw begint hem recht te doen. Zijn werken, zelfs de onuitgegeven, worden gezocht en uitgegeven; zijn leven, zijn karakter, zijn godgeleerdheid, zijn invloed zijn het voorwerp van talrijke studiën, welke in het algemeen een karakter van waarheid dragen; zelfs vermaarde schilders hebben in zijn leven het onderwerp van hun fraaiste doeken gevonden.
Wij zijn geen blinde bewonderaars van hem. Wij weten dat hij soms zeer heftig kon zijn. Wij erkennen dat hij, delende in de fouten van zijn eeuw of liever van tien eeuwen, gemeend heeft dat hetgeen de eerbied aan God verschuldigd aanrandt, door de burgerlijke macht moet gestraft worden, evengoed als hetgeen enige schade veroorzaakt aan de eer of het leven van de mensen.
Wij betreuren die dwaling. Maar hoe zal men met nauwgezetheid de brieven en andere geschriften van de Hervormer bestuderen, daarbij de verhalen van zijn tijdgenoten, zonder in hem te erkennen niet alleen een van de fraaiste vernuften, een van de verhevenste zielen, een van de warmste harten, kortom, een van de waarachtigste Christenen, een van die zeldzame mannen, die zich onbepaald aan de plicht wijden? Een uitstekend geleerde, wie Schotland nog beweent; doctor Cunningham, opvolger van Chalmers, heeft in een geschrift kort vóór zijn dood uitgegeven, gezegd: "Calvijn is de man, die na Paulus het meeste wel heeft gedaan aan de mensheid."

Zonder twijfel, steeds zal hij vijanden hebben, Een zeer geacht en verspreid tijdschrift van Duitsland, sprekende van een spotschrift is de uitdrukking die het gebruikt, Schmähschrift voor enige tijd tegen Calvijn uitgekomen, vraagde, "uit welke hoek dat geschrift afkomstig was? Of het uit het Jezuïtistisch Rome of het godloochenend atheïsme afkomstig was?"
En werkelijk daaruit komen voornamelijk de vijanden van de Hervormer voort; maar wij erkennen graag dat men, zonder tot een van die beide scholen te behoren, hem toch vijandig kan zijn.
Overigens, verontrusten wij ons niet te zeer over die aanvallen; de Meester van Calvijn heeft gezegd: "Als zij deze dingen aan liet groene hout doen, wat zal aan het dorre geschieden?" (Luk. 23: 31.)
De schrijver van dit werk meent dat het beste middel om zijn gedachtenis recht te doen wedervaren is hem bekend te maken. Men zal in dit boek *vele feiten, vele woorden van de grote man aantreffen, welke in andere geschiedenissen niet gevonden worden.*
Indien een schrijver zo gelukkig was aan het Duitse publiek een onbekende trek uit Luthers leven mee te delen, geheel Duitsland zou er van vervuld zijn. Zullen wij dan onverschilliger zijn voor het leven van onze grote Hervormer?
Ongetwijfeld zijn er in het leven van Luther treffender daden, en hij maakt zich zo ligt meester van ons hart; doch men kan vragen of er niet in het leven van Calvijn trekken zijn, welke althans zeldzamer zijn in dat van de doctor van Wittenberg; b. v. De wijze waarop alom waar de jonge doctor van Noyon (te Angouléme, te Poitiers enz.) zich bevindt, hij al spoedig omringd wordt van aanzienlijke mannen die hij voor de waarheid wint.

Niettemin, dit boek is niet de geschiedenis van Calvijn; de schrijver wil dit aan sommige lezers herinneren. De titel zegt dat overigens genoegzaam: *Geschiedenis van de Hervorming IN EUROPA ten tijde van Calvijn.*
Het is de tweede serie van een werk waarvan de Geschiedenis van de Hervorming in de zestiende eeuw de eerste is geweest. Daar de Hervorming van de westelijke volken, waarvan Calvijn de ziel is geweest, een bijzonder karakter heeft, hebben wij gemeend daaraan een afzonderlijk deel te moeten wijden; doch wij zullen ons niet bepalen tot het verhaal der feiten in de Hervorming, aan welke Calvijn een rechtstreeks aandeel heeft genomen.
Een gedeelte van dit vierde deel zal de Hervorming van Engeland meedelen, beginnende van de val van Wolsey. Wij stellen ons zelfs voor om voort te gaan met het schetsen van de voornaamste trekken van de Hervorming in Duitsland. Dat hebben wij reeds gedaan in de twee eerste delen van dit werk, waarin het Smalkaldisch verbond, de Neurenburger vrede, de vrijverklaring van Würtemberg en andere overeenkomstige gebeurtenissen een plaats hebben gevonden. De schrijver stelde zich ten doel de gehele omvang van de Hervorming te schetsen.
Nadat hij over Frankrijk en Calvijn gesproken heeft, verhaal de schrijver in dit deel feiten, welke betrekking hebben op François Zwitserland, de valleien van de Waldenzen in Piëmont en eindelijk op Genève.

Hij mag enige verwijten die men zijn twee eerste delen heeft toegevoegd niet met stilzwijgen voorbijgaan: "Het is een vreemd denkbeeld, hebben sommigen gezegd, "ons zo lang met Genève bezig te houden! Geeft men aldus niet teveel eer aan een stadje van enige duizenden zielen? De geschiedenis vraagt naar grote volken en machtige personen. Wij ontmoeten die althans rondom Luther; maar te Genève zien

wij niet dan eenvoudige syndicussen en onbetekenende burgers!"

Ik moet zulks toegeven. In dit deel onzer geschiedenis wordt gehandeld over een kleine stad en een klein volk; en in deze democratische eeuw, willen sommigen alleen van keurvorsten en koningen weten. Het zij ons vergund te antwoorden dat hetgeen klein is, wat betreft de uiterlijke schijn, somtijds belangrijk is in de zedelijke invloed die het uitoefent. Het is een waarheid dikwerf door de Heilige Schriften herinnerd: *De schepen, hoewel zij zo groot zijn, worden omgewend van een zeer klein roer.* (Jak. III: 4).
Dit gedeelte van onze verhalen is tweeledig: het ene deel is gewijd aan een man, namelijk Calvijn; het andere aan een stad, namelijk Genève. Deze twee schijnen bij sommigen ieder afzonderlijk te bestaan, alsof zij elkaar nimmer moesten ontmoeten. Maar van het begin af heerst onder hen een nauw verband; zij zijn bestemd om verenigd te worden. Beiden krachtig, ofschoon zonder vertoning, zal hun verbond eens hun kracht vermenigvuldigen. Als Calvijn en Genève één zullen zijn, dan zullen vele mensen en volken hun machtigen en heilzame invloed ondergaan. Uit dit huwelijk zal een talrijke en krachtige nakomelingschap geboren worden. Wat ook de bewonderaars van de wereldse grootheden mogen zeggen, die vereniging was, toen zij gesloten werd, een belangrijker gebeurtenis voor de mensheid dan die, welke een dichter uit de eeuw van Lodewijk XIV bij een beroemde omstandigheid deed zeggen:
De Bourbons, die kinderen van de goden, verenigen hun vruchtbare takken.

Het denkbeeld dat wij hebben uitgedrukt zal niet algemeen worden aangenomen. De kleine omvang van het toneel zal maken dat dit tweede werk niet even veel belang inboezemt als het eerste. En toch zijn er rechters geweest, welke de aantrekkelijkheid en zelfs het belang van de geschiedenis van Genève hebben gevoeld. Het zij ons vergund enige voorbeelden daarvan te geven.
"Als men bedenkt hoe klein het veld is dat ons aangeboden wordt," zegt de London Review, "slechts een kleine stad, dan verdient de verscheidenheid van de karakters welke zich daar vertonen al onze bewondering. De dauwdroppel is groot genoeg om hemel en aarde af te kaatsen, en een zorgvuldig bestudeerde stad biedt ons het beeld aan van een rijk. Onverwachte gebeurtenissen en verrassingen, heldendaden en moedig doorgestane vervolgingen, lage en tirannieke daden, alles wordt er gevonden, alles volgt op elkaar."
Enige beoordeelaars hebben zelfs de feiten van dit tweede werk boven die van het eerste gesteld. De New York Observer zegt: "De geschiedenis van de tijd waarin die gebeurtenissen voorvallen, wordt gekenmerkt door een verhevenheid, een gewicht en romantische grootheid welke in geen ander gedeelte van de grote beweging in Duitsland ten tijde van Luther gevonden wordt."
Menig dagbladschrijver heeft, ook bij het openbaren van enige wrevel tegen Calvijn, de grootheid van zijn werk te Genève erkend. "Dat werk," zegt de Republican van de Verenigde Staten, "is de geschiedenis van de Hervorming ten tijde van Calvijn, met Genève tot middelpunt, en de strenge Hervormer tot de Mohammed van dat nieuwe Mekka."
De belangrijkheid van de Genèefse geschiedenis voor de vrijheid, is vooral door Engelse beoordeelaars gevoeld. "Dat boek," zegt de Morning Herald, vertoont ons het tafereel van Genève; haar strijd voor de onafhankelijkheid; de grote slag voor de vrijheid van gedachte en gewetensvrijheid, welke toen begon, en waaraan Genève van den beginne af een levendig aandeel nam. Het Christendom moest, gelijk de schrijver aantoont, een macht van vrijheid zijn; Rome maakte, door het te verbasteren, er een

macht van willekeur van. Calvijn voerde het terug tot zijn eerste werken door het te vernieuwen."
Wij zullen ons niet ophouden bij de Freeman van Londen, volgens wie "de medegedeelde feiten de sympathie van alle Engelsen zullen opwekken; "noch bij de Saturday Review, die zich verblijdt over " het heldere licht waarin de Genèefse kampioenen van de vrijheid worden geplaatst."
Alleen een aanhaling nog:
"Genève," zegt de Patriot, "is een van de kleinste en heldhaftigste steden van Europa. Als men haar geschiedenis had willen voorzeggen, zou zij ongelooflijk geschenen hebben. Genève heeft niet alleen de hertog van Savoye en de paus uitgedaagd, maar ook de keizer Karel V, en zij heeft diens niet minder machtige vijand, François I getrotseerd. In weerwil van allen, heeft die stad eerst haar staatkundige vrijheden veroverd, en zulks niet alleen voor zich zelve, maar voor het gehele noorden van Europa. Meer dan eens is Genève de Thermopyle geweest van het Protestantisme en van de vrijheid, moedig verdedigd door een klein getal helden, dat niet veel talrijker was, als men het vergelijkt met degenen, die haar ondergang beraamden, dan de drie honderd mannen van Leonidas tegenover de Perzen."

Doch moge al de mening van sommigen gunstig zijn gestemd voor de kleine stad, de veroordelingen van andere staan daartegenover; en daar in dit deel, en zo het God behaagt ook in volgende, wederom van Genève zal gesproken worden, wenst de schrijver zich te verklaren over die bedenkingen.
De schuld, zo die bestaat, ligt voor alles aan de geschiedschrijver. Het talent van een van de grote meesters in de geschiedenis zou elk verwijt hebben voorkomen; doch de werkman heeft het werk schade gedaan. Zou evenwel het tegenwoordig geslacht zo opgeblazen zijn, dat hetgeen in zichzelf groot en schoon is, hetzelve geen belang inboezemde, en dat al de keurigheid van stijl nodig zou zijn om zijn bedorven smaak op te wekken?
Er is sprake van een gemenebest, en dit is een tweede reden waarom onze verhalen niet bevallen. Sommigen hebben zich verbeeld dat de schrijver als hij van vrijheid sprak, alleen de Republikeinse staatsvorm bedoelde, en dat heeft hun mishaagd. Hier heerst een misverstand.
De schrijver heeft altijd die constitutionele vrijheid in het oog gehouden, welke alle hedendaagse vrijheden omvat, en geenszins deze of die vorm. Zelfs is hij van mening dat de monarchale vorm het meest geschikt is voor de vrijheid van een groot volk Het is hem gebeurd een Republiek zonder vrijheid, en een monarchie waar allen vrij waren nevens elkaar te zien.
Nochtans heeft de geringe belangstelling van sommigen voor de jaarboeken ener kleine natie hoofdzakelijk een andere grond.
Eigenlijk zijn er twee geschiedenissen; de een uitwendig maakt groot vertoon, doch de gevolgen duren niet voort; de andere inwendig, heeft slechts een nederig vertoon, even als het graan dat ontkiemt; en die toch even als dit zeer kostelijke vruchten draagt. Hetgeen aan een aanzienlijk gedeelte van het publiek bevalt, zijn voornamelijk die verhalen waarin grote legerafdelingen voorkomen. Daarentegen worden wij allen getroffen door de beweging van de gemoederen, de degelijke karakters, de openbaringen van geestdrift, de geringe toestand van nederige en stille harten, de heilige genegenheden, de levenwekkende beginselen, het geloof dat overwinningen behaalt, het Goddelijk leven dat de volken wederbaart; in één woord de zedelijke wereld. In onze ogen zijn de stoffelijke wereld, de natuurlijke en zinnelijke krachten, de parken geschut en de trotse ruiterij slechts van een ondergeschikt belang.

Talrijke kanonnen, geven wel is waar meer rook; doch boven die uiterlijke krachten, welke het hoofd benevelen, verkiezen wij de innerlijke krachten waardoor het gemoed verheven wordt, de zielen voor de waarheid, voor de vrijheid, voor God worden ontvlamd en hen voor het eeuwige leven bereiden. Ontwikkelen die uitwendige krachten zich in de boezem van een klein volk, dan hebben zij voor ons des te meer aantrekkelijkheid.
Sommige landen stellen belang in Genève wegens het goede dat zij van die stad hebben ontvangen. Toen Theodorus Beza Calvijn na zijn dood aansprak, zei hij: De verstrooide kerken door de gehele wereld in grote getale verspreid belijden het dat zij u grotelijks verplicht zijn; doch bepaaldelijk aan uw leer en aan uw ijver zijn Frankrijk en Schotland de herstelling van het rijk van Christus in hun midden verschuldigd." Bij Frankrijk en Schotland moet men ongetwijfeld ook Neerland voegen.
Wij mogen zeggen dat de geschiedenis van de Genèefse strijd bij het François Protestantisme goed ontvangen is. Niet zo geheel is zulks het geval in Frankrijk bij hetgeen men noemt het grote publiek. Wij begrijpen dat zeer goed. Elk jaar verschijnen er teveel belangrijke werken, welke tot de nakomelingschap zullen overgaan, dan dat de lieden van de wereld zich kunnen bezig houden met onze geringen arbeid… inchoata ac rudia.

Evenwel moet men niet menen dat de Fransen zich volstrekt niet bekommeren om de heldhaftige worstelingen, welke een volk strijdt om zijn vrijheden te handhaven en zijn onafhankelijkheid te veroveren. Lange tijd zijn zij onverschillig geweest voor dergelijke tonelen, doch de zaken zijn veranderd. Er heeft zich in Frankrijk een keurbende gevormd, aan welker hoofd zich beroemde namen bevinden, welke de ware vrijheid begrijpt, en zich tot taak heeft gesteld die in het hart en in de zeden van dat volk te planten.
Er zijn toch enige hinderpalen welke beletten dat de geschiedenis van Genève algemeen gewaardeerd wordt. Die stad heeft twee eeuwen lang een stijd van man tegen man geleverd tegen de macht van de Jezuïten en van Rome. Van daar vooroordeel, haat, gewis voornamelijk van Ultramontaanse zijde, maar waarmee ook soms liberalen, in de school van het Katholicisme opgevoed, besmet zijn.
Er zijn overigens onafhankelijke geesten, vol van de edelste zielsverheffingen, aan wie het Rooms Katholicisme - wij bedoelen datgene, hetwelk tegelijker tijd bijgelovig en vervolgend is - veel kwaad gedaan heeft en nog doet. Men moet toegeven dat er vaak bij de edelmoedigste hoofden van het tegenwoordig liberalisme een leemte gevonden wordt. Hun ontbreekt een van de twee vereisten voor de ontwikkeling en de voorspoed van de hedendaagse maatschappij. Zij beminnen de vrijheid, doch zij hebben geen geloof. De overgeleverde bijgelovigheden welke de Roomse kerk vertoont, haar tegenstand aan de grote beginselen van de nieuwere beschaving, maken dip edelmoedige geesten afkerig; en terwijl zij liet Christendom zelf verwarren met het Katholicisme dat hen uitwerpt, keren zij zich af van de Evangelische waarheden en het Boek van de hoeken. En toch, hoe zeer komen de christelijke beginselen thans te stade!

Een uitstekend man heeft voor ongeveer een jaar in Frankrijk een verhandeling geschreven over de *Roeping van de Schrijvers*, en heeft aangetoond dat hun plicht is zich te richten tot het tegenwoordig geslacht, op een wijze die geschikt is om hen de waarheid en de vrijheid te doen verstaan en te beminnen. Wij bedoelen de heer de Rémusat. Ja, zeggen wij met hem, de letterkunde is niet alleen een zaak van smaak; wanneer zij ons aangename ogenblikken heeft geschonken, dan is daarmede niet alles

gezegd. De eerste plicht van de geest is de waarheid te beminnen, zozeer dat men zich voor haar kan op offeren. Men kan gerust zeggen dat elk werk dat de liefde tot de waarheid en tot de ware vrijheid ontzenuwt of afleidt, een gevaarlijk boek is. Nu zijn er voornamelijk twee richtingen die deze kostelijke zaken bedreigen. Aan de een kant de voortgang van het scepticisme; daardoor is langzamerhand ontstaan die zwakheid van verstand, die koudheid van gemoed, die noodlottige losbandigheid van de zeden, welke aan de vrijheid verderfelijk zijn. En aan een geheel tegenovergestelde kant, vertoont zich een ander gevaar; namelijk die godsdienstijver zonder verstand, gepaard met een verachtende vijandelijke houding tegenover alle beginselen van de vrijheid; die vrome ijver, welke de rechten van God bepleit, maar met verachting neerziet op die des mensen.

"De meest christelijke natiën hebben aan de wereld het voorbeeld van de vrijheid gegeven," roept de heer de Rémusat uit. Zijn het godloochenaars die de Republiek van de Verenigde Neerlanden en het gemenebest van de Verenigde Staten hebben gesticht?" (Revue des Deuce-Mondes, Januari 1863.)

Wij voegen daarbij: Zijn het godloochenaars, die, vóór Holland en Noord-Amerika de vrije en Evangelische stad Genève hebben gesticht, gevestigd en gehandhaafd; de stad, welker Hervormer en wetgever, Calvijn, door Amerika en Nederland erkend wordt als hun Hervormer en meester?

Men zal zich niet verwonderen dat wij voor de geschriften van de aangehaalden schrijver een billijke voorkeur gevoelen, geheel onafhankelijk van het artikel dat hij voor enige jaren in de Revue des Deux-Mondes wijdde aan onze Geschiedenis van de Hervorming in de zestiende eeuw; toch maken wij gebruik van deze gelegenheid om hem onze erkentelijkheid te betuigen voor de grote onpartijdigheid waarmee hij daarbij de Hervorming waardeerde.

Doch thans is er sprake van iets anders; wij hechten een groot gewicht aan de edele raadgevingen die hij aan de schrijvers geeft.

Even als de heer de Résumat overtuigd dat men, om het tegenwoordig geslacht te verbeteren, het voorbeeld van grote opofferingen en heldhaftige zelfverloochening heeft voor te stellen, heb ik getracht aas te doen. Ik geloof dat de dood van Berthelier of van Lévrier, en andere verhalen die deze geschiedenis voorstelt, aan zwakke zielen kracht kunnen wedergeven.

Ik vergeet niet dat Frankrijk voor mij geen vreemd land is; ik behoor tot de schaar van de vluchtelingen, die genoodzaakt werden om het land te verlaten waar de as van hun vaderen rustte, omdat hun meesters hun noch het Evangelie, noch he vrijheid wilden toestaan. Wij hebben de herinnering aan die streken bewaard; en wij wensen haar onze onveranderlijke toegenegenheid te betuigen, door het onze bij te dragen om hen bekend te maken met de onbeschrijfelijke schoonheid van die vrijheid en dat Evangelie, voor wier handhaving wij haar vroeger een lang vaarwel hebben moeten toeroepen.

Maar waartoe zou Frankrijk het oor verlenen aan verhalen die van ver komen; is het niet zelf rijk genoeg? Welk recht hebben wij Fransen van vroeger, door de Valois en Bourbons verjaagd, om eehoord te worden door de Fransen van de tegenwoordige tijd? Wij zijn slechts bannelingen. De kiesheid van de moderne Atheners bekommert zich niet meer om onze taal. De landen waar de vervolging no; heeft afgezonderd, zijn wellicht in hun ogen niets dan ,.loca nocte silentia late, plaatsen eenzaam verborgen, vol ijsvelden en afgrijselijke afgronden. Vreemd zou het zijn als een ruwe stem uit die woeste streken welkom zou zijn te midden van de welsprekende vergaderingen en welluidende tonen van de schitterende, levendige en uitgebreide hoofdstad. Voc victius!

Zal ik dan mijn verhalen staken? Zal ik mij voortaan bepalen om vorsten, koningen, staatsdienaren, kardinalen, legermachten traktaten en rijken ten toneel te voeren?
Nee, dat zij verre. Gewis zal ik spreken van Francóis I en van Karel V; van Anna Boleyn en Hendrik VIII, en van meer voorname personen; doch ik zal mijn trouw houden aan de kleine volken en de kleine zaken.
Ik beken het, het is een nietige stad, waarvan ik de strijd verhaal, maar zij heeft toch, twee eeuwen lang, weerstand geboden aan Rome, tot dat zij de taak, waarmee zij zich had belast, aan de handen van machtiger natiën, zo als Engeland, Duitsland en Amerika had overgegeven.
Laat de liberale mannen, die thans de meeste voordeden trekken uit haar harde strijd, haar minachten. Het zij zo. Ik heb er de moed niet toe. Ik herinner mij hoeveel vluchtelingen zij heeft opgenomen; dat zij er een wijkplaats hebben gevonden, hun kinderen er nog vinden., en ik betaal haar mijn schuld. O, zo zij slechts wilde verstaan dat zij in de toekomst alleen dan met ere kan bestaan, als zij bij het hoogschatten van de vrijheid, boven al het Evangelie bemint

Tenslotte nog enige woorden over de beginselen die ons richten bij het schrijven dezer geschiedenis. Hetgeen volgens onze mening in alle zaken moet bestudeerd worden, is liet begin, de oorsprong derzelve. De vorming van de wezens, het ontstaan van de opeenvolgende tijdperken van de mensheid, hebben in onze ogen een gewicht en een belang, welke ver boven de voorstelling staan van hetgeen de dingen later zijn geworden. Het tijdperk van het ontstaan van het Christendom, waarbij wij Christus en zijn apostelen beschouwen, is volgens ons veel bewonderenswaardiger dan die welke daarop gevolgd zijn. En zo heeft ook de Hervorming, de schepping van de Evangelische wereld in de nieuwere tijden, voor ons meer aantrekkelijkheid dan het Protestantisme dat daarna kwam. Wij beschouwen graag het leven in zijn wording. Als het werk gedaan is, dan zijn de "summa momenta" voorbij. Reeds in de eerste regels van het eerste deel van ons eerste werk, hebben wij gezegd deze regel te zullen volgen. Men zal ons niet verwijten daaraan niet getrouw te zijn gebleven.

Men heeft ons ook tegengeworpen dat onze geschiedenis teveel in bijzonderheden afdaalt.
Wij antwoorden dat het niet goed is een enkel feit in het onbestemde te laten; dat men het. moet bestuderen en beschrijven. Alleen de bijzonderheden van de gebeurtenissen kunnen er een nauwkeurige kennis van geven, en het zegel van de werkelijkheid er op drukken. De schrijver kan hier ook een getuigenis aanvoeren, welke niemand zal wraken. Hij herinnert zich dat hij voor ongeveer dertig jaren, te Parijs zijnde, bij de Heer Guizot, in de tijd toen het eerste deel van zijn Geschiedenis van de Hervorming verscheen die uitstekende schrijver tot hem zeide: "Geef ons de bijzonderheden, het overige kennen wij."
Wij denken niet dat velen onzer lezers zullen menen er meer van te weten dan hij.

Een andere overtuiging heeft ook enige invloed op het karakter van ons verhaal. Het schijnt ons toe dat de studie van het onbekende een bijzondere aantrekkelijkheid heeft. Genève en haar worstelingen voor vrijheid en Evangelie, zijn een terra incognita, behalve voor haar burgers en enige geleerden. Wanneer geschiedschrijvers een verhaal doen van oude, of nieuwere tijden, bijvoorbeeld de opstand der Nederlanden, die van Engeland of van Frankrijk, dan vermogen zij alleen iets beter te zeggen hetgeen andere reeds medegedeeld hebben. Wellicht is er enig voordeel in een nog onontgonnen grond te bewerken; om nieuwe feiten te voegen bij die schat, die de

wijsheid van de volken moet zijn.
Bij dat alles miskent de schrijver niet wat er waars kan zijn in enige beoordelingen en aanmerkingen, die gedaan zijn, en bij het vasthouden aan de door hem gestelde beginselen zal hij trachten er nut van te trekken.
Hij had gehoopt dit jaar zijn derde en vierde deel samen uit te geven. Daar hij de winter van 1862 op 63 te Nice heeft moeten doorbrengen, met verbod om te werken, kan bij nu slechts één deel het licht doen zien; doch, zo God wil, zal het volgende niet lang op zich laten wachten.
Van Nice terugkomende, heeft hij Piëmont bezocht, gedeeltelijk om in de valleien van de Waldenzen een synode bij te wonen, waardoor hij herinnerd werd aan die, waarvan in dit deel gesproken wordt; gedeeltelijk ook om te Turijn in de Rijksarchieven nasporingen te doen.
De kostbare verzamelingen, welke daar te vinden zijn, zijn met mildheid voor hem ontsloten, en hij heeft enige tot heden onbekende, kostbare documenten kunnen verzamelen en doen afschrijven, waarvan hij, gelijk men zien zal, onmiddellijk gebruik heeft gemaakt.

GRAVELINE, EAUXVIVES
GENEVE,

Maart 1864.

INHOUD.

VIERDE BOEK.

Tijdperk van druk bij de Hervorming in Frankrijk.

EERSTE HOOFDSTUK.
CALVIJN ALS VLUCHTELING TE ANGOULÈME.
(November en December 1533.)
Rome vertrapt de rechten des gewetens, door de Protestanten verlangd. Calvijn vlucht. Hij buigt zich onder het kruis. Het huis van du Tillet, in de Genèvestraat. De boekerij. Een nieuwe verschijnsel. Doxopolis, de stad van de heerlijkheid. Het veilige nest. De arbeid van Calvijn. De smederijen waar Vulucanus zijn bliksemen smeedt. Mensen die zich met de dieren gelijk stellen. Calvijn bestrijdt hen. De edele omgang van de vriendschap.

TWEEDE HOOFDSTUK.
DE VLUCHTELING WORDT EVANGELIST.
(December 1533 en Januari 1534.)
De Griek van Claix. Men verzamelt zich om hem. De samenkomsten op het kasteel van Gérac. De waarheid zoeken en bidden. Zij die geloven en zij die weten. Homeliën van Calvijn op de kansel gelezen Hij predikt in het Latijn.

DERDE HOOFDSTUK.
CALVIJN TE NÉRAC BIJ ROUSSEL EN LEFÈVRE.
(November 1533 tot Februari 1534.)
Margaretha komt te Nérac. Evangelische beweging in haar omgeving. Vluchtelingen, armen en kinderen. Calvijn begeeft zich naar Nérac. Toegeeflijkheid van Roussel. Beslissing van Calvijn. Een oprechte grijsaard. Lefèvre voorzegt aan Calvijn diens toekomst. Een les die Calvijn ontvangt. Berisping van hen die zich bij de ongelovigen voegen.

VIERDE HOOFDSTUK.
EEN DRAMATISCHE VOORSTELLING AAN HET HOF VAN NAVARRE.
(December 1533 tot Februari 1534.)
Het heilig avondmaal in een onderaards gewelf. Tegenstand van de koning van Navarre. De Geboorte van Christus, een drama. Een timmerman en een jeugdige Israëlitische. Men verstoot hen alom te Bethlehem. Zij nemen hun toevlucht tot een stal. De Heer zendt zijn engelen. Terugkomst van Jozef. Jozef aanbidt het kind. Grappig tussenbedrijf. Gesprek van de herders. De engelen kondigen de geboorte aan. Herders en herderinnen gaan naar Bethlehem. De herders ontdekken het kind. Aanbidding van de herders. Rondeaux en Virelais. Satan verschijnt. Hij loochent de menswording. Satan wordt overwonnen en Christus zegeviert. Verschillende uitwerkingen van het drama.

VIJFDE HOOFDSTUK.
CALVIJN TE POITIERS, TE BASSESTREILLES EN IN DE GROTTEN VAN SAINTBENO1T. (Maart 1534.)
Karel d'Espeville en de Haulmont te Poitiers. Calvijn en de twistredenen van de

hogeschool. Opwekkingen en bekeringen. Tegenstanders en vrienden. Calvijn leert met gunstig gevolg. Wordt uitgenodigd bij de luitenant-generaal. Gesprek over Luther en Zwinglius. De grot van Calvijn. Vurig gebed. Calvijn getuigt tegen de mis. Tegenwerking. Aanroeping. Avondmaal met onderlinge vermaningen.

ZESDE HOOFDSTUK.
CALVIJN BEGINT MET zijn LEERLINGEN DE EVANGELISATIE VAN FRANKRIJK.
(In de Lente van 1534.)

Calvijn en de vier broeders van St. George. Zij willen abt blijven en toch Evangelisch zijn. Zij offeren een voordelige betrekking op. Frankrijk ontwaakt. De goedhartige. De verzamelaar. De Hervorming en de jeugd. De Hervorming en de wetenschap. Hoe het geloof en de wetenschap verenigd behoren te zijn. Smaadreden tegen Calvijn en de Evangelisten. Brief van Calvijn aan de kerk van Poitiers. Calvijn wil geen leenman zijn van de paus. Killers betreurt Calvijn. Calvijn doet afstand van zijn geestelijk ambt. Zijn invloed te Noyon.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
DE EVANGELISCHE CHRISTENEN VAN PARIJS, IN 1534. (Mei 1534.)

Voortgang van het Evangelie in Frankrijk. Calvijn komt te Parijs. Martelaarschap van Pointet. Milon de lamme. Zijn heldendaden en zijn val. Zijn bekering. Zijn christelijke levenswijze. De koopman van de straat St. Denis. De ontvanger van Nantes. Julius Camille en zijn werktuig. Verschillend oordeel van Sturm en Calvijn. Een geleerde en een metselaar. La Catelle, de la Forge en Calvijn. Calvijn zal de dwaalleraren bestrijden.

ACHTSTE HOOFDSTUK.
CALVIJN IN AANRAKING MET DE LIBERTIJNEN EN MET SERVET.
(In de Zomer van 1534.)

De dweepzieke tafelschuimers. Calvijn is voor het behoud. Een moord en een diefstal. Calvijn begint de strijd. Het spotten met de Schrift. Liever een leeuw dan een vos. Tegen de Libertijnen. Michel Servet. Hij wil Calvijn en Frankrijk voor zich winnen. De Drie-eenheid. Luther, Zwinglius en Bucer tegen Servet. Servet verschijnt niet op de afgesproken plaats. Uitgave van de Psychopannychie. Het theologisch karakter van Calvijn. Calvijn gelukkig bij De la Forge. Hij besluit Parijs te verlaten. De reizigers worden bestolen. Zij komen te Straatsburg.

NEGENDE HOOFDSTUK.
DE PLAKKATEN. (October 1534.)

De Parijse Christenen raadplegen Farel. Alles komt in beweging in Zwitserland. Men vaardicht plakkaten uit en Farel schrijft ze. De Evangelischen te Parijs onderzoeken die. Zij nemen de plakkaten aan en deden ze uit. Men plakt ze aan en het volk leest ze. Het plakkaat zelf. Wegens de weinig gematigdheid minder krachtig

TIENDE HOOFDSTUK.
DE TOORN VAN DE KONING. (In de herfst van 1534.)

Ontsteltenis, schrik, woede. Plakkaat aan de kamerdeur van de koning. Zijn toorn. Bevelen van de koning. Angst van de Hervormden. Morin maakt zijn plan. De waarschuwer levert zijn broeders uit. Gevangennemingen. Valeton en zijn boeken worden medegevoerd. De lamme en Du Bourg worden gevat. Talrijke

gevangennemingen. Duprat en Tournon zetten de koning op. Droefheid van de koningin van Navarre. Zij spreekt ten gunste van Roussel. Bede beschuldicht de koning. De mis in zeven punten, De koning, Roussel, Courault en Berthoud

ELFDE HOOFDSTUK.
DE VERZOENING OF PROCESSIES EN SCHAVOTTEN.
(In het najaar van 1534 en het voorjaar 1535.)
Eerste veroordeling. Martelaarsdood van de lamme en van du Bourg. Moed 41 van Poille. Strafoefeningen en vlucht. Edelen. Beambten van de financiën en de schouwburg. Fabriekanten. Monniken en priesters. Caroli. Hoogleraren. Bezwaren van de vlucht. Roussel, Berthaud, Courault. De koning gedrongen tot vervolging. De processie wordt voorbereid. De kleden en relikwieën. Calvijn en de ironie. De lakens en de doornenkroon. St. Geneviève. De boete van de koning. De twee datums

TWAALFDE HOOFDSTUK.
WELSPREKENDHEID VAN François I. De WIPGALG (21 Januari 1535.)
Ene troonrede. Het aller-christelijke Frankrijk. Geween en gesnik van de vergadering. De koning zal zijn kind opofferen. De schavotten worden opgeslagen. De koninklijke stoet begeeft zich op weg. De wipgalg. Marteldood van Valeton. De strafoefening in de hallen. Dagvaarding van de vluchtelingen. Bevelschriften en strafoefeningen. De la Forge en andere martelaren. La Gaborite. De heilige kaars. Frankrijk neigt tot de Hervorming. Droefheid van Sturm. Zijn brief aan Melanchton. Droefheid en hoop. Gevoelens van Luther. Haat van de koning. Zijn brief aan de Duitsers.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
CALVIJN TE STRAATSBURG, BIJ ERASMUS EN TE BAZEL
(In de zomer en herfst van 1534.)
Calvijn. Straatsburg. Het college. Matthias Zell. Catherine Zell. De gastvrijheid. Een ijverige en heerszuchtige vrouw. Bucer en Capiton. Hetgeen hun ontbreekt. Calvijn verlaat Straatsburg. Erasmus. Zijn onderhoud niet Calvijn. Het huis van Catherine Klein te Bazel. Pieter Ramus over Calvijn. Inwendige strijd van Calvijn. Cop te Bazel. Grynée en Calvijn. Vabri en Calvijn. Calvijn vermaant tot vrede. De vertaling van de Heilige Schrift

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
INSTITUTIE van de CHRISTELIJKE GODSDIENST. (In de winter van 1534.)
Doodvonnissen. Calvijn rechtvaardigt de droefheid. nieuwe offers. Verontwaardiging in Duitsland. Oswald Myconius. Zijn eerste prediking. De strafoefeningen verontwaardigen hem. Angst van du Tillet. Uitwerking van de martelingen op Calvijn. Hij zal de zaak van zijn broeders bepleiten. De theologie hersteld. De Hervorming is een schepping. De institutie van de christelijke godsdienst. Een gevoel van Goddelijkheid in ons. De haarkloverijen en de getuigenis des Geestes. De uitdelging. Het geloof en de liefde. De ijver des harten.])c zegepraal verzekerd. Alles is genade. God wil het kwade niet. De zedenleer in de godsdienst hersteld. De kerk. Algemeen overzicht

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
CALVIJN BIGT ZICH Tm, de KONING EN VERTREKT NAAR ITALIE.
(Augustus 1535.)
Martelaren. Brief aan de koning. De Hervorming is de waarheid. De waarheid

aangevallen en niet verdedigd. Heerschappij van de knevelarij. Oorzaak van de ijver van de monniken. Is de leer een nieuwe? Het getuigenis van de vaderen. De toestand van de wereld. Is de kerk in de hoofdkerken of in de gevangenissen? Satan stil of werkzaam. Pijnbank en lijdzaamheid. Calvijn laat zijn brief hij Beter drukken. Heeft de koning die gelezen? Calvijn vertrekt naar Italië. Zijn beweegredenen voor die reis. Terugkeer van het verhaal tot Zwitserland

VIJFDE BOEK.
De strijd van de Hervorming.

EERSTE HOOFDSTUK.
DE STRIJD IN WAADLAND. (1531.)

Het nut van de strijd. Er is een bevrediging nodig. Stilstand, daarna nieuwe strijd. Waadland en Genève. Willem Farel. Zijn beschrijving. Grootheid van de oorsprong van de Hervorming. De veldheer bereidt zijn veroveringen voor. Fabri begeeft zich tot Farel. Farel wil naar de kampplaats terugkeren. Orbe en de koopman in aflaten. Farel predikt de vergeving des Heilands. De broeder Michel tegen hem aangehitst. Zijn eerste en tweede preek. Tegenspraak van Hollard. Men werpt zich op hem.

TWEEDE HOOFDSTUK.
SAMENZWERINGEN VAN VROUWEN TEGEN DE HERVORMING EN PREDIKINGEN VAN FAREL. (1531.)

De schout van Bern komt te Orbe. De monnik in de gevangenis en Romain vervolgd. De vrouwen slaan hem. Tussenkomst ten gunste van de monnik. Farel komt te Orbe. Oproer en verlating. Samenzwering en aanval van de vrouwen. Verhoor van de broeder Michel. Michel losgelaten. Farel predikt. Zonderling gehoor. Processie en prediking. Farel predikt over biecht, aflaten, boetedoeningen, beelden en werelddienst. Farel is niet toegevend wat het leraarsambt betreft

DERDE HOOFDSTUK.
EEN nieuwe HERVORMER EN EEN BEELDSTORMER (1531.)

Pieter Virèt gaat naar Parijs. Bekeerd zijnde, komt hij te Orbe terug. Zijn strijd. Bekering van zijn ouders. Parel Viret. Virèt predikt te Orbe. De Petrus, de Paulus en de Johannes van Zwitserland. Bekering van Elizabeth d'Arnex. Bekering van oenen priester. Het heilig avondmaal te Orbe. Al de beelden stuk geslagen. De priesters gevangen genomen. De baanderheer doet een beroep op het volk. De priesters losgelaten en de beeldstormers in de gevangenis

VIERDE HOOFDSTUK.
DE VELDSLAGEN VAN GRANDSON. (1531 en 1532.)

De ziekte van de beuzelachtige vraagstukken. Wijsheid van Farel. Hoe hij arbeiders roept. Oorlogskreten van de Hervormers. Farel trekt ten strijde. Slag bij Grandson in 1476. Farel misleid door de Franciscanen. Strijd in het Benedictijner klooster. De kerken geopend voor de Hervormers. De Hervormers in de gevangenis. Beledigingen en predikingen van een monnik. Een nieuwe strijd gaat ontstaan. De twee monniken op schildwacht. Samenspanning van de vrome vrouwtjes en bekoeling van de monniken. De kersfeesten te Orbe. Ongeregeldheden van de Katholieken.

Kerkvergadering van de Hervormden. Eerste daad van godsdienstvrijheid

VIJFDE HOOFDSTUK.
DE WALDENZEN VAN ITALIË.
(1526 tot October 1532.)

De Waldenzen doen onderzoek naar de Hervorming. Morel en Masson bij Oecolampadius. De Antichrist. Oorsprong van de Waldenzen. Huwelijk. Arbeid. Mis. Natuurlijke krachten. Broederlijke genegenheid van Oecolampadins. Voorstel van een synode. Vervolging van de Waldenzen. Gevaren voor Farel. Farel schrijft aan de Fransen en vertrekt. Hij komt in de valleien. Gesprekken. De synode wordt geopend. De verkiezing. De werken. Recht door zee. Geschillen over de mate van toegeeflijkheid. Overeenstemming van de Waldenzen en. Hervormers. Oude Waldenzische handschriften. De vertaling van de Bijbel wordt besloten. Farel wil naar Genève gaan.

ZESDE HOOFDSTUK.
PLANNEN VAN de KEIZER, VAN de HERTOG VAN SAVOYE BISSCHOP TEGEN GENÈVE. (1530 tot 1532)

Bellegarde komt te Augsburg. Hij verkrijgt gein de keizer te Augsburg. Eerst Duitsland Beslissing van de keizer. Rede van Bellegarde. Plan van Bellegarde tegen Genève. Revolutionaire maatregels. De bisschop handelt anders. Hij zendt Machard naar de bisschop. Zijn voortdurende onrust. Hij wil zich boos maken. Zijn ontevredenheid op R. Hugues. De keizer geeft aan Genève bevel de secte uit te roeien. De Zwingli van Genève

ZEVENDE HOOFDSTUK.
DE HERVORMERS EN DE HERVORMING BINNEN GENÈVE. (October 1532.)

Farel spreekt met Olivetanus. Parel vertoont zich aan de Hugenoten. Voldoening en spijt. De Hugenoten gaan Farel horen. Wat hun ontbrak. Parel en zijn hoorders. Ontroering in de stad. Tweede prediking, de uitwerking daarvan. De vrouwen van Genève zijn de Hervorming vijandig. de Raad is verdeeld. Farel verschijnt voor de raad. De naam van Bern beschermt hem. De bisschoppelijke raad beraadslaagt. Samenzwering tegen Parel. Farel voor de priesters gedagvaard. Hij begeeft er zich met vreugde heen.

ACHTSTE HOOFDSTUK
DE HERVORMERS WORDEN UIT GENÈVE VERJAAGD. (October 1532.)

Farel verschijnt voor de priesters. Rede van de officiaal. Kerkelijk rumoer. Antwoord van Farel. Woest toneel. De syndicus Hugues komt tussen heide. Farel moet een kwaden dood sterven. Een soldaat schiet op Farel. Farel uit Genève verbannen, Storm. Een priester wil Farel doorsteken. De magistraten beschermen hem. Vertrek van Farel.

NEGENDE HOOFDSTUK.
REIS NAAR DE VALLELTEN VAN PIEMONT EN STRIJD IN HET LAND VAN NEUECHATEL. (In het laatst van 1532.)

Farel wil Froment naar Genève zenden. Herinneringen aan hun gemeenschappelijke gevaren. Olivetanus uitgenodigd om de Bijbel te vertalen. Hij vreest de vitters.

Olivetanus vertrekt naar de valleien. Een onherbergzame vrouw. Olivetanus en zijn drie vrienden worden ziek. Een monnik van St. Bernard. Olivetanus in de valleien. Neufchátel. Twee soorten van dienst. Een strijd in de kerk. Besluit van de raad. Een vreemdsoortig kersfeest. De pastoor maant tot de strijd aan. Een kerspreek. Een onderwerp van openlijke redetwist. Le Locle. De ossen van Brenets.

TIENDE HOOFDSTUK.
DE SCHOOLONDERWIJZER EN CLAUDINE LEVET.
(November en December 1532.)

Froment vertrekt naar Genève. Wordt eerst slecht ontvangen. Wil Genève weer verlaten. Hij wordt schoolonderwijzer. Zijn uitnodigingen. Grote opgang. Froment leert. Verschil tussen Rome en de Hervorming. De betoverden. Paule neemt Claudine mede naar de tovenaar. Claudine kruist zich en luistert. Zij sluit zich drie dagen en drie nachten op. Haar geweten vindt de vrede. Samenspreking van Claudine en Froment.

ELFDE HOOFDSTUK.
DE KERK WORDT GEVORMD. VOOR EN TEGENSTANDERS.
(Van 13 tot 31 December 1532.)

Toorn van de bisschop. Voortgang van het Evangelie. Claudine legt haar sieraden af. De dames te Genève. Bekering van verscheiden harer. Kleine vergaderingen. De kerk zonder vorm en de kerk gevormd. Een monnik predikt het Evangelie. Th. Moine en een preek in de Magdalenakerk. Vier Hugenoten vragen een dispuut. Het dispuut met de vicaris. Priesters met de degen in de vuist. Oproer in de nabijheid van de Magdalenakerk. De pastoor van St. Germain. Verbod aan Froment om te prediken. De St. Sylvesteravond.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
DE PREEK OP HET PLEIN MOLARD.
(Nieuwjaarsdag van 1533)

Menigte volks in het gouden kruis. Froment naar de Molard gevoerd. Hij nodicht het volk uit tot bidden. Het gebed op de Molard. De tekst. Men moet voorzichtig zijn als de slangen. de Raad wil Froment doen gevangen nemen. De pest. De paus en de valse profeten. De rechter is God. De tekenen van de valse profeten. Wie zijn zij? de Raad besluit te handelen. De soldaten komen. Men voert Froment weg. Froment bij Perrin. Moeilijke stand van zaken. De oudste godsdienst. Froment een wever. Men wil Froment in de Rhóne werpen. Hij verlaat Genève. Een komeet.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
DE HEILIGE SCHRIFT EN HET AVONDMAAL TE GENÈVE.
(Januari en Februari 1533.)

De prediker Boequet wordt weggezonden. Baudichon de la Maison-Neuve. De Evangelische vergaderingen. Tweeërlei Protestantisme. Olivetanus spreekt de Kerk aan. Zijn arbeid met de Bijbelvertaling. Het woord en het sacrament. Guèrin. Eerste avondmaal in Pré-l'Evéque. Guèrin weggejaagd. De twee winden.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
HET ONTSTAAN VAN DE KATHOLIEKE SAMENEWERING,
(IN DE VASTEN VAN 1533.)

Vertoog en verbanning van Olevitanus. De kerkelijke partij bereidt zich voor. De la

Maisoneuve te Bern. Bern vraagt vrijheid van godsdienst. Twee honderd katholieken voor de raad. Zij vragen om recht. Beweging tegen de Lutheranen. De samengezworenen vergaderen. Redevoeringen van de hoofden. De Katholieken verenigen zich in de St. Pieterskerk.
De Hervormden bij de la Maison-Neuve. Goulaz en Vandel vermanen tot vrede. Vendel vermoord.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
EERSTE AANVAL GEWAPENDERHAND VAN DE KATHOLIEKEN TEGEN DE HERVORMING. (28 Maart 1533.)

De katholieken bereiden zich tot de strijd. De vaandels van de koning rukken aan.
De benden worden gevormd. Alarm geroep: Grijpt de Lutheranen! Men schikt zich op de Molard in slagorde. Drie andere benden. De artillerie en de banier. Gebeden van de zusters. Beweging in de stad. Een wrede echtgenoot. Vrome afzondering van de Evangelischen. De kinderen en de vrouwen bereiden zich tot het gevecht. Vooruit! Bij de la Maison-Neuve. Vertroosting en gebed. Strijd tussen Philippe en Bellessert. Die van St. Gervais trekken weg. Claudine Levet door de vrouwen achtervolgd. De bende van Veigy verandert van richting. De Hervormden stellen zich in slagorde. Zij plaatsen de kanonnen. De trompet wordt geblazen. Tranen uit gebeden

ZESTIENDE HOOFDSTUK.
WAPENSTILSTAND TUSSEN DE BEIDE PARTIJEN.
(Van 28 Maart tot 4 Mei 1533.)

Bemiddeling van de Freyburgers. Hun rede tot de syndicussen en de priesters. Rede tot het volk en van het volk. De twee partijen treden in onderhandeling. Vreugde en gemor. Plan van verzoening voorgelezen door de kapiteins. Wordt aangenomen. Een Dominicaan bezingt de overwinning. Het avondmaal van witten donderdag. Spotternijen en schrik van de katholieken. De Dominicaan in de St. Pieterskerk. De syndicus du Crest vertrekt naar Bern. De la Maison-Neuve begeeft er zich ook heen. Zijn rede tot de Raad van Bern. De syndicus verstomt

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.
TWEEDE AANVAL WAARBIJ HET HOOFD van de KATHOLIEKE PARTIJ GEDOOD WORDT. (4 Mei 1533.)

Zotteklap. Enige Hugenoten vertrekken naar Lyon. Het feest van de heiligen zweetdoek. Belangrijkheid van de strijd. Lijst van de feiten te Genève. Een wandeling wordt veranderd in oproer. Een dienaar van de geestelijkheid. De jonge De Versonay. Wernli staat op om te strijden. De noodklok. Beslissend ogenblik. Oproeping van Wernli. Zijn eerste uitdagingen. Nachtelijk gevecht. Wernli handgemeen met de Hugenoten. Zijn dood. De nacht

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.
MEN TRACHT de DOOD VAN de KANUNNIK TE VERGELDEN DOOR DE UITROEIING van de HERVORMING. (Van 4 Mei tot 1 Juli 1533.)

Men verzamelt zich om de dode. Toorn van zijn vrienden. Men begraaft hem. Een wonder. Men bereidt zich tot het uitroeien van de Hervorming. De bisschop te Arbois. De paus beveelt hem naar Genève terug te keren. Hij besluit daarheen te gaan. De Mamelukken dringen de bisschop. De afgevaardigden van de Raad doen hetzelfde. Twee overwinningen te behalen. Freyburg vraagt vervolging. Bern stelt de vrijheid voor. De dag van 27 Mei 1533.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.
DROEVIGE ONTKNOPING.
(Van 1 tot 10 Juli 1533.)

Men bereidt alles voor de ontvangst van de bisschop. Hij komt. Tachtig bisschoppelijke. De gedaante van Genève verandert. Processie en algemeens raadsvergadering. De bisschop hij de algemene raad. Beweging. De syndicussen in de grot. De charters werden de bisschop voorgelegd. Plannen van de bisschop. Verbanningen. Namen van de verbannenen. Trouweloze list. Vlucht van sommigen. Hugenoten en Evangelischen worden gegrepen. Jaquéma in de gevangenis gezet voor haar man. Vrees van de bisschop. Vreemde vraag. Levet vlucht. Hij wordt vervolgd. Opgesloten te Gaillard. Verschillende geruchten. De kerkvoogd wil de zaak tot zich trekken. Men wil vechten. De moed van de inwoners van Genève. De ouden van de oude tijden. Zij verschijnen voor de vorst. De wet en de oude getuigen. Vastberadenheid van de mannen van Genève. De Freyburgers eisen wraakneming. Rede van G. Wernli. Weigering van de Twee Honderd. Wereldlijke macht van de geestelijkheid. Tegenstand aan de willekeurige macht. Vraag van de syndicussen. De gevangenen in de kerker. Ongeduld van de Mamelukken. Curtet omgebracht. Troepen om de stad. De toekomst wordt dreigend. Genève en Calvijn. Zegepraal en smart. Hoop.

GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA, TEN TIJDE VAN CALVIJN

VIERDE BOEK.

TIJDPERK VAN DRUK VOOR DE HERVORMING IN FRANKRIJK.

EERSTE HOOFDSTUK.
Calvijn als vluchteling te Angouléme.

Vrijheid is voor de godsdienst een levensvereiste; de overtuiging die ze bewerkt, behoeven de vergunning nóch van de kroon, noch van het Vatikaan. Gode alleen behoort het geweten, elke menselijke macht, die zich in dat rijk indringt en daar denkt te gebieden, maakt zich schuldig aan opstand tegen de wettige vorst. De godsdienstvervolging moet gebrandmerkt worden, niet slechts in naam van de wijsbegeerte, maar allereerst in naam van het recht van God. De hoogste Majesteit wordt beledigd waar waar het zwaard in het heiligdom binnendringt. Een regering die vervolgt is niet alleen onverdraagzaam, ze is goddeloos. Niemand stelle zich tussen de ziel en God. De plaats waar die elkaar ontmoeten is heilig land. Terug, gij heiligschenners! Laat de ziel in gemeenschap met Hem van Wie ze haar oorsprong heeft.

Deze gedachten komen ons voor de geest. Nu wij de tijd gaan behandelen van de vervolging te Frankrijk, de schavoten in de straten van Parijs, die geestdriftig werden toegejuicht. De Heiland zeide: *Geef dan de keizer dat des keizers is en Gode dat Gods is.*

Drie eeuwen roepen de martelaren de keizers van het heidendom toe: "Mij niet te vergunnen de God mijner keuze te aanbidden, mij te dwingen er een te aanbidden die ik niet erken … is dat niet een ongodsdienstige daad verrichten?"

In de vierde eeuw zeggen mannen als Athanasius en Hilarius tot de Ariaanse vorsten: "Satan gebruikt geweld, hij hakt de deuren open met de bijl; maar de waarheid kent geen andere wapenen dan de overreding." Toen later de barbaren de Kerk willen doen buigen onder het gewicht van het ruw geweld, verklaart de geestelijkheid zelf, hoewel langen tijd slaafs onderworpen, met luider stem, dat de godsdienstleer niet valt onder de tijdelijke heerschappij van het zwaard.

Toen dus, in de bloedige dagen van de Hervorming, de macht van Rome, zich hier en daar met die van de vorsten verenigede, de gemoederen wilde dwingen en ze met geweld aan haar wetten onderwerpen, en de Evangelische Christenen op hun beurt de vrijheid eisten, deden deze laatste niets anders dan zich te beroepen op het grote beginsel van Christus, hetwelk vroeger door de Kerk zelf was aangenomen.

Maar, hoe vreemd! dat beginsel, hetwelk ze bewonderenswaardig had gevonden, toen ze het tot haar verdediging had moeten gebruiken, ze vond het goddeloos nu men er zich op beriep ten einde aan haar vervolgingen te ontkomen.

Zulke tegenstrijdigheden zijn niet zeldzaam in de geschiedenis onzer gevallen mensheid. Men hale ze niet dan met weemoed aan. Steeds werden er in de schoot van het Katholicisme vele edeldenkende mannen gevonden, die met afschuw de vreselijke strafoefeningen hebben verworpen waardoor men meende onze vaderen af te brengen van hun geloof. Heden ten dage is dat getal nog groter, en de wetten van godsdienstvrijheid worden langzamerhand meer gevestigd onder de volken.

Maar de tijd waarin wij leven mag niet vergeten: dat de Hervorming alleen door twee eeuwen van wrede vervolging in de wereld is toegelaten. Toen de St.

Bartholomeüsnacht het bloed zag stromen in de hoofdstad van de Valois, toen onverlaten hun woeste haat koelden aan het lijk van de deugdzaamste en grootste van de Fransen, Coligny, toen was te Rome de geestvervoering groot; toen weergalmde de pauselijke stad van de kreten ener akelige vreugde. Zelfs liet de paus om de roem van de vermoording van de Hugenoten te vereeuwigen een gedenkpenning slaan, waarop de moord voorgesteld was, met het randschrift: *Hugonotorum strages.* De officieren van het hof te Rome wij zagen het met eigen ogen verkopes die thans aan hen die enig souvenir van die stad wensen mee te nemen.
Die tijden zijn voorbij; de zeden worden zachter; doch het Protestantisme heeft de roeping om aan de wereld te herinneren welk een gebruik het Roomse hof, ook nog na de middeleeuwen, heeft gemaakt van die voorrang, in de katholieke landen, welke het vermeent steeds als zijn recht te moeten beschouwen, en nog "met de meeste kracht" bereid is te eisen, waar men het betwist. Het wederstand bieden aan die wrede voorrang, heeft van de Hervorming stromen van het zuiverste bloed gekost; dat bloed geeft ons het recht die voorrang te betwisten.

Alvorens de afgrijselijke tonelen te verhalen, welke in die tijd de openbare pleinen van Parijs bezoedelden, hebben wij eerst de jongen, later zo beroemde leraar op zijn vlucht te volgen. Hij was toen het slachtoffer van een andere vervolging.
Wij zagen Calvijn op de dag van Allerheiligen, op welke de Universiteit het begin van het academiejaar vierde, terwijl hij zich van de mond bediende van zijn vriend de rector Cop, voor de Sorbonne en een talrijk gehoor de grote beginselen van het Evangelie blootleggen. De Universiteit, de monniken, de priesters waren getroffen, geërgerd, verbitterd; het parlement was tussen beide getreden; Calvijn en Cop hadden de vlucht moeten nemen.
De man, wiens hand de banier des Evangelies met kracht zou opheffen in de wereld, wiens onderwijs later vele volken zou verlichten, wiens woord geheel Frankrijk zou beroeren, die uit Genève jaarlijks dertig á veertig Evangelisten naar dat land zou zenden, en wiens brieven al de Gemeenten zouden versterken, die man, reeds op jeugdige leeftijd vervolgd door de officier van de rechtbank en zijn trawanten" was verplicht geweest in vreemde kleding de vlucht te manen, en bevond zich in het begin van November op afgelegen wegen, aan de linkeroever van de Seine, naar alle zijden omziende of men hem niet op de hielen achtervolgde. Nooit was hij geruster geweest dan op het ogenblik toen die plotselinge slag hem getroffen had.
François I wederstond de onbeschaamdheid van de monniken; de Sorbonne was genoodzaakt geweest haar dweepzuchtige daden te verhmelienen; verscheiden Lutheranen konden vrijelijk Evangeliseren; een Hervormende beweging scheen in Frankrijk te zullen aanbreken. … daar barst eensklaps het onweer los en treft de jongen Hervormer. "Ik meende mij ongehinderd te kunnen wijden aan de dienst van God," zei hij op zijn vlucht, "ik stelde mij een rustige loopbaan voor; doch in dezelfde ogenblik, toen ik zulks het minst verwachtte, stonden vervolging en ballingschap voor de deur."
Calvijn betreurde het echter geenszins dat hij van de waarheid getuigenis had gegeven, en hij onderwierp zich aan de ballingschap. Wel ver van gelijk te zijn aan het onstuimige paard (volgens z'n eigen woorden), dat zijn ruiter weigert te dragen, kromde hij z'n rug om het kruis op zich te nemen. *Niet te vertragen op de weg,* zo luidde steeds zijn zinspreuk. Evenwel vroeg hij zich af, op de ruwe wegen, welke hij toen doorliep. Welke les hij te leren had had uit die zware beproeving. Moest hij heengaan, de moed opgeven om van Parijs het middelpunt van zijn werkzaamheid te maken? Dat zou hem zeer hard vallen. Het volk begon te ontwaken, en juist nu hen

verlaten?
Toen hij dicht bij Mantes was gekomen ging hij naar het kasteel van de heer De Haseville, wie hij kende, en bleef daar enige dagen verborgen. Daarop begaf hij zich weer op weg, hetzij omdat hij zich te dicht onder het bereik van zijn tegenstanders waande, hetzij omdat zijn gastheer zelf enige vrees begon te koesteren.
Calvijn sloeg de weg in naar het Zuiden; hij ging door de bekoorlijke vlakten en dalen van Touraine, kwam te midden van de weiden en bossen van Poitou, en richtte van daar zijn schreden naar Saintonge en het gebied van Angouleme. Dit laatste was het doel van zijn tocht. Boven op oenen heuvel, aan welks voet de Charente zachtkens vloeide, verhieven zich de hoofdkerk, het oude kasteel en de stad zelf, de geboorteplaats van Margaretha van Navarre.
Calvijn trad de muren van de oude stad binnen en kwam in een van de voornaamste straten, welke later ter van zijn ere de naam ontving van straat van Genève, en nog zo genoemd wordt, In die straat stond een groot gebouw, waarvan het voornaamste gedeelte bestond uit een grote galerij, waarin meer dan vier duizend boekdelen, gedrukt of in handschrift, verzameld waren; het was een van de kostbaarste boekverzamelingen, welke toen in Frankrijk bij particulieren bestonden. De vluchteling stond voor dit huis stil. Ongetwijfeld hadden geleerde boeken een bijzondere aantrekkelijkheid voor hem; een andere beweegreden echter bezielde hem. Die woning behoorde aan de familie Du Tillet, welker leden gerekend werden tot de geleerdste mannen van het rijk. De vader en twee van de zonen bekleedden te Parijs aanzienlijke betrekkingen aan de Rekenkamer, het Louvre en het Parlement; maar een derde zoon, Louis, kanunnik van de hoofdkerk, woonde te Angouleme alleen in dat grote huis, tenzij hij tijdelijk zijn verblijf hield in de pastory van Claix, waarvan hij de beneficie bezat. Deze. Louis Du Tillet nu was een vriend van Calvijn, en de herinnering aan die zachtaardigen en gematigden jongeling, die bij enige zwakheid een zeer beminnelijk karakter bezat, had de vluchteling doen besluiten de weg naar het gebied van Angouleme te nemen.
Calvijn klopte aan de deur van het huis waarvoor hij was blijven staan, men opende en hij trad binnen. Wij weten niet of de kanunnik er werkelijk was; maar hoe dit zij, deze was opgetogen van vreugde toen hij de aankomst vernam van de jeugdige leraar, wiens "grote gaven en beminnelijkheid" hij zo zeer bewonderde, en in wiens omgang hij zich zo wel had bevonden. Calvijn deelde hem mede hoe hij verplicht was zich te onttrekken aan de vervolgingen van het Parlement, en hoe zij, die hem een schuilplaats verleenden, zelf gevaar liepen.
Doch Du Tillet achtte zich integendeel de gelukkigsten van de mensen, indien het hem mocht gelukken Calvijn aan de nasporingen van zijn vijanden te onttrekken. Hij zou nu opnieuw het genot smaken van die samensprekingen zo leerrijk, zo levendig, zo verheffend, welker gemis hij zo zeer had betreurd en die hem zo onvergetelijk waren gebleven. Zijn vervolging maakte hem nog dierbaarder in de ogen van Tillet. Deze gaf hem de bewijzen daarvan, bracht hem in de galerij, te midden van de uitstekendste geesten, wier beroemde werken talrijke planken bedekten. Hij wees hem daar een veilige verblijfplaats aan, in die schone boekerij, die voorbestemd was voor het grote vernuft en de diep onderzoekingvan de Godgeleerde.
Calvijn had behoefte aan afzondering en rust; hij gevoelde zich daar gelukkig. "Nooit gevoel ik mij minder eenzaam, dan wanneer ik alleen ben," zei hij. Nu stortte hij zijn dankzegging uit aan God, dan weer leste hij de dorst naar kennis, die hem verteerde, door van de plank een van de kostbare boeken te nemen, het te openen te lezen. Een wetenschappelijke afzondering, zo als hij toen genoot, was altijd het droombeeld van zijn leven. Vrome overdenkingen verdrongen zich in zijn hart en had hij gedurende

zijn vlucht ogenblik ken gehad waarin het hem duister was, thans daagde het licht In zijn ziel op. Hij getuigt later: "De oorzaken van hetgeen ons overklimt zijn vaak zo verborgen, dat de menselijke zaken ons toeschijnen In het wild te draaien. en te wentelen, als op een rad, en dat ons vlees ons verleidt tegen God te morren, omdat Hij spot met de mensen, terwijl Hij hen ginds en herwaarts als ballen rondslingert, maar de uitkomst toont ons dat God op alles het tot heil van de gelovigen."
Een nieuw tijdperk opende zich toen voor Calvijn; hij had de school verlaten en zou het leven intreden; een rust was hier nodig. De toekomstige Hervormer, wiens volgend leven zo bewogen zou zijn, mem zich eerst louteren in het vuur van het Goddelijk Woord en het gebed. Een grote worsteling wachtte hem; de Kerk ontwaakte uit de doodslaap; wierp de zweetdoek van het pausdom af en stond op uit het graf.
Een zelfde kreet deed zich vernemen bij alle volken van het Westen. Een monnik had te Worms, voor de keizerlijke rijksdag, het heilig Woord van God geeist; een priester had het gevraagd te Zürich; studenten hadden het gevraagd te Cambridge; een vergadering van vorsten had te Spiers verklaard, dat ze geen prediking wilden horen dan die van dat Goddelijk Woord; te Augsburg waren die levende leerstellingen plechtig beleden in het bijzijn van Karel V Duitsland, Zwitserland. Engeland, Nederland, Italië, ja geheel Europa werd beroerd bij het gezicht van dat nieuwe geloof, dat uit het graf der eeuwen verrees. Zelfs Frankrijk werd er door bewogen. Hoe zou een zedig en beschroomd jongeling, die zo zeer de aanraking met de hartstochten van de mensen vreesde, hoe zou Calvijn de veldslagen des geloofs leveren, zo hij niet vooraf in de afzondering van de woestijn de doop uit de Geest en met vuur ontving?
Hij werd gedoopt met die doop. Eenzaam, genoodzaakt zich te verbergen, ondervond hij een inwendige vreugde en een vrede, zoals hij die nooit had gekend. "Door de oefening des kruises," zei hij, "ontvangt de Zoon van God ons in Zijn orde en maakt ons deelgenoten van zijn heerlijkheid."
Hij gaf dan ook aan het vergeten Angoulême een buitengewone naam; hij noemde het Doxopolis, stad van heerlijkheid;" al zijn brieven droegen die dagtekening. O, hoe aangenaam en heerlijk was hem dat verblijf! Hij had zijn Wartburg, zijn Pathos gevonden, en niet bij machte het geluk dat hij genoot langer voor zijn vrienden te verbergen, schreef hij aan Frangois Daniël van Orléans: "Kon ik een ogenblik met u spreken," zegt hij tot hem, u zeker niet om u te onderhouden over mijn strijd en mijn bestrijdingen; waartoe zou dit dienstig zijn? Ik meen, dat hetgeen u thans het meeste belang inboezemt, daarin bestaat dat gij weet hoe goed ik het heb en hoe ik in mijn studiën vooruit ga, ook bij die traagheid van geest die gij ook kent."
Na vervolgens gesproken te hebben van de goedheid van du Tillet, van zijn eigen verantwoordelijkheid, van het gebruik dat hij moet maken van zijn ledige uren, vloeit zijn hart over van de vreugde die het vervult, en roept hij vol dankbaarheid uit: O, hoe gelukkig zou ik mij achten indien ik deze tijd van afzondering en ballingschap kon doorbrengen in de toestand van vrede, die ik thans geniet. De Heere, wiens voorzienigheid alles voorziet, zal het wel maken. De ervaring heeft mij geleerd dat wij niet lang te voren kunnen ontdekken hetgeen ons zal overkomen. Ten tijde toen ik mij zelf rust beloofde, barstte het onweer onverwacht op mij los. En toen ik later dacht dat de een of andere onvriendelijke woning mijn deel zou zijn, werd mij integendeel een rustig nest bereid Dat alles heeft de hand Gods gedaan. O, werpen wij dan alle bekommernis op Hem, en Hij zal zorg voor ons dragen."
Zo was de vervolgde Calvijn te Angouleme onder de hand Gods, als een jonge vogel, die door de storm opgejaagd zijn toevlucht heeft gezocht in het nest onder de vleugelen van zijn moeder. Welk een liefelijk beeld!

De jonge kanunnik stelde het levendigst belang in het lot van zijn gast, en hij hoopte, dat de gastvrijheid die hij hem verleende kostbare vruchten zou dragen voor de wetenschap en voor het Evangelie. Calvijn, die te nederig was om te denken dat de zorgen van Du Tillet om zijn persoon geschiedden, schreef die alleen toe aan de ijver van zijn vriend voor de wetenschap en de zaak van Christus; hij meende alleen door aanhoudende arbeid zoveel welwillendheid te kunnen beantwoorden; bij had nimmer iets anders te geven. "De goedheid van mijn beschermer," zei hij, "is in staat om de traagheid van de werkelooste mens te prikkelen. Dus, moed gevat! onze krachten ingespand, met ijver gestreden! Geen nalatigheid." Daarop sloot hij zich op in de bibliotheek van Du Tillet; hij omringde zich van al de boeken die hij nodig had. "Ik inliet al mijn zorg voor de studie besteden," zei hij; "deze gedachte trekt mij onophoudelijk aan het oor." Nam hij een ogenblik rust, dan voelde hij zich aan het oor trekken, dat wil zeggen, in het geweten gekweld; hij nam onverwijld zijn boeken op, en begon te werken met zoveel ijver "dat hij de nachten zonder slapen en de nachten zonder eten doorbracht." Dat was zijn nalatigheid.

De grootse gedachte ontwikkelde zich toen langzamerhand In zijn hart. Zijn broeders werden door het parlement beschuldigd van voorgewende ketterijen en zelfs daarom verbrand. "Moet ik zwijgen," zei hij, "en aldus aan de ongelovigen aanleiding geven tot het veroordelen ener leer die ze niet kennen? Waarom zouden de Hervormden niet een belijdenis hebben, welke ze hun tegenstanders loeiden aanbieden?" Hij had onder het doorzoeken van de bibliotheek van Du Tillet sommige boeken gevonden, die hem toeschenen meer bijzonder betrekking te hebben op de toestand van lijden waarin toen de Evangelische Christenen verkeerden. Hij zag hoe er eertijds apologieën waren aangeboden aan keizer Hadrianus door Quadratus en Aristides; aan Antoninus door Justinus de Martelaar; aan Marcus Aurelius door Athenagoras. Waren de vrienden van de Hervorming niet verplicht een dergelijk verdedigingsgeschrift aan François I aan te bieden? Indien men Calvijn belet te spreken, zal hij de pen opnemen. God zelfderde hem toen af voor een van de grote werken van zijn eeuw. Wel stelde hij toen nog niet zijn Christelijke Institutio op, zelfs niet onder de oervorm van de eerste uitgave, maar hij dacht er over na; hij peilde de Heilige Schrift; hij schetste het ontwerp en schreef wellicht enige gedeelten van dat werk, het schoonste dat de Hervorming heat voortgebracht. Ook riep later een van de vijanden van de Hervorming uit, terwijl hij een toornige blik wierp op de geleerde boekerij van du Tillet: "Daar is de smederij waar deze nieuwe Vulkaan de bliksemen op het aanbeeld smeedde, die hij van toen af naar alle iji Ion slingerde. Ziedaar de werkplaats waar hij begon de netten te knopen, welke hij vervolgens wijd uit heeft gespannen, om de eenvoudigen te verlokken, en aan welke men niet dan met grote bekwaamheid ontkomt. Daar weefde hij het web van zijn Institutio, die men "de Koran of de Talmud van de ketterij kan noemen."

Terwijl Calvijn zijn eerste aantekeningen schreef, kwamen hem enige vreemde geruchten ter ore. Men sprak hem van enige materialisten die beweerden, dat de ziel te gelijk met het lichaam stierf. Hij aarzelde aanvankelijk in hetgeen hem te doen stond. "Hoe zal ik," zei hij, "in slagorde komen met vijanden, waarvan mij noch de legerplaats, noch de wapenen, noch de hinderlagen bekend zijn! Van wie ik alleen iets onsamenhangends heb horen fluisteren?"

Ene andere bedenking hield hem tegen, Er waren Christenen die, hoewel ze die dwalingen verwierpen, zeiden dat de tijd niet bestaat voor de ziel als die van het lichaam is gescheiden, en dat het tijdstip van de opstanding, onmiddellijk volgt op de

dood. "Ik zou niet graag zien," zei "dat die goede lieden boos op mij werden." Calvijn weerhield zich om een pijl af te schieten op vijanden, uit vrees van zijn broeders te kwetsen.
Maar daar verneemt hij ontzettende en de mens verlagende sofisten. Men berichtte hem dat die leraars hun kwekelingen leerden: "dat God in de mens geen andere ziel heeft geplaatst dan in het dier. De ziel is geen zelfstandigheid; ze is slechts een kracht van leven, voortkomende uit de adem van de slagader of de beweging van de longen. Ze kan niet bestaan zonder het lichaam, en sterft met dit laatste, tot dat de gehele mens opstaat."
Calvijn was ontzet. Een mens te zijn en zich met de dieren gelijk te stellen, dat scheen hem even dwaas als goddeloos toe. "O God!" zei hij, "de brand is feller geworden; hij heeft vlammen uitgeworpen die, zich heinde en ver verspreidende, als het ware brandende. fakkels zijn geworden. Heere! wil die uitblussen door die vrijen regen, die gij aan uw Gemeente schenkt!"
Dit grove materialisme was een gedurige oorzaak van verontrusting voor Calvijn te Ange Wine. Hij zag in hoeveel nadeel die, leraars toebrachten aan de Hervorming. Hij beefde vooral bij de gedachte aan de gevaren welke de eenvoudigen dreigden. "Arm riet, door de winden ginds en weer bewogen," riep hij uit, "dat door de minste tocht gebogen en geschokt wordt! wat zal er van u worden?" Daarop, zich richtende tot de materialisten zelf, riep hij uit: "Als de Heere zegt dat de bozen het lichaam doden, maar de ziel niet kunnen doden betekent zulks dan niet dat de ziel na de dood blijft voortleven? Weet gij niet dat de Schrift zegt van de zielen van de gelovigen, dat ze staan voor de troon Gods en dat hun witte klederen worden gegeven?"
En dan de ironie gebruikende, voegt hij er bij: "Slapende en dronken geesten, ik bid u, boe legt gij die witte klederen uit? Houdt gij die wellicht voor kussens op welke uw zielen, tot slapen veroordeeld, zich neer leggen?"
Deze manier van bewijsvoering was niet zeldzaam in de zestiende eeuw. Calvijn, bewogen door die dwalingen, nam de pen op en schreef de bedenkingen, welke spoedig daarop in het licht verschenen.
Graag verwijlde Calvijn in dun vriendschapskring om van zijn strijd uit te rusten. De liefelijkheid van de omgang met Duchemin te Orleans vond hij weer in liet gezelschap van Du Tillet te Angouleme. Gedurende zijn ganse leven zocht hij die edelen omgang, die diensten (offices), die weldaden welke de vriendschap verschaft. Zelfs wanneer hij in het studeren verdiept was, zag hij toch graag de deur van de bibliotheek opengaan, een wel bekend hoofd verschijnen en een vriend zich naast hem neerzetten. Hun gesprekken waren gekenmerkt door een onbeschrijfelijke beminnelijkheid. "Wij hebben," zei de jonge kanunnik, "die geheimen niet nodig, welke Pythagoras gebruikte om onder zijn leerlingen onverbrekelijke vriendschapsbanden te leggen. God heeft tussen onze zielen een geheimzinnig zaad gelegd en dat zaad kan niet versterven."

TWEEDE HOOFDSTUK.
De vluchteling wordt Evangelist.

Langzamerhand echter verliet Calvijn zijn schuilplaats. Gelijk Luther op de Wartburg begon hij in de gevangenschap van zijn bibliotheek te verlangen naar de frisse lucht. Hij ging nu en dan uit, hetzij alleen of met zijn vriend, en wandelde langs de heuvels en stille oevers door de Charente besproeid. Wel vertoonden de omstreken van Angouleme niet die grootsheid, welke hij eens aan de oever van het meer Leman zou

vinden; maar alles in de schepping was hem schoon, omdat hij in alles de Schepper zag. Hij kon zelfs diep bewogen worden door de schoonheden van de natuur: "Bij de werken van God," zei hij, "zijn wij verbaasd van bewondering en onze tongen en al onze zintuigen worden onvermogend."
Niet ver van de stad bevond zich een wijngaard, die de kanunnik toebehoorde. Daarheen geleidde Du Tillet zijn vriend. Calvijn, verrukt door de schone natuur, keerde er meermalen terug; nog wordt ter herinnering die wijngaard heden ten dage de *Calvine* genoemd."

Omstreeks die tijd werd de kleine kring groter; Jean du Tillet, later bisschop van Meaux, kwam te Angouleme aan. Hij hechtte zich met zijn ganse hart aan Calvijn; deze wenste de beiden broeders een dienst te bewijzen en bood zich aan hun het Grieks te leren; terwijl hij hen aldus het nieuwe Testament leerde lezen, deed hij hen Christus daarin zoeken. Jean luisterde gretig naar de weerden van de jongen leraar; ook was hij lange tijd verdacht bij de Rooms-Katholieken, en verwekte groot gemor toen hij in een zeer oud manuscript uitgaf, toegeschreven aan Karel de Groote, tegen de beelden. Men weet dat de Libri Carolini zich daar tegen verklaren.
"Inderdaad," zei de beroemde kardinaal du Perron, "iemand die Calvijn tot onderwijzer heeft gehad, kan geen andere mening hebben. Die lessen, te Angouleme begonnen, werden voortgezet te Claix, waar Tillet een gedeelte van het jaar doorbracht.
Men vroeg elkaar in het dorp wie toch die jongeling was van kleine gestalte, bleek, mager, met een te gelijkertijd ernstige en zachte blik, wiep men dikwijls in gezelschap van de heren Du Tillet ontmoette. Die het best onderricht waren zeiden, dat hij die heren onderwijs gaf in het Grieks. Die studie was in die streek iets zo bijzonders, dat de bewoners, de rechte naam van de leermeester niet wetende, hem de Griek van Claix, of wel *de kleine Griek* noemden.
Enige aanzienlijken in de omstreken van Claix ontmoetten nu en dan de vrienden g men kwam in gesprek, en een tijdgenoot zegt, dat "allen die de letteren beminden deze jongen geleerde achting toedroegen," zijn kennis van de klassieken, zijn zuivere en fijne smaak trokken hen sterk aan. Enige vrienden van de du Tillets, geestelijken van goeden huize, geleerde en vrome mannen, waren spoedig vol bewondering voor zijn deugden en talenten; het waren Antoine de Chaillou, prior van Bouteville, de abt de Balsac (bij Jarnac), de beroemde de la Place, de heren Du Torsac, Ch. Girault en meer andere.
Het gelaat van Calvijn, zijn eenvoudige kleding, zijn zedig voorkomen namen bij de eerste ontmoeting reeds deze rechtschapene mannen voor hem in; de heldere en doordringende blik die hij tot aan zijn dood behield, ontdekte hun spoedig het heldere verstand en de eerlijkheid van de jongen Griek. Ze vatten de hartelijkste genegenheid voor hem op. Ze hoorden hem graag spreken over de Heiland, over de hemel, en gaven zich aan zijn Evangelische onderwijzingen over, zonder te denken, dat ze die van de Kerk ontrouw werden; dit was in die tijd het geval met vele Katholieken.
Men vond bij Calvijn niet wat in de wereld een bespraakt mens heet, " praatjes, grappige ontmoetingen, scherts, spotternij en allerlei beuzelarijen, welke in rook vervliegen," maar de bekoorlijkheid en de nuttigheid van zijn woorden boeiden hen die hem hoorden. De la Place vooral ontving van hem een diepe indruk. "Nooit zal ik vergeten," schreef hij hem later, "hoe zeer uw gesprekken mij beter hebben gemaakt, toen wij samen te Angouleme waren. O, wat zal ik u in dit sterfelijk leven vergelden voor het onsterfelijk leven, dat ik toen heb ontvangen?"

De herhaalde bezoeken welke geachte personen bij de Griek aflegden, werden al spoedig door de geestelijkheid opgemerkt; van een andere zijde wenste Bouteville de eenvoudige samensprekingen vervangen te zien door meer regelmatige samenkomsten. Hij bewoonde het kasteel van Gérac, dat meer afgelegen was. "Komt bij mij," zei hij tot zijn vrienden, "en laat ieder vrijelijk zijn overtuigingen en tegenwerpingen blootleggen." Calvijn aarzelde om er zich heen te begeven, "hij beminde de eenzaamheid, en sprak weinig in gezelschap;" maar de gedachte zijn vrienden tot het Evangelie te brengen deed hem beslissen.
Zo verscheen dan de bescheiden man op zekere dag te midden van de gasten van de prior van Bouteville; een gedachte had Item bezig gehouden op zijn weg naar Gérac. Hij bedacht dat de waarheid geen gewone zaak is; dat ze zich ver verheft boven het begrip van het menselijk verstand en dat men haar tot elke prijs moet kopen."
Nadat hij bij zijn vrienden was aangekomen en de gewone plichtplegingen gewisseld waren, sprak hij tot hen over hetgeen zijn hart vervulde. Hij opende de Schriften, legde de hand op het boek en riep uit: "Laat ons de waarheid vinden!"
"De gehele samenkomst," zegt Florimond Rémond, een hartstochtelijk Katholiek, "had slechts ten doel de waarheid te zoeken, een woord dat hij gewoonlijk in de mond had."
Overigens wierp Calvijn zich niet op als een orakel; hij richtte zich tot het geweten; hij toonde aan dat Christus beantwoordde aan al de behoeften van de ziel; het gesprek werd levendig; zijn vrienden brachten tegenbedenkingen in. Nooit bleef hij met het antwoord verlegen; men zei dat hij een verwonderlijke gemakkelijkheid bezat, om in eens de grootste moeilijkheden te doorzien en op te helderen." De bezoekers van Gérac keerden verheugd huiswaarts.
Na deze samenkomsten keerde Calvijn in zijn verblijf terug, en bad daar voor hen tot wie hij gesproken had en voor meer andere. "Indien wij soms koud zijn in het gebed," zei hij, "laat ons bedenken hoevelen onzer broeders dreigen te bezwijken onder zware lasten en ondragelijke kwellerijen; hoevelen er zijn die grote angsten in hun harten en allerlei soort van kwalen hebben te doorstaan. Wij moesten wel harten van ijzer of staal hebben, indien die traagheid in het gebed ons dan niet van het hart kan genomen worden."
Calvijn gevoelde behoefte om aan het geloof van zijn vrienden een vaste grond te geven. "Een boom zonder diepe wortelen," zei hij, "wordt gemakkelijk door de eersten stormvlaag omvergerukt." Hij ontwierp toen, zo als wij boven zeiden, de eerste denkbeelden van zijn *Christelijke Institutie.* Toen hij eens naar Gérac, vertrok, nam hij zijn bladen met zich mede, en las hetgeen hij juist geschreven had voor in de kring die in liet kasteel was verenigd. sinds deed bij zulks meermalen; maar die aantekeningen waren slechts een tekst die hij met welsprekendheid verklaarde.
"Niemand evenaart It:m," zei men, "in het edele van de uitdrukkingen, de juistheid van de punten en de verhevenheid van de stijl." Hij vergenoegde zich nog met deze of die leerstelling aan te geven. Zijn helder verstand en de organische eenheid van de Christelijke waarheden en hij wist te stellen als een Goddelijk geheel. Ongetwijfeld had zijn geweten hem geroepen om in de Heilige Schrift te zoeken; maar hij had die niet kunnen beste doorgronden, zonder dat zijn verstand daardoor geheiligd werd. Het zedelijk vermogen is het eerst wat bij de Christen ontwaakt; maar het lokt al direct de standelijke vermogens uit. De burgers van het Godsrijk zijn niet degene, die weten, maar degenen die geloven; niet de geleerden, maar de bekeerden. Een Kerk waar het verstandelijk vermogen boven het zedelijk vermogen staat, draagt geenszins het kenmerk van het Protestants en Christelijk beginsel. Maar elke Kerk waarin het verstand, dat Goddelijk vermogen, verwaarloosd wordt, en men voor alle studie alleen

het wantrouwen heeft, zal licht in noodlottige dwalingen vervallen.

De reden van Calvijn, zo diep en toch zo helder, waren niet tevergeefs. Du Tillet, Chaillou, de la Place, Torsac, en meer andere betuigden elkaar, na het vertrek van de jeugdige leraar, hun bewondering en blijdschap; dan overdachten ze te huis in de afzondering, de troostvolle waarheden die ze gehoord hadden. Vele van de aanzienlijkste mannen van het land, werden gewonnen voor de Evangelische overtuigingen. De prior van Bouteville, in de eerste plaats, toonde van die tijd af zoveel geloof en ijver, hij werd, na het vertrek van Calvijn, zozeer de vader en de leidsman van hen die het zaad van de waarheid in zich hadden ontvangen, dat men hem in die streken de bijnaam gaf van "paus van de Lutheranen."
Langzamerhand breidde de sfeer van Calvijn zich uit. Hij schreef aan degenen tot wie hij niet spreken kon. Weldra vroegn zijn vrienden zich af waarom ze voor zich alleen het brood des levens waardoor ze gevoed werden, zouden bewaren. Eens openbaarde een van hun deze gedachten aan de leraar, en voegde er bij: "Maar gij kunt het volk alleen in de kerkgebouwen bereiken!"
Het was niet wel mogelijk dat Calvijn, uit Parijs verjaagd, als een Evangelisch Zendeling de kerken van het gebied van Angouleme doortrok. "Maak ons korte Christelijke toespraken," zei hem zijn vriend, "en wij zullen die geven aan welgezinde pastoors, die ze dan in de preek zullen voorlezen." Hij deed zulks, en zo werden die Evangelische opstellen van de kansel afgelezen door nederige vicarissen, zo goed deze het vermochten. Calvijn predikte derhalve door de mond van de priesters aan arme landbewoners, gelijk hij door de mond van de rector de eerwaardige Sorborme had toegesproken.
Dit moedigde enige der hogere geestelijkheid aan, de prior vooral, ze waren te gelijkertijd de leerlingen en de beschermers van Calvijn. Kon deze ook al niet in het François prediken, waarom zou hij niet in het Latijn onderwijzen? Ze omringden de jongen doctor; stelden hem voor dat het Latijn, de taal van de Roomse Kerk, geen ergernis kan verwekken en vroegen hem om voor de geestelijkheid. Latijnse redevoeringen uit te spreken. Calvijn, overtuigd dat de Hervorming moet beginnen met het onderricht van de priester, hield enige Latijnse redevoeringen in de St. Pieterskerk. Aldus wijdde hij zijn leven als Hervormer in. Toch kon dit alles Itlet, geschieden zonder enig gemor te verwekken. De getrouw aanhangers van Rome beklaagden zich over hem, over de prior, over al zijn vrienden, en die tegenstand dreigde gevaarlijk te lieden.
"Een noodlottig werktuig," zegt een Katholiek, sprekende van dat verblijf te Angouleme; "dat Frankrijk groter schade zal berokkenen, dan ooit de Sarracenen, de Duitsers, de Engelsen en luit, Oostenrijkse huis hebben gedaan." Toch was hij niet de enige die aan dit uitnemend werk arbeidde.

DERDE HOOFDSTUK.
Calvijn te Nérac bij Roussel en Lefèvre.

Terwijl François I de Hervorming in het noorden van Frankrijk trachtte te onderdrukken, breidde ze zich uit in het zuiden, waar strelen, bijzonder in de streken, welke aan de Pyreneën grenzen, werden bekeerd. Uit andere landen waren enige Evangelische Christenen, onder welke zich ook leraars bevonden, daarheen gevlucht, en een katholieke geschiedschrijver getuigt "dat gehele buurten en dorpen verleid werden door het horen van een enkele predicatie." Op uitgestelde dagen, zag men

eenvoudige landlieden en zelfs enige stedelingen, langs verschillende voetpaden, aankomen, zich in een afgelegen oord verenige, in de uitgedroogde bedding van een beek of in de grot van enige berg. Meermalen wachtte men lange tijd op de komst van de prediker, daar deze genoodzaakt was een ruwen omweg te nemen ten einde niet door de priesters en hun handlangers gezien te worden; somtijds bleef hij geheel weg. "Dan zag men," zo schrijft een Katholiek, vrouwen de beschroomdheid van haar sekse overwinnen, de Bijbel opnemen, die lezen, en zelfs de moedigheid nemen die te verklaren, terwijl men de leraar bleef verwachten."

Omstreeks deze tijd kwam de koningin van Navarre in het Zuiden aan. De beweging, welke in 1533 door de rede van de vlucht en de verdwijning van Calvijn was ontstaan, had haar doen besluiten om Saint-Germain te verlaten en zich naar de staten van tutten echtgenoot te begeven. De koning, haar broeder, bevond zich niet te Parijs, haar nichten stonden onder het toezicht van haar gouvernantes, de dames de Brissac en de Montréal; terwijl de verstandige en levendige Margaretha van Navarre geen behagen had in de stijve en enigszins lompe étikette, welke aan het hof van de koningin Eleonora van Portugal heerste. Ze wendde zich dus naar Nérac. Twee draagkoetsen met zes muilezels, drie van die dieren met koffers beladen en drie h vier wagens voor de vrouwen van het gevolg van de koningin reden de stad binnen en namen de weg naar het grote gotische kasteel van het Huis d'Albret. Voor de zuster van François I mocht deze intocht meer dan eenvoudig heten.
Margaretha steeg uit haar draagkoets, en gevoelde zich gelukkig zodra ze de voet had gezet in haar vertrekken; ze was nu toch verlost van de kuiperijen en de lastige praal van het Françoise hof. Ze legt haar prachtige klederen en ook haar hoofse manieren af, en verbergt de majesteit van haar huis onder een openhartigheid en welwillendheid, welke allen, die haar naderen, in verrukking brengt. Als een eenvoudige dame gekleed, verlaat ze het kasteel, gaat de Baise, welke de stad in tweeën scheidt, over en doorwandelt de schone omstreken, alleen in gezelschap van de landvoogdes van Poitou of een van haar jeugdige hofdames. Maar haar komst had een ander doel. Bij het ontvluchten van de paleizen en de steden, in welke de vervolgzieke geest van Rome en het parlement huisde, had ze zich voorgenomen aan de Evangelische beweging in die zuidelijke streken een nieuwe vlucht te geven. Haar bedrijvigheid was dan ook onvermoeid. Ze zond colporteurs uit, welke de huizen binnendrongen, en onder voorwendsel van aan de jufvrouwen kleinodiën te willen verkoopgin, nieuwe Testamenten aanboden, met een fraaie letter gedrukt, rood onderstreept, prachtig gebonden en verguld op snede; zodat een geschiedschrijver zegt dat "alleen het zien dezer boeken de begeerte opwekte om ze te lezen."
In de omgeving van de koningin ging het toe als in een bijenkorf, alles bewoog zich, arbeidde en gonsde. "Margaretha," zegt de geschiedschrijver van de koning, "was de kostbare anjelier, welke dit bloemperk versierde, en welks geur de beste vernuften van Europa naar Béarn lokte, gelijk de tijm de honigbijen tot zich trekt."
Menigmaal zag men de koningin omringd door een groep van bedrukten, wiep ze een tederen eerbied betoonde. Het waren de vluchtelingen Lefèvre d'Etaples, Gerard Roussel, bekeerde monniken en priesters, en een vrij groot aantal leken, welke genoodzaakt waren Frankrijk te verlaten, hetgeen ze hadden kunnen doen, dank ze de koningin, welke hen in de vlucht begunstigd had. "Deze goede vorstin," zei een Katholiek, "doet inderdaad niets liever dan degenen, welke door de koning aan de gestrengheid van de justitie worden overgeleverd, te doen ontsnappen. De tijd zou mij ontbreken, indien ik de namen wilde noemen van allen, welke door haar van de straf zijn bevrijd."

De om het Evangelie verbannen Christenen deden haar echter de hulpbehoevende bewoners van het land zelf niet vergeten. Eens dat Roussel haar de treurige toestand schetste van een arm huisgezin, hoorde Margaretha hem stilzwijgend aan; zodra ze echter in haar vertrekken teruggekeerd was, deed ze een eenvoudige mantel om met een kap, en door een enkelen bediende vergezeld, verliet ze het slot door een geheime deur, haastte zich tot die ongelukkigen en troostte hen door een hartelijke liefdebetoning.
Zij richtte ook verscheiden scholen in de omtrek op. Roussel, haar kapelaan, begaf zich naar het nederig lokaal waar men de kinderen des volks lezen en schrijven leerde, en hen aansprekende, zei hij tot hen: Lieve kinderen, de dood van de Heer Jezus Christus is een wezenlijke schulduitdelging. Geen zonde zo klein of ze heeft die dood nodig, en geen zo groot of ze kan door die dood worden uitgewist. Het bidden tot God," zo zei hij verder, "bestaat niet in het bewegen van de lippen; het gebed is een vurig en ernstig spreken met God."
Nochtans was er in die Hervorming van het Zuiden iets, dat haar in de ogen van Calvijn onvolmaakt deed zijn, en bij langer verzuim haar goede werking moest verlammen. Er bestond, volgens hem, een zekere stilzwijgende overeenkomst tussen de waarheid en de dwaling. De vrome, doch zwakke, Roussel openbaarde in zijn onderwijs een betreurenswaardige toegevendheid. Vermoeid van de strijd, die hij had doorgestaan, zocht hij een bescherming onder de mantel der Roomse Kerk. Wel deed hij geen gebeden aan de Heilige Maagd, hij gaf het avondmaal onder beide gestalten; maar toch hij vierde een soort van mis; een treurig en toch treffend voorbeeld van dat gemengde Christendom, dat onder de Roomse vorm, het Evangelisch leven meende te kunnen behouden.

Angoulême lag niet ver van Nérac, zodat de blikken van ealvyn dikwijls naar deze laatste stad heengingen. Hij wenste Lofèvre nog eens te zien, voor dat die grijsaard uit deze wereld geroepen werd, en hij was ongerust ten opzichte van Roussel; hij vreesde, dat deze zou bezwijken voor de verleiding van de grootsheid des levens. Een van de Christelijke gedachten, welke zijn ziel niet de meeste kracht hadden aangegrepen, was de overtuiging dat de wijsheid van Boven, elke vermenging moet verwerpen, welke door eerzucht of geveinsdheid wordt aangeraden. Zou hij dan Roussel, die van de goeden weg scheen af te wijken, niet trachten terug het brengen? Calvijn verliet daarom het huis van du Tillet, waarschijnlijk omstreeks het einde van Februari, kwam te Nérac aan en begaf zich aanstonds naar Roussel.
Zo stond dan de meest besliste tegenover de meest gematigde der theologanten van de zestiende eeuw. Calvijn, van nature een bescroomd en vreesachtig, "zou nooit de moed hebben gehad," zo als hij zelf zegt" om de mond te openen; maar het geloof in Christus werkte een zo grote verzekerdheid in zijn hart, dat hij niet bij angstig was om te zwijgen." Hij gaf dan als zijn besliste overtuiging te kennen "dat er in het Katholicisme niets goeds was overgebleven en men derhalve de Kerk moest herstellen in haar aloude zuiverheid.
"Wat zegt gij?" antwoordde de verbaasde Roussel; "het huis van God moet ongetwijfeld gezuiverd, geenszins echter omvergehaald worden."
"Het is onmogelijk," hernam de jonge Hervormer; "het gebouw is zo slecht dat geen herstelling mogelijk is. Wij moeten het geheel en al afbreken en een ander in de plaats oprichten." Roussel, verschrikt, riep toen uit: "Wij moeten de Kerk zuiveren, doch zonder die in brand te steken. Indien wij beproefden haar af te breken, zouden wij gevaar lopen onder de puinhopen te worden verbrijzeld."

Calvijn ging bedroefd weg. Als een voorbeeld, in de zestiende eeuw, van Protestantse beslistheid, getuigde hij steeds vrij uit en onverschrokken tegen alles wat met het Evangelie tegenstrijdig was. Deze onwankelbare vastheid betoonde hij niet alleen in zijn tegenstand met de Roomse richting, maar hij bestreed met niet minder kracht de rationalistische denkbeelden. Het zou weinig moeite kosten bij Zwingli, bij Melanchton, ja zelfs bij Luther enkele neologische vlekken te vinden, waarvan men bij Calvijn tevergeefs een spoor zal bemerken.
Zo als wij boven zeiden, woonde te Nérac nog een andere leraar, een oud man, wie men wegens zijn leeftijd nog zwakker had kunnen wanen dan Roussel; maar die onder zijn grijze haar en zijn verouderd uitzicht, jeugdige krachten verborg, welke door de aanraking met het sterke geloof van de jeugdige geleerde, plotseling zouden verlevendigd worden.
Calvijn vroeg naar de woning van Lefèvre. Iedereen kende de man: men zei van hem: "hij is een mannetje oud als Herodes, maar levendig als salpeter."
Wij hebben gezien hoe Lefèvre, nog zelfs vóór Luther, het grote leerstuk van de rechtvaardiging uit genade had beleden; maar de oude leraar voedde, na zo vele jaren, nog altijd de ijdele hoop, dat het Katholicisme zichzelf, zou Hervormen. "Er mag slechts ééne Kerk zijn, zei hij dikwerf, en deze gedachte weerhield hem om zich van Rome te scheiden. Nochtans was hij door zijn geestelijke inzichten in staat de eenheid van de liefde te bewaren met allen die Christus lief hadden.
Calvijn, in zijn tegenwoordigheid toegelaten, onderscheidde onder dat nietige uiterlijk de grote man, en werd getroffen door de aangenamen indruk, welke hij uitoefende op allen die met hem in aanraking kwamen. Welk een zachtheid, welk een diepe kennis, welk een zedigheid en oprechtheid, welk een edele godsvrucht, welk een zedelijke grootheid, welk cene heiligheid! zei men. Het was als of al die deugden de grijsaard met een hemelsen glans verlichtten, op het ogenblik dat de nacht van het graf hem weldra zou bevangen.
Lefèvre, van zijn kant, schiep behagen in de jonge man, die hem verhaalde hoe de tegenstand van de Sorbonne hem genoodzaakt had naar het Zuiden te vluchten, "ten einde aan de bloeddorstige handen van die heren te ontkomen."
Calvijn zocht de hersenschimmen van de oude man te verdrijven. Hij toonde hem aan dat men alles van het Woord en de genade Gods moet ontvangen. Hij sprak met helderheid, met beslistheid, met vuur. Lefèvre, bewogen, keerde tot zichzelf in, en begon te wenen. "Helaas!" zei hij, "ik ken de waarheid, maar ik ontwijk degenen die haar belijden." Hij herstelde zich evenwel van zijn ontroering, wiste de tranen af en, daar hij zag dat zijn jeugdige landgenoot alle "hinderpalen dezer wereld omverwierp, en zich ten oorlog bereidde onder de banier van Christus," beschouwde hij hem meer oplettend en vroeg zich af of de jongeling, die daar vóór hem stond, niet de toekomstige Hervormer was, wie hij vroeger had aangekondigd. "Jongeling," zei hij tot hem, eenmaal zult gij een krachtig werktuig in 's Heeren hand zijn. De wereld zal hardnekkig Christus wederstaar en het zal u zijn alsof alles samenspant tegen de Zoon van God; maar houd u vast op die rots, en velen zullen tegen hem verbrijzeld worden. God zal zich van u bedienen om in Frankrijk het koningrijk van de hemelen te herstellen."
In 1509, hoorde Luther, die toen dezelfde leeftijd had bereikt als Calvijn nu in 1534, dezelfde voorzegging uit de mond van een oud leraar.
Nochtans bleef de oude man daar niet bij, indien wij het bericht van een Roomsen schrijver kunnen geloven. Zijn blikken, met welgevallen op de jongeling gevestigd, drukten toch enige vrees uit. Hij meende in hem te zien een vurig ros wiens loop ongetwijfeld verwonderlijk zou zijn, maar dat treurige afwijkingen kon hebben.

"Neem u in acht," voegde hij er bij, "voor de al te grote ijver van uw geest. Stel u Melanchton ten voorbeeld en laat uw kracht steeds getemperd worden door de liefde." De grijsaard drukte de hand van de jongeling en ze scheidden om elkaar hier beneden niet weer te zien.
Zag Calvijn ook de koningin van Navarre?
Het blijkt niet, dat Margaretha in die tijd te Nérac verblijf hield; maar hij kwam met haar in enige aanraking. Men heeft gezegd dat ze belang stelde in zijn ballingschap; mogelijk dat deze vorstin enige aanleiding gaf tot het besluit slat hij spoedig daarna nam om het Zuiden te verlaten; ze verzekerde hem misschien, dat hij te Parijs niets meer te vrezen had, mits hij zich niet onvoorzichtig gedroeg. Maar wij hebben in dat opzicht niets beslissends gevonden.
Voor het ogenblik keerde Calvijn bij Du Tillet terug. De bezoeken bij Roussel en Lefèvre hadden hem doen nadenken. Hij begreep dat niet alleen de zielen, welke blindelings aan Rome waren onderworpen, groot gevaar liepen; hij verontrustte zich zeer over die gemoederen, welke of door zwakheid, of door gebrek aan licht onbe, slist waren tussen de paus en het Woord van God. Hij zag in, dat de grenslijn tussen de twee kerken nog niet duidelijk getrokken was, en daardoor enige, welke tot Rome behoorden, zich kwamen verlustigen in de frisse en groene dreven van het Evangelie; maar ook sommigen van hen, die tot de Hervorming moesten behoren, nog onder de gothische gewelven van de Roomse domkerken dwaalden en neerknielden aan de voet van de altaren. Deze toestand van zaken, welke wellicht door velen wordt goedgekeurd, vond Calvijn gevaarlijk, en daar zijn beginselen verder gingen, waagde hij het, om ronduit allen te berispen, die," zoals hij zich uitdrukt, "door hun omgang met de ongelovigen, deze in hun uitwendige afgoderij stijfden."

VIERDE HOOFDSTUK.
Ene dramatische voorstelling aan het hof van Navarre.

Hendrik en Margaretha verlieten Nérac en begaven zich naar Pau, waar ze de winter wilden doorbrengen; ze kwamen op die schilderachtige hoogten aan, van een hollen weg doorsneden, op welke de stad gebouwd is, en traden hun kasteel binnen. De koningin had dit versierd met de prachtigste tuinen, die toen in Europa bestonden, en graag wandelde ze daar in gesprek met de kardinaal de Foix, de bisschop van Tarbes en vele andere hoge personen, welke haar verstand en haar bevalligheid bewonderde. Evenwel veroorzaakten die geestelijken haar menigwerf onaangenaamheden. Omringd door mensen, die geregeld aan François I verslag deden, gadegeslagen door de koning haar echtgenoot en door de hogere geestelijkheid, welke zich aan haar hof bevond, bezweek deze vrome, doch zwakke vrouw bijna onder de last. Ze begon haar dag met het bijwonen van de ochtenddienst in de Roomse kerk van de parochie; daarna verzamelde zij, des namiddags, in haar kamer, de Evangelischen van haar hof, het geringe aantal bannelingen en enige mannen of vrouwen uit het volk, welke beschroomd binnenkomende, zich op de prachtige rustbanken van de koningin niet zonder schroom neerzetten. Roussel, Lefèvre of een ander leraar hield een toespraak en de kleine vergadering ging uit een, met het gevoel dat God waarlijk onder hen geweest was.

Eens begeerden enige dezer gelovigen het Avondmaal des Heeren te gebruiken. De koningin werd verlegen. Ze durfde het niet in de kerk, en evenmin in haar kamer te doen vieren. Een van de kardinalen kon onverwachts inkomen. Margaretha meende

eindelijk een goede gelegenheid gevonden te hebben. Onder het kasteel bevond zich een vrij grote zaal, de Munt geheten, een geheime, onderaardse plaats, waar men kon komen zonder gezien te worden. Op bevel van de koningin, werd daar in alle stilte door bedienden een tafel aangebracht; men bedekte die met een linnen laken, plaatste er een schaal op, waarin zich sneden van gewoon brood" bevonden, en daar naast, bekers vol wijn "even als kelk." "Dat zijn nu hun altaren!" zegt de Roomse verhaler spottend.
Op de bepaalde dag kwamen al de gelovigen in stilte, met een bewogen gemoed binnen, namen plaats, niet zonder vrees voor ontdekking. De koningin, de pracht van het Louvre vergetende, zette zich onder hen neer als een eenvoudige Christin. Roussel trad op, maar zonder priesterlijk gewaad, en plaatste zich voor de tafel. "Zij die geloven dat dit Sacrament slechts een ijdel teken is," zegt hij, "zijn niet van de leerschool des geloofs," "Hij nam gewoon brood," zegt de verontwaardigde Roomse verhaler en niet van die kleine ronde hostiën met beelden er op."
"Gedenkt," hernam Roussel op plechtige toon, dat Christus voor ons geleden heeft en gestorven is." Daarop gaf hij de beker rond "zonder het teken des kruises te maken!" De gelovigen, geheel aandacht, vertoonden op hun gelaat een hemelse uitdrukking, en genoten de tegenwoordigheid des Heeren. "Een zelfde Christus woonde in de leraar en in al het volk." Geen spion, noch kardinaal verscheen, en de Avondmaalgangers, na een offer aan de armen te hebben gebracht, verwijderde zich in vrede.

Hoe geheim men deze Avondmaalsviering ook gehouden had, kwam ze toch de koning van Navarre ter oren, Deze was er door getroffen. Als een lichtzinnig, levendig, zelfs opvliegend man, en die vaak geheel tot de wereld terugkeerde, begon die vroomheid van zijn vrouw en vooral die Avondmaals bedieningen in de kelder hem te verontrusten. Gewoonlijk was hij in slechte luim, en berispte al hetgeen Margaretha deed.
Toen hij eens na een jacht partij op het kasteel terugkeerde, vroeg hij naar de koningin. Men verhaalde hem dat een leraar bezig was in haar vertrekken te prediken. Op die woorden steeg het bloed de koning naar het aangezicht. Een getrouw dienaar liep heen om de koningin te waarschuwen; leraar en gelovigen ontkwamen nog bij tijds door een achterdeur. Nauwelijks waren ze vertrokken of Hendrik trad onverhoeds binnen; hij stond stil, zag rondom, en daar hij niemand bemerkte dan de bewogen en bevende koningin, gaf hij deze een slag; zeggende: "Mevrouw, gij gaat te ver."
Daarna liet hij haar beschaamd en verontwaardigd achter. Deze belediging aan de waardigheid van het koninklijk huis van Frankrijk ging niet onbemerkt voorbij; "François I," zegt Brantôme, "berispte Hendrik d'Albret streng daarover."
Om haar echtgenoot te winnen en haar hof genoegen te doen, besloot Margaretha er enige Bijbelse drama's te doen voorstellen. Wellicht kon ze op die wijze degene bereiken, welke niet ter prea wilden komen. Ze nam tot onderwerp de Geboorte des Heilands, en toen haar dichtstuk voltooid was, verdeelde ze de rollen aan enige adelijke jonkvrouwen. Deze Bijbelse voorstellingen, welke Calvijn mishaagden vanwege de toneelvorm, en aan de Roomse geestelijkheid om de Evangelische waarheden, die ze bevatten, bekoorden de gemengde partij, en behoren tot de godsdienstige geschiedenis van dat tijdvak; wij kunnen die dus niet met stilzwijgen voorbijgaan. De grote zaal van het slot werd door Margaretha in een toneel veranderd, decoraties aangebracht en niet lang na Kersmis werd de voorstelling van de Geboorte van Christus openlijk aangekondigd.

Op de bestemde dag was de zaal eivol. Op de eerste rei van het amfitheater zaten de

koning en de koningin. Deze droeg een eenvoudig kleed met marter gevoerd en de bearneesche kap. Achter hen zaten de kardinalen van Grammont en Foix, daarbij andere leden van de geestelijkheid. Rondom het koninklijk paar zaten de onafscheidelijke hofdames van Margaretha: Mejonkvrouw de Saint-Pather, gewone uitdeelster van haar aalmoezen, Mejonkvrouw de la Batenage, Blanche de Tournon, Françoise de Clairmont, Mevrouw d'Avangour, de grootste luistervink van het hof, de kanselier, de kamerheren en de aalmoezeniers. Haar hofmeesters (zij had er tien); haar schildknapen, haar kameniers (ten getale van acht en dertig); haar secretarissen (zij had er zeventien) en haar twintig kamerdienaars waren gedeeltelijk tegenwoordig. Eindelijk waren de gasten, die uitgenodigd waren, volgens ieders rang gezeten. Zelden verwekte een eerste voorstelling meer belangstelling.

Het eerste bedrijf begint. Het toneel is te Nazareth, in het armoedige huis van een timmerman. Een man, in de kracht des levens, en een jeugdige vrouw spreken samen over een bevel, dat die dag is bekend gemaakt op de markt van dat vlek, en waarbij bevolen wordt, dat ieder zich te begeven heeft naar de stad, uit welke hij afstamt, om er beschreven te worden. Deze arme lieden nu zijn van Bethlehem, en Bethlehem is ver van Nazareth! De vrouw moet weldra moeder worden en de man is ongerust over de gevolgen van de reis. Daarop zegt die jonge Israëlitische vrouw, wier zacht en geduldig gelaat het kenmerk is van de helderheid van een vrome ziel, tot hem:

Geen gevaar zullen we lopen, ik betuig het u,
Want de Almachtige, die in mij werkt,
Houdt de moeder en de vrucht in zijn Hand!

Het toneel verandert; men is te Bethlehem; het is nacht, hier en daar schitteren enige vuren en enkele lichten, door de vensters van de huizen. Dezelfde man en dezelfde vrouw ze heten Jozef en Maria komen van Nazareth aan na een lange, vermoeiende tocht. Jozef, wederom bezorgd, zegt:

Het is laat en de nacht is gekomen,
Laat ons afgaan op het licht dat ik ginds zie.

(Dit drama wordt gevonden in Marguerites de la Marguerite, t. "p. 168 tot 205. Wij zijn verplicht het aanmerkelijk te verkorten.)

Hij klopt aan, en vraagt aan de heer des huizes om een nachtverblijf; deze ziet hen aan met een verachtend gelaat en zegt hun dat hij alleen rijken wil herbergen. Jozef gaat een weinig verder, en klopt aan een andere deur aan:

Zoudt gij niet mijn vrouw en mij willen herbergen?
Want, ziet deze arme vrouw
Is aan het einde van haar zwangerschap gekomen.

De man werpt een verachtende blik op hen even als de eerste, en antwoordt, dat hij alleen adelijken wil herbergen.
Jozef laat de moed niet zinken, en zegt tot Maria, terwijl hij haar een derde burger wijst:

Die man ginds ziet er goedhartig uit.

Hij wendt zich tot hem; maar die man is een vrolijke klant, en wordt verstoord door het bekommerd gelaat van die reiziger. Hij wil, zegt hij,

Dans en spel, en vrouwen en wijn,
Wij houden niet van treurige mensen.
Neemt dus tot andere uw toevlucht, mijn vrienden!

Jozef zucht, en zegt:
Gaan wij verder, en God zal ons tonen
Waar Hij wil dat wij een onderkomen vinden.

Maar Maria, vermoeid door de reis, en ongerust over haar toestand, begint te verbleken en zegt:

Helaas, mijn vriend! ik zie het uur naderen
Waarop de zo gewenste Vrucht moet geboren worden.

Op die woorden zoekt de ontstelde Jozef om zich heen en ontdekt eindelijk een armoedige stal, waar de lucht van alle zijden indringt; hij stelt aan Maria voor daar in te gaan:
...ik zal zorgen
te beschutten voor de koude en de wind.

Zo goed hij kan verzorgt hij de jonge vrouw in die plaats, en naar de stad te gaan, ten einde te halen wat zij

MARIA.
Ga gerust, mijn vriend; gij laat mij niet alleen,
Want God is mij nabij, en dat is genoeg.
Zo goed hij bereidt zich om nodig heeft.

Maria alleen achter gebleven, richt een treffend gebed tot God; daarop, van vermoeidheid overmand, strekt ze zich op het stro uit en valt in slaap.
Het toneel verandert en verplaatst zich in de hemel. De ogen des Heren, die de mensenkinderen gadeslaan, richten zich op de aarde en staren met welgevallen op Maria, die zacht en rustig slaapt. Daarop geeft Hij, bij het naderen van het gewichtige ogenblik, bevel aan de engelen om de hemel te verlaten en aan de mensen de boodschap van een grote blijdschap te verkondigen. Aan ieder geeft Hij zijn last; enige zullen naar Maria, andere naar Simeon gaan. De ootmoedigste onder hen zegt:
...En ik, Heere,
Zal de geringsten van allen bezoeken,
En hom zeggen dat hij groot is geworden,
Omdat de Groot een klein kind voor hem wordt.

Daarop weergalmt de hemel van lofzangen:
U ze alleen de lof,
O oppermachtig Wezen!

Waarna de engelen verdwijnen.

Het toneel verandert; men bevindt zich opnieuw in de van Bethlehem. Maria is ontwaakt, maar is nog alleen. De wonderlijkste gedachten ontroeren haar hart; de verborgenheid God, die ze onduidelijk ziet, verbaast en ontroert haar.
Hoe dan! ik moeder worden, terwijl ik nog maagd ben! Moeder van een zoon boven allen begeerlijk. Waarachtig mens en God!
Emmanuël! geliefde Zoon des Vaders,
Mag ik wel met mijn handen U aanraken,
Mag mijn mond de Uwe wel kussen?

Op dit ogenblik verschijnen de engelen door God afgezonden; ze dringen door in de nederige stal; vervullen die met hun heerlijkheid, en ieder groet op zijn wijze de arme maagd van Nazareth. De een zegt:
Wees gegroet, gij gezegende vrouw,
Moeder van de Zoon die gij lief hebt

Een ander, wiens karakter de nederigheid schijnt te zijn, richt zich tot het kind alsof het reeds geboren was:
Kindeken, neem de dienst aan
Van de geringste;
ik wil U baden,
Uw lakens in uw bedstede verwarmen,
Het zal mijn grootste vreugd zijn U te dienen.

Intussen komt Jozef terug met de eetwaren, die hij heeft gekocht; het smart hem dat hij het hemelse Kindje niet op meer waardige wijze kan verzorgen; maar met het besluit te geven al wat hij heeft, treedt hij op de stal toe. Eensklaps staat hij verbaasd stil,. hij ziet rond. Een Goddelijke lichtglans vervult dat nederig verblijf en verlicht de gehele omtrek.
Welk een licht
Zie ik daar?
Ik sta als verbijsterd.
Zulk een glans,
Heeft mijn oog,
Gewis nimmer aanschouwd.

Hij staat stil op de drempel van de deur; ziet nader toe; de engelen zijn verdwenen; hij zegt:
Ik zie Maria
Niet meer treurig,
Maar met een vrolijk gelaat.
Doch wat schouwt zij, Die reine maagd?
Steeds richt ze de blik naar omlaag.

Van deur waar hij onbewegelijk is blijven staan, ziet Jozef en ontdekt Jezus die daar juist geboren is:
O! het is het Kind!

De goede timmerman weet niet wat te doen; hij durft niet naderbij te komen, en kan toch niet op een afstand blijven; een strijd gaat in zijn ziel om:

Ik zal blijven.
Nee, ik zal naderen.

Hij nadert dan ook; beschouwt het kind; knielt eerbiedig voor hetzelve neer, aanbidt en kust het.

Zie de stal ver
Van de scherper toe,
Maria is teder is, en
Wil door die kus
Mijn kloppend hart Door uw liefde stillen!
Wat is Hij schoon,
Hoe lief, hoe rein,
Maar Hij is ook de waarheid zelf!

Maria is ongerust; ze ziet het kindje aan, dat zo zwak, zo betreurt het dat ze niets heeft om het in te wikkelen.
Want de nacht is een weinig te koel.

JOZEF.
Ik zal deze lamp aansteken.
Waar zullen wij het leggen
In de kribbe.
Beter plaats is er niet in de herberg.

Het eerste bedrijf was geëindigd, en de toeschouwers betuigden hun belangstelling in dit zo ernstige en heilige drama; de kardinalen de Grammont en de Foix, zelf, vonden er niets in, dat met de leer van de Kerk in strijd was. Daar men toen veel hield van iets vermakelijks, liet men het niet daaraan ontbreken. Men zag in het tussenbedrijf komieken optreden, voornamelijk een arme monnik, ten wiens koste men zich zeer vermaakte. Dit was evenwel niet door Margaretha opgesteld, De Katholieken zelf beschuldigden haar daarvan niet. Weldra verwijderde zich de potsenmakers en het drama werd hervat.
Het toneel was verplaatst naar de velden van Bethlehem, waar herders en herderinnen hun kudden bewaakten gedurende de nachtwachten. Een van de herders, vermoeid van de arbeid, een ander doordat hij den, wolf heeft verjaagd zijn in slaap gevallen, sommige herderinnen hebben hetzelfde gedaan; maar een herder en een herderin waken, en deden elkaar hun gedachten mee.

DERDE HERDER.
Ik weet niet wat mij wakende houdt;
Maar ik kan niet sluimeren.
Het is toch niet de zorg om de kudde,
Want ik heb mijn weide goed gesloten;
Maar ik gevoel in mijn hart ene vreugde
En het is mij steeds alsof mijn oren
Een heugelijke tijding gaan vernemen.
Intussen wil ik aan het uitspansel
De schitterende sterren beschouwen.

Hij ziet op naar de sterrenhemel.

EERSTE HERDERIN.
Maar zeg mij, mijn broeder,
Wat ziet gij, terwijl uw oog,
Den hogen hemel aanschouwt?

DERDE HERDER.
Ik bewonder de grote Schepper de maker van al wat is,
En wiens tempel wij zijn.

EERSTE HERDERIN.
Zeg mij, wat heeft hij beloofd
Aan de aartsvaders zijn vertrouwden,
Die Hem zo lange verbeidden?

DERDE HERDER.
Hij heeft de Messias beloofd,
Zijn eigen Zoon, door wie het leven
En de zaligheid ons ten deel zullen worden.

EERSTE HERDERIN.
O, wat verlang ik naar die ure!

DERDE HERDER.
Kom, Heere, kom! vertoef niet langer.

Plotseling worden de velden van Bethlehem door een helderen glans verlicht, en een hemelse stem roept:

Ontwaakt, gij herders
De dag is gekomen,
Waarin God, door nieuwe daden
Zijn liefde zal tonen.

De herders en herderinnen die sliepen, ontwaken; ze zien op en bemerken engelen door een hemelse heerlijkheid omgeven.

EERSTE HERDER.
Welk een glans aanschouwt mijn oog!
De vrees beklemt mijn hart!

TWEEDE HERDERIN.
Mijn oog kan de glans van dat licht,
Zo helder en schitterend, niet dragen.

EERSTE ENGEL.

Vreest niet, o herders,
Ziet, ik verkondig ulieden
Grote blijdschap voor het hart.
Heden is geboren
Christus de Zaligmaker,
Gelijk geschreven is
Dit zal u het teken zijn:
Het Goddelijk kind zult gij vinden
Met doeken omwonden,
En liggende in de kribbe,
Het heil dat hier beneden
God is had toegezegd.

Al de engelen heffen samen de lofzang aan:
Ere ze de God des hemels!

EERSTE HERDER EN HERDERIN,
Laat ons in hun arme woning
Al onze goederen brengen!

DERDE HERDER,
Ik zal er mijn kaas
In dit mandje brengen.

TWEEDE HERDER.
En ik deze grote pot met room.
Maria zal die smaak'lijk vinden.

EERSTE HERDER.
Ik wil mijn kooi geven
Met mijn mooie vogeltje.

TWEEDE HERDER,
Dit hout zal hem verwarmen;
Het is vrij koud in dit seizoen.

DERDE HERDER.
Mijn herdersfluit staat hun ten dienst,
Het kind zal dat geluid beminnen.

EERSTE HERDERIN.
Ik zal Zijn aangezicht kussen.

TWEEDE HERDER.
Nee; de voeten; het is u eer genoeg.

De herders en de herderinnen verlaten de velden, en begeven zich in haast naar Bethlehem.

Het toneel wordt verplaatst naar die stad; de herders en herderinnen komen en zoeken

de plaats waar het kind zich bevindt.

TWEEDE HERDER.
In dat fraai geschilderde huis
Zal dat heilige kind niet willen wonen.

DERDE HERDER.
Ook zal het dit prachtige paleis
Niet ter woning verkiezen.

TWEEDE HERDER.
Komt, laat ons gaan, en aanschouwen,
Waar de hoop van de mensheid ligt.

DERDE HERDER
In het lage en nederige huis,
Zal er wel eens spleet of scheur
Ons de Heer en Meester doen zien;
Als deur en vensters gesloten zijn.

De herders en herderinnen spreken onder het heengaan met elkaar over de wijze waarop ze de Messias zullen huldigen, met een wellicht overdreven eenvoudigheid, maar toch natuurlijk en bevallig.

EERSTE HERDER, zorgvuldig rondziende.
Zie hier een plaats
In die vreemde rots;
Zou het deze schuur niet zijn?

De herders en herderinnen naderen, en zien, door de spleten van de armoedige stal, ze ontdekken Maria met het kind Jezus.
De tweede herderin roept in haar verrukking:
Daar is het kind! en zijn voedster.

DERDE HERDERIN.
O, welk een schoon kind! zie hoe het zuigt.

TWEEDE HERDER.
Laat ons die man ginds roepen
Dat hij opendoe.

(Tot Jozef)
Hola! mijnheer.

JOZEF
Welke lieden maken dat leven daar buiten?

EERSTE HERDER.
Laat ons het beloofde zaad aanschouwen.

MARIA.
Zo God hun dat feit heeft medegedeeld,
Mogen wij hun niets verbergen,
Aan de gelovigen moet de Christus getoond worden.
Openen wij hun de deur.

JOZEF, terwijl hij hun de deur opent.
Gij moogt binnenkomen.

De herders en de herderinnen naderen met eerbied, en hoe nietig het kind hun ook voorkomt, ze erkennen in Hem de hoogheid van de eeuwige Majesteit, en aanbidden het.

DERDE HERDER.
Gij zijt het zaad door God beloofd
Aan Adam, na zijn zware val.
Abram geloofde die belofte,
Ook David, die daarop boete deed,
Beiden werden er door gerechtvaardigd.

TWEEDE HERDER.
Het oog ziet slechts een hulploos wicht, het
Geloof, de vaste grond van de hoop,
Ziet meer dan dat, en wekt ons op
Het eer en lof, dank en aanbidding
Te brengen als aan de waren God.

Na de aanbidding van de herders omringen de herderinnen ietwat nieuwsgierig Maria en treden met haar in gesprek.

DERDE HERDERIN,
Van waar het gemis aan rijke kleding,
Goud en zilver, diamant en robijn?,

MARIA.
Hij bemint de eenvoud bovenal,
En daarom haat Hij alle praal.

Het eerste morgenrood verschijnt aan de hemel.

TWEEDE HERDER
Daar komt de dag, ik moet weer heen.

EERSTE HERDERIN, terwijl ze Maria nadert.

Vergun, o vrouw, dat ik Zijn voeten kus.

DERDE HERDERIN.
Ons oog heeft Hem gezien, de handen Hem betast,
Die als het reine Lam ons van de zonden wast.

Al de herders en herderinnen bieden het kind hun nederige gaven aan.

EERSTE HERDER
In leven en dood willen wij U dienen,
Achten het leven zonder U als niets.
Vaarwel, o kind!

Toen het tweede bedrijf geëindigd was, kwam een nieuwe tussenspel de toeschouwers vermaken. De grappenmakers kwamen weer te voorschijn en reciteerden kleine gedichten, waar altijd de een of andere grappige, bijtende en onverwachte trek de lachlust van de menigte opwekte. Het refrein, altijd uit twee korte versregels bestaande, had steeds een monnik tot onderwerp, hetgeen de verontwaardiging opwekte van de kardinalen en overige Roomsen, die anders in het drama zelf behagen schiepen.

Het derde bedrijf begon.
Satan, die de wereld rond gaat, komt boven de velden van Bethlehem, waar de herders en herderinnen teruggekeerd zijn, en, in zijn gedachten verdiept, zegt hij:
Tot dus ver heers ik oppermachtig,
Deze sterfelijke aarde staat onder mijn gebied;
Zonder ophouden heb ik de God daar boven
Den oorlog aangedaan, en die met roem gevoerd.

De herderinnen, welke hem niet zien, drukken haar vreugde uit door lofzangen.
Herderinnen, komt allen,
Hier moeten we zingen;
De blijde boodschap verkonden,
Die ons alle vrees beneemt.

Satan houdt stil; hij luistert; hij maakt zich ongerust en roept uit:
Dat gezang doet mij van schrik verstijven. Welke is die boodschap door haar vernomen?
De herderinnen, welke nog altijd de tegenwoordigheid van Satan niet bemerken, zingen op nieuw:

Eens maagd werd moeder
Van een heerlijk kind,
Dat God tot Vader heeft!
Laat ons lied weergalmen!
De hemel is ons deel.

Satan luistert en maakt zich nog meer ongerust:
Zal dat geheim mij verborgen blijven?

Vruchtloos zoek ik het te weten.

Hij nadert daarop de herders onder de gedaante van een groot heer, en zegt hun:
Van waar komt gij ?

EERSTE HERDER.
Wij hebben de Christus gezien,
het heil van de wereld,
Door Wie wij tot God zijn teruggebracht.

Gelieft het u, Mijnheer, er ook heen te gaan?
Ik zal u ten leidsman verstrekken.

SATAN.
Het is een leugen, verbeelding of droom!

TWEEDE HERDER.
Ga zelf heen en overtuig u.

SATAN.
Nee, de God daarboven,
Bemoeit zich niet met de aarde.
Ik ben de vorst van de wereld.
Komt tot mij, wij zullen goede sier maken.
Maar dan moet gij niet langer geloven
Dat God zelf op de aarde verscheen.

DERDE HERDER
Hij is mijn Vader, mijn broeder, mijn alles,
Ik ben zijn en Hij is mijn.
Nooit zal het hemels vaderland
Mij door afgoderij worden ontrukt.

SATAN.
Onzinnige, hardnekkige dwazen!
Zijt gij Goden?

EERSTE HERDER.
Wij laten de eer van God te zijn aan Hem over.
Ons is genoeg te zijn wat Hem behaagt,
En te weten dat Hij is Die zijn zal.

SATAN.
Meent gij de Schriften te verstaan?

DERDE HERDER.
Wij lezen en onderzoeken die met ootmoed.

SATAN.
Indien God uw Vader ware,

Zou Hij u in die armoede laten
Waar gij zoveel ontbeert
Opent de ogen, gij blinden!
Zaagt gij ooit een rijk man
Die zijn zoon in armoede liet?
Welke kinderen van God! zonder schatten,
Hongerig en koud, arm en ellendig.

TWEEDE HERDER
Hoe meer wij lijden, hoe meer ons hart zich verblijd,
Voor al uw genoegens hebben wij geen dubben over!

DERDE HERDER
De Christus, Verwinnaar van zonde en dood,
Hij leeft in ons hart; wij vrezen geen nood!

Op die woorden wordt Satan ontroerd; hij herinnert zich zijn vroegere neerlagen: hij weet dat Gods Zoon hem de kop moet vermorzelen. In zijn schrik, roept hij uit:
Geslachte Lam! … dat uit de hemel verjoegt
Mij en de mijnen. vervolgt Gij mij
Zelfs hier? … Waar zal ik mij verbergen
Voor uw aangezicht, en uw toorn ontvlieden?

Daarop laat de geheimzinnige stem van God zich wederom horen en verkondigt de zegepraal van het pasgeboren Kind.

De heerschappij van de satan is thans
Door het vlekkeloos Lam verbroken,
Dat aan het kruis en de dood gehoorzaam zich geeft.
Dat Lam, het zal heersen op mijn troon.
Engelen, zingt de Hoog verhevenen,
Die Satans macht ten onder bracht.

De engelen heffen het zegelied aan, waarmee het stuk besluit:

Lof ze des Hoogsten Zoon;
Hij daalde van de troon,
Om d' oude slang te doden,
Geef eer aan het vlekkeloos Lam,
Dat uit de hemel kwam
En Vaders hart ons toonde.

De voorstelling was ten einde en ieder verwijderde zich vol bewondering. De koning was getroffen door deze inschikkelijkheid van zijn echtgenoot. De voorstelling had hem verrukt. Margaretha maakte gebruik van die gunstige stemming om hem over te halen enige toespraken te komen aanhoren. Van de komedie ging hij naar de preek, welke in de kamer van de koningin werd gehouden," zegt een gelijktijdig geschiedschrijver.
Doch niet allen waren zo voldaan over die schouwspelen. De kardinalen van Grammont en Foix verwijderde zich van het hof, terwijl de strenge Christenen

twijfelden of het wel geoorloofd was de engelen, ja God zelf, te doen spreken. Indien Calvijn van Nérac naar Pau was gekomen, en met de kardinalen dit mysterie had bijgewoond, zou hij ongetwijfeld deze voorstellingen hebben gelaakt, die hij bestempelde met de naam van vermomd Christendom.

Doch het wordt tijd dat wij tot de Hervormer terugkeren.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Calvijn te Poitiers, te BassesTreilles en in de grotten van Saint-Benott.

Calvijn was voornemens het Zuiden te verlaten. In de ure des gevaars had hij daar een schuilplaats gevonden; doch nu het onweer scheen bedaard te zijn, meende hij de plaats, waar hij zich verborgen had, te mogen verlaten en zijn plotseling afgebrokene loopbaan weer te beginnen. Hij bevond zich te Angoulême niet op zijn gemak. Aan de een zijde verwekte de bekering van Du Tillet en enige van zijn vrienden enige beweging onder de geestelijkheid en het volk, en aan de andere kant mishaagden hem enige elementen van de traditie, welke Margaretha en ook enige van zijn toehoorders te Gérac wensten te behouden. Altaren, beelden, heilige dagen aan Maria of de heiligen gewijd, biechtvaders en biechten, niets van dat alles scheen hem Schriftuurlijk te zijn, en hij haakte naar de tijd, waarop hij het Evangelisch beginsel in al zijn zuiverheid kon doen gelden. "Vóór alle dingen, was hij gewoon te zeggen, behoren wij onze Heere volkomen te belijden, "zonder voor iets ter wereld te buigen."
Maar waarheen zal hij gaan?
Zijn gedachten richtten zich al direct naar Poitiers, van waar hij zich voorstelde naar Orleans en Parijs te gaan, later ook naar Duitsland of Zwitserland, om zijn studiën voort te zetten en door de omgang met de Hervormers zijn geest te verlichten. De heer de Torras, had hem in hun gesprekken te Gérac, menigmaal gesproken van Pierre de la Place, welke toen te Poitiers studeerde. Daar zon Calvijn ook de rector van de universiteit ontmoeten, Charles le Sage, die evenals hij van Noyon geboortig was. Doch een bedenking weerhield hem: Zou hij Du Tillet gaan verlaten? "Waar gij heen gaat, zal ik ook heengaan," zei de jonge kanunnik; "mijn hart is geheel vervuld van het geloof dat u bezielt." Het denkbeeld dat hij, voortdurend in het gezelschap van Calvijn, ook in Zwitserland en Duitsland de edele mannen, die de Kerk Hervormden, zou ontmoeten, deed hem van vreugde opspringen.
De twee vrienden vertrokken; Calvijn onder de naam van Karel d'Espeville, en Du Tillet onder die van Hautmont, welke naam door enige leden van zijn familie schijnt gedragen te zijn. Ze kwamen waarschijnlijk omstreeks het einde van Maart 1534, in die vlakten en heiden van Poitou, alwaar zo vele grote veldslagen zijn geleverd, en waar een nederig veroveraar toen aankwam, om een beteren strijd te strijden. In weinig gewesten van Frankrijk was de weg toen beter bereid. Abeilard, die in deze westelijke streken had geleefd, had er enige sporen achtergelaten van de twijfelingen door hem blootgelegd in zijn vermaard *Sic et non* (Ja en nee), over de leer van de Kerk. Een schrijver, vreemd aan de Hervorming, had er de papimanie (vergoding van de paus) aangevallen, en de geestelijkheid, welke, naar men zegt, een derde van de bevolking uitmaakte, verbitterde de twee andere gedeelten door haar gierigheid en losbandigheid.
Calvijn begaf zich bij zijn aankomst te Poitiers naar Fouquet, prior van het klooster Trois-Moutiers, een geleerd geestelijke, en een vriend van du Tillet, welke in die stad een huis bezat. De hogeschool was toen in een bloeiende toestand, bezat geleerde professoren en een vermaarde boekerij. De lust naar wetenschap, die toen alom in Frankrijk ontwaakte, deed zich daar vooral gevoelen. De prior sprak met zijn beide gasten over de openbare redetwisten die aan de hogeschool plaats hadden. Dit wekte zeer de aandacht van Calvijn op; deze begaf er zich direct heen, zette zich op de bank van de toehoorders en luisterde aandachtig. Wie die vreemdeling daar zag, vermoedde geenszins dat onder dat bleke gelaat en onbeduidend voorkomen, een van die helden zich verborg, die in naam van de waarheid alleen de gedaante van de wereld zou

veranderen. Te midden van vele haarkloverijen en zouteloze woordenpraal, bemerkte de jonge leraar hier en daar enkele lichtflikkeringen. Na het dispuut begaf hij zich tot die strijders van wie hij Christelijke woorden had gehoord; hij deelde hun zijn eigene gedachten mede, en ze waren spoedig ingenomen met zijn schoon vernuft en zijn oprechte taal. Calvijn en die edelmoedige mannen werden vrienden, bezochten elkaar gedurig en, zegt een historieschrijver, "zij begonnen samen wandelingen buiten de stad te doen."

En terwijl ze zo langs het riviertje Clain of langs andere wegen wandelden, sprak de jonge doctor hun met een open hart over Christus en de eeuwigheid.

Inderdaad, van schoolse Godgeleerdheid en bovennatuurkundige formules, was er onder hen geen sprake; Calvijn was het te doen om de verovering van de zielen. Hij verlangde in ieder mens de vorming van een nieuwe mens en achtte dit de hoofdzaak. Te midden van de wanhopige zwakheden en oneindige behoeften van de gevallen mensheid, moest een grote geestelijke herstelling bewerkt worden; het uur was gekomen, en voor het voltooien van dat werk waren er edele persoonlijkheden nodig, welke met de kracht van boven aangegord waren.

En Calvijn is een van die krachtige mannen geweest, door God gezonden tot ondersteuning van de menselijke afwijkingen. Op het ogenblik van ontwaken uit de slaap van de middeleeuwen, begiftigde de hemelse Vader de mensheid met scheppende krachten. Het Evangelie, toen aan de wereld hergeven, bezat een schoonheid welke de zielen aantrok en een gezag dat in die zielen een volstrekte gehoorzaamheid bewerkte; dat waren twee herscheppende elementen. Alom verschenen in Europa profeten onder het volk, welke niet uit eigen beweging profeteerden. Boven hen stond God, alvermogend, vrij, levend, bovennatuurlijk, die met een oppermacht werkte.

Te Poitiers zelf ging Calvijn het werk van de vernieuwing beginnen. Inderdaad duurde het niet lang of talrijke toehoorders verdrongen zich om hem. Sommigen waren door zijn woorden afgeschrikt. Er waren er die alleen disputen en sofisten verlangden, en de jongen dotter lastig vielen met hun gewone onbescheidenheid; andere stonden op tegen de ketter met krachtige bewijsredenen en fijne redeneringen."

Nog andere, welke zich boven ieder verheven achtten, keerden hem de rug toe ", alsof hij een verteller van gewone beuzelingen was." Calvijn, over al die tegenstand verwonderd, verwierp met ernst die ijdele spitsvondigheden, "in plaats van zich te wikkelen in onnodige twistingen" en stelde voorop wat stand houdt."

Doch ondervond hij in de leer, die hij verkondigde, tegenstand, hij maakte zich ook vrienden. Het Woord van God scheidt voortdurend het licht van de duisternis in de geestelijke wereld, gelijk het zulks deed bij de schepping van hemel en aarde. Enige edele mannen voegden zich beslist bij de jongen en krachtige leraar; zo als de rechtsgeleerde en dichter, Albert Babinot, lector in de rechten; Antonie Véron, procureur bij de presidiale zetel; Antoine de la Dugie, leermeester; Jean Boisseau de Ia Borderie, advocaat; Jean Vernon, van Poitiers; Saint.Vertumien en Charles le Sage, leermeester, een man van grote verdiensten, die het volkomen vertrouwen had bezeten van de moeder van de koning. Een van die aanzienlijke mannen vooral won het hart van Calvijn; namelijk Pierre de la Place, geboortig van Angoulême, een vriend van du Tillet; later president van het Hof en een van de martelaren van de Bartholomeüs-nacht. Een ander van die uitstekende geesten echter, le Sage, hield zich meer afgetrokken; hij was van Noyon, en was liever geen openbaar volgeling van de zoon van de oude secretaris des bisschops; ook geloofde hij oprecht aan het wonder van de transsubstantiatie.

Deze vereniging van beroemde mannen, welke Calvijn te Poitiers omringden, gelijk zulks vroeger had plaats gehad te Angoulême, trok de aandacht van hen, die met hem in betrekking kwamen. De aan trekkingskracht van Calvijn, waarvan men heden ten dage weinig denkbeeld heeft, trof zelfs zijn vijanden. "De wetenschap, gelijk de deugd," zei een van hun bij die gelegenheid, "maakt zich spoedig bemind, en de uitstekende vernuften, zo in het goede als in het kwade, behoeven niet lang te wachten om bekend te zijn.
"Toen Calvijn zijn verblijf te Poitiers had genomen, had hij binnenkort een menigte vrienden." Hij ontmoette hen op de hogeschool; ging hen in hun huizen bezoeken, en sprak met hen over de kennis van God. Over vele punten, dacht men terstond als hij. Als hij zich beklaagde "dat men stenen en hout aanbad, de doden aanriep, op ijdele dingen vertrouwde en God wilde dienen door dwaze, verdichte ceremoniën," dan gaf iedereen hem gelijk, ook le Sage. Maar de jonge doctor ging verder. Wel is waar verwierp hij "een ruw gestrengheid; hij wenste dat men vriendelijk zich betoonde, en zijn naaste genoegen deed."
Maar tevens was hij oprecht en waar, zonder vrees van te mishagen. Eens werd door oprechte Katholieken het leerstuk van de transsubstantiatie opgeworpen. Calvijn verklaarde zonder aarzelen dat men Christus moest aannemen, en wel zijn lichaam en zijn bloed, door het geloof, door de Geest die levend maakt, en niet door een zinnelijk eten en drinken. Le Sage verontwaardigd riep uit, dat zulks de leer van de ketter Wicleff was en de la Place zelf, verschrikt, "keerde terug, bij het zien van een zo grote afwijking van de godsdienst, in welke hij streng opgevoed was." Calvijn was er door gegriefd.
Maar al verloor hij ook enige vrienden, andere werden weer gewonnen. De eerste magistraatspersoon van Poitiers, de luitenant generaal, Pierre Répnier de la Planche, kreeg begeerte hem te zien en nodigde hem ter maaltijd met de la Dugie, Babinot, Véron, Vernou en andere van zijn kennissen. Calvijn ging er heen. Deze uitnodiging maakte opspraak. "Deze, invoerder van nieuwigheden," zeiden de Katholieken, "wil de overheid winnen, ten einde door hun toedoen bescherming te vinden."
Calvijn maakte nooit zulke berekeningen, maar hij "was ontvlamd door een grote ijver om van alle zijden de heerlijkheid des Heeren te verbreiden." Men ontving hem met onderscheiding; hij nam zijn plaats aan tafel; het gesprek liep, gedurende de maaltijd, naar het schijnt, alleen over gewone zaken. Toen de maaltijd geëindigd was, stond het gezelschap op en ging in de tuin. In die plaats, de Basses-Treilles (lage Wijngaarden) genoemd, ontving de la Planche menigmaal zijn vrienden. Deze magistraat, Calvijn, Babinot en de andere genodigden spraken onder het wandelen over vele zaken, tot dat de heer des huizes het gesprek wierp op Luther en Zwinglius; hij bestreed de Hervormers en vooral hun mening over de mis. "Dit was het gewone gesprek," zegt een schrijver van de zestiende eeuw, "niet slechts van de geleerde lieden, maar ook van het volk, ja, zelfs het onderwerp van de tafelgesprekken."
Calvijn, te voren onderricht, had zich voorbereid en mengde zich in de rede; hij zette de hoofdpunten uiteen.
"Luther," zei hij, "heeft de waarheid gezien, maar hij is gelijk aan hen die op een lange en kronkelende weg gaan, en van ver het flauw schijnsel van een lamp bemerken, waardoor ze als het ware rondtastende de rechten weg vinden.
Zwinglius is dat schijnsel genaderd, maar hij heeft gedaan als ze die met teveel overhaasting naar het doel jagende, dat voorbijstreven."
Daarop duidelijk willende maken wat het heilig Avondmaal betekent, ontwikkelde hij meer in het, bijzonder de gedachte van een aanwezigheid van Christus, wel wezenlijk, maar alleen door het geloof en niet door de mond gesmaakt; hij nam een standpunt in

tussen Zwinglius en Luther.
Deze zo heldere en krachtige redeneringen overtuigden de luitenant-generaal zowel als de vrienden die samengekomen waren. Men verzocht Calvijn die schriftelijk op te stellen hetgeen hij ook deed, en wel, voegt de geschiedschrijver er bij, met zulk een welsprekendheid dat dit hem nieuwe discipelen toevoegde. Régnier de la Planche was voor het Protestantisme gewonnen, en zijn zoon Louis speelde later een rol in de strijd met de Guises. Hij was het die eens door Catharina de Médicis verraderlijk in haar kabinet ondervraagd werd, terwijl de kardinaal van Lotharingen achter een tapijt was verborgen.
De tuin van de Basses-Treilles werd van toen af een van de geliefkoosde plaatsen voor Calvijn; hij was gewoon er vrij en openlijk heen te gaan. Gelijk de leerlingen van Socrates in de tuinen van Academus, zocht de jonge Christelijke Plato hier de waarheid met zijn vrienden. De waarheid, welke de Hervorming toen aan de wereld teruggaf, was van een andere aard en van groter kracht dan die van de Griekse wijsgeren. Alom waar zijn stem zich deed horen, verdween het denkbeeld van een geestelijken stand, daarbij de voorrechten van het. kloosterleven, en een persoonlijk, levend christendom nam die plaats in.
De Goddelijke openbaringen werden de leken gegeven in hun moedertaal, en de sacramenten ontdaan van hun voorgewende magische krachten, oefenden op de harten een geestelijken invloed uit. Dit waren de beginselen welke Calvijn in de tuinen van de luitenant-generaal leerde. Met zijn vrienden onder het prachtig geboomte rondwandelende, sprak hij tot hen van de Hemelse Vader, van de Enige Zoon, van de genade en het eeuwige leven.
Als ze hem hoorden, meenden zijn discipelen dat alle dingen nieuw werden, en ze zeiden tot elkaar, dat nu een der formalisme in de Kerk had plaats gemaakt voor een levenskracht, een adem des hemels. De Katholieken van Poitiers bedreven rouw. "Gelijk onze voorouders," zei men, "in een hof werden verleid, zo werd ook in de hof van de luitenant-generaal, dat hoopje mensen gevleid en bedrogen door Calvijn, die met veel gemak bres schoot in de ziel van hen die hem hoorden." Deze bekentenis is van gewicht.

Eens had er een vergadering plaats, waar Calvijn en zijn vrienden beraadslaagden over hetgeen Frankrijk nodig had. Het antwoord was gemakkelijk: het Evangelie. Maar helaas! Frankrijk verwierp het. Men ging verder. Calvijn wilde in de Kerk in plaats van de vorm de geest, in plaats van de kerkorde het leven, voor schijn het wezen. Hij kweet zich waardiglijk van zijn taak, behandelde het hoofdpunt, en ontwikkelde meer bepaald zijn leerstuk over de geestelijke tegenwoordigheid des Heilands. Daar," zegt de Roomse geschiedschrijver, "werd de eerste Calvinistische kerkvergadering in Frankrijk gehouden." Het woord kerkvergadering is te sterk, maar toch bleef deze vergadering niet zonder vruchten" Het levend geloof, dat de jonge leraar openbaarde, won enige gemoederen, die tot dus ver min of meer weerstand boden. De la Place, welke in den beginne een menigte bedenkingen opperde, maar die een man was met een goed verstand en een open geweten, dacht dat hij zich wellicht bedrogen had. "Het zaad, dat in zijn hart was gevallen, begon te ontkiemen, en het kwam op ten tijde door God bepaald."
De beweging, welke de komst van Calvijn te Poitiers veroorzaakte, de bewondering van de enen, de ongerustheid van de andere, groeide van dag tot dag aan. De vrienden des Evangelies begonnen in hun vergaderingen gevaar te lopen. Indien enige dweepzuchtigen het volk opruiden, en de tuin van de Basses-Treilles aanvielen, zou de politie wellicht, onder voorwendsel van de orde te herstellen, de vreemdeling

gevangen nemen. Er had dikwijls vals alarm plaats. De vrienden van Calvijn besloten een afgelegene plaats op te zoeken, alwaar ze vreedzaam konden vergaderen. Een van hun wees, in de omliggende velden, een woeste streek, diepe, afgelegene grotten aan, waar ze voor alle nasporingen beveiligd waren; men besloot om met weinigen tegelijk en langs verschillende wegen zich daarheen te begeven.
Reeds de volgende dag werd dit plan ten uitvoer gelegd. Calvijn vertrok met twee of drie andere; ze gingen door het fraaie vlek St. Benott, volgden een tijdlang een schilderachtig voetpad en kwamen na een groot uur gaans op een plaats van een woest uitzicht, tegenover de ruïnen van een Romeinse waterleiding. De rivier Clain golfde er stil haar wateren; rotsen met geboomte bedekt verhieven hun ontzagwekkende gedaante boven de golven, en beneden bevonden zich verscheiden holen meer of minder diep. Calvijn was bekoord door deze eenzaamheid. Langzamerhand kwamen er andere en weldra was de vergadering voltallig. Calvijn trad met zijn vrienden een van de ruimste grotten binnen. Men noemt ze gewoonlijk grotten van St. Bennit of des Croutelles, maar deze heeft sinds die tijd tot heden toe de naam gedragen van grot van Calvijn.
De Hervormer stelde zich op de verhevenste plaats; zijn leerlingen gingen rondom hem staan, leunende tegen de rots; en te midden van een plechtige stilte begon hij hen te onderwijzen, hun uitleggende wat de grootste waarde heeft, dat is hun de Christus predikende.
Op dit onderwerp kwam hij gedurig terug. "Beter is het," zei hij eens, "van alles beroofd te zijn en Christus te bezitten. Is het schip in nood, dan werpt men alles over boord, om liet in de veilige haven te kunnen brengen. Doet ook alzo. Rijkdom, eer, aanzien, uiterlijke gerechtigheid, alles moet worden opgeofferd om Christus te bezitten. Hij alleen is onze zaligheid." Calvijn sprak met veel gezag; hij sleepte zijn hoorders weg, en werd zelf weggesleept.
Plotseling gevoelde hij zijn geestelijke zwakheid en de behoefte die ze allen hadden aan de Heilige Geest; hij valt op de knieën onder die eenzame gewelven; de gehele vergadering knielt met hem neer, en er steeg tot de troon van God een zo treffend en zo vurig gebed op, dat zij, die hem hoorden, meenden in de hemel te zijn verplaatst.

Deze pelgrimstochten naar de grotten van St. Benoit werden spoedig opgemerkt; kwaadwilligen konden op een afstand de groepen, welke er heen gingen, volgen en de vergadering overvallen; de vrienden van Calvijn besloten daarom dikwerf van plaats van samenkomst te verwisselen; nu eens gingen ze naar een dorp, dan weer naar een afgelegene buitenplaats; enkele bewoners van de naburige plaatsen voegden zich bij de kleine kudde en de prediker stelde hun die Christelijke waarheid voor, welke geheel de wereld en geheel de mens moet verlichten. Bij het heengaan gaf hij aan ieder een boek met gebeden door hem zelf opgemaakt.
De weerzin die Calvijn openbaarde voor de mis vond levendiger tegenstand; de Katholieken vonden het een grote misdaad dat hij hij durfde ontkennen dat de priester in de offerde, als een verzoening voor de zonden van het volk.
Deze redeneringen bewogen hem, doch brachten hem niet tot wankelen. Eens toen hij met zijn vrienden in de grot was sprak hij met vuur over de offerande des kruises eenmaal geschied. Daarop sprak hij met zoveel kracht tegen de mis, dat enkele vurige Katholieken betuigden, dat men hem niet zonder afgrijzen kon aanhoren.
Men moet bekennen dat Calvijn deze Roomse plechtigheid niet spaarde. Vaak noemde hij haar "een loutere aperij en goochelarij. Ik noem haar aperij," zei hij, "omdat men er het avondmaal des Heeren namaakt, gelijk een aap zonder oordeel des onderscheids al wat hij ziet doen, nadoet. Ik noem haar een goochelarij, omdat de kunsten en gebaren,

die men er bij maakt eerder passen bij een grap dan bij een zo heilige verborgenheid."
In de grot waren evenwel mensen, welke oprecht aan de transsubstantiatie geloofden, en gewoon waren met stichting de mis bij te wonen. De woorden van Calvijn, waren het juist niet die, welke wij aangehaald hebben, zo waren het toch dergelijke kwetsten en verbitterden hen, en le Sage, hem plotseling in de rede vallende, riep uit: "onze Heere, waarachtig God en waarachtig mens, is werkelijk en zelf standig aanwezig onder de gedaante van brood en wijn! In alle eeuwen werd overal, waar men de Heer Jezus heeft gekend, de offerande van de mis gevierd." Calvijn, verbaasd over die stouten uit roep, vroeg zichzelf af of hij schuldig was wanneer hij het Woord van God boven de traditie van Rome stelde?
Hij zweeg enige ogenblikken; daarop zijn hand opheffende, en die op de opengeslagen Bijbel leggende, riep hij met vuur uit: "Dat is mijn mis!" Daarop zijn hoofd ontblotende en zijn bonten muts op de tafel leggende, hief hij de ogen naar de hemel en zei met geroerde stem: "O Heere, indien Gij op de oordeelsdag mij wilt straffen omdat ik de mis heb tegengesproken, dan zal ik U zeggen o God! Gij hebt mij niet bevolen die te vieren. Hier is uw wet. hier is uw heilig Woord. Gij hebt dat tot een levensregel gegeven, en ik heb daar geen andere offerande kunnen vinden dan die, welke op het altaar des kruises werd volbracht." De toehoorders gingen bewogen heen; ze waren getroffen door het zo eenvoudig, en zo sterke geloof van de Hervormer en verscheiden onder hen keerden langs de eenzame paden, die hen naar Poitiers terugbracht, weer met een nieuwe overtuiging in het hart.
Van toen af gaven verscheiden personen hun begeerte te kennen om het avondmaal te gebruiken, volgens de instelling des Heren. De vele formulieren, de wierook, het koorgezang, dat alles voldeed hun niet meer; ze verlangden naar een eenvoudige en wezenlijke gemeenschapsoefening met de Heiland. Er werd dan een dag bepaald. Ze vergaderde in een van de grotten van St. Belieft. De leraar las het Woord Gods voor en vroeg de Heer zijn Geest uit te storten over die kleine kudde. Hij brak het brood, en gaf de beker rond; daarop nodigde hij de golovigen uit elkaar wederkerig hun opmerking en ervaringen mee te Zelen tot onderlinge stichting. Deze eenvoudige toespraken na het avondmaal bleven enige tijd lang in gebruik bij de Hervormde Kerk.

ZESDE HOOFDSTUK.
Calvijn begint met zijn leerlingen de Evangelisatie van Frankrijk.
(In de lente van 1534).

De bekering van Frankrijk zou op een groter schaal beginnen. Dat land, waar de beroeringen zo menigmaal op geheel Europa hebben gewerkt, en dat niet beeft zonder dat alles rondom beeft zou het niet, bijaldien het Evangelie er aangenomen werd, een brandpunt van licht kunnen worden, en een krachtig middel om de volken in de rechtvaardigheid en de vrede te bevestigen? Gewis, indien Frankrijk Protestant was geworden, zo zou dat alles zijn gebeurd. Calvijn, die dertig jaren lang voor Genève en voor Frankrijk arbeidde, arbeidde eigenlijk voor de gehele Christelijke wereld. Hij maakte te Poitiers zijn eerste begin, en hij opende toen, als het ware, die roemrijken veldtocht van Evangelisatie, die hij tot het einde zijns levens zou blijven besturen.
De jonge en ijverige leraar vergenoegde zich niet in de stad te preken , hij begaf zich naar de kastelen, abdijen en dorpen van de omtrek. Op enige mijlen ten zuiden van Poitiers, woonde op het slot Couhé, een aartsvaderlijk gezin, van grote invloed in die streek, Guichard de St. George, baron van Couhé en Anna de Mortemer zijn echtgenoot. Na hun overlijden hadden ze vier zonen achtergelaten, welke van jongsaf

geleerd hadden de geboden van God te houden. De meest bekende van de vier broeders was Ponthus abt van een klooster Benedictijnen, "een gul en achtenswaardig man, een liefhebber van de letteren en een beschermer van de letterkundigen."
De vergaderingen, die te Poitiers werden gehouden, werden spoedig aan Ponthus bekend. Daar hij enige van de leerlingen van Calvijn van nabij kende en hen zelfs nu en dan aan zijn tafel nodigde, vroeg hij hun de jonge doctor mee te brengen; van toen af was Calvijn, naar een overlevering van die streek, een van zijn gasten. De gesprekken, die hij met de abt voerde, gaven deze smaak voor het Evangelie, ofschoon ze hem niet tot bekering brachten, en hij vroeg zich af waarom die bewonderenswaardige jongeling niet in de kerk van de Benedictijnen zou preken ? Het spreken tot een godsdienstige en geleerde gemeente viel wel in de geest van de jonge leraar. De abt deed aan zijn monniken de mededeling, dat een Picardiër, kwekeling van de Parijs "universiteit, en sinds lang in het genot van een benificie te Noyon, een predikbeurt zou vervullen in de kerk van het klooster.
Werkelijk beklom Calvijn de predikstoel en verkondigde dat al wie een vast en levend geloof had in de genade van. Christus, behouden was. Sommige toehoorders werden verschrikt door een leer waardoor het Roomse priester. ambt nutteloos werd. "Dat zijn verkeerde leringen!" zei men; waarom vergunt de abt van St. George aan die Picardiër, zulke leringen in zijn kerk te verkondigen?"
St. George, daarentegen, was verrukt door de prediking van de jonge man, doch hij aarzelde in het doen van een beslissende stap. De abdijen van de Benedictijnen waren onafhankelijk, machtig en rijk; de monniken behoorden over het geheel tot adelijke familia; ze hadden meer verstand dan andere monniken; hun zeden waren reiner en ze bezaten een uitgebreide kennis van de klassieke en de Christelijke schrijvers. Ponthus vond het ongeraden het gemakkelijk leven in zijn abdij te verlaten, zijn rijke benificie op te offeren, en zich aan de vervolging van de wetten bloot te stellen. Hij wilde liever het Evangelie en de wereld verzoenen, volgens het stelsel dat door Margaretha van Navarre zo opgehemeld werd. Hij wilde abt blijven, maar hij zou een Christelijk abt zijn, gelijk Roussel, en zou het Evangelie preken van de kansel in zijn monniken gewaad. Ponthus beproefde het; zijn prediking veroorzaakte een grote opschudding.
De verbaasde toehoorders riepen uit: "Inderdaad, de abt van Valentiait was de naam van zijn klooster) predikt de beginselen van de ketterij."
De derde broeder van St. George, Guichard, abt van Bonneveau, deelde weldra de overtuigingen van Ponthus, beleed die evenals hij, zonder zijn ambt te verlaten. Het gemor vermeerderde in het land. "Ziet," zei men, niet allen, die in de strikken van Calvijn gevangen zijn, verlaten de kloosters en de altaren. De abten behouden hun rijk inkomen, ze verbergen hun Lutherdom onder het katholieke gewaad, en oefenen hun ambt uit zonder te tonen wie ze zijn."
Ponthus gevoelde zich niet op zijn gemak, zijn eerlijk gemoed vergunde hem niet langer op twee gedachten te hinken. Hij offerde een schitterende betrekking op, liet zijn monniken vrij, deed er sommigen studeren en andere handwerken leren; voorts, evenals Luther overtuigd dat het gedwongen celibaat een valse toestand is en een verzinsel van mensen, daar het huwelijk een instelling van God is, trad hij in het huwelijk. "De abt van Valentia," zegt een historieschrijver, "was de eerste abt in Frankrijk die het masker aflegde en zich openlijk een Lutheraan betoonde." Zijn broeders volgden het door hem gegeven voorbeeld. De heer de lOrilloniére, zoon van de oudstenen baron de Couhé) was de eerste in de familie welke zijn bloed veil had voor de zaak van de Protestanten. De vier broeders, vol van ijver voor de zaak van de Hervorming, bereidden aldus zichzelf en hun kinderen een loven van lijden, van strijd en van ballingschap, maar tevens van geloof, van hoop en van vrede.

Bij het zien van die levensbeweging om hem heen, richtte Calvijn zijn gedachten tot geheel Frankrijk. Moest het achterstaan bij Duitsland en Zwitserland? Nee gewis niet! Frankrijk zou uit de slaap ontwaken, Het was alreeds ontwaakt; welhaast zal het het Evangelie in zijn heilige zuiverheid aannemen, en groot worden door zedelijkheid, licht en vrijheid, dat was zijn verwachting. Maar om die te verwezenlijken waren er mannen nodig, die, zelf wedergeboren, medearbeiders van God konden zijn in deze nieuwe schepping.
Calvijn onderzocht bij zichzelf of niet enige van de bekeerden te Poitiers tot dit werk geroepen waren? Helaas! welk een klein getal voor zulk een groot rijk! Welk een zwakheid van het Evangelie tegenover de grootheid van Rome! "God handelt alzo," zei hij, "om ons alle aanmatiging te ontroven. En des niettemin verkiest Hij het zwakke dezer wereld om het sterke te beschamen." "Indien het ijzer in het vuur heet wordt," zei hij wederom, "wordt het bekwaam om gesmeed te worden." Hij wilde het smeden en nuttige werktuigen er van maken.
Toen hij zich daarom eens weer in de vergadering bevond, zei hij: Is er niemand hier, die wenst te gaan verlichten allen die door de paus zijn verblind." Jan Vernou, Philip Véron en Albert Babinot traden voor. Calvijn had Angouléme, waar hij beste vrienden had, niet vergeten; daarheen, en in de omliggende streken, zal hij het eerst zijn vrienden zenden en de Evangelisatie van Frankrijk aanvangen. "Gij Babinot," zei hij, "zult gaan naar Guienne en Languedoc; gij, Philip Véron naar Saintonge en Angouléme; en gij, Jan Vernou, zult te Poitiers en de omstreken blijven."
Calvijn en de overige broeders hielden geregelde Godgeleerde studiën voor die Evangelisten niet nodig; ze hadden immers van God de nodige gaven ontvangen, "niet meer of minder," zegt hij, "als of Hij hun die in de handen gegeven had?" Maar het was hun een behoefte aan de almachtige genade van God te worden opgedragen. Ze baden daarom samen. Calvijn vroeg de Heere de diensten dezer vrome mannen aan te nemen. Aan hen zelf zei hij, dat ze het Evangelie zouden gaan verkondigen, niet in naam van een mens, maar in de naam des Heren, en omdat God het beval. Een inzameling voorzag in de kosten dezer zending, en de Evangelisten vertrokken.
Babinot, vertrokken naar de oevers van de Garonne, kwam te Toulouse en besloot zich eerst tot de jonge edelen te richten, welke er hun studiën volbrachten. Hij was een geleerd man, had te Poitiers de Instituten van Justinianus onderwezen, daarbij standvastig, oprecht, vol ijver des geloofs en tevens zeer zachtmoedig, waarom men hem ook *le Bonitommeen* (goedhartige) noemde. verscheiden studenten werden door hem verlicht. Daarna bezocht hij verschillende kleine gemeenten in de omtrek en vierde met hen het avondmaal op de wijze, die hij van de man, Gods, zei hij, geleerd had. "Hij ging het land door, hier en daar in het geheim biddende in stille vergaderingen. Te Agen gaf een onderwijzer, met name Sarrasin, hem verlof in zijn school te spreken; hij werd zelf tot het Evangelie bekeerd en begon direct het Woord Gods te onderwijzen, doch zonder opzien te baren.

Véron, bekend door zijn werkzaamheid gelijk Babinot door zijn zachtmoedigheid, verbreidde ook allerwege de kennis van de waarheid; hij besteedde meer dan twintig jaren aan dat werk. Poitou, Anjou, het Angouleemsche, Saintonge, en zelfs Guyenne werden door hem te voet afgelegd. "Ik wil," zei hij, "de verdwaalde schapen des Heeren vergaderen." En werkelijk, overal waar hij kwam hij de zielen om te komen tot de goeden Herder, die zijn leven gaf voor de schapen; zij, die de stem van de herder wisten te onderscheiden van de stem van de wolf, en een verschil te maken tussen de opzoekende liefde Gods en de uitvindingen van de mensen, antwoordden en traden de schaapskooi binnen; men noemde hem dan ook de verzamelaar. "Waarlijk,"

zei de priester Cayer, deze verzamelaar loopt de velden af en laat geen hoekje in onze gewesten onbezocht, waar hij niet de grond gaat peilen, om te zien of hij iets kan vinden." Wanneer hij in een stad of een dorp kwam, vroeg hij naar de best gestemde personen, ging hen bezoeken, en zocht hen in de waarheid te onderrichten. hij had enige handschriften van Calvijn mede genomen, en als hij de zielen wilde versterken, haalde hij die uit zijn portefeuille, toonde die aan zijn hoorders, terwijl hij hun zei dat dit geschriften waren van een groot man, hij las hun enige plaat. sen voor, waarop hij ze zorgvuldig weer wegstak. "De verzamelaar," zeiden de vurige Katholieken, "laat deze papieren als een wonder zien, alsof het verzen van een waarzegster (sibylle) waren!"

Deze Evangelisten richtten zich in het bijzonder tot de jeugd. Calvijn verlangde niet dat men het godsdienstig onderwijs zou veronachtzamen, of het ondergeschikt maken aan het gewone onderwijs; men moest het afzonderlijk zijn plaats doen innemen. Hij was van oordeel dat elke beschaving, maar vooral het godsdienstonderwijs, in de jeugd moet beginnen; dat de ziel in die leeftijd een ontvankelijkheid bezit, en zich toeeigent wat men haar geeft, meer dan op gevorderde jaren; dat de gehele mens schade lijdt, indien de kiemen van het godsdienstig leven niet in het kinderlijk hart worden gelegd en daar ontwikkelen.

"Laat uw eerste adres," had hij tot de drie Evangelisten gezegd, "steeds zijn aan de bestuurders en de onderwijzers van de scholen." De ijverige Katholieken merkten deze leerwijze op. "Ziet," zeiden zij, "daar de jeugd gemakkelijk te overtuigen is, vertoont ieder van hun de leraar onder het kleed van de schoolmeester!" De vrienden van Calvijn deden aldus hun leringen in de scholen van Guyenne ingang vinden. Sarrasin bracht een andere onderwijzer, met name Vendocin tot bekering; deze werd zulk een standvastig Christen, dat hij zich liever langzaam liet verbranden dan het Calvinisme af te zweren.

De mannen, die de leringen van Rome met ijver aanhingen, ontzetten zich toen ze zagen, dat de jeugd zo edelmoedig de Evangelische leer aannam. Te Bordeaux, te Toulouse, te Angoulême, te Agen, in de kloosters, in de parlementshoven, en zelfs op de openbare pleinen, barstten de hevigste klachten uit. "Helaas!" zei men, "deze Mereuriussen (Zo noemde men de Evangelisten van Calvijn) doen veel kwaad in de scholen. Als de hoofdlieden van de jeugdige onderwijzers) eenmaal zijn overwonnen, dan volgen de kleine soldaten van zelf. De jeugdige hoofden van de jongelieden laten zich gemakkelijker dan de meer bejaarden door het vergif van de ketterij bedwelmen. Ze storten zich in het gevaar, voor dat ze het kennen; en ze zijn verloren, voor ze het weten. Ze omhelzen met zulk een moed die vreemde leringen, dat velen, welke nog slechts een vlasbaard hebben, zich aan een vrijwillige dood blootstellen en naar ziel en lichaam verloren gaan." Inderdaad telden de scholen hun martelaren.

Terwijl Babinot en Véron het Zuiden doortrokken, hield Jean Vernou zich te Poitiers staande, en wekte de studenten op. De Hervorming bemint de studiën; ze beschouwt de wetenschap als de vriendin van de godsdienst. Ze vermeent, dat het geloof van de Christenen niet eist dat ze niets anders zullen weten dan hetgeen men door het geloof leert, of datgene, wat men leren moet, niet wetenschappelijk kenne. Ze wil dat men wete, en dat men goed wete. Maar, van de andere kant, gelooft ze dat de was wetenschap de geleerde niet kan vergen dat hij de waarheden, welke het geloof openbaart, zal miskennen. Het is voor de vooruitgang van de mensheid nodig, dat er tussen geloof en wetenschap een goede verstandhouding bestaat. De Hervorming verlangt dus dat die twee zich verenigen. Ongelukkig is de onenigheid mogelijk, ja gemakkelijk. De geleerde en de Christen vervallen ligt in een treurig egoïsme, dat de een de wetenschap, en de ander de godsdienst doet minachten. Opdat de wetenschap

en het geloof elkaar zoeken en zich met elkaar verenigen, is het nodig dat het zedelijk beginsel heerse in hen die er zich mede bezighouden. Verzwakt dit laatste, dan maakt de godsdienst al ligt dwepers, en de wetenschap ongelovigen. Het zedelijk verval, de slaap des gewetens, zijn ten allen tijde de grote en enige oorzaak van die twee betreurenswaardige afdwalingen. Zodra het geweten ontwaakt, zodra dat heilige licht weer in de mens wordt ontstoken, is er geen dweperij, geen ongelovigheid meer. Dat waren de gedachten van Calvijn.
Vernou, zijn leerling, zocht evenals hij aan de universiteit van Poitiers het geloof en de wetenschap te verenigen, en strooide onder de jongelingschap daar, gelijk de geschiedenis ons leert, het zaad uit van de Christelijke leer,

De drie Evangelisten van Calvijn, Babinot, Véron en Vernou werden spoedig in het Westen van Frankrijk beroemd, terwijl de verbolgenheid van de pastoors, sacristijnen en zelfs van notabele leken geen palen kende. "Leraren van de colleges zochten zelfs in Homerus beledigende termen, die geschikt schenen om die herauten van het Woord Gods veracht te maken. Die drie goede apostelen," zeiden zij, "zijn de uitvoerders van de bevelschriften van de aartsketter Calvijn, en de stokebranden van Frankrijk. Beschouwt hen van nabij. Dat zijn nu de mannen die de wereld denken te Hervormen! Arme Thersiten. Arme Irussen, bedelaars van Ithaka, die zich gelijk stellen met de Ajax en de Achillessen! Ze zijn uit onbekende geslachten gesproten, en echter geven ze hun geslachtsrekening op, alsof ze van de Apostelen afstamden." Gelijk men Weet, werd de bedelaar Irus met éénen vuistslag door Ulysses gedood. Deze verachtende en bittere berispers hoopten dat de Françoise koningen hun vuistslag zouden geven aan de Hervorming. Zulks is ook geschied, en toch is het Protestantisme niet verdelgd.
Toen Calvijn later te Genève gevestigd was, zochten Babinot, Véron en Vernou hem daar op. Ze waren verblijd toen ze de jonge hoogleraar zagen gevierd, uit wiens mond ze te Poitiers de eerste woorden des levens hadden vernomen, en ze werden niet verzadigd van hem te horen. Toch vestigden ze zich niet bij hem. De twee eersten keerden terug naar het Westen van Frankrijk, om de verbreiding van het Evangelie voort te zetten, waarin ze tot aan hun dood volhardden.
Vernou werd bij het overtrekken van de Savoyaansche bergen door de gerechtsdienaars gegrepen en te Chambéry verbrand, waarbij hij Jezus Christus, zijn Zaligmaker openlijk beleed. (Crespin, Martyrol. A. Lièvre, Hist. Des Protestants du Poitou.)
Laat ons echter te Poitiers terugkeren.

De prior van de TroisMoutiers, bij wie Calvijn inwoonde, behoorde tot degenen die, hoewel de letteren en het Evangelie liefhebbende, niet met de Kerk wilden breken. De gesprekken van de BassesTreilles, de avondmaalsvieringen in de grotten van SaintBenolt, de Evangelisatie van stad en land, dat alles verontrustte hem. Hij schrikte bij de gedachte dat de gerechtsbearnblen op een keer aan zijn deur zouden aankloppen, en de ketter in zijn huis zou gevangen worden genomen Hij raadde dus Calvijn aan zijn weg te vervolgen. De Hervormer had zijn last, volbracht; hij moest zijn schreden elders heenrichten, en hij nam afscheid van zijn vrienden. Bij het heengaan kon hij met zijn Meester zeggen: Wat wil ik, indien het vuur reeds ontvlamd is? Calvijn zelf heeft de oorsprong van de Hervorming van Poitiers aangegeven, toen hij later, in een schrijven aan de gemeente, welke in die stad vergaderde, zeide: "Wijk niet af van de leer, welke gij ten dele van ons hebt ontvangen, daar het Gode behaagd heeft zich van onze arbeid te bedienen tot uw zaligheid." Ook in de afwezigheid bleef hij steeds de leidsman van die gemeente. "Ik weet wel," schrijft hij hun, "dat de vijand

u beloert, doch laat de vrees voor vervolging u niet beletten het levend voedsel te zoeken. Tussen vermetelheid en vreesachtigheid ligt een gematigde vrees. Houdt u heel stil in uw verborgenheid, broeders! doch wacht u de deur te sluiten voor hen die het koningrijk Gods wensen binnen te gaan."

Een gedachte hield hem zeer bezig in de tijd toen hij Poitiers verliet. Het was in April 1534; de 10e Juli daarop, zou Calvijn vijf en twintig jaren oud zijn. Een kerkelijke wet, door het concilie van Trente vastgesteld, had die leeftijd gesteld als degene waarop ze die de tonsuur (kruinschering) hadden ontvangen, tot het priesterambt bevorderd werden. Nog op jeugdige leeftijd had hij dat symbool van het priesterlijke koningschap ontvangen, dat, volgens St. Hieronymus, ontleend was aan de heidense priesters van Isis en Serapis; en nu werd hij door zijn leeftijd geroepen om de ordening te ontvangen. Het ontbrak hem niet aan vrienden, welke hem verzochten in de Kerk te blijven om haar te Hervormen; de kapel van Gesina te Noyon en de pastorij van Pont-l'Evéque waren voor hem open, nog vele andere deuren zouden zich voor hem openen; men nodigde hem uit zich aan de regelen van de Kerk te onderwerpen. Maar Calvijn deinsde van schrik terug bij de gedachte onder de krijgslieden van het pausdom dienst te nemen. "Hoe was het mogelijk," zei hij, ter goeder trouw tegen de papisten te strijden, indien ik mij zelf een leenman van de paus maakte? De opperste Majesteit van God zou er door beledigd zijn! Dan liever, niet slechts een, maar honderd en wel de schitterendste beneficiën afgestaan. O, vervloekte rijkdommen van de Kerk. Geen enkele penning in die schatkist, of hij is bezoedeld met roof, heiligschennis of knevelarij!"
Geen kerkelijke waardigheid zou voor een zo grote geest onbereikbaar zijn geweest. Maar Calvijn was overtuigd dat men om het Evangelie te redden Rome moest opofferen. Twee wegen deden zich voor; de een breed en gemakkelijk, de ander nauw en moeilijk; zijn keuze was niet twijfelachtig. "Het Evangelie," zei hij, eist meer dan alle rijkdom, aanzien en gemak dezer wereld. Ik ben bereid om alles wat mij er van verwijdert op te offeren."
Calvijn verliet Poitiers, vergezeld door zijn getrouwe Du Tillet, die hem bijna niet verliet gedurende twee volle jaren. De jonge kanunnik had een van die oprechte, maar zwakke karakters, die volstrekt een steun behoeven, en die niet kunnende vinden in het woord van God, hem bij sterke mannen zoeken; hij hechtte zich toen aan de jonge Hervormer als de wijngaard aan de olm…. Helaas! het zou eenmaal gebeuren dat hij, verschrikt door de vervolging, en niet kunnende besluiten met de Kerk te breken, zich aan het pausdom zou vastklemmen en dat tot steun zou nemen.
Een verbazende verandering had te Poitiers plaats gegrepen, en Calvijn werd algemeen betreurd bij zijn vertrek. "God gave dat wij vele Calvijns hadden!" schreef hem een van de professoren aan de hogeschool, Charles de St. Marthe;. ik betreur het dat gij ons zijt ontnomen; k benijd de plaatsen waar gij zijt, en mijn enige troost is dat onze hogeschool nu vele vrome en geleerde mannen telt. Vraag God, dat wij door de Geest van Christus waardiglijk het Evangelie mogen verkondigen, te midden van de vijanden en zelfs te midden van de vlammen!"
Calvijn trok door Orleans over Parijs en kwam te Noyon in het begin van Mei. Hij maakte terstond aan zijn verwanten en de bisschop bekend dat hij zijn beneficiën kwam afstaan. Men stele zich de verbazing van zijn vrienden voor? Wat! de gelegenheid om zoveel goeds aan de kerk te doen te laten voorbij gaan! Afstand te doen van de gewichtige betrekkingen, die ze geeft, om zich te voegen bij een verachte sekte. Dat scheen hun toe de handeling van een dwaas te zijn; doch niets was in staat zijn onwankelbaar besluit te verbreken.

Maandag de 4de Mei 1534, in tegenwoordigheid van de grootvicaris van de bisschop en graaf van Noyon, van zijn kanselier en de notaris van het kapittel, stond Calvijn de kapel van Gesina af ten gunste van Mr. Antoine de la Marlière en zijn pastorij aan een andere geestelijke van Noyon. Zelfs schijnt hij in die tijd zijn vaderlijk erfdeel te hebben verkocht.
(Desmay, Vie de Calvin hérésiarque, p. 48, 49. Levasseur, Annales de Noyon, p. 1161, 1168. Drelincourt, p. 171, 216, 219.
Wij bezitten een acte van verkoop, waarbij Calvijn aan een gerechtsdienaar te paard van de koning, zijn bezitting la Tuileria afstaat voor 10 ponden tournooisch.)

Nu hij de laatste banden, die hem aan de Roomse Kerk bonden, verbroken had, begon Calvijn met des te groter vrijheid in zijn omgeving over het Evangelie te spreken.
Hij had in het vaderlijk huis twee broeders en een zuster wedergezien; Antoine, Charles en Marie; in vertrouwelijke en vrome gesprekken werden deze allereerst door hem uitgenodigd om tot Christus te komen. Daarop richtte hij zich tot de leden van de bisschoppelijke geestelijkheid en andere bewoners van Noyon.
Hij "legde de hand," zo drukte hij zich uit, op degenen, die elders heenliepen, om hen staande te houden. Antoine en Marie waren onder de eersten die hem gehoor gaven. Charles wederstond langer; toch ontving hij toen een zaad in zijn hart, dat later zou opkomen.
Een kanunnik, Henri de Collemont, andere geestelijken en enkele burgers schijnen insgelijks het oor geleend te hebben aan de vrome en welsprekende woorden van hun jongen stadgenoot. Maar deze haastte zich om naar de hoofdstad terug te keren, en omstreeks het einde van Mei vinden wij hem te Parijs, waar een nieuwe strijd hem wachtte.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
De Evangelische Christenen van Parijs, in 1534.
(In de zomer van 1534).

Calvijn vond Parijs in een geheel andere toestand, als toen hij het acht maanden vroeger in allerijl had verlaten. De tijden schenen het Evangelie gunstig te zijn. De koning van Engeland, hoewel in zijn hart Katholiek blijvende, had besloten zich van de Roomse heerschappij te ontslaan; deze gebeurtenis had in geheel Europa een verbazende weerklank gevonden, en velen dachten dat François I zijn goede broeder wellicht zou navolgen. Hij scheen inderdaad niet ver te zijn van die gedachte; hij verenigde zich toen met de Protestantse vorsten van Duitsland, herstelde een van hun in zijn Staten, en stelde aan de Françoise geestelijkheid geloofsartikelen voor, welke door de steller van de Augsburgse Confessie waren geschreven.
Calvijn was bekend met die vreemde handelingen van de vorst, en dit was ten dele de aanleiding tot zijn besluit om naar Parijs te gaan. François I was niet de enige in Frankrijk, die naar iets nieuws haakte. Er bestond bij alle standen enige zucht naar Hervorming. De geleerden eisten vrijheid van denken en verlangden de heerschappij der?monniken een einde te zien nemen. Enige staatslieden wilden Frankrijk bevrijden van de drukkende invloed van Rome, hoewel met handhaving van het Katholicisme. Willem du Bellay, de ijverigste minister van de koning, noemde de Hervormer Bucer een uitmuntend leraar van de beste Godgeleerdheid en schreef hem: "Alles nodigt ons uit goede hoop te voeden; de koning zelf toont dagelijks meer smaak te vinden in de

beste wetenschap," daarmede die van de Heilige Schrift bedoelende. Bucer zelf, vol verwachting, deelde zijn hoop mede aan zijn vrienden: "De macht van de paus daalt zeer in Frankrijk," schreef hij hun, een velen zuchten naar Christus!"

De geestelijkheid maakte zich ongerust en een Franciscaan klaagde dat de ketterij van Luther Frankrijk was binnengedrongen, en er reeds een ruime plaats had ingenomen, zo zelfs dat ze zich bijna van Parijs had meester gemaakt! Edelen, geleerden, burgers, studenten, en vele mannen uit het volk, begroetten de Hervorming als het aanbreken van een nieuwe dag. ij Allen, verstand hebben," zei men, "van welke leeftijd of kunne ook, keren zich van de schijnheiligheid, als ze de waarheid horen preken !"
In die tijd kwam Calvijn te Parijs, hij steeg af in de straat St. Martin, in de Pelikaan, bij zijn vriend De la Forge. De vrome koopman en zijn vrouw ontvingen hem met de hartelijkste gastvrijheid, en in de vrees dat hij opnieuw een zo kostbaar leven voor de Kerk zou blootstellen, bezwoeren ze hem niet teveel vertrouwen te stellen in hetgeen men zei van de goede gezindheid van de koning, en zich te wachten van in het openbaar te spreken, indien hij zich niet aan de dood wilde blootstellen. Het vuur van de vervolging, dat uitgedoofd scheen, kon elk ogenblik opnieuw uitbarsten.
Een strafoefening, waarvan men hem de bijzonderheden meedeelde, was wel geschikt om die voorzichtigheidsvoorschriften te staven. Calvijn vond te Parijs die sterk beslisten Christen, de chirurgijn Pointet, niet terug, met wie hij zich vroeger meermalen in vergaderingen had bevonden. De monniken, die over hun zedeloosheid zo vaak streng gegispt waren door die stoutmoedige man, hadden hem vervolgd; op de aanklacht van Leclerc, pastoor van St. Andrédes Arts, was hij gevangen gezet en veroordeeld om geworgd en dan verbrand te worden; hij betaalde dus de voorschriften van zedelijkheid, die hij aan de priesters gegeven had, zeer duur. Voordat de strafoefening zou plaats grijpen, hadden de cipiers hem gebracht in de kapel van de gevangenis en hadden hem daar alleen gelaten met een monnik voor een beeld. De biechtvader begon hem te vermanen: "Kniel neer voor dit beeld," zei hij tot hem, "en vraag vergeving voor uw zonden."
Ziende, dat de boeteling onbewegelijk bleef, greep hij hem bij de hand, om hem die houding te doen nemen. Maar Pointet, die van nature zeer opvliegend was, stiet de monnik onzacht ter zijde, en riep hem toe: Satan! ga weg, en breng mij niet in verzoeking een afgodendienaar te worden!"
De biechtvader ontsteld en verontwaardigd, ging in allerijl de kapel uit naar de kamer van de rechtbank, verhaalde het voorgevallene aan de president en twee raadsheren, en bezwoer hen beneden te komen ten einde de man tot rode te brengen.
"Het is een bezetene, hij is uitzinnig," zeiden de magistraten; en ze gingen met de monnik naar beneden. Deze drie personen, die zo even Pointet hadden veroordeeld om geworgd te worden, herhaalden hem de uitnodiging; die de monnik reeds gedaan had, waarop de gevangene, verontwaardigd door die vervolging, hen liefde, zegt de kroniekschrijver, gelijk hij de monnik luid geliefkoosd.
"Bloeddorstige lieden," zei hij hun, moordenaars, rovers, die goddeloos en onredelijk de kinderen Gods ter dood brengt".
De drie rechters, op hun beurt getroffen en verschrikt, begaven zich weer naar de gerechtszaal; en daar verzwaarden zij, in de pittigheid van hun toorn, het vonnis, door er bij te voegen dat men Pointet, vóór enige andere straf, de tong zou uitsnijden; die tong had hen immers moordenaars genoemd. Men hoopte dat hij zich dan meer gedwee zou betonen, doch men vergiste zich. De standvastige martelaar kon niet meer spreken; maar hij weigerde het minste teken van herroeping te geven en het hoofd te buigen voor een beeld. Toen de vijanden van de waarheid, gelijk de kroniek hen

noemt, zulks zagen, namen ze de toevlucht tot een nieuwe verzwaring van het vonnis, en veroordeelden Pointet om levend verbrand te worden; "hetgeen geschiedde op de wreedste wijze, die men kon uitdenken." Deze dood liet een diepe indruk na op de gemoederen van de Evangelische Christenen te Parijs.

Calvijn, toegevende aan de voorstellingen van zijn vrienden, besloot in plaats van prediking in de vergaderingen liever bijzondere toespraken te houden, en ging derhalve de eenvoudige Christenen, van wie hij bij De la Forge hoorde spreken, opzoeken.
In de straat, welke tussen de twee poorten van het paleis lag, bevond zich een schoenmakerswinkel. Bij het binnenkomen bemerkte men terstond een arme gebogchelde man; aan al zijn ledematen lam behalve de tong en de armen. Deze lamme was een zoon van de schoenmaker en heette Barthélemy. "O!" zei zijn vader, Robert Milon, tot hen die bij dat gezicht hem hun medelijden te kennen gaven, "hij is niet altijd zo geweest; hij was een geheel ander persoon in zijn jeugd, begaafd met uitmuntende hoedanigheden zowel naar het lichaam als naar de geest. Werkelijk was Barthélemy eens de schoonste jongeling van die wijk, zeer behendig, vol levendigheid en verbeeldingskracht. Hij had misbruik gemaakt van zijn gaven en aan zijn hartstochtelijke natuur de teugel gevierd, had zich overgegeven aan al de begeerlijkheden van de jeugd, aan dwaze minnarijen en andere ongeregelde levenswijzen, waaraan de jonge lieden zich gewoonlijk graag hechten. Onophoudelijk door onstuimige driften meegesleept, zocht hij het vermaak en de twist, wierp zich in het gewoel zodra er enige oploop plaats had, en openbaarde bij alle geschillen een onvergelijkelijke vermetelheid. Hij richtte bals en concerten op, verachtte de goddienst, bespotte de priesters en de vrome lieden. Ieder in de buurt had de mond vol van Berthelot, gelijk men hem noemde, en van zijn heldendaden; enige met bewondering, andere met vrees. Alle jonge lieden erkenden hem voor hun hoofd.
Eens dat hij zich onbezonnen aan zijn gewone uitspanningen overgaf, deed hij een val, brak de ribben, en verergerde zijn kwaal door niets te willen doen tot genezing; de verschillende leden van zijn lichaam namen achtervolgers af, en hij werd geheel lam. Welk een verandering in zijn leven! De arme Barthélemy, die zo trots was geweest op zijn schoonheid, thans machteloos, zwak, beroofd van het gebruik van zijn ledematen, buiten staat met zijn vrienden uit te gaan, was genoodzaakt de gehele dag in de winkel zijns vaders te blijven. Hij was diep terneergeslagen niet alleen door de hevige pijnen, die hij leed maar ook door het zien van zijn mismaaktheid. Bij het raam gezeten, had hij geen andere uitspanning dan naar de voorbijgangers te zien, en daar zijn moed-willigheid steeds dezelfde, of liever nog toegenomen was door zijn ongeval, kende zijn bijtende scherts geen grenzen.
Toen hij eens een Evangelischgezinde voorbij de winkel zag gaan, begon hij hem dadelijk te beledigen en "de geduchte Majesteit van God te trotseren." Hé! Lutheraan!" riep hij, en voegde er allerlei soort van spotternij bij. De Christen stond stil; hij werd bewogen toen hij de jammerlijke toestand bemerkte van de ongelukkige, die hem schold; hij kwam nader bij, en zei tot hem op een liefderijke toon: "Arme man, waarom spot gij met de voorbijgangers? Ziet gij dan niet, dat God op deze wijze uw lichaam heeft gekromd, om uw ziel op te richten?"
Dit zo eenvoudig woord trof Milon; nooit had hij er over gedacht dat ook zijn ziel was gekromd. "O" zei hij, "zou het waar zijn, dat God deze gebrekkelijkheid over mij heeft doen komen, om zijn afgedwaald schepsel terug te brengen?" Hij gaf de voorbijganger gehoor, deze sprak tot hem, schonk hem een nieuwe Testament, en zei tot hem: "Zie dit boek in, en over enige dagen zult gij mij kunnen zeggen hoe gij het vindt."

Milon nam het Evangelie aan, opende het en toen hij, zegt de kroniekschrijver, "eenmaal de vrucht dezer lectuur gesmaakt had, hield hij dag noch nacht met lezen op." Dit boek was voor hem genoeg; hij had geen leraar nodig. Het zwaard van Gods Woord drong hem tot het binnenste van zijn hart en zijn vorig leven deed hem ontstellen. Doch het Evangelie troostte hem. Het was voor hem "als een bazuin, welke de lof van de genade van Christus verkondigde." Milon vond de Heiland. "Mij is barmhartigheid geschied," zei hij, "opdat de liefde van God, die de grootste zondaar vergeving schenkt, als op een verhevenheid worde geplaatst en door iedereen wordt gezien."
Hij had nu een teugel die hem weerhield en hem verhinderde zich aan beledigingen, strijd, gelach, gekijf en twist over te geven. De wolf was een lam geworden. Barthélemy deelde de rijkdommen, welke hij in het Woord Gods vond, mede aan zijn vader, aan de andere leden van zijn familie, aan al de klanten die de werkplaats van de schoenmaker binnenkwamen. Er was te Parijs geen kamer, welke zulk een belangrijk en verscheiden schouwspel vertoonde.
De Christelijke liefde van Barthélemy werd dan ook even onuitputtelijk; als vroeger zijn wereldse bekwaamheid was in het uitvinden van vermaken. Hij wijdde aan God de gehele vurige werkzaamheid, die hij aan de wereld had verspild. Op zekere uren van de dag verzamelde de arme jongeling, wiens gelijken niet gevonden werd in de schrijfkunst, de kinderen van de buurt om zich en liet hen van zijn bed af enige woorden uit de Bijbel naschrijven, leerde hen het staand en lopend schrift en onderwees hen in het fraai schrijven van de letters.
Op andere tijden dacht hij aan de behoeften van de armen, hij werkte vlijtig met zijn eigen handen; "graveerde met sterk water op messen, dolken en degens, en maakte voor de goudsmeden zeldzame dingen." De opbrengst van zijn arbeid besteedde hij om verscheiden behoeftigen, die tot de kennis van het Evangelie waren gekomen, onderstand te verlenen. Ook had hij een fraaie stem en bespeelde verscheiden instrumenten "met een bijzondere vaardigheid;" hij besteedde dan ook 's morgens en 's avonds die gaven, welke hij te voren aan de ijdelheid had besteed, ter verheerlijking des Heeren en zong, terwijl hij daarbij speelde, psalmen en lofzangen. Van alle kanten stroomde men naar die winkel, welke in het midden van Parijs lag. Enige kwamen "om de uitmuntende en zeldzame dingen die hij maakte," andere "bezochten hem om de muziek en het gezang te horen." Een groot getal lieden werden gelokt door de grote en plotselinge verandering, welke met hem geschied was.
"Indien God mij gaven heeft verleend," zei de arme lamme, "deed Hij dat opdat Zijn Naam door mij verheerlijkt zou worden." Hij onderrichtte met zachtmoedigheid de nederigen, opdat ze het Evangelie zouden aannemen, en indien enige huichelaars kwamen, "hield hij afzonderlijk rekenschap met hen, en slingerde de bliksems van God tegen hen." "Kortom," zegt de kroniekschrijver, "Zijn kamer was een wezenlijke school van godsvrucht in welke 's avonds en 's morgens de lof des Heeren weergalmde."

Op grote afstand van zijn woning, maar dicht bij het huis van de la Forge, voor in de straat Saint-Denis, op de hoek van de Boulevard, in het zwarte paard, was een grote lakenwinkel, toebehorende aan Jean du Bourg. Deze koopman, van een onafhankelijk karakter, die liefst door eigen ogen zag, begreep en oordeelde, had noch de leerscholen bezocht, noch zelfs veel gesproken met de Evangelisten; maar daarom, zegt de kroniekschrijver, was hij toch niet afkerig van de hemelse wijsheid. Hij had door het vlijtig lezen van de Heilige Schrift en het nederig zoeken van de waarheid, van God ik kennis ontvangen van die blijde boodschap, waartoe de geleerden, zei

men, "niet komen door hun spitsvondigheden."
Onmiddellijk daarop had hij die om zich heen verspreid met een rusteloze werkzaamheid, hetgeen algemene verwondering veroorzaakt had. "Deze ijver, die in het begin een groot vertoon maakt," zeiden enige van zijn bloedverwanten, "zal weldra in rook vergaan, gelijk een vuur van vlasstoppelen, zoals het spreekwoord zegt." Ze bedrogen zich; het Woord was diep in zijn hart gedrongen, en had er zulke diepe wortelen geschoten, dat men het er onmogelijk had kunnen uitrukken. Toen waren de priesters gekomen, de familie had zich verzet, de begunstigers hadden hem verlaten, maar, "noch geld noch bloedverwantschap konden hem van de waarheid aftrekken."
Terwijl evenwel zijn oude vrienden hem verlieten, kwamen nieuwe tot hem. Men zag dikwijls een ontvanger van Nantes, met name Pierre Valeton, bij hem ingaan. Evenals du Bourg, was hij een "man van verstand en geacht," maar terwijl de koopman in de eenzaamheid onderwezen was door de Heilige Geest, was de ontvanger tot de kennis van de waarheid gekomen, door middel "van enige goede mannen met wie hij omging," het lezen van het nieuwe Testament had hem in zijn geloof versterkt. Daarbij bleef hij niet rusten. Daar hij een man van middelen was, en veel van boeken hield, kocht hij al de geschriften van de Hervormers, die hij kon meester worden. Vond hij er een in een verborgen hoek van de winkel van de boekverkoper, dan nam hij het, betaalde terstond de waarde, verborg het onder zijn mantel uit vrees dat men het boekdeel zou ontdekken, en spoedde zich naar huis. In zijn kamer gekomen, legde hij het in een kist of een koffer, waarvan hij de sleutel altijd bij zich droeg. Zodra hij dan een ogenblik tijd had, sloot hij zijn kamer, opende zijn koffer, haalde het kostbare boek er uit, en begon er ijverig in te lezen. Hij luisterde goed of niemand kwam, want, ofschoon een gelovige ziel, was hij nog zwak geloof en vreesde de brandstapel.
Al die vrome mannen ontvingen met blijdschap degenen, die liefde voor het Evangelie toonden te hebben. Soms zag men in hun samenkomsten een Picardis edelman, welke inwoonde bij de admirale de Bonnivet, de weduwe van de vermaarde gunsteling van François I. Jean le Comte, zo was zijn naam, werd in 1500 te Etaples geboren; hij had zich nauw verbonden aan Lefèvre, zijn stadgenoot; hij was met hem bij Brinonnet geweest, en had hem alleen verlaten om bij de admirale zijn betrekking als leermeester van haar drie zonen te gaan vervullen. Daar hij een getrouw bezoeker was van de vergaderingen der kleine gemeente, voerde hij er dikwijls liet woord en ieder stelde Zijn kennis van de schriften (hij las die zelfs in het Hebreeuws), zijn goede Godgeleerdheid en zijn bekwaamheid in het uitleggen van de waarheid op hoge prijs. Later zullen wij hem in Zwitserland terugvinden.

Een nieuw persoon trok de aandacht van de vergadering tot zich door zijn bruine gelaatskleur, zijn somberen blik, zijn vreemde en geheimzinnige houding. Het was een beroemde Italiaan, Jules Camille, van Vodi (Kerkelijke Staat), een wijsgeer, redenaar, dichter, sterrenkundige, bouwkundige, zeer bedreven in de mythologie en de kabbalistische wetenschappen die voorgaf in gemeenschap te staan met de geestenwereld en veertig jaren gewerkt had aan het samenstellen van een machine in de vorm van een toneel, vol kleine afdelingen of nissen, in welke hij al onze vermogens en nog vele andere zaken huisvestte, en waardoor hij voorgaf al de wetenschappen te onderwijzen.
Door François uitgenodigd naar Parijs te komen, vertoonde en verklaarde Camille hem zijn wonderbare machine, de koning was er door verrukt en gaf hem vijf honderd dukaten. Hoewel stilzwijgend en mijmerend, zocht Camille toch de omgang van de vrome lieden; Paleario spreekt van hem in zijn brieven, en hij sloot te Parijs een vriendschapsband met Sturm, die graag de geleerden van alle landen in zijn huis ont-

ving. Deze was verblijd te zien, dat een geleerde, door de koning uit Italië beroepen en over wie iedereen de mond vol had, tot het Evangelie overhelde, en toen hij eens aan Bucer schreef, zei hij hem: "Camille bezit niet alleen een diepe kennis, maar ook een bewonderenswaardige vroomheid. Vaak werkt God door mannen van die soort; en zo ze willen wat zij, kunnen, dan zijn het grote voorbeelden."
Terwijl Sturm schreef, klopte Camille aan de deur en trad binnen; toen Sturm hem, de brief toonde, schreef de Italiaan aan het slot: "God gave, dat mijn geest in mijn handen ware, of uit mijn pen vloeide. Indien gij hem zien kon, zou u gewis erkennen dat het de uwe zelf is."
Het blijkt dat Camille zich een valse inbeelding maakte. Hij was een originele geest, begerig om te weten al wat nieuwe was, dus ook de Hervorming; maar er was bij hem enige kwakzalverij in het spel. Werd de wetenschap al niet gebaat door zijn beroemde machine, ze vermeerderde toch zijn fortuin, hetgeen in zijn oog een vergoeding was. Calvijn was minder met hem ingenomen dan Sturm; de arendsblik van de Hervormer bedroog hem niet. Het somber gelaat van de Italiaan scheen hem toe enige ongelovigheid of ketterij te verbergen. "Indien de geestelijke blijdschap niet in ons hart heerst," zei hij, "dan is het koningrijk Gods niet in ons gekomen."
Nog vele andere bekende mannen zochten te Parijs de omgang met de vrienden des Evangelies; zo als: Des Fosset, later Luitenant Generaal in Berry, Jacques Canaye, later een beroemd advocaat bij het Parlement; enige rechtsgeleerden, edelen, beambten van de koning, fabriekanten, leermeesters enz. De vervolging deed hen bekend worden, en wij zullen er verscheiden tellen onder de verbannenen en de martelaren.

Behalve die volwassen keken, merkten men een vrij groot getal scholieren of studenten op in de Evangelische samenkomsten. Onder hen bevond zich een jongen van Melen, met name Jacques Amyot, "van zeer lage afkomst" zegt Beza, die van de straten van Parijs was opgenomen door een dame die, om de knaap bezigheid te verschaffen, hem haar kinderen naar school, liet brengen en hun boeken dragen. Amyot, die een van de meest beroemde schrijvers zijner eeuw moest worden, toonde al spoedig een verwonderlijken aanleg voor de Griekse letteren; zelfs had hij iets van het Evangelie leren kennen. Later zou hij veranderen, in de geestelijke orde treden en vergeten wat hij geleerd had, zodat hij zelfs een zeer ongelukkige vervolger werd, doch toen werd hij als een vriend van de nieuwe leer beschouwd.
Evenwel het aanzienlijkste gedeelte van de bezoekers van de geheime samenkomsten behoorde tot de volksklasse. Een hunner, een arme metselaar, uit een dorp dicht bij Meaux, Henri Poille, verhaalde eens aan een van zijn vrienden: "dat hij tot de kennis van de waarheid was gekomen in de school van Meaux, door middel van de bisschop Brigonnet. "Helaas!" voegde hij er bij, "deze is later door de vijand des kruises overwonnen."
Zelfs de meest behoeftigen waren werkzaam voor liefdadige werken. Een arme vrouw, met name La Catelle, was schoolhouderes geworden uit liefde tot de kinderen. "Het zou een al te wrede zaak zijn," zei zij, "als men die leeftijd uitsloot van de genade Gods!" Geen dezer Evangelische christenen te Parijs, bezat zoveel ijver als de la Forge. "Hij spaarde zijn goed niet om de armen te helpen," zegt de kroniekschrijver. Hij liet op eigen kosten de Heilige Schrift drukken, en wist aan de aalmoezen, die hij uitdeelde, altijd een goed woord, vaak een Testament of een ander godsdienstig boek toe te voegen.
Alles te Parijs droeg evenwel niet evenzeer de goedkeuring van Calvijn weg. Hij erkende graag de fraaiheid van de stad; maar zag met schrik naast die prachtige

paleizen, diepe afgronden, en gelijk hij zeide, "de diepte van de hel." Hij gevoelde bij dat gezicht eens hevige smart. Een grootse beweging ontwikkelde zich toen alom in de wereld. Gelijk de lentezon het zaad, dat de aarde heeft ontvangen, doet opkomen het onkruid zowel als het graan zo deed ook de zon van de vrijheid, die begon te schijnen, wel de kiemen van de waarheid opkomen, doch soms ook die van de dwaling. De ziel van Calvijn werd door het zien daarvan diep bedroefd; maar hij bepaalde zich daarbij niet. Hij had van God de roeping ontvangen om zich tegen de valse leringen te verzetten, en hij bereidde zich dat te doen. Dat is een van de grote trekken van zyn karakter. Tot het einde toe bestreed hij de hoogmoed van hen, die alles willen weten, de lust tot haarkloverijen, de overhelling tot het mystieke, de onzedelijkheid, de Unitaristische leringen, het deïsme dat het bovennatuurlijke loochent, en de pantheïstische en atheïstische stelsels.
Te Parijs vond hij al deze verschillende afwijkingen. Zijn voormetende middel om de dwaling te bestrijden was het vooropstellen van de waarheid; doch keurde hij het nodig om nu en dan met de tegenstanders samensprekingen en zelfs conferenties te houden. Wij zullen enige voorbeelden daarvan zien.

ACHTSTE HOOFDSTUK.
Calvijn in aanraking met de Libertynen en met Servet.
(In de zomer van 1534).

De la Forge ontving met genoegen de godvrezende vreemdelingen, die te Parijs kwamen, bij zich. Eens zag Calvijn aan de tafel van zijn vriend enige personen die hem vreemd voorkwamen. Zijn blik vestigde zich op hen en hij zocht hen te doorgronden. Een hunner, Coppin genaamd, van Rijssel, een man uit de heffe des volks, onbeschaafd, maar wiens vermetelheid zijn onwetendheid overtrof, verhief de stem, nam een plechtstatige toon aan en sprak als een orakel. "Inderdaad," zei Calvijn, "een dwaas twijfelt aan niets!" Een weinig verder zat een zekere Quintin, uit Henegouwen, die wel meer beschaafdheid, maar ook veel meer list scheen te bezitten; hij nam een voorname houding en een toon van gezag aan; terwijl hij zich op dubbelzinnige wijze uitdrukte, deed hij zich voor als een profeet. "Deze schijnt mij toe een grote schurk te zijn," zei Calvijn van deze man.
Quintin was gewoonlijk omringd door enige leerlingen, onwetende en dweepzieke lieden, die hem in alles napraatten; ze heetten Bertrand des Moulins, Claude Perceval en andere; deze onbeschaamde en leeglopende sectarissen, niets bezittende en niet werkende, zochten overal waar ze kwamen een goedhartig persoon, die hen in hun ledigheid onderhield en hun te eten gaf. Ze slopen in de huizen door hun zoet gekwezel, zonder direct hun bijzondere leringen bloot te geven, die ze voor de ingewijden behielden. Ze beijverden zich om hun hoorders voor zich te winnen, en spraken daartoe onophoudelijk van de Heilige Geest, zoekende daardoor de lieden wijs te maken dat ze zijn gezanten waren. Eenvoudige zielen lieten zich door hen verstrikken. Ze zouden gemeend hebben de zonde, welke niet vergeven wordt, te hebben begaan, indien ze deze personen niet als heiligen hadden beschouwd.
Eens toen er bij De la Forge een groot gezelschap was, begon Quintin de vergaderde menigte te leren. In elk onderwerp van gesprek, onverschillig welk, werd de geest al spoedig aangehaald. Calvijn verloor zijn geduld. "Gij doet als sommige dorpspastoors," zei hij, "die slechts een enkel beeldje in hun Kerk hebbende, het voor vijf á zes heiligen doen dienen. Het verbeeldt nu eens de heilige Jacobus, dan weer de heilige Franciscus, of de heilige Basilius, en de priester ontvangt evenveel offeranden

als er heiligen zijn." Sems verraadden zich echter de geestelijken (spirituels), zoals ze genoemd werden, en lieten hun dweepzuchtige leringen doorschemeren. "Er zijn niet vele geesten," zei Quintin, "er is maar één geest van God die in alle schepselen is en leeft. Deze enige geest doet alles; de mens heeft genen wil, evenmin als een steen."

Calvijn hoorde met verbazing die woorden aan. Hij onderzocht deze vreemdsoortige profeten meer van nabij en ontdekte bij hen grove dwalingen. De Heilige Geest is ons verstand," zeiden sommigen, "en deze Geest leert ons dat er noch oordeel, noch hel bestaat." "De ziel," zeiden andere, "is stoffelijk en sterfelijk," "God is alles," riep Quintin uit, "en alles is God." Bij dat stelsel voegden zich zedeloze leringen. Het geweten van Calvijn werd verschrikt. Hij was opgestaan om het vermolmde staketsel, dat de mensen om de tempel Gods hadden geplaatst, te verbreken, en nu ontzagen enige vermetele handen zich niet die tempel zelf te gaan afbreken.
De bijgelovige overleveringen van zo vele eeuwen wilde hij vernietigen, maar alleen om in de plaats daarvan de Goddelijke waarheden uit de tijd van de Apostelen te verkondigen. En ziet, daar bevindt hij zich plotseling te midden van mensen, die geen andere God wilden dan de natuur, en die de wereld in een grote woestijn veranderde. Niet om minder Christen te zijn, scheidde Calvijn zich van Rome af, maar om het meer te wezen. Hij zal derhalve degenen aanvallen, die onder het masker van het Protestantisme de verborgenheden des geloofs ontkennen; met dezelfde hevigheid zal hij de paus en de dwaal leraars bestrijden, en zo hij zich beijvert om de fabelen van de mensen Ie sloepen, hij zal nog des te meer trachten de openbaringen van God staande te houden. Had Luther niet gezegd, toen hij van die voorgewende geestelijke mensen sprak: "Het is de duivel die u van de waarheid zoekt af te keren. Keert deze klappers de rug toe!" Verschillende omstandigheden, welke toen onder de ogen van Calvijn plaats grepen, deden hem steeds beter begrijpen hoe noodzakelijk het wos met kracht zich te verzetten tegen die dreigende gevaren voor de Kerk.

In die dagen werd iemand in een straat van Parijs vermoord; een grote menigte volk omringde het lijk. "Helaas," riep een vroom Christen uit, "wie heeft die misdaad bedreven?" Quintin, die daar ook hij was, antwoordde terstond in zijn Picardisen tongval: "Wilt gij het weten, ik ben het." De andere, verbaasd, zei tot hem: hee! zoudt gij zo lafhartig zijn?"
"Ik ben het niet," hernam Queu, God is het."
Wat!" vroeg de man, "geeft gij aan brd de schuld van een misdaad, die Hij straft?"
De ongelukkige zijn gif daarop sterker uitlatende, ging voort: "Ja wel, gij zijt het, ik hen het, God is het; want hetgeen gij of ik doen, dat doet God; en hetgeen God doet, dat doen wij"
Een ander dergelijk feit weldra daarna voor in het huis zelf van zijn vriend. De la Forge had een bediende, wie hij een goed loon gaf; deze man bestal zijn meester en vluchtte met het geld. Een schoenmaker in de buurt, die de lering van Quintin toegedaan was, kwam dezelfde dag bij de koopman en vond hem in onrust. "Die zulk een slechte daad heeft gedaan," zei de deze, "zou wel van mijn krediet misbruik kunnen maken en in mijn naam geld te leen vragen."
Daarop, verhaalt Calvijn, vloog de schoenmaker op, en riep uit: "Gij lastert God als gij die daad slecht noemt; daar God alles doet, mag men niets slecht noemen." Enige dagen later, werd die wijsgerige schoenmaker zelf door zijn knecht bestolen. Terstond al zijn geestelijke kennis vergetende, verliet hij zijn winkel "als een bezetene" om onderzoek te doen, en bij De la Forge komende, liet hij zich in hevige scheldwoorden uit tegen den, rover. De la Forge gaf hem schertsend zijn eigen woorden terug: "Maar

gij beschuldicht God," zei hij, "daar Hij het is die deze daad heeft gedaan." De schoenmaker ging beschaamd weg, en "droop heen als een hond met de staart tussen de benen."

Calvijn ving de strijd, aan. Doch hij bestreed deze geestdrijvers niet met de wijsbegeerte of de bespiegeling, "God geeft ons in de Schrift licht genoeg," zei hij, "alleen het gebrek aan kennis van haar is de oorzaak en de bron van alle dwalingen." Hij viel Quintin aan en bracht hem zeer in het nauw. Hij haalde de geboden van God aan tegen de diefstal en de moord, en zei "Gij noemt God onrein, rover en dief. Gij zegt ook dat er in dat alles geen kwaad is. Wie heeft anders dan God de onreinheid, de roverij, de moord veroordeeld?"
Quintin, die gewoonlijk een menigte plaatsen uit de Schrift aanhaalde, antwoordde met een glimlach: "Wij zijn niet gebonden aan de letter die doodt, maar aan de geest die levend maakt. De Bijbel bevat allegoriën en mythen waarvan de de Geest ons de betekenis geeft."
"Zo!" riep Calvijn uit, "gij maakt van de Schrift een wassen neus en speelt met haar als met een kaatsbal!"
"Gij vindt mijn redenering vals omdat gij ze niet begrijpt," zei Quintin.
"Ik begrijp er een weinig meer van dan gij," hernam Calvijn, maar ik zie duidelijk, dat gij de wereld wilt verleiden door ongerijmde en gevaarlijke dwaasheden."
Die geestdrijvers waren nu eens Protestant dan weer Rooms, al naar dat het hun goeddacht; deze zienswijze paste goed met hun pantheïsme en ze zouden even goed zich onder de Hindous en de Turken geschikt hebben. Deze mildheid, welke de partij van het juiste midden verleidde, ergerde Calvijn.
Eens zei Quintin met verrukking: "Ik heb een plechtige mis bijgewoond, door een kardinaal gevierd. Ik heb de heerlijkheid Gods gezien."
"Nu vat ik het," zei Cal vyn een weinig ruw; "volgens uw gedachte, moet een kanunnik in zijn verwijfdheid en een monnik in zijn klooster blijven, gelijk een varken aan zijn trog."
De pantheïsten maakten ook proseliten. "Door veel listen en kuiperijen, verlokten ze enige arme eenvoudige lieden, die ze even lui maakten als ze zelf waren." Ze zochten zich in te dringen bij de geleerden, de groten, en zelfs in het hart van de prinsen. Hun hoge aanmatiging van geestelijkheid schokte de zwakke gemoederen, en het gemakkelijk beginsel, volgens hetwelk ieder moest blijven in de Kerk, waar hij zich bevond, al was ze ook in dwaling vervallen, deed de beschroomde en besluiteloze zielen naar hun zijde overhellen.

Toequot, een priester, die de voornaamste wapenbroeder van Quintin was geworden, slaagde er in de uitnemende Bucer te bedriegen, door middel van de valse schijn, die hij aannam; tien jaren later, werd een uitstekende ziel, Margaretha, door hun huiehelachtige geestelijkheid verblind en bedrogen. Ongeveer vier duizend personen werden in Frankrijk verleid.
Calvijn behoorde niet tot die zielen, die in de lucht blijven zweven;" van het eerste ogenblik af, herkende hij het pantheïsme en het materialisme onder de dekmantels waaronder die mensen meermalen die dwalingen zochten te verbergen, en hij wees ze met moed aan. De rechtschapenheid en de oprechtheid van Calvijn staken zeer scherp af bij de geveinsdheid en de list van de geestdrijvers. Ze keren gedurig hun, rok om, zei hij, zodat men niet weet waar men hen grijpen zal.
"Een van de voornaamste artikelen van hun Godgeleerdheid is, dat men zich moet vermommen, terwijl zelfs de heidenen hebben gezegd dat het beter is een leeuw te zijn

dan een vos." Hij vond hun leringen goddeloos en verwoestend. Door het vermengen van God met de wereld, dacht hij, ontnam men deze de levenden, persoonlijker God, die onder ons tegenwoordig is; bijgevolg werd niet slechts de Hervorming, maar het Christendom en de gehele maatschappij aan een volslagen ondergang blootgesteld. Het gedrag van die zich noemende geestelijken was dan ook in zijn mogen voldoende om hun stelsel te kenschetsen en te veroordelen. "Hetgeen Quintin en zijn makkers van kleermakers in leraars heeft veranderd," zei Calvijn, eis, dat ze liever dan te werken, door niets doen de kost willen verdienen; ze vinden het gemakkelijker hun levensonderhoud te verdienen met praten, gelijk de priesters en monniken met zingen."
Eerst later stelde Calvijn zijn schone verhandeling op tegen de vrijdenkers, "maar," zegt Theodorus Beza, "toen (gedurende zijn verblijf te Parijs) snoerde hij voor de eerste maal de mond aan die leraars, welke in onze dagen de verfoeilijke secte van de Carpocra weer deden herleven, door alle onderscheid weg te nemen tussen goed en kwaad." Maar hij zou een nog gevaarlijker leer te bestrijden hebben.

Men zag toen soms, doch zelden getrouw, in kleine kringen te Parijs, een vreemdeling verschijnen, wiens wijze van doen enigszins geheimzinnig was. Velen spraken met lof van hem. Men kon hem, zoals men zeide, geen onzedelijke strekking ten laste leggen, en zijn fijn vernuft, zijn schitterende geest, zijn diepe kennis van de natuur, zijn vurige verbeelding, schenen hem tot een van de meest invloedrijke en bewonderingswaardige geleerden van die tijd te zullen maken.
Michel Servet, zo was zijn naam, was van de leeftijd van Calvijn. Te Villanueva in Arragon geboren, had hij te Toulouse in de rechton gestudeerd, en had later een geschrift uitgegeven, getiteld: *Over de dwalingen van de Drieëenheid.* Hij wierp zich in de wereld op als de leraar van de waarheid en de volmaakte Hervormer. De grote verborgenheden des geloofs moesten plaats maken voor een zeker pantheïsme, in mystieke en sabelliaansche vormen. Hij wilde niet alleen het Rooms-Katholicisme, maar de Evangelische Hervorming zelf Hervormen, door aan deze in plaats van haar schriftuurlijk en praktisch karakter, een wijsgerige en rationalistische strekking te geven.
Ten einde deze verandering in het Protestantisme daar te stellen, begon Servet met zich te wenden tot de Hervormers van Duits-Zwitserland en Duitsland. Oecolampadius verklaarde, na hem gehoord te hebben, dat hij hem niet voor een Christen kon houden, tenzij hij de Zoon erkende als van alle eeuwigheid deel hebbende aan de waarachtige Godheid des Vaders. Melanchton verschrikte op het horen van zijn leerstellingen. "Zijn verbeelding is verward," zei hij, "zijn denkbeelden zijn duister. Er zijn bij hem vele kentekenen van een dweepzieke geest. Hij overdrijft de leer van de rechtvaardiging en wat betreft de Drieëenheid. O, hoeveel treurigs zal die kwestie tot in het laatste nageslacht te weeg brengen."
Men begrijpt welk een smartelijke indruk Servet maakte op die twee mannen, de meest verdraagzame van de zestiende eeuw. Hij was, gelijk wij gezegd hebben, een mystieke rationalist; het rationalisme en het Protestantisme, welke door velen verward worden, zijn evenwel twee tegenoverstaande polen. Niets wekte meer de verontwaardiging op van de Hervormers, dan die hoogmoed van de menselijke rede, welke op eigen gezag God meent te verklaren en zonder hem de zedelijke vernieuwing van de mens te bewerken, Toen de Spaanse doctor zich aldus in de Duitse landen zag verstoten, verliet hij die streken, verbitterd, gegriefd en uitroepende: "De Heere verdoe al de tirannen van de Kerk! Amen."

Hij begaf zich naar Parijs onder de naam van Michel de Villeneuve.
Servet had zijn doel toen hij naar Frankrijk ging. Gelukte het hem zijn banier te planten in dat machtige land, naast die hogeschool, sinds zoveel eeuwen de kweekschool van de grote mannen, dan was, naar zijn mening, zijn zegepraal verzekerd. Hij liet dan graag Duitsland aan de Duitsers over. Die Franse natie, die een universele plaats inneemt, in alles slaagt, zo verstandig, openhartig, mededeelzaam, praktisch en bedrijvig is ze werd door hem uitgekozen om het orgaan van de tweede Hervorming te worden. Servet geloofde dat de Franse Hervormden moediger waren dan die van Saksen. Men sprak hem van een jonge leraar, begaafd met een groot verstand, die de Hervorming verder wilde uitstrekken dan Luther. Servet meende zijn man gevonden te hebben. Doch de Spanjaard bedroog zich; die man was ver verheven boven zijn dwaze theoriën. Calvijn wilde en kon geen andere God hebben dan dien, welke ons het leven geeft, die ons verlost, die ons heiligt; de Vader, God boven ons; de Zoon, God voor ons; de Heilige Geest, God in ons. Die drievoudige betrekking tot God, welke de Heilige Schrift hem openbaarde en die volkomen voldeed aan zijn innerlijk gevoel, deed hem in God een verschil zien.
(Door Sabellianisme verstaat men het geloof in éénen God onder drie namen, vert)
Maar daar, aan de andere kant, de eenheid een wezenlijk bestanddeel van de Godheid was, moest hij die tot elke prijs volhouden, en hij gevoelde zich dus gedrongen het denkbeeld ener Goddelijke Drie-eenheid te omhelzen. En juist tegen deze leer richtte Servet zijn bitterste uitvallen. De Spanjaard verwierp hetgeen hij een "denkbeeldige Drieëenheid" noemde; hij bestempelde degenen, die dit als de uitdrukking van hun geloof gaven, met de naam van Tritheïsten (belijders van een driegodendom), of wel atheïsten, en voer hevig tegen hen uit. "Jezus is een mens," zei hij; "de Godheid is hem uit genade medegedeeld, maar hij is niet God door zijn natuur; de Vader alleen is God in die zin."
Hij nodigde Calvijn uit tot een samenspreking; vervuld van en verrukt door zijn stelsel, meende hij zeker te zijn hem te overtuigen en vleide zich hem tot zijn gevoelens over te halen.
De zaak was niet zo gemakkelijk. De Hervorming stelde zich voor een geestelijke tempel op te richten, waar de vermoeide zielen. Een rustplaats zouden vinden, en Calvijn zag hoe vermetele handen er een verzamelplaats voor alle dwalingen van trachtten te maken, of volgens zijn eigenaardige uitdrukking "een moordhol om de zielen te doden."
Hij stond dus op om de apostolische leer te handhaven, en hield vol dat Christus zichzelf de Enige Zoon van God noemde en Zoon was, niet zoals de gelovigen, door aanneming; niet als de Engelen, wegens hun gemeenschap met de Heer; maar in een eigenlijken zin; en dat, zo de zoon van een mens de natuur van een mens bezit gelijk zijn vader, alzo ook Jezus als de Eniggeboren Zoon van God de natuur van God bezit.

Deze kwestie hield toen de gemoederen zeer bezig. Servet stond niet alleen; andere leraars, Hetzer, Denck, Campanus, Joris, hadden dergelijke dwalingen verspreid. Een algemene kreet was onder de Hervormers opgegaan, toen ze de Godheid van Christus zagen aanranden.
Luther had verklaard dat "deze kleine vonk een grote brand zou veroorzaken."
Zwingli had verlangd dat men krachtig zou optreden , tegen die valse, slechte en verderfelijke leer."
De gematigde Bucer zelf, zijn Christelijke zachtmoedigheid vergetende, was zo ver gegaan, dat hij van de kansel af had gezegd: "dat iemand als Servet verdiende, dat men hem de ingewanden uitrukte en het lichaam in stukken hakte."

Calvijn besloot om de uitnodiging van Servet aan te nemen. Deze twee jeugdige mannen, in hetzelfde jaar geboren, beiden met een verwonderlijk genie begaafd, onwankelbaar in hun overtuigingen, gaan in het strijdperk treden. Welke slagen zullen ze elkaar toebrengen! Welk een strijd! Wie zal er als overwinnaar uitkomen?
Indien Luther, Zwingli en Bucer zo vurig zijn, wat zal dan Calvijn doen? Onder allen was hij degene, die ten opzichte van Servet de meest gematigde gevoelens betoonde. Helaas! waarom heeft hij dit niet tot het einde toe gedaan!
"Ik wil alles doen wat in mijn vermogen is om Servet te genezen," zei hij. "Ik weet wel dat ik mijn leven waag, indien ik mij in het openbaar Vertoon; maar ik wil niets sparen om hem te brengen tot gevoelens, waarbij alle vrome lieden hem hartelijk de hand kunnen drukken." De billijkheid eist dat men deze gevoelens van Calvijn ten opzichte van Servet in rekening brenge.
De discussie werd dan bepaald en een zeker getal vrienden gekozen om die bij te wonen. Men kwam over tijd en plaats overeen; en toen de dag daar was, verliet Calvijn de woning van De la Forge, ging de straat St. Martin af, kwam aan die van St. Antoine, en bevond zich op het bepaalde uur in een huis van die straat, dat voor de samenspreking was aangewezen. Servet was er nog niet, Calvijn wachtte op hem; de Spanjaard verscheen niet, de Fransman had geduld. Vanwaar die vertraging? Zou de luitenant Morin ook kennis dragen van het dispuut en zich gereed maken om de beide jonge hoofden in hetzelfde net te vangen? Na lange tijd tevergeefs gewacht te hebben, ging Calvijn weg. Servet, die als Katholiek onder de Katholieken leefde en er geen gewetensbezwaar van maakte om aan de dienst van de Roomse Kerk deel te nemen, vreesde waarschijnlijk dat een openbare discussie met Calvijn hem bekend maken en aan grote gevaren blootstellen zou.
De uitdaging van Servet was evenwel niet zonder gevolg. Hij had Calvijn in het tournooiveld geroepen, hij had hem gemaakt tot kampioen van de leer des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes; de gelegenheid om op deze uitdaging te antwoorden deed zich twintig jaren later te Genève voor. Indien de strijd zich toen had bepaald tot een geleerde discussie tussen die twee grote geesten, dan zou hij wettig zijn geweest; immers Servet zelf had diem geëist.
Maar de denkbeelden van die tijd, waarvan Calvijn ongelukkig zich niet wist vrij te maken, hoewel hij een verzachting in de vorm vroeg, hadden een van die noodlottige uitkomsten ten gevolge, welke in de jaarboeken van Rome gedurende een lange reeks van eeuwen zo veelvuldig voorkomen, en die, God ze geloofd, slechts dit enkele voorbeeld in die van de Hervorming tellen.
Calvijn streed niet alleen met het woord; hij bespoedigde de druk van het eerste van zijn theologische geschriften. Het was een boek gericht tegen hen die zeiden: "dat de ziel niets anders was dan de beweging van de longen, dat zo ze bij de schepping ook al met onsterfelijkheid bekleed was; ze door de val die verloren had." Hij had gezegd: "Laat ons die lieden bestrijden die de zielen vermoorden zonder dat het schijnt dat ze haar wonden," en hij had een werk geschreven over *de onsterfelijkheid van de zielen*; dit is de titel, die hij het gaf in een brief aan Fabri.
Het is jammer, dat hij die vervangen heeft door de enigszins zonderlinge titel van Psychopanichie "de nacht of de slaap van de ziel;" de eerste geeft het onderwerp duidelijker aan. Evenwel bestreed hij daarin ook de mee. ning van die "goede lieden," gelijk hij ze noemt, volgens welke de ziel slaapt tot aan het laatste oordeel. De eerste druk van dit geschrift, dat het jaartal 1534, Parijs, heeft, verscheen waarschijnlijk terstond nadat Calvijn die stad verlaten had, wellicht kort voor zijn vertrek.

Dit werk deed hem een bijzondere plaats onder de Hervormers innemen. Hij

openbaarde in dit eerste Godgeleerde traktaat het karakter dat hem zou onderscheiden, en dat zij, die hem omgaven, reeds in zijn gesprekken hadden kunnen erkennen. Zijn Godgeleerdheid zou niet negatief, maar voor alles positief zijn. Zijn eerste werk bestrijdt de dwalingen van Rome niet. Hij stelt zich daarin als de verdediger van de ziel, zowel als de advocaat van het Christelijk spiritualisme. "Hij zal," gelijk een groot geschiedschrijver gezegd heeft, de man zijn, geroepen om de citadel des Heren, waarvan Luther de fondamenten gelegd had, op te bouwen."
De kracht van de overtuigingen, het gewicht van de bewijzen, de macht waarmee hij van de Heilige Schrift gebruik maakte, de eenvoudigheid en klaarheid van de stijl, troffen de lezers.
Wij zullen hier niet spreken van Calvijn als schrijver; wij deden dit vroeger. Evenwel kon men in dit geschrift een gebrek opmerken, waarvan Calvijn zich nooit geheel verbeterde; het bevatte bittere uitvallen en er heerste een toon van versmading in. Hij erkende zulks en deed meer: hij verzachtte die uitdrukkingen in de tweede uitgave. "Ik heb sommige dingen gezegd," schreef hij op de eerste druk doelende, "met een scheepte en bitterheid, welke enige tere oren konden kwetsen. Daarom heb ik hier enige uitdrukkingen weggelaten, andere bijgevoegd en verscheiden veranderd."
Toch verviel hij later weer in die fout, welke het moet gezegd worden het algemeen gebrek was van zijn eeuw.
Ondanks zijn veelvuldige strijd, leefde Calvijn gelukkig in het huis van De la Forge. Gewoon om met weinig tevreden te zijn, was hij minder gevoelig voor de overvloed van allerlei dingen die hij daar genoot; maar de godsvrucht van dat huisgezin verblijdde hem. Hij zag het met welgevallen hoe de koopman nieuwe Testamenten uitdeelde, de armen ondersteunde, de verklaringen van het Goddelijk Woord met aandacht aanhoorde, en hij had een genoegen in nv Christelijke gesprekken. "Zekerlijk," zei hij, "het was geluk in niet besloten in de enge palen van dit vergankelijk leven, en toch belooft God ook aan de gelovigen, in deze pelgrimschap en aardse woning, een gelukkig leven, voor zo ver de toestand der wereld dit kan verdragen." Doch het geluk van dat gezegende huis zou niet van langen duur zijn. De wrede officier van de rechtbank Morin zou er welhaast binnentreden, de vrouw in de gevangenis werpen, de man naar het schavot brengen en in plaats van het stille geluk van een Christelijke familie, smart, rouw en tranen brengen.

Zou De la Forge het enige slachtoffer zijn? Zou hij zelfs wel de eerste zijn op wie de slagen vielen? Zou het niet zijn op Calvijn, de schrijver van dat scherpe betoog, dat de hogeschool en de stad in beweging gebracht had? Kon de vriend van de rector Cop binnen de hoofdstad blijven zonder opnieuw de aandacht van de vervolgerg tot zich te trekken? Een grote vervolging zou welhaast uitbarsten, en zo Calvijn toen nog de straat St. Martin bewoond had, was hij ongetwijfeld gegrepen met de vrome koopman, verbrand evenals de andere martelaren, en de geschiedenis van zijn leven zou beperkt zijn geweest tot een paragraaf in de eenvoudige verhalen van het Martelaarsboek van Crespin.
Maar die Vader, die in de hemelen is, liet niet toe dat die mus toen op de aarde viel. Calvijn had krachtige beweegredenen die hem drongen Frankrijk te verlaten. Het leven te Parijs was voor hem zo druk aan bezoeken, samensprekingen, bezigheden en afleidingen, dat hij bijna onder die last bezweek, zonder dat hij zich kon bezig houden met hetgeen hij als zijn eerste plicht beschouwde. Hij was geroepen om leraar te zijn meer dan eenvoudig Evangelist. Om de grote taak, die hem opgelegd was, te vervullen, had hij behoefte aan rust, tijd, studie en aan onderhoud en samen komst met andere Godgeleerden.

Hij nam dus een groot besluit. Ik zal het land verlaten," zei hij, en naar Duitsland gaan, om daar in een verborgenen hoek die rust te vinden, welke men mij elders ontzegt!"
Du Tillet was besloten hem te vergezellen. De beide vrienden maakten hun toebereidselen, verschaften zich twee paarden en twee bedienden, en op een dag omstreeks het einde van Juli, nam Calvijn afscheid van de vrome koopman, die hem een broeder geweest was. De klederen werden in de valiezen gedaan; het geld werd in een derzelve verborgen en ze werden achter op de paarden gebonden; daarop vertrokken de vier reizigers; de twee meesters te paard, de twee bedienden te voet.
"Op de grenzen gekomen," zegt een Katholiek geschiedschrijver, "kon Calvijn zijn ontroering niet bedwingen; hij verhief de stem, en betreurde het dat Frankrijk de mannen uitwierp, welke door God gezonden waren, ja hen zelfs zocht te verdoen." Deze ontboezeming schijnt ons twijfelachtig te zijn; de geschiedschrijver die ze bericht is niet altijd nauwkeurig. Toch is ze mogelijk en heeft niets onnatuurlijks in zich.
Toen de reizigers in Lotharingen gekomen waren, hielden ze stil te Delme bij Nancy; ze stegen van hun paard en deden enige schreden in de stad. Gedurende die tijd maakte een van hun bedienden, die wist waar het geld geborgen was, gebruik van het afwezen van zijn meesters, plaatste de zak op het beste van de twee paarden en vertrok met alle spoed. Toen Calvijn en Du Tillet terug kwamen, bemerkten ze de diefstal. Tevergeefs wilde men de rover vervolgen; men kon hem niet inhalen. De beide vrienden verkeerden dus in grote verlegenheid. De tweede van de bedienden naderde toen en bood hun tien kronen aan die hij bij zich had; ze namen die aan en bereikten gelukkig Straatsburg.

Nooit zou Calvijn, indien hij in zijn vaderland gebleven was, hebben kunnen beantwoorden aan de taak, waartoe hij geroepen was; hij had daar geen ander vooruitzicht dan de brandstapel. En toch zal hij de Hervormer zijn van dat land. Hij verliet het wel is waar, maar een Goddelijke hand deed hem zo dicht mogelijk bij dat land van zijn genegenheid en van zijn smart zich vestigen.
Uit de schilderachtige streken, van waar de Rhóne voortdurend zijn golven aan Frankrijk brengt, zou God, door middel van Calvijn, over al de gewesten van dat grote koningrijk de levende wateren van het Evangelie van Christus verspreiden.

NEGENDE HOOFDSTUK.
De plakkaten.
(October 1534.)

Nauwelijks had Calvijn Parijs verlaten, of de wolken trokken samen over de kleine gemeente dezer hoofdstad. "Er was geen jaar," zegt een kroniekschrijver van de zestiende eeuw als hij van het jaar 1534 spreekt, "waarin zo grote wonderen geschiedden in verschillende landen; maar van al deze wonderen, is geen enkel meer waardig onthouden te worden dan dat waarom men het "het jaar van de plakkaten heeft genoemd."
De Christenen te Parijs vergaderde zich menigvuldig in een van hun huizen. De Heere," zeiden zij, "beveelt Zijn discipelen om ver heen te gaan, om de leer van de zaligheid naar alle zijden van de wereld te verbreiden." De bijenkorf vloog uit, gelijk weleer te Poitiers. Le Comte, van wie wij gesproken hebben, verliet zijn vrienden, en kwam na vele gevaren te Morat bij Farel om hem in het werk des Evangelies

behulpzaam te zijn, Een andere Lutheraan, wiens reis onberekenbare gevolgen zou hebben, nam spoedig daarop dezelfde weg.
Zoals wij zagen waren er onder de Evangelische Christenen van Frankrijk twee verschillende partijen: die van de *dralers* (temporiseurs) en die van de schriftuurlijken (scripturaires). Ze ontmoetten elkaar somtijds, en ieder hield zijn wijze van zien hardnekkig staande. De dralers zagen op Margaretha, op de koning haar broeder, op de verbonden met Hendrik VIII en de Protestanten in Duitsland; wetende dat François I de monniken verfoeide, hoopten ze dat hij met behulp van de du Bellays aan Frankrijk een gematigde Hervorming zou geven, en wilden niets doen dat hem kon hinderen. Ze wachtten af.
Wat de schriftuurlijken betreft, dat is de Evangelischen uit de school van Calvijn, de diplomatie maakte hen ongerust, de bescherming van de koning mishaagde hen, de gedachte om de paus en de bisschoppen te moeten erkennen verschrikte hen. Ze zagen al de bijgelovigheden als gevolg van de priesterheerschappij en ze waren besloten om zich krachtig te verzetten tegen alles wat de afgodsbeelden in de tempel Gods kon terugbrengen.
Daar deze twee partijen het niet konden eens worden, besloten ze een van hun naar Zwitserland te zenden, om de Raad in te winnen van Farel en de andere vluchtelingen. Moet men wachten of wel handelen? Dit was de vraag die ze stelden. Ze verkozen voor die raadpleging een eenvoudig, vroom en verstandig Christen, behorende tot de koninklijke apotheek en Féret geheten; deze nam de roeping aan en vertrok. Niemand vermoedde liet toen dat die reis een uitbarsting ten gevolge zou hebben, welke de hoofdstad zou doen schokken, Frankrijk zou verschrikken en de zaak van de Hervorming wellicht zou doen verloren gaan.
Féret naderde Zwitserland. Nauwelijks was hij de Jura overgetrokken, of een verwonderlijk schouwspel trof zijn ogen. Alles was er in beweging als in een bijenkorf. Farel, Viret, Saunier, Olivétan, Froment, Marcourt, Hollard, le Comte en meer andere, uit Dauphiné, Bazel, Parijs en Straatsburg gekomen, of tot het land zelf behorende, verspreidden er alom met vrijmoedigheid de Evangelische leer. Te Neuchátel had men alle afgoderij uit de eredienst weggedaan; zo ook te Aigle en in zijn vier districten. Orbe, Grandson, Waadtland begonnen partij te kiezen; Genève kwam in beweging; de oude Waldenzen uit Piémont reikten de hand aan de nieuwe Hervormden. Op verscheiden plaatsen zelfs brak men de altaren af en verbrijzelde men de beelden volgens het bevel in Deuteronomium. Welk een contrast met de vreesachtige voorzorgen van de Christenen te Parijs!
Féret was er door getroffen; en dat alleen was reeds een antwoord. Hij stelde aan de Christenen, tot wie hij gezonden was, de geheel verschillende toestand voor, waarin men zich te Parijs bevond; hij sprak van de moeilijkheden van Frankrijk, van de twee partijen onder de Hervormden en vroeg om raad.
Farel en zijn vrienden meenden, dat een onderdaan niet tegen zijn vorst moest opstaan, maar dat indien de koning van Frankrijk iets gebood, door de Koning van de hemelen verboden, men moest gehoorzamen aan diengenen van de beiden die de meester was van de andere. Deze besliste Christenen verwierpen al die vermengingen van Evangelie en pausdom, welke gewenst werden door François. "Margaretha van Navarre, du Bellay, en zelfs naar men zei door Melanchton. "Die beiden kunnen niet naast elkaar bestaan," zeiden zij, "evenmin als het water en het vuur."
Vooral de mis, dat hoofdpunt in de Roomse leer, moest volgens hen afgeschaft worden. Zo de pauselijke priesterheerschappij de boom was, onder welks dodelijke schaduw het levende zaad des Woords moest versterven, dan was de mis er de wortel van. Men moest die ontwortelen en hem alzo beletten nog langer zijn noodlottige

takken over het uitgebreide veld van de Christenheid uit te breiden. Men stelde plakkaten voor.
In van de daad, wat was er te doen? De verdrukking deed de stoutmoedigste monden verstommen. Men moest een krachtig protest opstellen tegen de dwaling, en dat zo mogelijk op dezelfde ogenblik onder de ogen van geheel Frankrijk brengen. Farel belastte zich met het werk; men kon verzekerd zijn, dat hij niet zou opzien tegen "een scherpen stijl en een verpletterende taal." Hij zouden zich af; zijn geest wordt ontstoken op het gezicht van de rampen van Frankrijk. Hij doopt zijn stoute pen in de verontwaardiging; zijn stijl is ongelijk, hard wellicht; maar toch mannelijk, gespierd en vol vuur. Eindelijk is de Evangelische verklaring gereed.
Farel biedt die zijn broeders aan, ze namen haar aan, en oordeelden dat dit woord zou zijn als een hamer waardoor de steen zou verbrijzeld worden. Het geschrift wordt naar de drukkerij gebracht en verschijnt te Neuchâtel, in tweeërlei vorm, als plakkaat om te worden ingeplakt en als traktaatje om op de straten te worden uitgestrooid. Men doet de bladen bijeen; men maakt balen en men omwindt *die bliksems uit de smederij van Farel* met linnen en touw.
De Parijzenaar Féret belast zich met alles; hij vertrekt; hij reist met die kostbare bagaadje weg. Niemand houdt hem aan de grenzen op; hij reist ongehinderd FrancheComté, Bourgondië, Champagne door en komt te Parijs aan.
De Evangelische Christenen van de hoofdstad, zeer verlangend naar tijdingen uit Zwitserland, haastten zich om bijeen te komen, en Féret,af hun het plakkaat over. Die krachtige woorden, geschreven aan de voet van de Jura, schenen bijzonder stoutmoedig, als men die las in de nabijheid van de Sorbonne, en aan de poorten van het Louvre. De vrome en dappere predikant Courault stelde zich in de vergadering; als orgaan van de lieden van oordeel, gelijk men hen later noemde. "Laten wij ons wachten dit plakkaat aan te plakken," zei hij;" wij zouden aldus ito woede. van de tegenpartij doen ontvlammen, en aldus de verstrooiing van de gelovigen vermeerderen."
Doch zij, "die de transactiën van Fransçois I om de paus en het Evangelie te verenigen, vreesden, waren daarentegen verrukt. "Wachten wij ons de voorzichtigheid zover te drijven," zeiden deze, "dat ze ons als lafaards doet handelen. Als wij onbeschroomd naar alle kanten omzien, om te beslissen tot hoever wij kunnen zonder ons leven in de waagschaal te stellen, dan zullen wij Christus verlaten."
In hun oog was het nodig voor heel Frankrijk de leer te belijden, en om dat te doen, waren zij bereid, gelijk de oude martelaren, de dood te ondergaan. verscheiden dergenen die bedenkingen hadden, gaven zich over, en er werd besloten tot openbaarmaking van het plakkaat.
Deze oprechte Christenen waren zo overtuigd van de Goddelijkheid van hun leer en zo vol geloof, dat ze een wel niet wonderbaarlijke, maar toch buitengewone tussenkomst van God verwachtten; een hemelse wind "die met hevigheid zou waaien" en als het was " tongen van vuur" die de harten zouden doen ontvlammen. Ze dachten dat God door dit Woord aan Frankrijk de deur zou openen van de geestelijke schatten.

Men ging voort met beraadslagen. "Waar zal men dit geschrift verspreiden?" vroegen sommigen. "In geheel Parijs," antwoordde men. "In geheel Frankrijk," zeiden andere. Degenen, die aldus beraadslaagden, waren geen onbekenden; de rijke koopman du Bourg en zijn vrienden waren er tegenwoordig, en zo ook Barthélemy Milon niet kon handelen, hij gaf althans raadgevingen, die hij duur zou betalen. De warmste vrienden van de Hervorming deelden het werk onder elkaar; ieder had zijn wijk, zijn provincie. "Men deelde het rijk onder elkaar om in alle steden hetzelfde te doen," zegt de

Katholiek Fontaine; en de nacht van 24 op 25 October werd vastgesteld voor die stoutmoedige opname van de schilden. Men verdeelde de plakkaten aan al degenen die ze moesten aanplakken of verspreiden. In het bewustzijn dat ze slechts zouden zijn als in de lucht slaande, zo God de waarheid niet deed dalen in de gemoederen, vermaanden die vrome mannen elkaar om God met een vurige ijver te bidden. Daarop ging elk naar huis, zijn pakket plakkaten en tractaatjes meenemende.

Toen de nacht gekomen was, gingen de uitgekozen mannen hun huizen uit, en begaven zich op weg, het gedrukte plakkaat in de hand houdende; ieder deed stil en geheimzinnig zijn werk in zijn eigen wijk. De ijverige Christen, die aldus zijn leven waagde, nam echter enige voorzorgen; hij luisterde rechts en links om te zien of niet iemand aankwam; snel plakte hij het blad tegen de muur; ging dan zonder geruis verder naar een andere plaats, waar hij het opnieuw aanplakte. Weldra waren de straten, de pleinen, de kruiswegen vol van die Evangelische getuigenis, en het Louvre zelf vertoonde het op zijn muren. Toen de dag aanbrak, keerden de meesten naar huis terug; sommigen echter verborgen zich en zagen op een afstand toe, nieuwsgierig wat or gebeuren zou.
Enige personen begonnen hun huizen te verlaten; ze naderde en stonden stil voor dat grote aanplakbiljet. Langzamerhand ontstonden er groepen, monniken kwamen er bij; honderden uit allen rang verdrongen elkaar voor die vreemde biljetten. Men las ze, beoordeelde ze, en de meest verschillende gevoelens openbaarden zich; bij verscheiden was er verontwaardiging en bedreigingen; bij enige goedkeuring; bij een groot aantal verbazing. Vooral was de menigte groot in de straten St. Denis, St. Honoré, op het Place Royale, in de Cité, voor de deuren van de Kerken en die van de Sorbonne en het Louvre.
Lezen wij zelf het verschrikkelijk plakkaat, zoals men het in de straten van de hoofdstad las. Het volk zou het in onze eeuw te hard, wellicht ook te lang vinden, en wij zullen het een weinig verkorte; maar in de zestiende eeuw las men het ten einde toe; en de uitwerking was, niettegenstaande de gebreken, krachtig. Gelijk aan een schok van aardbeving, bewoog het geheel Frankrijk op een geweldige wijze. Het begon met een plechtige aanroeping:

WAARACHTIGE ARTIKELEN OVER DE VRESELIJKE, GROTE EN BELANGRIJKE MISBRUIKEN DER PAAPSE MIS RECHTSTREEKS UITGEVONDEN TEGEN HET HEILIG AVONDMAAL VAN ONZE HEER JEZUS CHRISTUS de ENIGE MIDDELAAR EN ZALIGMAKER.

"Ik roep hemel en aarde ten getuige tegen die prachtige en trotse paapse mis, want de wereld (Zo God het niet spoedig verhoedde), is en zal door haar geheel bedorven, verwoest, vernield, te gronde gericht worden; vermits in dezelve onze Heere zwaar gelasterd, en het volk verleid en verblind wordt. Hetgeen men niet meer mag dulden.
Ten eerste moet ieder gelovig Christen wel verzekerd zijn dat onze Heere en enige Zaligmaker Jezus Christus, de grote Opziener en Herder door God verordineerd, zijn lichaam, ziel, leven en bloed heeft gegeven voor onze heiliging, tot een zeer volmaakte offerande. Afstand te doen van dat offer alsof het onvoldoende was, het te vervangen door een zichtbare offerande, de mis, alsof Christus niet volkomen voldaan had voor ons aan de gerechtigheid zijns Vaders, en alsof Hij niet de Zaligmaker, de Middelaar ware, het zou een verschrikkelijke en afschuwelijke lastering zijn.
De aarde telde en telt nog in verscheiden plaatsen ellendige offeraars, die alsof ze onze verlossers waren, zich in de plaats van Christus stellen, en voorgeven aan God

een Hem aangename offerande te doen, voor de zaligheid zo van de levenden als van de doden: maken die lieden de Apostelen en Evangelisten niet tot leugenaars, en spreken ze zichzelf niet tegen, als ze elke Zondag in de u vespers (avonddienst) zingen dat Christus een eeuwige Priester is?
Ja, door de grote en verwonderlijke offerande van Christus, is elk uitwendig en zichtbaar offer afgeschaft. Christus, zegt de brief aan de Hebreeën ik iedereen smeek vlijtig te lezen), Christus, heeft zich ËËNMAAL opgeofferd. Wij zijn geheiligd door de offerande van het bloed van Christus, ËËNMAAL geschied. Christus éénmaal en niet vele malen geofferd, gij hoort het. Is dit offer volmaakt, waartoe dan het herhaald? Treedt dan vooruit, gij priesters! en zo gij vermoogt te antwoorden. antwoordt dan!
En dit is niet alles. Door die ongelukkige mis, heeft men de hele wereld in een openbare afgoderij gestort. Geeft men niet valselijk te kennen, dat onder de gedeelten brood en wijn, Christus is vervat lichamelijk, wezenlijk, persoonlijk, in vlees en been, even groot, even dik, even volmaakt als toen hij levend was?
En toch, wel ver dat wij deze dingen uit de Heilige Schrift en door ons geloof leren, onderrichten ze ons integendeel, dat Christus, na zijn opstanding, ten hemel is gevaren. Paulus schrijft aan de Colossensen: *Zoekt de dingen die boven zijn waar CHRISTUS IS, ZITTENDE TER RECHTERHAND GODS*.
Hoort het! Paulus zegt niet: Zoekt Christus die in de mis is, of in het heiligdom, of in de doos, of in de kast. Hij zegt: Zoekt Christus die in de hemel is! Als het lichaam in de hemel is, is het niet op aarde, en zo het op aarde is, is het niet in de hemel. Nooit is een wezenlijk lichaam op meer dan één plaats te gelijk, waar het een bepaalde ruimte van een bepaalde grootte inneemt. Het kan niet zijn dat een man van twintig of dertig jaren verborgen is in een stuk deeg, zoals hun, ouwel.
Augustinus heeft deze dingen wel gekend, toen hij heeft geschreven: Totdat de wereld een einde neemt, is de Heer boven! Maar zijn Godheid is overal.
Zo ook Fulgence als hij schrijft: De Heer was niet in de hemel, naar de menselijke natuur, terwijl Hij op aarde was, en hij verliet de aarde, toen Hij ten hemel voer. Maar wat de Goddelijke natuur betreft, Hij verliet de hemel niet, toen Hij op de aarde neerkwam, en verliet de aarde niet, toen Hij ten hemel voer.
Zo iemand ons zegt: Christus is hier, of Hij is daar! dan zeggen de priesters: Gij moet dat geloven. Maar Christus zegt: Gelooft hen niet (Matth. 24: 29. Ze zingen wel bij het begin van de communie: De harten omboog! Sursum corda! maar ze doen het tegendeel, en vermanen om Christus te zoeken niet boven, maar in hun handen, in hun dozen en in hun kasten!
Er is meer nog dan dat, die blinde priesters, de een dwaling op de andere stapelende, leren in hun razernij, dat na over het brood, dat ze tussen hun vingers nemen, geblazen of gesproken te hebben, en over de wijn, die ze in de kelk doen, er dan brood noch wijn overblijft; maar Christus is er alleen door transsubstantiatie. Welke grote en wonderbare woorden. Een leer van de duivelen, met de gehele Schrift in strijd. Ik vraag het aan die kappen: waar hebben ze dat grote woord TRANSSUB-STANTIATIE gevonden? Mattheüs, Marcus, Lucas, Johannes, Paulus en de Apostolische vaders hebben er niet van gesproken. Als ze van het Avondmaal melding maken, dan noemen die ge wijde schrijvers rond en open brood en wijn, eenvoudig brood en wijn. Paulus zegt niet: Eet het lichaam van Christus; maar: *Eet van dit brood.* De Schrift gebruikt geen misleiding, en ze bevat geen veinzerij. Het brood is dus brood.
Die verwaande, vijanden van Gods Woord, onbeschaamden, ketters, ze vergenoegen zich niet met de bewering dat ze het lichaam van Christus in hun hostie insluiten;

maar ziet tot welke dwaasheden hun bijgeloof hen vervoert. Ze schamen zich niet te zeggen dat het lichaam van Jezus zich laat opeten door ratten, spinnen, wormen, Ja, dat is met rode letters geschreven in hun missalen, in de twee en twintigste afdeling, welke aldus begint: Als het lichaam des Heeren verteerd wordt door de muizen en de spinnen, als het vernietigd is of zeer afgeknaagd,. als de worm er geheel in gevonden wordt. dat het verbrand worde en in de relikwiekas worde geplaatst!!
O aarde! waarom opent gij u niet om die gruwelijke lasteraars te verzwelgen? O, gij verfoeilijke mannen, dat afgeknaagd lichaam, is dat wezenlijk van Christus Jezus, de Zoon van God?
Zou de Heer zich laten eten door muizen en spinnen? Is Hij, het brood van de engelen en van alle kinderen Gods, ons gegeven om de beesten tot voedsel te dienen? Zult gij Hem, die onvergankelijk is, aan de rechterhand van God gezeten, onderworpen maken aan de wormen en aan de verrotting? Heeft David niet het tegendeel geschreven toen Hij van Zijn opstanding profeteerde?
Ellendigen! al was er geen ander kwaad in uw gehele helse theologie, dan de oneerbiedigheid waarmee gij spreekt van het kostelijk lichaam van Jezus, zijt gij geen lasteraars! geen ketters. en wel de grootste die ooit op aarde hebben geleefd?
Ontsteekt, wel ja! ontsteekt uw brandstapels, maar om uzelf te verbranden en te braden. Waarom steekt gij die aan voor ons? Omdat wij niet willen geloven aan uw afgoden, aan uw nieuwe goden, aan uw nieuwe Christussen, die zich door dieren laten eten, en evenzeer aan u, die erger zijt dan de dieren.
Wat betekenen al die dwaasheden, die gij doet om uw God van deeg, terwijl gij met Hem speelt als de kat met de muis? Gij deelt Hem in drie stukken. en dan veinst gij medelijden en bedroefdheid; gij slaat op uw borst. Gij noemt Hem *Lam van God*, en vraagt om zijn vrede. Johannes toonde Christus altijd tegenwoordig, altijd levend, geheel levend, aanbiddelijke waarheid! Maar gij, gij vertoont uw ouwel in stukken gedeeld; daarna eet gij die op, terwijl gij u drinken laat geven. Wat zou iemand wel zeggen, die nooit zulk een apenspel gezien had? Hebben Paulus en Johannes ooit op die wijze Christus gegeten? En hebben ze zulke goochelaars voor dienaars van God willen erkennen?
Ook is het gehele gebruik uwer mis zeer in strijd met het gebruik van het heilig Avondmaal van Christus! En dat is geen wonder; want er is niets gemeens tussen Christus en Belial. Het heilig Avondmaal des Heeren geeft ons de gedachtenis van Zijn grote liefde, waarmee Hij ons zo lief gehad heeft dat Hij om door Zijn bloed gewassen heeft. Het biedt ons van de zijde des Heeren het lichaam en het bloed van zijn Zoon, opdat wij gemeenschap hebben aan de offeranden van Zijn dood en opdat Hij ons eeuwig voedsel zij. Het roept ons om ons geloof en ons vast vertrouwen dat wij hebben van behouden te zijn, omdat Jezus ons heeft vrijgekocht, te belijden. Door ons allen een zelfde brood te geven getuigt het ons van de liefde waarin wij allen in een geest moeten leven. Dit Avondmaal, aldus wel verstaan, verheugt de gelovige ziel, in alle nederigheid, en doet haar zich oefenen in alle goedheid en beminnelijke liefde.
Maar de vrucht van de mis is geheel verschillend. Door haar wordt prediking van het Evangelie verhinderd, De tijd wordt besteed in geluid, geschreeuw, gezang, ijdele ceremoniën, verlichtingen, bewierokingen, vermommingen en allerlei soort van kunstenarijen. En de arme wereld, welke voor schapen gehouden wordt, wordt jammerlijk bedrogen, opgehouden, misleid, wat zeg ik? Ze wordt gegeten, verscheurd en verslonden als door grijpende wolven.
Door die mis hebben ze alles verdorven, vernield en verzwolgen. Door haar hebben ze vorsten en koningen, heren en kooplieden onterfd, daarbij al wat men noemen kan, hetzij dood of levend. O valse getuigen, verraders, rovers van de ere Gods en

verachtelijker dan de Duivelen.
In het kort, de waarheid verjaagt hen, de waarheid verschrikt hen, en door de waarheid zal binnenkort hun rijk voor immer verwoest zijn."

Dit was de inhoud van de bekendmaking, welke in Parijs en in geheel Frankrijk was aangeplakt. Wel is waar vindt men er de hardheid van de taal van de zestiende eeuw in terug, en bijzonder in een zinsnede, welke vooral de toorn van de geestelijkheid moest opwekken; het plakkaat, sprekende van de paus, de kardinalen, de priesters en monniken, noemt hen valse profeten, wolven, verleiders, en geeft hun nog andere namen, die men heden ten dage alleen in de bullen der Roomse opperpriesters vindt.
Men ziet in dit geschrift de anti-papistische ijver in al de kracht van de eerste jeugd. Ongetwijfeld vindt men er ook de liefelijke geur des Evangelies, als er gezegd wordt dat het was Avondmaal van Christus de gelovige ziel verheugt en haar deel doet hebben aan alle zachtmoedigheid en beminnelijke liefelijkheid; maar in het algemeen beschouwd, is dit manifest een krijgsmachine voorzien van een koperen hoofd.
Verplaatst men zich in de eerste dagen van de Hervorming, dan begrijpt men dat ze meende krachtige stormrammen te moeten gebruiken om de eeuwenoude en ogenschijnlijk onwankelbare muren van. het pausdom omver te halen. Alles openbaart ons in dit geschrift de liefdevolle, maar ook de vurige en welsprekende Farel, open, kortaf, onversaagd boven allen, die het verwonderlijk hart bezat van de ridder zonder blaam, zijn dorst naar gevaren, en die de Bayard was van de strijd voor God." Zo werkman, zo werk.
Evenwel al schrijft men iets toe aan de tijd toen dit plakkaat geschreven en aangeplakt werd, men kan zich toch afvragen of die daad alleen voortkwam uit oenen aandrang des Geestes of dat er niet enige vleselijke beweging bij was, of het behoorde tot het getal wapens waarvan de Apostelen zich zouden bediend hebben? In allen gevallen, het dunkt ons buiten twijfel dat een gematigder taal werkelijk krachtiger zou geweest zijn, en dat het doel beter was bereikt.
De gebeurtenissen zullen dit aantonen.

TIENDE HOOFDSTUK.
De toorn van de koning.
(In de herfst van 1584.)

Het vreselijk biljet dat des nachts in Parijs en in bijna geheel Frankrijk, "in alle hoeken," zegt Sturm was aangeplakt, bracht een verbazende opschudding te weeg. Het volk kwam in beroering, de vrouwen en de zwakken waren met schrik bevangen, de magistraten waren vol verontwaardiging. Doch de tegenstanders van het pausdom vertraagden niet in hun slagen. Bijna in dezelfde tijd verscheen een ander traktaat "tegen de kooplieden en kroeghouders van de paus."
Dit geschrift, minder Evangelisch, was eerder in de spottende geest van Erasmus. "Alles," werd er in gezegd, "moet dienen voor de hebzucht van de priesters, de hemel, de aarde, de hel, de tijd, alle bezielde en onbezielde wezens, de wijn, het brood, de olie, het vlas, de melk, de boter, de kaas, het water, het zout, het vuur, de wierook. Uit dat alles weten zij. Zilver en goud te trekken. En het kleed van de koopman verhoogt de prijs van zijn koopwaar, want de mis van een abt of een bisschop kost meer dan die van een vicaris of een monnik. Ze doen evenals de slechte vrouwen, die hun schande te duurder verkopen naar mate ze meer opschik en versierselen hebben."

De beweging groeide van uur tot uur aan; priesters en monniken, verspreid onder de menigte burgers en het volk, hitsten de toorn aan, vermeerderde de schrik en verspreidden valse geruchten. "De ketters," zei men, "hebben besloten de Katholieken gedurende de godsdienstoefening te overvallen en mannen, vrouwen en kinderen meedogenloos te vermoorden." een ongerijmde beschuldiging, uitgevonden, zegt een Rooms geschiedschrijver, om de Hervormden verachtelijker te maken. En toch neemt men het aan, en hoort men weldra in de menigte verschrikkelijk gemor rondgaan. Een afschuwelijke samenzwering wordt tegen de staat en de Kerk verwekt. Dit plakkaat is er het toeken van; de ketters zullen alle kerken en paleizen in brand steken, alle Katholieken ombrengen, het koningschap afschaffen en het rijk in een grote woestijn veranderen. Weg met de Lutheranen!"

Doch nergens was de woede groter dan aan de Sorbonne onder de geleerden; de eerste opwellingen van hun toorn verhieven zich met een ongelofelijk geweld. "Deze daad," zegt de kroniekschrijver, bracht hen tot zulk een razernij, dat hun vroegere onstuimigheden verdragelijk schenen. Geen storm evenaarde deze uitbarsting."
Toch zou de grote slag van een andere kant komen.
François "toen te Blois verblijf houdende, had sinds enige tijd zich ongerust gemaakt over de Hervorming. Eens in 1534 had hij zich bij de nuntius over de paus beklaagd, en hem gedreigd dat Frankrijk wel eens het voorbeeld van Hendrik VIII kon navolgen. De nuntius had daarop geantwoord: "Sire, in van de daad zoudt gij de eerste zijn, die daarover berouw hadt; de godsdienst kan onder het volk niet veranderd worden, of het zal terstond een verandering van regering eisen."
Tevergeefs had men François I gezegd, dat noch de Duitse vorsten, noch Hendrik VIII zelf door de Hervorming waren onttroond, dit woord van de nuntius was als een pijl in het hart van de koning gezonken.
De stad Blois bleef niet vreemd aan de Evangelische beweging, en de Hervorming was er zelfs doorgedrongen onder de zangers van de koninklijke kapel; een dezer laatste had zichzelf belast met het aanplakken van de plakkaten in die stad. Die zanger, welke een onversaagd karakters had en vol geestdrift was, besloot om het Protestants geschrift zelfs in het kasteel aan te plakken, waar hij een gemakkelijke toegang had. Gebruik makende van een gunstig ogenblik, sloop hij met zijn plakkaten onbemerkt tot aan de kamer van de koning, en ziende dat noch hovelingen, noch bedienden in de gangen verschenen, plakte hij zijn blad aan de deur van zijn Majesteit aan, daarop ging hij haastig weg. Deze onvoorzichtige en schuldige daad, want ze was oneerbiedig, zon op een wrede wijze worden uitgedelgd.

Montmorency en de kardinaal De Tournon begaven zich naar gewoonte des morgens tot de koning. Ze zochten evenals François I sinds lang een aanleiding om aan de Hervorming een geduchte slag te kunnen toebrengen. Op het ogenblik dat deze twee personen de deur van de kamer van zijn Majesteit willen openen, bemerken ze een aangeplakt biljet; ze staan stil, lezen, nemen de zaak zwaar op, en dat niet zonder oorzaak, vertoornen zich en rukken het plakkaat af, daarop treden ze binnen en stellen de vorst het papier ter hand.
Niets ter wereld zou hem zo ontsteld hebben als zulk een aanslag; zijn koninklijke waardigheid was in zijn ogen bijna even heilig als de Goddelijke Majesteit. Hij verbleekte, beefde, nam het papier, gaf het terug en in zijn ontroering over die ongehoorde stoutmoedigheid, gaf hij bevel het voor te lezen.
Tournon deed niets liever dan dat. Het plakkaat werd de koning voorgelezen, terwijl hij op de bitterste uitdrukkingen de klemtoon legde; doch de vorst kon niet tot aan het

einde aanhoren. De belediging, zijn persoon aangedaan, de indruk die zulk een openbare ergernis op zijn bondgenoten en voornamelijk op de paus kon te weeg brengen, de gedachte dat op het ogenblik, waarop hij een toenadering zocht te bewerken tussen de Protestanten en de Katholieken, enige dwepers al de toorn van de priesters en van het volk gingen opwekken en aldus zijn vreedzame plannen deden schipbreuk lijden; dat alles verbitterde hem veel meer dan die aanval tegen de mis.
Die hem omringden maakten gebruik van de gelegenheid; ze stelden het geval voor als een misdaad van gekwetste majesteit. Montmorency en Tournon dreven de pijl diep in het hart van die vorst. "Hij was van toorn buiten zichzelf; schreef de hoogleraar Sturm aan Melanchton; "hij werd zo ontvlamd," zegt het Martelaarsboek; "hij geraakte in zulk een woede," zegt Theodorus Beza; "hij kwam in zulk een ongelooflijke ijver," zegt de Katholiek Fontaine, "dat alles om hem heen beefde." "Men grijpe zonder onderscheid allen die van Lutherdom verdacht zijn," riep hij uit, "ik wil alles uitroeien."

Die gebeurtenis veroorzaakte een grote beweging; men sprak van niets anders, en ieder verhaalde het op zijn wijze: "Weet gij wel," zeiden sommigen, "dat de koning, op het ogenblik van zijn levendigste ontroering, zijn zakdoek uit de zak gehaald hebbende, er een plakkaat uitviel, dat voor zijn voeten viel; een slim man had er dat exemplaar ingestoken."
"Gelove het wie wil!" zegt Fontaine, zelf een volksverhaal recht latende wedervaren. Al de bedienden van het kasteel kwamen terstond in beweging om de bewerker van deze euveldaad te ontdekken. Dit was niet moeilijk; de zanger was bekend bij sommigen door zijn Luterse gevoelens; hij werd gegrepen, gebonden, en naar Parijs gezonden om daar geoordeeld te worden.
Doch de toorn van de koning zou zich niet bepalen tot die man alleen. De misdaad was alom bedreven, de straf moest overal treffen. "O Schrijf aan het Parlement," zei de koning, "om streng recht uit te oefenen; en aan de officier van de rechtbank dat ik ter van zijn aanmoediging zijn bezoldiging met zes honderd livres jaarlijks verhoog, en dat zijn leven lang. Dat onmiddellijk door mijn gehele rijk onderzoek gedaan worde naar lieden die zozeer vijanden van God zijn!"
Het parlement had de bevelen van de koning niet afgewacht. De dag na de beruchte dag, de 26ste October, vergaderde de eerste president, Pierre Lizet, al de kamers, en het hof bewogen, verontwaardigd, beval nauwkeurig onderzoek en processies. De trompetten schalden, het volk kwam bijeen, en een officier van het parlement riep uit: "zo iemand weet op te geven de personen die genoemde plakkaten hebben aangeplakt, men zal hem honderd kronen vanwege het hof geven; en degenen die bevonden worden hen te verbergen zuilen verbrand worden."
In die tijd bleven alle Evangelische Christenen, en vooral ze die het vuur aan de mijn gelegd hadden, stil verborgen in hun huizen, daar ze verschrikt waren door de geweldige ontploffing die ze gemaakt had. Ze kenden de bekwaamheid van Morin in het ontdekken van zijn slachtoffers en in het uitvinden van pijnigingen; een sombere toekomst verduisterde hun blik. Men hoorde onder hen niet dan zuchten, tranen, smartelijke beraadslagingen. Wat te doen? Zei men. *Vluchten!* Hoe! zijn huis, zijn betrekking, zijn land verlaten zonder te weten waarheen men zal gaan? Welk een treurige toekomst! Maar is het niet beter dat alles te verliezen dan het leven? Dergelijke hartverscheurende gesprekken werden bijna overal gehoord. Vaders, vrouwen en kinderen bezwoeren onder tranen degenen die ze lief hadden om zich aan de toorn van de koning te onttrekken. Sommigen verlieten in van de daad des nachts hun woningen en vluchtten. verscheiden van hen die wel geen plakkaten hadden

aangeplakt, maar bekend waren door de openhartige belijdenis van hun geloof, meenden dat het gevaar hen niet kon treffen. Die ongelukkigen aarzelden, wachtten, en velen van hun betaalden hun onvoorzichtige veiligheid later zeer duur.
De officier van de rechtbank, een groot tegenstander van de godsdienstige beweging, zeer losbandig van levenswijze, bijzonder stoutmoedig in het grijpen van de schuldigen, verwonderlijk geslepen om hen in hun antwoorden te verstrikken, dacht over zijn plan van aanval na. Zijn eigenliefde, zijn hebzucht, zijn haat, al zijn hartstochten waren in die zaak betrokken. Hij wilde met een enkelen strik al de ketters vangen. Maar hoe? Een plotseling invallende gedachte gaf hem licht; indien hij zich van een enkelen man meester maakte, vleide hij zich al de andere te krijgen.
"Gij kent die winkel van étuis en andere instrumenten, in de straat La Vannerie, uitkomende op het plein La Grève," zei hij tot een van zijn onderhoorigen. "Ga daar heen; neem de schedemaker gevangen en breng hem tot mij."
Toen deze voor hem stond, zei hij tot hem: "Gij zijt een van de ketters, en hetgeen erger is (ik weet het) gij zijt hun waarselmwer; ontken het niet, gij zijt de man die hen bekend maakt met de plaatsen waar hun geheime vergaderingen moeten gehouden worden. Ik heb lust hen samen te roepen; gij zult mij naar hun woningen geleiden."
De arme man, begrijpende wat het doel was, weigerde al bevende om dit verraad te plegen. De officier gaf bevel dat men een brandstapel zou gereed maken. Toen de gerechtsdienaars vertrokken waren, keerde Morin zich tot de werkman en zei tot hem: "Gij brengt de mensen naar de kerk, het is billijk dat gij de dans begint." De ongelukkige beefde. Welk een verschrikkelijke keus! Hoe! zou hij zich begeven tot hen die hij tot de vergaderingen Gods samenroept om hen aan de vlammen over te geven. Er had in zijn geweten een vreselijke strijd plaats, maar de vreze Gods werd onderdrukt, het licht van de rede verdoofd, elke bedenking van eerlijkheid ten onder gebracht.
"Satan voer in Judas," en hij zocht hoe hij zijn broeders zou kunnen overleveren. Menende "zo direct op de brandstapel te gaan," zegt de Beza, "beloofde hij te doen wat men verlangde.
Alles was te Parijs in beweging. Men behing al de straten met doek, deed processies, en om de belediging van de mis aangedaan uit te wissen, droeg men plechtig in alle wijken het Corpus Domini rond. Morin maakte gebruik van die beweging om zijn tocht te verbergen. De trouweloze schedemaker ging voor hem uit, bleek en sidderende; agenten volgden hem op enige afstand, en die wrede bende sloop stil langs de muren voort. De schedemaker stond stil en toonde met de vinger een deur; Morin trad binnen. Tevergeefs betuigden de verschrikte huisbewoners van hun onschuld. De officier liet de ongelukkigen binden, daarop vervolgde hij zijn onmeedogende tocht. "Hij spaarde noch grote noch kleine huizen," zegt de kroniekschrijver, "evenmin als alle colleges van de hogeschool van Parijs."
(Crespin, Martyrol, fol. 112. Ibid. fol, 113.)

Langzamerhand verspreidde zich het gerucht van die verfoeilijke tocht door de hoofdstad; de angst greep niet alleen de vrienden van Farel aan, maar ook allen, die geen dweepzieke aanhangers van Rome waren, en zelfs eenvoudige vrienden van wetenschap of vermaak, die volstrekt geen smaak hadden in de Hervorming. "Morin deed de gehele stad sidderen," want niemand wist of hij niet onder het getal van de verdachten zou behoren. In veel huizen stond men op de uitkijk om te zien of de geduchte bende ook naderde. De ontvanger Nicolas Valeton, die bij het venster stond, zag Morin komen; hij keerde zich snel om en zei tot zijn vrouw: "Daar is hij, neem spoedig uit mijn kamer de koffer weg waarin zich mijn boeken bevinden. Ik ga hem

tegemoet, zal met hem spreken, en hem ophouden om u tijd te geven."
De jonge vrouw nam in haar schrik de boeken en wierp die in allerijl in een verborgen plaats. Grijp die man," zei de officier zodra hij Valeton zag; "men brenge hem naar de kerker, en bewake hem zorgvuldig." Daarop ging hij naar boven, onderzocht overal, vond niets, merkte de ledige koffer op; maar in zijn ongeduld en verlangende de gevangene te ondervragen, hield hij zich niet op; hij begaf zich naar de gevangenis waarheen men hem gebracht had. Hij kon hem niet in zijn rede verstrikken. De ontvanger, die zeer verstandig was, redde zich uit alle vragen. De officier begon reeds enige vrees te voeden; hij bedacht dat de ontvanger veel invloed had en dat hij een man was die hem later zou kunnen schaden; hij besloot daarom, om op slimmer wijze te handelen ten einde hem te verderven. De ledige koffer kwam hem weer voor de geest; die was ongetwijfeld bij zijn aankomst geledigd als bevattende iets, dat verboden was.
Hij keerde derhalve terstond naar de woning van de aangeklaagde terug, en zei tot de vrouw op een geheel natuurlijke toon, terwijl hij zich vóór de koffer plaatste: "Mevrouw, uw echtgenoot heeft mij beleden dat hij gewoon was in deze koffer zijn boeken en geheime schriften te bewaren. Overigens zijn wij het eens geworden; ik wil mij te zijn opzichte lankmoedig betonen; als gij mij zoveel geld geeft en mij zegt waar de boeken zijn, zweer ik u voor God dat uw man geen leed zal geschieden."
De jonge en onervaren vrouw, zeer geschokt door alles wat gebeurd was, viel in de strik; Morin deed haar zoveel "listige en fijne vragen," dat ze hem alles zeide, vertrouwende op zijn belofte.
"Goed," zei de officier, "heeft hij zijn boeken willen verbergen, zo is dit een bewijs dat hij zich schuldig gevoelt aan ketterij." Daarop ging hij heen, de boeken medenemende, en nadat hij die in veiligheid had gebracht, zocht hij weer andere slachtoffers.

Zo er te Parijs iemand was die niet kon verdacht worden de plakkaten te hebben aangeplakt, dan was het gewis de arme lamme; ternauwernood vermocht hij het bed te verlaten. Toch was Barthélemy Milon een van de eersten naar wiens huis Morin zich wendde. Hij had hem reeds vroeger in zijn gevangenissen gehad. "Maar," zegt het Martelaarsboek, "de Heere had hem daaruit verlost om hem tot vertroosting van de zijn te doen strekken in die bange tijd." De officier kende zeer wel de winkel van de schoenmaker Milon; hij was in zijn boeken aangetekend, Hij trad als in geestvervoering en schuimende van woede de kamer binnen, waar de arme Berthelot te bed lag. "Spoed u, sta op," schreeuwde hij, terwijl hij hem aanzag met zijn woeste blik. Barthélemy, "niet verschrikt door het afzichtelijk gelaat van die dwingeland," antwoordde met een beminnelijke glimlach: "Helaas, Mijnheer, er zou een groter meester nodig zijn dan gij zijt, om mij te doen opstaan."
"Neem die man op," zei toen de beul tot zijn handlangers, en na hun bevolen te hebben ook een meubelstuk mee te nemen, waarin de ongelukkige zijn papieren bewaarde, zette hij zijn roemrijke veldtocht voort.

De officier begaf zich van daar naar de poort St. Denis, in de winkel: het zwarte paard; hij trad de woning van de rijken koopman du Bourg binnen. Op het zien van die man verschrikten allen, die daar iets te doen hadden; en hoewel ze hun patroon zeer beminden, durfde toch niemand hem verdedigen. De vrouw van de lakenkoper, de dochter van een andere rijken koopman met name Favereau, was niet zo bedaard; in tranen smeltende en luidkeels scheeuwend, bezwoer ze de wrede Morin haar echtgenoot niet weg te voeren. Doch niets was in staat hem te vertederen en hij greep du Bourg aan.

"Hij heeft zelf van die geschriften aan de hoeken van de straten aangeplakt," zei hij, en nam hem mee. Daarop kwam de beurt aan de armen metselaar Poille, die in zijn armoedig verblijf werd gevangen genomen.
Na hen werden eveneens verschillende personen van elke stand en kunne in de kerker gezet, zowel ze die de plakkaten hadden afgekeurd, als ze die ze hadden goedgekeurd. De verklikkers ontbraken niet; men beloofde aan ieder van hun het vierde deel van de goederen van de beschuldigde; ze waren dan ook onvermoeid in het opzoeken van slachtoffers; ieder kon te gelijkertijd aanklager en getuige zijn. Het was de regering van het schrikbewind en alle weldenkenden waren verslagen.
De Sorbonne trok van deze woedende storm partij om zich op Margaretha te wreken en haar vrienden te straffen. Deze vorstin had Bearn verlaten in het begin van de lente, om het huwelijk bij te wonen van haar schoonzuster, Isabella van Navarre met de burggraaf de Rohan, en ze had van haar broeder de vergunning bekomen dat Roussel, die bij haar was, alsmede Courault en Berthaud te Parijs zouden preken. Deze gematigde mannen hadden zich zeer verzet tegen de daad in de nacht van 25 October uitgevoerd; niettemin werden ze in de kerker geworpen. Men ontzag zichzelfs niet de bondgenoten van de koning te beledigen; veel Duitsers werden op een ruwe wijze gegrepen, zowel Roomsen als Protestanten; het was toen voldoende dat men het Duits accent had om van ketterij verdacht te werden.

Inmiddels kwam François I te Parijs aan. De kardinalen, de Sorbonne, het parlement, al de vurige aanhangers van het Rooms Katholicisme wedijverden met elkaar om "die goede en wijze vorst," gelijk Florimond Rémond hem noemt, in zijn enigszins geschokte overtuiging te bevestigen. Men moest partij trekken van het ogenblik, om hem af te trekken van zijn verbond met de Engelsen en Saksers. Nu moest de slag worden geslagen en verkeerde verbintenissen worden gebroken. De kardinaal de Tournon vooral was onvermoeid en eiste onophoudelijk het oprichten van schavotten. De bisschop van Tulius, du Chatel, betoonde zich afkerig van bloedige maatregelen; Tournon zei daarop tot hem: "Deze toegevendheid schijnt mij verdacht toe, ze is een ware zoon van de Kerk onwaardig."
"Ik handel als een bisschop," antwoordde hem du Chatel onverschrokken, "en gij als een beul." Maar niets kon Tournon en Duprat weerhouden. Behoud de eer," zeiden ze tot François ""die Pius II aan onze koningen gaf, toen hij zeide: De koningen van Frankrijk hebben dit eigenaardigs, dat ze het Katholieke geloof en de eer van de Kerkdienaars ongeschonden bewaren." Ze voegden er bij: "Men snijdt aan het vuur de verdere voortgang af, door de huizen te halen die er door aangetast zijn, en zelfs de aangrenzende; Sire, doe insgelijks beveel dat men zonder een enkele uitzondering, allen die tegen de kerk opstaan geheel verdelge. Ontsteek brandstapels en richt galgen op om de Lutheranen te straffen."

Een nieuwe dwaasheid zoals enige geschiedschrijvers, die wij bezwaarlijk kunnen geloven, verhalen deed de toorn van de koning nog meer ontvlammen. In dezelfde nacht toen hij aankwam, zegt men, werden de plakkaten opnieuw aangeplakt zelfs aan de poorten van het Louvre. Zelfs beweert men dat François I toen hij zich te bed wilde begeven, een exemplaar onder zijn kussen vond. De geschiedschrijver die dit feit meedeelt is zeer gewoon om te overdrijven. Deze verhalen zijn, denk ik, fabelen uitgevonden door de tegenstanders van de Hervorming; de Hervormden waren toen te verslagen om zoveel stoutmoedigheid te hebben.
Niemand was meer verschrikt en bevreesd dan Margaretha. Niets was haar minder welkom dan de stijl van de plakkaten; en in de grond van de zaak was die daad niet

alleen een aanval tegen Rome, maar ook een protest tegen het stelsel van bemiddeling van de koningin van Navarre. Er was in degenen die aldus protesteerden, buiten het Christelijk beginsel, iets gelijkvormigs aan een bekend karakter in de letterkunde; ze veroordeelden zowel de dweepzieke Roomsen als de geestelijke Katholieken,
De enen, omdat ze ondeugend en kwaaddoende zijn, en de andere, omdat ze toegevend zijn voor de bozen,
De koningin van Navarre had geen kennis gedragen van de slag die voorbereid werd, en op het ogenblik, dat ze meende het Evangelie de overwinning te zien behalen, scheen alles in Frankrijk voor hetzelve verloren. De toorn van haar broeder, de onvriendelijke blik, die hij op haar vestigde, wellicht voor de eerste maal, grepen die vrouw aan, welke, weliswaar, een zo groot verstand bezat, maar welks hart zo licht bewogen, ja zelfs vreesachtig was; ze stortte hete tranen. Ze twijfelde er niet meer aan of die zaak was het gevolg van een samenspanning, bewerkt door de Sorbonne en de kardinaal de Tournon. "Wij zijn geen bestrijders van de Sacramenten," zei ze tot de koning. "Die schandelijke plakkaten zijn uitgevonden door mensen, die de verantwoordelijkheid van hun verfoeilijke daad op ons willen doen neerkomen."
Zij besloot om al het mogelijke te doen ten einde althans Roussel te redden; de gedachte dat hij zou verbrand worden, verschrikte haar. Waarom had ze hem niet te Pau gelaten! Toen ze de ongewone koelheid van de koning ondervond, belastte ze de trouweloze Montmorency om haar verzoekschrift te overhandigen. Men is op dit ogenblik," schreef ze hem, "bezig met het opmaken van het proces van Roussel; de koning zal, hoop ik, inzien dat hij iets beter verdient dan de brandstapel. Hij heeft nooit een gevoelen gehad dat naar iets ketters zweemde. Sinds zes jaren ken ik hem, en zo ik ooit iets verdachts bij hem gezien had, zou ik niet zo lang een dergelijk vergif geduld hebben. Ik bid u, vrees niet dit getuigenis voor mij over te brengen."
Montmorency, wel ver van geneigd te zijn om te doen hetgeen de koningin verlangde, trachtte niet alleen Roussel, maar Margaretha zelf te verderven; en de kardinalen Duprat en de Tournon werkten met hem mede om de koning te doen geloven dat zijn zuster in de zaak van de plakkaten betrokken was. De koelheid, ja de bitterheid van François I tegenover Margaretha namen steeds toe. Ze kon die grieven niet verdragen, en verliet plotseling het hof en Parijs.
Sommigen gingen verder dan Duprat en Tournon en wilden de wraak op de koning zelf doen neerkomen. De tribuun van de Sorbonne, de onstuimige Beda, die noch zijn ballingschap noch zijn gevangenis kon vergeten, zocht de gelegenheid om zich te wreken op de vorst, die hem in ongenade had doen vallen. Hij haatte François I dodelijk; zijn roem stelde hij in het bemoeilijken van de koning.
Hij schreef de plakkaten niet alleen toe aan de koningin van Navarre, hij beschuldigde François zelf daarvan. Hij beklimt het spreekgestoelte, en spreekt tegen de vorst een rede uit vol smadelijke verwijten. "Zo al de koning zelf die bladen niet heeft doen aanplakken," zei hij, "dan is hij toch de man die er voor verantwoordelijk is; de gunst die hij aan de ketters betoont, zijn verbond met de koning van Engeland, zijn de oorzaak van al het kwaad."
Ditmaal had de priester zich vergist door te wanen dat hij machtiger was dan de koning. Beda, bij het parlement aangeklaagd als schuldig aan gekwetste majesteit, werd in de gevangenis geworpen, veroordeeld tot het openlijk erkennen van zijn dwaling voor de kerk Notrre-Dame, en om tot het einde van zijn dagen in de abdij St. Michel te worden opgesloten; hij stierf dan ook daar. Aldus was het einde in vergetelheid van die onstuimige voorloper van de Ligue.

Deze oproerige drift van de kampioen voor Rome bracht François I een weinig tot

bedaren; toen hij zag dat hij evenzeer beschuldigd werd als zijn zuster, liet hij deze naar Parijs wederkeren. De koningin, welker moed even licht opgewekt als terneer geslagen was, kwam vol hoop op het Louvre terug, niet twijfelende of ze zou de koning winnen voor dat juiste midden dat haar ideaal was. Doch ze vond François minder toegankelijk dan ze gemeend had; hij deed haar nog gevoelen dat hij in een onaangename stemming verkeerde. Dat schrikte haar echter niet af. Onvoorzichtige en driftige lieden hadden de mis willen doen afschaffen door middel van een dweepzuchtig plakkaat, ze zal hetzelfde doel bereiken, maar langs zachter en bekwamer wegen.
"Gij wilt geen Kerk, geen Sacramenten meer," zei de koning tot haar op barse toon. De koningin van Navarre antwoordde, dat ze integendeel beide verlangde te behouden; en de gelegenheid aangrijpende tot volvoering van haar plan, stelde ze haar broeder voor dat men de gehele Christenheid tot een enkel lichaam moest verenigen, met den, bisschop van Rome aan het hoofd; dat men ten die einde de priesters moest bewegen, om van sommige schoolse leringen en bijgelovige gebruiken, die aan de ritus van de Kerk haar oorspronkelijke schoonheid benamen, vrijwillig afstand te doen.
Daarop haalde ze uit haar zak een papier te voorschijn, dat Lefèvre op haar verzoek geschreven had, gedurende haar verblijf in het Zuiden, en gaf het de koning over; het was de geloofsbelijdenis bekend onder de naam van Mis van de zeven punten.
"De priester zal voortgaan met het vieren van de mis," zei Margaretha tot haar broeder; "doch het zal altijd een openlijke bediening zijn; hij zal de hostie niet omhoog heffen; men zal die niet aanbidden, de priester en het volk zullen onder de twee gestalten avondmaal houden; er zal noch van de Maagd Maria noch van de heiligen gedachtenisviering zijn; het avondmaal zal gevierd worden met gewoon brood; nadat de priester het gebroken en er van gegeten zal hebben, zal hij het overige aan het volk uitdelen. Daarenboven zullen de priesters de vrijheid hebben om te trouwen."

Nadat François I de zeven punten van de mis van zijn zuster gehoord had, vroeg hij haar wat er nu wel overbleef van de Roomse mis? Daarop stelde de koningin hem voor, dat hij door middel van deze overeenkomst al de sekten zou verenigen, en de Katholieke eenheid, sinds zo veel eeuwen verscheurd, zou herstellen. Was dit niet de grootste eer welke een vorst kon verlangen? Margaretha wist dat de dorst naar roem de zwakke zijde van haar broeder was.
François scheen dan ook geschokt te zijn, doch hij zag nog grote bezwaren. De koningin verzocht hem haar kapelaan Roussel en de twee Augustijnen Courault en Berthaud te doen komen: ze zullen aantonen," zei zij, "dat de zaak volstrekt uitvoerbaar is."
François was nieuwsgierig, zegt een geschiedschrijver, hij stemde dus toe. De drie Evangelischen werden uit hun gevangenis gehaald en naar het Louvre gebracht, waar de koningin van Navarre zelf hen aan haar broeder voorstelde. Ze was uitermate verblijd; de zaak van de plakkaten, die gedreigd had alles te bederven, zou wellicht het middel zijn om alles te redden.
Doch ze vergiste zich. Zolang François met haar alleen sprak, was hij toegeeflijk als een goede broeder tegenover zijn zuster; maar in het bijzijn van de twee monniken en van Roussel, was hij niets meer dan de meester. Die lieden mishaagden hem, de ijver met welke ze de dwalingen en de misbruiken van de mis aanwezen verbitterde de koning, die hen spoedig naar de gevangenis terugzond. IJveriger mannen dan zij hadden die reeds verlaten om het schavot te gaan beklimmen.

ELFDE HOOFDSTUK.
De verzoening of processies en schavotten.
(In het najaar van 1534 en het voorjaar van 1535.)

Een verzoening was nodig om Frankrijk te zuiveren, plechtige ceremoniën, offers en brandstapels. Niets mocht aan het verzoeningswerk ontbreken.
Du Bourg, Milon, Poille en hun vrienden, in de gevangenis geworpen, verbeidden daar de dag waarop ze voor hun rechters moesten verschijnen. De arme lamme was even bedaard gebleven als in de winkel zijns vaders; zelfs was hij gelatener geworden. Vroeger, als vrienden of bloedverwanten die gewoon waren hem op te richten, hem in hun armen namen, schreeuwde hij:van de smart die hij in zijn leden gevoelde. Maar nu in de gevangenis verduurde hij alles zonder smart en de ruwste "aanrakingen schenen hem zacht toe."
Terwijl hij onbekende krachten van God ontving, was hij kalm en vrolijk in de verdrukking. Dit heilig geduld stortte de vrede uit in de harten van zijn lotgenoten. "Men kan zich moeilijk voorstellen," zegt de kroniekschrijver, "hoeveel troost hij hun meedeelde." Ze bevonden zich allen op een duister pad, dat hen naar een wrede dood leidde, maar de arme man ging hen voor als een flambouw die hen leidde en met zijn liefelijk licht verblijdde.
De dag, waarop het vonnis zou uitgesproken worden, brak aan; het was de 10de November, veertien dagen na het aanplakken van de plakkaten. Zeven gevangenen werden naar het Châtelet gevoerd; ze kwamen binnen die ouden omtrek, waar zich nog enige overblijfselen van de muren van Cesar bevonden; ze verschenen voor de criminele rechtbank, en de advocaat van de koning, in het rood gekleed, eiste een gestreng vonnis. De arme lamme kon niet worden beschuldigd, dat hij de straten had afgelopen om de plakkaten aan te plakken; toch werd hem te laste gelegd dat hij ze in de winkel zijns vaders had gehad. De uitspraak werd spoedig gedaan. Die deugdzame mannen werden allen veroordeeld tot verbeurdverklaring van hun goederen, tot het openbare belijden van schuld en om levend verbrand te worden op verschillende tijden en plaatsen. Het hof meende, door het ver spreiden van de strafoefeningen, alom schrik te verbreiden. Het vonnis werd door het parlement bevestigd.
Den 13de November, drie dagen na het uitspreken van het vonnis, trad een van de cipiers het gevangenhok van de lamme binnen; hij nam hem in zijn armen als een kind en droeg hem in de kar; daarop richtte de stoet zich naar het plein La Gróve. Toen Milon het huis van zijn vader voorbijkwam, groette hij het met een glimlach. Hij kwam op de plaats waar de brandstapel gereed was gemaakt.
"Matigt de vlammen," riep de bevelvoerende ambtenaar; het vonnis luidt dat hij langzaam verbrand moet worden." Dat was een ontzettend vooruitzicht; evenwel hoorde men van hem alleen woorden van vrede. Hij wist dat geloven en verdragen het leven des Christens uitmaken; maar hij geloofde dat de genade om te lijden nog uitnemender was dan die des geloofs. De vijanden van de Hervorming, die de brandstapel omringden, hoorden de martelaar vol verbazing en eerbied aan.
De Evangelischen waren diep bewogen en riepen uit:
"O, wat is de standvastigheid groot van deze getuige van Gods Zoon, hetzij in leven hetzij in dood!"

De volgende dag was het de beurt van du Bourg, de koopman van de straat St. Denis. Noch de rijkdom die hij in zijn leven had bezeten, noch de tranen van zijn vrouw,

noch de verzoekschriften van zijn vrienden hadden hem kunnen redden. Hij had een beslist karakter; toen hij het plakkaat aanplakte, had hij het stoutmoedig gedaan, hoewel bewust dat die daad hem het leven kon kosten, en hij beklom de kar met dezelfde moed.
Toen hij gekomen was voor de hoofdkerk, La Notrre-Dame, deed men hem afstijgen, men deed hem het touw om de hals en gaf hem de toorts in de hand; daarop voerde men hem voor de fontein des Innocente, in de straat St. Denis, zeer dicht bij zijn huis, men had hem uit zijn eigen vensters kunnen zien, en daar werd hem de vuist afgesneden. De hand, die het geduchte protest tegen Rome aangeplakt had, viel neer, maar de man bleef standvastig, vertrouwende dat zo degenen die onder aardse veldheren strijden, tot de dood volhouden, hoewel onbekend met de uitslag van de strijd, de Christenen, die van de overwinning zeker zijn, te meer reden hebben om tot aan het einde te strijden," Du Bourg werd naar de Hallene (grote marktpleinen) gevoerd en daar levend verbrand.
Den 18de was het de beurt van Poille. Die vroegere leerling van Brigonnet toonde even veel volharding als zijn meester zwakheid betoond had. De treurige stoet richtte zich naar de voorstad St. Antoine, en hield stil voor de kerk St. Catherine; daar was de brandstapel opgericht tot stichting van de gelovigen in die wijk. Poille steeg af van de kar; al zijn gelaatstrekken duidden vrede en vreugde aan; te midden van de hellebaarden en van de gehele menigte die hem omringde, dacht hij alleen aan zijn Zaligmaker en zijn kroon.
"Mijn Zaligmaker," zei hij, "heerst in de hemel, en ik ben bereid om op aarde voor Hem te strijden tot de laatste droppel van mijn bloed."
Deze belijdenis van de waarheid, op het ogenblik dat de strafoefening zou plaats hebben, verbitterde de beulen. "Wacht eens," zeiden ze tot hem, "wij zullen u het spreken wel weten te beletten." Ze sprongen op hem toe, openden hem de mond, grepen zijn tong en doorboorden die, daarna openden ze met een doortrapte wreedheid zijn wang, en hechtten zijn tong daaraan vast met een ijzeren pen.
Bij dit afschuwelijk schouwspel hoorde men onder de menigte enige kreten; het waren die van eenvoudige Christenen, die de arme metselaar door hun medelijdende blikken waren komen bijstaan. Poille sprak niet meer, maar uit zijn ogen schitterde nog de vrede, welke hij genoot. Hij werd levend verbrand.

Van toen af volgden de doodstraffen elkaar snel op; veel andere vonnissen werden geveld. De 19de November werden een drukker, welke de boeken van Luther had gedrukt, en een boekverkoper, die ze had verkocht, samen naar het plein Maubert gevoerd; die arme lieden hadden wellicht alleen aan een goede speculatie gedacht: toch werden ze verbrand.
De 4de December onderging een jong geestelijke hetzelfde lot voor de Domkerk. De dag daarop stierf een jong man, te Compiègne geboren en werkman in een kleurinrichting bij de brug St. Michel, op een houtmijt welke aan het einde van die brug was opgericht. Soms vergenoegde men zich de beschuldigden te geselen, hun goederen verbeurd te verklaren en hen te verbannen.

De schrik was algemeen. Allen die met de slachtoffers enige betrekkingen hadden onderhouden, of nu en dan de vergaderingen hadden bijgewoond waren ongerust en steeds in spanning. Er was een grote beweging in de Evangelische huisgezinnen; de vlucht scheen de enige toevlucht te zijn, velen maakten toebereidselen tot hun vertrek.
Als wij van de Evangelische Christenen te Parijs hebben gesproken, hebben wij hen niet allen genoemd. Er waren er wier belijdenis zonder zo openbaar te zijn als die van

du Bourg, De la Forge en Milon, toch even oprecht was; velen van hun werden toen openbaar. Onder dit getal waren ook enige adellijken. De heer de Roygnac en echtgenoot, de heer de Robertval, luitenant van de maarschalk De la Marche, de heer de Fleuri en Brière, de jonkvrouw Bayard, weduw van de raadsheer Porte, sloegen toen zuchtende de weg van de ballingschap in. De onrust en de schrik waren tot in de staatsbureaus doorgedrongen; veel beambten, Elouin du Lin, ontvanger bij het parlement van Rouaan, Willem Gay, ontvanger van Vernay, te kiezen hebbende tussen hun betrekkingen en hun geweten verlieten hun kantoren en namen de vlucht. Men zag zelfs onder de vluchtelingen mensen die men niet zou gezocht hebben onder de bekeerden.

Crespin, Martyrol. fol. 113, verso.
Journal dun Bourgeois de Paris, p. 445, 446.
Chronique du roi François I'er, p. 130. Dit handschrift, in 1860 door Guifrey uitgegeven, heeft ons nieuwe feiten doen kennen.

De penningmeester van de Menus-Plaisirs, Pierre Duval, te midden van de feesten die hij bestuurde door de Goddelijke genade getroffen, daarbij zijn secretaris René, evenals hij bekeerd, besloten de verlokkingen van de wereld, welke met het leven verwelken, op te offeren, en onttrokken zich aan de geduchte toorn van hun meester. Een andere Duval, Jan, waarschijnlijk van dezelfde familie als Pierre, boswachter in het bos van Boulogne waar het paviljoen aan het hof tot jacht verblijf diende, was door het Woord Gods aangegrepen te midden van zijn herten en valken, en zijn kok Willem Deschamps, insgelijks.
Het Evangelie was ook binnengedrongen in het hotel van de Financiën, twee Ambtenaren van de schatkist, waren aan het zoeken gegaan van de hemelsen schat; ze heetten Claude Berberin en Léon Jamet, van Sansay in Poitou. Al die mannen verdwenen plotseling; enige verborgen zich in een afgelegen dorp waar ze vrienden hadden; andere gingen naar Bazel en Straatsburg.
Jarnet, een vriend van Clément Marot, die hem vier van die kluchtige brieven heeft opgedragen, welke onder de naam van coqetreine (onsamenhangende stukken) te van die tijd zeer in zwang waren, ging tot in Italië, en vluchtte naar het hof van de hertogin René de Ferrare, welker secretaris hij werd, terwijl Clement Marot, die reeds meer dan eenmaal met de justitie in aanraking was geweest, om zijn verwerping van elke dwang, en niet om zijn geloof, ook bevreesd werd en vergezelde zijn vriend aan gene zijde van de Alpen.

Buiten die edelen en koninklijke beambten bevonden zich op de grote wegen van Frankrijk nog een aantal eenvoudiger mensen. De beroepen, zoals drukkers, boekverkopers en boekbinders, leverden het talrijkst aandeel aan de menigte van de vluchtelingen. De Hervorming had veel aanhangers gewonnen onder de meesters en hun werklieden, en het was genoeg dat men een werk van Luther had gedrukt, gebonden, of verkocht om levend verbrand te worden. Simon Dubois, Jan Nicole, de Balafrée bijnaam alleen is ons ter kennis gekomen, en betekent de geschondene), allen drukkers, waren op de vlucht. De boekverkoper André Vincard; de binders Cholin, Jéróme Denis, en een ander bijgenaamd Barbedorge, waren verdwenen. Goudsmeden, graveurs, een houtsnee-graveur, Jan le Feuvre, die waarschijnlijk de maker was van zekere tekeningen, welke de Christus en de Antichrist voorstelden en die te gelijk met de plakkaten waren verspreid; daarbij nog een kuiper, een schrijnwerker, een schoenmaker, een schilder, Girard Lenet; een herbergier Jan Pinot, de waard van de Sleutel op de plaats La Grève, wel bekend door dat hij vaak Lutheranen geherbergd had; de

zuster van de lamme Milon, vrouw Simon, die niet langer kon blijven in de stad waar haar broer verbrand was; al die lieden vluchtten ver van Parijs weg.

Dauphiné was het gewest van Frankrijk waaruit de meeste Evangelischen van Parijs, die het thans ontvluchtten, geboortig waren. Thomas Berberin, Pasqualis, Frangois Gaspard Charnel, en een jonge monnik met name Loys de Laval, waren allen uit Dauphiné; ze keerden in allerijl terug naar hun schilderachtig gewest. veel andere vluchtelingen waren monniken, zoals broeder Gratianus, broeder Richard, beiden Augustijnen; broeder Nicole Marcel, een Celestijn, de koorzanger Jehannet, wie men de bijnaam had gegeven van predikant; een wereldlijk priester, Jean le Rentif, bij het volk bekend onder de naam van *kortbroek*, wellicht, omdat hij het priesterlijk gewaad had verworpen.

Onder die vluchtende kudde, was er een schurftig schaap; de beruchte doctor in de theologie Pierre Caroli. De Sorbonne had hem verboden zijn lessen voort te zetten aan de school van Cambray (Kamerijk) omdat hij gezegd had: "Niets verwijdert meer van de kennis van God dan de beelden; en beter is het zes blanken aan een arme te geven, dan die aan een priester te geven om de mis te lezen."
Hij vertrok naar Zwitserland, waar men zijn tegenwoordigheid niet zeer waardeerde. "Ook ging hij weer heen," zegt Theodorus Beza, met die zelfde geest van eerzucht, tegenspraak en ontucht, een man wie de Geest van God niet gezonden had, maar die Satan had vervoerd om het werk des Heeren te verhinderen."

Zelfs de scholen, waar het licht des Evangelies enige meesters en leerlingen begon te verlichten, leverden verscheiden vluchtelingen. Onderwijzers, die de ganse strengheid van het parlement zouden hebben ondervonden, stonden op, zeiden hun leerlingen vaarwel, gingen droevig hun leerkamer uit en verdwenen. Jean Renault, hoofdonderwijzer aan een school van Tournay, (Doornik), Mederic Sévin, Mathurin Cordier, de vriend, de mentor van Calvijn, hadden in allerijl Parijs verlaten, zonder van hun ambtgenoten afscheid te nemen. Alle standen van de maatschappij hadden enige vertegenwoordigers geleverd aan die menigte, die langs alle wegen zich van de hoofdstad verwijderde. Dikwerf werden die edele Christenen op hun vlucht schandelijk mishandeld; velen hadden medelijden met hen, maar anderen beledigden hen. Ze waren soms verplicht zich in de stallen en in de bossen te verbergen; verteerd door armoede en honger, bedekt met "ellendige en slordige klederen" om te beter aan hun vijanden te ontkomen; maar de vrede des geloofs troostte hen; ze hadden Christus niet willen verloochenen en hadden, zoals Calvijn zegt, "liever afstand willen doen van het leven dezer wereld om voortdurend in de hemel te leven, terwijl de hoop van een heerlijke opstanding hen voor bezwijken behoedde".

> (De lijst dergenen die door de heren van het gerecht werden opgegeven als uit Parijs gevlucht zijnde, en waarvan reeds gesproken werd in het Journal du Bourqeois du Paris, p. 446, wordt vollediger gevonden in de Chronique de François I", pag. 130.

Margaretha stortte in het verborgen veel tranen, en haar stomme smart sprak welsprekend tot François I. Ze waagde het weldra een verzoek te doen ten gunste van haar vrienden Roussel, Courault en Berthaud. De koning was nog verbitterd op hen; maar de genegenheid, welke hij zijn zuster toedroeg, behaalde de overhand. Hij beval dat die drie leraars uit de gevangenis bevrijd en in een klooster zouden geplaatst

worden; de cel volgde de gevangenis op, hetgeen een kleine verzachting was. Ieder van hun ontving een ernstige berisping. Roussel verklaarde dat hij niet wenste te breken met de kerk en begaf zich naar zijn abdij van Clairac. De zwakke Berthaud, wie de strafoefeningen verschrikt hadden, hernam zonder nevengedachte het monniksgewaad en stierf in het klooster; alleen de oude en onversaagde Courault bleef standvastig. Tevergeefs zond de koning hem terug naar het klooster; tevergeefs kleedde men hem met de pij en gaf hem een rozenkrans in de hand, hij zweeg; maar bij de eerste gelegenheid, slechts enige dagen na in het klooster gebracht te zijn, ontsnapte hij, en nam, hoewel half blind, de weg die Farel en Calvijn reeds gevolgd waren. Hij kwam te Bazel.

Dit gunstbetoon, bijna schandelijk voor de vorst die het verleende, was de enige en grote betoning van de barmhartigheid van François I; nadat hij hierin aan zijn zuster had toegegeven, gaf hij nu toe aan de hovelingen, de kardinalen, de Sorbonne en het parlement. De toegevendheid van de koning voor de drie leraren verhaastte slechts de verschrikkelijke vervolgingen die in Frankrijk zouden beginnen. Het volk, vooral te Parijs, onwetend, bijgelovig, niet begrijpende hoe er een andere godsdienst kon zijn dan die waarin het onderwezen was, was toch verbaasd, geschokt en ongerust, ziende welk een groot aantal mannen en vrouwen voor het Evangelie werden gewonnen; het was zelfs getroffen door de kalmte van de martelaren.
De hoofden van de ultramontaansche partij, ongerust door de beweging die zich langzamerhand in al de wijken van de hoofdstad verspreidde, wilden het geloof van de menigte versterken en begonnen de koning zeer lastig te vallen. Ze herinnerden aan het geschrift tegen de mis, vroegen strenger straffen en schitterender voldoening; stelden voor, dat de "bewoners van Parijs zeer verontrust werden door de menigte dergenen die in het geloof hadden gedwaald."
Het scheen hun toe dat de stroom van Luthers leer onstuimig uit Duitsland naderde en weldra Frankrijk zou overstromen. Tot elke prijs moest men een dijk opwerpen om die stroom tegen te houden. "Sire," zeiden zij, "laat uw opvolgers getrouwelijk de roemrijken titel na van *oudste Zoon van de Kerk*, die uw vaders hebben gedragen. Gij weet hoezeer de Franse geest begerig is naar nieuwigheden, en waarheen ons dat kan voeren. Geef een openlijk bewijs van uw gehechtheid aan het geloof."
François had het plakkaat dat gedurende de nacht aan de deur van zijn kamer was aangeplakt niet vergeten, en dat Evangelisch vertoog scheen hem toe een Schotschrift gericht tegen zijn Majesteit. Dus nog enige brandstapels. Maar een ongewone praal moest daarbij worden ten toon gespreid. Bij de wet en het besluit van de koning werd bevolen dat men de Almachtige de uitdelging van de ketterij zou vragen, en er ten die einde een plechtige processie en een verzoeningsoffer zou plaats hebben. François behield zich voor dat alles te bekronen met barbaarse daden.

Geheel Parijs kwam in beweging; men bekleedde de straten; richtte rustaltaren op, vervaardigde in de paleizen de prachtigste klederen, en telde de slachtoffers in de gevangenissen. François had verscheiden beweegredenen om een groots schouwspel te geven en het te doen vergezeld gaan van bloedige tussenbedrijven; zelfs de politiek was er niet vreemd aan. Hij wilde de kwade tongen tot zwijgen brengen, die uitweidden over zijn goede verstandhouding met Hendrik VIII en de vriendelijkheid waarmee hij de afgezant van de Grote Turk ontving; hij wilde de zegeningen des hemels inroepen over zijn wapenen; hij wilde tonen dat hij, alhoewel een beschermer van de letteren, die dweepzieke geschriften verachtte en de naamloze Schotschriften verfoeide, welke te gelijkertijd als de plakkaten waren uitgegeven, de *zeven aanvullen*,

tegen de winkeliers van de paus en meer andere.
Maar de toorn, die hij gevoeld had op het zien van het misdadig Biljet aan zijn eigen deur, eiste bovenal, zonder uitstel, geduchte wraak.

De 21e Januari naderde, een noodlottige dag! Reeds vroeg in de morgen was Parijs opgevuld met een talrijke menigte, hetzij uit de stad, hetzij uit de omstreken; zelfs de daken van de huizen waren bedekt met mensen. Deze nieuwsgierige en bewogen menigte vermeerderde nog de algemene ontroering; veel burgers van Parijs hadden nooit iets dergelijks gezien.
"Er is" zei men, "geen stukje hout of steen dat buiten de muren uitsteekt, of het is bezet zo er slechts plaats is voor een mens, en de straten schijnen geplaveid met mensenhoofden. De ontelbare menigte bewonderde de tapijten waarmee de huizen behangen waren, de rustaltaren, de schilderijen vol prachtige mysteriën. het volk stond vooral stil voor een voorstelling van de Heilige hostie, voor die van de Jood (waarschijnlijk de wandelende Jood) en andere " van zeer grote bijzonderheid."
Voor de deur van elk huis was een brandende toorts van was om het heilig Sacrament en de heilige relikwieën te eren.
Te zes ure 's morgens begon de optocht. Vooraf gingen al de kruisen en banieren van de parochiën van Parijs; daarop volgden twee aan twee de burgers met een fakkel in de hand, de vier bedelorden, de priesters on kanunniken van de stad. Nooit had men zoveel relikwieën gezien. Het waren niet alleen levende mannen die toen in de straten van de hoofdstad gingen om de mis te eren, zelfs St. Philippus, St. Marcelus, St. Germain, St Méry, St. Honoré, St. Landry, St. Opportune, St. Martin en veel andere, die geheel of gedeeltelijk uit het graf gekomen, voor het volk heentrokken. De schaar beschouwde die oude relikwieën met een vrome bewondering. "Daar is het lichaam van de heilige! daar zijn zijne schoenen; daar zijn kousen!"
Aldus spraken de Roomsen; maar welk een uitwerking hadden die bijgelovigheden op de verstandige mensen? Wat zou bepaaldelijk Calvijn gezegd hebben, die grote vriend van de dienst in geest en waarheid Gode alleen toekomende?

Sinds enige maanden had hij Parijs verlaten; maar indien hij ten tijde van de processie nog bij De la Forge of in een ander huis waar de stoet voorbij kwam zich bevonden had, welke gevoelens zouden hem hebben bezield? Wij zien het in een van zijn geschriften, waar hij zich bezig houdt met al de relikwieën welke toen aan liet Parijs "volk werden vertoond. Het is hier wel de plaats om zijn gedachten te doen kennen over die gewaande overblijfsels van de heiligen. De ironie is een wapen dat men schaars moet gebruiken in zaken van Godsdienst; evenwel vinden wij die meer dan eens in de Bijbel, b. v. als Elia de profeten van Baäl aanspreekt; Calvijn heeft die dus ook kunnen gebruiken.
Doch hij was niet schertsend van karakter, en onder zijn ironie verborg zich een diepe ernst.
De lichamen van de heiligen volgden elkaar op in de straten van de hoofdstad. De bewondering van de burgers van Parijs groeide van ogenblik tot ogenblik aan; ze meenden bij de voorbijgang van elke relikwie een voorwerp te zien enig in de wereld. "O, " zeide
Calvijn later, "het wonder is zo groot niet. Wij hebben niet slechts één lichaam van elk van die heiligen, wij hebben, er verscheiden. Er is een lichaam van St. Mathias te Rome, een tweede te Padua, een derde te Trèves; van St. Lazarus is er een te Marseille, een ander te Autun, een derde te Avallan."
Weldra verschenen de kanunniken van de Heilige Kapel, in hun koorklederen; geen

kerk van de Christenheid bezat zulke kostbare schatten.
"Hier is de melk van de Maagd!"
"In van de daad," zei Calvijn, "geen stadje zo klein, geen klooster zo gering, of men toont ons die melk; indien de Heilige Maagd gedurende haar ganse leven min was geweest, zou ze ternauwernood zulk een overvloed hebben kunnen geven."
"Hier is het purperen kleed des Heeren," riep het volk; "daar is de linnen doek waarmee hij zich aan het Avondmaal omgordde, en de luiers van Zijn kindsheid!"
"Men deed beter," zei Calvijn, u om Jezus te zoeken in zijn Woord, Zijn sacramenten en geestelijke genadegiften, dan in Zijn kleed, zijn doek en zijn luiers!"

"Zie hier de doornenkroon!" klonk het daarop. De beweging die er ontstond bij het zien van zulk een eerwaardig voorwerp was te groter, en de aandrang des volks om er dichtbij te komen, te levendiger, doordien men dit nog nooit bij de processies had gezien.
"Het is geen zeldzaamheid," zei Calvijn. "Er zijn twee van die kronen te Rome; een te Vincennes, een te Bourges, een te Besançon, een te Albi, een te Toulouse, een te Mácon, een te Cléry" een te St. Flour, een te St. Maximin, een te Noyon, een te St. Salvador in Spanje, een te St. Jacques in Gallicië, en veel andere in nog andere plaatsen. Werkelijk heeft men, om al die kronen te maken en al die dorens te verzamelen, een gehele heg moeten neerslaan."
"Hier is het ware kruis!" opnieuw geroep en gejuich; Parijzenaars en vreemdelingen dringen tegen elkaar.
"Het is niet het enige," zei de Hervormer, er is geen kleine stad noch nederig kerkgebouw dat er geen stukken van toont, en wilde men die allen verzamelen, dan zou het geheel de lading uitmaken van een grote schuit en drie honderd man zouden niet in staat zijn dat te dragen."
Vervolgens verscheen een relikwie van verguld zilver, dat de algemene aandacht opwekte: het waren de relikwieën van St. Geneviève, beschermvrouw van Parijs; men bracht die alleen in grote gevaren te voorschijn; het was het laatste anker in het midden van de storm. De slagers van Parijs hadden zich aangeboden om die kostbare relikwie te dragen, ze hadden zich daartoe voorbereid door een vasten van verscheiden dagen; ze naderde blootsvoets en alleen niet een lang hemd bedekt. Rondom die enigszins woeste groep, was er een voortdurende beweging.
"Daar is zij," riep men, "die heilige maagd van Nanterre, ze heeft onze voorvaders verlost van de woede van Attila; dat ze ons nu verlosse van die van Luther!"
Men stroomde op die relikwieën toe; de een wilde ze aanraken met zijn muts, de andere met zijn doek, een derde met de vinger, enige zelfs die vrijpostiger waren zochten ze te kussen.
Kust de Zoon, opdat Hij niet toorne, en gij op de weg vergaat, als Zijn toorn maar een weinig zou ontbranden!" Psalm 2

Nadat de relikwieën voorbij waren, kwam er een groot aantal kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen en abten met het koorkleed aan en de mijter op het hoofd. Daarop volgde een prachtige troonhemel, waarvan de vier stokken gehouden werden door de drie zonen van de koning en de hertog Vendôme, eerste prins van den bloede, onder welke troonhemel de hostie gedragen werd door de bisschop van Parijs, en aangebeden werd alsof het de Heer zelf geweest was.
Daarop kwam eindelijk François "zonder pracht, te voet, blootshoofds, met een brandende toorts in de hand, als een boeteling die belast was de heiligschennissen van zijn volk uit te delgen. Bij elk rustaltaar gaf hij zijn toorts aan de kardinaal van

Lotharingen, vouwde de handen en knielde neer, zich verootmoedigende, niet om zijn overspelen, zijn leugens of valse eden; daaraan dacht hij niet; maar om de stoutmoedigheid van hen die de mis verwierpen. Hij werd gevolgd door de koningin, de prinsen en prinsessen, de vreemde afgezanten, het gehele hof, de kanselier van Frankrijk, de Raad, het parlement met scharlakenrode mantels, de hogeschool, de andere verenigingen en zijn garde. Allen liepen twee aan twee, gevende al de kentekenen van een buitengewone godsvrucht."
Ieder hield zijn brandende flambouw in de grootste stilte. Alleen werd de stilte dezer sombere processie nu en dan afgebroken door geestelijke gezangen en treurliederen.
Aldus trok men verschillende wijken van de hoofdstad door, gevolgd door een ontelbare menigte volks, terwijl de bewoners van elke straat, voor hun huizen staande, op de knieën vielen zodra de hostie aankwam. Het gedrang was zo groot, dat gehele troepen gerechtsdienaars, met een witten stok in de hand, in alle straten geplaatst, toch niet dan met grote moeite een doortocht konden banen voor de stoet.
Eindelijk kwam de processie aan de hoofdkerk Notrre-Dame; het sacrament werd daar op het altaar gelegd; de mis werd gezongen door de bisschop van Parijs, en men bewees aan de hostie alle denkbare hulde, om de belediging haar door de plakkaten aangedaan te herstellen.
Van de Domkerk begaven de koning en de prinsen zich naar het bisschoppelijk paleis.

Er zijn in de geschiedenis treurdagen. Een vooral is voldoende om genoemd te worden om, het gemoed met droefheid en rouw te vervullen een noodlottige datum, die bestemd was om in Frankrijk op plechtige wijze het tijdstip in te wijden van vervolging en martelaarschap.
De *een en twintigste Januari* 1535 ging een koning van Frankrijk, omgeven door zijn gehele hofstoet, zijn ministers, zijn parlement, zijn geestelijkheid, met grote praal de nederige discipelen des Evangelies ter dood wijden. Hetgeen de Valois begonnen werd door de Bourbons voortgezet, en de doorluchtigste onder hen zou op grote schaal het stelsel van de galeien en brandstapels uitvoeren.
Helaas! er zijn dagen welke op een treffende en wrede wijze met elkaar overeenkomen.
Twee honderd acht en vijftig jaren later was er een tweede *één en twintigste Januari*.
De eenvoudigste, zachtmoedigste en edelaardigste van de Bourbons, door dolzinnigen ter dood veroordeeld, besteeg het schavot ook op een plein van Parijs opgericht; hij ontving er de doodslag op de een en twintigste januarij 1793.
Wij vermeten ons niet de geschiedenis uit te leggen; wij zeggen niet dat de onschuldige Lodewijk XVI de straf droeg voor de misdaad van zijn voorgangers, en dat God op de verzoening door François I bevolen, een andere deed volgen.
Maar de overeenstemming dezer twee dagtekeningen heeft ons bewogen, en wij konden niet nalaten stil te staan, om die met een heilig ontzag te beschouwen.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
Welsprekendheid van François I. De wipgalg.
(21 Januari 1535).

Alles was niet ten einde. Men had het blijspel gezien (in de ogen van sommigen); men zou nu de redevoering en straks het treurspel hebben. Ten einde de Hervorming te verstikken, was er meer nodig dan relikwiën, gezang en beelden, men wilde bloed storten. Maar te voren zou er een troonrede worden uitgesproken. Wij trekken de oprechtheid van de koning bij zijn redevoering niet in twijfel. Ongetwijfeld hielden de persoonlijke belediging hem aangedaan en de hinderpalen door de plakkaten aan zijn staatkundige plannen veroorzaakt, hem meer bezig dan de zaak van het Katholicisme; doch dat alles vermengde zich in zijn geest; en hij was welsprekend. De afgezanten het hof, het parlement; de bisschop van Parijs vergezeld van de voornaamsten van zijn geestelijkheid, de rector van de Hogeschool met zijn voornaamste leraren, de hoofdman van de kooplieden, de schepenen en een groot aantal van de voornaamste ambtenaren en kooplieden van de stad hadden bevel gekregen zich na het middagmaal te verenigen in de grote zaal van het bisschoppelijk paleis.
Men verwachtte een rede van de koning, hetgeen toen niet veelvuldig plaats had; het ongeduld was dan ook groot. Weldra trad François I binnen, hij had een ernstig, treurig, ja somber gelaat. Zijn kinderen, de andere prinsen van den bloede, de kardinalen en de hoge ambtenaren van de Staat omringden de troon, van waar de koning door de gehele vergadering kon gezien en gehoord worden.

> De Chronique du François I noemt onder de tegenwoordig zijnde afgezanten die des keizers, van de koning van Engeland, van Venetië en van andere vorsten, heren steden, markiezen graven, baronnen van Duitsland, Italië en elders.
> De rede waarvan door Beza en Mézeray in hun geschiedenissen gesproken wordt, vindt men in de De Chronique du François I uitgegeven door Guiffrey in 1860, en de Registers van het Raadhuis zijn geheel eensluidend met de Chronique.

Hij besteeg die en zei:
"Mijn heren! het verwondere u niet zo gij heden op mijn gelaat niet die bedaardheid ziet die mij eigen is en die blijdschap welke mij vervult telke male als ik u ontmoet. Verbaast u niet indien de sierlijkheid van de welsprekendheid vreemd blijve aan mijn rede. Ik kom u niet over mijzelf spreken, het betreft heden een belediging de Koning der koningen aangedaan. Het betaamt mij derhalve een andere stijl en andere woorden te gebruiken, een ander gelaat en een andere houding te vertonen, want ik spreek niet tot u gelijk een koning en een meester spreekt tot zijn onderdanen en zijn dienstknechten, maar als zelf een onderdaan en dienstknecht zijnde en mij richtende tot hen die evenals ik dienstknechten zijn van een zelfde Koning, van de Heer der heren, de almachtige God. Welk een eer, welk een hulde, welk een gehoorzaamheid komen die grote Koning niet toe! Welk een verplichting is boven andere dit koningrijk Hem niet verschuldigd, aangezien Hij het reeds sinds dertien à veertien honderd jaren, in vrede en rust heeft bewaard met zijn vrienden, en heeft doen zegevieren over zijn vijanden. En al moge Hij ook soms voor misslagen tegen zijn Goddelijke goedheid bedreven, het bezocht hebben met kastijding in tijdelijke zaken, Hij heeft het met zo weinig gestrengheid gedaan, dat Hij nooit in de kastijding verder is gegaan dan een goedhartige en genadige vader gebruikt tegenover de schuld van de nederigen en gehoorzamen zoon.
Doch wat betreft de geestelijke dingen, welke het heilige Katholieke geloof raken, God heeft Frankrijk nooit verlaten dat het ook slechts een weinig daarvan is

afgeweken; en Hij heeft het deze genade geschonken, dat men het eenstemmig het voorrecht toekent van de enige mogendheid te zijn, welke nooit monsters heeft voortgebracht, en dat boven alle andere de titel en de naam van Aller-Christelijkste toekomt.
Des te meer leed moeten onze harten gevoelen, dat er in deze tijd zulke slechte en ongelukkige mensen gevonden zijn, welke die schonen naam hebben willen bevlekken, er veroordelenswaardige leringen hebben verspreid, en niet alleen de zaken hebben aangevallen, welke die grote koning wil vereerd hebben, maar zoveel kwaad hebben gedaan dat ze aan andere het vermogen om erger te doen niet overlieten, en hebben zich rechtstreeks tegen Hem zelf gericht, in het heilig Sacrament des altaars. Lieden van lage rang en mindere stand, ellendige lasteraars, hebben, wat betreft het Sacrament des altaars, zich van woorden bediend door elke andere natie verworpen en veracht. Zodat onze natie en zelfs deze goede stad Parijs, welke sinds de tijd dat de studiën er van Athene zijn overgebracht, steeds schitterend is geweest in goede en heilige wetenschap, daardoor geërgerd kon worden en zijn licht kon verdoven. Daarom hebben wij bevolen dat strenge straf aan de overtreders zou gegeven worden, ten einde andere ten voorbeeld te strekken en deze bewaren van in die vervloekte gevoelens te vervallen. En wij bidden de afgewekenen om in deze weg van heilig Katholiek geloof terug te keren, waarin ik die hun koning ben, de geestelijke prelaten en de wereldlijke vorsten, zullen volharde. O misdaad! o lastering! o dag van smart en schande! waarom hebt gij over ons moeten lichten?"

Weinigen waren er in het gehele gezelschap, zegt de kroniek, die door de woorden van de koning niet tot tranen bewogen werden. Na enige ogenblikken stilte, afgebroken door de snikken van de vergadering, hernam de koning:

"Het is mij althans een vertroosting te zien, dat gij mijn smart deelt. Welk een schande indien wij die boze geesten niet uitroeien!
Ter dezer oorzaak heb ik u samengeroepen om u te bidden van alle, gevoelens die u kunnen afleiden uit het hart te bannen; om uw kinderen en dienstbaren in de Christelijke gehoorzaamheid aan het Katholieke geloof te onderrichten; en om degenen die gij weet te behoren tot die verkeerde sekte te openbaren, al was hij uw bloedverwant, broeder, neef of vriend. Door die wandaden te verzwijgen, zou gij medeplichtig zijn aan die aanstekelijke partij.
De vergadering gaf talrijke bewijzen van toestemming; de koning zag de goede ijver en de genegenheid die men op hun aangezichten las, en ging voort:
Ik dank God dat de grootste, geleerdste en ongetwijfeld het grootste aantal mijner onderdanen, en bepaaldelijk in deze goede stad Parijs, vol ijver voor de Katholieke godsdienst zijn.|"
Toen, zegt de kroniek, had gij de aangezichten van al de toehoorders zien verandere in betoning en tekenen van vreugde; de toejuichingen verdoofden de snikken en de snikken wederkerig de toejuichingen. De koning ging voort:

"Ik verwittig u, dat ik gezegde dwalingen uit mijn rijk wil verbannen, en er geen wil dulden."
Daarop, zegt een geschiedschrijver, riep hij in hevige toorn uit:
"Zo waar, mijn heren, als ik uw koning ben, indien ik wist dat een mijner eigen leden door dat verfoeilijke bederf besmet was, zou ik dat u geven om af te snijden. Ja, indien ik bemerkte dat een mijner kinderen daarmede bevlekt ware, ik zou hem niet sparen. Ik zou hem zelf willen overgeven, en aan God opofferen."

Bij deze woorden hield de koning op; hij was bewogen; hij weende. De toehoorders, getroffen op het gezicht van die nieuwe Abraham, smolten zelf in tranen weg. Na een tussenpozing, welke door dit roerend toneel noodzakelijk werd gemaakt, naderde de bisschop van Parijs du Bellay, en de hoofdman van de kooplieden Jean Tronson, heer van Couldray-sur-Seine, bogen de knie voor de koning, bedankten hem voor zijn ijver, de een in naam van de geestelijkheid, de ander in naam van de burgerij, en zwoeren de oorlog te verklaren aan de ketterij. Daarop riepen alle aanwezigen met een stem, welke door snikken werd afgebroken: *"Wij willen leven en sterven voor de katholieke godsdienst!"*
De schrijver van de Kroniek van François "welke ongetwijfeld tegenwoordig was in die vergadering, wijst op de ontroering, welke de rede van de koning verwekte.
"Men kan hier wel aannemen," zegt hij, "dat het woord van een machtig en welsprekend man de harten kan neigen tot zijn wil, want er was in het gezelschap niet een bediende noch vreemdeling, welke niet meer dan eenmaal van houding en kleur veranderde, naar de verschillende aandoeningen, welke de woorden uitdrukten."

Nog andere gevoelens, die van angst en schrik, zouden opgewekt worden. Na zijn welsprekendheid te hebben getoond, spreidde de koning zijn wreedheid ten toon. "François, altijd in uiterste vervallende," zegt een zeer Katholijk geschiedschrijver, "versmaadde het niet zijn ogen te besmetten met een schouwspel vol barbaarsheid en afgrijzen."
Op de weg van de kerk St. Geneviéve naar het Louvre, waren twee schavotten opgericht, het een bij het kruis Tirouer, in de straat St. Honoré, en het andere in de Hallen. Enige van de uitnemendste mannen die Frankrijk bevatte zouden na vreselijke kwellingen verbrand worden. Altaren, stellingen en opschriften waren geplaatst op de bruggen en in de straten. Op de brug Notrre-Dame, rondom een fontein, waar zich een groot kruis bevond, had men deze woorden geschreven:

Ipsi perIbunt, tu nutem permanebis. (Ps. 102.)
Inimutos dna Induam confusione. (Ps. 131,)
Videbunt tu gnom tranefixerunt. (Joh. 19.)

Verderop stond een altaar met een aanroeping tot de maagd Maria en alle heiligen, opdat ze hulp, kracht en sterkte gaven tegen de aanvallen van de vijanden van het Heilig Avondmaal. Op een andere plaats wederom vier coupletten in het Frans, waarvan elk met dit vers eindigde: *Frankrijk bloeit boven alle natiën.*
De koning, zijn familie, de edelen en de gehele stoet zich op weg begeven hebbende, hielden eerst stil aan het kruis Tirouer.
De wrede Morin deed toen drie Evangelische Christenen voorkomen, welke bestemd waren om verbrand te worden "ten einde de verbolgenheid van God te stillen."
Het waren de uitnemende Valeton, de ontvanger van Nantes; Mr. Nicole, griffier van Catelet en een ander.
Het volk was aangehitst door de processie, door de kreten die van alle kanten en zelfs van de troon weergalmden tegen de heiligschenners; ook was het bij het verschijnen van de martelaren zodanig buiten zichzelf dat men op hen aanviel en uit de handen van de beulen zocht te rukken om hen te verscheuren. De gerechtsdienaars stieten die razenden terug; de discipelen des Evangelies waren voor een vreselijker dood bewaard.
De eerste die naderde, was Nicolaas Valeton, die moedige man, die eerwaardige Christen, die altijd met goede mensen had omgegaan. De koning was getroffen

geweest door het bericht dat hij zijn boeken in allerijl in een verborgene plaats had doen werpen en beval dat men die met hem zou verbranden. Valeton kwam voor de brandstapel. Met een zekere geslepenheid had men uit zijn huis het hout gehaald dat hem zou verbranden; maar die soort van ironie trof hem niet.
Een ander voorwerp trok zijn aandacht; het was een soort van galg, gevormd uit twee stukken hout, het een vast in de grond gezet, het andere schuins er aan vast gemaakt bij wijze van wip en op en neer gaande door middel van een touw aan een van de uiteinden vastgemaakt. De ontvanger zag met kalmte dat strafwerktuig aan, men zou hem daaraan binden om hem in de lucht te doen rondzweven. Men had het te eenvoudig gevonden om deze nederige Christenen alleen te verbranden; de oefening van de wipgalg moest het volk een meer verscheiden en vermakelijker schouwspel verschaffen.
De priesters bewust dat Valeton een man van invloed was, en te meer dat hij nog een nieuweling was in de ketterij, wensten hem te winnen; ze naderde hem en zeiden: "Wij hebben voor ons de Algemene Kerk, buiten haar geen behoud; keer tot haar terug; uw geloof laat u verloren gaan."
Deze getrouw Christen antwoordde: "Ik geloof alleenlijk hetgeen de profeten en de apostelen vroeger gepredikt hebben, en hetgeen de gehele vergadering van de heiligen heeft geloofd."
Tevergeefs vernieuwde men de aanvallen. "Mijn geloof," zei hij, "heeft in God een vertrouwen dat al de machten van de hel zal weder staan."
De weldenkenden, die onder de menigte verspreid waren, bewonderde zijn standvastigheid en de gedachte dat hij een treurende vrouw naliet, trof aller harten.

De strafoefening begon. De beul bond hem de handen welke hij aan het einde van de wip vastmaakte, daarop werd de lijder in de lucht opgetrokken, terwijl zijn armen alleen het gehele gewicht van het lichaam hielden. Toen werd de brandstapel boven welke hij hing aangestoken, en men ging over tot het wrede spel. De beulen lieten de ongelukkige Valeton plotseling in het midden van de vlammen neervallen; daarop de wip optrekkende, hieven ze ook de martelaar in de hoogte om hem opnieuw in het vuur te doen vallen. "Maakt dat de slachtoffers voelen dat ze sterven", had een wreedaardig heidense keizer gezegd; een koning van Frankrijk volbracht dat bevel en verheugde zich er in met geheel zijn hof, ongeveer gelijk de wilden als ze hun gevangenen verbranden.
Nadat enige toeren van dat gruwelijk spel de koning, de priesters, de edelen en het volk hadden vermaakt, en het vuur de martelaar van de voetzool tot aan het touw dat zijn handen vasthield, omgeven had, werd ook de knoop verbrand, en de waardige getuige van Christus viel in het vuur waar zijn lichaam tot as verbrandde.
Deze onmenselijke strafoefening werd daarop toegepast, op de bevelen van de aller-Christelijkste koning, op de twee overige martelaren. Als de pijniging lang genoeg geduurd had, sneed de beul het touw los, als het vuur dat niet verteerd had, opdat het slachtoffer eindelijk in de vlammen zou vallen.

François I en zijn hovelingen hadden er nog niet genoeg van. "Naar de Hallen! naar de Hallen!" schreeuwde men, en een menigte nieuwsgierigen liepen ijlings naar die kant, wetende dat de beulen er een tweede vermakelijkheid van dezelfde aard bereid hadden.
Nauwelijks waren de koning en zijn gevolg daar aangekomen, of men begon de verschrikkelijke wipgalg te doen spelen. Een bekend en zeer geacht man van die wijk, een rijk koopman in vruchten, was er aan vastgebonden, en na hem werden twee

andere Evangelische Christenen hetzelfde gedaan. François en zijn hof zagen de stuiptrekkingen van de lijders en konden de reuk van het verbrande vlees gewaar worden. Ongetwijfeld waren onder de toeschouwers mensen, die gevoelig waren voor het leed van andere, maar o wonder! er liet zich geen enkel teken van medelijden vernemen; de besten smoorden hun wettigste gewaarwordingen. Ieder moest geloven "dat de koning," zoals een Jezuïet zeide, "de zegening des hemels wilde verwerven, door het geven van dit merkwaardig voorbeeld van godsvrucht en ijver."

François I keerde voldaan naar het Louvre terug; de hovelingen die hem omringden zeiden, dat de zegepraal van de Heilige kerk voor immer in het schone Franse rijk was bevestigd. Doch het volk ging verder, het deed een wrede vreugde blijken; de dood van de ketters had het een onbekend genot geschonken; het had zijn plaats ingenomen onder die vreselijke zon. De dorst naar bloed, toen in hetzelve opgewekt, zou in langen tijd niet gelest worden. Men had het eerste bedrijf gespeeld van een drama dat door andere nog bloediger moest gevolgd worden, en waarvan de befaamdste zijn geweest de St. Bartholomeüsnacht en, met verandering van slachtoffers, de moorden van September. Sommige geestelijken vonden dat François I Karel V zeer overtrof, en riepen in verrukking uit: De keizer maakt edicten, maar de koning oefent straf uit!"

François I en zijn dienaren hadden toch enige bezorgdheid; sommige slachtoffers werden gemist. Ze zochten overal heren, hoogleer aren, priesters en fabriekanten van Protestantisme verdacht en welke men niet kon vinden. Korte dagen na de strafoefeningen, de 25ste Januari, deed het geluid van de bazuin zich aan alle kruiswegen horen, en de omroeper, dagvaardde drie en zeventig Lutheranen om in persoon te verschijnen. Zo ze niet verschenen, verklaarde hij hen verbannen uit het koningrijk Frankrijk, hun goederen verbeurd, en ze zelf veroordeeld om verbrand te worden." Het waren die vluchtelingen welke wij reeds hebben vermeld. Geen van hun gaf gevolg aan die oproeping; een enkele schreef de koning:

Men heeft mij de naam gegeven van Lutheraan;
Ik antwoord dat dit ten onrechte is.
Luther daalde niet voor mij van de hemel,
Luther hing niet aan het vloekhout
Voor mijn zonden; en alles wel beschouwd,
Ben ik niet in zijn naam gedoopt.
Ik ben gedoopt in die naam zo liefelijk,
Dat in die naam de Vader daarboven
Geeft wat men vraagt, de enige Naam in de hemel
In en door wie deze bedorvene aarde
Kan behouden worden!

Doch de koning was geenszins geneigd om te vergeven. Vier dagen na de uitvaardiging (29 Januari) gaf hij een bevelschrift tot uitdelging van de Luterse sekte, welke in het koningrijk heeft voet gezet en nog voortgaat; met bevel de aanhangers aan te geven." Tevens richtte hij een circulaire aan alle parlementen, hun bevelende hulp en gevangenneming" te geven, opdat de ketterij spoedig zou uitgeroeid zijn.
Nog maakte de vader van de letteren een ordonnantie, inhoudende de afschaffing van de drukkunst in geheel Frankrijk op straffe van de koord. Dit woeste bevelschrift werd niet uitgevoerd; toch is dit een aanduiding van de geest welke de vijanden der Hervorming bezielde.

François "na aldus enige schreden te hebben gedaan op de weg van Karel V, d. i. De edicten, keerde in zijn eigen weg, namelijk van de strafoefeningen, terug.
Du Bellay kwam tussenbeide voor de Duitse Lutheranen, de koning zond hen daarom terug naar Duitsland; maar zijn eigen onderdanen, ten opzichte van welke hij de handen vrij had, zond hij opnieuw naar de brandstapels.
De 16de Februari, werd de vriend van Calvijn, de vrome en rijke koopman La Forge, ongeveer zestig jaar oud, op een kar naar het kerkhof St. Jean gevoerd. "Hij is een rijk man," zeiden enige medelijdende zielen om hem heen, een goed man die veel aalmoezen heeft gedaan." Desniettegenstaande werd hij levend verbrand.

Drie dagen later, werden een goudsmid en een schilder, bij wijze van gunst - want François wilde immers de kunsten doen bloeien - naakt met roeden gegeseld, van hun goederen beroofd en verbannen. Verscheiden Lutheraansche vrouwen werden ook gebannen.

De 26ste Februari stierf een jonge Italiaan, Loys de Médicis, in de vlammen aan het einde van de brug St. Michel, en zijn vrouw stierf in haar bed "van afgrijzen over zulke wreedheden."

Kort daarna was het de beurt van een scholier, uit Grenoble geboortig, welke des nachts plakkaten had aangeplakt.

De 13de Maart was het die van de koorzanger van de koninklijke kapel, die in zijn vermetele ijver, het protest aan de deur van zijn Majesteit had aangeplakt; men verbrandde hem dicht bij het Louvre.

De 5de Mei werden een procureur en een kleermaker op een slede in het voorplein van Notrre-Dame gesleept en daarna op een kar gevoerd naar de varkensmarkt "en daar opgehangen aan ijzeren ketens," welke niet zo spoedig verteerden als touwen.

Dezelfde dag stierf ook een schoenmaker van Doornik, die uit die stad was gebannen, omdat hij met de leer van Luther ingenomen was, "zonder er berouw over te gevoelen."

Omstreeks die tijd kwamen twee makkers, te Tours geboren en fabrikanten van zijden linten, uit Duitsland te Parijs, een Lutheraans boek meebrengende. Een van hun gaf dit onvoorzichtig genoeg in bewaring aan de herbergier, terwijl ze de stad ingingen, met aanmaning het niemand te laten zien. De herbergier wiens nieuwsgierigheid daardoor opgewekt was, keert het boek naar alle kanten om; tracht er iets van te lezen, en daar dit niet gelukte, gaat hij naar een priester en toont het hem. Deze het geopend hebbende, roept uit: "Dat is een verboden boek!"
De gastheer verried de reizigers, en de twee vrienden werden door Morin gegrepen. Ze werden levend verbrand, nadat men hen alvorens de tong had uitgesneden.

Niet slechts te Parijs genoot men die wrede schouwspelen; in veel steden van Frankrijk werden evenzeer brandstapels ontstoken. Een arm meisje, Maria Becaudelle, in de wandeling La Gaborite genoemd, keerde naar Essarts in Vendée van waar ze geboortig was, terug, nadat ze te La Rochelle gediend had bij een meester die haar in het Evangelie had onderwezen.

Een Franciscaner monnik predikte toen in haar geboortestad; ze ging hem horen. "O vader, zei ze tot hem na de predicatie, "gij predikt niet het Woord van God;" en ze toonde hem dat aan. Woedend door een vrouw te zijn berispt, besloot de monnik, die zich alleen bevond, zich door La Gaborite ten tweeden male, doch voor getuigen, te laten vermanen. Het toneel had plaats. Nadat de geestelijke de leer van de genade had gelasterd, riep La Gaborite verschrikt uit: "zo gij het Evangelie lastert" dan zal de toorn van God u treffen!" Spoedig daarna werd ze ten vure veroordeeld, en "doorstond de straf met zoveel moed, dat ze aller bewondering afperste.".

Ongeveer in diezelfde tijd hielden te Arras in Artois, twee of drie mannen, de wacht gedurende de nacht in de kapel van de Heilige kaars. Daar stond een kaars, voor welke de gelovigen lofzangen zongen, omdat de priesters hun zeiden, dat die van de hemel was gedaald en nooit verbrandde. "Dat moeten wij onderzoeken," hadden die Evangelischen gezegd, Nicolaas, bijgenaamd de schrijver "een man van goed verstand en wel onderwezen in de gewijde letteren," Jean de Pois en Etienne Bourlet, "die beiden veel onderricht hadden ontvangen van Nicolaas." Eens gingen ze om de kaars zitten, vast besloten niet in te slapen. Daar de gewone ruiling door de ingewijden, in de nacht, als de deuren gesloten waren, niet kon plaats hebben, wegens die onbescheidene aanschouwers, brandde de eeuwigdurende kaars af en ging uit gelijk alle kaarsen op aarde. Toen riepen Nicolaas en zijn vrienden "de arme afgodendienaars, en toonden hun aan dat er van hun relikwie die uit de hemel gedaald was niets overbleef dan een uitgedoofde pit.
"Deze drie Christenen ontvingen samen, tot loon voor hun ontdekking, de kroon van de martelaren."

De vervolging spaarde overigens niemand. Vaak was het genoeg dat een vijand u beschuldigde enige smaak in het Evangelie te hebben; terstond legde het gerecht de hand op u. Zulks lag wel niet in de bedoeling van de koning; hij had verlangd dat de rechters onderzoek zouden doen of "vijandschap, haat of wraak geen valse beschuldigers maakten; "doch de overheidspersonen waren niet zo als van andere plaatsen, waar men ook galgen en onthoofdingen ziet.
De schrik was algemeen. "Men ziet te Parijs," zegt een Katholiek ooggetuige, "alleen galgen op verschillende plaatsen opgericht, welke het volk zeer verontrusten.
Mezeray, deze feiten verhalende, voegt er bij: "Doch voor twee die men deed sterven, stonden er honderd andere uit hun as op."

De vijanden van de Hervorming gevoelden dat het ogenblik beslissend was, en verdubbelden in pogingen om haar uit te roeien. De Fransen, behalve een zekere bevolking welke aan de geestelijkheid onderworpen was, waren genegen heer min te nemen. Wel is waar ging men ter kerk, doch de meerderheid van de bevolking zou graag een godsdienst hebben omhelsd; waar de priester zich niet tussen de mensen en God stelde. "Helaas!" zeiden de vurigsten, indien de koning niet tussen treedt in de Kerk te redden, dan zal al de ijver van de Fransen voor de Katholieke godsdienst weldra zo koud zijn als ijs!"
De koning zelf had een bepaalde reden om het pausdom te steunen. Een geduchte omkeer had in Frankrijk zowel als in andere gedeelten van Europa plaats; de beperkte monarchie veranderde in onbeperkt gezag. François I meende, dat mensen die God boven de koning stelden en liever stierven dan de orde dezer twee machten om te keren, voor het despotisme hoogst gevaarlijk waren; en hij zwoer dat, hoewel hij die godsdienst buiten het rijk niet tegen was, hij haar inwendig zou vernietigen.

Helaas! de zaak was slechts al te gemakkelijk. Velen waren slechts oppervlakkig gewonnen. Adellijken zonder verhevenheid van karakter en zonder zelfstandigheid; letterkundigen, welke spotten met het stelsel van de duisterlingen, doch het Evangelie niet gesmaakt hadden, onwetende en vreesachtige lieden uit het volk ze allen keerden alen rug toe aan het Woord Gods zodra de vlammen van de houtmijt zich verhieven.
De schrik was in de rijen van de vrienden van de Hervorming binnengekomen.

Sturm, welke zich met zoveel lust bezig hield met letterkunde en wijsbegeerte, verteerd van droefheid bij het gezicht van al die ongelukken, liet zijn arbeid varen. Velen van de martelaren behoorden tot zijn vrienden en hij had aan hun tafel gegeten. Terneergeslagen, beangst, afgetrokken bij de lessen die hij gaf aan het koninklijk college (welke de beroemde Ramus bijwoonde), steeds voor ogen hebbende die moorddadige vlammen, welke degenen die hij beminde tot as verbrandden, scheen het hem toe dat de barbaarsheid de flambouw van de letteren zou uitdoven en opnieuw de maatschappij zou overweldigen, welke nauwelijks uit een lange slaap was ontwaakt. Hij veroordeelde de plakkaten; volgens hem moest de Hervorming gevestigd worden door een geleerde uitlegging van de leer en niet door aanvallen tegen de volksbijgelovigheden; maar bij het zien van de strafoefeningen dacht hij alleen nog aan de slachtoffers. Hij wendde zich tot Duitsland waar hij zoveel vrienden had, waar men wellicht minder beslist was dan in Frankrijk, maar daarentegen een zo innig en diep geloof vond; hij dacht aan Melanchton, hij zette zich voor zijn schrijftafel, en alsof hij die zachtmoedige man voor zich had, stortte hij al zijn smart in diens boezem uit.
"Indien de brieven welke ik u soms geschreven heb over de zaken van dit land, u aangenaam zijn geweest," zegt hij hem, "indien gij alsdan gewenst hebt dat alles er voorspoedig mocht gaan voor de vrome lieden o, welk een ongerustheid, welke zorgen moet uw hart dan niet gevoelen, in deze tijden van woedende stormen en grote gevaren."
Wij verkeerden in de beste toestand, door de zorg van wijze mannen; en nu zijn wij, door de raadgevingen van onhandige lieden, in de grootste rampen en ellende vervallen. Verleden jaar heb ik u geschreven hoezeer alles goed ging en de billijkheid van de koning ons veel hoop deed voeden. Wij wensten elkaar geluk; maar helaas! dwaze mensen hebben ons die dagen van voorspoed ontnomen. In de maand October" des nachts, in weinige uren, hebben ze in geheel Frankrijk, aan alle hoeken van de straten, met eigen hand plakkaten aangeplakt tegen de geestelijke orden, de mis, het avondmaal, men zou gezegd hebben dat ze een treurspel vertoonden, en hebben de vermetelheid zo ver gedreven dat ze die zelfs aan de kamerdeur van de koning hebben gehecht, aldus, naar het schijnt, zekere en gruwelijke gevaren willende uitlokken. Sinds die vermetele daad is alles veranderd; het volk is ongerust; veler gedachten zijn met schrik vervuld; de regeringspersonen zijn woedend; de koning is ontstoken en verschrikkelijke rechtsgedingen zijn aangevangen.
Men moet erkennen dat die onvoorzichtigen, zo al niet de oorzaak, dan toch de aanleiding tot dat alles hebben gegeven. was het de rechters maar mogelijk een juiste maat te houden! Sommigen die gegrepen zijn, hebben reeds hun straf ondergaan, andere, die spoedig in hun veiligheid hebben voorzien, zijn ontvlucht; onschuldigen hebben moeten lijden voor de schuldigen. Verklikkers handelen in het openbaar; ieder kan te gelijkertijd beschuldiger en getuige zijn. Hetgeen ik u schrijf zijn geen ijdele verschrikkingen, Melanchton! weet dat ik u niet alles zeg, en dat ik in hetgeen ik u schrijf niet die strenge uitdrukkingen bezig welke de vreselijke toestand waarin wij verkeren wel zou vorderen. Reeds zijn achttien discipelen des Evangelies verbrand, en

hetzelfde gevaar bedreigt nog een veel groter getal. elke dag wordt het gevaar al groter en groter. Er is geen eerlijk man meer of hij vreest de lastering van de verklikkers en voelt zijn hart van smart bezwijken op het zien van die afschuwelijke tooncelen. Onze tegenstanders heersen, en met te meer gezag, daar ze voor een rechtvaardige zaak schijnen te strijden, en de opstanden te onderdrukken.
Te midden van die grote en talrijke kwalen, blijft ons slechts één hoop, namelijk dat het volk die wrede vervolgingen moede wordt, en de koning berouw krijge gedorst te hebben naar het bloed van ongelukkigen. Niet door billijkheid, maar door een hevige haat zijn de vervolgers bezield. O, mocht de koning inzien welk een geest die bloeddorstige mannen bezielt, hij zou dan ongetwijfeld naar beteren raad luisteren! En toch wanhopen wij niet. God regeert; Hij zal die stormen bezweren; ons de haven tonen waar wij een wijkplaats kunnen vinden; Hij zal de goeden een toevlucht geven waar ze vrijelijk durven zeggen wat ze denken."

Deze brief aan Melanchton is voor de geschiedenis van de Hervorming belangrijk. Het Protestantisme in Frankrijk eiste vrijheid van spreken en van godsdienstoefening; en terwijl het die vrijheden voor zich verlangde, verzekerde het ze aan allen. Men kan zich voorstellen welk een indruk die brief te Wittenberg voortbracht. Melanchton die hem ontving, en Luther zelf, laakten bij de Franse Hervormden zekere enigszins levendige manieren; maar gelijk Sturm erkenden ze hen voor discipelen des Goddelijken Woords.
Enige dagen later beklaagde Luther zich, in een brief aan zijn vriend Link, over de slechte tijden waarin men zich bevond en vooral over de koningen. "Uitgenomen onze vorst," zei hij, "(den keurvorst van Saksen), is er niet een die mij niet verdacht voorkomt. Gij kunt uit deze woorden begrijpen, hoeveel liefde en ijver er in de wereld is voor het Woord Gods. Ik bid u, zing voor het tegenwoordige deze Psalm: *Ik heb de Heere lang verwacht.* Expectans expectari Dominum. Door eer en schande, door ergernis en dwaling, door rechtvaardigen en bozen, duivelen en engelen, komen wij tot Hem die alleen goed is, alleen zonder enig kwaad is. Daarom mijn broeder, ik bezweer u, leen het oor aan geen rede en laten er voor u geen gesprekken zijn dan die welke gij met Hem hebt. Er kunnen onder de mensen uitnemende lieden bestaan, maar helaas! ze hebben minder geduld dan strenge rechtvaardigheid. O, God zij ons genadig! Hoe laat hij toe dat de duivel sterk is, en hoe laat Hij ons zwak zijn! God stelt ons op de proef. Op de mens te vertrouwen, al was die een vorst, is niet overeenkomstig met de godsvrucht; doch evenzeer de mens te vrezen is een schande voor de Christen en zelfs een goddeloosheid. Dat Christus, ons leven, ons heil, onze roem, met u en al de uw zij!" Luther noemt in deze brief niet de naam van François I; doch men weet hoe hij onder alle vorsten van de koning van Frankrijk de minste hoop voedde. En hij bedroog zich niet.

Van die tijd af bewees François aan de letteren en vooral aan de Evangelische letteren niet meer dezelfde bescherming. De ban waardoor Hendrik VIII was getroffen, de scheuring, welke daaruit volgde, de hoop van Paulus III in onenigheid te zien komen met Karel V, en nog andere beweegredenen, deden hem opnieuw naar de zijde van Rome overhellen. De plakkaten echter waren de hoofdoorzaak van die verandering. Zijn toorn kon niet worden gestild; het was bij hem besloten dat die nieuwe leer, welke tot op de deur van het paleis was verkondigd, zou uitgeroeid worden. Zijn verontwaardiging gaf zich lucht te midden van zijn hovelingen, kardinalen, bisschoppen en raadsheren van het parlement. Ja zelfs openbaarde hij die voor de Protestantse vorsten van Duitsland.

"De vijand van de waarheid," schreef hij de 1ste Februari 1535, "heeft sommigen verwekt, welke niet alleen dwazen, maar woestaards zijn, en die zich hebben schuldig gemaakt aan opstand en andere onchristelijke daden. Ik heb besloten die nieuwe leringen te verdelgen; en om te beletten dat dit kwaad, hetwelk tot verschrikkelijke opstand voert, zich niet heinde en ver verspreide, is niemand gespaard wat ook zijn vaderland en stand mocht zijn."
Zo waren de voornemens van de koning. Het Protestantisme en daarmede de vrijheid gingen in Frankrijk versterven; doch God was machtig hen weer op te wekken.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
Calvijn te Straatsburg, bij Erasmus, en te Bazel,
(In de zomer en herfst van 1534.)

Terwijl het licht des Evangelies in Frankrijk op het punt was van uitgedoofd te worden, ging een van zijn zonen aan de oevers van de Rijn, en later aan die van de Rhóne, een flambouw ontsteken, welke op verren afstand een helder licht zou verspreiden. Calvijn was te Straatsburg gekomen.

Hij die bestemd was de was leraar van de Hervorming, haar grote hoofdman te zijn, zocht toen wetenschap en wapenen om te onderwijzen en te strijden; dit was,gelijk wij gezegd hebben, zijn voornaamste drangreden geweest om Frankrijk te verlaten. Gelijk al de edele karakters die een belangrijke rol in de geschiedenis vervuld hebben, gevoelde ook Calvijn zijn roeping. Hij wenste te arbeiden aan de vernieuwing van de Kerk, en om dat te doen moest hij de Heilige Schrift verklaren, en het geheel van de Christelijke leerstellingen betogen. Tot dus ver had hij geëvangeliseerd als een eenvoudig gelovige, hij had het Woord gezaaid in enige afgelegene velden, te Orleans, Bourges, Angoulême, Noyon en Parijs; nu, zonder het zelf te vermoeden, opende zich een uitgebreider werkkring voor hem; en hij zou de waarheid leren kennen van deze uitspraak van Christus: *De akker is de wereld.* Er was in de Christenheid een plaats open, welke vervuld moest worden, en God riep hem die in te nemen. Hij moest de nieuwe, levende theologie van de nieuwere tijden scheppen. Frankrijk, waar de schoolse Godgeleerdheid de enige theologische wetenschap was, was hem niet voldoende; hij ging naar Duitsland en Zwitserland, waar de liefde en de studie van de gewijde letteren met kracht waren ontwaakt. Hij zag van ver lichten schitteren aan de oevers van de Rijn en in de vlakten van Saksen; en evenals een reiziger die midden in de nacht enig schijnsel onderscheidt, verhaastte hij zijn schreden naar de plaatsen waar verwijderde stralen zijn gezicht troffen. Een kind des lichts zijnde, zocht hij het licht.

Straatsburg, een vrije stad, had een verstandige burgerij en wijze overheidspersonen. De herleving van de letteren was er reeds in de vijftiende eeuw begonnen; kort nadat Luther zijn stellingen te Wittenberg had aangeplakt, had de stem van de grote Hervormer weerklonken in de stad van de Rijnoevers. Men stichtte al direct lagere scholen, en men zag monniken, die hun kloosters hadden verlaten, priesters teruggekomen van hun vroeger bijgeloof, vrome en ijverige handwerkslieden de taak van het onderwijs van de kinderen op zich nemen. Een Latijnse school was gesticht in 1524; en enige kanunniken van St. Thomas met andere Christelijke geleerden hadden er een hoger onderwijs begonnen. Het nieuwe leven dat zich toen in de Kerk verspreidde, openbaarde zich krachtig te Straatsburg; bijzonder bij mannen als Capiton, Bucer en Hedion. Deze werkten samen, deelden elkaar de geloofskracht die hen bezielde mede; het was de lentekracht die bloesem voortbracht en vruchten beloofde. Capiton verklaarde met welsprekendheid de boeken des Ouden Testaments, Bucer met wijsheid die des nieuwe Testaments, Hédion doceerde geschiedenis en Godgeleerdheid, Casélius het Hebreeuws, en Herlin de welsprekendheid. De hoogleraar Jean Sturm, de vriend van Melanchton, toen te Parijs, zou aan het hoofd worden gesteld van het onderwijs in zijn geboortestad.

Te Straatsburg woonde een vrome man, wiens huis bekend was bij alle Christelijke reizigers, en bijzonder bij de bannelingen. Het was Matthias Zell, leraar aan de St. Laurenskerk. Toen Calvijn en Du Tillet in de hoofdplaats van de Elzas aankwamen, verkeerden ze in grote verlegenheid, daar zij, gelijk wij vermeld hebben, van hun geld

waren beroofd. Op het zien van de fraaie gebouwen dezer keizerlijke stad, boven welke de prachtige hoofdkerk uitsteekt, wisten ze niet waar te blijven. De naam van Zell was aan Calvijn bekend, zo wel als zijn edelmoedige gastvrijheid; hij klopte bij hem aan, en werd met hartelijkheid ontvangen. Hoewel Calvijn en Zell in karakter zeer uiteenliepen, wisten ze toch elkaar te waarderen; en toen de Hervormer te Genève was gevestigd, verzuimde hij niet Zell in zijn brieven aan Bucer te groten. Zell, een praktisch en zachtaardig man, hield zich weinig met theologische twistpunten op; hij dacht alleen aan zijn waarde gemeenteleden; hij was dan ook zeer populair; Bucer meende zelfs teveel". "Matthias," zei hij, "heeft alleen het volk voor zich." Zijn naam wordt nog heden ten dage in de Elzas met een hartelijk aandenken uitgesproken.
Reeds in 1521, predikte hij te Straatsburg het Evangelie, en dat met zoveel gevoel en ijver, dat een verbazende menigte zijn kansel omringde. Edelmoedig van aard, verdedigde hij met moed degenen, die men ketters noemde: "Weet gij waarom men hen aanvalt? Zei hij. Omdat men bevreesd is dat de aflaten en het vagevuur, die ze veroordelen, geen geld meer zullen opbrengen."
Door zijn bisschop vervolgd in 1523, antwoordde hij met beslistheid, en kwam daarmee vrij dat hij ophield de biechtvader van de kerkvoogd te zijn.
Calvijn en Du Tillet merkten spoedig zijn echtgenoot op, Catharina Schulz, de dochter van een schrijnwerker in de stad, een verstandige, werkzame en degelijke vrouw, die op allen, en zelfs een weinig teveel op haar man, een groot overwicht had weten te krijgen. De jonge Hervormer erkende in haar een van de typen van de Christelijke huisvrouw, die zich beijvert, die de profeten graag ontvangt, maar die terwijl ze het goede doet zich soms laat verleiden zich boven andere te verheffen. Catherine was langen tijd bekommerd geweest over haar zielstoestand; ze twijfelde aan haar behoud.
Eindelijk kwam de stem van Luther tot haar en bracht haar de vrede. "Hij overtuigt mij zo goed," riep ze uit, "van de onovertreffelijke goedheid van Christus, dat ik mij uit de diepten van de hel voel opheffen, en in het koningrijk van de hemelen voel overbrengen. Nu wil ik, dag en nacht, de weg van de waarheid bewandelen."

Inderdaad, van toen af, wijdde zich Catharina met kracht aan de beoefening van de goede werken. De leraar van St. Laurens had vaak een groot aantal Evangelische Christenen, die vervolgd werden, om zijn tafel gezeten, en hield hen zelfs veel weken lang in zijn huis. Eens op een avond ontving hij honderd vijftig vrome mannen uit een kleine stad van Brisgaw; welke in het midden van de nacht uit hun huizen gevlucht zijnde, in grote droefheid naar Straatsburg kwamen. Catherina vond de gelegenheid er tachtig in haar pastorie te huisvesten, en had er vier weken lang dagelijks vijftig of zestig aan haar tafel. Ook als haar huis vol was, was ze nog onophoudelijk daar buiten werkzaam. Zich niet bekommerende om wereldse uitspanningen, ging de predikantsvrouw de huizen van de armen binnen, verzorgde de zieken, wikkelde de overledenen in hun lijkkleed, bezocht de gevangenen, en hield inzamelingen ten voordele van de vlug telingen. Ze werd niet moede in wel te doen.
Niettemin, bij al haar ijver, behaagde ze te zeer zichzelf. Toen ze eens haar verdiensten opsomde, zei zij: "Ik heb mijn geliefde Matthias met alle kracht bijgestaan in zijn ambt en het besturen van zijn huis. Ik heb de omgang met geleerden gezocht. Ik heb de belangen van des Heeren Kerk behartigd. Alle leraars en een groot getal voorname mannen betuigen mij dan ook genegenheid en eerbied."
Catharina wist niet al hetgeen die voorname mannen van haar dachten; het schaamrood zou haar naar het voorhoofd zijn gestegen indien ze zekere brief van Bucer aan Blaurer, gedagtekend 16 November 1533, had gezien, de beroemde doctor van Straatsburg beklaagt zich daarin over de vrouw van Zell, welke zoals hij zegt, "zo

hevig ingenomen is met zichzelf;" of wel, indien men haar een brief van de 3den Februari 1534 had getoond, waarin de vriend van haar man schreef: "Catharina bemint zichzelf (gelijk wij allen doen), doch met een te grote liefde."

In de tijd toen Calvijn te Straatsburg aankwam, werd Bucer zeer gekweld door de geest van overheersing in Catharina; wellicht had hij moeten begrijpen dat ze alleen de gebreken van zijn hoedanigheden had. Hij beklaagde zich over de invloed die ze over haar man uitoefende; "Matthias Zell," zei hij, is zeker wel vroom, maar hij wordt door zijn vrouw beheerst." Op een andere tijd zei hij: Zell moest het geloof meer in zijn volheid en met meer levendigheid preken, maar zijn vrouw dringt hem zich alleen met de werken bezig te houden."
De ijverige Bucer, die zo vaak op reis was, om de Christenen en de Kerken te verzoenen, kon het niet dulden dat Zell alleen aan zijn gemeente dacht, en alleen zijn Straatsburg voor ogen had; ook dat schreef hij aan Catharina toe. "O zei hij, zo Matthias meer ijver gevoelde voor de eenheid van de Kerk" Nochtans had Bucer voel achting voor hem. "Hij is een rechtschapen man," zei hij, "en die God zoekt."

Zell en Catharina waren in de dagen van de Hervorming een Christelijk paar, dat ondanks zijn gebreken, waardig is in de geschiedenis te prijken. Evenwel kwam wellicht bij Calvijn de herinnering op aan Catharina, toen hij in de eerste rij van de hoedanigheden die hij in zijn vrouw zou wensen, geduld en zachtmoedigheid plaatste.
De uitstekende mannen die Calvijn te Straatsburg vond, waren hem reeds bij naam bekend. Hij werd niet moede hen te zien, zich met hen te onderhouden, hetzij in hun huis, of bij Matthias Zell. Hij bewonderde in Bucer, met wie hij reeds briefwisseling gehouden had, en die hij later zijn vader noemde, een edel hart, een vreedzame ziel, een scherpzinnige geest, een onvermoeide arbeidzaamheid. Capiton trok hem niet minder aan. Hij wist dat deze, afkerig van de hofkabalen, de keurvorst van Mentz had verlaten, en in 1523 te Straatsburg de Evangelische vrijheid was komen zoeken, en van toen af met belangstelling de bewegingen des Evangelies in Frankrijk had gevolgd. Calvijn was dus ongeduldig een man te zien, die door de uitgebreidheid van zijn kennis en het edele van zijn karakter een eersten rang bekleedde in de geleerde stad, die hij bewoonde, en gelukkig was Capiton, die omstreeks einde Augustus 1534 naar Wiesbaden ging, nog te Straatsburg toen de Hervormer daar doortrok.
Al die geleerden zagen met blijdschap dat Frankrijk ook eindelijk deel nam aan het werk van het Christelijk onderwijs. Ze waren getroffen door de ernst van Calvijn, de grootheid van zijn karakter, de diepte van zijn denkbeelden, het leven zijns geloofs; en de jonge doctor, van zijn kant, ademde met wellust die geuren van kennis en godsvrucht in, welke het woord en het leven dezer Godsmannen van zich afgaven.

Een zaak evenwel stuitte hem; de Hervormers van Straatsburg hielden, naar zijn mening, te zeer een zeker midden, en offerden soms de waarheid aan de voorzichtigheid op; Calvijn was er door ontsteld. Niet geheel en al met Rome te breken, was dat niet de weg bereiden om er weer terug te keren? Hij verontrustte zich te meer, daar de jonge kanunnik van Angoulême een grote neiging voor die middelweg gevoelde.
Calvijn die liever Du Tillet met besliste Hervormden in betrekking had willen stellen, zag de drie leraars van Straatsburg, en vooral Bucer, aan Melanchton de hand reiken om het Pausdom en de Hervorming te verenigen. "Zou hij Du Tillet in een valstrik hebben gebracht? "Ik vind in Bucer en in Capiton," zei hij eens tot hem, "kennis en godsvrucht; maar ze noodzaken mij te wensen dat bij hen meer vastheid en

degelijkheid te vinden ware. Ongetwijfeld moet men vrijgevig zijn, maar niet zozeer dat men het, goed van andere verkwist. En welke voorzorgen moeten wij niet nemen als het er op aankomt de waarheid van God te geven? Hij heeft ons die niet toevertrouwd, om er iets van af te doen."
Deze woorden worden gevonden in een geschrift van latere dagtekening; doch reeds in die dagen naderde de wankelbare Du Tillet de afgrond in welke hij vallen zou.

Calvijn troostte zich over die misrekening door zich liefdevol te wijden aan de naar Straatsburg gevluchte Fransen. Hij vertroostte hen, hielp hen, gaf hun raad vol getrouwheid; zijn gebannen landgenoten te versterken was het werk van geheel zijn leven. "Wij moeten vreemdelingen zijn in deze wereld," zei hij eens, "ook al verlaten wij, onze woonplaats nooit. Maar gelukzalig ze die, liever dan hun geloof te verzaken, vrijwillig hun huis verlaten, en hun aards gemak opofferen om met Christus te wonen."
Calvijn bleef niet lang te Straatsburg. Vreesde hij voor zijn vriend de invloed van die stad? Vond hij er teveel betrekkingen en afleidingen, dan dat hij zijn gehele tijd aan het werk waaraan hij zich wijden wilde kon geven P Ik geloof van ja; doch er was meer. Hij begreep dat hij, in plaats van de kennis uit de hand van andere te ontvangen, zelf de mijn van de Schriftuur moest ontginnen, en de kostbare gesteenten die daarin bedolven lagen moest uithalen. Hij wenste als de bij, uit de overvloed van de bloemen van het Goddelijk Woord, de zuiverste honig te bereiden. Hij had genoeg aan de reizen, aan de twisten, de strijden, de vervolgingen. Zijn ziel smacht naar stille eenzaamheid en arbeid. "O God!" zei hij, geef dat, ik, verborgen in enige duisteren hoek, eindelijk eens die rust geniete, welke mij zo lang is ontzegd."

Calvijn vertrok naar Bazel.
Gelijk men weet, had Erasmus langen tijd deze stad bewoond. Calvijn wenste hem te zien. Wel was Erasmus, nog meer dan Bucer, een man van minnelijke schikking; en helde toen over naar de kant van het pausdom, meer nog uit vreesachtigheid dan uit beginsel. Doch hij was een groot geleerde; hij was het immers, die het Griekse Testament had uitgegeven? Daar hij Bazel verlaten had, op het ogenblik dat de Hervorming daar zegepraalde, bevond hij zich toen te Freyburg in Brisgaw, aan de weg die van Straatsburg naar Zwitserland voert. Zou Calvijn zo dicht langs de stad getrokken zijn waar hij woonde, die "het ei van de Hervorming gelegd had," zonder hem te zien? Een schrijver van de zestiende eeuw heeft ons de samenkomst dezer twee mannen opgetekend, die de grootste van hun tijd waren, de een in het vak van de letteren, de ander in het geloof.
Bucer wenste Calvijn te vergezellen en hem aan Erasmus voor te stellen. De voorzorg was bijna nodig; de oude doctor trok zich terug, daar hij met Rome in vrede wilde sterven. Ter nauwer nood was Paulus III tot paus uitgeroepen, of hij die de brand had ontstoken, had zijn goede diensten aan de kerkvoogd aangeboden, ten einde het geloof te handhaven, en de vrede van de Kerk te herstellen."
Deze brief had de geslepen bisschop verrukt. "Ik weet," antwoordde Paulus III, "hoezeer uw uitstekende kennis, verbonden met uw verwonderlijke welsprekendheid, mij ten dienste kunnen zijn ten einde uit veler gemoed die nieuwe dwalingen te verbannen." Zelfs dacht de paus er aan om Erasmus de kardinaalshoed te zenden.
Calvijn had dus geen geschikt ogenblik uitgekozen; toch werd hij door Erasmus, zij het dan ook met een weinig verlegenheid, ontvangen. De jeugdige Hervormer, vol verlangen het orakel van de eeuw te horen, begon hem talrijke vragen te doen over moeilijke onderwerpen. Erasmus, uit vrees van zich teveel bloot te geven, hield zich

stil en gaf alleen onbestemde antwoorden. Zijn ondervrager verloor de moed niet. Had de Rotterdammer geleerde niet gezegd dat de enige herstelling voor de kwalen van de Kerk zou bestaan in de tussenkomst van Christus zelf. Dat was juist ook Calvijns gedachte; die gedachte uitwerkende, betoogde hij daarom met kracht zijn overtuigingen. Met verbazing hoorde Erasmus hem aan. Hij begreep eindelijk dat die jonge man niet alleen verder zou gaan dan hij, maar zelfs dan Luther, en aan alle menselijke overleveringen een onbarmhartige oorlog zou aandoen.
Dit verschrikte de man, wie de paus het Roomse purper aanbood; hij zag Calvijn aan met een verwonderd gelaat, brak het gesprek af, en terwijl hij naar Racer ging, fluisterde hij deze in het oor: "Video magnam pestem, oriri in Ecclesia contra Ecclesiam."
Erasmus verloochende de Fransen Hervormer evenals hij met de Duitsen gebroken had. De twee bezoekers gingen heen. Wij houden het verhaal van dit bezoek voor echt, tegen Bayle, die overal zijn sceptiken geest inbrengt. Calvijn zou roem hebben kunnen dragen op dit oordeel van Erasmus. Diens berisping kon in zijn ogen een lofspraak heten, gelijk een dichter zegt, en zijn lofspraak een berisping. Luther had gezegd: "O paus! ik zal uw pest en uw dood zijn!" Calvijn en Du Tillet kwamen te Bazel aan.
In deze stad vond men een hogeschool, voorname humanisten, goede Godgeleerden en vermaarde boekdrukkers; maar Calvijn ging aan een andere deur aankloppen. In een afgelegene straat woonde een vrome vrouw *Catharina Klein* genoemd, die God diende en graag de voeten van de heiligen wassen wilde, volgens de uitdrukking des Evangelies. Haar huis werd door de jongen doctor gezocht. Aan de oever van de Rijn gekomen, trokken de beide vrienden de vermaarde brug over die het kleine Bazel aan de oude stad verbindt, daarop begaven ze zich naar de woning van de vrome vrouw. Dat was voor Calvijn de duistere hoek die hij zo gezocht had. Catharina ontving hem met hartelijkheid, en begreep al spoedig de waarde van de man die ze in haar huis had. Ze behoorde niet tot die vrouwen die uit hoogmoed "zich lief en vrolijk voordoen" (het zijn de eigen woorden van Calvijn); maar tot die, welke de vreze Gods bezittende, in haar kleding eerbaar en kuis zich betonen. Uitstekend door haar deugden en haar godsvrucht, hoorde ze graag naar Calvijn, en hield niet op de schoonheid van zijn vernuft, de heiligheid van zijn leven, de oprechtheid van zijn leer, de ijver waarmee hij dag en nacht zich op de arbeid toelegde, te bewonderen.

Calvijn scheen haar toe een lamp, welke in haar huis brandde; en dertig jaren later, toen ze een andere Fransman bij zich ontving, namelijk Pierre Ranius, later een van de slachtoffers van de St. Bartholomeüsnacht, verhaalde de eerwaardige vrouw hem met ingenomenheid het leven van de grote Hervormer. De beroemde wijsgeer zijn stem voegende bij die van de oude Catharina, riep in dezelfde kamer, welke Calvijn had bewoond, terwijl hij de Hervormer aansprak: "O licht van Frankrijk! o licht van de Christelijke Kerk, door het ganse heelal verspreid!"

In de eerste tijd van zijn verblijf te Bazel, schijnt Calvijn alleen zijn gastvrouw en zijn onafscheidelijke reismakker Louis Du Tillet gezien te hebben. Hij vermeed de gesprekken die hem zouden blootgesteld hebben om herkend te worden en ging zelden uit. Toch ging hij soms met Du Tillet de hoogten beschouwen langs welke de Rijn vloeit, de pracht van deze stroom, kalm en machtig, welks wateren altijd komen en altijd gaan, zonder dat iets hun majestueuze loop kan afbreken.
Labitur et labetur in omne volubilis novum.
Niet de vrees voor vervolging drong Calvijn om zich te verbergen; hij was in een vrije

stad. Maar het was hem een behoefte zich te vrijwaren voor de geesten, welke toen in de wereld rondgingen, en vooral de gewaarwordingen van een van de meest bewogen tijden in de geschiedenis. Hij wilde zich onttrekken aan het aards gedruis en alleen nog de stem van God en de hemelse muziek vernemen. Plotselinge, smartelijke, vrolijke, gedurig vernieuwde ontroeringen, gelijk hij die zoveel te Parijs had ondervonden, vernietigden elkaar beurtelings, en lieten niets achter in zijn hart. Hij wilde zijn blikken naar omhoog richten, en aan de gedachten die hem van de hemel zouden dalen, de tijd geven zich krachtig van zijn geest meester te maken en er te veranderen in een krachtige en onbeweegbare liefde, welke de ziel van zijn gehele leven zou worden. Hij had reeds veel begrepen; maar voor hem was het verstaan niet genoeg; hij moest iets nieuws daarstellen; dat was de roeping die hij van zijn Meester had ontvangen; en daarvoor moest hij al de krachten van zijn verstand en zijn hart samentrekken. Als God een rijpe korenaar wil vormen, dan gaat Hij langzaam, stil, doch krachtig te werk. Het eenvoudige zaad is nauwelijks in een afgezonderd veld geworpen, of vermenigvuldigde krachten en verschillende oorzaken verenigen zich om zijn kiem te bevruchten. In de stilte van de nacht of in de hitte des daags, deelt de aarde het haar sappen mede, de regen verrijkt het, de zon verwarmt het. Zo was de innerlijke arbeid die toen in de Hervormer werkte. Goddelijke en menselijke krachten verenigden zich om al de kiemen van schoonheid en kracht te doen ontluiken, welke God had gelegd in zijn hart en in zijn verstand, en om zijn geest bekwaam te maken een groot werk in de wereld te ondernemen en te vervullen. Calvijn, hij gevoelde dit, had behoefte aan stilte en afzondering.
Bestemd om een van de krachtigste werktuigen van God te worden voor zijn eeuw en voor alle eeuwen, moest hij met God alleen leven, God in zich hebben, moest de Goddelijke ijver al zijn natuurlijke krachten smelten en zuiveren, zodat ze geschikt werden tot de vervulling van zijn verbazende arbeid. "O!" zei hij (zonder aan zichzelf te denken) " toen God zijn wet wilde geven door Mozes, riep hij deze op de Sinaï, en voerde hem in zijn hemelse kamer." veel dienaars van God zijn aldus na Mozes voorbereid tot het werk van hun bediening; Luther was op de Wartburg gevoerd. Bazel, meer nog dan Angoulême werd de Wartburg van Calvijn.

Nochtans had hij in die stad een kennis of liever een innige vriend. Het was Nicolaas Cop, de oude rector van de Parijs "hogeschool, die naar Bazel was gevlucht. Hoe zou Calvijn, die de onschuldige oorzaak van zijn verbanning was geweest, lange tijd in dezelfde muren hebben kunnen vertoeven zonder hem op te zoeken? Hoewel voor het publiek zijn incognito bewarende, begaf hij zich naar die waarden wapenbroeder, en deze zag dat bleke, hem zo wel bekende, gelaat zijn kamer binnentreden. Van toen af bezochten die vrienden elkaar; doch een tijd lang bleef de persoon van de jonge Hervormer nog in de verborgenheid gewikkeld.
Doch eens sprak Cop tot Calvijn over een uitstekend man die zich te Bazel ophield, namelijk: Simon Grynée, de schoolmakker van Melanchton, die in 1529 te Spiers met veel moeite was ontkomen aan de hevige vervolgingen van de papisten, en ter vervanging van Erasmus, naar Bazel was beroepen. Volleerd in de kennis van het Latijn, het Grieks, de wijsbegeerte en de wiskundige wetenschappen, had hij een zachtmoedigheid die zich nimmer verloochende, en een bijna te ver gaande zedigheid. En toch vergeleek men hem bij de prachtige glans van de zon waarvoor het sterrenlicht verbleekt."
Calvijn kende Grynée van naam. Hij zag hem, en werd getroffen door zijn beminnelijk en vreedzaam karakter. Van zijn kant beminde Grynée Calvijn, en menigmaal sloten de beide doctoren zich in hun studeerkamer op. "Ik herinner mij,"

schreef Calvijn later aan Grynée, "hoe wij onder elkaar beraadslaagden over de beste wijze om de Schrift uit te leggen. De voorname deugd van een uitlegger, bestond volgens de Bazelse hoogleraar, in een ge makkelijke en heldere zaakrijkheid."
Deze regel heeft Calvijn gevolgd. Toen bestudeerde hij onder leiding van Grynée de Hebreeuws letteren meer in de grond.

Spoedig werd het verblijf van Calvijn te Bazel bekend, zelfs daarbuiten, en de lastige bezoeken die hem in zijn arbeid stoorden en die hij zo vreesde, begonnen op nieuw. Eens zag hij een onbekend persoon bij hem inkomen; deze kwam, zoals hij meedeelde, vanwege Christophe Libertet genoemd Fabri, student te Montpellier, die de geneeskunde had vaarwel gezegd voor het herdersambt en die wij weldra in Zwitserland zullen ontmoeten, als medewerker van Farel. "Fabri heeft mij belast u te doen weten," zei de onbekende, "dat hij enige plaatsen in uw werk over de Onsterfelijkheid van de ziel niet goedkeurt." Deze boodschap van een student door een onbekende gedaan, had Calvijn kunnen stoten. Zijn werk maakte grote opgang. De overredingskracht, waarvan het de stempel droeg, de waarde van de bewijzen, de kracht van het argument uit de Schriften ontleend, de helderheid van stijl, de rijkdom van de gedachten, de glans van licht welke om elk woord van de schrijver scheen, dat alles maakte diepe indruk op allen die het lazen. Doch de geestdrift van sommigen van zijn vrienden deden de schrijver de ogen niet sluiten voor de onvolmaaktheden van zijn werk.
Hij antwoordde aan Fabri, ternauwernood de schoolbank ontgroeid, met een treffende nederigheid: "Wel ver dat uw oordeel mij beledigd, hebben uw eenvoudigheid en oprechtheid mij wonderlijk verblijd. Mijn ziel is niet zo verdrietig, dat ik andere de vrijheid wil ontzeggen waarvan ik mij zelf bedien. Weet dan dat ik mijn werk bijna geheel heb omgewerkt."
Deze brief is getekend Martinus Lucianus; de naam waaronder Calvijn wellicht te Bazel bekend was. De dagtekening, Bazel de 11^{e} September. De inhoud toont aan dat hij van het jaar 1534 is. Het is een belangrijk baken in de tijdrekening van het leven van de Hervormer.
Doch niet alleen de bezoeken kwamen de eenzaamheid van Calvijn verstoren. Nauwelijks had zijn incognito opgehouden of zorgen over vielen hem van alle zijden. Onenigheden in Frankrijk en Zwitserland uitgebarsten, vervulden hem vooral met smart. "Ik vermaan u en de broeders met mijn ganse ziel, de vrede te bewaren," schreef hij aan Fabri. Laat ons om die te handhaven krachtige pogingen doen, te meer daar satan zich meer beijvert die te verwoesten. Hoezeer ben ik verontwaardigd geweest, toen ik de nieuwe beroeringen vernam, opgewekt door een man van wie ik iets dergelijks niet had verwacht. Hij heeft het vergift, waardoor hij gedurende een lange veinzerij was opgezwollen, uitgebraakt; en na zijn angel te hebben ingestoken, is hij gevlucht als de adder!" Was die man Caroli? Ik weet het niet.

In zijn wijkplaats, de Wartburg, had Luther het nieuwe Testament vertaald. Calvijn hield zich te Bazel met soortgelijke arbeid bezig. De 27ste Maart 1534 was bij Pieter de Wingle te Neuehátel een vertaling, in klein folio formaat en in twee kolommen gedrukt, verschenen. Die vertaling was die van Lefèvre d Etaples, maar men had die aan een herziening onderworpen, omdat sommige uitdrukkingen nog te zeer een katholieke kleur hadden. Het schijnt dat die editie gesupprimeerd werd, hetzij ze uitgegeven was zonder de oorspronkelijke teksten te raadplegen, hetzij door Pieter de Wingle zelf. De Wingle zou weldra een meer volmaakte vertaling het licht doen zien, waarvan Calvijn te Bazel de medewerker was. Wij zullen gelegenheid hebben er over

te spreken bij gelegenheid van de voornamen vertaler Olivetanus, Calvijns neef. Een andere arbeid, die de grootste zijns levens zou zijn, hield de jonge Hervormer geheel bezig.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
Institutie van de Christelijke Godsdienst.
(In de winter van 1534).

Nog niet lang was Calvijn te Bazel, of verschrikkelijke tijdingen kwamen de bewoners dezer Hervormde stad en vooral Calvijn zelf diep verontrusten. Men zei dat Evangelische plakkaten te Parijs en alom in Frankrijk waren aangeplakt, en de toorn van de koning nu geen grenzen kende; de Evangelischen werden vervolgd, Le Chatelet bestuurde de nasporing. en de brandstapels werden opgericht. Cop, Du Tillet, Calvijn. en nog andere vluchtelingen onderhielden elkaar over deze smartelijke gebeurtenissen. Du Tillet gispte de hevigheid van het aangeplakte geschrift; het schijnt dat Calvijn het stilzwijgen heeft bewaard; althans in zijn beroemde brief aan François "misprijst hij de plakkaten niet, hetgeen toch verstandig was geweest te leen, indien hij ze bepaald afgekeurd had.
Dagen en weken verliepen te midden van aanhoudende onrust; de lucht scheen van onweer zwanger en vreselijke ontploffingen kwamen van tijd tot tijd de medelijdende mensen verontrusten.
Omstreeks het einde van November vernam Calvijn de achtervolgende uiteinden van de lamme, van du Bourg, van Poille en van veel andere. Hij had hen gekend. Hoeveel malen had hij aan de tafel van du Bourg aangezeten en had hij gesproken met de armen Berthelot!
Calvijn, bewogen, verwonderde zich zeer over hen die geen tranen vonden voor zulke ongelukken. "Laat ons," zei hij later, "die zinneloze wijsbegeerte verwerpen, welke wil dat de mensen geheel dom worden om wijs te zijn. De Stoïcijnen hebben zeker geen gezond verstand gehad, daar ze de genegenheden des mensen verwierpen. Nog tegenwoordig zijn er geestdrijvers, welke die dromerijen in de Kerk zouden wensen in te voeren, die een hart van staal vragen, die een kleine traan niet kunnen verdragen, en toch, indien hun iets onaangenaams overkomen is, eindeloos jammeren. De genegenheden welke God in de menselijke natuur heeft gelegd, zijn op zichzelf niet verkeerder dan Hij die ze gaf. Moet men zich niet verblijden over de gaven Gods? En waarom zou het dan minder geoorloofd zijn smart te gevoelen als ze ons ontnomen zijn? Laat de gelovigen dan treuren als een van hun verwanten of vrienden hun door de dood is ontnomen, laat ze bedroefd zijn als de Kerk van uitnemende mannen beroofd wordt. Alleenlijk daar wij Weten dat het leven ons in Christus wedergegeven is, laat de hoop onze smart verzachten!"

Eens, waarschijnlijk in December of januari, zag Calvijn een grijsaard, half blind, en die al tastende tot hem naderde, de deur inkomen. Het was Courault die, uit de gevangenis verlost door de voorspraak van Margaretha, uit het klooster waar hij opgesloten was, was ontsnapt. Het was een grote vreugde voor de jongen doctor die eerwaardige Christen weer te zien, wiens dood, drie jaren later hem in de diepste smart,zou storten. De vluchtelingen omringden Courault en wilden de schrikkelijke tijdingen van Parijs weten. Hij had de strafoefeningen niet gezien, maar hij kon ze toch verhalen, en smartelijke kreten ontsnapten aan aller harten. Courault werd weldra gevolgd door enige andere vluchtelingen. Gedurende enige weken was er een weinig

rust; de hemel bleef somber en dreigend; maar stil.

Eensklaps barstte het onweer opnieuw uit, de bliksem viel met hevigheid neer en verteerde veel andere slachtoffers. Omstreeks het einde van Januari 1535, kwam te Bazel de tijding van de martelingen van de 21ste van die maand.
De ziel van Calvijn was onophoudelijk bewogen door die gruwelijke vervolgingen. "Helaas!" riep hij uit, "men verbrandt in Frankrijk veel vrome en getrouwe mannen!" Hij zag hen hangen aan de wipgalgen, in de lucht zwevende, in de vlammen gedompeld, weer uitgetrokken, opnieuw er in geworpen.
"O, met welke ziedende woede zijn de vijanden Gods vervuld," zei hij; "maar ofschoon men van alle zijden vreselijke vervloekingen en verfoeilijke schanden de Christenen naar het hoofd werpt, vertrouwen ze toch vast op de genade van Christus, in het geloof dat ze bij de dood in veiligheid zullen zijn."
Calvijn was niet de enige die deze levendige ontroeringen ondervond. "Daar men op verschillende plaatsen van het rijk galgen oprichtte," zegt Mézeray, en men zogenaamde chambres ardentes (vurige of brandende kamers) instelde, namen de Lutherse predikanten en ze die hen gehoord helden, de vlucht; in weinige maanden waren er meer dan honderd verbannenen die hun ellenden en klachten aan de hoven van de Duitse vorsten gingen brengen."
Hun verhalen verwekten in Duitsland een grote verontwaardiging. Wel is waar lasterde men de martelaren, maar in veel steden konden de vluchtelingen van de andere zijde van de Rijn de leugens van hun vijanden wederleggen. De was Christenen bedrogen er zich niet in, en erkenden in de slachtoffers hun broeders. Dit was voor de Hervormer een vertroosting. "Daar het gerucht er van gekomen is tot de vreemde volken," zegt hij, "worden deze verbrandingen door een aanzienlijk gedeelte van de Duitsers zeer slecht bevonden, en ze zijn zeer vertoornd op de bewerkers dezer tirannie."

De vertoorndheid was nog groter te Bazel. Onder hen die in de smart van Calvijn deelden, behoorde Oswald Myconius, de vriend van Zwingli, antistes of voorzitter van de Kerk. De Hervormer droeg hem een genegenheid toe, welke zijn gehele leven duurde. Hij noemde hem zijn " zeer uitnemenden en hooggeschatten broeder en hoog-geachten vriend." Myconius, gelijk wij elders hebben gezegd, een uitnemend taalkenner, een leerling van Erasmus en Glaréan, had de klassieke letteren onderwezen gedurende zijn verblijf te Zürich aan enige studenten, onder welke zich ook Thomas Plater bevond; doch de noodlottige slag van Cappel had hem die betrekkingen doen verlaten. Op het ogenblik dat Plater die de vluchtelingen vóór was, de stad weer binnenkwam, ontmoette hij Myconius die voor de poorten ronddwaalde, vol angst bij de gedachte aan de gevaren welke Zwingli, Zürich en de Hervorming liepen.
Nauwelijks had de hoogleraar zijn student bemerkt, of hij liep hem tegemoet, en zei hem: "Is meester Ulrich dood?"
Helaas! ja" antwoordde Plater.
Myconius, zeer getroffen, bleef onbewegelijk staan; daarop zei hij met diepe droefheid: "Ik kan niet langer te Zürich blijven!" Myconius bracht Plater, die in vier en twintig uren geen voedsel had genuttigd, in zijn huis; hij deed hem te eten geven, terwijl hij zelf naast hem bleef zitten, stom, overstelpt door het gewicht van zijn overdenkingen. Eindelijk bracht hij hem in zijn kamer, en vroeg hem in zijn ontsteltenis: "Waar moet ik heen? De herder van de gemeente St. Alban te Bazel was ook gesneuveld op de berg van Zug.

"Vertrek naar Bazel en word daar leraar," zei Plater. Weinig tijd daarna, begaven leraar en student zich te voet van Zürich naar Bazel, en kwamen daar aan na velerlei lotgevallen en verschrikkingen.
Enige dagen later, vroeg men Myconius te preken de preek van de raad, die 's morgens ten zes ure gehouden werd. "Toen ik op de morgen van de bepaalde dag, zegt Plater, in zijn kamer trad vond ik hem nog te bed: "Vader, zei ik hem, "sta op, gij moet uw predicatie houden." "Hoe!" riep Myconius uit, "is het heden."
Hij sprong uit het bed: "Waarover moet ik spreken Zeg het mij. Ik weet het niet. Ik sta er op dat gij mij het onderwerp aangeeft. Welnu! toon aan van waar ons ongeluk komt, en waarom het ons opgelegd is. Schrijf dat voor mij op een stukje papier."
Ik gehoorzaamde, en leende hem daarna mijn Testament, waarin hij het briefje dat ik geschreven had legde. Hij beklom de kansel en sprak breedvoerig voor een gehoor van geleerden, welke daar gelokt waren door de begeerte om een man te horen die nooit gepredikt had. Allen waren verrukt, en ik hoorde na de godsdienstoefening de doctor Simon Grynée, tot de doctor Sulterusie in die tijd nog tot de onze gerekend werd) zeggen "O Sulterus! laat ons God bidden dat die man ons bewaard blijve, want hij kan veel goed doen!"

Myconius werd tot leraar van St. Alban benoemd, en werd spoedig daarna geroepen om Oecolampadius te vervangen als president van de kerk van Bazel. Hij had zich ten opzichte van François I enige illusie gemaakt. Een Fransman, een groot aanhanger van de koning, had hem overreed, dat de vorst niet slecht gestemd was voor het Evangelie; dat al verborg hij zijn gevoelens, dit alleen was om de wille van de Kerkvoogden in zijn rijk, en zo hij maar eerst in Italië de bezittingen verkreeg waarnaar hij verlangde, men wel zou zien dat er bij hem weinig liefde voor de paus, noch voor de papisten overbleef.
Myconius werd te meer met verontwaardiging en smart vervuld, toen hij de barbaarse strafoefeningen vernam die de vorst aan het Parijs "volk vertoonde. Hij gevoelde zich zeer naar Calvijn aangetrokken, te meer daar hij, hoewel van een zacht en gematigd karakter, deelde in de scherpe en krachtige gevoelens van de steller van de plakkaten. "Waartoe lappen gezet op een zo verscheurd kleed?" zei hij, sprekende van het pausdom. "Wij moeten, met de draak niet spreken dan om hem te doden " Calvijn en Myconius werden in de noodlottige dagen waarvan wij spreken door een grote eenheid van gevoelens verbonden. De brandstapels te Parijs verwijderde hen steeds meer van Rome en verbonden hen steeds meer aan het zuivere en eenvoudige Evangelie.

Toch waren er personen op wie de vervolging een geheel andere uitwerking had. Te midden van de verontwaardiging en van de jammerkreten bleef Du Tillet in zichzelf gekeerd en stom. De liefelijkheid van het Woord Gods trok hem aan, doch de bitterheid van het kruis verschrikte hem, Hij had alles met blijdschap verlaten, menende dat een algemene Hervorming van de Kerk spoedig zou in werking komen. Maar toen hij zag dat er tussen het Evangelie en het pausdom een dodelijk tweegevecht zou beginnen, "gevoelde hij een diepe ontroering, hij verloor zijn rust," zegt hij ons zelf; "hij leed onuitsprekelijke smarten en zielsangsten."
Elke van de strafoefeningen te Parijs, vermeerderde de twijfel en de ontroering dezer openhartige doch zwakke ziel. Hij scheen niets ergers te duchten dan een scheuring; maar in de grond waren de verdrukking en de schande wel enigszins de oorzaak van zijn angst.
"Hij verstond niet," gelijk Calvijn zegt, "dat men door het kruis te dragen Christus bij zich heeft, zodat alle bitterheid verzoet wordt." Hij hield zich afgezonderd, en bracht

dagen en nachten vol kwelling door. "Ik ben gedurende ongeveer drie en een half jaar afgezonderd en rusteloos geweest," schreef hij in 1538 aan zijn oude vriend. Zijn vriendschap met de Hervormer werd er door opgelost, en hij zou deze drie jaren later een even grote, ja ongetwijfeld groter smart aandoen, dan die welke Calvijn had gevoeld bij het vernemen van de dood van de martelaren.

De listen van de handlangers van François I begonnen enige invloed uit te oefenen. Ze spreidden een ongelooflijke werkzaamheid ten toon om de openbare mening te doen veranderen. Ze spraken, schreven, en deelden alom " zekere kleine geschriften uit vol leugens, waarin gezegd werd, dat de koning alleen tegen oproermakers had geijverd, welke de Staat wilden beroeren onder de schijn van godsdienst." Ongelukkig zijn de mensen, en vaak de beste, geneigd om het kwade te geloven. Duitsland begon te verkoelen. Te Bazel zelfs, verkeerden velen in dwaling; en ofschoon men geen geloof sloeg aan al de lasteringen die men omtrent de martelaren uitstrooide, bleef er toch altijd iets van over. "Zo enige sektarissen gestraft zijn," zeiden veel eerlijke lieden, "dan zijn dat wederdopers, die, wel ver van het Woord Gods tot hun geloofsregel te nemen, alleen hun bedorven verbeelding volgen, en in de grond geen andere leer hebben dan de verachting van de opperste machten. Wij mogen de zaak van enige oproermakers niet verdedigen, die alles willen omverwerpen, zelfs de staatkundige orde."
Met zijn boeken opgesloten in de kamer, die hij bij Catharina Klein bewoonde, dacht Calvijn dag en nacht na over die wrede beschuldigingen, en zijn edele ziel was verontwaardigd, dat men niet slechts aan kinderen van de hemelse Vader vreselijke strafoefeningen deed ondergaan, maar dat men ook hun goede naam zocht te bezwalken. "Die aanhangers van het hof," zei hij, "beladen de heilige martelaren, na hun dood, met valse blaam, lagen laster, en trachten onder laffe vermomming de gruwelijkheid van dat bloedvergieten van de onschuldigen te bedekken. Ze bereiden aldus de middelen voor om de arme gelovigen ter dood te brengen, zonder dat iemand medelijden met hen kan hebben."
De jonge doctor zag zich geplaatst tussen twee stromen bloed, die van zijn reeds omgekomen broeders, en die van andere Christenen die op hun beurt zekerlijk zouden omkomen. Hij heeft de dood van de Milons, van de De la Forges niet kunnen voorkomen. Toch zal hij trachten om ten minste het zwaard af te wenden, dat nieuwe hoofden bedreigt. Indien ik er mij niet krachtig tegen verzet, en zoveel in mij is," zei Calvijn, "dan zal ik mij te recht door mijn stilzwijgen laf en onteerd vinden." Hij zal dus spreken, zal zich werpen tussen de beulen en de slachtoffers. Een Goddelijk woord weerklonk in zijn ziel; "open uw mond voor de stommen, voor de rechtszaak van allen die omkomen zouden."

Hij neemt dus een van die besluiten, welke met een karakter als het zijne, onwankelbaar zijn: "Ik zal gehoorzamen aan Dien, welke mij uit de hemel toespreekt," zei hij. "Ik zal antwoorden op die slechte blaam, die men op mijn broeders werpt; en daar dezelfde wreedheden tegen veel andere gelovigen kunnen uitgeoefend worden, zal ik trachten de vreemde natiën enig medelijden voor hen in te boezemen. Dat was de oorzaak," voegt hij er bij, "die mij deed besluiten om mijn *Institutie van de Christelijke godsdienst* uit te geven."
Nooit had een schoon boek zulk een schone oorsprong. Justinus de Martelaar, Athenagoras Tertullianus hadden hun Apologieën geschreven bij het schijnsel van de brandstapels in de tweede eeuw; Calvijn schreef de zijn bij het schijnsel van die van de zestiende eeuw. De uitgave van de Institutie was de smartelijke kreet van een mede

gevoelende ziel op het zien van hen die omkomen zouden."
Calvijn had al lange tijd nagedacht over het grote onderwerp, dat hem toen vervulde, het stelsel van het Christelijk geloof. Zijn boek zou dan ook liet schoonste leerstellig werk zijn dat ooit de Kerk van Christus bezeten had. Gedurende vier eeuwen, dus van de tiende af, hadden eerste vernuften afgetrokken stelsels gemaakt, waarin het rationalisme van de schoolse geleerdheid en het gezag van de Kerk vernuftig met elkaar verward waren; ze hadden hun krachten besteed om eindeloze stellingen, tegenbedenkingen, oplossingen, besluiten, het voor en tegen te stellen, daarop was de Godgeleerdheid verdwaald geraakt in een dorre woestenij. Ze zou daar thans uit verlost worden, ten einde nieuwe landen binnen te gaan. Maar het was niet gering, om de Christelijke wetenschap van de dood tot het leven, van de duisternis tot het licht te doen overgaan. Daartoe was nodig een ontwaakt geweten, een hart begerig naar gerechtigheid, een diep verstand en een krachtige wil om stoutweg alle ketenen te verbreken, om al de spreuken en stellingen, welke de schoolse Godgeleerden met zoveel moeite hadden ontleend of uit hun hersenen, of uit vaak onzuivere overleveringen, te verwerpen, en om in de plaats daarvan de levenden rots van het hemels Woord te stellen, waarop het huis van God zich zou verheffen.

Calvijn was de man die tot dit werk geroepen was. Vóór hem was het dogma, van het een tijdvak tot het andere, steeds in dezelfde richting voortgegaan, van de een afgetrokkenheid tot de andere. Doch eensklaps verandert de loop, toen Calvijn weigert op de gewonen weg voort te gaan. In plaats van in de schoolse zin tot nieuwe ontwikkelingen van een fijnere verstandelijkheid over te gaan, keert hij plotseling om; hij hoort de stem des gewetens; hij gevoelt de behoeften des harten. hij gaat naar die bron waar die dorst zich kan lessen; hij gaat vijftien eeuwen terug. Hij wendt zich tot de Evangelische bronnen zelf, en daar in een gouden beker de levende en zuivere wateren van de Goddelijke Openbaring opvangende, geeft hij ze aan de volkeren om hen te verkwikken.
De Hervorming was niet alleen een verandering in de leer of een verandering in de zeden of een verandering in het bestuur van de Kerk. Ze was een nieuwe schepping. De eerste eeuw had de eerste Christelijke schepping gezien; de zestiende eeuw zag de tweede.
Luther was door de kracht van zijn geloof het voornaamste orgaan van die nieuwe schepping. Zich losmakende van de diepe duisternis, welke sinds zoveel eeuwen op de mensheid drukte, had hij, met een heilige geestkracht, rechts en links, voor en achter zich bliksems geworpen; de gehele gezichteinder was er door in vuur gezet.
Calvijn verscheen; hij verzamelde die verspreide vlammen; hij maakte daarvan als het was één onmetelijk vuur; en terwijl het schijnsel van de eerste schepping van de Kerk bijna op de grenzen van de Romeinse wereld was opgehouden, gaat het vuur van de tweede tot aan, de einden van de aarde.
Calvijn zonderde zich af voor het werk tot hetwelk God hem riep; hij wierp een diepe blik in die afgronden van de Schrift, welke hij zo vaak had gepeild. Met de lamp des Geestes in de hand, riep hij voor zich op de grote gedachten en de grote personen van de Verlossing, niet om hen evenals de schoolse wijsgeren, in een geleerde schermkunst te doen schitteren, maar om hen de grondwaarheden des geloofs te doen uitspreken, en de gouden kolommen van de tempel van leven en licht te stellen.

De Institutie van de Christelijke godsdienst is het grote werk van Calvijn, het is Calvijn zelf; wij moeten er dus van spreken. Weliswaar vermeldt de geschiedenis gewoonlijk daden door de arm van een krijgsman of de onderhandelingen van de

diplomaat tot stand gebracht; maar het werk dat Calvijn toen volbracht, door geestelijke krachten, overtreft ver weg, wat betreft het gewicht van zijn uitwerkingen, al hetgeen ooit de handelingen van de wijzen of de degens van de sterken hebben bewerkt. Laat ons dus die daad van een bijzondere aard verhalen. De nieuwsgierigen,gelijk Calvijn hen noemt, slaan wellicht deze bladen over; het spijt ons, maar wij moeten die toch schrijven.

"De gehele somma van wijsheid," zegt de grote leraar van de nieuwere tijden in de aanhef, "bestaat in God en zichzelf te kennen; deze twee gedeelten zijn door zoveel banden aan elkaar verbonden, dat het niet gemakkelijk is te onderscheiden welk voorafgaat en het andere voortbrengt."
Inderdaad, terwijl Calvijn zich tot de mens richt, toont hij hem voor alles God zelf in de mens. Welk een verwonderlijke zaak! Hij zegt: "God heeft in u een kennis van Zichzelf gelegd, en Hij vernieuwt de herinnering daaraan gedurig in u, alsof hij ze droppel voor droppel zuiverde. Wij hebben in onze geest een gevoel van Goddelijkheid diep ingegrift, dat wij het niet kunnen uitwissen. De opstand zelfs van de goddelozen geeft er getuigenis van, omdat, terwijl ze al het mogelijke doen zich van de vreze Gods te ontdoen, die vrees hun onvermijdelijk bijblijft alsof ze in het merg van hun beenderen bestond."
Maar nadat Calvijn de mens die uitnemende adel heeft toegeschreven, dat hij de Naam van God in zich draagt; doet hij terstond der mensheid een gestreng verhoor ondergaan.
"Helaas! met veel moeite zou men onder honderd één enkelen vinden die dit Goddelijk zaad in zijn hart voedt. Sommigen zweven uit nieuwsgierigheid in nutteloze dromerijen; andere verliezen zich in dwaze bijgelovigheden; nog andere ontdoen God van de betrekking van Rechter en Bestuurder, sluiten Hem binnen de hemel als iemand die niets doet, en verkeren aldus zonder God in de wereld. Wat te doen? Zullen wij onophoudelijk ronddraaien, ginds en weer bewogen worden, door veel verkeerde lichtzinnigheden"

Daarop grijpt Calvijn de mens bij de hand, en hem willende bekend maken met de eeuwige verborgenheden, voert hij hem voor een grote geestelijke spiegel, de Goddelijke Schrift, waar al de onzichtbare dingen in hun levende werkelijkheid verschijnen. In onderscheiding van al de leraren van het Katholicisme, die sinds tien eeuwen hadden gesproken, stelt hij op een volstrekte wijze de algenoegzaamheid en het oppergezag van Gods Woord voorop.
"God," zegt hij, "heeft zijn heiligen mond open gedaan, om te verkondigen dat Hij de God is, wie wij moeten aanbidden. Indien men een fraai boek met een duidelijke letter in de handen geeft van iemand, die zwak van gezicht is, of aan afgeleefde grijsaards, dan zullen ze ternauwernood twee woorden achter elkaar kunnen lezen; maar zo ze cellen bril nemen, dan lezen ze terstond alles duidelijk. Willen wij helder zien, laat ons de Heilige Schrift nemen; zonder haar hebben wij in onze geest slechts een verwarde en onbestemde kennis van God; maar ze verdrijft in ons de duisternis, en ontdekt ons helder het hart van God."
Reeds ten tijde van Calvijn waren er sommige leraars, welke aan de gewijde bladen hun ingeving ontzeiden, alsmede het boven natuurlijke aan het Christendom.
"Ik weet wel," zegt hij, "dat er verachters, haarklovers en spotters zijn, die het Woord aanranden, en zo ik dat geschil met hen te beslechten had, zou het mij niet moeilijk vallen hun ijdel gesnap te stuiten. Maar behalve al de bewijzen die de rede aangeeft, is er een welke boven allen staat. Dezelfde Geest, welke door de mond der profeten heeft

gesproken, moet in onze harten komen, moet die bewerken, de overtuiging instorten dat de profeten getrouwelijk hebben wedergegeven hetgeen hun van boven was bevolen." De getuigenis des Heilige Geestes is het bewijs van de bewijzen.
Dan richt zich Calvijn tot de mens, een vergoden van zichzelf, die zich in de plaats stelt van God; hij openbaart hem de zonde die in hem woont. "Kom nu eens af," zegt hij hem, "komaf en beschouw u zelf. Leer die zonde kennen, welke van Adam op ons overgegaan, in ons woedt als een vurige oven, welke gedurige vlammen en vonken opwerpt, en waarvan het vuur niet alleen de zinnen ontsteekt, maar tevens het edelste in onze zielen besmet."
Geen middel is er voor de mens om door zichzelf te geraken uit die ellende van zijn natuur. "Indien gij meent op uw eigen kracht te kunnen steunen, dan leunt gij op een rietstaf. die terstond breekt.
Dan wijst Calvijn de mens aan waarin hij zijn heil kan vinden.
Hij schetst met grootse trekken het werk van de verzoening. "Terwijl onze verdoemelijkheid ons verstomd, vreesachtig en angstig doet staan voor de rechterstoel van God, wordt de straf, die ons toekwam, op de onschuldige gelegd. Al hetgeen ons voor God kon worden aangerekend, wordt op Christus overgebracht. De Goddelijke Stichter van het Koningrijk, heeft geleden in de plaats van de kinderen des Koningrijks de vrede vinden wij alleen weer in de verschrikkingen en de angsten van Christus onze Verlosser."
Maar hoe werkt dat werk buiten de mens vervuld, toch in de mens? Dit is de grote vraag welke de leraar zich stelt. Het Goddelijk geloof dat de gerechtigheid van Christus op het kruis aangrijpt, doet op hetzelfde ogenblik de heiligheid van Christus in het hart geboren worden.
"Nauwelijks," zegt hij, "heeft de mens de verzoening omhelsd met een geloof vol vertrouwen, of, hij gevoelt in zijn geweten een onvergankelijke vrede. Hij bezit een geest van aanneming, die hem God als Vader doet aanroepen, en hem met de hemelse Vader een liefelijke gemeenschap, vol blijdschap, verschaft. Zomin de kleinste mate van geloof in onze ziel is gelegd, beginnen wij het aangezicht van God, dat ons gunstig en genegen is, te beschouwen. Weliswaar zien wij het van verre; maar het is met een onbetwistbare blik, en wij weten dat daar generlei bedrog in is."

Een nieuwe vraag doet zich hier op. Men vraagt de jongen doctor, wordt de mens behouden door de liefde? of wordt hij het zonder haar?
Hij antwoordt: "Er is geen ander geloof dat rechtvaardigt, dan dat, hetwelk met de liefde is verbonden; maar niet uit de liefde neemt het de kracht tot rechtvaardiging. Het geloof rechtvaardigt alleen omdat het ons in de gemeenschap met de gerechtigheid van Christus brengt. Al wie twee gerechtigheden (des mensen en die van God) met elkaar verwart, verhindert dat de arme zielen steunen op de enige en was barmhartigheid van God, maakt Christus een doornenkroon en spot met zijn offerande."
Te dezer plaatse stelt Calvijn het grote denkbeeld in het licht, dat de Hervorming door zijn onderwijs bewerkt, kenmerkt, namelijk, dat men alleen de nieuwe mens in aanmerking moet nemen. Nadat hij zo sterk als enig ander leraar heeft gedrukt op het werk dat Christus buiten ons volbracht, drukt hij meer dan enig ander op het werk dat Hij in ons moet doen.
"Ik verhef tot de hoogste trap," zegt hij, "de vereniging die wij met ons Hoofd hebben, de woning die Hij door het geloof in onze harten maakt, de heilige band waardoor wij Hem genieten. Men moet in ons leven een melodie, een akkoord bemerken tussen de gerechtigheid van God en de gehoorzaamheid onzer zielen."

Doch Calvijn bemerkt nederige en beschroomde Christenen, die zich bedroeven omdat ze slechts een zwak geloof bij zich zien. Hij troost hen, en de beelden, die hij gebruikt, zijn schilderachtig.
"Indien iemand in een lage gevangenis opgesloten," zegt hij, "het licht van de zon alleen schuins en ten halve ontving, door een hoog en nauw venster, dan zou hij zeker niet het gezicht hebben van de volle zon, nochtans zou hij wel degelijk het licht zelf ontvangen en het gebruik ervan hebben. Zo ook, hoewel wij in de gevangenis van dit aardse lichaam zijn opgesloten, waar van alle zijden veel duisternis ons omringt, indien wij maar de minste vonk van het Goddelijk licht bezitten, dan zijn wij genoegzaam verlicht en kunnen een vaste verzekerdheid hebben."
Zal die vlam niet uitdoven? vragen de Christenen met vrees.
"Nee," zegt Calvijn, "dat licht des geloofs is nooit zo uitgedoofd of er blijft ten minste enig schijnsel van over. De wortel des geloofs wordt nooit zo uit het hart getrokken, of hij blijft er in, hoewel heen en weer schijnende te bewegen." "Het geloof," zegt hij verder, en hij ondervond dit vaak, "het geloof is voor ons een krijgsman om de aanvallen des Bozen te weerstaan. Als wij het vooropstellen, ontvangt het de slagen en keert ze af. Wel kan het worden geschokt, gelijk een soldaat, die overigens dapper is, door een onstuimige aanval gedwongen kan worden achteruit te gaan. Zijn schild wordt enigszins beschadigd, misschien zelfs krom, doch nooit doorstoken; en zelfs in dat geval verdooft het schild de schok en het wapen dringt niet door tot het hart."
Na de vreesachtigen te hebben vertroost, de gewonden te hebben verbonden, vermaant deze bewonderenswaardige man, die spreekt met de vastheid van een van de hoofdmannen van het heirleger Gods, de soldaten van Christus tot moed. Als Johannes aan ons geloof de overwinning belooft," zegt hij, "dan betekent dat niet alleen dat het overwinnaar zal zijn in één slag, noch in tien, maar in allen. Laat ons dus vol moed zijn. Te wankelen, te veranderen, heen en weer bewogen te worden, te twijfelen, onbeslist te blijven, en eindelijk te wanhopen. Dat is niet moedig zijn. Men moet een vaste steun hebben waarop men kan rusten. *God heeft het gezegd*, dat is voldoende. Als wij onder de hoede van Christus zijn, dan zijn wij buiten gevaar van om te komen."

Calvijn, zich tegen Rome kerende, zoekt de oorsprong van zijn dwalingen en bijgelovigheden en vindt die in het gevoelen van de Pelagianen, waarmee het besmet is. Genade, in al haar volheid, genade, van het eerste begin van de wedergeboorte tot de volkomen vervulling van de zaligheid, dat is de grondtoon van de gehele Godgeleerdheid van Calvijn; en dat is ook de stormram waarmee hij krachtig het Roomse gebouw beukt. Gelijk Paulus in de eerste en Augustinus in de vijfde eeuw, is Calvijn in de zestiende de leraar van de genade. Dit is een van zijn wezenlijke trekken.
"De wil des mensen," zegt hij, "kan uit zich, zelf het goede niet begeren. Zulk een begeerte, het begin onzer bekering tot God wordt door de Schrift geheel aan de Heilige Geest toegeschreven. O, welk een leer, niet slechts nuttig, maar ook liefelijk en aangenaam door de vrucht die ze draagt; want zij, die het zich niet bewust zijn leden van het bijzondere volk van God te zijn, verkeren in oenen gedurige angst. Ongetwijfeld, de boezen vinden in dit onderwerp veel om af te doen, te haarkloven, te versmaden en te spotten. Maar zo wij hun geschreeuw vrezen, dan moeten wij zwijgen over ons ge loof, dewijl daarin niet een enkel artikel gevonden wordt, dat ze niet met hun lasteringen bezoedelen. Daar Christus, gaat hij voort, ons wilde bevrijden van alle vrees te midden van zoveel dodelijke aanvallen, heeft hij beloofd, dat al degenen die hem door de Vader toevertrouwd zijn, niet zullen omkomen."
Hier verneemt Calvijn bedenkingen die geopperd worden. Men beschuldigt hem te

stellen, dat God de bozen tot het kwade voorbeschikt.
Hij antwoordt terstond, terwijl hij die goddeloze leer verfoeit: "Die spotters," zegt hij, spreken tegen God, ze beweren dat de bozen ten onrechte verdoemd worden, daar ze toch uitvoeren wat God bepaald heeft.
"Nee!" roept hij uit, "wel ver van gehoorzaam te zijn geweest aan het gebod Gods, bestrijden de bozen het door hun begeerlijkheid zoveel in hen is, Men moet niet tegen God opstaan, en niet zeggen, gelijk Agamemnon in Homerus, als hij van het kwaad spreekt: Ik heb er geen schuld aan! het is Jupiter en de godin van het noodlot."

Daarop haast Calvijn zich om de vruchten des geloofs aan te tonen. Wij hebben aan de leer de eerste rang aangewezen," zegt hij, "maar opdat ze ons nut geve, moet ze tot in het binnenste van de ziel doordringen, overgaan in de zeden, en de daden van ons leven besturen. Dewijl de Heilige Geest ons heiligt om de tempels van God te zijn, moeten wij ons beijveren, opdat de heerlijkheid Gods de tempel vervulle. Wij kennen die praters, welke zich tevreden stellen het Evangelie in de mond te hebben, terwijl liet tot het diepst van de ziele behoort door te dringen, en wij verachten hun gesnater."

Calvijn had met veel zorg de toestand van de Kerk gedurende de middeleeuwen bestudeerd; wat had hij daarin gezien? De scheiding tussen godsdienst en zedenleer. Een bestuur, geijkte leerstellingen; kerkgebruiken; maar dat alles ontdaan van het morele leven. De godsdienst was in die tijd een boom, welke grote takken rondom uitspreidde, doch waar het sap niet doortrok. Een levend geloof in de godsdienst te herstellen, en door het geloof een heilige zedenleer, dat was het doel van de Hervormer. "God," zegt hij, "drukt eerst in ons hart de liefde tot gerechtigheid, waartoe wij van nature ongeneigd zijn, dan geeft Hij ons een vasten regel, die ons niet vergunt te dwalen." Een moraliteit, sinds eeuwen onbekend, werd dan ook niet alleen in Genève, maar alom waar de leer van Calvijn doordrong, het onderscheidend kenmerk van de Hervorming.
Evenwel wordt hij nog opgehouden door een belangrijke gedachte. Hij wenst niet slechts in sommige zaken enige Hervormingen te bewerken; hij wil de Kerk regelen. De Kerk is voor alles bij Calvijn de vergadering van de kinderen Gods; maar hij erkent ook, als reit hebbende op die naam, de zichtbare vergadering van hen, die in verschillende streken van de wereld, belijden de Heer te aanbidden: "Een grote menigte, waaronder de kinderen Gods, helaas! niet meer zijn dan een handvol verborgene lieden, gelijk een weinig graan op de dorsvloer" onder een grote hoop stro. Onze ruwheid, onze traagheid en de ijdelheid van onze geest hebben uitwendige behulpsels nodig," voegt hij er bij, "en daarom heeft God herders en leraars ingesteld."

Het was voor Calvijn een plechtig ogenblik toen hij in de kamer, welke hij bij Catharina Klein bewoonde, zijn Institutio voleindigde. Vrome Christenen traden later niet dan met eerbied die woning binnen, en een hunner, Pierre Ramus, die er zich in 1568, vier jaren na de dood van de Hervormer, bevond, riep ontroerd uit: "Hier zijn die flambouwen aangestoken, welke zulk een groot licht hebben verspreid! Hier zijn die beroemde Christelijke Instituties gesteld, en heeft Calvijn hemelse nachtwaken doorgebracht!"
De Institutio was in haar eerste vorm een eenvoudig verdedigingsschrift, dat in het kort over het geloof, de wet, het gebed, de Sacramenten, de Christelijke vrijheid, de aard van de Kerk en des Staats handelden. Doch de Fransen naar Genève gevlucht, en zelfs ver af wonende Protestanten drongen onophoudelijk bij Calvijn aan om in zijn boek de gehele Christelijke leer te ontvouwen. Ze ontving dan ook achtervolgens

talrijke bijvoegselen.
De Christelijke Institutie is een bewijs, dat de eenheid in Calvijns gedachte de boventoon had; hij schreef die toch voor de rechtvaardiging van de gelovigen, zijn broeders. Doch bij het verdedigen van de Hervormden, ontvouwde en rechtvaardigde hij de Hervorming zelve. Welke zijn de beginselen?
De voortbrengende kracht des geloofs en van de Kerk is voor hem, gelijk voor Luther, het Machtwoord van God; maar hij stelt het met meer beslistheid voorop dan zijn voorganger. Calvijn is tegen de overlevering; hij wil noch hostiën, noch doopvont, noch feesten en andere gebruiken, welke door Luther werden behouden. Hij verbetert niet de Kerk, hij Hervormt die; een toonteken maakt in de Franse taal het verschil, doch dat accent beslist over een geheel stelsel.
Zwinglius was ook Schriftuurlijk, en vijand van de traditie; toch verschilt de theologie van Calvijn van de zijne; die van de doctor te Zürich is bovenal exegetisch (verklarend), terwijl die van de Genèefse doctor in de eerste plaats dogmatisch (leerstellig) was. Indien wij van het vormend beginsel overgaan tot dat, hetwelk de theologanten het materiële beginsel noemen, d. i. hetgeen de natuur, het wezen zelf van de leer kenmerkt, dan vinden wij dat dit in de grond van de zaak hetzelfde is bij Luther en bij Calvijn, de verlossing om niet maar de eerste, zich hechtende aan de Christelijke anthropologie (leer over de mens), stelt als grondartikel vast de rechtvaardiging door het geloof van de wedergeboren mens; terwijl Calvijn, zich eerder hechtende aan de theologie (leer over God).

> Deze gedurige bijvoegselen merkt men gemakkelijk op in het eerste deel van de werken van Calvijn, door drie theologanten van Straatsburg, Baum, Cunitzere Reuss, onlangs te Brunswijk uitgegeven. Men vindt daar de verschillende uitgaven van de Institutie, en de plaatsen aan elke derzelve eigen zijn er met groter letters gedrukt.
> Wij geven de synopsis in zes kolommen aan van de edities van 1536 1539 1543 tot 1545, 1550 tot 1554, 1559 en volg. In haar eerste vorm, heeft de Institutie slechts zes hoofdstukken; in haar laatste vorm, tachtig, in vier boeken verdeeld. Uit de complete uitgave hebben wij onze aanhalingen gekozen.
> Deze zinspeling geldt alleen in het Frans, waar Wormer de zin heeft van verbeteren, herstellen, en reformen die van veranderen, opnieuw daarstellen. Het Nederl. Hervormen doen beide betekenissen; wil men het onderscheid aangeven, dan gebruikt men voor réformer de uitdrukking: *de Kerk in de Kerk hervormen,* boven al het behoud verkondigt door de soevereiniteit van de Goddelijke genade.

De polemiek (verdediging van de waarheid) bij Calvijn, in zijn Institutie, is voornamelijk positief. Gelijk een meester te midden van kunstenaars, die dezelfde schilderij trachten te schilderen, schetst Calvijn zijn omtrekken met een vaste hand; hij verdeelt de kleuren en de schaduw; hij maakt een bewonderenswaardig werk. En dan is het voldoende dat de medewerkers dat zien, om de gebreken in het hun te zien, om te bemerken wat er minder goed evenredig en afwijkends in voorkomt. Calvijn vernietigt wat niet schoon is; maar eerst schept hij het schone zelf.
De Institutie vervulde de schoonste vernuften van de zestiende eeuw met bewondering. De bisschop van Valentie, Montluc, noemde Calvijn de grootste theologant van de wereld, In onze dagen heeft een Frans schrijver, (Nisard) die niet tot de Hervormden behoort, maar die een helder en diep verstand bezit de Institutie geschetst "als het eerste werk van onze tijd dat een geregeld onderwerp behandelt,

nauwkeurig gesteld en volkomen geordend is," en hij heeft Calvijn zelf getekend als "een groot schrijver in het behandelen van al de onderwerpen van de Christelijke wijsbegeerte en de verhevenste evenarende in zijn grote gedachten over God, waarvan de uitdrukking," voegt hij er bij, "door Bossuet is volgehouden doch niet overtroffen."

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
Calvijn richt zich tot de koning en vertrekt naar Italië.
(Augustus 1535.)

De Christelijke Institutie had ten doel om de Christenheid, en bepaald de Protestanten in Duitsland bekend te maken met de leer, welke in Frankrijk werd beleden door mannen, die de koning liet ter dood brengen. Maar was dat alles wat er te doen was? Calvijn meende nog iets te zien dat van dringender aard was. Zijn voorstellingen, in plaats van over Duitsland te gaan, konden rechtstreeks aan de koning worden gericht. In zijn angst en zijn eenzame overdenkingen, had hij zo menigmaal het woord tot hem gericht, waarom zou hij het niet rechtstreeks en openlijk doen? Zeker is het veel gewaagd voor een bijna onbekend en vervolgd jongeling die machtigen vorst aan te spreken, die de besten van zijn onderdanen onmeedogend in de vlammen werpt. Niet direct vatte Calvijn zulk een stout besluit op. "Ik dacht aan niets minder," zegt hij later tot de koning, "dan om dingen te schrijven die Uw Majesteit zouden voorgelegd worden." Opdracht aan het begin van de Institutio.

Doch het treurig schouwspel dat Frankrijk opleverde was dag en nacht voor zijn ogen. Hij wist dat het zwaard hing boven de hoofden van al degenen die alleen Christus tot Middelaar wilden. Was het hem vergund te zwijgen?
u ion!
Werkelijk werd de vlam van de brandstapels opnieuw in Frankrijk gezien. Een vroom landbouwer te Bresse Jean Cornon, "zeer geoefend in het Woord Gods, werd in de maand Mei in zijn dorp gegrepen, en te Inee voor de rechtbank gebracht. Daar had hij voor de rechters met zoveel geloof en moed gesproken, dat ze er verbaasd en beschaamd door werden. Tegen het einde van Juni werd hij dan ook op een slede gebonden, naar de strafplaats gevoerd en levend verbrand. Een weinig later werd een barbier te Santerre, Denis Brion, een ijveraar voor het Evangelie, ter dood gebracht op de grote dagen van Angers, ten einde de menigte, die van alle kanten tot die feesten waren toegestroomd, te verschrikken. De vlammen, die deze vrome belijders verbrandden, zouden wellicht spoedig andere mannen Gods verteren; Calvijn wenste hen tot elke prijs te redden. Hij besloot dus aan de koning te schrijven en zijn boek aan hem op te dragen. Een stoute stap voorwaar.
"Sire," zegt hij, "gij zelf zijt getuige door hoeveel valse lasteringen onze leer alle dagen onteerd wordt. Immers zegt men u, dat ze tot geen ander doeleinde strekt, dan alle machten en heerschappijen omver te werpen, de vrede te verstoren, de wetten af te schaffen, de heerlijkheden en bezittingen te ontbinden, kortom, om alles in de war te maken. En toch, verneemt gij slechts het kleinste gedeelte van die lasteringen. Men strooit tegen haar vreselijke geruchten rond, die, indien ze waar waren, ons rechtvaardig moesten veroordelen als duizend en duizend galgen waardig."
Hetgeen Calvijn ondernam te doen was niet eenvoudig aan te tonen, dat de Evangelische leer van de Hervorming het recht van bestaan heeft naast de Rooms Katholieke leer. Dit wijsgerig en Christelijk oogpunt, was niet dat van de zestiende

eeuw. Zo de Evangelische leer moet bestaan, zei Calvijn stoutweg, is dit omdat ze de waarheid zelf is. Hij wilde de koning en het volk winnen voor onderwijzingen, welke in zijn ogen alleen in staat waren hen te verlichten en te behouden.
"Onze verdediging," zegt hij, "bestaat niet in het verloochenen onzer leer, maar in het bewijs dat ze de was is. De waarheid, dat is de grond die aan alle haar bestrijders het recht beneemt de mond tegen haar te openen.
En om deze reden, Sire, vraag ik u volledige kennis te nemen van deze zaak, die tot dus ver behandeld is met een onstuimige ijver meer dan met een rechterlijke waardigheid." Meen niet dat ik hier mijn persoonlijke verdediging tracht te behandelen, om de terugkeer in het land mijner geboorte te verwerven. Zeker, ik draag het zoveel genegenheid toe als billijk is, maar de zaken staan nu zoo, dat ik geen grote rouw draag er buiten te zijn.
Nee, Sire, ik onderneem de gemene zaak van al de gelovigen, en zelfs die van Christus, een zaak die tegenwoordig zo verscheurd en vertreden wordt in uw rijk, dat ze wanhopig schijnt. Ongetwijfeld is de waarheid van Christus niet verloren en verstrooid; maar ze is verborgen begraven, als alle schande waardig. De arme Kerk wordt gedund door verbanningen, verteerd door wrede doodstraffen, en zo verschrikt door bedreigingen en schrik, dat ze geen woord durft uiten. En nog zijn de vijanden van de waarheid niet voldaan. Ze houden vol met de woede die hun gewoon is geworden, om de muur, welke ze reeds hebben geschokt, neer te halen. en de vernieling door hen begonnen, te voltooien."

Hierop vraagt Calvijn zich af of niemand de verdediging van de vervolgde Christenen op zich neemt Hij ziet rond. Helaas! de Evangelischen houden zich stil; de koningin van Navarre doet nauwelijks een beschroomde stem horen; de staatkundige mannen zoeken de Duitsers te overreden, dat de Evangelischen in Frankrijk dwepers en dwazen zijn. Allen sidderen.
"Niemand," roept hij uit, "staat op om zich tegen zulke razernijen te verzetten. Zo al sommigen de waarheid schijnen te begunstigen, dan bepalen ze zich om te zeggen, dat men enigszins de onwetendheid. De onvoorzichtigheid van de eenvoudige lieden moet vergeven. Ze noemen dus de zeer vaste waarheid Gods, onvoorzichtigheid en onwetendheid. Degenen, welke onze Heer zo hooggeacht heeft, dat Hij hun de geheimen van zijn hemelse wijsheid meedeelde, worden door hen eenvoudige (simpele) lieden genoemd,. die zich ligt laten bedriegen, zozeer schamen ze zich voor het Evangelie!
Wie dan zal de zaak van de waarheid ter harte nemen?
"Het is uw zaak, Sire," zegt Calvijn tot de koning, "uw oren en uw moed niet af te keren van een zo rechtvaardige verdediging. Er is sprake van iets groots. Het komt er op aan te weten, hoe de heerlijkheid van God op aarde zal gehandhaafd worden, hoe zijn waarheid haar eer zal ophouden, hoe het koningrijk van Christus in zijn geheel zal blijven. Ziedaar wel een onderwerp uw aandacht, uw beslissing, uw koninklijken troon waardig! De gedachte welke een waren koning uitmaakt, is dat de koning zich erkenne voor een waar dienaar van God, in het bestuur van zijn rijk. Een regering, welke niet ten doel heeft de heerlijkheid van God te bevorderen, is geen regering, maar roverij."

Nauwelijks heeft Calvijn dus gesproken, of hij meent François te zien weigeren zich af te zonderen van zijn schitterende feesten, om het oor te lenen aan de geringste van zijn onderdanen. De koning luistert naar Montmorency, naar Tournon. hij begeeft zich naar de hertogin d'Etampes; hij ontvangt zelfs kunstenaars en letterkundigen; maar die

ellendige godsdienstdrijvers nooit!
"Sire," zegt Calvijn, "keer u niet af door de verachting onzer geringheid. Gewis, wij erkennen, dat wij arm en verachtelijk zijn; voor God ellendige zondaars, voor de mens versmaad en verworpen. Zelfs, zo gij wilt, zijn wij het uitvaagsel van de wereld of nog iets verachtelijkers, zo men het noemen mocht. Ja er blijft ons niets over waarop wij voor God kunnen roemen dan zijn eigen barmhartigheid en niets voor de mensen. dan onze zwakheid!"
Doch direct richt de verdediger zich op met een zekere fierheid:
"Doelt onze leer moet hoog verheven en ongeschonden blijven, boven al de heerlijkheid en macht van de wereld. Want ze is niet de onze, maar die van de levenden God en zijn Christus, wie God tot Koning heeft gesteld, om te heersen van zee tot zee, van de rivieren tot de einden van de; aarde en wiens profeten de pracht hebben voorspeld, zeggende dat Hij koningrijken zou verdelgen hard als het ijzer en het koper, en glinsterend als het zilver en het goud."

Hier verneemt de advocaat van zijn broeders de bedenking van de vijanden. Hij ziet hen François I omringen, en niet ophouden hem te zeggen dat die lieden, ook al stellen ze het Woord Gods voorop, toch niet anders dan verkeerde bedervers zijn.
"Sire," gaat hij voort, "u kunt zelf oordelen, bij het lezen onzer Belijdenis (Zijn Institutie), hoezeer dat verwijt vol kwaadaardige laster en stoute onbeschaamdheid is. Wat is meer overeenkomstig met het Christelijk geloof dan te erkennen dat wij ontbloot zijn van elke deugd om door God bekleed te worden? ledig aan alle goed om met Hem te worden vervuld? slaven van de zonde om door Hem te worden vrijgemaakt? blind om door Hem te worden verlicht? kreupel om door Hem te worden opgericht? Zwak om door Hem te worden gesteund? in één woord ons elke stof tot roem te benemen, opdat Hij alleen verheerlijkt worde?
O, wij lezen niet dat er mensen ooit berispt zijn, omdat ze teveel geput hadden aan de bron van de levende wateren: integendeel de profeet berispt streng degenen, die droge putten hebben gegraven, welke geen water houden."

Zelfs tracht Calvijn een wanhopige poging het hart van de koning te treffen. "Beschouw, Sire," gaat hij voort, "al de delen onzer zaak. Wij zijn vervolgd; sommigen onzer worden in de gevangenis gehouden; andere worden gegeseld; andere gedwongen openbare schuldbelijdenis te doen; nog andere verbannen of ze ontkomen door de vlucht. Wij zijn in de verdrukking, worden beledigd en onmenselijk behandeld; gehouden voor verfoeilijk en vervloekt. En waarom? Omdat wij onze hoop stellen in de levenden God, en geloven *dat het eeuwige leven bestaat, in het kennen van de enige waarachtigen God en Jezus Christus, die Hij gezonden heeft.*
Toch weet Calvijn zeer goed dat de zegepraal niet gemakkelijk zal zijn. Hij heeft de priesters van nabij gezien, zo in de hoofdstad, als in de mindere steden en in de dorpen. Hij meent het geschreeuw te horen van de pastoors in hun kerspelen en van de monniken in hun kloosters. Willende dus de koning inlichten, doet hij dat op een wellicht enigszins scherpe wijze, naar de stijl van die tijd.
"Waarom strijden onze tegenstanders," zegt hij, "met zulk een strengheid en hevigheid voor de mis, voor het vagevuur, voor de pelgrimstochten en dergelijke nutteloze dingen? Omdat de buik hun God en de goede keuken hun godsdienst is. Omdat, hoewel enige lekker eten en andere armoedig leven van korstjes brood, ze toch allen uit een zelfden pot leven, die zonder die takken ("de mis en het vagevuur) niet alleen verkoelen zou, maar geheel zou bevriezen."

Calvijn wist echter zeer goed dat de vijanden, die waarlijk gevaarlijk waren voor de Hervorming, niet die priesters en monniken waren, welke Erasmus en zoveel andere zo menigmaal hadden gegeseld tot groot vermaak van de koning. Hij meende te zien hoe Montmorency, trotse edelen, de kardinaal van Tournon en zijn gedienstigen, geslepen doctoren, de kamer van de koning binnentraden, en daar hun trouweloze beschuldigingen uitbrachten.
"Ik hoor," zegt hij, "hoe ze onze leer *een nieuwe* noemen. Zeker, ik twijfel niet, of ze is nieuwe voor hen, aangezien Christus zelf en Zijn Evangelie hun geheel nieuwe zijn. Maar hij die weet dat de prediking van Paulus oud is, namelijk dat Christus is gestorven voor onze zonden en opgewekt tot onze rechtvaardigmaking, vindt niets nieuws bij ons. Wel is ze lang verborgen en onbekend gebleven. maar die misdaad moet geweten worden aan de goddeloosheid van de mensen. En thans nu ze ons door de goedheid van God is wedergegeven, moet ze ten minste in baar oud gezag aangenomen worden."
Hier houden de tegenstanders vol; ze beweren dat de oude leraars van de Kerk op hun hand zijn. Dit was het sterkste bewijs in de ogen van François die een zekere eerbied voor de oude Christelijke letterkunde wilde tonen. Calvijn kent de geschriften van die leraars, hij heeft ze dag en nacht bestudeerd te Angoulême, te Parijs en te Bazel.
"Het is de Kerkvaders gebeurd, hetgeen met alle mensen gebeurt; ze dwalen. Die goede en gehoorzame zonen (Roomse monniken) vereren de dwalingen van de Vaders, en verzwijgen het goede dat ze geschreven hebben, zozeer dat het schijnt alsof ze geen groter zorg hebben dan de onreinheden onder het goud bijeen te zamelen. En dan vervolgen ze ons met veel geschreeuw, als aanranders van de ouden. Wel ver dat wij hen verachten, kunnen wij uit hun getuigenissen het grootste deel van hetgeen wij nu zeggen, bewijzen. Doch die heilige mannen verschillen vaak van elkaar en spreken elkaar soms tegen. Ze mogen over ons niet heersen. Christus alleen moeten wij geheel en onvoorwaardelijk gehoorzamen. Waarom nemen onze tegenstanders niet de apostelen tot hun vaders, daar het toch van hen alleen en van geen andere verboden is de palen te verzetten? En zo ze willen dat de grenzen van de vaders geëerbiedigd zullen werden, waarom gaan ze die dan zelf te buiten en wel zo onbeschaamd, als hun dat behaagt?"

Nog meer, Calvijn bedient zich van die vaders; hij vreest ze niet; integendeel hij roept hen in. Hij doet hen allen verschijnen, voor de koning heengaan en getuigenis afleggen tegen de leringen van Rome.
De Kerkvader Epifanes heeft gezegd, dat het een groot verfoeisel was, dat men in de bedehuizen van de Christenen een beeld van Christus en van enige heilige zag.
De paus Gelasius heeft gezegd, dat de zelfstandigheid van brood en wijn in het Sacrament van het Avondmaal blijft, gelijk de menselijke natuur blijft in onze Heere Jezus Christus, verbonden met zijn Goddelijk wezen.
De vader Augustinus, noemt de gedachte vermetel om een leer te verkondigen zonder duidelijke bewijzen uit de Schrift.
"De vader Paphnutius heeft vastgesteld, dat het huwelijk aan de bedienaren van de godsdienst niet mocht verboden worden, en dat de kuisheid bestond in het hebben van een wettige vrouw.
"Augustinus heeft nog gezegd, dat de Kerk niet boven Christus moet gesteld worden, omdat terwijl de kerkelijke rechters mensen zijn, en ziel kunnen bedriegen, Christus zelf immer zegt.
O, indien ik al de punten wilde opsommen waarin de leraars van Rome het juk van de vaderen afwerpen, - hoewel ze beweren hun gehoorzame kinderen te zijn, maanden en

jaren zouden nodig zijn om die lange rede uit te spreken. … En dan verwijten ze ons nog dat wij de oude palen te buiten gaan!

Calvijn vergeet niet dat hij tot een koning spreekt. Getroffen door de toestand waarin de wereld zich bevindt in dit plechtig ogenblik, toen men oude bijgelovigheden en een nieuwe scepticisme, oude wanorde en nieuwe onzedelijkheden, eerzucht, krijg, verwoesting zag door elkaar woelen, vraagt hij luide om herstel. En in de overtuiging dat de Hervorming alleen de maatschappij kan redden, roept hij uit:
"Vele zeeën van rampen overstromen de aarde. Veel nieuwe pestilentiën verwoeste de wereld. Alles valt in puin. Men moet wanhopen aan de menselijke zaken, of er orde in brengen, zelfs door geweldige maatregelen. En toch verwerpt men het middel. O zeker, de eeuwige waarheid Gods moet alleen gehoord worden in het Koningrijk van God! Tegen haar helpen noch voorschriften, noch langdurige gewoonten, noch oude gebruiken, noch enige samenspanning, welke ook."
"Maar de Kerk." Zeiden de tegenstanders. "Indien wij de Kerk niet uitmaken, waar was ze dan vóór ons? "
"O," antwoordt Calvijn, "hoe menigmaal was de Kerk verduisterd, zonder gedaante; verdrukt door oorlogen, opstanden, ketterijen. Berispt Hilarius niet degenen die, verblind door een onzinniger eerbied, niet opmerkten welke dodelijke krankheden soms onder een schoon uiterlijk woedden. Gij zoekt de Kerk van God in de fraaiheid van de gebouwen. Maar weet gij dan niet, dat de Antichrist daar zijn zetel moet hebben? De bergen, de bossen, de meren, de gevangenissen, de woestijnen; de holen, zijn in mijn oog veiliger en van beter gehalte; want daar hebben de vervolgde profeten geprofeteerd. Daar God zag, dat de mensen niet gehoorzaam wilden zijn aan de waarheid, heeft hij toegelaten dat ze begraven werden onder diepe duisternis en dat de gedaante van een wezenlijke Kerk weggedaan werd, hoewel Hij hier en daar de verstrooiden en verborgenen, die Hem toebehoorden, bewaarde. Zo gij, Sire, een ogenblik uw tijd wilt nemen om mijn onderrichtingen te lezen, dan zult gij duidelijk inzien, dat hetgeen onze tegenstanders Kerk noemen niets is dan een akelige hel, een slachtplaats van de ziel, een pekkrans, een vernieling."

Terwijl eindelijk onze jonge doctor wist dat de kardinalen gedurig tot François zeiden: "Zie eens hoeveel beroeringen, onlusten, muiterijen de prediking van die leer ten gevolge heeft gehad!" geeft hij op die onbestemde beschuldiging een antwoord, dat iets origineels en treffends in zich heeft.
"Nooit," zegt hij, "Wordt het Woord van God op de voorgrond gesteld, zonder dat Satan ontwaakt en vertoornd wordt. Voor enige jaren, toen alles begraven was in de duisternis, speelde die vorst van de wereld met de mensen naar welgevallen, en gelijk een Sardanapalus deed hij ongestoord zijn wil. Wat kon hij doen anders dan spelen en schertsen, dewijl hij toen in gerust bezit was van zijn koningrijk! Maar sinds het licht van boven de duisternis heeft verdreven, is de vorst dezer wereld eensklaps uit zijn traagheid ontwaakt en heeft de wapenen opgenomen. Hij heeft eerst geweld gebruikt om de waarheid te onderdrukken; daarna gebruikte hij list om haar te verduisteren en te verdoven. O, welk een verkeerdheid liet Woord Gods te beschuldigen van de oproerigheden welke de dwazen en zinnelozen tegen hetzelve aanstoken!"
"Nee, Sire! niet wij verwekken onlusten; ze doen het die de kracht van God wederstaan. Is het waarschijnlijk dat wij, wier mond nooit een oproerig woord heeft uitgesproken, wij die onder uw scepter steeds stil en vreedzaam hebben geleefd, toen het voornemen beraamden de rijken omver te werpen? Zelfs nu wij verjaagd zijn, houden wij niet op God te bidden voor de voorspoed uwer regering.

Zijn er, die onder de dekmantel van het Evangelie, beroerten verwekken, die hun vleselijke loszinnigheid willen verbergen onder de schijn van de vrijheid en de genade Gods voorop te stellen, er zijn wetten en strafbepalingen om die overtredingen te straffen. Maar het Evangelie van God worde niet gelasterd door de kuiperijen van de bozen."

Calvijn eindigt zijn opdracht aldus: "Sire, ik heb u de goddeloosheid onzer lasteraars aangetoond. Ik heb uw hart willen week maken, opdat gij onze zaak mocht aanhoren. Ik hoop, dat wij uw gunst weer mogen winnen, indien het u behaagt zonder toorn deze belijdenis te lezen, welke onze verdediging is voor Uw Majesteit. Maar indien de kwaadwilligen uw oren beletten om te horen, indien de beschuldigden geen gelegenheid hebben om zich te verdedigen; indien onstuimige woede, zonder dat het door U belet wordt, steeds hun wreedheid oefenen door gevangenis, geseling, pijnbank, onthoofding, brandstapels. dan zullen wij als, schapen ter slachtbank bestemd, tot het laatste uiterste gebracht zijn. Maar ook dan nog zullen wij onze zielen bezitten in onze lijdzaamheid en de sterken arm des Heeren verbeiden. Die zal gewisselijk op zijn tijd werken. Hij zal gewapend verschijnen, om de armen te verlossen uit hun verdrukkingen en de verdrukkers te straffen, die nu nog zo stout zich verheffen.
De Heere, de Koning van de koningen, moge uw troon in rechtmatigheid, en uw zetel in billijkheid vaststellen."

Dit is de inhoud van die treffende en edele pleitrede, welke een man van slechts zes en twintig jaren toen aan de koning van Frankrijk opdroeg. Hij hoorde in de verte de smartkreten van de slachtoffers, en in zijn ziel bewogen door medelijden en verontwaardiging, verscheen hij als een smekeling voor de wellustige vorst, die hen ter dood bracht.
Nadat hij deze rede van een zeldzame welsprekendheid had geëindigd, stelde Calvijn de datum Bazel, de eersten dag van Augustus vijftien honderd vijf en dertig. (1-8-1535)
Daarop spoedde hij zich zijn manuscript te doen drukken.

Te Bazel stond een huis, gelegen op de hoogten van St. Pieter, dat de naam had in de zwarten beer; daar bevond zich een drukkerij toebehorende aan Thomas Plater uit Walliserland. Calvijn kwam daar dikwijls. Plater, met Myconius te Bazel gekomen, zoals wij gezien hebben, was er eerst van student leraar geworden; later had het "veel geld dat de drukkers verdienden," bij hem de lust opgewekt om het te worden.
Toen Calvijn een uitgever zocht voor zijn Institutie werd Plater hem aanbevolen door de geleerden Grynée. Hij had dan ook de eer om de *Christelijke Institutie* te drukken; van toen af kwam Calvijn met die zonderlingen man gedurig in aanraking. Toen enige jaren later Félix Plater, de zoon van Thomas, op reis was naar Montpellier om in de geneeskunde te studeren, en door Genève trok, noemde Calvijn, wie hij een brief van zijn vader bracht, hem mijn Félix, en ontving hem met grote hartelijkheid. "Ik hoorde hem Zondag morgen preken , zegt de jonge man in zijn gedenkschriften; er was een grote menigte volks vergaderd."
Het was, gelijk wij zeiden, in Augustus 1535, dat Calvijn zijn adres aan de koning François I aan Thomas Plater te drukken gaf.
(Eigen levensbeschrijving van Félix Plater, de zoon van Thomas.)
Hij had het in het François geschreven en de Franse uitgave draagt de dagtekening van 1 Augustus; maar hij vertaalde het al direct in het Latijn en voleindigde dat werk

omstreeks de 23ste van die maand, de datum van de Latijnse uitgave. Het is waarschijnlijk dat die opdracht aan François I in beide talen werd gedrukt, en dat de Franse de koning werd toegezonden en de Latijnse aan de Duitse geleerden, in September 1535.

Ontving François I deze brief? Verleende hij het oor aan die bewonderenswaardige pleitrede? Zeker is het dat zijn hart niet vertederd werd. Zelfs is het mogelijk, dat de vermaken en de staatkundige zorgen de vorst zo zeer bezig hielden, dat hij direct die brief van een van zijn armste onderdanen ter zijde legde. Nochtans belet niets om aan te nemen dat de koning hem gelezen heeft; alleen de stijl toch was de blik van een vorst waardig.
De vrienden van Calvijn en deze zelf hadden veel verwachting van de kennisneming van dat stuk door de koning. "Indien hij deze uitnemende brief wilde lezen," zei een hunner, "dan zouden wij ons zeer bedriegen, indien niet dat onbeschaamde Babylon een dodelijke wonde werd toegebracht."
Maar hoe was een eerzuchtig, trouweloos en lichtzinnig vorst in staat, om de edele gedachte van de Hervormer te verstaan?
Toen Calvijn zijn beroep op François I te Bazel had uitgegeven, en wellicht de correctie van de drukproeven van de Institutie had voltooid, dacht hij er aan om die stad te verlaten. Die uitgaven zouden opgang maken, men zou te weten komen dat de gast van Catharina Klein de schrijver was; Calvijn zou omringd en gevierd worden. "Mijn doel is niet geweest om mij te vertonen en beweging te verwekken," zei hij. "De vrees dus om bekend te worden drong hem tot wegreizen.
Toch had hij andere redenen om Bazel te verlaten; hij gevoelde zich tot Italië getrokken.

Kort daarna, de 23sten Augustus 1535, "nadat Calvijn voldaan had," zegt Theodorus Beza, aan zijn verplichting jegens zijn vaderland" vertrok hij met du Tillet, aldus de lofspraak, de dankbetuigingen en de goedkeuringen ontvliedende, gelijk een ander de bedreigingen en de beledigingen zou vlieden.
De beide vrienden reden naast elkaar voort. Hun reisroute is ons niet bewaard gebleven. Ieder weet dat er verscheiden plaatsen zijn waar men de Alpen overtrekt, maar die welke Calvijn koos, is ons onbekend, evenals die van Hannibal, welke gewis belangrijker was. Men heeft gemeend dat de reizigers aan de oevers van het meer van Genève kwamen. Indien ze door Zwitserland trokken, en zich voorstelden de St. Bernard over te trekken, gelijk een manuscript van de zeventiende eeuw zegt, of wel de Simplon of de berg Cenis, dan zou Calvijn zich inderdaad toen voor de eerste maal aan de oevers van het schone meer hebben bevonden. Hoe het ook zij, hij zou de Alpen overtrekken.
"Hij verlangde," zegt ons Beza, "de hertogin van Ferrara, een vorstin van een voorbeeldige deugd, te leren kennen."

Maar nog andere redenen drongen de jonge Hervormer. Hij wilde Italië zien: Italia salutanda, zegt ons zijn vriend. Dit verlangen om Italië te begroten, zo algemeen bij de bewoners van het overig Europa, van de tijd af toen Rome als Republiek de volken aan zich onderwierp, en dat nog heden ten dage bestaat, ondervond Calvijn gelijk ieder ander.
Maar wat ging hij daar zoeken? Terwijl hij de Alpen overtrok, en voor het eerst die onmetelijke ijsvelden en die eeuwige sneeuwbergen aanschouwde, welke waren de gedachten die hem vervulden? Er was toen sprake van een concilie; was die

gebeurtenis, die spoedig ophanden scheen, enigszins de aanleiding tot de reis? Ziende dat Vergerio zich van Italië naar Duitsland begaf, om daar de heerschappij van de paus te bevestigen, was het wellicht Calvijns voornemen zich van Zwitserland naar Italië te begeven om haar te bestrijden? Of wel, aangetrokken door de bijna Evangelischen roem van Contarini, Sadolet en andere prelaten, begeerde hij zich met hen te verstaan? Gevoelde hij behoefte dat pausdom van nabij te zien, met hetwelk hij zijn ganse leven lang te doen moest hebben, en stelde hij zich voor om evenals Luther haar ergernissen en misbruiken van nabij te beschouwen? Wilde hij het Evangelie weder brengen in datzelfde land waar Paulus het gebracht had? Of werd hij alleen getrokken door klassieke herinneringen, door de letterkunde en de beschaving van dat vermaarde land?
Gewis, er was een weinig van dat alles in het verlangen van Calvijn. Hij wilde het land van de helden, van de martelaren, van de letteren, van Renée de Ferrara en van de pausen zien. Italia salutanda.
Doch zijn hoofdgedachte was, buiten enige twijfel, om de beginselen van de Hervorming te onderwijzen, om aan Italië te verkondigen dat Christus de zonde had te niet gedaan en. De toegang tot de hemelse Vader geopend voor alle zielen die Hem zoeken. Een Katholiek geschiedschrijver zegt, dat de jonge Hervormer "het plan had gevormd om de volken, welke het dichtst de pauselijke zetel omgaven, van de gehoorzaamheid des pausen af te trekken." Er is overdrijving in dat woord; doch de grond van de gedachte is waar.

Calvijn trekt dus de stromen over; hij komt in de opgaande vlakten van de Alpen; hij beklimt die hoge bergen, welke onoverkomelijke muren schijnen; hij nadert met moed die Italiaanse streken waar de mannen van de hervorming weldra in hun bloed zullen gesmoord worden, waar de vervolging, en misschien de dood hem wacht.
Toch gaat hij voort. Men zou zeggen, gelijk een geschiedschrijver, dat hij als Mithridates Rome in Rome wil overwinnen.

Wij laten hem voor het ogenblik daar en keren ons naar die streken waarheen hij, opnieuw de Alpen overtrekkende, zich zal begeven na de gevangenissen van Italië te zijn ontkomen.
Wij richten ons, na enige omliggende gedeelten te hebben bezocht, naar die stad, welke met kracht worstelt tegen de bisschoppen en de vorsten, waar moedige voorlopers hem de weg zullen banen, en die door de flambouw welke God daar eenmaal, door de dienst van Calvijn, zal ontsteken, het machtigste brandpunt zal worden van de Europese Hervorming.

GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE dAUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christusregering verkeert slechts de nieuwe mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

VIJFDE BOEK

De strijd van de Hervorming in Zwitserland

AMSTERDAM,
B. BLANKENBURG JR.
1869.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016

VIJFDE BOEK.
De strijd van de Hervorming.

EERSTE HOOFDSTUK.
DE STRIJD IN WAADLAND. (1531.)

Het nut van de strijd. Er is een bevrediging nodig. Stilstand, daarna nieuwe strijd. Waadland en Genève. Willem Farel. Zijn beschrijving. Grootheid van de oorsprong van de Hervorming. De veldheer bereidt zijn veroveringen voor. Fabri begeeft zich tot Farel. Farel wil naar de kampplaats terugkeren. Orbe en de koopman in aflaten. Farel predikt de vergeving des Heilands. De broeder Michel tegen hem aangehitst. Zijn eerste en tweede preek. Tegenspraak van Hollard. Men werpt zich op hem.

TWEEDE HOOFDSTUK.
SAMENZWERINGEN VAN VROUWEN TEGEN DE HERVORMING EN PREDIKINGEN VAN FAREL. (1531.)

De schout van Bern komt te Orbe. De monnik in de gevangenis en Romain vervolgd. De vrouwen slaan hem. Tussenkomst ten gunste van de monnik. Farel komt te Orbe. Oproer en verlating. Samenzwering en aanval van de vrouwen. Verhoor van de broeder Michel. Michel losgelaten. Farel predikt. Zonderling gehoor. Processie en prediking. Farel predikt over biecht, aflaten, boetedoeningen, beelden en werelddienst. Farel is niet toegevend wat het leraarsambt betreft

DERDE HOOFDSTUK.
EEN nieuwe HERVORMER EN EEN BEELDSTORMER (1531.)

Pieter Virèt gaat naar Parijs. Bekeerd zijnde, komt hij te Orbe terug. Zijn strijd. Bekering van zijn ouders. Parel Viret. Virèt predikt te Orbe. De Petrus, de Paulus en de Johannes van Zwitserland. Bekering van Elizabeth d'Arnex. Bekering van oenen priester. Het heilig avondmaal te Orbe. Al de beelden stuk geslagen. De priesters gevangen genomen. De baanderheer doet een beroep op het volk. De priesters losgelaten en de beeldstormers in de gevangenis

VIERDE HOOFDSTUK.
DE VELDSLAGEN VAN GRANDSON. (1531 en 1532.)

De ziekte van de beuzelachtige vraagstukken. Wijsheid van Farel. Hoe hij arbeiders roept. Oorlogskreten van de Hervormers. Farel trekt ten strijde. Slag bij Grandson in 1476. Farel misleid door de Franciscanen. Strijd in het Benedictijner klooster. De kerken geopend voor de Hervormers. De Hervormers in de gevangenis. Beledigingen en predikingen van een monnik. Een nieuwe strijd gaat ontstaan. De twee monniken op schildwacht. Samenspanning van de vrome vrouwtjes en bekoeling van de monniken. De kersfeesten te Orbe. Ongeregeldheden van de Katholieken. Kerkvergadering van de Hervormden. Eerste daad van godsdienstvrijheid

VIJFDE HOOFDSTUK.
DE WALDENZEN VAN ITALIË.
(1526 tot October 1532.)

De Waldenzen doen onderzoek naar de Hervorming. Morel en Masson bij Oeco-

lampadius. De Antichrist. Oorsprong van de Waldenzen. Huwelijk. Arbeid. Mis. Natuurlijke krachten. Broederlijke genegenheid van Oecolampadius. Voorstel van een synode. Vervolging van de Waldenzen. Gevaren voor Farel. Farel schrijft aan de Fransen en vertrekt. Hij komt in de valleien. Gesprekken. De synode wordt geopend. De verkiezing. De werken. Recht door zee. Geschillen over de mate van toegeeflijkheid. Overeenstemming van de Waldenzen en. Hervormers. Oude Waldenzische handschriften. De vertaling van de Bijbel wordt besloten. Farel wil naar Genève gaan.

ZESDE HOOFDSTUK.
PLANNEN VAN de KEIZER, VAN de HERTOG VAN SAVOYE BISSCHOP TEGEN GENÈVE. (1530 tot 1532)

Bellegarde komt te Augsburg. Hij verkrijgt gein de keizer te Augsburg. Eerst Duitsland Beslissing van de keizer. Rede van Bellegarde. Plan van Bellegarde tegen Genève. Revolutionaire maatregels. De bisschop handelt anders. Hij zendt Machard naar de bisschop. Zijn voortdurende onrust. Hij wil zich boos maken. Zijn ontevredenheid op R. Hugues. De keizer geeft aan Genève bevel de secte uit te roeien. De Zwingli van Genève

ZEVENDE HOOFDSTUK.
DE HERVORMERS EN DE HERVORMING BINNEN GENÈVE. (October 1532.)

Farel spreekt met Olivetanus. Parel vertoont zich aan de Hugenoten. Voldoening en spijt. De Hugenoten gaan Farel horen. Wat hun ontbrak. Parel en zijn hoorders. Ontroering in de stad. Tweede prediking, de uitwerking daarvan. De vrouwen van Genève zijn de Hervorming vijandig. de Raad is verdeeld. Farel verschijnt voor de raad. De naam van Bern beschermt hem. De bisschoppelijke raad beraadslaagt. Samenzwering tegen Parel. Farel voor de priesters gedagvaard. Hij begeeft er zich met vreugde heen.

ACHTSTE HOOFDSTUK
DE HERVORMERS WORDEN UIT GENÈVE VERJAAGD. (October 1532.)

Farel verschijnt voor de priesters. Rede van de officiaal. Kerkelijk rumoer. Antwoord van Farel. Woest toneel. De syndicus Hugues komt tussen heide. Farel moet een kwaden dood sterven. Een soldaat schiet op Farel. Farel uit Genève verbannen, Storm. Een priester wil Farel doorsteken. De magistraten beschermen hem. Vertrek van Farel.

NEGENDE HOOFDSTUK.
REIS NAAR DE VALLELTEN VAN PIEMONT EN STRIJD IN HET LAND VAN NEUECHATEL. (In het laatst van 1532.)

Farel wil Froment naar Genève zenden. Herinneringen aan hun gemeenschappelijke gevaren. Olivetanus uitgenodigd om de Bijbel te vertalen. Hij vreest de vitters. Olivetanus vertrekt naar de valleien. Een onherbergzame vrouw. Olivetanus en zijn drie vrienden worden ziek. Een monnik van St. Bernard. Olivetanus in de valleien. Neufchátel. Twee soorten van dienst. Een strijd in de kerk. Besluit van de raad. Een vreemdsoortig kersfeest. De pastoor maant tot de strijd aan. Een kerspreek. Een onderwerp van openlijke redetwist. Le Locle. De ossen van Brenets.

TIENDE HOOFDSTUK.
DE SCHOOLONDERWIJZER EN CLAUDINE LEVET.

(November en December 1532.)

Froment vertrekt naar Genève. Wordt eerst slecht ontvangen. Wil Genève weer verlaten. Hij wordt schoolonderwijzer. Zijn uitnodigingen. Grote opgang. Froment leert. Verschil tussen Rome en de Hervorming. De betoverden. Paule neemt Claudine mede naar de tovenaar. Claudine kruist zich en luistert. Zij sluit zich drie dagen en drie nachten op. Haar geweten vindt de vrede. Samenspreking van Claudine en Froment.

ELFDE HOOFDSTUK.
DE KERK WORDT GEVORMD. VOOR EN TEGENSTANDERS.
(Van 13 tot 31 December 1532.)

Toorn van de bisschop. Voortgang van het Evangelie. Claudine legt haar sieraden af. De dames te Genève. Bekering van verscheiden harer. Kleine vergaderingen. De kerk zonder vorm en de kerk gevormd. Een monnik predikt het Evangelie. Th. Moine en een preek in de Magdalenakerk. Vier Hugenoten vragen een dispuut. Het dispuut met de vicaris. Priesters met de degen in de vuist. Oproer in de nabijheid van de Magdalenakerk. De pastoor van St. Germain. Verbod aan Froment om te prediken. De St. Sylvesteravond.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
DE PREEK OP HET PLEIN MOLARD.
(Nieuwjaarsdag van 1533)

Menigte volks in het gouden kruis. Froment naar de Molard gevoerd. Hij nodicht het volk uit tot bidden. Het gebed op de Molard. De tekst. Men moet voorzichtig zijn als de slangen. de Raad wil Froment doen gevangen nemen. De pest. De paus en de valse profeten. De rechter is God. De tekenen van de valse profeten. Wie zijn zij? de Raad besluit te handelen. De soldaten komen. Men voert Froment weg. Froment bij Perrin. Moeilijke stand van zaken. De oudste godsdienst. Froment een wever. Men wil Froment in de Rhóne werpen. Hij verlaat Genève. Een komeet.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
DE HEILIGE SCHRIFT EN HET AVONDMAAL TE GENÈVE.
(Januari en Februari 1533.)

De prediker Boequet wordt weggezonden. Baudichon de la Maison-Neuve. De Evangelische vergaderingen. Tweeërlei Protestantisme. Olivetanus spreekt de Kerk aan. Zijn arbeid met de Bijbelvertaling. Het woord en het sacrament. Guèrin. Eerste avondmaal in Pré-l'Evéque. Guèrin weggejaagd. De twee winden.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
HET ONTSTAAN VAN DE KATHOLIEKE SAMENEWERING,
(IN DE VASTEN VAN 1533.)

Vertoog en verbanning van Olevitanus. De kerkelijke partij bereidt zich voor. De la Maiso-Neuve te Bern. Bern vraagt vrijheid van godsdienst. Twee honderd katholieken voor de raad. Zij vragen om recht. Beweging tegen de Lutheranen. De samengezworenen vergaderen. Redevoeringen van de hoofden. De Katholieken verenigen zich in de St. Pieterskerk.

De Hervormden bij de la Maison-Neuve. Goulaz en Vandel vermanen tot vrede. Vendel vermoord.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
EERSTE AANVAL GEWAPENDERHAND VAN DE KATHOLIEKEN TEGEN DE HERVORMING. (28 Maart 1533.)

De katholieken bereiden zich tot de strijd. De vaandels van de koning rukken aan. De benden worden gevormd. Alarm geroep: Grijpt de Lutheranen! Men schikt zich op de Molard in slagorde. Drie andere benden. De artillerie en de banier. Gebeden van de zusters. Beweging in de stad. Een wrede echtgenoot. Vrome afzondering van de Evangelischen. De kinderen en de vrouwen bereiden zich tot het gevecht. Vooruit! Bij de la Maison-Neuve. Vertroosting en gebed. Strijd tussen Philippe en Bellessert. Die van St. Gervais trekken weg. Claudine Levet door de vrouwen achtervolgd. De bende van Veigy verandert van richting. De Hervormden stellen zich in slagorde. Zij plaatsen de kanonnen. De trompet wordt geblazen. Tranen uit gebeden

ZESTIENDE HOOFDSTUK.
WAPENSTILSTAND TUSSEN DE BEIDE PARTIJEN. (Van 28 Maart tot 4 Mei 1533.)

Bemiddeling van de Freyburgers. Hun rede tot de syndicussen en de priesters. Rede tot het volk en van het volk. De twee partijen treden in onderhandeling. Vreugde en gemor. Plan van verzoening voorgelezen door de kapiteins. Wordt aangenomen. Een Dominicaan bezingt de overwinning. Het avondmaal van witten donderdag. Spotternijen en schrik van de katholieken. De Dominicaan in de St. Pieterskerk. De syndicus du Crest vertrekt naar Bern. De la Maison-Neuve begeeft er zich ook heen. Zijn rede tot de Raad van Bern. De syndicus verstomt

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.
TWEEDE AANVAL WAARBIJ HET HOOFD van de KATHOLIEKE PARTIJ GEDOOD WORDT. (4 Mei 1533.)

Zotteklap. Enige Hugenoten vertrekken naar Lyon. Het feest van de heiligen zweetdoek. Belangrijkheid van de strijd. Lijst van de feiten te Genève. Een wandeling wordt veranderd in oproer. Een dienaar van de geestelijkheid. De jonge De Versonay. Wernli staat op om te strijden. De noodklok. Beslissend ogenblik. Oproeping van Wernli. Zijn eerste uitdagingen. Nachtelijk gevecht. Wernli handgemeen met de Hugenoten. Zijn dood. De nacht

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.
MEN TRACHT de DOOD VAN de KANUNNIK TE VERGELDEN DOOR DE UITROEIING van de HERVORMING. (Van 4 Mei tot 1 Juli 1533.)

Men verzamelt zich om de dode. Toorn van zijn vrienden. Men begraaft hem. Een wonder. Men bereidt zich tot het uitroeien van de Hervorming. De bisschop te Arbois. De paus beveelt hem naar Genève terug te keren. Hij besluit daarheen te gaan. De Mamelukken dringen de bisschop. De afgevaardigden van de Raad doen hetzelfde. Twee overwinningen te behalen. Freyburg vraagt vervolging. Bern stelt de vrijheid voor. De dag van 27 Mei 1533.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.
DROEVIGE ONTKNOOPING.
(Van 1 tot 10 Juli 1533.)

Men bereidt alles voor de ontvangst van de bisschop. Hij komt. Tachtig bisschoppelijke. De gedaante van Genève verandert. Processie en algemeens raadsvergadering. De bisschop hij de algemene raad. Beweging. De syndicussen in de grot. De charters werden de bisschop voorgelegd. Plannen van de bisschop. Verbanningen. Namen van de verbannenen. Trouweloze list. Vlucht van sommigen. Hugenoten en Evangelischen worden gegrepen. Jaquéma in de gevangenis gezet voor haar man. Vrees van de bisschop. Vreemde vraag. Levet vlucht. Hij wordt vervolgd. Opgesloten te Gaillard. Verschillende geruchten. De kerkvoogd wil de zaak tot zich trekken. Men wil vechten. De moed van de inwoners van Genève. De ouden van de oude tijden. Zij verschijnen voor de vorst. De wet en de oude getuigen. Vastberadenheid van de mannen van Genève. De Freyburgers eisen wraakneming. Rede van G. Wernli. Weigering van de Twee Honderd. Wereldlijke macht van de geestelijkheid. Tegenstand aan de willekeurige macht. Vraag van de syndicussen. De gevangenen in de kerker. Ongeduld van de Mamelukken. Curtet omgebracht. Troepen om de stad. De toekomst wordt dreigend. Genève en Calvijn. Zegepraal en smart. Hoop.

VIJFDE BOEK.

DE STRIJD VAN DE HERVORMERS

EERSTE HOOFDSTUK

De strijd in Waadland.
(1531.)

Strijd, staatkundige of godsdienstige, is de normale toestand van de maatschappij en het leven van de geschiedenis. De noodzakelijkheid daarvan uit het Christelijk oogpunt is aangetoond door het hoogste gezag: Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard heeft de Heiland van de mensen gezegd; en een van zijn discipelen, zestien eeuwen later de gedachte zijns Meesters ontwikkelende, heeft er bijgevoegd: "Daar het grootste gedeelte van de wereld voortdurend tegen het Evangelie strijd voert, zo kunnen wij Christus niet belijden zonder tegenstand en haat te ontmoeten."

Die gedachte zou zeer treurig zijn, zo niet de ervaring en de Schrift ons leerden, dat tegenspraak vaak een middel tot ontwikkeling is; dat de goederen, door God aan de mens gegeven, allicht versterven indien niets hen komt verlevendigen; dat de tegenstand en de beproeving, door de wijze besturing van de Goddelijke Voorzienigheid, medewerken tot de beschaving van de volken en tot bewaring van de waarheid, de zedelijkheid en het leven des Christendoms, die het van boven heeft ontvangen.

Van waar die morele invloed van de tegenspraak? Een beginsel ontvouwt niet hetgeen het inhoudt, heeft een school geleerd, dan door te stuiten op een tegenovergestelde kracht. Werkelijk wordt de dapperheid van de krijgsman verhoogd door de slagen, die hij op het slagveld ontvangt. De onbuigzame hardnekkigheid van Rome in het handhaven van al de misbruiken, vuurde Luther aan om tact kracht de grote beginselen van de Hervorming te ontvouwen. Te Otetivo eindelijk, leerden de Hugenoten zuchten naar de vrijheid en een betere godsdienst, omdat ze gedurig in botsing kwamen met een verachtelijk despotisme in de Staat en een onverbeterlijk bederf in de Kerk.

Nochtans is het niet genoeg dat er tegenspraak zij, er moet ook later verzoening plaats hebben. De dubbele tegenstand van de Hugenoten tegen de burgerlijke en godsdienstige geweldenarij, hoewel edelmoedig, zou toch verloren zijn gegaan door zijn buitensporigheden, en zou Genève ten verderve geleid hebben, indien de tegenstand niet later gematigd was geworden. Het was niet goed voor de staat, dat "niemand wilde gehoorzamen." Het was niet goed voor de godsdienst, dat de tegenstand tegen het pausdom daarin bestond, dat men onder de mis de kerk doorwandelde. De nieuwere tijden hadden van het begin aan het gezag nodig te midden van een vrij volk, en de zuivere leer te midden van een levende kerk. God gaf beide zaken aan Genève, en Hij deed het bepaaldelijk door de Hervorming.

Evenwel men neme zich in acht van in zake van schikking niet te ver te gaan! De Hervorming moest geen concessies doen aan het pausdom. Waar ze die verleidelijke helling gevolgd is, heeft ze haar zuivere hoogten verlaten, en is vervallen in. ondiepten, welke haar zuiverheid, ja haar bestaan zelfs in gevaar hebben gebracht.

Maar dit is de verzoening, welke toen moest plaats hebben, en die nog in de tegenwoordige Christenheid moest beproefd worden. Tussen het negatieve Protestantisme en het Rooms Katholicisme staat een grenspaal. Het Evangelie moet

van een zijde aan het negatieve Protestantisme geven wat het mist; van de andere kant moet het aan het Rooms Katholicisme ontnemen wat er in dit laatste verkeerd is. De Hugenoten, gedeeltelijk althans, werden in de stad van Calvijn veranderd door de grote beginselen van de Hervorming. Door de krachtige werking des Evangelies werd die kleine stad, vroeger slechts een vlek van de Alpen, wonderlijk van gedaante veranderd, en werd in Europa de hoofdstad van een grote mening.

Toch heeft een omstandigheid haar toekomst in gevaar gebracht. De Hervorming zegevierde, maar niet zonder zwakker te worden, want een vals zwaard werd in de strijd gebruikt. "Zo iemand in de loopbaan strijdt, hij wordt niet gekroond tenzij hij wettelijk gestreden hebbe."
Calvijn verstond beter dan de andere Hervormers de geestelijkheid en de onafhankelijkheid van de Kerk; en toch liet hij zich langs de algemene helling afglijden, hij nam zijn toevlucht tot de wereldlijken arm om de tucht te handhaven en kon de dood van Servet niet verhinderen. Die noodlottige brandstapel deed meer kwaad aan de waarheid dan aan de leugen. Van toen af verloor de leer iets van haar macht; een vlek bezoedelde haar vaandel, en de dwaling maakte er gebruik van om te sluipen in de rijen van hen, die geroepen waren haar te bestrijden. Men zag uitstekende vernuften de keringen van de Hervorming verlaten, grotendeels wegens de burgerlijke onverdraagzaamheid, welke hen wilde verdedigen. Een meer of minder schuldige stilstand volgde aldus op de krachtige werkzaamheid en de edele strijden van de oorspronkelijke tijden van de Hervorming. Er had geen strijd meer plaats om het schulduitdelgend kruis, het eeuwige Woord, de val, de genade, de weergeboorte. Geen worsteling meer. en derhalve geen leven meer.
De Christelijke sterkte, welke Calvijn had opgericht, twee eeuwen lang aangevallen, geschokt, gesloopt, was op het punt geslecht te worden. Gelukkig is de strijd weer begonnen, maar *een zuiver geestelijke strijd,* en die heeft de godsdienst gered.
Toen God, na in de eerste jaren onzer eeuw Europa te hebben geslagen met het geduchte zwaard van een veroveraar, en het daardoor uit een lange slaap deed ont waken, gedacht Hij aan Genève en herstelde daar, gelijk op andere plaatsen, de leer en het leven. Deze stad en de gehele Christenheid zijn nu opnieuw geroepen tot de ouden strijd, maar ook tot een nieuwe strijd, waarin het geloof moet zegevieren op radicale en volstrekte ontkenningen, welke niet alleen aan de mens de genade en de aanneming tot kinderen Gods benemen, maar zelfs de onstoffelijkheid en de onsterfelijkheid van zijn ziel loochenen.

Wij zullen niet beginnen met de worstelingen van de Hervorming te Genève; maar met die, welke plaats hadden in een land, heerlijk gelegen tussen meren en bergen, het Waadland.
Die streek was niet groot, de steden waren er weinig bevolkt, en de namen van de mannen, die daar streden, beslaan geen gewichtige plaats in de jaarboeken van de volken. Vergeten wij echter niet dat er twee geschiedenissen in de geschiedenis zijn; de een waarvan het toneel een schitterende wereld, en de andere een nederige sfeer is. In de eerste zijn de acteurs grote personen, in de laatste mensen, weinig geacht in hun eeuw. Is de grootste dezer twee geschiedenissen niet soms de kleinste? Zijn de gebeurtenissen van kleine afmeting niet wiskunstig gelijk aan de grootste? Hebben ze niet vaak een uitgebreider morele betekenis, en groter praktische invloed? Wel kan men van de worstelingen in Waadland en te Genève zeggen: Magnam, eausam in parvum locum eoncludi (Een grote zaak is besloten binnen een enge plaats.) De eenvoudige, verborgene tonelen, maar vol beslistheid en leven, welke deze

geschiedenis vertoont, hebben wellicht meer gedaan tot stichting van liet rijk van waarheid en vrijheid, dan de twisten en oorlogen van de machtige potentaten. Deze gedachte kan men zelfs te Parijs voeden. Een hedendaags geschiedschrijver schetst in zijn geschiedenis van de zestiende eeuw de treurige voortekens die hij ontdekte in de kuiperijen van het pausdom, maar hij stelt zich gerust door te zeggen: "Europa werd gered door Genève."
Al de Hervormers zijn mannen van strijd geweest; maar terwijl Luther en Calvijn bovenal voor de beginselen en leringen van de Hervorming hebben gestreden waren er andere, zoals Knox en Farel, bij voorbeeld, die meer de praktijk ter harte nemende, zich vooral voorstelden deze stad of dat land voor het Evangelie te veroveren. Allo inaimen Gods hebben ten allen tijde een dezer twee zaken ver.
Maar geen van hun heeft ze verenigd gelijk Paulus. Er waren in de "pustel twee mensen: een leraar en een Evangelist. Calvijn is de groot leraar en Farel de grote Evangelist van de zestiende eeuw geweest. Deze laatste is een van de bewonderenswaardigste mannen van de Hervorming.

In zijn jeugd Katholiek, dwepende met lichamelijke onthoudingen en kastijdingen, had Farel de zaligheid door genade omhelsd met de levendige ijver van zijn ziel, en van toen af had zich alles aan hem voorgedaan onder een nieuwe gedaante. Zijn verlangen om zijn tijdgenoten te verlichten was zeer groot, zijn hart onversaagd, zijn ijver onvermoeibaar, zijn zucht tot verheerlijking van Christus onbegrensd. Nooit hield een moeilijkheid hem tegen; nooit ontmoedigde hem tegenspoed; nooit schrikte een offer, zelfs al was het leven er mede gemoeid, hem af. Hij was geen groot schrijver; er heerst menigmaal in zijn verhandelingen wanorde en duisterheid; maar als hij sprak, was hij bijna zonder gelijken. De woorden vol geestkracht, die zijn hoorders vervoerden, waren ontleend aan de geschriften van de profeten en apostelen; zijn leer was gezond, zijn bewijzen sterk, zijn uitdrukkingen betekenis vol. De natuur vormt de dichter; de kunst vormt de redenaar; de genade van God vormt de prediker; en Farel bezat de rijkdommen van de natuur, van de kunst en van de genade. Hij hield zich niet op met het behandelen van koude of ijdele vraagstukken, maar hij richtte zich tot het geweten, en ontvouwde voor hen, die hem hoorden, de schatten van wijsheid, van heil, van leven, welke in de Verlosser gevonden worden. Vol liefde voor de waarheid en afkeer voor de leugen, verhief hij zich met kracht tegen de menselijke uitvindingen. De overleveringen van het pausdom waren in zijn ogen een afgrond van vreselijke duisternis; ook trachtte hij de zielen er uit te bevrijden om hen op de bodem van Gods Woord te brengen. Zijn mannelijke welsprekendheid, zijn levendige toespraken, zijn moedige betogen, zijn edele beelden, zijn vrije gebaren, vol uitdrukking en soms dreigend, zijn stem, die vaak als een donder klonk, zegt Thoodorus Beza, en zijn vurige gebeden sleepten al zijn hoorders weg. Zijn rede was niet een verhandeling maar een daad, evenzeer als een veldslag een daad is.
Telkens wanneer hij de kansel beklom, was het om een werk te doen. Als een dapper krijgsman stond hij steeds aan de spits van de gelederen om de aanval te beginnen, en nam altijd de slag aan. Soms nam hij door de stoutheid van zijn taal de vesting, welke hij aanviel, met geweld in; soms boeide hij de gemoederen door de Goddelijke genadegiften die hij hun aanbood. Hij predikte op de openbare pleinen, hij predikte in de kerkgebouwen, hij verkondigde Christus in de woning van de armen en voor de Raad van de volken. Zijn leven was een aaneenschakeling van gevechten en zegepralen. Telkens dat hij uitging, was het als overwinnaar en om te overwinnen.

Wel waren, gelijk wij zeiden, de steden waar hij predikte geen grote hoofdsteden.

Maar Derbe, Lystre, Berea, waar Paulus predikte, waren kleine steden, evenals Orbe, Neufchatel, Genève. Wel zijn de handelingen van de Hervorming niet de Handelingen van de Apostelen; er is tussen die hetzelfde verschil als tussen de stichting van het Christendom en zijn Hervorming; maar ondanks die minderen rang van de zestiende eeuw, hebben de werken van de Hervormers recht op de belangstelling van al degenen, die graag de nederigen oorsprong van de nieuwe bestemming van de mensheid beschouwen. Is er na de vestiging van het Christendom iets grootser dan zijn Hervorming? Zijn die zwakke bewegingen, welke plaats grijpen in de kleine kringen waarin Farel en Calvijn geleefd hebben, niet van eeuw tot eeuw groter geworden? Zijn ze niet de oorsprong van die nieuwe godsdienstige verandering, die, ondanks de snoeverij en de zegekreten van de ongelovigen, thans bij al de volken van de aarde plaats grijpt? De bron van de Rhóne is niet meer dan een watersprong, welke niemand op een andere plaats zou opmerken; maar de reiziger die stil staat tussen de bergen La Fourche en de Grimsel, aan de voet van het prachtige ijsveld dat het scheidt, kan die kleine beek niet koel aanschouwen, welke onmerkbaar uit de grond opkomende, een grote stroom zal worden.
De gedachte aan hetgeen hij zijn moet, boezemt, in die verheven eenzaamheid, de vriend van de natuur en van de geschiedenis dieper aandoening in dan die welke zijn brede en eentonige wateren verwekken bij Lyon, Heaucaire of Avignon. Daarom houden wij langer stil bij de oorsprong van de Hervorming.
Een veldheer, die een belangrijke stad wil innemen, verzekert eerst zijn stelling en bezet het omringende land; alzo deed ook Farel; hij wenste Genève voor het Evangelie te winnen, en beijverde zich vooraf de naburige bevolkingen te verlichten. Dat was ongetwijfeld gulle krijgskundige verrichting; hij dacht er alleen over om zielen te bekeren; en toch bereidden zijn werkzaamheden in de Waadlandse steden en dorpen verwonderlijk wel zijn uitwerking onder de Hugenoten voor.

Reeds zagen wij wat hij deed te Aigle, te Neufchátel en elders, thans moeten wij hem volgen in andere plaatsen dezer schilderachtige streken, ingesloten tussen de scherpe vestingen van de Alpen en de kronkelende lijnen van de Jura, en waarvan de wateren voor een gedeelte in het meer van Neufchátel, de Aar en de Rijn in de Noordzee lopen, en de andere door het meer van Genève en de Rhóne in de Middellandse zee, als een zinnebeeld van die geestelijke wateren, welke uit die zelfde heuvels voortkomende, spoedig licht en leven zouden brengen aan de volken van liet Noorden of aan die van het Zuiden.
Farel was werkeloos (een ongehoord iets) op het ogenblik dat wij hem uit de verte de verovering van Genève zullen zien voorbereiden. Gewond dicht bij Neufchátel door een oproerige menigte, was hij in een boot naar Murten vervoerd, gelijk wij reeds elders vermeld hebben. De vrienden die hij in deze laatste stad had, hadden hem met ontroering ontvangen en waakten om zijn bed.

Tot rust veroordeeld, "gekneusd, en bloed spuwende," nauwelijks kunnende spreken, sprak hij in de verborgenheid met zijn God, toen hij eens een jongen Dauphinees van een goed uiterlijk, met name Christoffel Fabri, zijn kamer zag binnentreden. Deze Fransman, van wie wij reeds een enkel woord spraken, had te Montpellier in de medicijnen gestudeerd en had daar het eerste licht des Evangelies ontvangen. Vertrokken om te Parijs zijns studiën te voltooien, had hij te Lyon de vrienden des Heeren gezien, die hem hadden medegedeeld al hetgeen te Neufchátel en elders geschiedde. Fabri was er door bewogen; en begaafd met een levendig en beslist karakter, had hij eensklaps zijn reisplan veranderd, zowel als zijn roeping en zijn leven; in plaats van

naar Parijs te vertrekken, richtte hij zich naar Genève, vervolgens naar Murten.
In deze stad aangekomen, vroeg de student naar het huis waarin Farel zich bevond; hij liet zich aandienen en werd in de kamer gebracht waar de Hervormer te bed lag. Eerbiedig hem naderende, zei hij tot hem: "Ik heb alles verlaten, familie, betrekking, vaderland, om aan uw zijde te strijden, meester Willem. Hier ben ik; doe met mij wat u goeddunkt."
Farel zag hem welwillend aan; hij leerde weldra de levendige toegenegenheid en onbegrensde ijver van de jonge man waarderen. Hij zag dat ze hetzelfde geloof, de zelfden Heiland hadden. Ongehuwd gebleven zijnde, beschouwde hij Fabri als een zoon, die God hem zond en hij had van toen af niet hem Christelijke samensprekingen, waarin hij hem zocht te vormen voor de bediening des Evangelies. Farel had hem liever altijd bij zich gehouden; doch hij beminde Christus meer dan men de meest geliefden zoon bemint; hij verzocht dan ook, na enige gesprekken vol bekoorlijkheid, de Dauphinesche bekeerling, om heen te gaan en te Neufchátel het Evangelie te verkondigen.
Fabri, die een zo spoedige scheiding niet verwacht had, riep snikkend uit: "O meester, mijn smart is heden groter, dan toen ik vader en moeder heb verlaten; zo vol liefelijkheid was de omgang die ik met u had!" Nochtans hij gehoorzaamde en ging.

Farel vergenoegde zich nooit met andere naar het strijdperk te zenden; hij brandde van verlangen er zelf heen te gaan en de hemelse Koning, wiens dienstknecht hij was, de gehele bevolking toe te brengen, welke tussen de Alpen en de Jura woonde en de taal van zijn land sprak. Hij dacht, dat wanneer dit verstandig volk, als aan de poorten van Frankrijk geplaatst, voor het Goddelijk Woord gewonnen werd, het zowel een brandpunt kon worden van waar het licht des Evangelies op het koningrijk zou vallen, als een schuilplaats waar de door François I vervolgde Christenen een toevlucht zouden vinden.
Een stad, gelegen aan de voet van de laatste hellingen van de Jura, namelijk Orbe, hield zijn gedachten bezig gedurende zijn eenzame uren te Murten. De oude stad lJrba was, zegt men, in dezelfde eeuw gebouwd als Rome en lag aan de Romeinsen weg, die van Italië naar Gallië voerde. Later op enige afstand weer opgebouwd, hadden de Franse koningen van het eerste stamhuis, gelijk de burgers van Orbe met trots verhaalden, daar een koninklijke verblijfplaats opgericht, alsof zij, na het overtrekken van de Jura, hadden uitgeroepen op het verrukkelijk gezicht van de Alpen: "Genoeg! wij zullen hier blijven." Een bergstroom uit de meren voortgekomen, welke in de hoge valleien van de Jura gevonden worden, stort zich in de reusachtige wanden van de berg, en door onderaardse en geheime gangen heenlopende, verschijnt hij weer aan de andere helling, naar de kant van de vlakte, daalt in gedurige watervallen neer, en omgeeft dan in bevallige kronkelingen de schone heuvel waarop de stad Orbe gebouwd is, omringd door wijngaarden, tuinen, boomgaarden, met alle soorten van planten en gewassen.
Een koopman van aflaten, door die rijkdommen gelokt, verkocht er toen met veel ophef vergiffenisbrieven voor alle overtredingen. Farel, toen nog te Murten opgehouden, hoorde het geraas van zijn trom, zoals Luther spreekt, trachtte, hoewel met veel moeite, te gaan, verliet de stad en begaf zich naar Orbe.
Op de eerste marktdag, vast besloten die nieuwe Tetzel te weerstaan, verliet hij zijn herberg, kwam op de markt en zag de aflaatkoopman met veel geschreeuw zijn koopwaar aanbieden. De monnik, die steeds een oog in het zeil had, merkte al spoedig onder de menigte een man op van kleine gestalte, met een ronden baard en een doordringend oog, die hem enigszins ongerust maakte. Farel langzaam naderende,

ging bedaard voor de kraam staan, en zei tot de kwakzalver, gelijk een gewoon keper zou hebben gedaan, doch met een ingebonden toorn
Hebt gij ook aflaten voor uw die vader en moeder doodt?" Daarop, zonder het antwoord af te wachten, en de bijgelovige menigte willende inlichten, klom hij moedig op de kom der openbare fontein, en begon te preken als van oenen predikstool. het volk, verbaasd, laat de monnik staan en schikt zich om de nieuwe redenaar, wiens heldere stem de menigte smeekt om hun vergeving aan de Zaligmaker te vragen, in plaats van de aflaten aan de monnik. Daar de priesters en de kerkvromen zeer verbitterd werden op de prediking en de prediker, kon Farel niet te Orbe blijven. Maar enige droppels levend water waren gevallen, en enkele zielen waren er door gelest; een burger met name Christoffel Hollard en de schoolonderwijzer, Marc Romain, werden toen tot het Evangelie bekeerd.
De gehele stad was in rep en roer, en de zusters van St. Clara, even bijgelovig als die van Genève, bezwoeren hun biechtvader om tegen de ketterij te preken. Zulk een vraag had veel gewicht; men moest daarop letten. Die zusters genoten een grote achting; Philippine de Chalons, Louise van Savoye, onlangs te Rome voor heilig verklaard, en Yolande, kleindochter van St. Louis (Lodewijk IX), hadden dit klooster uitverkoren om er de sluier aan te nemen.
De strijd kon te Orbe meer vrijplaats hebben dan in de meeste andere Waadlandse steden. De heren de Chateau Guyon welke die heerlijkheid bezaten, tijdens de oorlog tussen Zwitserland en Bourgondië, waren, omdat ze voor Karel de Stoute partij hadden getrokken, door de eedgenoten uit hun bezittingen verdreven, en de leenheerschappij was in 1476 toegewezen aan de kantons Bern en Freyburg. De stedelijke overheden, uit de voornaamste burgers of edelen van de stad gekozen, waren goede Katholieken; maar het opperste gezag behoorde aan een schout, die te Echallens zijn verblijf hield, en die beurtelings een inwoner van Freyburg of van Bern was; Bern nu was beslist vóór de Hervorming. De monnik en biechtvader, vol zelfvertrouwen, voelde zich gestreeld door de aanvragen hem door de nonnen van St. Clara gedaan, en niet twijfelende aan zijn welsprekendheid, zei hij tot de baanderheer de Pierrefleur; "Ik zal die Lutheranen weer tot het geloof herscheppen, gelijk ze eertijds waren."
De heer de Pierrefleur, een ijverig Katholiek, maar een verstandig man, die bekend was met de standvastigheid van de Hervormers, en die Bern in de verte zag, meende dat de nieuwe schepping, waarmee de monnik zich vleide, geen zo gemakkelijke zaak was. Hij antwoordde: "Ik ben niet van uw meerling, vader, want die lieden hebben meer stijfhoofdigheid dan kennis, en groot is de dwaasheid van hen, die meenon hen te kunnen vermanen."
Michel Juliani zo heette de monnik liet zich door die raad niet weerhouden, en hij kondigde openbare predicatiën aan tegen de Hervorming. Men sprak daarvan in de ganse stad; de klokken werden geluid; de priesters, de monniken, de vromen vulden de kerk, en zelfs de van Lutherdom verdachten begaven er zich heen. De redenaar was opgetogen bij het zien van die ongewoon grote schare; het duizelde hem voor de ogen. De aartsengel Michaël, zijn bescherm heilige, had immers, met een gouden lans gewapend, de satan onder zijn voeten vertreden; zal hij niet een dergelijke overwinning behalen? Alle gematigdheid vergetende, begon hij met de prachtigste uitdrukkingen Rome, de priesterstand, het celibaat, te verheffen, en de Hervormers levendig en beledigend aan te vallen.
Men zag in de kerk vijf of zes Lutheranen, met de pen in de hand en een stuk papier op de knie, alles opschrijven wat de broeder sprak. Toen de predicatie geëindigd was, werd de monnik aangesproken door de beledigden schout van Diesbach, de grote

baanderheer en andere aanzienlijken, die zelf ontevreden waren over die verwaande rede; ze verzochten hem zich van alle belediging te onthouden en alleen de leer van de Kerk te preken. Doch in de ogen van sommige vromen had de broeder Michel te meer welsprekendheid aan de dag gelegd, hoe meer hij zich van scheldwoorden had bediend.

De biechtvader, verrukt over die uitslag en menende dat, gelijk men in de kloosters veelal zeide, de wetenschap het kenmerk is van de kinderen des duivels (Farel had aan de Parijse hogeschool gestudeerd), en de onwetendheid dat van de kinderen Gods, beklom de 25 Maart opnieuw de kansel, en nam tot tekst: "Zalig de armen van geest, want van hun is het koningrijk van de hemelen."

Mijn heren, riep hij uit, de armen van geest, die hier bedoeld worden, zijn de monniken en de priesters. Ze hebben niet veel kennis, ik stem dit toe, maar ze hebben iets meer; ze zijn middelaars tussen de mens en God, aanbidders van de maagd Maria, die de schatbewaardster is van alle genade giften, en vrienden van de heiligen die van alle ziekten genezen. Wat zou dan kunnen ontbreken aan hen die naar hen horen? Maar wat zijn degene welke zeggen, dat men door het geloof gerechtvaardigd wordt? wat zijn ze die de kruisen op onze wegen of in onze kapellen omhalen? Vijanden van Christus. Wat zijn al de priesters, monniken en nonnen, die hun geloften schenden om te trouwen? Overspelers, onreinen, goddelozen, verachtelijke afvalligen voor God en de mensen.

De monnik zou op die toon zijn voortgegaan, toen eensklaps een groot geraas in de kerk gehoord wordt. De tegenwoordig zijnde Evangelischen waren reeds bij de aanvang van de rede getroffen; ze hadden zich eerst ingehouden, en hadden slechts gefluisterd; maar op het ogenblik dat de monnik begon te beledigen hen die meenden dat, gelijk de Schrift zegt, het huwelijk eerlijk is onder alle mensen, stond een hunner, zich niet meer kunnende inhouden op en riep voor de gehele vergadering tot twee malen en met luider stem: "Gij hebt gelogen!"

De redenaar, verslagen, hield op; en ieder keerde zich naar de plaats van waar dat woord vernomen was. Men zag daar een man van middelbare leeftijd staan, bewogen en ontsteld. Het was Christoffel Hollard, die op de eerste prediking van Farel was bekeerd, en die bij een eerlijk gemoed, een opvliegend karakter paarde. Zijn broeder, Jan Hollard, ouddeken van Freyburg, had de Hervorming omhelsd en was gehuwd; Christoffel, menende dat de monnik de deken op het oog had, had zich gehaast om wel is waar een weinig bar, maar met de oprechtheid van een eerlijk hart, dat de instelling van God hoort lasteren, te protesteren.

Nauwelijks heeft die uitroep onder de gewelven weergalmd, of een grote beweging onder het volk versmoort de stem van de Lutheraan. Enige mannen, die in de kapel zaten, wilden van hun plaatsen opstaan en de rustverstoorder te lijf; doch de vrouwen, die het schip van de Kerk vervulden, waren hen voor. "Allen één van wil en moed gingen naar de plaats waar gezegde Christoffel stond, trokken hem bij de baard, rukten hem die uit en gaven hem slag op slag; ze reten zijn gelaat open, zo met de nagels als anderszins, zodat hij, indien men ze had laten begaan, ten slotte nimmer die Kerk was uitgekomen, hetgeen voor het welzijn van de arme Katholieken zeer dienstig zou geweest zijn."

Zo sprak de grote baander–heer, die toen, naar het blijkt, enigszins die gematigdheid had verloren, welke hij bij andere gelegenheden getoond had. De slotvoogd, Antonie Agasse, was niet van die mening; hij verlangde, dat zo er iemand schuldig was, de wet en niet het volk, zou straffen. Hij begaf zich midden in dat woeste toneel, ontrukte Hollard aan de handen van de furiën en sloot hem in de binnensten kerker, om een groot schandaal te beletten."

TWEEDE HOOFDSTUK.
Samenzweringen van vrouwen tegen de Hervorming en prediking van Farel.
(1531.)

De Hervorming bewees aan de vrouwen grote weldaden. Het Goddelijk Woord, dat ze in haar handen gaf, dat ze in haar hart wenste te planten, moest haar verlossen van de heerschappij van de priester, om haar onder die van de Heiland te stellen, haar die goedhartigen en zachtmoedigen geest te geven, welke, volgens Calvijn, die sekse voegt, en om in plaats van een dienst van uiterlijke oefeningen, een innig, heilig en nuttig leven te stellen. Nochtans stonden de vrouwen, gehecht aan haar pastoors, aan de kerkgebruiken, en ligtelijk tot dweepzucht over te halen, dikwijls tegenover de Hervorming; wij zullen er voorbeelden van zien.
De moeder van Hollard behoorde niet onder dat getal. Zeer gehecht aan haar zoon, gaf ze zich over aan haar moederlijke smart. Haar zoon in de gevangenis, zonder beschermer, blootgesteld aan de wraak van de verbitterde Rooms Katholieken, die gedachten wekten haar ontroering en haar tranen op. Ze dacht er slechts aan om hem te redden, bereid om zich alle moeite te getroosten, en zelfs de toorn van de vijanden van het Evangelie te trotseren. De schout van Bern, zei ze tot zich zelf, kan alleen Hollard bevrijden. Hij woont te Echallens, in een kasteel, omringd van zijn officieren; hij is een trotse Berner, wellicht een koele diplomaat. om het even, de arme vrouw zal zijn hulp gaan inroepen. Romain wil haar niet verlaten; als zich enige moeilijkheid, enig gevaar, voordoet, dan zal hij haar nabij zijn; hij zal de moeder beschermen en de zoon bevrijden. Mevrouw Hollard en de schoolmeester trekken samen het land tussen Echallens en Orbe door; laten zich op het slot aandienen, en maken de schout van Diesbach bekend met de beledigende rede van de monnik en de gevolgen, welke die heeft gehad. Welk een geluk! de Berner overheidspersoon wordt be wogen, verontwaardigd en vertrekt terstond. De heer schout bedacht dat de beledigingen van de monnik de oorzaak waren van de gehele rustverstoring; dat hij, door de priesters en monniken die trouwden, afvalligen en eerlozen te noemen, het Evangelie en de Hervorming, welke door de heren van Bern erkend waren, had aangerand; dat die geestelijke dus van alles de schuld had.
Die zelfde dag dan, omstreeks vier ure, aangekomen zijnde, wilde Diesbach zich niet naar het stadhuis of bij de slotvoogd begeven; maar hij zette zich bij het oude kasteel neer, in de open lucht, en zond zijn dienaren om de broeder Juliani te halen. De dienaars onderzochten zorgvuldig het klooster en verscheiden huizen zonder de monnik te vinden, welke verborgen was in het huis van een vrouw, FranÇoise Pugin, een leermeesteres, welke de meisjes in alle deugd en wetenschap onderwees." Gewaarschuwd voor die vervolgingen, nam hij moed, ging uit, en recht op de schout af, welke nog voor het kasteel zat, in afwachting van de uitslag van zijn nasporingen. De broeder Michel groette hem beleefd; maar de heer van Diesbach, opstaande, greep hem bij de hand en zei hem: "Ik neem u gevangen in naam van de Hoogmogende heren; "hij liet hem daarop naar de gevangenis brengen, en Hollard uit zijn gevangenhok halende, zette hij gezegde broeder in diens plaats."
Dit waren de krachtige maatregelen van Bern.
(Gedenkschriften van de heer de Pierrefleur, groot baanderheer van Orbit. In 1856 uitgegeven door Vendeil, bl. 18.)

Marc Romain over de bevrijding van zijn vriend zo verblijd alsof hij duizend kronen

had gewonnen en "menende een meesterstuk gedaan te hebben," zegt een tijdgenoot, begaf zich gerust naar huis. Terwijl die dingen voorvielen, had zich het volk, verschrikt door de komst van de schout en de gevangenneming van de monnik, op de markt vergaderd en beraadslaagde om de schoolmeester in het water te werpen ten einde hem te straffen omdat hij de heer van Diesbach had gehaald.
Tot zijn ongeluk verscheen Marc Romain op dat zelfde ogenblik. De burgers, "hem zo blijde ziende aankomen," wezen elkaar op hem, "Daar is hij!" zeiden zij, en allen begonnen te roepen: "Meester, kom eens hier!" Romain de beweging ziende, en in plaats van blijdschap plotseling vrees gevoelende, nam de vlucht, en allen begonnen hem na te lopen. Hij verloor terrein; hij zag rechts en links rond of niet enige deur zich opende om hem op te nemen; alles bleef gesloten. Voor de kerk aangekomen, vliegt hij er binnen; doch nauwelijks heeft hij er de voet in gezet, of hij staat verstomd stil; de vrouwen die Hollard hadden willen verscheuren waren in de Kerk, alsmede enige mannen, wegens de, Salve Regina, welke daar dagelijks te 5 ure des namiddags gezongen werd. Geknield voor het altaar, de handen uitgevouwen, de blik naar de grond, riepen ze de Koningin van de hemel aan. "Gegroet, Koningin van barmhartigheid; wij laten onze zuchten tot u opklimmen! O gij, onze voorspraak, red ons!"
Op het ogenblik dat Romain binnentreedt, keren de vrouwen het hoofd om, bemerken hem, en plotseling in furiën veranderd, storten ze zich op hem, zoals ze vroeger op Hollard deden, "zij nemen hem bij de haren, werpen hem op de grond, en slaan hem." De vrouwen waren te Orbe de voorvechters van het Katholicisme. De grote baanderheer zag deze strafoefening bedaard aan. "Ik, die de dingen zag," zegt hij, "dacht niet anders of de schoolmeester zou er zijn leven laten! Pierrefleur paste wel op, hem ter hulp te komen, en de slagen regenden steeds op de armen Romain, toen een van zijn vrienden aankwam. "Ik ben zeker," zegt de baanderheer, die dat alles had aangezien zonder te ontroeren, "dat hij zonder de hulp van die Lutheraan nooit levend uit die plaats gekomen was." Er wordt in de Schrift gesproken van mensen die niet ophielden Paulus te slaan; Romain die toen "die woedende en wreeds razernij" doorstond, werd later bedienaar van het Evangelie; hij was toen in de leerschool.

Een oploop had zich om het kasteel gevormd, waar zich broeder Michel bevond, en verbitterde stemmen eisten luidkeels zijn in vrijheidstelling. Op dit ogenblik kwam de schout van Diesbach uit het slot om naar zijn buitenverblijf terug te keren; naast hem ging Hollard, wie hij aan zijn moeder ging teruggeven. Toen hij zoveel mensen verzameld vond, was hij zeer verwonderd, want " allen schreeuwden en vroegen hun lieven vader." "Waarom," zeiden enige, "hebt gij de broeder Michel gevangen genomen?" Waarom, riepen andere, hebt gij Christoffel bevrijd? "Op bevel van de hoogmogende heren van Bern," antwoordde de onwankelbare schout; daarop voegde hij er bij, terwijl hij naar de hoge muren van het kasteel wees: Als gij hem in vrijheid wilt stellen, dan kunt gij hem nemen. " doch ik raad het u niet aan. "Wij staan met lijf en goed voor onze waarde vader borg," riepen de burgers. Zonder te antwoorden vervolgde de schout zijn weg.
Nauwelijks op de grote markt aangekomen, bemerkte de heer van Diesbach enige aanzienlijke vrouwen en burgeressen van de stad, die hem daar opwachtten, het hart vol zuchten en angst. Ze wierpen zich allen op haar knieën, met hete tranen en de handen tot hem uitstrekkende, riepen ze uit: "Barmhartigheid voor de waarde vader! stel hem in vrijheid!"
Deze kreten vertederde de Berner; hij stond stil; zijn ontroering liet hem ternauwernood toe om te antwoorden. Toch gaf hij te kennen dat het niet in zijn

vermogen was Juliani te bevrijden en begaf zich naar zijn huis, want het uur was vergevorderd.
De aanzienlijke Katholieken verenigden zich om te beraadslagen over hetgeen te doen was. Een priester te Orbe gevangen gezet, om een streng Roomse prediking! Welk een schandaal! ze besloten zich van de Berner en ketterse schout te beroepen op de goed Katholieke Freyburgers. De grote baanderheer bood zich aan voor die belangrijke zending, en de volgende dag vertrokken P. De Pierrefleur en François Vuerney naar Freyburg, waar ze alles aan de Raad meedeelden. De heren en vorsten van die stad waren zeer bedroefd en spijtig; een commissie uit Berners en Freyburgers samengesteld kreeg orde het geschil te vereffenen.
Doch deze maatregel ver van de strijd te bedaren zou die nog verergeren. Inderdaad het gezantschap vond bij het doortrekken van Avenches, een Romeinse stad ouder dan de Cesars, Farel daar, welke er sinds een maand het Evangelie verkondigde, te midden van de puinhopen van waterleidingen en amphitheaters weinig belangstelling ondervin dende. De Evangelist, zonder aarzelen de stad, haar zuilen en kapitelen daar latende, vertrok met de Berners, en kwam aan de oevers van de Orbe, waarheen het gerucht van de strijd hem heentrok. Daar waren geen ruïnen; zeven kerken en zes en twintig altaren getuigden van de oude pracht van die stad en van haar ijver voor Rome.

Het was de 2de April, Palmzondag; de mis was gevierd, de verschillende diensten waren gedaan tot de vesper. Farel, die stil te huis was gebleven, ziende dat de vesper afgelopen was, verliet zijn herberg "met een verwaande stoutheid." Zijn vrienden volgden hem, de nieuwsgierigen liepen samen, de vromen liepen toe en een menigte mannen, vrouwen en kinderen vulde weldra het kerkgebouw met grote beweging. Daarop beklom Farel "zonder aan iemand verlof te vragen de predikstoel om te preken." Maar nauwelijks heeft hij de mond geopend of allen mannen, vrouwen en kinderen fluiten, schreeuwen, stampen met de voet met alle hevigheid om hem te hinderen. Hond! schreeuwden zij, ketter! duivel! en dergelijke scheldwoorden; het was een vreselijk geweld."
Inderdaad, zei Pierrefleur, men zou de donder niet hebben gehoord! Farel, gewend aan opschudding als een soldaat aan het gefluit van de kogels, zette zijn rede voort. De toorn steeg enige naar het hoofd. "Ziende dat hij niet wil aflaten, worden ze oproerig, omringen de kansel, en willen hem zelfs te lijf;" de opschudding was ten top gestegen. De schout, vrezende dat het erger werd, begaf zich midden onder het volk, nam de Hervormer bij de arm, en geleidde hem tot in zijn huis.
De gemengde commissie was belast met de herstelling van de rust in die bewogen stad; maar wat Farel betreft, hij had maar een denkbeeld: *Wee mij indien ik het Evangelie niet verkondig*! Als hij niet in de Kerk heeft kunnen preken , dan zal hij het in de open lucht doen.
De volgende dag, maandag, te zes ure in de morgen, verlaat hij het huis van zijn gastheer, begeeft zich naar de grote markt en begint te preken. Er was niemand; toch meende hij dat zijn heldere stem spoedig een goede verzameling zou bijeen roepen. Doch de inwoners van Orbe, voldaan over de overwinning van de vorige dag, hadden afgesproken de predikant geheel alleen te laten; hij had niet één toehoorder. Dit was toch niet de enige reden; een samenzwering werd toen tegen Farel gesmeed, een samenzwering van vrouwen natuurlijk; de mannen waren over het algemeen koel, in vergelijking met hun wederhelften.

Er woonde te Orbe een edele dame, geboortig van Freyburg. Elizabeth, echtgenoot van Hugonin, heer van Arnex, een eerlijke, vrome, doch driftige en dweepzieke

vrouw. In de overtuiging dat de dood van de Hervormer een zeer verdienstelijk werk zou zijn, had ze andere bijgelovige vrouwen bij zich verenigd, had haar aangesproken en medegesleept; allen waren overeengekomen om de Hervormer te mishandelen en zelfs om hem te doden; ze wachtten slechts een gelegenheid.
Dezelfde dag, te vier ure na de middag, werd een stedelijke raadsvergadering gehouden, die door de afgezanten van Bern en Freyburg en ook door Farel werd bijgewoond. Toen de vergadering uit was, ging de Hervormer heen; dit ogenblik hadden Elizabeth en haar medeplichtigen, welke van die omstandigheden onderricht waren, uitgekozen tot volvoering van haar aanslag.
Een edelman, Pierre de Glairesse, bekend met het gevaar dat de Evangelist liep, ging na hem uit de raadskanjer en vroeg hem verlof om met hem mee te gaan. De vrouwen echter, die haar huizen hadden verlaten, wachtten Farel op midden in een straat waar hij noodzakelijk langs moest komen. Hij nadert zonder wantrouwen; eensklaps vallen ze op hem aan, "trekken hem bij de rok, zo zacht, zegt de kroniekschrijver spottend, dat ze hem doen wankelen en vallen."
Daarop beproeven ze hem te slaan en te mishandelen; doch Pierre de Glairesse stort zich in haar midden, ontrukt hem uit hare, handen en zegt, terwijl hij een zeer beleefde buiging maakt: "Neemt mij niet kwalijk, dames, maar voor dit uur heb ik hem onder mijn bescherming genomen." Allen lieten hem gaan, en Glairesse geleidde hem naar de herberg waar de heren van Bern op hem wachtten.
Terwijl Elizabeth de Hervormer wilde doden, bepleitte Willem d'Arnex, haar man, even bijgelovig als zij, de zaak van de monnik. De bemiddelaars hadden bevolen dat de broeder Michel in het verhoor zou genomen worden. Hij werd naar het slot gebracht, bewogen en verschrikt; de heren van Bern rechtsingang tegen hem verlenende, zeiden: Gij hebt beweerd dat door de armen van geest de monniken bedoeld worden.
Michel: "Ik ontken dit. Gij hebt gezegd dat wie de paus, de bisschoppen, de andere geestelijken weerstaat, de wil van God weerstaat. Ik ontken zulks met die woorden gezegd te hebben. Gij hebt gezegd dat weinigen het nieuwe geloof aannemen, behalve een hoop onbeschaamde monniken. Ik ontken dat aldus te hebben gezegd, en heb niemand genoemd. Gij hebt gezegd dat wanneer priesters trouwen, de vrouwen die ze nemen niet hun wettige vrouwen zijn, maar hun bijzitten en dat hun kinderen bastaarden zijn. Ik beken het. Gij hebt gezegd dat Maria de schatbewaardster is van de genadegiften. Ik heb dat gezegd. Gij hebt gezegd dat de heiligen, zoals St. Antonius sommige ziekten verdrijven en genezen. Ik heb dat gezegd. Gij hebt gezegd dat ze die ontkennen dat de boeken van de Makkabeën tot de Heilige Schrift behoren ketters zijn. Ik heb dat gezegd. Gij hebt gezegd dat ze die de nieuwe wet hebben aangenomen geen goed in zich hebben en de artikelen des geloofs loochenen. Ik ontken het."

Die vermenging van ontkenningen en bekentenissen ontwapende de rechters. Ze gaven gehoor aan de verzoeken van de heer d Arnex en stelden Juliani in vrijheid. Alleenlijk vermaanden de heren van Bern hem om voortaan alleen het Woord Gods te preken. O, zeer geachte heren," riep de onnozele broeder uit, "nooit heb ik iets gepredikt dat niet te vinden is in het heilig Evangelie, in de brieven van de H. Paulus of elders in de heilige Schrift. De broeder Michel, beschaamd omdat hij niet een even schitterende zege behaald had als zijn beschermheilige met de schitterende helm, en vrezende dat men hem opnieuw in de gevangenis zou zetten, dacht alleen aan de vlucht. Hij ging voor enige minuten naar het klooster, en vluchtte naar Bourgondië. De afgezanten keerden naar hun kantons terug en Farel bleef.
Kort na Pasen, kwam een bevelschrift van Bern, inhoudende dat overal waar Farel

wilde preken men hem gehoor en bescherming zou verlenen. Toen daarvan terstond, zonder het gevoelen van de Raad in te winnen, afkondiging geschied was, riep het volk uit: "Laat hem lopen, wij hebben noch met hem, noch met zijn prediking iets te doen." De heren van Bern antwoordden dat Farel vrij moest zijn om te preken , maar dat geen inwoner moest gedwongen worden hem te horen; de Evangelist maakte bekend, dat hij Zaterdags na Quasimodoen (tweede Zondag na Pasen) te één ure zou preken, en de dwalingen van Juliani zou weerleggen.
Daar de Katholieken niet tevreden waren met het verlof dat hun gegeven was, besloten ze Farel een ontvangst te bereiden, die hem voor altijd de lust tot preken zou benemen. Toen dan ook de leraar de kerk binnenkwam, vertoonde zich het vreemdsoortigst gehoor aan zijn ogen. Een gehele zwerm kinderen uit de stad was daar; voor en rondom de predikstoel liggende, hielden ze zich slapende, snorkende en in hun vuistje lachende. Farel drie toehoorders ziende, welke hem ernstig toeschenen, beklom het gestoelte en zeide, terwijl hij op die kleine deugnieten wees: "Van hoeveel middelen is Satan niet voorzien om onze zaak te verstoren! Desniettemin moeten wij elke hinderpaal overkomen."
Daarop begon hij zijn rede, besloten om de broeder Michel te weerleggen. Maar eensklaps staan al die knapen op, gelijk scherpschutters, welke achter struikgewas plat op de buik liggen, zich bij de nadering van de vijand vertonen en hen met hun schoten begroten. De straatjongens werken met de longen; ze schreeuwen en gieren uit alle kracht en verlaten eindelijk de kerk met een ontzettend geraas. "Niemand bleef over dan de zeer verbaasde prediker. En dit was de eerste preek, die in de stad Orbe gehouden werd," zegt de grote baanderheer met bijtende scherts.

De volgende dag, op Zondag, had er een grote processie plaats. Priesters, monniken en de gehele parochie, luidkeels zingende, begaven zich, volgens gewoonte, naar St. Georges, buiten de stad. Farel maakte gebruik van de uittocht des vijands om zich van de plaats meester te maken, en nauwelijks had de laatste man de drempel van de Kerk overschreden, of hij kwam binnen, gevolgd door zijn vrienden, beklom de predikstoel en verkondigde luide de waarheid. Tien Hervormden, Virét, Hollard, Secrétan, Romain en zes van hun vrienden, maakten alleen zijn gehoor uit. Ondertussen kwam de processie terug. Eerst verschenen de kinderen, twee aan twee, daarop de duivelbanner, met het wijwater en de wijkwast, de kruisdrager, de priesters, de regering en het volk; allen zongen hun litania met luider stem. De kinderen, ziende de leraar op de kansel en zich de les, welke men hun geleerd had, te binnen brengende, stroomden de kerk binnen, fluitende, schreeuwende en tierende gelijk de dag te voren. De priesters en het volk dat achteraan kwam, maakten reeds dreigende gebaren; Farel begreep dat de storm zou losbarsten, en een wijsheid, welke hij niet altijd gebruikte, tonende, klom hij de kansel af en ging heen.
De geestelijkheid zegepraalde, ze schreef het heengaan van Farel aan zwakheid en vrees toe, en verkondigde alom in de stad: "De leraar kan de geloofsartikelen door Juliani voorgedragen niet weer leggen." "Zoo," antwoordde de Berner schout, gij hebt de monnik aangehoord en gij beklaagt u thans de leraar niet te verstaan. Wel nu gij zult hem horen. De wil van de Heren van Bern is, dat ieder huisvader gehouden is zijn prediking bij te wonen onder bedreiging van hun ontevredenheid."
Men durfde de gehoorzaamheid niet weigeren; de kerk was vol. Vol vreugde op het zien van die schare, beklom Farel de kansel; nooit was hij helderder, krachtiger en welsprekender geweest. Hij ging al de onderwerpen waarover Juliani gesproken had na; nu tastte hij de aflaten aan, welke de Roomse kerk aan de ligtgelovige zielen verkoopt, dan de leer welke St. Petrus houdt voor de bewaarder van de sleutelen des

hemels. "De sleutel van het koningrijk van de hemelen," zei hij" is het Woord Gods, het heilig Evangelie." Eens sprak Farel over de domme praktijken welke de Katholieken worden opgelegd onder de naam van boetedoeningen. De boete welke God vraagt," zei hij, is de verandering van leven, gesprekken en gemoed." Op een andere dag bestreed hij de aflaten. "de vergevingen van de pausen nemen het geld weg," riep hij uit, "doch ze nemen de zonden niet weg. Ieder Christen vete dat niemand de toorn Gods kan ontvlieden, anders dan door Jezus."
Hij voer hevig uit tegen de oorbiecht. "De biecht welke de paus beveelt aan het oor van de priesters gedaan te worden," zei hij, "dient hem om de geheimen van de koningen te weten en helpt hem landen en rijken te veroveren. Maar hoeveel zielen zijn daardoor in de hel gestort! hoeveel maagden verleid! Hoevele weduwen verdorven! hoeveel wezen ongelukkig gemaakt. Hoeveel vorsten vergiftigd! Hoeveel landen verwoest! hoeveel machten vernietigd! hoeveel grote huizen van mannen en vrouwen aan ongebondenheid overgegeven, en prachtig onderhouden. O hemel! maak die verfoeilijke schandelijkheden openbaar. O aarde! Ween! Schepsels van God! weent. En gij, Heere! sta op."

Farel, hoewel niet die beeldstormenden ijver bezittende, welke Hollard kort daarop aan de dag legde, was toch verontwaardigd over de vereriiig, welke de heiligen bewezen werd en bediende zich tegen hen van de wapenen des Woords. "De volken," zei hij, "plaatsen kaarsen voor de heiligen welke deze wereld hebben verlaten en ze dus niet, van node hebben. Waren echter die heiligen in leven en ze hadden licht nodig om het Evangelie te lezen, dan zou men hun de ogen uitsteken, in, plaats van hun flambouwen te geven! Daarop, keërgerd door de ongebonden levenswijze van de wereld en van de Kerk, riep de Christelijke redenaar uit: Grappen vol spotternij, scheldwoorden, overspelen, onwelvoegelijke en dwaze liedere, boeken vol ijdelheid, vuilheid, leugens en lasteringen, lage en onpassende woorden. Dat alles, … men duldt het openlijk. Doch het nieuwe Testament, bevattende de leer en het lijden van Jezus is verboden als of het de Koran van Mahomet, of een boek van toverij was. O zon! kunt gij uw stralen werpen op zulke landstreken? O aarde! kunt gij uw vruchten geven aan zulk een volk? En Gij Heere God! zijt Gij zo lankmoedig in wraakbetoning tegen zulk een grote belediging? Sta op Heere! en laat de bazuin van Uw heilig Evangelie gehoord worden tot het einde van de aarde."

> "*Sommaire*, etc. " door G. Farel, bl. 191. Wij geven over de onderwerpen door Juliani behandeld, de uitdrukkingen zelf van Farel, gelijk ze in zijn geschriften gevonden worden, zonder te durven beweren dat het juist die waren waarvan hij zich bij die gelegenheid bediende.

Ofschoon de Katholieken, en niet zonder grond, verontwaardigd waren tegen het bevel van Bern, dat hen verplichtte om predikaties aan te horen, strijdig met hun geloof, zo predikte de Hervormer echter ongestoord de twee eerste dagen; maar op de derde dag hielden de verontruste priesters een rede tot hun schapen, donderde van hun kansel tegen de ketterse prediking; en van toen af telde Farel in de Kerk niemand meer dan de vrienden des Evangelies. De schout was verstandig genoeg deze ongehoorzaamheid niet op te merken.
De omliggende dorpen stelden Farel schadelijk voor de verachting die hij te Orbe ondervond. Daar zijn gerucht in die streken was uitgegaan, verlangde men zeer hem te horen; hij ontving boodschap op boodschap, en gevoelde zich bewogen toen hij die goede boeren aan zijn deur zag aankloppen. "O, hoe groot is de oogst," schreef hij aan

Zwingli. "Niemand kan de ijver uitdrukken, welke het volk ge voelt voor het Evangelie; en ik stort tranen als ik het kleine getal arbeiders aanzie." Sommigen van de Evangelischen te Orbe wensten uitgezonden te worden om te preken , doch Farel weigerde, daar hij hen niet rijp genoeg oordeelde. Er waren er die hem dit kwalijk namen; doch hij stoorde zich daaraan niet. "Beter hun te mishagen zei hij, "dan Gode te mishagen."
Paulus heeft gezegd: *Leg niemand haastelijk de handen op.* Farel en de andere Hervormers verlangden, dat de leraar het ambt ere aandeed. Vóór alles vroeg hij een bekeerde ziel, maar dat was hem niet genoeg. Als de Kerk onder het getal van hen, welke de weg des behouds moeten aanwijzen, mannen aanneemt die zelf niet zijn ingegaan, of die niet de gave des Woords hebben, of zonder wijsheid zijn, dan is zulks een slecht teken. Maar zo de leidslieden van de Kerk getrouw zijn, zal God hun ware dienaren toezenden.

DERDE HOOFDSTUK.
Een nieuwe Hervormer en een beeldstormer.
(1531.)

Een burger van Orbe, met name Willem Virét, "een lakenkoper en kleermaker," kreeg in 1511 een zoon, die hij Pierre noemde. Het kind was opgegroeid te midden van de lakenwevers, en had zonder er smaak in te vinden gezien hoe de werklieden zijns vaders de lakens, welke uit de handen van de wevers kwamen, persten, glansden en vouwden. Hij was niet geboren voor een fabriekant. De inwendige mens moest zich in dit kind ontwikkelen; er bestond bij hem een behoefte om God. Te vinden, die hem naar de hemel dreef. Hij zocht de omgang met de geleerdste burgers, had zelfs enige betrekkingen met de adelijken, maar hetgeen hij boven alles wilde, was God. Als hij alleen wandelde, of met een van zijn broeders, Anton en Jean, langs de schilderachtige oevers van de Orbe, in de heerlijke landouwen we haar wateren bespoelen, en tot aan de voet van de Jura dan zag hij met wellust om zich heen, maar dan sloeg hij de ogen naar boven. Van nature," zegt hij, was ik geneigd tot de godsdienst, welke ik echter toen nog niet kende." Ik bereidde mij voor de hemel," zegt hij elders, ziende dat dit de rechte weg tot de zaligheid was."
Hij besloot zich te wijden aan de dienst van de altaren; zijn vader verzette er zich niet tegen, want de burgers en landlieden van die tijd beschouwden het als een eer een priester onder hun zonen te hebben. Pieter, begaafd met veel verstand en geheugen, had spoedig alles, wat men in de scholen van Orbe onderwees, geleerd, en hij wendde de blik naar de hogeschool van Parijs, dat grote licht, dat twaalf jaren te voren de blikken en de schreden van Farel tot zich had getrokken. Zijn vader, door de handel een welvarend man geworden, vergunde hem daarheen te gaan en de jongen kwam daar in het jaar 1523, een weinig ouder dan twaalf jaren.
In hetzelfde jaar, op hetzelfde ogenblik, kwam in die hoofdstad en op het kollegie. De la Marche Johannes Calvijn van Noyon, twee jaren ouder dan Virét. Hebben die twee jongelieden, welke eenmaal nauw verbonden zouden worden, elkaar toenmaals ontmoet, en dagtekent hun vriendschap van hun kindsheid? Wij hebben daarvan geen zekerheid kunnen krijgen.
Virét onderscheidde zich op het college door zijn lust tot de studie, "hij maakte veel vorderingen in de letteren;" maar ook door zijn gehechtheid aan de gebruiken van de Roomse Kerk. "Toch kan ik niet ontkennen," zegt hij" dat ik niet diep genoeg ben doorgedrongen in dat Babel." Farel schijnt bij een van de laatste bezoeken die hij te

Parijs deed, Virét opgemerkt te hebben, wiens beminnelijke zedigheid ligt de harten aantrok, en hem geholpen te hebben om uit de duisternis, waarin de jonge Zwitser nog verkeerde, te geraken.
Het Evangelie drong in de ziel van de scholier van Orbe bijna op hetzelfde ogenblik, waarin het grote verstand van de scholier van Noyon verlicht werd. De zachtheid van zijn karakter matigde de bestrijdingen, welke voor Farel en Calvijn zo hevig waren geweest. Nochtans, ook hij ging door de weg van de zielsangst om tot de vrede te komen. Beneden zich een gapenden afgrond en een eeuwigen nacht bemerkende, wierp hij zich in de armen van de Verlosser die hem riep.
"Toen ik nog op school was," zegt hij, "heeft God mij getrokken uit die doolhof van dwalingen, voor dat ik dieper ben gezonken in dat Babylon van de Antichrist." Toen de tijd daar was dat men hem de kruin zou scheren, gevoelde hij dat er een beslissing moest komen; de strijd duurde niet lang; hij weigerde direct. Hij werd opgetekend als houdende aan de Luterse godsdienst."
Wel begrijpende wat hem te wachten stond, verliet hij ijlings Parijs en Frankrijk, "en kwam weer in het huis zijns vaders;" later riep hij uit: Ik dank God dat het kenmerk en het teken van het beest niet op mijn voorhoofd gedrukt zijn geworden"

Virét vond Orbe zeer veranderd; de strijd, welke toen tussen het Evangelie en het pausdom geleverd werd, verschrikte hem in de aanvang. Hij behoorde tot die ingetogene zielen, welke zo bezig gehouden worden door de inwendige worstelingen, dat ze graag de uitwendige ontvlieden. Zowel als de overigen Hervormers, viel liet hem moeilijk om de schoot van het Katholicisme te verlaten, doch een streng geweten drong hem om tot elke prijs de waarheid te onderzoeken. Soms werd zijn verbeelding alleen getroffen door Rome, haar Kerk, haar misbruiken, haar dwalingen, en hij riep geheel bewogen uit: "Zij is de vesting van het bijgeloof, en de sterkte van Satan."
Dan kreeg eensklaps, en zonder dat hij de tijd had zich daartegen te verzetten, het oude stelsel van het Katholicisme bij hem opnieuw de overhand; en hij geraakte in angst en duisternis. Hij streed, bad; de waarheid, voor een ogenblik verborgen, scheen weer in zijn ogen, en hij zeide: "Rome geeft voor dat de oudheid de waarheid isP Maar wat is er onder in de wereld dan de lengen, de opstand, de doodslag, de dieverij, de hoererij, de afgoderij en alle. ondeugd en verfoeisel? De leer van Kaïn en van Sodom te volgen kan zeker heten Knie zeer ondo loer te volgen. Maar, o waarheid, o deugd, o heiligheid, o onschuld, o Gij, God! die er de Vader van zijt; Gij zijt nog ouder."
De priesters van Orbe, zeer gehecht aan de Roomse leer, ziende dat de zoon van de koopman dikwijls eenzaam en mijmerend was, begonnen zich ongerust te maken over hem, spraken hem aan, spraken hem over de oude leraars, de getuigenissen van de heiligen, Augustinus, Cyprianus, Chrysostomus, Hieronymus. Die getuigenissen hadden veel waarde voor de geest van Virét. Het hoofd duizelde hem, zijn voet gleed uit, en hij was op het punt om in de afgrond terug te vallen, doch opnieuw het Woord Gods aangrijpende, hield hij zich daaraan vast en zeide: "Nee, ik wil niet geloven om de wille van Tertullianus of Cyprianus, Origenes of Chrysostomns, Pieter Lombard of Thomas Aquinus, zelfs niet om de wille van Erasmus of Luther. Deed ik dat, dan zou ik een discipel van de mensen zijn. Ik wil alleen geloven in Jezus Christus, mijn Herder!"
Eindelijk werd Virét door het Goddelijk Woord verlost van de theocratische heerschappij van Rome; hij begon toen om zich heen te zien. Helaas! wat zag hij? Alom ketenen, gevangenen, gekerkerd in de vesting van afgoderij. Hij gevoelde de tederste toegenegenheid voor die gevangenen. "Sinds de Heere mij er uit verlost

heeft," zei hij, "kan ik niet vergeten die er nog in zijn."
Twee van die gevangenen gingen nooit uit zijn gedachten: zijn vader en zijn moeder. Afgetrokken door hun lakens en vollers, of werktuigelijk de mis bijwonende, zochten ze het ééne nodige niet. De vrome zoon begon vurig voor zijn ouders te bidden, hun nog meer eerbied te betonen, hun enige gedeelten van de heilige Schrift voor te lezen, hun op liefelijke wijze van de Zaligmaker te spreken.
Vader en moeder voelden zich aangetrokken door het gedrag van hun zoon, en het geloof dat hij beleed nam hun hart in bezit. De dankbare Virét kon zeggen: "Ik heb ruime stof om de goeden God te danken, dat Hij zich van mij heeft willen bedienen om mijn ouders tot de kennis van de Zoon Gods te brengen. O! al zou Hij mijn dienst tot niets anders willen gebruiken, ik zou nog veel stof hebben om Hem te zegenen!"

Zodra Farel en Virét zich samen te Orbe bevonden, was de tweede direct een van de toehoorders van de eerste, en bracht al spoedig zijn vader mee. De innigste band verenigde weldra de twee Godsmannen. De een vulde de andere aan. Was Farel vurig, onversaagd, bijna vermetel, Virét was "van een verwonderlijk goedhartige natuur." Er was bij hem een bevalligheid welke de harten innam, een waarlijk treffende Christelijke gevoeligheid; en toch was hij zowel als Farel en Calvijn vast in de leer en de moraal. Farel, steeds ijverende om arbeiders in de oogst uit te zenden, verzocht zijn vriend om niet alleen in de dorpen, maar te Orbe zelf te preken. Virét, nog jong en beschroomd, schrikte terug voor die last, die Farel hem voorstelde; doch de Hervormer drong bij hem aan, gelijk andere bij Luther en Calvijn hadden aangedrongen; hij meende dat Virét, een inboorling zijnde, en van allen bemind, een gunstiger onthaal zou vinden. De gedachte aan de Goddelijke genade, waarvan hij de kracht kende besliste Virét. "Het ze niet mijn mond die overtuigt," zei hij, "maar de mond van Christus; want Hij alleen doorboort de harten door de pijlen van het vuur zijns Geestes."

De 6de Mei 1531 verdrong zich een ongewone schare, niet alleen van de stad maar van de omstreken, in de straten van Orbe; de zoon van een van de meest geachte burgers, een kind van de plaats, zou de kansel beklimmen. Men beschuldigde hem wel een weinig van ketterij, maar hij was zo goedhartig, dat niemand daaraan geloof sloeg, en daarenboven wensten veel jongelieden van Orbe, die met hem aan de oevers van de rivier hadden gespeeld, die speelmakker eens op de kansel te zien. De vergaderde menigte, die met ongeduld wachtte, zag eindelijk een jong man opkomen, klein van gestalte, zwak van gestel, met een fijn en lang gelaat, een levendigen blik, een zachte en innemende uitdrukking op het gezicht; hoewel slechts twintig jaren oud, scheen hij nog jonger te zijn. Hij sprak. Zijn woord was vergezeld met zoveel zalving en kennis, zijn taal was zo overredend, zijn welsprekendheid zo innig en doordringend, dat zelfs de meest wereldse mannen door zijn rede werden geboeid, en aan zijn lippen hingen. Het spreekwoord: "Geen profeet is aangenaam in zijn land," werd voor Virét niet verwezenlijkt. De zesden Mei was voor hem een voorname dag. Hij behield zijn leven lang de herinnering aan zijn eerste predikatiën. "Uw kerk," zei hij dertig jaren later tot de edelen en burgers van de stad Orbe, "is de eerste geweest, in welke God, in mijn jeugd, en toen ze zelf nog in het tijdvak van haar wording was, zich van mijn dienst heeft willen bedienen."

Van toen af nam Virét plaats onder de edele schaar van helden des Woords, welke de Heere onder de volken aanwierf. Zijn rol was er nederig, maar goed afgebakend. De kring van de Hervormers, evenals die van de Apostelen, bevatte de meest

uiteenlopende karakters. Gelijk het sap overal in de natuur hetzelfde is, is de Geest van God overal dezelfde in de Kerk, maar ook overal brengen beide verschillende bloesems en verschillende vruchten voort. De vurige Farel was de Petrus van de Hervorming, de krachtige Calvijn de Paulus, en de zachtmoedige Virét de Johannes.
Farel, Virét, Romain, Hollard en de overige Evangelischen wachtten op de uitwerking van de prediking te Orbe. Ze zagen wel enige punten en steken; maar weinigen waren tot het diepst getroffen en doorboord en zo overstelpt door het gevoel van de eeuwige dood, dat ze hun hulp alleen in de genade van Christus zochten.
Eensklaps, slechts een maand na de aankomst van Farel, vervulde het gerucht van een onverwachte bekering de stad Orbe met verbazing en werd het onderwerp van alle gesprekken. Men zei en nauwelijks kon hij die het verhaalde het zelf geloven, men zei dat Mevrouw Elisabeth, de vrouw van de heer d'Arnex, dezelfde die de samenzwering van de vrouwen had gesmeed en Farel zo geslagen had, geheel veranderd was; dat haar man zelf, Hugonin die borg was gebleven voor de monnik Juliani en hem in vrijheid had weten te stellen, evenals ze veranderd was.
De ijverige Roomsen konden het feit niet loochenen. "Inderdaad," zeiden zij, "ze is een van de ergste Lutheranen geworden die in de stad wonen." Later maakten ze veel ophef er van, dat op Allerheiligen of een feest van Onze lieve Vrouw, Elizabeth de was of een ander gewoon huiswerk liet doen. Ze schudden het hoofd, trokken de schouders op, en lachten. De Evangelischen deden niet hetzelfde; ze meenden, naar de uitdrukking van een van hun hoofden, dat deze lieden met hun stalen hart lachten, doch met een gedwongen lach, daar ze in hun binnenste onrustig waren. Ze wisten dat het Woord Gods als een hamer is; dat er niets zo hard en zwaar, of zo verborgen in de mens is, dat niet door die kracht bereikt wordt. Was Paulus niet evenals Elizabeth en Hugonin een vervolger geweest?

Weldra had er naar de beschouwing van de Roomsen nog iets ergers plaats. Een van de geestelijken in de stad, een groot musicus, George Grivat, genaamd Calley, opgevoed door een streng Roomse moeder, was zeer goed in de kerkleer onderwezen. Om nog beter onderwezen te worden, hadden zijn ouders hem naar Lausanne gezonden, waar hij koorknaap was geworden en vooral zeer in de kennis van de muzijk gevorderd was. Bij zijn terugkomst te Orbe, hadden de heren priesters hem de meest vleiende ontvangst bereid. Hij had zich die eer waardig gemaakt; hij verrukte het volk door zijn gezang of sleepte liet mede waardig zijn redevoeringen.
Doch de 10de Mei 1531, in dezelfde maand dat Virét zijn eerste preek hield, besteeg Grivat het gestoelte en bracht al zijn hoorders in verbazing door op de duidelijkste wijze de Evangelische leer te preken. Dat was teveel; zijn vader en zijn broeders waren wanhopig; de edelen en de priesters die hem zo goed ontvangen hadden, in de grootste verbittering: "Heeft men hem niet een goed inkomen gegeven, zei men; heeft de Kerk hem niet gevoed en geleerd? En hij wil gelijken op de koekoek, die de moeder, welke hem opgekweekt hoeft opeet."

Daar deze opvolgende bekeringen aan de Evangelischen meer moed gaven, deden ze een belangrijke stap. Ze gevoelden de behoefte in het geloof te worden versterkt door de viering van liet Avondmaal; ze vroegen het, en Farel, die toen te Murten was, kwam terstond te Orbe terug. Op de Pinksterdag, de 28ste Mei, te zes ure in de morgen (een uur dat men gekozen had om de stilte van de handeling die men ging uitvoeren, te verzekeren,) verkondigde hij aan een talrijke vergadering in de kerk zelf verenigd, de vergeving van alle zonden door de breking van het lichaam van Christus aan het kruis; en toen de predikatie afgelopen was; kwamen acht discipelen voor om

het brood te breken. Het waren Hugonin d'Arnex en zijn vrouw, C. Hollard en zijn oude moeder, Cordey en zijn vrouw, Willem Virét, de vader van Pieter, en George Grivat, later herder te Avenches; verscheiden Evangelischen meenden niet ver genoeg in het geloof te zijn om deel te nemen aan die handeling, en Pieter Virét was zonder twijfel afwezig. Twee van de acht discipelen spreidden eerbiedig een wit laken over een bank, ze plaatste daarop het brood en de wijn; Farel knielde neer, had en allen volgden zijn gebed met hun hart. Daarop stond de leraar weer op en zeide: "Vergeeft gij allen elkaar?". De gelovigen zeiden: ja.
"Daarop brak de genoemde Farel voor ieder een stuk brood, zeggende dat hij het hun gaf tot gedachtenis van het lijden van Christus, en daarna gaf hij de beker rond." Deze leraar en die was discipelen bezaten door het geloof de werkelijke tegenwoordigheid van Jezus in hun harten. Nauwelijks hadden ze geëindigd of de verontwaardigde priesters traden in allerijl de kerk binnen onder het luidkeels zingen van de mis. De volgende dag, Pinkstermaandag, was er een nieuwe ergernis; de gelovigen werkten.
Zo!" zei men met verontwaardiging, "zij houden geen feesten, buiten de Zondag."

Indien de Evangelisatie voortgegaan was op een vreedzaen weg van Christelijke opbouwing, dan zou ongetwijfeld de stad weldra geheel gewonnen zijn; doch de Hervorming had ook haar woeste kinderen." Tevergeefs zei Calvijn: "Zij die wijs zijn naar God, zijn zedig, vreedzaam, menslievend, ze verbergen niet de ondeugden; ze trachten eerder ze te berispen, doch in vrede, d. i. met zulk een gematigdheid dat de eenheid bewaard blijve. De vreedzame en liefelijke vermaningen moeten niet buiten gebruik gesteld worden en ze die geneesheren willen zijn, moeten geen beulen zijn."
Reeds was een fraai stenen kruis, op het kerkhof van St. Germain staande, neergeveld, en een ander opgericht aan een kruisweg dicht bij de stad, was weggehaald; doch dat was des nachts gebeurd, zonder dat men wist door wiens Weldra werden de vurige Hervormers stouter; bijzonder Christoffel Hollard, een waar beeldstormer van de Hervorming, die beter afbreken dan opbouwen kon. Eens toen Farel voor de afgevaardigden van Bern en Freyburg predikte, wierp Hollard zich op een beeld van de Maagd en verbrijzelde het. Op een andere dag vernielde hij het hoogaltaar in Onze lieve Vrouwekerk. Nog was dit niet genoeg.
Volgens die rechtschapen, ja vrome, doch vurige en overdrevene ziel, welke ook weinig oordeel bezat, ging de Hervorming, namelijk het verbrijzelen van de beelden en altaren niet spoedig genoeg. Hollard besloot het in het groot te doen; hij nam met zich twaalf makkers; de bende ging van straat tot straat, van kerk tot kerk, en die uitvoerders van de oordelen Gods (zij meenden dat te zijn) "vernielden alle altaren" in de zeven kerken der stad; zes en twintig hopen met puin getuigden van hun zegepraal. Ongetwijfeld hadden ze gelijk door te zeggen dat elke "dieust aan een beeld bewezen een overblijfsel, van heidendom was; maar hun fout bestond hierin, dat ze wilden dat de Katholieken God aanbaden, niet volgens hun Katholiek geweten, maar naar dat van de Hervormden. De verschrikte lieden zagen toe en zeiden niets."
"Inderdaad," zegt de heer de Pierrefleur, "ik sta verbaasd bij het zien van het geduld van dit arme volk."
"Mijnheer de baanderheer" antwoordden enige Katholieken, wij onze heren van Bern niet zulk een grote achting toedroegen, dan zou het lichaam van de heer Christoffel Hollard de aarde niet bereikt hebben." Dat wil zeggen, dat ze hem zouden gehangen hebben. Deze strijders waren niet zeer zachtmoedig, de een zo min als de andere. De Katholieken stelden in de plaats van de altaren tafels, waarop men in het klein de mis zong.
De onverdraagzaamheid van Hollard en van een van zijn vrienden, met name Tavel,

dreigde dus een nieuwe dwingelandij in te voeren voor de oude tirannic van het pausdom. Helaas! men heeft menig Protestants geestelijke zich zien verzetten tegen de discipelen en de leringen van het Evangelie, meer nog dan de Roomse geestelijke het deed. De onverdraagzaamheid is een ondeugd van de menselijke natuur, welke de godsvrucht zelfs niet zo terstond geneest.

De priesters die de mis op hun kleine tafels lazen, beschaamden Hollard en Tavel. Agasse was niet meer de slotvoogd; hij was afgezet door de invloed van Bern; een Hervormde, Antoine Secrétan, was in zijn plaats gesteld. De twee onstuimige Lutheranen brachten klacht bij hem in tegen al de priesters, als zijnde moordenaarser zielen); en volgens de gewoonte gaven ze zichzelf gevangen. De slotvoogd gaf bevel dat men de Roomse geestelijken zou gevangen nemen. Dit was niet zo gemakkelijk, want er waren sterke mannen onder; drie gerechtsdienaars de priester Pierre Bovey op de straat willende grijpen, "trok die sterke priester hen in de gang van een huis," en sloeg hen daar zoo, dat ze zeer blijde waren aan zijn handen te ontkomen. Zich aldus verdedigd hebbende als een leeuw, bleef hij vrij; niet zo gelukkig was de pastoor Blaise Foret, die als een schaap, rechtuit naar de gevangenis ging."

De dienaren zetten hem met de andere, allen samen, hebbende goede voeding en ligging, en met vergunning het geheel kasteel rond te wandelen." Enige stoutmoedige priesters (want sommigen waren vrij gebleven) begonnen, ondanks het verbod, des morgens te vijf ure de mis te zingen. De Katholieken begaven er zich heen "met pieken, hellebaarden en stokken; als men de klok luidde, was het alsof de stad in brand stond." De onverdraagzame Protestanten ontvingen spoedig een harde en rechtvaardige les.

De grote baanderheer Pierrefleur, een werelds man, bedreven in de letteren, met een beschaafden geest, een gulheid vol bevalligheid, een diep verstand, voegde bij de goedhartigheid van de Waadlanders een grote beslistheid. Zelf een Katholiek, en wetende dat de meerderheid van de inwoners voor het Roomse geloof was, verontwaardigd te zien hoe de priesters in de gevangenis werden geworpen en de gelovigen gedwongen om de mis bijna steelsgewijze te gaan horen, riep hij een algemene volksvergadering bijeen. "Wilt gij," zei hij, "de mis behouden en leven en sterven in het heilige geloof, gelijk onze voorouders? Indien gij dit wilt, dan verzoek ik dat ieder de vinger opsteke, en indien er toevallig iemand is, die het tegendeel wil, laat hij dan weggaan."

Iedereen hief de vinger omhoog ten teken van eedzwering. Daarop zonden de Freyburgers een heraut naar Orbe. De priesters werden uit de kerker verlost en men zette in hun plaats allen die de altaren hadden verbrijzeld. Ze waren ten getale van vijftien, en onder hen was ook de man van Elizabeth, de edelman Hugonin d'Arnax. Ze werden niet zo goed gevoed en gehuisvest als de priesters; men zette hen op water en brood; maar drie dagen later werden ze ontslagen. In die tijd herstelden de priesters en de vurige Katholieken overal de altaren. Meer dan twintig jaren waren nodig, voor dat de Hervorming zich te Orbe herstelde van de slag, die de onverdraagzaamheid van Hollard en zijn vrienden haar toegebracht had.

Eerst in 1554 besliste een volksvergadering bij een meerderheid van achttien stemmen dat de Evangelische eredienst zou ingesteld worden. De priesters, monniken en nonnen gingen toen voor altijd heen, onder de tranen van hun aanhangers.

VIERDE HOOFDSTUK.
De veldslagen van Grandson.
(1531, 1532.)

De nederlaag, die Farel te Orbe had geleden, verminderde zijn ijver niet; hij zag voor zich andere plaatsen, welke geëvangeliseerd moesten worden. Weigerde hij ook te voldoen aan eerzuchtige aanvragen van pas bekeerden, die gelijk Hollard zich bekwamer achtten dan ze werkelijk waren, en onbescheiden de wijding tot het heilige leraarsambt begeerden, met te meer ijver zag hij uit naar dienstknechten van God, begaafd met een geest van kracht, liefde en voorzichtigheid. Enige mannen schenen hem toe in Frankrijk gerijpt te zijn door de vervolging. Hij beriep naar Zwitserland Toussaint, Lecomte, Symphoranus, Andrmüehun en nog andere. Zodra die broeders aankwamen, zond hij, hen in de arbeid; en vaak meende hij na vurige gebeden de geheel uitgestrekte vallei tussen de Jura en de Alpen vol te zien van levende wateren des Evangelies. "Gewis," zei hij, "als wij terugzien op de verlopen tijden, dan staat het thans zeer schoon met het werk van Christus. En toch hoeveel wortels zijn er nog uit te rukken voor dat liet veld bereid is om het Goddelijk zaad op te nemen"
"Hoeveel arbeid is er nog te verrichten! hoeveel zweet en moeite te verduren! hoeveel vijanden te overwinnen! Wij hebben behoefte aan arbeiders gehard in het werk. Ik kan hun geen gouden bergen beloven; doch ik weet dat de Vader nooit de zijn zal begeven, en dat Hij hun een overvloedige oogst zal geven."

Op de schoonste verwachtingen volgde dikwijls in de ziel van Farel een treurige neerslachtigheid. Een smart vooral deed hem aan: de ziekte van de mindere vraagstukken scheen de nieuwe kerk te zullen overmeesteren. Ten allen tijde hechten bekrompen geesten aan sommige bijzonderheden in de leer van de doop, van het avondmaal, van de bediening en andere; ze ijveren voor de dille en de komijn, en bemoeilijken, door hun vitterijen, de komst van het rijk van Christus.
Farel die bij een heilige leer en een onvermoeide werkzaamheid, ook een wijs oordeel en een ruimen en vrijgevige geest paarde, beefde bij de gedachte dat die verkeerdheid van de onverstandigen zou sluipen in de geest van de leraars die hij wijdde. Er bevond zich toen te Straatsburg, een Christelijk man, met name Andronichus, die de Hervormer graag naar Zwitserland wilde nodigen; maar Farel vroeg zichzelf af of hij niet besmet was met formalisme of dweperij, twee kwalen welke men nu en dan aantrof aan de oevers van de Rijn. Hij besloot hem openhartig aan te spreken; en zijn brief doet ons zien wat het werk van de bediening voor hem was: "Broeder," schreef hij aan Andronichus, "bezit gij Christus zodanig, dat gij Hem zuiver kunt verkondigen, zonder de ijdele twistingen over het water en het brood, over de cijns en de tienden, waarin bij sommigen het Christendom bestaat? Stelt gij u daarmee te vreden dat gij van allen eist, afstand te doen van de goddeloosheid en ongerechtigheid, om zich met het geloof te wapenen en in hun hart die hemelsen schat, Christus, te bewaren, die gezeten is aan de rechterhand des Vaders? Zijt gij bereid om aan alle machten te geven wat hun toekomt, cijns en tienden, die niet alleen aan de goddelozen, maar ook aan de broeders te betalen? Zoekt gij alleen de verheerlijking van Christus? Stelt gij u niets anders voor dan om in de harten het geloof dat door de liefde werkt te planten? Zijt gij besloten het kruis op u te nemen? Want weet het wel, het kruis wacht ons; het wacht ook u. Zijt gij bereid het te dragen, kom dan broeder, vertrek." Deze waren de wijze woorden van de vurigsten onder de Hervormers.

In dezelfde tijd dat hij aldus met luider stem nieuwe arbeiders opriep, verwijderde Farel de luiaards en de lafhartigen, door allen vermoeienissen, beledigingen en

vervolgingen te beloven; met zulke beloften wierf de Hervormer zijn soldaten aan. "Verwacht gene ledigheid maar arbeid," zei hij; "gij zult de rust eerst na de vermoeienis vinden, en gij zult niet oogsten dan wanneer gij op eigen kosten zult gezaaid hebben. Een grote deur is geopend, maar niemand gaat er binnen, dan ze die de schapen willen weiden, en hen niet verscheuren; die bereidwillig zijn om de beledigingen, waarmee men hen aanvalt, met weldaden te vergelden. De arbeid wacht u, en wel arbeid in het zweet uws aanschijns. Ik kan u alleen moeite beloven. Wilt gij tot ons komen, weet dat gij in een harde dienst treedt. Gij zult hebben te strijden, niet tegen laffe en ontmoedigde tegenstanders, maar tegen vijanden vol beslistheid en kracht. Wees dus een edele en moedige krijgsman; val de tegenstander blijmoedig aan, en werp u in het heetst van de strijd; stel uw vertrouwen in God, wie alleen de slag en de overwinning toekomen. Niet wij zijn het die strijden. "Het is de Heere."
Doch tevergeefs riep Farel ten strijde; de vreesachtige rekruten vervoegden zich niet bij het leger. Wel gewerd hem enige hulp; maar wat betekende die voor een zo groot arbeidsveld? Toen verdubbelde zich zijn geroep. In tegenwoordigheid van de reusachtige Alpen, verhief die nederige man zich gelijk zij, zijn woord werd krachtiger, en geleek meer op de kreet van een soldaat die vecht onder vijandelijke troepen, dan op het zacht en liefelijk geluid van het Evangelie des vredes. "Wij zijn in het heetst van de strijd," zei hij; de aanval is verschrikkelijk; men wordt handgemeen. doch de Heere geeft de zege aan hen die Hem toebehoren. Grijp naar de degen, zet de helm op uw hoofd, doe het harnas aan, hang het schild aan uw arm, gord de lendenen; en zo de gehele wapenrusting Gods aangedaan hebbende, stort u in het midden van de slag, werp de spiesen, stoot aan weerszijden de vijanden neer, en jaag het gehele leger op de vlucht.
Maar helaas! in plaats van u te voegen bij de krijgslieden van Christus, in plaats van u te werpen in de strijd des Heeren, vreest gij het kruis en de gevaren die u wachten, en de rust meer liefhebbende, weigert gij uw broeders ter hulpe te snellen. Is dat het gedrag van een Christen? De heilige Schriften verklaren ons dat de Heere een strenge wraak over die lafheid zal nemen. Pas op dat gij het ontvangen talent niet in de aarde begraaft. Herinner u dat gij van al die zielen rekenschap moet geven, welke door de dwingelandij in een duisteren kerker gevangen worden gehouden. Gij zou hun ogen kunnen verlichten; hen kunnen bevrijden van hun ketenen; gij moet hen smeken zich in de armen van Christus te werpen. Aarzel niet! Alles moet tot Christus gebracht worden. Vraag niet wat uw vrouw wil en verlangt, maar wat God eist en beveelt."

Nooit werd dringender aanmaning tot iemand gericht, er was toen een nieuwe Paulus in de wereld. Eindelijk kregen de dringende boden van Farel de overhand op verscheiden. Andronichus en andere snelden toe en arbeidden met hem in de landen, welke zich van Bazel en Bern tot aan Genève uitstrekken.
Verblijd zulke helpers gevonden te hebben, snelde de Hervormer naar nieuwe gevechten. Elke gemeente, elk dorp, elke stad moesten door een hardnekkige strijd voor Christus veroverd worden. Geen krijgsman heeft meer veldslagen geleverd. Men kan onmogelijk een andere tegenhanger van Farel vinden dan in de man, die op de weg naar Damaskus werd bekeerd. Hij nam met zich de Glautinis, leraar van Tavannes, in de Bernse Jura, welke hem ter hulpe was gekomen; hij verliet Orbe, en de schilderachtige bergrug van de Jura aan zijn linkerhand latende, waar het vlek St. Croix als verborgen ligt en waarboven de hoge toppen van de Chasseron uitsteken, richtte hij zich naar Grandson.
Weldra begroette hij van ver de muren en de schietgaten van het oude kasteel, dat zich bij het einde van het meer Neufchátel verheft. Die plaatsen, welke een Evangelisch

slagveld zouden worden, hadden andere gevechten gezien. Daar waren in 1476 de Zwitsers van de hoogten van Champagne en Bonvillars neergedaald, terwijl het vreselijk geloei van de stier van Uri de dood verkondigde en de koe van Unterwalden een vreemden klank liet horen; daar waren ze op de knieën gevallen in het gezicht van de vijandelijke legers; daarop zich verheffende met de kreet van Grandson! en hun verschrikkelijke muziek doende weergalmen, hun oude banieren ontplooijende, en die omringende met hun lange en geduchte pieken hadden ze de Bourgondiërs aangevallen met de onstuimigheid van de storm. Tevergeefs had de veldheer van de ruiterij, Louis de Clateatt-Guyon, broeder van de prins van Oranje en de heer van Orbe en Grandson, zijn grote krijgspaard de sporen gegeven, en een onstuimigen aanval gedaan aan het hoofd van zes duizend paarden; tevergeefs had hij reeds het vaandel van Schwytz genomen.
In van de Gruob van Bern had hem de doodsteek toegebracht, en de Bourgondiërs, die krijgsheld van zo hoge gestalte ziende vallen, waren door de schrik bevangen. Grandson zowel als Orbe waren verloren voor de familie van die held; de heerschappij over die steden zou overgaan tot de kantons Bern en Freyburg. Inderdaad, de schrik was alom verspreid in de gelederen; en Karel de Stoute moest vluchten, vier honderd tenten van zijde, met goud en paarlen geborduurd, zes honderd vaandels, en een overgrote hoeveelheid vaten, zilver, edelgesteenten en juwelen achterlatende. Deze krachtige aanval en roemrijke zegepraal, waarvan de faam nog in die vreedzame streken gewaagde, waren een beeld van het werk dat Farel er zou ten uitvoer leggen. Bern zou door hem, zo te Grandson als te Orbe, een geduchter vijand dan de heer van Cháteau-Guyon verslaan.

Bij het inkomen van de stad, aan de oever van het meer, verhief zich het grote klooster van de Franciscanen. Farel en zijn vriend de Glautinis, die hem vergezelde, hielden bij hun aankomst voor die muren stil, en zeiden elkaar dat de Heer ongetwijfeld daar het eerst hun schreden richtte. Ze schelden aan, gingen het spreekvertrek binnen, en toen de gardiaan van het klooster, broeder Guy Regis hun gevraagd had wat ze wilden, verzochten ze hem eenvoudig "in de naam van de Heren van Bern," hun het gebruik van de Kerk af te staan. Maar Guy Regis, een vastberaden man en ijverig priester, die bekend was met alles wat te Orbe had plaats gehad, werd over zulk een onbeschaamdheid verontwaardigd. Ketter!" zei hij tot Farel. "Jodenkind!" riep een andere monnik hem toe. Dit onthaal was niet bemoedigend. De twee leraars bespraken met enige vrienden van Gods Woord hetgeen hun te doen stond. "Gaat naar het opperste prioraat, zeiden deze laatste; daar gij een brief van de heren van Bern hebt voor de prior; de monniken zullen het niet durven wagen u af te wijzen."
Farel, Glautinis en enige broeders gaan dan op weg naar het klooster van de Benedictijnen. Ze kloppen aan, men opent; verscheiden monniken vertonen zich; ze wisten reeds iets van de komst van de zendelingen; ze beschouwen hen van top tot toen, en nauwelijks heeft Farel om de vrijheid verzocht van te mogen preken, of een eindeloos rumoer barst in het klooster uit. De koster verbergt een pistool onder zijn kleed; een andere monnik wapent zich met een mes; en beiden naderen stil om zich van de ketter meester te maken, die volgens hun mening alle kerken beroerde. De koster komt eerst; met de een hand richt hij zijn pistool op Farel, met de midere grijpt hij hem aan, en hem naar zich toe trekkende, tracht hij hem het klooster binnen te slepen waar de gevangenis hem wachtte. Glautinis bemerkt dit, hij snelt toe om zijn vriend te ontzetten, doch de andere monnik, op de plaats van de strijd gekomen, valt hem aan, terwijl hij zijn mes liet blinken. Op het gerucht dat binnen het klooster gehoord werd, snellen de vrienden van de Evangelisten, welke aan de poort waren

achtergebleven en afwachtten om te weten of ze Farel al dan niet konden horen, toe en ontrukken hem, alsmede zijn ambtgenoot, aan de sterke armen van de monniken. Terstond werden de poorten van het klooster gesloten; en zelfs was de vrees die men voor de Hervormers had zo groot, dat ze veertien dagen lang van binnen gesloten bleven.
Farel, ziende dat er voor het ogenblik te Grandson niets te doen was, vertrok naar Murten, en nodigde Glautinis die hij achterliet uit, van elke gelegenheid gebruik te maken om het Evangelie te verkondigen. De monniken, verschanst achter hun muren, beefden, beraadslaagden, waren op hun hoede en wapenden zich tegen die enkelen man, alsof ze een leger voor zich gehad hadden. Kloosterdeuren, kerkdeuren, alles was hermetisch gesloten. Glautinis ziende dat hij niet in de kerken kon spreken, besloot in de straten en de huizen te preken; maar hij was nauwelijks begonnen, of de monniken, gewaarschuwd door toekenen van de agenten, aan wie ze be velen hadden de Evangelist niet uit het oog te verliezen, deden een krachtige uitval.
De dappere gardiaan van de Franciscanen, Guy Régis, de voorzanger en alle geestelijken kwamen op de plaats waar Glautinis sprak, en plaatste zich stoutweg tussen de Evangelist en de toehoorders: "Kom," zei de gardiaan tot Item; "kom, als gij durft, voor de koning. of de keizer; te Besançon, te Deile of te Parijs; ik zal u en de gehele wereld tonen dat gij slechts duivelse leer predikt! Ga heen, wij hebben genoeg van u, gij zult niet binnenkomen."
Toen die aanspraak nauwelijks geëindigd was, begonnen al de monniken de slotzang aan te heffen: "ketter! Jodenkind! afvallige!" De bende, aldus de volle laag gegeven hebbende, trok in allerijl achter hun muren terug.

Enige Berner afgevaardigden, welke te Neufehatel waren, en vernemende hetgeen te Grandson plaats had, aarzelden niet zich daar heen te begeven. Ze wilden de lieden niet dwingen tot bekering, maar ze verlangden, dat allen die onder hun gebied behoorden, ongestoord het Evangelie zouden horen, en alzo de vrijheid zouden hebben om zich met kennis van zaken voor Rome of voor de Hervorming te verklaren. De Berner heren, te Grandson gekomen, dat niet ver van Neufchttel ligt, lieten voor de Hervormers de kerken van de kloosters openen. Een renbode werd naar Farel gezonden, die terstond terugkeerde, Virét met zich medebrengende; van de 12e Mei af, predikten die drie Evangelisten des Zondags en door de week. De monniken, verbaasd, verbitterd, en toch weerhouden door de vrees voor hun geduchte Heren, zagen met lede ogen de menigte naar de ketterij luisteren. De gardiaan van de Franciskanen, die de naam had van een grote geleerde, meende geroepen te zijn om de Hervormers te weerstaan.
Nauwelijks waren ze van de kansel afgestegen, of hij beklom dien, en aldus vielen Farel en Guy Régis elkaar aan, weerlegden elkaar, als het was man tegen man vechtende. De Evangelist verkondigde de genade; de monnik schreef de werken voor. De eerste verweet zijn tegenstander dat hij het Evangelie ongehoorzaam was; de tweede verweet de andere dat hij de Kerk ongehoorzaam was. De monniken gingen verder, ze bezwoeren de regering om de verdediging huns geloofs op zich te nemen. Deze deden de leraars in de ban, en de deurwaarders grepen hen. Toen het gemeen hen in de handen van de gerechtsdienaren zag, volgde het hen en overlaadde hen met scheldwoorden; ze werden in de gevangenis gebracht.

Toen daalde de strijd af tot het volk, en werd er slechts te beter door. De partijen vormden zich, de benden werden geregeld. De Katholieken, zich willende onderscheiden, deden pijnappels aan hun muts, en liepen zo fier langs de straten. Hun

tegenstanders hen ziende voorbijgaan zeiden hun: "Gij veracht de Heren van Bern!" doch ze antwoordden stoutweg: "Niemand uwer zal ons hinderen."
De bewoners van Yverdon, een zeer dichtbij liggende stad, welke levendig de zaak van Guy Régis toegedaan waren, vormden, niet een troep soldaten, maar een processie. Ze gaat de stad uit, langs het meer; in plaats van vaandels wapperen de kerkelijke banieren; in plaats van trompetten en trommen weergalmen litaniën. Eindelijk komt die zonderlinge versterking de stad binnen, waar zulke hevige gevechten geleverd werden. De Katholieken twijfelen niet meer aan de overwinning. De gemoederen worden warm, de hartstochten ontvlammen. Daar Farel en zijn vrienden losgelaten waren, gaat een zwarte monnik met name Claude de Boneto op de Hervormer af en overstelpt hem met beledigingen. Deze liet zich niet afschrikken. "Christen en," zei hij, "verlaat de paus die ondragelijke lasten op uw rug heeft gelegd, die hij niet aanraakt met de top van zijn vinger. Komt tot Hem die al uw last heeft afgenomen en die op Zijn schouders heeft geplaatst. Vertrouwt u niet aan de priesters en aan Rome. Steunt op Christus." de Raad van Bern nam de verdediging van zijn Evangelist op en veroordeelde de monnik Beneto.

Daar de hulp van Yverdon niet veel gebaat had, werd een andere uit Lausanne gezonden. De 24sten Juni, de dag van Johannes de doper, kwam een Franciscaan te Grandson om ter ere van de heilige te preken. De kerk van de Franciskanen was weldra vol en te midden van de menigte bevonden zich Farel en Glautinis. De vreemde dingen welke de prediker zeide, vervulden hen met droefheid; weldra staat de Hervormer op, en volgens de gewoonte van die tijd, begint hij de monnik luide te weerleggen. Deze houdt op, en de blikken van de vergaderde menigte keren zich met toekenen van toorn naar de leraar. De schout, Jean Reyff van Freyburg, een goed Katholiek, niet langer in staat zich te weerhouden, heft de vuist op en slaat Farel. Dit was het teken tot het gevecht. Gerechtsheren, Franciscanen, burgers van Grandson, burgers van Yverdon, die gewapend naar het feest gekomen waren, vallen op de twee Hervormden aan, werpen hen neer en overladen hen met vuistslagen en schoppen. Hun vrienden snellen toe, voegen zich in het gedrang, "en na een hardnekkige kamp gelukte het hun de Hervormers aan de handen van de woedende menigte te ontrukken, maar niet zonder dat ze ge ducht mishandeld waren, zo in het aangezicht als op andere plaatsen." De grote baanderheer van Orbe zag het en heeft het opgetekend.

De Evangelischen verloren geen tijd; een van hun vertrok terstond om zich te begeven naar de heer de Watteville, ambtman van Bern, welke zich op zijn goederen te Colombier" drie mijlen van Grandson, bevond. Die overheidspersoon kwam en willende de inwoners in staat stellen een vrij onderzoek te doen, naar de beginselen van Bern, gaf hij order dat de Franciscaner en Farel beurtelings zouden preken; daarop begaf hij zich met zijn bediende naar de kerk met het doel de predikers te gaan boeren; doch daar viel iets geheel anders voor. Het volk was nog zeer in beroering door het gebeurde van de vorigen dag; men beweerde dat de Hervormden het grote kruis, door de gehele stad zo vereerd, wilden stuk slaan.
Twee monniken, Tissot en Gondoz, onderscheidden zich door hun ijver voor de leer des pausen; als oprechte, doch dweepzieke lieden, zouden ze gemeend hebben Gode een dienst te doen door Farel te vermoorden. Ze waren op wacht gesteld om het beeld, dat men bedreigd meende te zijn, te verdedigen. Voorzien wan bijlen, onder hun klederen verborgen, wandelden zij, stilzwijgend rondziende, aan de voet van de trap die naar du galerij geleidde waar het vermaarde kruis stond.
Op het ogenblik dat de heer van Bern verscheen, greep hem een van de twee

schildwachten, op het zien van een vreemdeling die er ketters uitzag, vrij ruw aan. "Ga weg; gij moogt hier niet binnen; "zei hij hem, en zijn collega stiet de heer de Watteville ruw terug.
"Zacht wat!" zei de ambtman ernstig, gij moet u niet zo boos maken."
De knecht van de Patriciër, verbitterd over de weinige eerbied die men zijn heer betoonde, en minder bedaard dan hij, greep de schildwacht met zijn monnikskap bij het lijf, en een bijl onder zijn kleed voelende, nam hij die en zou hem er mede getroffen hebben, als de Berner heer hem niet weerhouden had. Alle monniken vluchtten zeer verschrikt weg, en de Watteville meester van de plaats gebleven, stelde er zijn knecht op schildwacht, die op en neer wandelde, met de bijl op de schouder, aldus in plaats van de monniken de wacht betrekkende. Hij kreeg spoedig iets te doen.
Slechts enige minuten stond hij daar, toen een dertigtal vrouwen, van een verdacht uiterlijk en haar boezelaar van saai met de een hand tegen het lijf ophoudende, verschenen en in de galerij zochten door te dringen. Ze hadden haar voorscboten gevuld de een met aarde uit haar tuin; de andere met as uit haar keuken; met die wapenen trokken ze ten strijde. Haar plein was echter niet om een geregelde veldslag te leveren, maar om,op de galerij, bij de kansel in hinderlaag te gaan liggen; om dan op het ogenblik dat Farel zou verschijnen, hem de ogen vol as en de mond vol zand te werpen, om alzo de onversaagden predikant het stilzwijgen op te leggen; dit was haar manier van redetwisten. De troep naderde; de knecht van de ambtman, ferm als een dienaar wan de Hoogmogende Heren van Bern, wandelde steeds met de bijl in de hand. Hij bemerkte het vrouwelijk bataillon; begreep terstond wat dit te beduiden had, en naderde terwijl hij het wapen, dat hij de monniken afgenomen had, heen en weer slingerde. De vrouwtjes van Grandson, ziende een Berner in plaats van een Franciscaan worden verschrikt, slaken een kreet, laten de boezelaars los, doen het zand en de as op de zerken van de Kerk vallen, en vluchten naar huis.

Terwijl de samenzweringen van de monniken en vrouwen aldus verijdeld werden, gebruikte de Berner magistraat die gelegenheid toch niet om Farel alleen te doen spreken. Hij wilde gelijke rechten. De Franciscaan en de Hervormer predikten derhalve eenvoudig beurtelings. Tissot en Gondoz welke de Watteville hadden aangegrepen werden voor veertien dagen in de gevangenis gezet. Die monniken, van hun razernij genezen, begonnen na te denken. Ze vroegen zich af wat toch die Luterse leer was, welke zulke ferme aanhangers had. De Hervormers bezochten hen en bewezen hun veel liefde. De monniken waren getroffen, ze erkenden dat de ketterij waarvoor ze vreesden eenvoudig het Evangelie van de genade van Christus was. Ze verlieten de kerker met enige nieuwe gedachten, en twee jaren later, zegt de baanderheer, "namen ze het Luthersch geloof aan, werden predikanten, de een te Fontaines, de ander te Chavornay, huwden en kregen een groot aantal kinderen."
In de dagen van de Hervorming zag men vaak gelijk in de tijden van de Apostelen "degenen die vreselijk tegen God woedden, barmhartigheid verkrijgen en helden in het geloof worden."

Een laatste opstand zou in Zwitserland de beginselen van de godsdienstvrijheid doen verkondigen. Te Orbe had die plaats, en wel onder de Kersfeesten. De Katholieken, trots op hun nachtelijke vroomheid, zoals die zich in dat jaargetijde openbaart, beledigden de Hervormden. "Gaat naar bed," zeiden ze tot hen. "Terwijl wij naar de kerk gaan om de lof van God te zingen, gaat gij slapen in uw legersteden als varkens!" De Hervormers, die geen middernacht missen verlangden met hun ontheiligingen, wensten de avonduren te gebruiken, als het eindigen van de arbeid vergunt een grote

vergadering bijeen te roepen. De avond voor Kersmis, te zeven ure, vroegen ze de sleutels van de Kerk aan de gouverneur: "Het is nu geen uur van predikatie," antwoordde hij hun, "gij krijgt ze niet."
Ze antwoordden dat elk uur, behalve in de nacht, een uur voor prediking geschikt was; en besloten om de avonddiensten te beginnen, begaven ze zich naar de kerk, openden de deuren, de leraar beklom het gestoelte, en in een ogenblik was de kerk vol. Sommige priesters of vromen, even in de kerk rondziende, riepen uit, toen ze tot hun verbazing zoveel volks zagen: "Zeker heeft de duivel er zoo veel heen gelokt!"
De leraar (waarschijnlijk Virét) betoogde de grote verborgenheid des geloofs, de komst des Heeren en vroeg zijn hoorders of ze Hem niet in hun hart wilden opnemen. De preek had lang geduurd. De klok sloeg negen ure. Terstond luidden de klokken, en de Katholieken kwamen in menigte de kerk binnen, hoewel er op dat uur geen dienst was.
De Hervormden tot geen strijd willende aanleiding geven, gingen bedaard naar huis; maar iemand, die de vergadering was ingeslopen, met het doel om het volk op te zetten, begon rechts en links de leugen te verbreiden, dat de ketters naar St. Claire gingen om daar alles te verbrijzelen. Men gelooft hem; de menigte verlaat de altaren, en daar ze nog enige Hervormden in de straten ontmoeten, werpen ze enige op de grond en klieven andere het hoofd daar echter de meest bekenden zich reeds verwijderd hadden, verzamelt het Roomse gepeupel zich voor hun huizen, en werpt de vensters met stenen in.
Virét met tien andere vertrok naar Bern, om zijn klacht in te brengen.
Enige dagen later, de 9de Januari 1532, vergaderde twee honderd en dertig leraars te Bern tot een soort van kerkvergadering; onder hen bevond zich de wijze Capiton. Voor het grootste gedeelte uit de Roomse kerk uitgegaan, verlangden ze de vrijheid niet alleen voor zich, maar ook voor hun tegenstanders. De heren leken dachten er ook zo over. Bern, de vertegenwoordiger van het Protestantisme, was het hierin eens met Freyburg, de kampioen van het pausdom.
"Wij willen, zeiden de Berners, dat ieder zijn vrije keus hebbe om naar de preek of de mis te gaan. Wij insgelijks, zeiden de Freyburgers. Wij verlangen dat allen samen in vrede leven, dat noch de predikanten, noch de priesters, nóch tegenstanders *ketters of moordenaars* noemen. Wij ook, zeiden de Freyburgers. Nochtans willen wij niet beletten, dat de predikanten en de priesters in van de minne en broederlijk over het geloof samenspreken. Zeer goed, zeiden de Freyburgers."
Deze en andere dergelijke artikelen, het eerste gedenkstuk van de godsdienstvrijheid in Zwitserland, werden de 30ste Januari 1532 afgekondigd.
Het is te bejammeren dat deze ordonnantie van de zestiende eeuw niet van toen af tot model is genomen in alle landen van de Christenheid, en in Zwitserland zelf waar ze gemaakt was. Dit bevelschrift kon slechts voor korte tijd hevige botsingen voorkomen.

Wij zullen nu deze gewesten daar laten en de grote voorvechter van het Woord Gods, Farel, elders volgen; doch wij zullen er later terugkomen. Het Evangeliezaad zou nog meer overvloedig in Waadtland worden uitgestrooid, en die grond, in de eerste aanvang zo onvruchtbaar schijnende, heeft voornamelijk in onze dagen heerlijke vruchten voortgebracht.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De Waldenzen van Italië.

(1526 tot October 1532.)

Vrijdag de 12de Juli kwam Farel van Murten te Grandson, waar een stille samenkomst zou gehouden worden. Vier discipelen des Evangelies vroegen de oplegging van de handen. Farel en zijn ambtgenoten onderzochten hen en hen geschikt bevonden hebbende voor de Evangeliearbeid, belastten ze hen het Evangelie te verkondigen in de omliggende dorpen, Gy, Fy, Montagny, Noville, Bonvillars, St. Mauritius, Champagne en Concise. Maar een gewichtiger zaak zou op deze samenkomst behandeld worden.
Sinds twee of drie jaren, had zich een vreemde tijding verspreid onder de jeugdige gemeenten, welke zich tussen de Alpen en de Jura vormden. Men hoorde er spreken van Christenen, welke tot de Hervorming behoorden, zonder ooit Hervormd te zijn geworden. Men zei dat in enige afgelegene valleien van de Savoyaansche en Dauphinesche Alpen en in sommige gedeelten van. Calabrië, Apulië, Provence, Lotharingen en verschillende andere landen gelovigen werden gevonden, welke sinds veel eeuwen de paus weerstonden en geen ander gezag erkenden dan de Heilige Schrift.
Sommigen noemden hen: "Waldenzen," andere armen van Lyon," nog andere Lutheranen."
Toen het gerucht van de zegepralen van de Hervorming tot in hun valleien kwam, hadden die vrome mannen een oplettend oor daaraan geleend; een van hun vooral, de leraar van Angrogne, Martin Gonin, was er zeer door bewogen. Van een beslist karakter, ondernemend, bereid om zijn leven te laten voor het Evangelie had de vrome *baard* (de naam die de Waldenzen aan hun herders gaven) de levendigste begeerte gevoeld van nabij te gaan zien wat de Hervorming was.
Deze gedachte vervolgde hem alom hetzij hij de kleine dalen door wandelde, welke de vallei afdelen gelijk een boom met veel takken, hetzij hij de loop van de bergstroom volgde, hetzij hij zich neerzette aan de voet van de Alpen, Gonin zuchtte naar Wittenberg en Luther.
Eindelijk nam hij een besluit; hij vertrok in 1526; begaf zich naar de Hervormers, en bracht in zijn valleien veel goede tijdingen en godsdienstige boeken. Van toen af was de Hervorming het voornaamste onderwerp van de gesprekken tussen de leraars en de schaapherders van die bergen.

In 1530 toen verscheiden van hun de toppen van hun Alpen overgetrokken waren, kwamen ze aan de Françoise helling, volgden de tseisilderachtige oevers van de Durance en richtten hun schreden naar Mérindol waar een kerkvergadering van Waldenzische Christenen samengeroepen was. Ze gingen voort, bezield door de levendigste vreugde. Ze hadden gemeend alleen te zijn, en ziet, daar werden hun eenmaal duizenden broeders geboren, die ootmoedig naar het Woord Gods luisterden, en de paus op zijn troon deden sidderen. Ze spraken over de Hervorming, over Luther, Melanchton, over de Zwingli, terwijl ze de ruwe bergwegen afdaalden. De synode werd gesloten; ze besloot afgevaardigden te zenden naar de Evangelischen van Zwitserland, hun aan te tonen dat de Waldenzische leerstellingen gelij zijn aan die van de Hervormers en deze te verzoeken hun de hand te reiken. Bijgevolg vertrokken twee hunner, George Morel en Pierre Masson naar Bazel.

In die stad aangekomen, vroegen ze naar de woning van Oecolampadius, traden zijn kamer binnen, en de oude tijden, vertegen woordigd door die eenvoudige en moedige herders, groetten de nieuwere tijden in de persoon van de beminnelijke en standvastigen Hervormer. Deze zag die moedige valleibewoners niet zonder een gevoel van eerbied en overeenstemming voor zich verschijnen.
De Waldenzen haalden uit hun brieventas de gedenkstukken van hun geloof, en lieten die de vrome leraar zien. Deze bladen bevatten de volgende uitdrukkingen, welke ook door Masson en Morel beleden werden: "Ons afkerende van de Antichrist, keren wij ons tot Christus. Hij is ons leven, onze waarheid, onze vrede, onze gerechtigheid, onze herder, onze voorspraak, ons offer, onze priester, gestorven voor het behoud van de gelovigen. Maar helaas! gelijk de rook het vuur voorafgaat, komt ook de verzoeking van de Antichrist vóór de heerlijkheid. In de tijd van de Apostelen was de Antichrist slechts een kind; maar hij is nu tot een volwassen man opgegroeid. Hij beneemt Christus de verdienste van de zaligheid en schrijft die aan zijn eigen werken toe. Hij ontneemt de Heilige Geest de kracht van de weergeboorte, en schrijft die toe aan zijn kerkgebruiken. Hij voert het volk naar de mis, een treurig weefsel van Joodsehe, heidense en Christelijke plogtigheden, en onthoudt het de geestelijke en sacramentele avondmaalsviering onzes Heren. Hij haat, vervolgt, beschuldicht, rooft, en brengt ter dood, die leden van Christus zijn. Hij roemt op zijn langdurig bestaan, op zijn geestelijke broeders en zusters, zijn wonderen, zijn vasten, zijn zielmissen, en bedient zich van dat alles als oenen mantel om zijn arglistigheid te bedekken. Nochtans wordt die opstandeling ouder en neemt af en de Heer zal die ongerechtige verdoen door de adem van zijn mond."

Oecolampadius bewonderde de eenvoud van dat geloof. Hij zou noch een leer zonder leven, noch een schijnleven zonder leer verlangd hebben; maar hij vond beide zaken bij die Waldenzische leraars. "Ik dank, God," zei hij tot hen, dat Hij u tot zulk een groot licht geroepen heeft!"
Spoedig wilden de leraars en de gelovigen van Bazel die mannen van de oude tijden zien. Aan de huiselijke haard gezeten, verhaalden de Waldenzen het lijden van hun vaderen en beschreven hun Alpen, op wier beide hellingen hun kudden verspreid waren. "Sommigen," zeiden zij, "schrijven onze oorsprong toe aan een rijke burger van Lyon, Pierre de Vaux of Waldo, die terwijl hij zich met zijn vrienden op een gastmaal bevond, een van hun plotseling dood zag neervallen. In zijn geweten getroffen en verontrust, riep hij Jezus aan, verkocht zijn goederen en begon alom het Evangelie te preken en te laten preken.
"Doch," voegden ze er bij, "wij stammen van oudere tijden af, van het tijdvak toen Constantijn de wereld in de kerk brengende, onze vaderen zich afzonderde, of wel van de eeuw van de Apostelen."

De Bazelsche Christenen ontdekten evenwel in hun spreken met die broeders, enige punten van de leer die hun niet overeenkomstig schenen met de waarheid des Evangelies; een zeker onbehagelijk gevoel nam de plaats in van hun eerste vreugde. Oecolampadius, dit willende onderzoeken, richtte aan de twee herders enige vragen. "Al onze leraars," antwoordden ze op de eerste vraag, leven in het celibaat en werken in een of ander eerlijk beroep."
"Het huwelijk," zei Oecolampadius tot hen, "is toch een toestand geheel passende voor alle was gelovigen, en voornamelijk voor hen die in alles een voorbeeld voor de kudden moeten zijn. "Ook geloven wij," ging hij voort, "dat de herders niet aan handenarbeid, gelijk ze bij u doen, een tijd mogen besteden, die ze liever moesten

wijden aan de studie van de heilige Schrift. De leraar heeft veel dingen te leren; God onderricht ons niet op een wonderlijke wijze en zonder werken; om iets te weten, moet men zich moeite geven."

De herders waren in het begin een weinig verlegen toen ze zagen dat de oudsten nog hadden te leren van hun jongeren; evenwel, ze waren nederige en oprechte mannen, en toen de Bazelse doctor hen ondervraagd had over de Sacramenten, beleden ze dat zij, uit zwakheid en vrees, hun kinderen door Roomse priesters lieten dopen, en zelfs met hen het Avondmaal gebruikten en soms de mis bijwoonden.
Die onverwachte bekentenis verbaasde de zachtmoedigen Oecolampadius. "Hoe dan," zei hij, "heeft Christus het heilige offer, niet volkomen voor ons voldaan aan de eeuwige gerechtigheid? Is het nodig nog nieuwe offeranden te offeren na die van Golgothal Door amen te zeggen op de missen van de priesters, loochent gij de genade van Christus!

Oecolampadius sprak toen over de krachten van de mens na de val.
"Wij geloven," zeiden de herders met eenvoud, "dat alle mensen een natuurlijke deugd hebben, gelijk ook de kruiden, planten en stenen een natuurlijke kracht bezitten."
"Wij geloven," zei de Hervormer, "dat ze die de geboden van God gehoorzamen, dat doen, niet omdat ze meer kracht hebben dan andeton; maar vanwege de grote kracht van de Geest van God, die hun wil vernieuwt."
"O, " zeiden de herders, die gevoelden dat ze hierin niet eens waren met de Hervormers, "niets verontrust ons, zwakke mensen, meer dan hetgeen wij hebben horen zeggen van het onderricht van Luther, betreffende de vrije wil en de verkiezing. Onze onwetendheid is de oorzaak onzer twijfelingen; wij bidden u, onderwijst ons."

De liefderijke Oecolampadius meende dat die verschillen hem niet mochten scheiden van de Waldenzen. "Wij moeten die Christenen verlichten." Zei hij, "maar voor alle dingen, moeten wij hen beminnen." Hadden ze niet dezelfde Bijbel en dezelfde Zaligmaker als de Klederen van de Hervorming? Hadden ze niet, van de eerste tijden af, de hoofdwaarheden des geloofs bewaard? Oecolampadius en zijn vrienden, bij die gedachte bewogen, reikten de hand aan de afgevaardigden van de Waldenzen. De vrome leraar zei tot hen "Christus is in u zowel als in ons, en wij hebben u lief als broeders."

De twee herders verlieten Bazel en begaven zich naar Straatsburg om met Bucer en Capiton te overleggen; daarop maakten ze zich gereed naar hun valleien weer te keren. Pierre Masson, die van Bourgondië was, wenste door Dijen te trekken. Die reis was niet zonder gevaar. Men zei hier en daar in de kloosters en in de paleizen van de bisschoppen, dat de ende ketters een bezoek waren komen brengen aan de nieuwe. De vrome gesprekken van de twee Waldenzen trokken de aandacht van enige bewoners van Dijen, een kerkelijke en dweepzieke stad; ze werden in de gevangenis geworpen. Wat zullen ze doen? Wat zal er worden, vroegen ze elkaar af, van die brieven en die onderwijzingen die ze voor hun godsdienstgenoten medebrengen?
Een hunner, Morel, met die kostbare verzameling belast, was zo gelukkig om te ontsnappen. Masson, alleen gebleven, moest voor beiden boeten; hij werd veroordeeld, govonnisd, en stierf met de vrede eens gelovigen.

Toen de Waldenzen slechts een van hun afgevaardigden zagen terugkomen, begrepen ze aan welke gevaren die broeders waren blootgesteld geweest, en ze beweenden

Masson.
Doch de tijding van de ontvangst van de Hervormers verspreidde een grote vreugde onder hen, in Provence en Dauphiné, in de valleien van de Alpen en zelfs tot in Apulië en Calabrië toe.
De aanmerkingen van Oecolampadius, zijn eis van een strenger Hervorming echter werden door sommigen ondersteund, door andere verworpen. De Waldenzen besloten dus een nieuwe stap te doen: "Laat ons een Synode van al onze kerken samenroepen," zeiden ze, "en laat ons de Hervormers daarbij uitnodigen."

Zoals wij zagen had Farel in de maand Juli 1532 te Grandson een samenkomst met enige leraren. Men kwam hem zeggen, dat twee personen wier vreemd uitzicht bewees dat ze van ver kwamen, hem wensten te spreken. Twee leraars van de Waldenzen de een van Calabrië, met name George, de ander een Piémontees, Martin Gonin traden in. Nadat ze de Evangelischen uit naam van hun broeders hadden gegroet, zeiden ze hun dat de vraag, welke tot hen gericht was om zich geheel en al van Rome af te scheiden, verdeling onder hen had gebracht.
"Komt tot ons," zeiden ze tot de vergaderde leraars, "bevindt u op de Synode, en legt uw gevoelens over dit gewichtig punt bloot. Daarna zullen wij ons moeten verstaan over de middelen om de leer des Evangelies, dat wij gemeen hebben, in de wereld te verbreiden."
Geen boodschap kon Farel aangenamer zijn. Die twee punten waren juist hetgeen onophoudelijk zijn gedachten bezig hield. Hij besloot te beantwoorden aan de roeping van zijn broeders, en zijn landgenoot, de vrome Saunier, wenste in zijn gevaren te deden.
De leraars van de samenkomst en de Evangelischen van Grandtion, zagen met eerbied de alloude getuigen van de waarheid die tot hen gekomen waren van de overzijde van de Alpen en van de uiteinden van Italië, waar ze niet gedacht zouden hebben broeders te vinden. Ze omringden hen, vervuld van liefde voor hen bij de gedachte aan de langdurige getrouwheid van hun vaderen, en aan hun langdurig lijden. Ze hoorden graag uit hun mond het verhaal van de vervolgingen door hun vaderen geleden en de heldenmoed waarmee de Waldenzen die verdragen hadden. Ze waren geheel oor toen men hun verhaalde dat de leraars en hun kudden onverhoeds op een ruwe wijze waren aangevallen in hun sneeuwbergen, door gewapende benden, bij de kersfeesten van het jaar 1400; dat mannen, vrouwen en kinderen hadden moeten vluchten op scherpe rotsen, en dat velen van hun daar omgekomen waren van koude, van honger, of het zwaard. In een plaats had men tachtig arme kleinen doodgevroren gevonden, in de verstijfde armen van hun moeders, die evenals ze waren omgekomen. Op een andere plaats waren duizenden vluchtelingen, welke de wijk hadden genomen in diepe holen (1488), gestikt door de rook van het vuur dat hun wrede vervolgers aan de ingang van hun wijkplaats hadden aangestoken. Zou de Hervorming die martelaren niet erkennen als haar voorlopers? Was het geen voorrecht voor haar zich aldus te verbinden aan de getuigen die van de eerste eeuwen van de Kerk af aan, Christus heerlijkheid hadden toegebracht?

Sommige Zwitserse Christenen waren evenwel verontrust bij de gedachte aan de reis van Farel. Grote gevaren bedreigden inderdaad de Hervormer.
De marteldood van Pierre Masson, te Dijon, in 1530, had de Waldenzen van Provence verontwaardigd, en hun klachten hadden de toorn van hun vijanden opgewekt. De bisschoppen van Sisteron, van Apt, van Cavaillon hadden beraadslaagd en een vertoog ingeleverd bij het parlement van Aix, dat terstond bevolen had de ketters te vervolgen;

de gevangenissen waren opgevuld met Waldenzen, Lutheranen of die er voor gehouden werden. Martin Gonon, een van de beide Waldenzische afgevaardigden, werd op een latere reis, te Grenoble gevat, in een zak gedaan en in de Isére verdronken; een dergelijk lot kon Farel ook wel treffen. Behoorde de landstreek die hij door moest trekken niet aan de hertog van Savoye, en hadden Bellegarde en de Challans niet Bonivard gevat in een land, dat minder mogelijk het was voor een hinderlaag dan dat, waar Farel moest doorgaan?

Nietemin aarzelde hij niet. Hij zal die streken verlaten waar de mant ven Bern hem beschermt en zal door het midden van zijn vijanden heen trekken. "In hem" zegt een geschiedschrijver, "woonde vlamende ijver als in Christus; gelijk de Heiland, duchtte hij noch de haat van de Farizeeën, noch de listen van Herodes, noch de woede des volks." Hij maakte alles voor zijn vertrek gereed, en Saunier insgelijks.
Op het ogenblik toen Farel Zwitserland ging verlaten, ontving hij uit Frankrijk treurige tijdingen, en zag zich aldus naar alle zijden gedrongen. Hij schreef aan zijn landgenoten een van die brieven vol vertroost en wijsheid, welke onze Hervormers kenmerken.
"Men ziet u onvriendelijk aan," zei hij tot hen, "men bedreigt u, men vraagt, u veel geld, uw vrienden verkeren in vijanden. Allen bedroeven u.
Gij nu, alle zedigheid, zachtmoedigheid en vriendelijkheid behoudende, volhardende in heilige gebeden, zuiver levende en de behoeftigen helpende, stel alles in handen van de Vader van de barmhartigheden, door wiens hulp gij sterk en moedig, in alle waarheid zult wandelen."

Omstreeks einde Augustus, namen Farel en Saunier afscheid van de broeders die hen omringden, stegen te paard en vertrokken. Hun tocht was zeer geheimzinnig; ze vermeden de plaatsen waar men hen zou kunnen herkennen en trokken woeste landstreken door. Na de Alpen overgetrokken en Pignerol doorgetrokken te zijn, vestigden ze blikken vol van een smartelijke belangstelling op die eenzame streken, waar de Christenen vaak tot tempel hadden ongenaakbare spelonken, gegraven in de steile hellingen van de bergen, en waar elke rots een geschiedenis van vervolgers en martelaren had. Te Angrogne in de parochie van de ijverigen Martin Gonin, kwam men samen. De twee Hervormers volgden de kronkelingen van de bergstroom, vermeden de afgronden, kwamen beneden een prachtig woud, vervolgens op een uitgebreide borgvlakte bedekt met weiden: het was de vallei van Angrogne.
Ze beschouwden de steile ketenen van de Soirnan en de Infernet, de oplopende ruggen van de berg Vandalin en de zachte hellingen op welke de nederige gehuchten van de vallei ziel: trapsgowijzo verhieven. Enige Waldenzen bevonden zich hier en daar in de weilanden en aan de voet van de rotsen; sommigen maakten zich gereed om "de wacht te houden voor de leerars van de goede wet;" allen zagen met verbazing en met vreugde de herders die uit Zwitserland kwamen.
"Die daar op een fraai wit paard zit en die een rode baard heeft, heet Farel," zei Jean Peyret van Angrogne, die bepaald met de wacht belast was; "die een bijna zwart paard heeft, heet Saunier."
Er was nog een derde, voegen ooggetuigen er bij, die van hoge gestalte en een weinig kreupel was; misschien was het een Waldens die de twee afgevaardigden tot gids had verstrekt.

Brief van 26 Juli 1532. Mse. van Chonpard. Gilles, p. 40. Monastier" "p. 201. Men ziet uit de Verdediging van de Vertaler, aan het hoofd van de Bijbel van Olivetanns (1535), dat deze niet, gelijk men beweerd heeft, naar de Valleien

> ging; hij spreekt zelfs alleen van twee afgevaardigden die hij aanwijst ouder de pseudoniemen: Hilerme Cuseineth (Farel) en Antoine Almeutes, zouthandelaar Saunier. Wat de derde broeder betreft, die hij Cephas Chlorotes noemt, hij draagt ook hem zijn verdediging op niet omdat hij te Angrogne is geweest, maar omdat hij zich bij twee anderen heeft gevoegd om hen te verzoeken zich met de uitgave van de Bijbel te belasten. Deze broeder Chefas Chloretes is blijkbaar Pierre Viret (van sterkte, virans)

Andere vreemde Christenen bevonden zich in die afgelegene vallei van de Alpen. Er waren er van het zuidelijk gedeelte van Italië, van Bourgondië, van Lotharingen, van Boheme en van dichter bij gelegene streken. Er bevond zich ook een zeker getal personen van een meer voornaam voorkomen; de heren de Rive-Noble, de Mirandolle, de Solaro, hadden hun slot verlaten om dit concilie bij te wonen. Derhalve waren geestelijkheid, senaat en volk samen vergaderd. Geen zaal zou die menigte hebben kunnen bevatten; men besloot dan ook in de open lucht te vergaderen. Gonin koos ten die einde het gehucht Chanforans, waar thans nog slechts een enkel huis staat. Daar, op een schaduwrijke plek, aan de helling van de berg, omringd als een amphitheater door steile hellingen en in de verte de bergtoppen, had de Waldenzer leraar landelijke banken neergezet, op welke de leden dezer Christelijke vergadering zouden plaats nemen.
Twee partijen stonden tegenover elkaar. Aan het hoofd van die, welke niet geheel met de Rooms Katholieke kerk wilde breken, stonden twee leraars, Daniel de Valence en Jean de Molines, die hun best deden om hun stelsel van schikking en toegeven ingang te doen vinden. Farel en Saunier integendeel, steunden de Evangelische partij, welke niet zulke voorname vertegenwoordigers had als de andere partij en bepaald de leringen en gebruiken van de Katholieken verwierpen.
Reeds vóór de opening van de synode hadden de twee leraars, zich in de huizen en in de schaduwrijke plaatsen waar de vergadering moest gehouden worden, omgeven door een groot aantal broeders, hadden hun het geloof van de Hervorming ontvouwd, en veel Waldenzen hadden uitgeroepen dat dit de leer was, welke van vader op zoon in hun midden was onderwezen, en waaraan ze zich meenden te houden. Toch scheen de uitslag van de strijd twijfelachtig; want de halfkatholieke partij was sterk en stelde de Hervormers voor als vreemdelingen en nieuwigheidzoekers, welke de oude leringen kwamen verwerpen. Maar Farel had goede hoop, want hij kon zich beroepen op de heilige Schrift en de belijdenissen van de Waldenzen zelf.

De 12de September werd de synode geopend in de naam van God. De twee partijen waren tegenwoordig, sommigen sloegen welwillend hun blikken op Farel en Saunier, de andere op Jean de Molines en Daniel de Valence; de meerderheid echter van de samengekomenen naar de kant van de Hervorming te neigen. Farel stond op en rondweg de kwestie opnemende, hield hij vol dat er geen ceremoniële wet meer bestond; dat geen handeling van eredienst in zichzelf enige verdienste bezat, en dat de menigte feesten, de opdrachten, de ritmen, de werktuigelijke zangen en gebeden een groot kwaad was. Hij herinnerde dat de Christelijke eredienst voornamelijk bestaat in het geloof aan het Evangelie, in de liefde en in de Geest van Christus. "God is een geest," zei hij, "de Goddelijke dienst moet dus ook gedaan worden in geest en in waarheid."
Tevergeefs wilden de twee Waldenzer leraars zich verzetten tegen die inzichten; de vergadering gaf aan dezelve haar toestemming. Verwierp hun belijdenis niet, maar "de feesten, de zielmissen, het water dat men gewijd noemt, de onthouding van vlees en

andere dergelijke dingen uitgevonden door de mensen"
De dienst in de geest werd aangenomen als de ware.
Farel, verblijd over die eerste overwinning, wenste een andere, wellicht moeilijker, te behalen. Hij geloofde dat door de leer van de natuurlijke kracht des mensen het pausdom de behoudenis uit de handen Gods wegnam, en ze in die van de priesters stelde; God heeft vóór de grondlegging van de wereld," zei hij, "uitverkoren al degenen die ooit zijn of nog zullen worden verlost. Het is onmogelijk, dat ze die tot de zaligheid zijn verordineerd niet behouden worden. Al wie de vrije wil handhaaft ontkent volstrekt de genade Gods."
Dit was het punt dat door Molines en zijn vriend met de meeste kracht werd verworpen. Maar spraken de Waldenzische geloofsbelijdenissen niet van de onmacht des mensen, van de algenoegzaamheid van de genade? Was het ontkennen van die dingen niet volgens die geschriften het werk van de Antichrist?
Farel haalde overigens ook Schriftuurlijke bewijzen aan. Nadat de synode eerst geschorst was, besloot ze eindelijk dit artikel te erkennen, als overeenkomstig met de heilige Schrift."
Enige vragen over zedenleer hielden de Hervormer levendig bezig. Volgens hem had de Roomse kerk alles omgekeerd, door de werken die ze voorschreef goed te noemen, hoewel er niets goeds in was, en slecht de dingen welke naar de wil van God waren. "Er zijn geen andere goede werken dan die welke God bevolen heeft," zei Farel, "en geen slechte dan die Hij verboden heeft." De vergadering gaf haar volkomen instemming hiermede te kennen.
Daarop, de strijd voortzettende, hield de Evangelische en onverschrokken doctor achtervolgens staande, dat de was biecht van de Christen bestaat in het belijden aan God alleen; dat het huwelijk aan geen man, in welke betrekking ook geplaatst, verboden is; dat de Schrift slechts twee sacramenten stolt, de doop en het avondmaal; dat de Christen mag zweren bij de naam van God; dat hij een regeringspost mag bekleden; eindelijk dat hij zijn gewone werkzaamheden des Zondags moet staken, om God te verheerlijken, liefdadigheid te oefenen en de waarheden der Schrift te leren verstaan.
"Ja, zo is het," zeiden de verrukte Waldenzen; dat is de leer onzer vaderen."

> Léger, Geloofsbelijdenis van de Waldennen, bl. 23, verso. Léger, Verhandeling over de Antichrist, bl. 75.
> Léger, Korte Geloofsbelijdenis (1522), bl. 95.

Nochtans hielden Molines en Daniel de Valence zich niet voor geslagen. Moest de vrees voor de vervolging de Waldenzen niet bewegen om enige voorzichtigheid in acht te nemen, ten einde hen te onttrekken aan de scherpe blikken van de vijanden des geloofs? Niets mishaagde de Hervormers meer dan veinzerij.
"Laat ons," zei Calvijn, "geen blanketsel gebruiken, waarmee men het Evangelie mismaakt; laat ons niet zoeken slaafs te behagen aan de tegenstanders; laat ons rondweg handelen. Indien wij in enige punten toegeven, dan zal de gehele leer vallen, en het gehele gebouw instorten."
Farel dacht er ook zo over. Toen hij die uitvlucht van de twee leraars bemerkte, drong hij aan op de noodzakelijkheid om de waarheid vrij uit te belijden. De leden van de vergadering, in hun geweten aangegrepen door de herinnering aan hun vroegere onoprechtheid, verbonden zich om voortaan aan geen enkele Roomse bijgelovigheid meer deel te nemen en geen priester van de pauselijke kerk meer voor herder te erkennen.

"Wij zullen onze dienst openbaar houden," zeiden zij, "om God te verheerlijken."
De twee leraars, welke ongetwijfeld oprecht waren, verdubbelden hun welsprekendheid. Het ogenblik was gekomen dat over een gehele toekomst moest beslissen. Volgens hen, zou men door nieuwe beginselen vast te stellen, de eer bezwalken van de mannen die tot dus ver de kerken hadden geweid. Ongetwijfeld was het verkeerd deel te nemen aan zekere kerkgebruiken met een oneerlijk doel, maar was het dit, indien men het deed opdat het goede er uit voortkomen zou? Geheel met de Katholieke kerk te breken was even goed als het bestaan van de Waldenzen onmogelijk te maken, óf althans vijandelijkheden uitlokken, die hen geheel tot stilzwijgen zouden noodzaken.
Farel vatte het woord weer op en hield met een verwonderlijke geestkracht de rechten van de waarheid staande. Hij toonde aan dat alle toegeven aan de dwaling alleen leugen is. De zuiverheid van de leer door hem beleden, zijn krachtige overtuiging, zijn verheven gedachten, de vurige liefde blijkbaar in zijn stem, zijn gebaren, zijn blik, namen de Waldenzen zeer in en stortten in hun gemoed hetzelfde Goddelijk vuur uit, waardoor het zijn was bezield. Die getuigen van de middeleeuwen herinnerden zich dat de kinderen Israëls, nadat ze de gewoonten hadden aangenomen van vreemde volken buiten het verbond van God staande, hevig weenden en uitriepen: "Ziet wij staan voor uw aangezicht met onze misdaad!"
De Waldenzen gevoelden hetzelfde ze wilden hun fouten herstellen. Ze stelden een korte belijdenis op in zeventien artikelen, overeenkomstig de genomen besluiten; daarop naderde ze en zeiden: "Wij geven eenstemmig onze instemming te kennen aan deze verklaring, en wij bidden God dat, volgens de bedoelingen van zijn liefde, niets ons voortaan meer verdelen wij, ook van elkaar verwijderd, steeds in die zelfden geest verbonden blijven." Daarop tekenden zij.

De overeenstemming was echter niet algemeen. Reeds menigmaal had men in de zes dagen van beraadslaging, onder afzonderlijke hoofden, enige leraars en zelfs enige leken, zien zitten, met een treurig gelaat, een onrustige blik, met elkaar sprekende over de besluiten aan de synode voorgesteld. Toen ieder zijn handtekening onder de belijdenis zette, weigerden de beide hoofden de hunne, en verwijderde zich.
Onder en zelfs voor de discussie, hadden Farel en Saunier met de Waldenzen enige gesprekken en samenkomsten gehad, waarbij de leraars hun oude handschriften hadden vertoond, welke naar hun zeggen van de twaalfde eeuw waren; zoals de edele les, de oude Catechismus, de Antichrist, het Vagevuur en nog andere. Die geschriften droegen het jaartal 1120, dat zeker niet door Farel werd in twijfel getrokken. Een plaats in de edele les schijnt dat tijdstip aan te wijzen als datgene waarin het opgesteld werd. Later echter heeft men aan de andere geschriften, bijzonder aan de Antichrist en zelfs aan de edele les een later dagtekening toegeschreven. Maar wat er van zij, die gedenkschriften dagtekenen van tijden vóór de Hervorming. De Waldenzen vertoonden vooral met ingenomenheid verscheiden geschreven exemplaren van het Oude en nieuwe Testament in de taal die ze spraken.

> Zie de nasporingen gedaan in de manuscripten van Cambridge, en de Hoogduitse geschriften van Diecklioff en Zezschwitz. Deze laatste meent dat de Waldenier Catechismus, de Antichrist, en andere geschriften, dagtekenen van het einde van de vijftiende of het begin van de zestiende eeuw. (Zie Catechismussen der Waldenzen en Moravise broeders in het Duits. Erlangen, 1663.)

"Die boeken," zeiden zij, nauwkeurig met de hand afgeschreven, sinds zo lange tijd dat men er de herinnering van verloren heeft, worden in verscheiden familiën gevonden." Farel en Saunier hadden die oude geschriften met aandoening gezien en betast; ze hadden ze doorgezien en "zich verbazende over de hemelse gunst aan zulk een klein volk verleend" hadden ze de Heere gedankt dat de Bijbel nooit aan hetzelve was ontnomen.

Daarbij lieten ze het niet rusten; zich wendende tot de synode, zei Farel dat de exemplaren weinig in getal zijnde, alleen voor weinige lieden konden dienen. "O, als zoveel secten en ketterijen," zei hij, "zoveel beroerten en onrust tegenwoordig in de wereld openbaar worden, dan komt dat alles alleen van de onbekendheid met het Woord Gods. Het zou dus hoogst noodzakelijk zijn voor de eer van God en het welzijn van alle Christenen die de Franse taal kennen, als ook voor de bestrijding van elke met de waarheid strijdige leer, dat men de Bijbel vertaalde naar de Hebreeuws en Griekse talen in de Franse taal."
Geen voorstel kon door de Waldenzen beter worden ontvangen. Hun bestaan waren ze verschuldigd aan hun liefde tot de Schrift, en al hun verhandelingen en gedichten prezen die:

De Schrift zegt het en wij mouten haar geloven.
Men moet haar van het begin tot het einde lezen.

Aldus las men in de edele les. Ze stemden terstond en met blijdschap in met het voorstel van Farel, zich aanbiedende en hun best doende dat die onderneming ten uitvoer kwam." Het voorstel werd met geestdrift gestemd en aangenomen, en de Hervormers beschouwden met ontroering en blijdschap dat volk van een standvastige getrouwheid, aan hetwelk God sinds zoveel eeuwen de ark des nieuwe Verbonds had toevertrouwd, en dat nu met een nieuwe ijver bezield was voor de zaak van zijn dienst.
Het ogenblik brak voor allen aan om te scheiden. Jean de Molines, Daniel de Valence, begaven zich naar Bohemen, bij de Waldenzen van die streken; de leraars keerden terug naar hun gemeenten, de herders naar hun bergen en de heren naar hun kastelen. Farel besteeg zijn wit, Saunier zijn zwart paard; ze drukten de hen omringende Waldenzen de hand, en van Angrogne afdalende naar La Tour zeiden ze de valleien vaarwel.
Waarheen zouden ze gaan? Welk zou het eerste werk zijn dat Farel zou ondernemen? Genève was hem sinds lang in de gedachten, en bij het overtrekken van de Alpen, had hij in de geest die stad, haar behoeften en inwoners, voor zich; van deze laatste bijzonder degenen die begonnen over Christus na te denken. Reeds vóór zijn vertrek naar Italië, had Farel het plan gevormd bij zijn terugkeer, te Genève stil te houden, en had zelfs tot dat einde van de Heren van Bern aanbevelingsbrieven voor de voornaamste Hugenoten ontvangen.
Nu wil ik tot hen gaan," zei hij, "ik wil hen spreken, al zou er ook niemand zijn die mij wil horen."
Deze gedachte die hem niet begaf, was het begin van de Hervorming van Genève.

ZESDE HOOFDSTUK.
Plannen van de keizer, van de hertog van Savoye en van de bisschop tegen Genève.
(1530 tot 1532.)

Op het ogenblik dat het Evangelie met Farel en Saunier binnen Genève kwam, stelde de bisschop en vorst nieuwe pogingen in het werk om er zijn macht te herstellen. Een crisis was nabij. Er was een grote beslissing te nemen. Wie zal in de Kerk de bovenhand hebben? Zullen het de bullen van de paus zijn of het Woord van God? Wie zal de bovenhand hebben in de Staat? de dienstbaarheid of de vrijheid? Grote machten hadden besloten die kleine stad te verdrukken; maar eenvoudige dienaars van God zouden er achtervolgens inkomen, de standaard van Christus daar planten, en de overwinning verzekeren aan de onafhankelijkheid en het Evangelie.

De hertog van Savoye, aan Genève een geduchte slag willende toebrengen, en te die einde de medewerking van de machtigste vorsten in Europa willende inroepen, had tijdens de rijksdag van Augsburg aan Karel V een man gezonden, die de gewone uitvoerder was van zijn grote daden, de man van wie hij zich bediend had om Lévrier ter dood te brengen en Bonivard in de kerker te werpen, namelijk de heer de Bellegarde.

Nauwlijks te Augsburg aangekomen 11e September 1530, had de hofmeester van de hertog zich begeven tot de heer de Montfaleent; die toen bij zijn Majesteit de betrekking waarnam van opperstalmeester en "die een zeer groot krediet bij de keizer had, zodat niets hem verborgen was." Enige vijanden, die de hertog aan het keizerlijke hof had, hadden van die vorst een zeer slechte indruk gegeven; ook gaf hij een jaargeld van drie honderd kronen aan de stalmeester, die ze in de omstandigheid waarvan wij spreken verdiende, door zorgvuldig alle aanwijzingen van Bellegarde te volgen. Deze, zeer ongeduldig om de keizer te winnen voor de plannen die ten doel hadden Genève in te nemen, verzocht Montfalconet zijn meester te vragen naar het uur waarop hij hem zou willen ontvangen ten einde Item zijn hulde aan te bieden. Karel V. antwoordde: "zeg hem, dat hij twee dagen wachtte, aangezien ik zoveel bezigheden heb."

Bellegarde wachtte, en na twee dagen begaf hij zich zeer nauwkeurig naar de kamer van de keizer. Zeer verlangende de machtige vorst te komen, overdacht hij hetgeen hij hem te zeggen had tegen Genève, toen hij, in plaats van zijn Majesteit, de Montfalcent alleen zag komen, met deze boodschap: "De keizer laat u zeggen dat gij voor het ogenblik mij slechts de brieven van zijn Hoogheid alsmede die van zijn hogedele vrouw overgeeft; dat hij onmiddellijk daarna u gehoor zal verlenen."

Dit uitstel beviel de afgezant zeer slecht. Om hem te troosten, vertrouwde de stalmeester hem toe hoeveel angst Karel V van de Protestanten van Duitsland doorstond. "Ik verzeker u," zei hij tot hem," "de keizer is in een toestand, dat het hem onmogelijk is de zaken van het rijk tot een toestand te brengen, welke toch meer dan billijk is. Ook heeft hij van de Raad van de mensen afgezien, om geheel tot onze heer de toevlucht te nemen. Dewijl de wijsheid van de wereld mij in de stook laat, heeft Z. M. nog deze morgen (14 September) gezegd, hoop ik dat de Goddelijke voorzienigheid mij ter hulpe zal komen. Daarop heeft de keizer gebiecht, en heeft zich naar de kapel van zijn paleis begeven Om daar onze Heere te ontvangen. Hij heeft ook bevolen dat in alle plaatsen waar vrome lieden wonen, biechten, avondmaalsvieringen en gebeden gedaan worden.

Terwijl die twee personen met elkaar spraken, kwam Karel V uit zijn kapel. De heer de Bellegarde maakte een diepe buiging, overhandigde hem de brieven van de hertog

en de hertogin, en bracht zeer nederig hun gelukwensingen over. De keizer door de tijd gedrongen, zei hem dat hij de volgende dag bij zijn opstaan zou weerkomen. Bellegarde liet zich niet wachten en werd door Karel met veel welwillendheid ontvangen. "Geef mij bericht van de goeden welstand van Z. Hoogheid," zei hij tot hem, "van die van Mevrouw mijn zustere hertogin Beatrix) en van mijn neef hun zoon."
Bellegarde antwoordde op die vragen, en deed toen aan de keizer alle meedelingen waarmee hij door de hertog was belast. Hij hoopte dat de keizer terstond met hem in gesprek zou treden over de plannen tegen Genève gevormd; maar dat was zo niet. "Ik ben zeer verheugd, zei Karel, "dat de hertog u tot mij heeft gezonden. Maar aangezien ik zo veel bezigheden heb, wees zo goed een memorie op te stellen over hetgeen u dunkt het meest doelmatig te zijn om de zaak die u hier brengt te verhaasten; breng die dan bij de heer de Granvelle."
Ene nieuwe vertraging. Het antwoord van de minister liet zich wachten, daar hij met zo velerlei werk was belast. Toch sprak Bellegarde zeven malen met Karel V, "gevende telkens iets te verstaan aan Z. M. wat er van de zaken van de hertog was." Maar vaak waren de gedachten des keizers elders, alhoewel hij scheen te luisteren naar de geschillen tussen Genève en Turin. Hij was ongerust over de zaken van het rijk, en hij verborg zulks niet aan de afgezant van zijn schoonbroeder. "Ik verkies niet," zei hij eens tot Bellegarde " dat de hertog afgezet of verworpen worde; maar de rijksdag (van Augsburg) is geheel in de war en verbroken. Ik heb geen grote hoop. In lange tijd heb ik de Germaanse vorsten niet zo zien dralen en uitstellen, mij van de een tijd op de andere verwijzende, zodat ik radeloos ben, en mijn hersens geschokt zijn.
O, gave God dat de andere vorsten van mijn gevoelen waren. Dan zou de Christenheid niet in zulk een onrust verkeren."
Dit zijn dezelfde woorden die Z. M. heeft gelieven te gebruiken, voegt Bellegarde er bij in zijn gedenkschriften.
Die woorden verrasten hem. Die man die zo goed een van zijn tegenstanders in de kerker, en de ander ter dood had weten te brengen, verwonderde zich dat een zo machtig vorst als Karel niet een zo eenvoudige en gemakkelijke leerwijze volgde. Hij waagde het de keizer een raad te geven. Hij had begrepen dat het verbond van de Protestanten hun kracht uitmaakte. "Sire" zei hij, "breek de verbonden, zo verledene als toekomstige, die met groot nadeel zijn gemaakt, en welker gevolgen zo gevaarlijk zijn.
"Op dit ogenblik," zei Karel V, "is het geen tijd. Ik kan thans de vorsten en steden van Duitsland, die tegen het geloof zijn, niet ten onder brengen; maar ik ben besloten dat werk niet op te geven, en als ik het zal voleindigd hebben, zullen de belangen van zijn hoogheid, zeg hem dit zeer, niet vergeten worden." Derhalve de Protestanten van Duitsland ten onder te brengen, daarna hetzelfde te doen met de Hugenoten van Genève, zo was het voornemen van Karel V. Deze waren in zijn ogen even gevaarlijk voor de Latijnse volken, als de eerste het waren voor de Germaanse volken.

Eindelijk de 6de October had Grandvelle, kanselier van de keizer (vader van de bekende kardinaal), vergezeld valt de commandeur, een samenkomst met Bellegarde, en deelde hem het antwoord van de keizer mee.
"Zijn Majesteit denkt, wat Genève betreft, dat geen enkel gedeelte van zijn staten Zwitsers moet worden, om niet te vallen in de gevaren, die de hertog ten allen tijde gevreesd mi vermeden heeft. Gij moet daarvoor des te meer waken, omdat da natuur van de kantons is zich steeds uit te breiden en te vergroten, en de oproerigheid en halsstarrigheid van de heren van Genève hen indien bewegen om van wanhoop in die

verwenste dwaling te vervallen. Dit zou voor de hertog schade en verlies zijn; en voor de keizer schande, aangezien Genève van het Rijk afhankelijk is. De keizer heeft daarom het volgende middel gevonden. Hij beveelt de hertog en aan Genève om hem binnen twee maanden hun rechten en privilegiën te vertonen; dan zal zijn Majesteit de keizer beslissen. Wat betreft de prelaten, de bisschop en de kanunniken, de keizer beveelt de hertog, zowel als aan hen, om voor goed een einde te maken aan hun geschillen. "Indien hij het doet, zal de hertog een bron van veel beroering wegdoen en zal de prelaat veel beter onder zijn toezicht en gehoorzaamheid hebben." Na enige andere meedelingen, verwijderde zich de kanselier en de commandeur, en de heer de Belleville zond onmiddellijk een depêche aan de hertog om hen de beslissing mee te delen.

Kort daarna verliet de heer de Bellegarde Augsburg en kwam Turijn, vast besloten om de hertog zijn meester nog meer aan te zetten tot het onderdrukken te Genève ze wel van de onafhankelijkheid als van de Hervorming. Hetgeen hij te Augsburg had gezien, de gevaren waarmee het Duitse Protestantisme de oppermacht van de paus en die van de keizer bedreigde, hadden zijn ijver aangezet. De instellingen van de middeleeuwen schijnen toen ter tijd weinig dweepzieker vrienden en ijveriger voorvechters geteld te hebben, dan de werkzame verstandige, getrouw en wrede hoveling, die Lévrier in het slot van Bonne had ter dood gebracht.

De Hoogmogende heer," zei hij tot de hertog, "beschouwt de gevaren waaraan gij blootstaat in die zaak van Genève, hetzij wegens de naburen, welke zo dichtbij wonen en verscheurende wolven zijn; hetzij wegens het weinig geloof dat de tegenwoordige wereld heeft in alle hoedanigheden, goed recht en redenen die men moge hebben. Wat zal er gebeuren als wij met meester blijven in de strijd die wij hebben te voeren met die nieuwe sekte? Hoeveel ongelukken, verliezen en verdrietelijkheden! Gij weet het beter dan ik. Men heeft de begeerte u lustig te houden. Maar dat is om u beter te bedriegen en zich te vergrote ten uw koste, hetzij aan deze, hetzij aan gene zijde van de bergen naar alle zijden. Gij hebt in uw kamer papieren die bewijzen dat de inwoners van Genève u hoofdgeld en subsidie betaalden; dat ze bijdroegen tot het uithuwelijken van de dochters van uw huis; daarbij dat ze uw voorgangers hulp betoonden in tijden van oorlog; en dat ze zich in vredestijd op hen beriepen in hun processen en vonnissen. En nu, wat doen ze al niet? Ze hebben u het aanstellen van een bisschoppelijke leenhouder en het kasteel van het eiland ontnomen; ze hebben u veel onrechten aangedaan en uw rechten miskend; ze hebben zich schuldig gemaakt aan moord en andere onverdraaglijke dingen. Daarenboven voegen ze zich tot die verkeerde sekte om zich geheel te verderven.

Maar wij zullen hen wel vinden, hoogmogende Heer. Gij hebt een keizer op uw hand van wie alles afhangt. Zullen ze in zijn tegenwoordigheid ondeugend en oproerig durven zijn? De keizer zal hen allereerst onder uw macht terugbrengen, zoals gij en uw voorgangers hen gehad hebt. Dan zal hij, voor hun opstand en de rampen die ze veroorzaakt hebben, hen kunnen veroordelen tot het verlies van enig privilegie, datgene wat u het meeste nadeel toebrengt. Eindelijk zal hij voor u, onder uw bestuur, een kasteel of fort in de stad kunnen oprichten, op een door u te kiezen plek, en de inwoners een schatting opleggen voor het onderhoud van het garnizoen, welke alle jaren zal moeten betaald worden. Aldus zal die stad goed onder uw heerschappij gehouden worden. Wat de bisschoppen betreft, de keizer zal hun kunnen bevelen u de hulde te bewijzen, welke het heilige rijk toekomt, als zijnde zijn vertegenwoordiger; hij zal hun bevelen u te gehoorzamen als aan hem zelf, en zal hen tegenover u in alle gehoorzaamheid stellen ook in het oog houdende dat de tijd voor hun gehele Hervorming nadert, zoals de rede wil. En zo genoemde inwoners van Genève niet

willen gehoorzamen (want onverstand zal hen daartoe verleiden), zal gezegde heer en keizer hen als oproermakers in de rijksban doen, en gij, gij zult hen nemen. Gij zult er geheel uw onderdanen van maken; al hun macht en bezittingen verbeurd verklarende; en zo doende zult gij voor altijd rechtens in Genève gevestigd zijn."

Wellicht zouden wij al die woorden van de heer de Bellegarde niet hebben aangehaald, indien het document waaraan ze ontleend zijn niet tot dusver onbekend gebleven was. Zijn aanhalingen waren vals. Er zijn nooit geschenken gedaan door de stad Genève aan ie hertogen van Savoye, zonder dat een bepaalde akte bevestigd heeft dat de gift vrijwillig en zonder gevolgen voor de toekomst was. Het vidomaat was een leengoed door de bisschop gegeven en dat valt hem aan wie hij het gaf, een eenvoudig officier van de vorst maakte. Eindelijk waren de hertogen van Savoye niet de vicarissen van de keizer. Maar waren de aanhalingen van Bellegarde vals, wat het verledene betreft, zijn plannen voor de toekomst waren verschrikkelijk. Een goede sterkte zal binnen Genève gebouwd worden; de inwoners zullen het garnizoen betalen, en een harde slavernij zal hen afhouden van die verkeerde sekte en hen voor altijd in een strenge gehoorzaamheid houden onder het juk van hun meester. Wat de Diasoppen betreft, men zal hen verplichten aan de hertog te gehoorzamen, vooral omdat de tijd nadert van hun algemene Hervorming. Het schijnt dus dat reeds in de zestiende eeuw, de rede, zoals Bellegarde zegt, de afschaffing eiste van de wereldlijke macht der aardse vorsten.
Was men dan verder gevorderd dan in onze dagen? Ik denk van nee. Die ruwe staatsman wilde eenvoudig het despotisme van de vorsten in de plaats stellen van het despotisme van de bisschoppen, als meer afdoende en strenger. Eindelijk (het einde kroont het werk.) als de inwoners van Genève weerstand bieden, dan zal er verovering en verbeuring zijn van al hun have en macht. Op deze wijze, besluit de advocaat deze revolutionaire maatregelen, zal het goed recht (van zijn meester) voor immer gevestigd zijn. Dit had Genève dus te wachten van Savoye; wat had het te hopen van de bisschop?

Pierre De la Baume die, verontwaardigd over de aanmatigingen van de hertog, hem eens het fiere antwoord gegeven had: "Ik hang alleen van de paus af," was in schijn althans toegeeflijker geworden, en betoonde toenadering tot Savoye, zo zelfs dat de inwoners van Genève zeiden: "Onze vorst is het eens met onze vijand."
Hier worden wij in een geheel andere sfeer gebracht. Zo de hertog geweld wilde heersen, de bisschop wilde list gebruiken. De herder van Genève was niet in staat een sterkte te bouwen in het leidden van de stad; door onderhandelingen en kuiperijen zou hij de hervorming en de vrijheid vertreden.
Op de leeuw volgde de slang. Pierre de la Baume, bekend met de invloed die Besançon Hugues op zijn medeburgers had, verzocht hem te hulp te komen. Hij schreef hem op het laatste jaar van diens leven een reeks brieven, die wij ook zo gelukkig geweest zijn weer te vinden.
De bisschop en de burger van Genève waren zulke grote vrienden niet meer als vroeger. De eerste deed de tweede veel verwijtingen, hetzij deze hem uit een staatkundig oogpunt mishaagde, hetzij zijn Katholicisme wellicht een weinig verkoeld was door zijn gedurige gesprekken met de Hervormden van Bern.

De 11e April 1532 besloot de bisschop, toen te Arbois, ongeduldig om zijn oude macht te Genève te herwinnen, de veldtocht te openen, en schreef aan Hugues: "Besançon, ik heb steeds voor u gedaan al hetgeen mij mogelijk was; gij hebt het wel

gezien uit de gevolgen, ik zeg het niet tot verwijt; maar ik ben verbaasd dat gij het zo slecht erkent. Indien gij evenveel genegenheid voor mij had, als ik u getoond heb, dan zou gij wel iets gedaan hebben, opdat mijn gezag niet vervallen was in de ongelegenheid waarin het nu is, en ik niet die moeite zou hebben, die ik nu nemen moet om het weer te herkrijgen. Ik weet wel, welke verontschuldigingen gij opgeeft. Geen erger dove dan die niet horen wil. Nochtans heb ik op u vertrouwd en vertrouw mij nog heden op uw erkende getrouwheid. Ik bid u handel zodanig dat ik gelegenheid heb om voort te gaan. Binnenkorte tijd zal ik een mijner lieden naar Genève zenden om mijn zaken te behartigen; gij zult van hem meer horen. Ik bid God dat Hij u geve al hetgeen gij wenst."

Tien dagen daarna begaf zich de secretaris van de bisschop, Machard, van Arbois naar Genève, belast met een staatkundige zending, en met een brief voor Hugues, die, of vanwege de tedere punten die er in behandeld worden, of omdat Machard hem mondeling moest verklaren, niet zeer duidelijk is. Hugues haastte zich de brief van de kerkvoogd te lezen. "Ik zend mijn secretaris," zei deze, voor sommige zaken, die ik hem belast heb aan u het allereerst mee te delen. Gij kunt aan hetgeen hij u van mijnentwege zeggen zal geloof slaan, alsof ik het uzelf zeide. Ik wens dat de stof waar het over handelt goed uitkomst, om de vorsten waarvan het voortkomt te behagen (zeker de keizer en de hertog). Geef er uw ondersteuning aan; opdat er een goede verstandhouding gevestigd worde tussen mij en mijn onderdanen en de gezegde vorsten, hetgeen voor de gehele Republiek niet van weinig belang is."

Hugues was niet van zins om mee te werken tot de plannen, welke door de bisschop, in overeenstemming met de vorsten gevormd waren. Toen dan ook Machard, bij zijn terugkomst te Arbois, verslag had gedaan aan zijn meester, toonde deze zich zeer verbitterd. Hij beklaagde zich over de buitensporige vermetelheid en de vreemde ongehoorzaamheid van Genève, en schreef daarover op een strenge wijze aan de ouden schout. Besançon," zei hij tot hem, "de tijdingen die gij mij van Bern hebt gegeven, stellen mij enigszins schadeloos voor de onbeschaamdheden en slechte gewoonten, die gij, mijn onderdanen, aanneemt tegen mijn officieren, mijn gezag miskennende onder de schijn van sommige woorden, die gij, Besançon, in de algemenen raad hebt gesproken. Ik verkies dat gezag tegenover u te handhaven. Inderdaad, ik heb dat wel tegenover!wegeren gedaan! Ik hoop dat gij tot uw plicht zult terugkeren en u zult betonen als mijn onderdanen. Dan zal ik mij als een goed heer gedragen. Anders, vertrouwt niet op mij. De zaken zullen niet blijven zoals gij ze gemaakt hebt. Deel zulks, als het nodig is, aan mijn onderdanen mee."

Deze brief toont ons dat de bisschop tegen Genève verbitterd was; nu eens meer, dan eens minder, maar steeds verkeerde hij in een spanning. Eens berichtte men hem een woord van Hugues dat hem verblijdde; kort daarop echter, vernam hij een daad van de inwoners van Genève, welke zijn toorn verdubbelde.
Omstreeks de l3den Mei verhaalde hem iemand dat Hugues veel welwillendheid jegens hem betoonde; de kerkvoogd was er door opgetogen. "Er is mij gemeld," schreef hij hem, "dat gij plan hebt alom te verklaren dat mijn onderdanen mij onrecht aandoen. Gij zult door goede gevolgen, tonen, hoop ik, als ik u daartoe zal uitnodigen, dat gij geen man zijt van tweeërlei tong." Maar spoedig komen andere tijdingen de bisschop ter oren. Hij wordt ongerust, bevreesd, beangst. Hij geeft zich over aan al de bewegingen van een onrustige en goeddenkende staatkunde. Hij heeft aanvallen van toorn hij wordt vermetel en driftig. Dan wordt hij eensklaps bedaarder; hij heeft noch

kracht, noch gevoeligheid, noch moed meer. Toch heeft in het algemeen de verontwaardiging de boventoon bij hem. Niemand onder zijn hovelingen, noch onder de kanunniken (er was een collegiaal te Arbois), niemand begreep, troostte noch bemoedigde hem. Hij was alleen en nam zijn aandoening mede naar zijn vertrekken en zijn tuinen. Ik heb de antwoorden, welke mijn onderdanen mij geven zeer vreemd," zei hij; "het zou mij spijten als ik mij boos maakte."
Enige dagen later zegt hij: "Ik ben zeer verbaasd. Mij dunkt dat mijn onderdanen mijn zaken slecht verstaan. Indien ze zich niet verbeteren, zal ik genoodzaakt zijn een andere weg in te slaan dat tem zeer spijten zal. Mij dunkt ze zouden beter doen hun heer ie gehoorzamen, zonder zich als vorsten aan te stellen. Zo kan het niet blijven."

En toch bleef het zo. Genève waar men naar Olivetanus hoorde, waar men overal, tegenover de vergeving van Rome de grote algemene vergeving van Christus verkondigde, waar de Raad eenparig beval om het Evangelie te preken naar de waarheid, zonder er een enkele fabel in te mengen - Genève, wat ook Pierre de la Baume zei en deed, scheidde zich af van de bisschop en de paus. De 3e september (1532) schreef de bisschop, steeds meer verbitterd, opnieuw aan Besançon Hugues, maar met een vermeerdering van slechte luim: "Mij mishaagt de wijze waarop mijn onderdanen met mij handelen, dagelijks verklarende dat ze zich tegen mijn gezag willen verzetten. Dat zal zo lang duren als het kan. Ik ben altijd toegevend geweest, maar nu zal het beter zijn vertoornd te wezen. Indien ik iets mocht doen, waarvan de inwoners van Genève noch genoegen noch voordeel hebben, dan behoeven ze zich niet te verbazen. Ik heb waarlijk geen beloningen te geven aan mijn dienaars en vrienden, dat ze mij zo slecht dienen. Ik denk, Besançon dat gij het wel meent, maar ik wenste graag er het bewijs van te zien. Men spreekt u altijd voor. Men verzekert dat ik u gezegd heb wat ze moesten doen. Ik verkies dat wankelen niet, en ik vermeen niets met die bedoeling gezegd te hebben, waarvoor God hen moge bewaren.
De bisschop van Genève."

Men zei te Genéve dat de bisschop genegen was iets toe te geven, dat hij het in het geheim had gezegd, en de Hugenoten maakten daarvan gebruik om zich onafhankelijk te betonen. Pierre de la Baume schrijft aan B. Hugues de 28ste November: "Besançon, ik heb gezien wat gij mij geschreven hebt betreffende de wijze om te handelen tegen mijn gezag en tot nadeel van mijn Kerk. Ik weet niet. hoe dat komt. dan dat men mij steeds heeft gezegd, dat volgens de algemene gedachte, mijn onderdanen zich veel beter hadden gedragen en mij beter gehoorzaamd hadden dan ze gedaan hebben, indien gij er de hand aan had willen houden, gelijk gij mij beloofd had, u beijverende de vrede van de stad te bewaren, die ten mijn opzichte het meeste verlies lijdt. Betreffende hetgeen gij mij schrijft, dat gij meent mijn verontwaardiging te dooien, het enige wat mij van u spijt, is dat gij niet hebt willen houden hetgeen gij mij beloofd hebt. De beloning die ik u gegeven heb was om mijn goed in vrede te bewaren?, en liet is meer dan ooit in oorlog. Het ligt alleen aan u dat mijn gezag niet erkend wordt. Ik schrijf u opdat gij u van uw plicht kwijt. Gij zult mij genoegen doen; ik zou niet graag zien dat zoveel woorden zonder uitwerking bleven. Wat mij betreft, ik ben gewoon iets met kracht te doen. Ik zal zien wat het worden zal."

Zo luiden de dreigende woorden, waarmee de briefwisseling van Pierre de la Baume met Besançon Hugues eindigde.
Tot dusverre, vond men geen sporen meer van die grote burger na de 26ste September 1532. Indien de brief die wij meegedeeld hebben van dat jaar is, dan zou die grens met

twee maanden verminderd zijn. Hij zou dan gestorven zijn tussen de 28e November 1532 en de 18de Februari 1533.
Aldus meende de bisschop, steeds vervuld met Genève, zijn vroeger gezag daar te herstellen.
Doch de onafhankelijkheid dezer stad had nog geduchter vijanden. Karel V had aan Genève bevolen om de Hervorming buiten haar muren te sluiten.
"Vol bezorgdheid voor uw heil," had hij hun geschreven. "En vernemende dat sommige meningen en nieuwe sekten onder u beginnen te werken, vermanen wij u ernstig om die niet aan te nemen, om ze uit te roeien, om u daarop toe te leggen met de volmaaktste ijver, om niet toe te staan dat men bij u onderwijst wat ook maar enigszins afwijkt van de besluiten en overleveringen uwer voorouders; om integendeel met een onwankelbare standvastigheid het geloof, de gebruiken, de plechtigheden die gij van uw vaders hebt ontvangen te behouden, gij zult aldus een waardige beloning verkrijgen van de almachtige God en van ons alle soort van erkentelijkheid verdienen."
Genève had niet gehoorzaamd aan die bevelen van de machtige keizer. De zaken van Duitsland hadden hem eerst belet om die kleine stad te dwingen tot het volgen van die hoge bevelen, aan welke zelfs de barbaarse volken van de nieuwe wereld gehoorzaamden. Maar de vrede van Neurenburg was thans getekend; Karel verzoend met de Protestanten van Duitsland, kon wel eens de belofte houden die hij door Bellegarde aan zijn zwager had gedaan, en hem gewapende hulp verlenen tegen de Hugenoten van Genève.

De trouweloze moordenaar van Lévrier begon te hopen, dat het mogelijk zou zijn binnen Genève een fort te bouwen, met grachten, dikke muren, voorzien van torens en bolwerken, en een goed garnizoen van hellebaardiers, scherpschutters, artilleurs, die de stad en het hele land in volkomen onderwerping, onder het juk van zijn meesters zouden houden. Gessler, in naam van Oostenrijk gezonden, om de vrijheden van de Zwitsers te vernietigen, had immers een fort gebouwd hoven Altorf, Zwingli, de bedwinger van Uri? En de vrije kinderen van die bergen boetten daar immers voor de kleinste pogingen tot onafhankelijkheid, door lange en kostbare opsluitingen in duistere torens? Had Farao niet in Egypte het voorbeeld gegeven? Waarom zou toen niet hetzelfde doen tot bedwinging van de Hugenoten? Forten, kanonnen, vuurroeren, ketenen. Dat had Genève te verwachten.
Voor dat er veel tijd verliep, zouden inderdaad geduchte strijdkrachten tegen Genève oprukken, belast met de uitvoering van de plannen van de keizer en de hertog. Maar de Voorzienigheid Gods heeft die stad altijd bewaard, en ook op dat ogenblik, zou een nieuwe kracht, het pand van de vrijheid, haar geschonken worden. Het Evangelie van Gods Zoon zou er binnenkomen. En, die de Zoon vrijmaakt, zal waarlijk vrij zijn.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
De Hervormers en de Hervorming binnen Genève.
(Oetober 1532.)

De tweede October, op een schone herfstdag, kwamen Farel ii Saunier, na hun reis in Piémont te hebben volbracht, in die wonderbaar schone streken waar de Alpen en de Jura elkaar naderen, een rijke vallei vormen te midden van welke de zuivere wateren van een blauw meer zachtkens voortvloeien. Weldra ontdekten ze de drie oude torens van de hoofdkerk van Genève, welke boven de stad uitstaken. Ze gaven hun paarden de sporen, die door vermoeidheid langzamer voortstapten, en kwamen binnen de stad. Van de Hugenoten. Men had hun de herberg La Tour-Perce aangewezen (la Tour-Perce of percée betekent: de doorboorde toren; dat uithangbord heeft tot de laatste tijd bestaan en er was inderdaad een gat in de toren).

Ze kwamen dus in de straat, welke, gebouwd aan de linker oever van de Rhône, ook die naam draagt, en hielden stil voor de herberg; ze stegen van hun paarden, spraken met de waard en namen hun intrek in zijn huis.

Na uitgerust te zijn, was hun eerste zorg Robert Olivetanus van hun komst te doen verwittigen; deze was toen nog onderwijzer van de kinderen van Jean Chautemps. De neef van Calvijn kwam, verblijd over de komst van zijn broeders. Farel wenste met hem te beraadslagen over de beste middelen om de kennis van het Evangelie in Genève te bevorderen; evenwel had ook een ander denkbeeld hem onder weg vervuld. Wetende hoe geleerd Olivetanus was in het Hebreeuws en het Grieks, had, hij op hem de ogen geslagen om de vertaling van de Bijbel tot stand te brengen, waartoe de synode van de Waldenzen besloten had.

Toen Farel hem daarover sprak, riep Olivetanus verschrikt uit: "Zulk een taak kan ik niet op mij nemen, in aanmerking van de grote moeilijkheid van het werk en mijn onbekwaamheid." Farel nam die verontschuldigingen niet aan, hij drong aan bij zijn vriend, die echter niet wilde toegeven; "Gij zou dat werk veel beter doen denk ik," zei hij tot de beide reizigers. Maar Farel was van mening dat God aan ieder die roeping geeft waartoe Hij hem bereid heeft, en dat Olivetanus een geleerde was, terwijl hij een Evangelist was. "God geeft mij daartoe geen tijd," zei Farel. "Hij roept mij tot iets anders. Hij wil dat ik het zuivere zaad des Woords in zijn akker zaaien dat ik het nat make, en het doe groenen als de kostelijke tuin van Eden."

Nochtans liet Farel dat onderwerp rusten om zich met Olivetanus te verstaan over de Evangelisatie van Genève.

De onderwijzer van Chautemps, die zo vaak onder het gewicht van zijn taak was bezweken en zo vurig een sterkere arbeider had afgebeden, zag in Farel een gezant des hemels. Maar hoe te beginnen? De Evangelist van Orbe en Grandson haalde uit zijn brieven een tas de brieven die men hem te Bern had gegeven voor enige der aanzienlijke Hugenoten; Olivetanus begreep dat een deur werd geopend voor het Evangelie, en zonder tijd te verliezen gingen de drie vrienden uit om die brieven aan hun adressen te bezorgen. Olivetanus gaf aan Farel de inlichtingen die hij nodig had en verklaarde hem dat, zo al sommigen van hen tot wie hij verwezen was, naar de zijde des Evangelies overhelden, de meesten zich vergenoegden met de Roomse bijgelovigheden te verwerpen, en alleen goede patriotten waren. Toen de Hugenoten de brieven welke Farel hun overgaf hadden geopend, zagen ze daaruit dat de brenger was Willem Farel, prediker van het Evangelie, en dat hun vrienden van Bern hen uit nodigden om hem te horen preken. Dat was een groot nieuws. Geen naam was meer bekend dan die van Farel in de streken langs de meren van Genève, van Murten, van Biel en Neufchátel.

De Hugenoten, blij hem te zien, beschouwden sommigen van hem aandachtig en sommigen hunner dachten na over die onverwachte gebeurtenis welke om godsdienstige en staatkundige reden zeer belangrijk was in hun ogen. Vrienden van de Hervorming hadden hen vaak gezegd, dat de onafhankelijkheid van Genève eerst dán verzekerd zou zijn, wanneer de heerschappij van bisschop en de paus plaats zou maken voor die des Evangelies. En nu klopte het Evangelie in de epersoon van Farel bij hen aan. Was hij het niet die Aigle, Murten, Neufchatel Valengin, Orbe en Grandson met het Evangelisch Woord had vervuld? De staatsmannen hoopten dat op zijn krachtige stem, de tijdelijke heerschappij van de Kerk zou vallen en de spooksels van de middeleeuwen, die nog de vrijheid verhinderde, van schrik zouden wegvluchten naar verre schuilhoeken. De godsdienstige mannen die het Woord van Am Thun, van Olivetanus, van het Evangelie bovenal, hadden gesmaakt, verwachtten dat de grote prediker het licht des hemels in hun hart zou doen lichten. Allen verklaarden zich dus bereid hem te horen. Farel zei hun dat hij zich zou verblijn hen in zijn herberg te ontvangen en verliet hen.

In een ogenblik verspreidde zich het gerucht van de komst van de Hervormer door de gehele stad. Laat ons hem gaan horen," zeiden de Hugenoten; "dat is de man die men de bijnaam heeft gegeven van gesel van de priesters. Maar de kerkvromen, monniken en nonnen waren vol spijt. "Een ellendige, ongelukkige prediker," zei men te St. Claire, "genaamd meester Willem, van Gap in Dauphiné geboortig, "is de stad binnengekomen." Ieder verbeidde de volgende dag.
De derde October 's morgens, verlieten de aanzienlijksten onder de Hugenoten hun huizen om zich naar Tour-Perce te begeven. Ze gingen daar een voor een, of met twee of drie samen, met enige vrees heen. Men zag er onder andere ingaan, een van de schouten van dat jaar, de beminnelijke en werkzame Ami Porral; Baudichon, De la Maison-Neuve, die de grote vergiffenis van God bad aangeplakt, de schout Robert Vandel en zijn broeder Pierre, bijzondere kennissen van de bisschop; Claude Roset, voor het volgende jaar staatssecretaris en vader van de kroniekschrijver; de schout Claude Sarvie, een van de ijverigste verdedigers van de onafhankelijkheid; Jean Chautemps, de beschermer van Olivetanus; Dominicus d'Arlod, later schout; Steven Dada, afstammende van een beroemde familie uit het Milaanesche (eigenlijk heette hij d'Adda, naar de stad van die naam) Claude Salomon, de vriend van de armen en kranken; Claude Bernard; Jean Gouloz, die van de pilaar van de hoofdkerk het biljet had afgescheurd, dat de aankondiging bevatte van het Rooms Jubileum; Jean Sourd; Claude de Genève; eindelijk die krachtige And Perrin, die herhaalde malen schout, kapitein generaal, afgezant van de Republiek te Parijs, in het eerst veel ijver betoonde voor de Hervorming, maar zich later zware beschuldigingen op de hals haalde.

Die burgers welke de keur van Genève uitmaakten en veel andere minder aanzienlijke burgers, kwamen allen in het verblijf van de Hervormer. De waard bracht hen in een van zijn beste kamers, waar ze Farel en Saunier vonden. Het gesprek begon.
De beide Evangelisten waren vol achting voor mannen die met zoveel moed voor de onafhankelijkheid en de vrijheid streden tegen machtige vijanden. Ze zagen echter spoedig in, dat al hadden ze uit een staatkundig oogpunt de verhevenste gevoelens, er bij hen grote leemten bestonden uit een godsdienstig oogpunt. Die Hugenoten verwierpen de paus en de priesters; maar zulks om de dwingelandij van de ene en het losbandig gedrag van de andere. Overigens hadden ze zich niet bekommerd om de was leer des Evangelies en de noodzakelijkheid der zedelijke verandering voor hen zelf. Er bestond dus oen grote leegte in hun godsdienststelsel. Opdat ze goede

Protestanten en zedelijk sterke mensen werden, vrienden van de orde zowel als van de vrijheid, moest die leemte worden aangevuld. Ze gevoelden dat zelf, en verklaarden Farel dat ze zeer graag zouden onderwezen worden. De waard bracht voor hen enige banken en voetbankjes. Farel met Saunier naast hem, plaatste zich voor een tafeltje; hij legde de Heilige Schrift daarop, en begon het Woord Gods te spreken. Een zo uitgelezen gehoor, een zo belangrijke gelegenheid tot verkondiging van het Evangelie, hadden zich wellicht nooit aan de Hervormer voorgedaan. Hij had de eerste kampvechters van de nieuwe vrijheden voor zich. Die mannen hadden de dwalingen in de Staat ingezien; men moest hun de dwalingen in de Kerk aantonen; ze moesten begrijpen dat, zo de mens het despotisme in de aardse zaken moet verwerpen, het nog wettiger is het in de hemelse zaken te verwerpen.

Farel ondernam het dat te doen; hij toonde aan de Hugenoten uit de Schriften "dat ze tot dusver door hun priesters waren misleid; dat deze hen bezig hielden met beuzelarijen, welke niets degelijks inhadden, dat zelfs die beledigers hen, als ze het nodig achtten, door vleierij aanlokten en de teugel vierden aan hun begeerlijkheden." Hij voegde er bij, dat noch de conciliën, noch de pausen hun de leringen van Christus konden doen kennen, maar de Heilige Schrift alleen, en drong bij hen aan om de dwalingen en misbruiken te verlaten, waarvan hij hun krachtig de gevaren en het belachelijke deed gevoelen.
De Hugenoten luisterden aandachtig naar Farel. "Zij hadden geen diepe gevoelens, noch kennis, noch vreze Gods; maar ze verlangden naar de godsdienst die men uit Bern had gehaald," zegt een manuscript van de zeventiende eeuw, "en God ziende hoe zijn volk van Genève in gerustheid voortging, en willende door een daad van Zijn barmhartigheid het de Goddelijke liefelijkheden van zijn lankmoedigheid verlenen, bezielde de moed van zijn getrouw dienaren Farel en Saunier." De zo eenvoudige wijze, waarop Farel, alle voorvaderlijke, synodale, schoolse en pauselijke overleveringen daar latende, zich met eerbied naar de bron zelf keerde en aan het Woord van God het geloof dat hij verkondigde ontleende; trof vooral zijn hoorders. Ze stonden op, bedankten, gingen weg, en verklaarden bij het heengaan dat het recht was de Heilige Schrift te stellen in plaats van de onderrichtingen van de paus.

Dit was het begin van een verbazende omkering. De Hervorming had haar eerste stap in Genève gedaan, toen de plakkaten over de grote vergeving van God aangeplakt werden; toen deed ze de tweede stap.
"Het gerucht was groot in de stad," zegt Froment. Enige hoorders brachten hun huisgenoten en hun vrienden, bij hun terugkomst, in verbazing, toen ze zeiden dat voortaan hun meester niet meer de heer La Baume, noch Médicis, noch zelfs de H. Petrus zou zijn, "maar de Heere Jezus alleen." Nog groter was de verbazing in de boezem van de staatkundige en geestelijke lichamen.
Tot dus ver hadden ze slechts te doen gehad met de helden van de vrijheid; nu bevonden ze zich in de tegenwoordigheid van de voorvechters van de godsdienstige Hervorming. "Toen deze zaak bekend werd bij de raad, de kanunniken en de priesters van de stad, waren ze plotseling allen bewogen en ontsteld." De monniken waren verslagen of verbitterd, en de nonnen van St. Claire waren geheel verschrikt door "die nietige predikant, die in zijn huis in een kamer, in het geheim, begon te preken, zoekende hen te besmetten met zijn ketterij."
Beiden voorzagen dat dit feit talloze en noodlottige gevolgen zou hebben. Weldra had een tweede vergadering plaats. Velen die niet op de eerste waren geweest, wilden nu tegenwoordig zijn; en uit de Cité, uit Molard, uit de Rhènebrug en uit

andere wijken van de stad begaven vele burgers zich naar de Tour-Perce. Gelijk reeds de eerste maal, waren er geen vrouwen, maar de mannen vulden de gehele kamer, begerig de woorden van het Evangelie te horen. Farel, die de vorige keer vooral over de Schrift gesproken had, onderhield de Hugenoten over de ware genade. Hij maakte hun duidelijk hoe niet de vergeving van de Kerk, maar de vergeving van God behoudt. Die kerkvoogden en meesters, trots op hun grote titels, die onophoudelijk de goede werken predikten, bouwden volgens hem de tempel met stro, riet en hooi, in plaats van de levende stenen, waar de Schrift spreekt, te vergaderen. Hij riep uit, dat de priesters door zoveel te spreken van boetedoening, van geloften, van missen, van vasten, van Aves, van lichaamskastijding, van geseling, van aflaten, van bedevaarten, van aanroeping van de Maagd en van de heiligen, ternauwernood aan Jezus het honderdste gedeelte van het werk der verlossing overlieten. Farel en Saunier getuigden krachtig, dat de vergeving geheel en niet alleen gedeeltelijk in de Zaligmaker was. Waarin ze die hen hoorden groot welgevallen vonden."
Sommigen overdachten bij het heengaan hetgeen ze gehoord hadden; en die stille samenspraak van een ziel die met haar God spreekt, begon hier en daar in de binnenkamer van enige huizen. "Door dit middel ontving een groot getal inwoners van Genève de kennis van het Evangelie. Sommigen zelfs, onder andere Baudichon de la Maison-Neuve en Claude Salomon, baden Farel dringend de Schrift in hun eigen huizen te komen uitleggen.

Deze tweede samenkomst vermeerderde zeer de ontsteltenis in het Katholieke leger en de ontroering was vooral groot onder de vrouwen, welke toen te Genève de voornaamste steun van het pausdom waren. "Er is geen enkele," zei een van de Hervormers, die enige lust heeft om de waarheid te kennen, zozeer zijn ze besmet met de adem, de leer, het leven en de omgang van hun priesters. Er bestaat tussen die beiden een grote vertrouwelijkheid; enige zijn haar broeders, andere haar vrienden, buren, biechtvaders. Voor het ogenblik spreek ik niet verder, voegde hij er bij, om de eer onzer vrouwen te redden."
De priesters zeiden aan hun vrouwelijke gemeenteleden, dat indien men die ongelovigen niet wegjoeg, alles verloren was. De vrouwen bezwoeren derhalve haar mannen of broeders om die kettersche predikanten, te verdrijven. Sommige burgers die zelf zich weinig bekommerden over de Hervorming, werden door hun vrouwen medegesleept, en verbitterd en vertoornd naar de Tour-Purce gaande, vroegen ze stoutweg aan Farel en aan Saunier om Genève te verlaten, indien ze er niet met geweld uit wilden gezet worden. "Indien wij niet kunnen vasthouden hetgeen wij zeggen, antwoordden de Hervormers, dan geven wij ons in de dood."
Daar ze God zelf tot bewerker van hun geloof hadden, waren ze ook te midden van alle stormen gerust.
Derhalve Farel bleef, ondanks de pogingen van de mannen door hun vrouwen opgestookt, en van de vrouwen door haar priesters aangehitst. Er had toen een grote beweging plaats in Genève; kanunniken, pastoors, monniken, vicarissen, liepen heen en weer, spraken met elkaar, "en onderling beraadslagende, vroegen ze wat met die lieden te beginnen."

De regering liet op het zien van de beroering, door de komst van Farel en Saunier in de stad veroorzaakt, hen voor zich roepen en de leden vergaderde vooraf om te besluiten wat men hun zeggen en doen zou. de Raad was noch voor, noch tegen de Hervorming, en velen van de leden verschenen op het raadhuis zonder eigenlijk te weten wat ze te doen hadden. De oude syndicus Balard, die toen de betrekking van

bisschoppelijk leenhouder vervulde, een ijverig Roomsgezinde, door Froment misschien niet zonder overdrijving de *gehoorzame dienaar van de* priesters genoemd, was voor de onmiddellijke uitzetting, en sommigen waren gereed om met hem te stemmen. De meerderheid, samengesteld uit mannen van het juiste midden, wenste iie kanunniken en de priesters niet te mishagen, maar vreesde nog meer om Bern te beledigen. De eerste syndicus Willem Hugues, de broeder van Besançon was meer de Hervormers genegen.
Slechts een klein getal besliste Hugenoten, waren overtuigd dat de nieuwe leer alleen hen kon bevrijden van al de knevelarijen van de bisschoppen en hertogen.
Farel en Saunier, naar het raadhuis gebracht, werden in de raadzaal geleid. Op het ogenblik toen ze inkwamen, beschouwde ieder niet een nieuwsgierige blik die man met zijn levendig oog en rode baard, welke van de Alpen tot de Jura het gehele land in vuur en vlam zette. Een van de regeringspersonen, die het meest aan de Kerk verknocht was, sprak Farel hard aan, en zei hem: "Zo zijt gij dus de man, die niets doet dan de wereld in beroering te brengen, wiens tong aan alle plaatsen tweedracht aanblaast en die overal oproer predikt. Gij zijt een twiststoker die alleen komt om wanorde te stichten. Wij bevelen u onmiddellijk deze stad te verlaten."
De vertoornde blikken van enige raadsheren vestigden zich te gelijkertijd op Farel, die als de gesel van de priesters beschouwd wordende, "om die reden bijzonder gehaat was bij de kerkvromen."
De Hervormer bedwong zich en antwoordde: "Ik ben geen verleider; ik ben geen bazuin van oproer; ik verkondig eenvoudig de waarheid. Ik ben bereid om door Gods Woord te bewijzen, dat mijn leer de was is, en, voegde hij er met een meer bewogen stem bij, niet alleen mijn rust op te offeren, maar zelfs de laatste druppel bloed voor haar te storten."
De edele eenvoudigheid van de Hervormer trof enige raadsleden en gaf aan de Hugenoten genoegzame gronden om zijn verdediging op zich te nemen. De rechters van Farel schenen door zijn gematigdheid zachter gestemd. Daarop, zich herinnerende dat Paulus, in veel dergelijke omstandigheid, de geëerbiedigde naam van het keizerlijk Rome had ingeroepen, besloot de Hervormer dat voorbeeld te volgen.
"Zeer geëerde heren," zei hij, zijt gij geen bondgenoten en medeburgers van Bern? Welnu, de heren van Bern, welke de bevordering des Evangelies ter harte nemen, hebben mij brieven meegegeven, waarin ze aan mijn onschuld en aan mijn leer getuigenis geven en u verzoeken mij gerust te laten preken , niet de verzekering dat gij zulks doende, hun genoegen zult doen."
Tevens vertoonde Farel de geloofsbrief waarmee Hun HoogmoI, vielen hem voorzien hadden. De raadsheren namen de brief. "Als gij mij onverhoord veroordeelt," hernam Farel, "is het een belediging die gij God, het Evangelie en ook, gelijk gij ziet, de heren van Bern aandoet."
Dit laatste trof vooral de regering van Genève; Ze zonden dan ook, van houding veranderende, Farel en Saunier weg met zachtheid en zonder hun enige straf op te leggen; alleen verzochten ze hen de openbare rust niet door nieuwe leringen te storen. De twee leraars verlieten toen de raad.
Gedurende die tijd werd er een raadsvergadering in het bisschoppelijk paleis gehouden. Rechtsgeleerden, kanunniken en de voornaamste priesters waren vergaderd in het huis van de grootvicaris. De Gingins, abt van Bonmont, en beraadslaagden over hetgeen hen te doen stond. Die Hervorming en die Hervormers, over welke men sinds vijftien jaren zoveel sprak, waren eindelijk daar, te Genève. De rots, die zo lang boven hun hoofd had gehangen, had zich eindelijk losgemaakt van de berg, en dreigde alles te vernielen. Wat te doen? De beweging was nog groter in de stad dan in het huis van

de grootvicaris. "Een menigte volk, gelokt door de dagvaarding van Farel en Saunier voor de raad, was hier en daar in de straten verspreid,en de priesters gingen overal rond, met wapenen onder hun klederen verborgen." Met moeite bereikten de Hervormers hun woning.

Intussen duurde de bisschoppelijke raadsvergadering voort. De heer de Bonmont, oprecht Roomsgezind, maar gematigd en liberaal, was niet op zijn gemak. Ziende om hem heen verbitterde aangezichten en vurige ogen, gaf hij te kennen dat men wijs en rechtvaardig moest te werk gaan. Sommigen van de tegenwoordig zijnde heren waren inwendig verontwaardigd: in hun ogen was de gematigdheid van Gingins een schandelijk verraad. Ze meenden dat men terstond moest vervolgen, niet alleen de vreemde predikanten, maar ook al degenen, die door hen in huis op te nemen om het Evangelie te verklaren (La Maison-Neuve bij voorbeeld), anders wilden leven dan hun voorgangers, leraars en bisschoppen, hen hadden geleerd. De eerwaardige vicaris wilde dat men niemand zon veroordelen zonder hen gehoord te hebben, dat men die vreemdelingen moest laten voorkomen, hun de verklaring van hun leer afvragen, en dat men hen dan met kennis van zaken zou oordelen.
Dit verschrikte de Raad zeer en Dom Steven Piard, prokureur van het kapittel, fronsde de wenkbrauwen, en riep uit: "Si disputetur totum ininisterium rostrum destruetur." (Als men gaat twisten, dan is ons gehele ambt verloren).
Hij beweerde, dat "het bespreken van de Godgeleerde kwestiën een miskenning is van het gezag van de Kerk; dat men geloven moet, omdat Rome heeft gesproken; dat die lieden met hun Bijbel, geslepen mensen en gevaarlijke tegenstanders waren. dat het gezag van het kapittel zou omvergeworpen worden, indien men toeliet dat men daar-over besprekingen hield."
Dom Steven oefende een zeker ontzag uit in de vergadering, die zeker geweigerd zou hebben Farel te horen. Als niet enige van de leden zich daartegen verzetten; het waren juist de meest bekende door hun dweepzieken ijver. Niet alleen beschouwden de rechtsgeleerden in de zestiende eeuw het als een plicht een ketter ter dood te ver-oordelen, maar ook verbeeldden vrome priesters en leken zich dat men door hen te doden een Gode welgevallige daad deed. Het schijnt dat deze voornemens waren dat verdienstelijke werk uit te voeren.
"Toen men had beraadslaagd om Farel en zijn makker om te brengen," zegt een manuscript, "vonden ze dat het beste middel om hen in handen te krijgen was, dat men hun te verstaan gaf dat men een dispuut met hen houden wilde." De vrome zuster Johanna de Jussie bevestigt die samenzwering. De samengezworenen dreven door dat men Farel zou dagvaarden. Hij moest het huis van de vicaris- generaal niet verlaten; maar daarvoor was het nodig dat hij er eerst in kwam. Machard, secretaris van de bisschop, werd afgevaardigd om Farel uit te dagen (daarbij Saunier en ook Olivetanus), "om in het openbaar zijn gevoelen in te trekken of voor de bisschop-pelijke raad te bewijzen, hetgeen ze in hun logement hadden gepredikt."

Er lekte echter spoedig iets uit van het voornemen van de dweepzieke geestelijken; en sommige Hugenoten, leden van de kleine raad, die toen op het raadhuis vergaderde, stelden aan hun ambtgenoten voor dat de priesters geen ander doel hadden dan de leraars in een valstrik te doen vallen. Bij gevolg begaven de twee voornaamste overheidspersonen, Hugues en Balard, zichzelf naar de Tour-Perce met Machard, om aan Farel en zijn vrienden allen waarborg te geven. Sommigen verdachten Balard van ook Farel en Saunier een lelijke poets te willen spelen.
"Te Genève," zei hij, is er niets ongewoners, dan verdeeldheid; ik wenste dat degenen

die "beroeren, uit het midden werden weggedaan."
Maar hij was noch een lafaard, noch een verrader; hij was vast besloten om de Hervormers uit Genève te verwijderen, maar hun leven te beschermen. In de herberg gekomen, kondigde de secretaris van de bisschop de Evangelisten aan, dat de bisschoppelijke raad hen uitnodigde, de boringen die ze onderwezen hadden in te trekken; Balard en Hugues, gaven door hun tegenwoordigheid gewicht aan dat verzoek.
Farel antwoordde: "Wij bevestigen die ten sterkste en wij geven ons opnieuw in de dood, als het ons niet gelukt die door de heilige Schril. Wil te handhaven. "In dat geval," hernam Machard, "verschijnt dan voor de bisschoppelijke raad, om vol te houden hetgeen gij gezegd hebt en om tegen de priesters te disputeren."
Daarop namen de twee regeringspersonen het woord: "Men zal u geen kwaad aandoen," zeiden de eerste schout en de leenhouder, wij geven ons woord daarop."
Farel en Saunier, zeer blij over die gelegenheid om het Evangelie te verkondigen, vertrokken en Olivetanus vergezelde hen. Ze waren kalm en verheugd, ongetwijfeld niet vermoedende wat hun wachtte, maar bereid om hun leven over te geven.

Tien dagen daarna begaf zich de secretaris van de bisschop, Machard, van Arbois naar Genève, belast met een staatkundige zending, en met een brief voor Hugues, die, of vanwege de tedere punten die er in behandeld worden, of omdat Machard hem mondeling moest verklaren, niet zeer duidelijk is. Hugues haastte zich de brief van de kerkvoogd te lezen. "Ik zend mijn secretaris," zei deze, voor sommige zaken, die ik hem belast heb aan u het allereerst mee te delen. Gij kunt aan hetgeen hij u van mijnentwege zeggen zal geloof slaan, alsof ik het uzelf zeide. Ik wens dat de stof waar het over handelt goed uitkomst, om de vorsten waarvan het voortkomt te behagen (zeker de keizer en de hertog). Geef er uw ondersteuning aan; opdat er een goede verstandhouding gevestigd worde tussen mij en mijn onderdanen en de gezegde vorsten, hetgeen voor de gehele Republiek niet van weinig belang is."

Hugues was niet van zins om mee te werken tot de plannen, welke door de bisschop, in overeenstemming met de vorsten gevormd waren. Toen dan ook Machard, bij zijn terugkomst te Arbois, verslag had gedaan aan zijn meester, toonde deze zich zeer verbitterd. Hij beklaagde zich over de buitensporige vermetelheid en de vreemde ongehoorzaamheid van Genève, en schreef daarover op een strenge wijze aan de ouden schout. Besançon," zei hij tot hem, "de tijdingen die gij mij van Bern hebt gegeven, stellen mij enigszins schadeloos voor de onbeschaamdheden en slechte gewoonten, die gij, mijn onderdanen, aanneemt tegen mijn officieren, mijn gezag miskennende onder de schijn van sommige woorden, die gij, Besançon, in de algemenen raad hebt gesproken. Ik verkies dat gezag tegenover u te handhaven. Inderdaad, ik heb dat wel tegenover!wegeren gedaan! Ik hoop dat gij tot uw plicht zult terugkeren en u zult betonen als mijn onderdanen. Dan zal ik mij als een goed heer gedragen. Anders, vertrouwt niet op mij. De zaken zullen niet blijven zoals gij ze gemaakt hebt. Deel zulks, als het nodig is, aan mijn onderdanen mee."

Deze brief toont ons dat de bisschop tegen Genève verbitterd was; nu eens meer, dan eens minder, maar steeds verkeerde hij in een spanning. Eens berichtte men hem een woord van Hugues dat hem verblijdde; kort daarop echter, vernam hij een daad van de inwoners van Genève, welke zijn toorn verdubbelde.
Omstreeks de l3den Mei verhaalde hem iemand dat Hugues veel welwillendheid

jegens hem betoonde; de kerkvoogd was er door opgetogen. "Er is mij gemeld," schreef hij hem, "dat gij plan hebt alom te verklaren dat mijn onderdanen mij onrecht aandoen. Gij zult door goede gevolgen, tonen, hoop ik, als ik u daartoe zal uitnodigen, dat gij geen man zijt van tweeërlei tong." Maar spoedig komen andere tijdingen de bisschop ter oren. Hij wordt ongerust, bevreesd, beangst. Hij geeft zich over aan al de bewegingen van een onrustige en goeddenkende staatkunde. Hij heeft aanvallen van toorn hij wordt vermetel en driftig. Dan wordt hij eensklaps bedaarder; hij heeft noch kracht, noch gevoeligheid, noch moed meer. Toch heeft in het algemeen de verontwaardiging de boventoon bij hem. Niemand onder zijn hovelingen, noch onder de kanunniken (er was een collegiaal te Arbois), niemand begreep, troostte noch bemoedigde hem. Hij was alleen en nam zijn aandoening mede naar zijn vertrekken en zijn tuinen. Ik heb de antwoorden, welke mijn onderdanen mij geven zeer vreemd," zei hij; "het zou mij spijten als ik mij boos maakte."
Enige dagen later zegt hij: "Ik ben zeer verbaasd. Mij dunkt dat mijn onderdanen mijn zaken slecht verstaan. Indien ze zich niet verbeteren, zal ik genoodzaakt zijn een andere weg in te slaan dat tem zeer spijten zal. Mij dunkt ze zouden beter doen hun heer ie gehoorzamen, zonder zich als vorsten aan te stellen. Zo kan het niet blijven."

En toch bleef het zo. Genève waar men naar Olivetanus hoorde, waar men overal, tegenover de vergeving van Rome de grote algemene vergeving van Christus verkondigde, waar de Raad eenparig beval om het Evangelie te preken naar de waarheid, zonder er een enkele fabel in te mengen - Genève, wat ook Pierre de la Baume zei en deed, scheidde zich af van de bisschop en de paus. De 3e september (1532) schreef de bisschop, steeds meer verbitterd, opnieuw aan Besançon Hugues, maar met een vermeerdering van slechte luim: "Mij mishaagt de wijze waarop mijn onderdanen met mij handelen, dagelijks verklarende dat ze zich tegen mijn gezag willen verzetten. Dat zal zo lang duren als het kan. Ik ben altijd toegevend geweest, maar nu zal het beter zijn vertoornd te wezen. Indien ik iets mocht doen, waarvan de inwoners van Genève noch genoegen noch voordeel hebben, dan behoeven ze zich niet te verbazen. Ik heb waarlijk geen beloningen te geven aan mijn dienaars en vrienden, dat ze mij zo slecht dienen. Ik denk, Besançon dat gij het wel meent, maar ik wenste graag er het bewijs van te zien. Men spreekt u altijd voor. Men verzekert dat ik u gezegd heb wat ze moesten doen. Ik verkies dat wankelen niet, en ik vermeen niets met die bedoeling gezegd te hebben, waarvoor God hen moge bewaren.
De bisschop van Genève."

Men zei te Genéve dat de bisschop genegen was iets toe te geven, dat hij het in het geheim had gezegd, en de Hugenoten maakten daarvan gebruik om zich onafhankelijk te betonen. Pierre de la Baume schrijft aan B. Hugues de 28ste November: "Besançon, ik heb gezien wat gij mij geschreven hebt betreffende de wijze om te handelen tegen mijn gezag en tot nadeel van mijn Kerk. Ik weet niet. hoe dat komt. dan dat men mij steeds heeft gezegd, dat volgens de algemene gedachte, mijn onderdanen zich veel beter hadden gedragen en mij beter gehoorzaamd hadden dan ze gedaan hebben, indien gij er de hand aan had willen houden, gelijk gij mij beloofd had, u beijverende de vrede van de stad te bewaren, die ten mijn opzichte het meeste verlies lijdt. Betreffende hetgeen gij mij schrijft, dat gij meent mijn verontwaardiging te dooien, het enige wat mij van u spijt, is dat gij niet hebt willen houden hetgeen gij mij beloofd hebt. De beloning die ik u gegeven heb was om mijn goed in vrede te bewaren?, en liet is meer dan ooit in oorlog. Het ligt alleen aan u dat mijn gezag niet erkend wordt. Ik schrijf u opdat gij u van uw plicht kwijt. Gij zult mij genoegen doen; ik zou niet

graag zien dat zoveel woorden zonder uitwerking bleven. Wat mij betreft, ik ben gewoon iets met kracht te doen. Ik zal zien wat het worden zal."

Zo luiden de dreigende woorden, waarmee de briefwisseling van Pierre de la Baume met Besançon Hugues eindigde.
Tot dusverre, vond men geen sporen meer van die grote burger na de 26ste September 1532. Indien de brief die wij meegedeeld hebben van dat jaar is, dan zou die grens met twee maanden verminderd zijn. Hij zou dan gestorven zijn tussen de 28e November 1532 en de 18de Februari 1533.
Aldus meende de bisschop, steeds vervuld met Genève, zijn vroeger gezag daar te herstellen.
Doch de onafhankelijkheid dezer stad had nog geduchter vijanden. Karel V had aan Genève bevolen om de Hervorming buiten haar muren te sluiten.
"Vol bezorgdheid voor uw heil," had hij hun geschreven. "En vernemende dat sommige meningen en nieuwe sekten onder u beginnen te werken, vermanen wij u ernstig om die niet aan te nemen, om ze uit te roeien, om u daarop toe te leggen met de volmaaktste ijver, om niet toe te staan dat men bij u onderwijst wat ook maar enigszins afwijkt van de besluiten en overleveringen uwer voorouders; om integendeel met een onwankelbare standvastigheid het geloof, de gebruiken, de plechtigheden die gij van uw vaders hebt ontvangen te behouden, gij zult aldus een waardige beloning verkrijgen van de almachtige God en van ons alle soort van erkentelijkheid verdienen."
Genève had niet gehoorzaamd aan die bevelen van de machtige keizer. De zaken van Duitsland hadden hem eerst belet om die kleine stad te dwingen tot het volgen van die hoge bevelen, aan welke zelfs de barbaarse volken van de nieuwe wereld gehoorzaamden. Maar de vrede van Neurenburg was thans getekend; Karel verzoend met de Protestanten van Duitsland, kon wel eens de belofte houden die hij door Bellegarde aan zijn zwager had gedaan, en hem gewapende hulp verlenen tegen de Hugenoten van Genève.

De trouweloze moordenaar van Lévrier begon te hopen, dat het mogelijk zou zijn binnen Genève een fort te bouwen, met grachten, dikke muren, voorzien van torens en bolwerken, en een goed garnizoen van hellebaardiers, scherpschutters, artilleurs, die de stad en het hele land in volkomen onderwerping, onder het juk van zijn meesters zouden houden. Gessler, in naam van Oostenrijk gezonden, om de vrijheden van de Zwitsers te vernietigen, had immers een fort gebouwd hoven Altorf, Zwingli, de bedwinger van Uri? En de vrije kinderen van die bergen boetten daar immers voor de kleinste pogingen tot onafhankelijkheid, door lange en kostbare opsluitingen in duistere torens? Had Farao niet in Egypte het voorbeeld gegeven? Waarom zou toen niet hetzelfde doen tot bedwinging van de Hugenoten? Forten, kanonnen, vuurroeren, ketenen. Dat had Genève te verwachten.
Voor dat er veel tijd verliep, zouden inderdaad geduchte strijdkrachten tegen Genève oprukken, belast met de uitvoering van de plannen van de keizer en de hertog. Maar de Voorzienigheid Gods heeft die stad altijd bewaard, en ook op dat ogenblik, zou een nieuwe kracht, het pand van de vrijheid, haar geschonken worden. Het Evangelie van Gods Zoon zou er binnenkomen. *En, die de Zoon vrijmaakt, zal waarlijk vrij zijn.*

ZEVENDE HOOFDSTUK.
De Hervormers en de Hervorming binnen Genève.
(October 1532.)

De tweede October, op een schone herfstdag, kwamen Farel ii Saunier, na hun reis in Piémont te hebben volbracht, in die wonderbaar schone streken waar de Alpen en de Jura elkaar naderen, een rijke vallei vormen te midden van welke de zuivere wateren van een blauw meer zachtkens voortvloeien. Weldra ontdekten ze de drie oude torens van de hoofdkerk van Genève, welke boven de stad uitstaken. Ze gaven hun paarden de sporen, die door vermoeidheid langzamer voortstapten, en kwamen binnen de stad. Van de Hugenoten. Men had hun de herberg La Tour-Perce aangewezen (la Tour-Perce of percée betekent: de doorboorde toren; dat uithangbord heeft tot de laatste tijd bestaan en er was inderdaad een gat in de toren).

Ze kwamen dus in de straat, welke, gebouwd aan de linker oever van de Rhône, ook die naam draagt, en hielden stil voor de herberg; ze stegen van hun paarden, spraken met de waard en namen hun intrek in zijn huis.

Na uitgerust te zijn, was hun eerste zorg Robert Olivetanus van hun komst te doen verwittigen; deze was toen nog onderwijzer van de kinderen van Jean Chautemps. De neef van Calvijn kwam, verblijd over de komst van zijn broeders. Farel wenste met hem te beraadslagen over de beste middelen om de kennis van het Evangelie in Genève te bevorderen; evenwel had ook een ander denkbeeld hem onder weg vervuld. Wetende hoe geleerd Olivetanus was in het Hebreeuws en het Grieks, had, hij op hem de ogen geslagen om de vertaling van de Bijbel tot stand te brengen, waartoe de synode van de Waldenzen besloten had.

Toen Farel hem daarover sprak, riep Olivetanus verschrikt uit: "Zulk een taak kan ik niet op mij nemen, in aanmerking van de grote moeilijkheid van het werk en mijn onbekwaamheid." Farel nam die verontschuldigingen niet aan, hij drong aan bij zijn vriend, die echter niet wilde toegeven; "Gij zou dat werk veel beter doen denk ik," zei hij tot de beide reizigers. Maar Farel was van mening dat God aan ieder die roeping geeft waartoe Hij hem bereid heeft, en dat Olivetanus een geleerde was, terwijl hij een Evangelist was. "God geeft mij daartoe geen tijd," zei Farel. "Hij roept mij tot iets anders. Hij wil dat ik het zuivere zaad des Woords in zijn akker zaaien dat ik het nat make, en het doe groenen als de kostelijke tuin van Eden."

Nochtans liet Farel dat onderwerp rusten om zich met Olivetanus te verstaan over de Evangelisatie van Genève.

De onderwijzer van Chautemps, die zo vaak onder het gewicht van zijn taak was bezweken en zo vurig een sterkere arbeider had afgebeden, zag in Farel een gezant des hemels. Maar hoe te beginnen? De Evangelist van Orbe en Grandson haalde uit zijn brieven een tas de brieven die men hem te Bern had gegeven voor enige der aanzienlijke Hugenoten; Olivetanus begreep dat een deur werd geopend voor het Evangelie, en zonder tijd te verliezen gingen de drie vrienden uit om die brieven aan hun adressen te bezorgen. Olivetanus gaf aan Farel de inlichtingen die hij nodig had en verklaarde hem dat, zo al sommigen van hen tot wie hij verwezen was, naar de zijde des Evangelies overhelden, de meesten zich vergenoegden met de Roomse bijgelovigheden te verwerpen, en alleen goede patriotten waren. Toen de Hugenoten de brieven welke Farel hun overgaf hadden geopend, zagen ze daaruit dat de brenger was Willem Farel, prediker van het Evangelie, en dat hun vrienden van Bern hen uit nodigden om hem te horen preken. Dat was een groot nieuws. Geen naam was meer bekend dan die van Farel in de streken langs de meren van Genève, van Murten, van Biel en Neufchátel.

De Hugenoten, blij hem te zien, beschouwden sommigen van hem aandachtig en sommigen hunner dachten na over die onverwachte gebeurtenis welke om godsdienstige en staatkundige reden zeer belangrijk was in hun ogen. Vrienden van de Hervorming hadden hen vaak gezegd, dat de onafhankelijkheid van Genève eerst dán verzekerd zou zijn, wanneer de heerschappij van bisschop en de paus plaats zou maken voor die des Evangelies. En nu klopte het Evangelie in de epersoon van Farel bij hen aan. Was hij het niet die Aigle, Murten, Neufchatel Valengin, Orbe en Grandson met het Evangelisch Woord had vervuld? De staatsmannen hoopten dat op zijn krachtige stem, de tijdelijke heerschappij van de Kerk zou vallen en de spooksels van de middeleeuwen, die nog de vrijheid verhinderde, van schrik zouden wegvluchten naar verre schuilhoeken. De godsdienstige mannen die het Woord van Am Thun, van Olivetanus, van het Evangelie bovenal, hadden gesmaakt, verwachtten dat de grote prediker het licht des hemels in hun hart zou doen lichten. Allen verklaarden zich dus bereid hem te horen. Farel zei hun dat hij zich zou verblijn hen in zijn herberg te ontvangen en verliet hen.

In een ogenblik verspreidde zich het gerucht van de komst van de Hervormer door de gehele stad. Laat ons hem gaan horen," zeiden de Hugenoten; "dat is de man die men de bijnaam heeft gegeven van gesel van de priesters. Maar de kerkvromen, monniken en nonnen waren vol spijt. "Een ellendige, ongelukkige prediker," zei men te St. Claire, "genaamd meester Willem, van Gap in Dauphiné geboortig, "is de stad binnengekomen." Ieder verbeidde de volgende dag.
De derde October 's morgens, verlieten de aanzienlijkste onder de Hugenoten hun huizen om zich naar Tour-Perce te begeven. Ze gingen daar een voor een, of met twee of drie samen, met enige vrees heen. Men zag er onder andere ingaan, een van de schouten van dat jaar, de beminnelijke en werkzame Ami Porral; Baudichon, De la Maison-Neuve, die de grote vergiffenis van God bad aangeplakt, de schout Robert Vandel en zijn broeder Pierre, bijzondere kennissen van de bisschop; Claude Roset, voor het volgende jaar staatssecretaris en vader van de kroniekschrijver; de schout Claude Sarvie, een van de ijverigste verdedigers van de onafhankelijkheid; Jean Chautemps, de beschermer van Olivetanus; Dominicus d'Arlod, later schout; Steven Dada, afstammende van een beroemde familie uit het Milaanesche (eigenlijk heette hij d'Adda, naar de stad van die naam) Claude Salomon, de vriend van de armen en kranken; Claude Bernard; Jean Gouloz, die van de pilaar van de hoofdkerk het biljet had afgescheurd, dat de aankondiging bevatte van het Rooms Jubileum; Jean Sourd; Claude de Genève; eindelijk die krachtige And Perrin, die herhaalde malen schout, kapitein generaal, afgezant van de Republiek te Parijs, in het eerst veel ijver betoonde voor de Hervorming, maar zich later zware beschuldigingen op de hals haalde.

Die burgers welke de keur van Genève uitmaakten en veel andere minder aanzienlijke burgers, kwamen allen in het verblijf van de Hervormer. De waard bracht hen in een van zijn beste kamers, waar ze Farel en Saunier vonden. Het gesprek begon.
De beide Evangelisten waren vol achting voor mannen die met zoveel moed voor de onafhankelijkheid en de vrijheid streden tegen machtige vijanden. Ze zagen echter spoedig in, dat al hadden ze uit een staatkundig oogpunt de verhevenste gevoelens, er bij hen grote leemten bestonden uit een godsdienstig oogpunt. Die Hugenoten verwierpen de paus en de priesters; maar zulks om de dwingelandij van de ene en het losbandig gedrag van de andere. Overigens hadden ze zich niet bekommerd om de was leer des Evangelies en de noodzakelijkheid der zedelijke verandering voor hen zelf. Er bestond dus oen grote leegte in hun godsdienststelsel. Opdat ze goede

Protestanten en zedelijk sterke mensen werden, vrienden van de orde zowel als van de vrijheid, moest die leemte worden aangevuld. Ze gevoelden dat zelf, en verklaarden Farel dat ze zeer graag zouden onderwezen worden. De waard bracht voor hen enige banken en voetbankjes. Farel met Saunier naast hem, plaatste zich voor een tafeltje; hij legde de Heilige Schrift daarop, en begon het Woord Gods te spreken. Een zo uitgelezen gehoor, een zo belangrijke gelegenheid tot verkondiging van het Evangelie, hadden zich wellicht nooit aan de Hervormer voorgedaan. Hij had de eerste kampvechters van de nieuwe vrijheden voor zich. Die mannen hadden de dwalingen in de Staat ingezien; men moest hun de dwalingen in de Kerk aantonen; ze moesten begrijpen dat, zo de mens het despotisme in de aardse zaken moet verwerpen, het nog wettiger is het in de hemelse zaken te verwerpen.

Farel ondernam het dat te doen; hij toonde aan de Hugenoten uit de Schriften "dat ze tot dusver door hun priesters waren misleid; dat deze hen bezig hielden met beuzelarijen, welke niets degelijks inhadden, dat zelfs die beledigers hen, als ze het nodig achtten, door vleierij aanlokten en de teugel vierden aan hun begeerlijkheden." Hij voegde er bij, dat noch de conciliën, noch de pausen hun de leringen van Christus konden doen kennen, maar de Heilige Schrift alleen, en drong bij hen aan om de dwalingen en misbruiken te verlaten, waarvan hij hun krachtig de gevaren en het belachelijke deed gevoelen.
De Hugenoten luisterden aandachtig naar Farel. "Zij hadden geen diepe gevoelens, noch kennis, noch vreze Gods; maar ze verlangden naar de godsdienst die men uit Bern had gehaald," zegt een manuscript van de zeventiende eeuw, "en God ziende hoe zijn volk van Genève in gerustheid voortging, en willende door een daad van Zijn barmhartigheid het de Goddelijke liefelijkheden van zijn lankmoedigheid verlenen, bezielde de moed van zijn getrouw dienaren Farel en Saunier." De zo eenvoudige wijze, waarop Farel, alle voorvaderlijke, synodale, schoolse en pauselijke overleveringen daar latende, zich met eerbied naar de bron zelf keerde en aan het Woord van God het geloof dat hij verkondigde ontleende; trof vooral zijn hoorders. Ze stonden op, bedankten, gingen weg, en verklaarden bij het heengaan dat het recht was de Heilige Schrift te stellen in plaats van de onderrichtingen van de paus.

Dit was het begin van een verbazende omkering. De Hervorming had haar eerste stap in Genève gedaan, toen de plakkaten over de grote vergeving van God aangeplakt werden; toen deed ze de tweede stap.
"Het gerucht was groot in de stad," zegt Froment. Enige hoorders brachten hun huisgenoten en hun vrienden, bij hun terugkomst, in verbazing, toen ze zeiden dat voortaan hun meester niet meer de heer La Baume, noch Médicis, noch zelfs de H. Petrus zou zijn, "maar de Heere Jezus alleen." Nog groter was de verbazing in de boezem van de staatkundige en geestelijke lichamen.
Tot dus ver hadden ze slechts te doen gehad met de helden van de vrijheid; nu bevonden ze zich in de tegenwoordigheid van de voorvechters van de godsdienstige Hervorming. "Toen deze zaak bekend werd bij de raad, de kanunniken en de priesters van de stad, waren ze plotseling allen bewogen en ontsteld." De monniken waren verslagen of verbitterd, en de nonnen van St. Claire waren geheel verschrikt door "die nietige predikant, die in zijn huis in een kamer, in het geheim, begon te preken, zoekende hen te besmetten met zijn ketterij."
Beiden voorzagen dat dit feit talloze en noodlottige gevolgen zou hebben. Weldra had een tweede vergadering plaats. Velen die niet op de eerste waren geweest, wilden nu tegenwoordig zijn; en uit de Cité, uit Molard, uit de Rhènebrug en uit

andere wijken van de stad begaven vele burgers zich naar de Tour-Perce. Gelijk reeds de eerste maal, waren er geen vrouwen, maar de mannen vulden de gehele kamer, begerig de woorden van het Evangelie te horen. Farel, die de vorige keer vooral over de Schrift gesproken had, onderhield de Hugenoten over de ware genade. Hij maakte hun duidelijk hoe niet de vergeving van de Kerk, maar de vergeving van God behoudt. Die kerkvoogden en meesters, trots op hun grote titels, die onophoudelijk de goede werken predikten, bouwden volgens hem de tempel met stro, riet en hooi, in plaats van de levende stenen, waar de Schrift spreekt, te vergaderen. Hij riep uit, dat de priesters door zoveel te spreken van boetedoening, van geloften, van missen, van vasten, van Aves, van lichaamskastijding, van geseling, van aflaten, van bedevaarten, van aanroeping van de Maagd en van de heiligen, ternauwernood aan Jezus het honderdste gedeelte van het werk der verlossing overlieten. Farel en Saunier getuigden krachtig, dat de vergeving geheel en niet alleen gedeeltelijk in de Zaligmaker was. Waarin ze die hen hoorden groot welgevallen vonden."
Sommigen overdachten bij het heengaan hetgeen ze gehoord hadden; en die stille samenspraak van een ziel die met haar God spreekt, begon hier en daar in de binnenkamer van enige huizen. "Door dit middel ontving een groot getal inwoners van Genève de kennis van het Evangelie. Sommigen zelfs, onder andere Baudichon de la Maison-Neuve en Claude Salomon, baden Farel dringend de Schrift in hun eigen huizen te komen uitleggen.

Deze tweede samenkomst vermeerderde zeer de ontsteltenis in het Katholieke leger en de ontroering was vooral groot onder de vrouwen, welke toen te Genève de voornaamste steun van het pausdom waren. "Er is geen enkele," zei een van de Hervormers, die enige lust heeft om de waarheid te kennen, zozeer zijn ze besmet met de adem, de leer, het leven en de omgang van hun priesters. Er bestaat tussen die beiden een grote vertrouwelijkheid; enige zijn haar broeders, andere haar vrienden, buren, biechtvaders. Voor het ogenblik spreek ik niet verder, voegde hij er bij, om de eer onzer vrouwen te redden."
De priesters zeiden aan hun vrouwelijke gemeenteleden, dat indien men die ongelovigen niet wegjoeg, alles verloren was. De vrouwen bezwoeren derhalve haar mannen of broeders om die ketterse predikanten, te verdrijven. Sommige burgers die zelf zich weinig bekommerden over de Hervorming, werden door hun vrouwen meegesleept, en verbitterd en vertoornd naar de Tour-Purce gaande, vroegen ze stoutweg aan Farel en aan Saunier om Genève te verlaten, indien ze er niet met geweld uit wilden gezet worden. "Indien wij niet kunnen vasthouden hetgeen wij zeggen, antwoordden de Hervormers, dan geven wij ons in de dood."
Daar ze God zelf tot bewerker van hun geloof hadden, waren ze ook te midden van alle stormen gerust.
Derhalve Farel bleef, ondanks de pogingen van de mannen door hun vrouwen opgestookt, en van de vrouwen door haar priesters aangehitst. Er had toen een grote beweging plaats in Genève; kanunniken, pastoors, monniken, vicarissen, liepen heen en weer, spraken met elkaar, "en onderling beraadslagende, vroegen ze wat met die lieden te beginnen."

De regering liet op het zien van de beroering, door de komst van Farel en Saunier in de stad veroorzaakt, hen voor zich roepen en de leden vergaderde vooraf om te besluiten wat men hun zeggen en doen zou. de Raad was noch voor, noch tegen de Hervorming, en velen van de leden verschenen op het raadhuis zonder eigenlijk te weten wat ze te doen hadden. De oude syndicus Balard, die toen de betrekking van

bisschoppelijk leenhouder vervulde, een ijverig Roomsgezinde, door Froment misschien niet zonder overdrijving de *gehoorzame dienaar van de* priesters genoemd, was voor de onmiddellijke uitzetting, en sommigen waren gereed om met hem te stemmen. De meerderheid, samengesteld uit mannen van het juiste midden, wenste iie kanunniken en de priesters niet te mishagen, maar vreesde nog meer om Bern te beledigen. De eerste syndicus Willem Hugues, de broeder van Besançon was meer de Hervormers genegen.
Slechts een klein getal besliste Hugenoten, waren overtuigd dat de nieuwe leer alleen hen kon bevrijden van al de knevelarijen van de bisschoppen en hertogen.
Farel en Saunier, naar het raadhuis gebracht, werden in de raadzaal geleid. Op het ogenblik toen ze inkwamen, beschouwde ieder niet een nieuwsgierige blik die man met zijn levendig oog en rode baard, welke van de Alpen tot de Jura het gehele land in vuur en vlam zette. Een van de regeringspersonen, die het meest aan de Kerk verknocht was, sprak Farel hard aan, en zei hem: "Zo zijt gij dus de man, die niets doet dan de wereld in beroering te brengen, wiens tong aan alle plaatsen tweedracht aanblaast en die overal oproer predikt. Gij zijt een twiststoker die alleen komt om wanorde te stichten. Wij bevelen u onmiddellijk deze stad te verlaten."
De vertoornde blikken van enige raadsheren vestigden zich te gelijkertijd op Farel, die als de gesel van de priesters beschouwd wordende, "om die reden bijzonder gehaat was bij de kerkvromen."
De Hervormer bedwong zich en antwoordde: "Ik ben geen verleider; ik ben geen bazuin van oproer; ik verkondig eenvoudig de waarheid. Ik ben bereid om door Gods Woord te bewijzen, dat mijn leer de was is, en, voegde hij er met een meer bewogen stem bij, niet alleen mijn rust op te offeren, maar zelfs de laatste druppel bloed voor haar te storten."
De edele eenvoudigheid van de Hervormer trof enige raadsleden en gaf aan de Hugenoten genoegzame gronden om zijn verdediging op zich te nemen. De rechters van Farel schenen door zijn gematigdheid zachter gestemd. Daarop, zich herinnerende dat Paulus, in veel dergelijke omstandigheid, de geëerbiedigde naam van het keizerlijk Rome had ingeroepen, besloot de Hervormer dat voorbeeld te volgen.
"Zeer geëerde heren," zei hij, zijt gij geen bondgenoten en medeburgers van Bern? Welnu, de heren van Bern, welke de bevordering des Evangelies ter harte nemen, hebben mij brieven meegegeven, waarin ze aan mijn onschuld en aan mijn leer getuigenis geven en u verzoeken mij gerust te laten preken , niet de verzekering dat gij zulks doende, hun genoegen zult doen."
Tevens vertoonde Farel de geloofsbrief waarmee Hun HoogmoI, vielen hem voorzien hadden. De raadsheren namen de brief. "Als gij mij onverhoord veroordeelt," hernam Farel, "is het een belediging die gij God, het Evangelie en ook, gelijk gij ziet, de heren van Bern aandoet."
Dit laatste trof vooral de regering van Genève; Ze zonden dan ook, van houding veranderende, Farel en Saunier weg met zachtheid en zonder hun enige straf op te leggen; alleen verzochten ze hen de openbare rust niet door nieuwe leringen te storen. De twee leraars verlieten toen de raad.
Gedurende die tijd werd er een raadsvergadering in het bisschoppelijk paleis gehouden. Rechtsgeleerden, kanunniken en de voornaamste priesters waren vergaderd in het huis van de grootvicaris. De Gingins, abt van Bonmont, en beraadslaagden over hetgeen hen te doen stond. Die Hervorming en die Hervormers, over welke men sinds vijftien jaren zoveel sprak, waren eindelijk daar, te Genève. De rots, die zo lang boven hun hoofd had gehangen, had zich eindelijk losgemaakt van de berg, en dreigde alles te vernielen. Wat te doen? De beweging was nog groter in de stad dan in het huis van

de grootvicaris. "Een menigte volk, gelokt door de dagvaarding van Farel en Saunier voor de raad, was hier en daar in de straten verspreid,en de priesters gingen overal rond, met wapenen onder hun klederen verborgen." Met moeite bereikten de Hervormers hun woning.

Intussen duurde de bisschoppelijke raadsvergadering voort. De heer de Bonmont, oprecht Roomsgezind, maar gematigd en liberaal, was niet op zijn gemak. Ziende om hem heen verbitterde aangezichten en vurige ogen, gaf hij te kennen dat men wijs en rechtvaardig moest te werk gaan. Sommigen van de tegenwoordig zijnde heren waren inwendig verontwaardigd: in hun ogen was de gematigdheid van Gingins een schandelijk verraad. Ze meenden dat men terstond moest vervolgen, niet alleen de vreemde predikanten, maar ook al degenen, die door hen in huis op te nemen om het Evangelie te verklaren (La Maison-Neuve bij voorbeeld), anders wilden leven dan hun voorgangers, leraars en bisschoppen, hen hadden geleerd. De eerwaardige vicaris wilde dat men niemand zou veroordelen zonder hen gehoord te hebben, dat men die vreemdelingen moest laten voorkomen, hun de verklaring van hun leer afvragen, en dat men hen dan met kennis van zaken zou oordelen.
Dit verschrikte de Raad zeer en Dom Steven Piard, procureur van het kapittel, fronsde de wenkbrauwen, en riep uit: "Si disputetur totum ininisterium rostrum destruetur." (Als men gaat twisten, dan is ons gehele ambt verloren).
Hij beweerde, dat "het bespreken van de Godgeleerde kwestiën een miskenning is van het gezag van de Kerk; dat men geloven moet, omdat Rome heeft gesproken; dat die lieden met hun Bijbel, geslepen mensen en gevaarlijke tegenstanders waren. dat het gezag van het kapittel zou omvergeworpen worden, indien men toeliet dat men daarover besprekingen hield."
Dom Steven oefende een zeker ontzag uit in de vergadering, die zeker geweigerd zou hebben Farel te horen. Als niet enige van de leden zich daartegen verzetten; het waren juist de meest bekende door hun dweepzieken ijver. Niet alleen beschouwden de rechtsgeleerden in de zestiende eeuw het als een plicht een ketter ter dood te veroordelen, maar ook verbeeldden vrome priesters en leken zich dat men door hen te doden een Gode welgevallige daad deed. Het schijnt dat deze voornemens waren dat verdienstelijke werk uit te voeren.
"Toen men had beraadslaagd om Farel en zijn makker om te brengen," zegt een manuscript, "vonden ze dat het beste middel om hen in handen te krijgen was, dat men hun te verstaan gaf dat men een dispuut met hen houden wilde." De vrome zuster Johanna de Jussie bevestigt die samenzwering. De samengezworenen dreven door dat men Farel zou dagvaarden. Hij moest het huis van de vicaris- generaal niet verlaten; maar daarvoor was het nodig dat hij er eerst in kwam. Machard, secretaris van de bisschop, werd afgevaardigd om Farel uit te dagen (daarbij Saunier en ook Olivetanus), "om in het openbaar zijn gevoelen in te trekken of voor de bisschoppelijke raad te bewijzen, hetgeen ze in hun logement hadden gepredikt."

Er lekte echter spoedig iets uit van het voornemen van de dweepzieke geestelijken; en sommige Hugenoten, leden van de kleine raad, die toen op het raadhuis vergaderde, stelden aan hun ambtgenoten voor dat de priesters geen ander doel hadden dan de leraars in een valstrik te doen vallen. Bij gevolg begaven de twee voornaamste overheidspersonen, Hugues en Balard, zichzelf naar de Tour-Perce met Machard, om aan Farel en zijn vrienden allen waarborg te geven. Sommigen verdachten Balard van ook Farel en Saunier een lelijke poets te willen spelen.
"Te Genève," zei hij, is er niets ongewoners, dan verdeeldheid; ik wenste dat degenen

die "beroeren, uit het midden werden weggedaan."
Maar hij was noch een lafaard, noch een verrader; hij was vast besloten om de Hervormers uit Genève te verwijderen, maar hun leven te beschermen. In de herberg gekomen, kondigde de secretaris van de bisschop de Evangelisten aan, dat de bisschoppelijke raad hen uitnodigde, de boringen die ze onderwezen hadden in te trekken; Balard en Hugues, gaven door hun tegenwoordigheid gewicht aan dat verzoek.
Farel antwoordde: "Wij bevestigen die ten sterkste en wij geven ons opnieuw in de dood, als het ons niet gelukt die door de heilige Schril. Wil te handhaven. "In dat geval," hernam Machard, "verschijnt dan voor de bisschoppelijke raad, om vol te houden hetgeen gij gezegd hebt en om tegen de priesters te disputeren."
Daarop namen de twee regeringspersonen het woord: "Men zal u geen kwaad aan-doen," zeiden de eerste schout en de leenhouder, wij geven ons woord daarop."
Farel en Saunier, zeer blij over die gelegenheid om het Evangelie te verkondigen, vertrokken en Olivetanus vergezelde hen. Ze waren kalm en verheugd, ongetwijfeld niet vermoedende wat hun wachtte, maar bereid om hun leven over te geven.

ACHTSTE HOOFDSTUK.
De Hervormers worden uit Genève verjaagd.
(October 1532.)

Terwijl het hogerhuis van de vicaris-generaal zitting hield, was het Lagerhuis in de straten. De vicarissen en kapelaans, gewapend, bwespieden wat er voorviel. Toen ze de eerste syndicus, Ballard en de bisschoppelijke secretaris de herberg zagen ingaan, hadden ze vermoed dat men Farel voor de bisschoppelijke raad zou brengen; terstond hadden ze dit aan hun aanhangers, aan de vrouwen en het volk bekend gemaakt. Toen de drie Hervormers, vergezeld door de drie heren, het huis uitkwamen, was er reeds een kleine verzameling volks voor de Tour-Perce. Die troep vermeerderde terwijl ze de straten langs gingen, welke van de oevers van de Rhóne naar boven de heuvel uitlopen; maar het gemeen en de vrouwen vergenoegden zich aan de Hervormers grote bedreigingen en spotwoorden toe te voegen. Ze schreeuwden uit alle macht: "Daar gaan die honden, daar gaan die honden!" Door de tegenwoordigheid van de twee magistraatspersonen, kwamen de Hervormers behouden en wel in de straat van de kanunniken en traden het paleis van de bisschoppelijke vicaris binnen. Daar ze die binnen en ze die buiten het huis waren, evenzeer de dood van Farel hadden gezworen, scheen het onmogelijk te zijn dat hij ontkwam. De drie Evangelischen moesten enige tijd wachten; de twee syiidicussen waren hen toch voorgegaan en vroegen aan de bisschoppelijke raad, dat de leraars generlei kwaad zou geschieden, als ze vrij hun leringen. uit een zouden zetten. Toen men zich daartoe verbonden had, werden Farel, Saunier en Olivetanus geroepen, terwijl de twee magistraten in de zaal bleven om de orde te bewaren.
De abt vicaris de Bonmont bekleedde de voorzittersstoel; de kanunniken, bisschoppelijke officieren en de voornaamste priesters aan zijn rechter en linkerzijde gezeten, waren bekleed met hun priesterlijk gewaad. De zendeling, eenvoudig maar deftig gekleed, naderde, gevolgd door zijn twee vrienden, en alle drie stonden rechtop voor de vergadering. De officiaal (geestelijke rechter) de heer de Veigy, een geleerd en welsprekend man, was met de woordvoering belast.
"Willem Farel," zei hij, "zeg mij wie heeft u gezonden? waarvoor komt gij hier en

krachtens welke autoriteit spreekt gij?" De Veigy meende dat de predikant door een Rooms kerkelijke overheid moest gezonden zijn. Farel antwoordde eenvoudig: ma ben door God gezonden en kom zijn Woord verkondigen."
"Arme man." Zeiden de priesters terwijl ze de schouders ophaalden. De officiaal antwoordde: "God zendt u, zegt gij. Hoe dat? Kunt gij door een duidelijk teken bewijzen dat gij van zijnentwege komt Zult gij ons, gelijk Mozes voor Farao, door wonderen bewijzen dat inderdaad God u zendt? Kunt gij dat niet, toon ons dan de vergunning van onze Hoogeerwaarden prelaat, de bisschop van Genève. Nooit predikte een predikant in zijn bisdom zonder zijn toestemming."
Hier hield de officiaal op, zag de Hervormer van top tot teen met een verachtelijk gelaat aan, en zei tot hem: "Gij draagt niet het kleed, dat ze die ons Gods Woord verkondigen gewoon zijn te dragen. Gij draagt de kleding van een gendarme en van een rover. Hoe zijt gij zo vermetel om te preken Is het niet bij besluit van de heilige Kerk verboden dat leken in het openbaar preken, op straffe van de ban? Dat is vervat in de decretalen van onze heilige moeder de Kerk. Gij zijt dus een bedrieger en een slecht mens."

Farel vermeende dat hij het Woord van God moest verkondigen, dewijl Christus gezegd had; "Predikt het Evangelie aan alle creaturen; hij dacht, dat de ware opvolgers van de apostelen degene zijn welke het bevel van Christus gehoorzamen; en dat, gelijk Calvijn zeide, "de paus van Rome en zijn gehele geslacht geen recht hebben op die apostolische opvolging die ze voorwenden, omdat ze zich niet meer bekommeren om de leer van Christus."
De geestelijken, in wier tegenwoordigheid hij zich bevond, gaven hem geen tijd tot spreken. Ze hadden eindelijk vóór zich die verschrikkelijke ketter van wie men sinds zoveel jaren sprak; de woorden van de officiaal hadden hun hartstochten nog daarbij opgewekt; ze konden die niet meer weerhouden. Ze sidderden, ze beefden op hun zetels, bleek van toorn. Eindelijk beginnen ze vuurrood van kleur allen te gelijk te spreken, en overladen de Hervormer met beledigingen en scheldwoorden. De woede vervoert hen; ze staan op, snellen naar hem toe en hem rechts en links trekkende, roepen ze uit: "Kom hier Farel gij slechte duivel, waarom gaat gij overal de wereld beroeren? Zilt dj wel gedoopt? Van waar zijt gij? Van waar komt gij? Wat wilt gij hier komen doen? Zeg ons op welk gezag gij predikt? Zijt gij ook degene, die te Aigle en te Neufchátel de ketterijen van Luther hebt verbreid en het gehele land in beroering hebt gebracht? Wie heeft u naar deze stad doen komen?"
Het geraas en het gewoel vergunden noch aan Farel, noch aan de groot vicaris om aan het woord te spreken; men hoorde de wapens klinken welke enige van die priesters volgens gewoonte onder hun kleed hadden verborgen. Farel bleef onbewegelijk en stom te midden van die woedende zee. Eindelijk gelukte het de heer de Bonmont zijn gezag te doen gelden; hij liet zijn assessoren hun plaats weer innemen, en de stilte werd hersteld. De Hervormer het hoofd fier opheffende, stond toen op en zei met eenvoudigheid: "Mijn Heren, ik ben geen duivel; ik ben gedoopt in de Naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, en als ik hier en elders heentrek, is dat om Christus te preken, en dien Christus gekruist, gestorven voor onze zonden, opgewekt tot onze rechtvaardigmaking, zo dat ieder die in Hem gelooft het eeuwige leven heeft.
Ja een gezant van Christus, ben ik verplicht Hem te preken aan allen die mij willen horen. Overigens beb ik geen ander recht van spreken dan dat, hetwelk het gebod van God mij geeft, dewijl ik Zijn dienaar ben. Mijn enig doel is mijn roeping te vervullen op zulk een wijze dat men door de gehele wereld de zaligheid ontvange, en om geen andere oorzaak, ben ik in deze stad gekomen.

Terwijl ik voor u gebracht ben om rekenschap te geven van mijn geloof, ben ik bereid zulks te doen, niet alleen op dit uur, maar alle en zoveel malen als het u behagen zal mij bedaard aan te horen.
Hetgeen ik gepredikt heb en nog predik is de oprechte waarheid en is geen ketterij, en ik zal dat tot mijn dood volhouden. Wat gij zegt dat ik de wereld en deze stad in het bijzonder beroere, daarop zal ik antwoorden gelijk Elia aan Achab: Gij zijt het, o koning. Die geheel Israël beroert, en niet ik. Ja gij en de uwen beroert de wereld door uw overleveringen, uw menselijke instellingen en uw ongebonden levenswijze."

De priesters verbaasd over het kalme, eenvoudige, vrije en krachtige woord van de Hervormer, hadden hem tot dus ver stilzwijgend aangehoord, maar toen ze hem hoorden spreken van hun menselijke uitvindingen en hun ongebonden zeden, waren die woorden voor hen als een dolksteek en hun slecht geweten ontwaakte. Men zou gedacht hebben dat de helse geesten (het is de uitdrukking van een Hervormer) om hen heen gierden en hun geen rust lieten.
"Zij vestigden op Farel vlammende blikken; ze knersten met de tanden," zegt een handschrift; en een van hun woedend opstaande, riep uit: "Blasphematur" non amplius indigemus testibus, reus est mortis!
(Hij heeft gelasterd, wij hebben geen getuigen meer nodig, hij is des doods schuldig!)"
Dit was het toeken tot een nog woester toneel dan het eerste. Allen stonden opnieuw op, sommigen gedreven door drift en hoogmoed, andere in de mening van de zaak van de godsdienst te ondersteunen, en ze riepen uit: "Naar de Rhóne, naar de Rhóne! hij moet sterven! Het is beter dat die slechte Lutheraan ter dood worde gebracht dan dat men hem vergunt het gehele volk te beroeren."
Deze woorden, zonder eensluidend te zijn met die, welke de hogepriester tegen Christus uitsprak, geleken er toch veel op. Farel werd er door getroffen. "Spreek de woorden Gods en niet die van Cajafas," riep hij uit.
Op die woorden kunnen de verontwaardigde priesters zich niet meer inhouden. Allen samen staan op en schreeuwen luidkeels: "Dood, dood die Luther, dood die hond!"
Dom Bergéri, procureur van het kapittel, nog meer verbitterd dan de andere, hitste hen aan, terwijl hij in zijn Savoyaansche tongval uitriep: "Tapa, tapa!" (Hetgeen in het Frans wil zeggen: "Slaat! slaat!" voegt Froment er bij.)
Terstond wordt het vonnis ten uitvoer gelegd; men omringt de drie Hervormers; sommigen nemen Farel, andere Saunier, andere Olivetanus; men beledigd en slaat hen, spuwt hen in het aangezicht, slaat hen neer met vuistslagen; men schreeuwt de een op deze, de andere op gene wijze; het was een vreselijk rumoer. Te midden van dit gejoel, bleven Farel en zijn vrienden " geduldig en bedaard."
De abt de Bonmont, de syndicus Hugues en Balard, sommige priesters zelfs, beschaamd over dat toneel, trachtten er een einde aan te maken. Gij handelt niet goed," zei de abt, hebben wij hun niet ons woord gegeven?" De syndicus Hugues, een rechtvaardig, levendig en krachtig man, verstoord over het gedrag dezer geestelijken, riep ten laatste uit: "Gij zijt slechte mensen; wij hebben deze lieden hier gebracht op uw belofte dat men hun geen kwaad zou doen, en gij wilt hen in onze tegenwoordigheid mishandelen en doden. Ik zal de grote klok laten luiden om de algemene raad samen te roepen. Het vergaderde volk zal er over beslissen."
Hugues ging inderdaad uit om zijn bedreiging ten uitvoer te leggen, toen de andere magistraal, alles wensende te vermijden wat de zaak van Rome kon schaden, hen trachtte te bedaren. Toch had de bedreiging van de syndicus zijn uitwerking getroffen; de priesters verschrikt op de gedachte van een algemene vergadering van de burgers en wellicht vrezend, dat die hun verbanning uit Genève mocht besluiten, keerden

enigszins beschaamd naar hun plaatsen terug. De abt gebruik, makende van die nieuwe stilte, verlangde dat Farel en zijn vrienden zouden buiten gaan, opdat de bisschoppelijke raad kon beraadslagen. Farel ging uit, bedekt met bespuwingen en gekneusd door de vuistslagen.
Terwijl de hogere geestelijkheid zich aldus gedroeg, stond de lagere geestelijkheid, gelijk wij hebben gezegd, in de straten op, en ongeveer tachtig priesters waren vergaderd voor het huis van de bisschoppelijke vicaris, "allen goed gewapend en met stokken voorzien, om het heilige Roomse geloof te verdedigen, en bereid daarvoor te sterven."
Deze wijze van verdediging des geloofs, bij de eerste kerkvaders onbekend, wordt ons medegedeeld door de eerwaarde zuster Jeanne de Jussie. Die priesters waren sterke en vastberaden mannen; tij hadden een samenzwering gesmeed, en waren daar om die uit te voeren. "Zij wilden die bozen en zijn medeplichtigen een kwade daad aandoen." Zo was de heldendaad die ze voor hadden. Een zeer verdienstelijk werk, en om dat uit te voeren omringden ze om alle kanten het huis van de grootvicaris. Ze vulden het plein van de St. Petrusput, de straat van de kanunniken, en waren zelfs doorgedrongen tot het voorplein en de tuin van de heer de Bonmont, Hindi, Varel en zijn vrienden hun onmogelijk konden ontkomen. De dweepzieke en opgewonden menigte, welke daar reeds enige tijd wachtte, begon ongeduldig te worden omdat de bisschoppelijke vergadering zo lang duurde. Farel en zijn beide vrienden, die men in een grote galerij had doen gaan, hoorden de luide stemmen van enige raadsleden en de oorverdovende uitroepen van de uitroepingen van hen die het plein bezet had.
Maar een ander gevaar bedreigde hen.
Een dienaar van de grootvicaris, Frans Olard, genoemd Ginin, een opgewonden man, stond aan het einde van de galerij, met de buks in de arm, als schildwacht daar geplaatst. Hij had de opschudding gehoord welke van binnen had plaats gehad, en het geschreeuw dat van buiten kwam wond hem op en deed zijn bloed koken. Die Farel, de vijand van zijn meesters, was toch een ketter wiens dood door ieder gewenst werd? Zijn wapen was geladen; hij legt aan op Farel en schiet. Was Olard met dat doel door de priesters afgericht, wat enige kronieken zeggen, of handelde hij uit eigen beweging, zijnde nog d weepzuchtiger dan zijn meesters, hetgeen vaak het geval is met de dienaren van geestelijke en staatkundige lichamen? Hoe het ook zij, de scherpschutter schoot, het kruid op de pan brandde - doch het schot ging niet af. Farel keerde zich naar hem en zei koel "Ik ben volstrekt niet bang voor uw mislukte schoten".
"Inderdaad," zeiden zijn vrienden, "God heeft in zijn goedheid het schot afgewend, om meester Willem te bewaren voor nog geduchter strijd."

Intussen beraadslaagde de bisschoppelijke raad steeds voort, en velen wilden dat Farel ter dood zou gebracht worden. De ketterij, werd, gelijk maar al te wel bekend is, in die tijden met de dood gestraft. Maar de magistraten wezen op het gevaar dat men liep van aldus tegen de prediker van de Heren van Bern te handelen. Hun mening behield de overhand. Toen de Hervormers opnieuw werden ingebracht, zei de grootvicaris: "Willem Farel, verlaat dit huis en mijn tegenwoordigheid, en ontruim de stad met uw twee vrienden binnen de tijd van zes uren, op straffe des vuurs. Weet ook dat, zo het vonnis niet gestrenger is, gij dat moet toeschrijven aan onze toegevendheid en de achting voor de Heren van Bern."
Gij veroordeelt ons zonder ons te horen," zei Farel; ik vraag getuigschriften, om te Bern te kunnen aantonen dat ik mijn plicht heb gedaan."
"Gij zult die niet hebben," antwoordde de abt levendig. Gaat nu allen zonder verdere tegenspraak heen."

Toen de priesters en het volk, die voor de deur vergaderd waren, vernamen dat Farel zou verschijnen drongen ze vooruit onder het uiten van hartstochtelijk kreten. Het schijnt dat Farel op het horen daarvan, en zeer wel wetende hetgeen men van zins was, een ogenblik stil stond. Inderdaad het was een ernstig ogenblik, wellicht het laatste, "Die boze durfde niet uit het huis komen" zegt de zuster Jeanne, later abdis van Annecy, "want hij had vernomen welk een geraas de dienaren van de Kerk voor de deur maakten, en hij vreesde dat ze hem ter dood zouden brengen."
Ziende dat Farel aarzelde, voegden twee heren kanunniken hem ruw woorden toe: "Daar gij niet goedwillig en voor God wilt uitgaan," zeiden ze tot hem, "gaat dan voor alle grote duivelen, wier dienaar en handlanger gij zijt."
Aldus spraken enige dweepzieke priesters. Voor hen was God alleen in hun kerk, en voor de zondaar was er alleen behoud in de offerande van de mis; de verbeelding nam bij hen de plaats in van het verstand; de hartstocht die des gevoels. Ze hadden geen flauw denkbeeld van het levend geloof, dat het hart van Farel en dat van zijn vrienden bezielde, en ze beschouwden hen als goddelozen. Terwijl ze zich niet bekommerden om het heilig gezag en de wijze voorschriften des Bijbels, hadden ze nog alleen ten levensregel de vurige gehechtheid aan hun Kerk, en de overdreven ijver die hen vervoerde. Door een hevige drift bezield, bepaalden ze zich niet tot beledigingen.
De zuster van St. Clara verzuimt niet hun heldendaden te verhalen: "Een hunner," zegt zij, "gaf hen een grote schop en de andere grote vuistslagen op het hoofd en het aangezicht; in al die beweging wierpen ze hem met zijn twee makkers naar buiten."
Farel, Saunier en Olivetanus kwamen dus naar buiten en ontkwamen alzo aan de mishandelingen van die eerwaardige heren. Maar door de kanunniken de deur uitgeworpen, vielen ze van Charybdis in Scylla (van de wal in de sloot).
Nog erger buitensporigheden van de dweepzieke monniken wachtten hen. De priesters, kapelaans, sacristijnen ook het woedend gepeupel, in de straat verenigd, schreeuwden, floten, en tierden; sommigen lieten dreigend hun wapens blinken. Het was als het ware een hevige orkaan die alles scheen te willen verslinden. Het was een storm van mensen, wellicht verschrikkelijker dan die van de zee.

Venti, voluit agmine facto,
Qua data porta munt, et terras turbine perflant
Insequitur clamorque virûm, stridorque rudentum!

Eensklaps ontstaat er een beweging in de menigte, sommigen van degene, welke het dichtst bij het raadhuis stonden verdrongen hun vrienden, verschrikt door de aankomst van de openbare macht. "Daarop kwamen de heren syndicussen en de gehele wacht van de stad met hun hellebaarden.
"Heren van de Kerk," zeiden zij, begaat geen onverstandige daad!"
Men maakte plaats.
"Wij komen recht doen," voegden de regeringspersonen er bij. En daarop plaatste ze de drie zendelingen te midden van de hellebaardiers, en allen gingen naar de Tour-Perce op wij. De menigte ging rechts en links op zijde om plaats te maken voor het geleide. De priesters ten getale van tachtig bleven bij elkaar en vormden een zwarte en opgewonden groep; ze gingen zó staan, dat de drie leraars bij het gaan naar hun herberg hen voorbij moesten. Ze hadden vernomen dat Farel en zijn vrienden uit de stad zouden verjaagd worden; "Doch die goede priesters konden zich daarmee niet tevreden stellen," zegt zuster Jeanne. Daar de syndicus en de bisschoppelijke raad zelf weigerden hun recht te doen, "daarom besloten ze zichzelf eigenhandig te wreken. Toen de drie predikanten voor de zwarte groep voorbij gingen, wierp een van de

priesters zich met de degen in de hand op Farel om die dwars door zijn lijf te steken. Een van de syndicussen, welke naast de Hervormer ging, zag het en greep de arm van de moordenaar en nam hem gevangen. Die daad van de magistraat smartte de vrome zielen ten diepste. De lekeen welke de geestelijkheid beletten haar tegenstanders te doden waren in hun ogen goddelozen.
"Velen waren bedroefd," zegt de arme zuster zeer naïef, "dat de stoot niet gelukte." De hellebaardiers vernauwden de gelederen, drongen de priesters en hun kreaturen opzijde, en de Hervormers vervolgden hun weg.
Het gemeen, ziende dat het de Lutheranen niet kon te lijf komen, stelde zich schadeloos door te schreeuwen en te tieren. In alle straten waar ze kwamen, hieven mannen en vrouwen de kreten aan: werpt hen in de Rhóne!!

Eindelijk kwam de optocht in de Tour-Perce aan; de hervormers traden binnen en de schouten lieten er een wacht achter.
Er was geen twijfel meer over; ze moesten vertrekken. Farel en zijn vrienden hadden, van smart overstelpt, de moed kunnen verliezen te midden van hun werk; maar hun Meester had gezegd: "Als men u niet ontvangen zal, gaat uit die stad."
Wat hen bedroefde, was de gedachte aan die edelmoedige mannen die naar hen gehoord hadden; Farel was stellig van voornemen hen niet aan zichzelf over te laten. Drong ook de storm hen tot vertrekken, hij zou gebruik maken van de eerste tijd van kalmte om binnen Genève dat Evangelie terug te brengen, dat veel Hugenoten met vurige wensen verwachtten.

De volgende dag, de 4de October, stonden enige burgers, vrienden van de Hervormer, vroegtijdig op, lieten een boot gereed maken en gingen naar de Tour-Perce om de Evangelisten te halen. Ze hadden gehoopt dat indien deze zeer vroeg vertrokken, ze niet zouden gezien worden. Maar de partij van de priesters was even vroeg op als zij. Sommigen stonden reeds voor de deur; het is zelfs waarschijnlijk dat ze er de gebeden nacht geweest waren, uit vrees dat de Hugenoten gebruik zouden maken van de duisternis om de leraars te doen ontkomen. Claude Bernard, Ami Perrin, Jan Goulaz en Pieter Verne, alle vier goede Hugenoten, kwamen aan; ze gaven een teken; men deed hun open; ze traden de herberg in; enige ogenblikken verliepen, gedurende welke een goed getal priesters en burgers zich verenigden in dat gedeelte van de Rhónestraat, welke van de Tour-Perce leidde tot de Mam waar de boot gereed lag. Weldra wordt de deur van de herberg open gedaan, en ditmaal worden de vier Hugenoten vergezeld door Faro! en Snurkt. Op linit gezicht, komt de menigte in beweging.
"De duivels gaan heen!" roepen de priesters uit; niettemin gaan de twee Evangelisten en hun vier vrienden voort. Farel wilde op het zien van de hem omringende menigte, haar bij het gaan door de stad toespreken, maar Perrin liet het hem niet toe; hij stelde hem voor dat men vooruit moest en zich haasten, daar de priesters wel eens de weg konden versperren.
Toen de Hervormers aan de waterkant waren gekomen, stapten ze met hun verdedigers in de boot. Terstond roeiden de schippers sterk door, en het volk dat de oever bedekte moest zich vergenoegen met een geschreeuw aan te heffen. Daar Perrin een aanval duchtte, wilde hij noch in de steden, noch in de dorpen van de Waadlandse kust aanlanden. De boot ging snel voort; eindelijk kwam ze aan land aan een eenzamen oever tussen Morges en Lausanne. Allen stegen uit en omhelsden elkaar; de burgers van Genève keerden daarop naar hun stad terug en de Hervormers begaven zich naar Orbe en van daar naar Grandson.

NEGENDE HOOFDSTUK
Reis naar de Valleien van Piémont en strijd in het land van Neufchatel, (In het laatst van 1532).

Farel uit Genève verdreven, en met liefde vervuld voor hen die hij had moeten verlaten, dacht op middelen om hun het Evangelie te brengen, en gelijk een bekwaam veldheer, begaf hij zich onder de aftocht tot nieuwe en gelukkiger gevechten.
Nadat hij de Christenen van Orbe en Grandson had gegroet, begaf hij zich naar de zuidelijke kust van het meer van Neufchatel, in een dorp niet name Yvonand, waar een jong Christen van twee en twintig jaren woonde, met name **Antonius Froment,** geboren in 1510, In de vallei van Frières in Dauphiné, een jaar jonger dan Calvijn en een landgenoot van Farel.
De Hervormer nodigde verschillende evangelisten uit om zich te verenigen in dat dorp, en omstreeks het midden van October, zag men er Olivetanus verschijnen, die na het vertrek van zijn beide vrienden niet te Genève had kunnen blijven; tevens Adam Martin (wellicht Martin Gonin van de valleien), Guido (niet te verwarren met Guido of Guy de Brès, de Belgische Hervormer), welke met Farel, Saunier, Froment en enige andere al hen een kleine kerkvergadering vormden. Farel gaf rekenschap van zijn zending; hij verhaalde zijn reis naar de valleien van Piemont; daarna beschreef hij de ontvangst die men hem te Genève bereid had. Ieder beschouwde met belangstelling de vluchtende Evangelist, die als door een wonder aan het geweld van de priesters van Genève ontkomen was. Vooral Froment wendde de ogen niet van de Hervormer af; elk woord van Farel maakte op hem de levendigste indruk; en verontwaardigd tegen de dienaren van het puasdom, had hij diep medegevoel voor het lot van de Hugenoten, welke door de samenspanningen van de geestelijkheid beroofd waren van de schatten van Gods Woord.
Farel vestigde zijn blikken op hem en zei: "Ga heen, en beproef of gij toegang kunt verkrijgen te Genève om er te preken." Froment werd ontroerd, en verstomde. Hij was goed opgevoed en bezat talenten; maar hij was zonder ervaring en had niet die vastheid van karakter, die volharding, welke de andere Hervormers onderscheidden. Zijn gevoelens waren levendig, zijn verbeelding vurig, maar zijn karakter was onstandvastig en enigszins lichtzinnig; men heeft gemeend dat meer het zien van Rome's buitensporigheden, dan wel de inwendige aantrekkelijkheid van het Woord Gods hem tot de Hervorming getrokken had.

Helaas, mijn vader," zei hij tot Farel, "hoe zal ik die vijanden trotseren, voor welke gij hebt moeten vluchten?"
Begin," antwoordde hem Farel, "zoals ik te Aigle ben begonnen, waar ik eerst schoolmeester was en de kleine kinderen leerde; zo zelfs dat de priesters mij vrijheid gaven om te preken. Wel is waar hadden ze spoedig berouw over. Mij dunkt ik hoor de vicaris nog uitroepen: "O, had ik liever een hand verloren, dan die man ingang te verschaffen! want hij zal onze gehele zaak ten verderve leiden." Maar het is te laat; het Woord Gods had uitwerking gedaan; de mis en de beelden vielen weg."
Froment, toen vol ijver en vuur, begon zich enigszins te gewennen aan het denkbeeld van in die stad te gaan welke de profeten verjoeg. Farel bemerkte dit; hij hield aan hij zijn leerling en moedigde hem aan door de herinnering aan de grote gevaren die ze hadden doorstaan.
"Waarde Froment," zei hij tot hem, "gij vreest de heren van Genève. Maar waart gij

niet bij mij toon ik het Evangelie verkondigde te Biel, op de bergen, in de vallei St. Imier te Tavanne en bij die bergtop, welke door Julin Cesar werd doorgegraven (Pierre Pertnis)? Waart gij niet bij mij toen ik naar Neufchatel ging en predikte op de pleinen, de straten en de omliggende dorpen? Heugt het u niet dat wij menigmaal onze renten ontvingen, namelijk slagen en beledigingen, voornamelijk eens te Valengin, waar mijn bloed langer dan vier jaren gekleefd heeft aan de stenen van een kleine kerk, bij welke de vrouwen en de priesters mij sloegen en mijn hoofd tegen de muren drukten, zodat het weinig scheelde of ze hadden ons beiden gedood?"
Deze herinneringen waren niet zeer bemoedigend. Sommigen ondersteunden Farel; andere meenden dat de jongeling van twee en twintig jaren wel enigszins te jong was om in een vreselijke afgrond gestort te worden want Genève boezemde hun schrik in. Froment kon nog niet tot het besluit komen om de onderneming te wagen. Een andere gedachte vervulde Farel.

Deze vrome Hervormer was geheel vervuld met de gedachte aan de heerlijke synode van de valleien waar men de vertaling van de Bijbel had vastgesteld. Reeds meermalen had hij Olivetanus aangespoord om dat grootse werk te ondernomen; hij kwam daarop terug in de vergadering, of wel in een later onderhoud. Er zijn dicht bij Yvonand heuvels welke als het was een doolhof vormen rondom een kleine rivier. Fraaie bossen van reusachtige elke breiden hun takken uit tot een aanmerkelijke hoogte, zodat men daar kan wandelen onder uitgestrekte gewelven van gebladerte, waardoor men aan die streek de naam van Arcadiil heeft gegeven. Was het op Mie stille kamer, of in die wouden, onder het gaan op de droge bladeren, welke de herfst reeds afgeworpen had, dat Farel bij Olivetanus aanzoek deed?
Ik weet het niet. Dit is zeker, hij drong niet slechts aan; hij maakte het hem lastig; maar evenals Froment voor Genève herhaalde deze zijn weigering om zich aan zo iets te wagen. "Hoe is het mogelijk," zei hij, om de Hebreeuws "en Griekse welsprekendheid in het Frans over te brengen, welke met gene vergeleken slechts barbaarsheid is? Gewis, dat is even moeilijk, gij weet het, alsof men de liefelijke nachtegaal het gekras van de schorre raaf wilde leren zingen."
Farel zocht hem moed in te spreken; hij kon zulks doen; de stijl van Olivetanus is voor die tijd opmerkelijk sierlijk. Maar de neef van Calvijn gaf toen andere bezwaren op; hij was enigermate bevreesd. "Het gaat met zulk een onderneming, hernam hij, als met een gebouw voor het publiek gemaakt, waar ieder naar zijn eigen willekeur danst. Ik zal aan alle zijden omgeven zijn van vitters, verbeteraars, lasteraars. Onze vrienden zullen het niet zijn, daarvan ben ik zeker, maar vreemdelingen zonder liefde, Christenen die over de punt van een omicron (korte Griekse o) zullen redeneren, en duizend valse aantijgingen zullen voortbrengen."
"Hieronymus heeft wel een dergelijke arbeid ondernomen," zei Farel.
"Hieronymus!" riep Olivetanus uit, nu hij heeft ook meer moeite gehad aan het antwoorden van zulke lieden dan aan zijn gehele werk! Hoe zou ik het dan kunnen, ik die in vergelijking met zulk een ridder slechts een kleine page en een lakei ben?"

Maar Farel hield zo aan, dat Olivetanus als het was verplicht was de arbeid te ondernemen. Hij beloofde, en men wist dat hij altijd zijn beloft alle nakwam.
Farel had een grote overwinning behaald. De Franse gemeenten zouden een goede vertaling van de Schriften verkrijgen. Maar het was nodig een reis te ondernemen. "Ga de Alpen over," zei hij tot zijn vriend, "ga naar de valleien der Waldenzen, spreekt met de broeders over die vertaling." En daarop zich richtende tot andere leden van de synode, zei hij: "En gij, Adam, Martin en Guido, gaat met hem mee en predikt de

Waldenzen het Woord, dat ze terugkomen van hun dwalingen."
Deze zending, welke de uitgave van de Bijbel in, het Frans moest ten gevolge hebben, was niet zonder belang, noch zonder gevaar. Die Evangelisten stelden zich voor de naaste weg te nemen, die van de St. Bernard; maar voor dat ze aan het meer van Genève kwamen, moesten ze landen doortrekken, welke de hertog van Savoye toebehoorden. Deze, daarbij de graaf van Challans en de heer de Bellegarde waren er volstrekt niet voor, dat de Waldenzen van de Piémontese valleien zich verenigden met de Hervormers van Zwitserland. De vier vrienden besloten daarom in de nacht te reizen. Na te Yvonand te hebben gesoupeerd met Farel en de luidere broeders, begaven ze zich op weg terstond na de maaltijd. Het was in de laatste dagen van October; ze gingen in de duisternis voort, geleid door een gids die het land goed kende. Ze volbrachten gelukkig hun nachtelijken tocht en kwamen de volgende morgen vóór het middagmaal te Vevey. Ze begonnen terstond van Christus te spreken, daar ze niet wilden verbasteren in ledigheid en onverschilligheid.
Van Vevey kwamen ze te Aigle en vonden daar de Evangelische Christenen van die stad samengekomen om hen te ontvangen. Adam zei tot hen: "Ik groet u in de naam van Christus, en nodig u uit op elkaar acht te geven, gelijk het broeders en dienaars van het Woord van de Waarheid past."

Zij bevonden zich bij het fraaie dorp Bex, te midden van de boomgaarden en notenbomen, waardoor het omringd is, tegenover de schilderachtige top van Mercles en de prachtige top van het Zuiden, toen een hunner, Martin, door een ernstige kwaal werd aangetast. Terstond zoeken de broeders een huis op waar men de zieke kan inbrengen; maar helaas! deze streek was zo arm dat ze geen behoorlijke kamer konden vinden om hem er in te leggen. De arme vrienden Olivetanus, Adam en Guido waren op weg met hun zieke vriend, treurig en niet wetende wat met hem te doen. Iemand zei hun dat een mijl achteruit, in het dorp Ollon, de leraar Claude woonde, die hen bereidwillig zou opnemen. Ze keren dus terug, en komen te Ollon aan, te midden van weelderig geboomte, dat zich verheft aan de voet van de berg, waarop de fraaie plaatsen Chésières en Villars gelegen zijn. Ze vragen naar het huis van de leraar, men wijst het hun; ze slepen hun vriend daarheen, en kloppen aan.
Claude zelf opent de deur en nodigt, op het zien van een bleke en doodzwakke man, de vreemdelingen uit, zijn woning binnen te komen. Maar eensklaps laten zich haastige schreden horen; een vrouw verschijnt, vuurrood van toorn, en de ogen open-gesperd; een driftige, ondeugende, onmedogende vrouw en onvermoeide praatster; het was de echtgenoot van de arme predikant. Ze schreeuwt en maakt allerlei gebaren; in plaats van deftig te zijn, gelijk de Schrift dat wil, vergeet ze alle ingetogenheid en vaart hevig uit.
"Wat is dat," roept ze uit, "een zieke. Als gij die in huis opneemt, dan ga ik weg!" Claude had de moed niet een woord te spreken; deze feeks schreeuwt nog harder; eindelijk keert ze haar man en de vreemdelingen de rug toe, en gaat heen onder het maken van een vreselijk leven. De arme Claude stond verdrietig en beschaamd daar. "Wij willen niet de oorzaak zijn van een scheiding," zegt Adam, "wij gaan heen." De leraar, een goed maar zwak man, kon zijn vrouw niet tot reden brengen en liet hen gaan.
Geen huis opent zich derhalve in deze streek om een stervende zendeling te ontvangen. De arme Evangelisten waren verslagen. "Laat ons moed houden," zegt Adam en spoed maken om de Alpen te bereiken." De vier reizigers begaven zich dan ook weer op weg, Martin ongetwijfeld op een paard; maar toen ze aan gene zijde van Martigny, aan de voet van de berg gekomen waren, verergerde de kwaal. Martin was

half dood, Olivetanus had een ontsteking aan de ingewanden en Guido was dodelijk vermoeid, alleen Adam was nog fris. Maar spoedig wordt hij zelf aangetast door de cholera, (gelijk hij zelf verhaalt,) en meende, dat hij spoedig de wereld zou verlaten. De vier zendelingen gingen met veel moeite en smart langs de oevers van de stroom, wiens onstuimige wateren alleen de grote stilte die hen omringde verstoorde. Ze hieven droevig de ogen op naar die reusachtige borgen die hun onoverkomelijk toeschenen, en zochten tevergeefs een wijkplaats in de armste van de hutten. Maar één ding bleef hun over, de getrouwheid huns Heeren.
"God," zeiden ze tot elkaar, laat ons naar de afgronden dalen, als het Hem behaagt, maar zijn genade is ook alvermogend om er ons uit te verlossen."
Op dat ogenblik vertoonde zich een arm huis aan hun gezicht. Ze naderen; geven hun rampspoed te kennen; welk een geluk! men neemt hen tegen betaling op. God, die ze hadden aangeroepen verzacht hun leed, en de volgende dag waren ze in staat hun reis te hervatten, wel zwak in het begin, maar langzamerhand versterkt wordende door de berglucht.
Zij hadden buitengewone uitgaven moeten doen, en Adam die de kas had, glimlachte toen hij de staat derzelve wilde opmaken en zag hoe het er mede gesteld was. Ze begonnen weer in een goede luim te geraken; hij toonde zijn vrienden het geheel platte beursje, zei schertsende tot hen: "Helaas! ook onze beurs is door zulke hevige pijnen aangetast, dat ze bijna niets meer in het lichaam heeft." Ze trokken de berg over en enige rust behoevende, traden ze een herberg binnen, gelegen tussen Martigny en het St. Bernardklooster. Ze merkten daar spoedig een monnik uit dat klooster op; hem naderende en ondanks hun zwakte hun plicht wensende te vervullen, spraken ze al direct met hem over Christus en de genade welke Hij de zondaars schenkt. De monnik, dio tot de Augustijner orde behoorde, luisterde aandachtig naar hun woorden. Het gesprek werd levendig; de Evangelisten drongen door middel van de Heilige Schrift sterk bij de Augustijner aan. Deze werd getroffen en overtuigd.
"Wil de Antichrist verlaten!" riep hij uit. Terstond nam Adam een stuk papier, zette zich aan een tafel en schreef. "Ziehier een brief voor meester Farel," zei hij tot de broeder, ga naar hem toe, en hij zal u zeggen wat gij doen moet." De Evangelisten en de monnik scheidden van elkaar.
Tot op onze dagen hebben onder de monniken van dat klooster bekeringen plaats gehad.
Eindelijk kwamen de vier vrienden bij de Waldenzen aan, welke met blijdschap hun woorden van waarheid en liefde vernamen; men zag zelfs die herders van de Alpen twee dagreizen afleggen om hen te horen. Die arme Christenen stelden Olivetanus, voor het drukken van de Bijbel, de voor hen verbazende som van vijf honderd gouden kronen ter hand, en gaven hun verlangen naar een spoedige uitgave te komen. Olivetanus en de Waldenzische leraars kwamen goed met elkaar overeen.
Hier eindigt dat bedrijf, dat wellicht alleen belang heeft, omdat het betrekking heeft op de geschiedenis van de Protestantse vertaling van de Schrift in het Frans.

Toen deze tijdingen Farel gewerden, waren zijn blikken op een andere streek gericht. De jonge en zachtmoedige Fabri, wie de hervormer een werkelijk vaderlijke liefde toedroeg, predikte toen in de stad Neufchatel; eens zag hij enige boeren, afgezonden uit het dorp Boudry parochie van Boudry, aankomen. Die eenvoudige lieden smeekten om zich onder hen te komen vestigen. De pastoor van de parochie, een goed man, overigens, beschouwde het Evangelie, niet als de verkondiger van de genade, maar als een tweede wet, volmaakter dan de eerste. Vernomen hebbende dat de Hervormers zich verzetten tegen het bederf, dat in de Kerk heerste, had hij zich eerst

onder hen gevoegd; maar weldra had hij geaarzeld en was hij teruggetreden toen hij hoorde, dat hun nieuwe zedenleer rustte op een nieuwe geloof. Immers de leraren welke in die streek predikten, zeiden dat het Evangelie een levenwekkend woord had gesteld in plaats van de dode voorschriften van de wet, dat de godsdienst van Christus niet bestaat in de praktijken, welke door de priesters werden voorgeschreven en ook niet in een uitwendige moraliteit, maar in een nieuwe hart waaruit een nieuwe leven voortspruit.
"De wet," zei Calvijn later, is als de spraakleer, welke na de eerste beginselen te hebben onderwezen, haar leerlingen verwijst naar de theologie of enige andere wetenschap, om hen te volmaken."
De pastoor van Boudry zou zich zeer gelukkig hebben geacht als hij zijn parochianen die uitwendige zedelijkheid, welke de Evangelischen niet voldeed, had zien beoefenen. Als een ijverig leraar van de wet, keerde hij zich dus tegen de leraars van de genade en daarop vervoegden zich enige vrome mannen van die plaats tot Fabri te Neufchatel.
Fabri volgde die eenvoudige lieden, en die zachtmoedige en gematigde Christen zag zich direct geroepen tot een hevige strijd. Het dorp Bôle was vóór de Hervormer; het stadje Boudry vóór de pastoor. In de parochie waren twee kerken, de eigenlijke kerk en een kapel genaamd Pontareuse, gelegen in een lage en afgelegen streek; de regering belandde dat deze laatste ten gebruike moest strekken voor beide partijen. Verscheiden Katholieken, dweepzuchtiger dan hun pastoor, smeedden een samenzwering om zich te verzetten tegen de eredienst der Hervormden. De eerste zondag in November 1532, daalden deze vreedzaam en blij in de eenzame vallei af, waar de bergstroom van de Reus loopt, en waar enige overblijfsels van de kapel nog bestaan. Ze traden de kapel binnen, zetten zich neer op de banken en Fabri beklom de kansel. In die tussentijd kwamen de Katholieken, met hun degens omgord hetgeen ze anders niet deden, in de kapel en schaarden zich stilzwijgend om het altaar, terwijl Fabri voortging.
Eensklaps gaan alle klokken aan het luiden en verdoven de stem van de prediker. Hoe meer deze smeekt dat men hem late voortgaan, hoe harder de Katholieken die in de toren zijn, gaan luiden. Daarop komen degenen, die in de kerk zijn, in beweging, slaan en schreeuwen. Toen Fabri die wanorde en die heiligschennis ziet, houdt hij op en verlaat de kerk. Nauwelijks heeft hij die verlaten of de Katholieken welke bij het altaar staan, lopen naar de kerkdeur, sluiten die, trekken hun zwaarden en werpen zich woedend op de Hervormden, welke verrast, besluiteloos en ongewapend daar stonden. De wanorde was verschrikkelijk, maar juist dat verloste de onschuldigen. Niemand kon zijn vrienden van zijn vijanden onderscheiden; ieder sloeg de eerste de besten die hij ontmoette. Een of twee Evangelischen trachtten de deur te openen; het gelukt hun eindelijk; ze komen naar buiten, maar hun toestand wordt daardoor slechts te hachelijker. Hun tegenstanders, blij hen nu te kunnen onderscheiden, wierpen zich op hen als wolven zegt een ooggetuige, op onnozele schapen, onder het uiten van schreeuwen en bedreigingen." "De Heer behoede ons!" riepen die arme mensen, hier en daar verstrooid. Eindelijk gelukte het hun, wonderbaar om zo te zeggen, maar met veel verwondingen, hun woningen te bereiken. Ze waren gelukkig met vrede gelaten te worden: "Onze goede hemelse Vader," zeiden zij, "heeft krachtig voor ons gestreden." De wapenen en stokken hadden hun afkeer tegen die dwingelandij van de priesterkaste, door de mensen in plaats gezet van het liefelijk Evangelie van Christus, zeer doen toenemen.

De volgende dag begaven zich enige Hervormden naar Neufchatel, tegen de Raad van

Fabri, die de hulp van de Heere en niet van de mensen wilde verbeiden. Aan enige vrienden, die ze onder weg tegenkwamen, verhaalden ze de hinderlaag waarin ze bijna waren omgekomen. Al de dorpen tussen Boudry en Neufchatel kwamen in opstand, en de boeren van Auvernier en Colombier icunen de wapenen op, gereed om zich te voegen bij die van Neufchatel, indien ze hun broeders te hulp kwamen. de Raad van Neufchatel besloot, dat voortaan de kapel Pontareuse uitsluitend tem de Hervormden zou behoren.
Doch de Katholieken hadden besloten zich daaraan niet te storen. Toen de dag van Kerstmis aangebroken was, had de priester reeds twee missen gezongen vóór het uur dat bepaald was voor de Evangelieprediking; op het ogenblik dat de Hervormden binnenkwamen, begon hij onverschrokken de grote mis met grote zeer lange gezangen, ofschoon er bijna niemand was om naar hem te horen. De Hervormden wachtten geduldig tot de dienst geëindigd was; maar toon ze hoopten eindelijk aan de beurt te komen, zagen ze met verbazing de Katholieken in menigte aankomen. Fabri wilde toen de predikstoel beklimmen, maar het kostte hem veel moeite; de een stiet hem aan de ene, de andere aan de andere zijde en allen hieven geschreeuw tegen hem aan.
Toen de orde enigszins was hersteld, ging een van de Hervormden, volgens gewoonte, een kelk halen om het Avondmaal te vieren. De priester, welke in de kerk was gebleven en zag wat er geschiedde, sidderde op dat gezicht, viel op de arme knecht aan, en ontrukte hem de beker, terwijl hij riep, dat er heiligschennis gepleegd was. De vrienden van de priesters willen ditmaal een einde maken aan de zaak. Sommigen werpen ziek als woedende leeuwen op de Hervormden met veel vuistslagen, en een van hun steekt zijn mes in het lichaam van een van de bestuurders (zeker een van de Kerkeraadsleden); maar God," voegt het geschrift, plat deze geschiedenis meedeelt, er bij, liet toe dat het slechts de Ik!vederen doorstak." Hiermede is de strijd niet uit. Andere, naar een vertrek achter het altaar lopende, waar ze dikke stokken verbergen hadden geven rondom hen geduchte slagen. De vrouwen ijlen naar de wijngaarden, trekken de staken uit en brengen die aan de mannen, welke noch stokken, noch messen hadden. Sommigen gaan uit de kapel, en nemen stenen op om die naar de leraar, welke nog op de predikstoel stond, te werpen en hem neer te vellen. Van alle zijden stortte men op de arme Evangelischen, uitroepende: "Slechte honden!"
De schout van Boudry zelf, wiens plicht geweest was de orde te handhaven, voegde zich bij de razenden, wierp zijn ambtsgewaad ver van zich, en sloeg onder het uiten van schreeuwen, nog harder dan al de andere. De pastoor, die zo zeer de wet beminde, had plotseling het evenwicht verloren. Woedend, buiten zinnen, in zijn onderkleed, blootshoofds als een rover voerde hij de strijd aan. Zijn vrienden goed voorzien van vuurroeren, palen, dolken en ander zins, ziende dat de Evangelischen zich hadden geschaard om hun herder, om zijn leven te beschermen, vallen op hen aan, voornemens een groot getal van hen om te brengen.
"Maar God wilde dat men die wolf in zijn loop stuitte," zegt het officiële geschrift, "en dat men hem in zijn hol terugdreef." (Er wordt hier van de pastoor gesproken.) De Hervormden, die zo goed ze konden de slagen alleen met de handen afweerden, waren eindelijk zo gelukkig hun huizen te bereiken. Ze verhaalden aan de hunne hetgeen er voorgevallen was en dankten God. "O, " riepen ze geheel bewogen uit, "het is een groot wonder dat er geen gedood zijn. Maar de Heere Jezus, is een goede Herder; Hij bewaart zijn schapen zo goed te midden van het zwaard, het vuur; de leeuwen, zelfs van de dood, dat de wolven hen niet aan zijn hand kunnen ontrukken."

Terwijl die nederige en vreedzame tonelen plaats hadden in de huizen van de

Evangelischen, zegevierde de pastoor in de kerk. Nauwelijks was het gevecht geëindigd door de aftocht van de Hervormden, of, trots op de overwinning die hij behaald had met stenen en dikke stokken, had die de priester de paal, waarmee hij zich gewapend had, neergezet, had zijn hoofd bedekt, zijn rok een weinig in orde gebracht, zijn priesterlijk gewaad aangetrokken en was de kerk van Boudry ingegaan, met een ernstig en deftig gelaat. Toen hij die kerk vol zag, wilde hij partij trekken van het behaalde voordeel, en was op de kansel geklommen; daar had hij met zijn zonderlinge welsprekendheid uitgeroepen: Enige vreemdelingen komen uit zichzelf in dit land. De een komt van Parijs, de ander van Lyon, een derde van een andere plaats. Deze laat zich meester Antonie, die meester Berthoud, een derde meester Willem noemen. Nog een vierde heet meester Froment (tarwe) met gerst of haver. Ze dragen een boek in hun handen en beroemen zich de Heilige Geest te hebben. Maar zo ze de Heilige Geest hadden, zouden ze dan een boek nodig hebben? De Apostelen die vol waren van de Heilige Geest, verstonden zonder boek alle talen en alle verborgenheden. Waarde broeders! wilt gij een vreemdeling geloven meer dan een inwoner van het land, die gij kent? Houdt u niet op met die duivels; ze zouden u naar de hel voeren; maar komt altijd in de biecht, gelijk al uw voorgangers gedaan hebben; opent uw hart voor mij betreffende de zeven doodzonden, de vijf natuurlijke zinnen en de tien geboden. Vreest niet; uw gewetens zullen van alle kwaad gereinigd worden. Brengt mij ter dood in geval ik u niet bewijs alles wat ik u gezegd heb."
De Katholieken verlieten de kerk zeer gesticht door die fraaie rede.

Sommige vrienden van de Hervormden gingen naar Fabri en verlanden hem dat de priester zich aanbood om te bewijzen al hetgeen lij gezegd had, in het bijzonder dat hij zou verlossen van de zeven hoofdzonden en de zonden van de vijf zinnen. Zonder tijd te verliezen richtto Fabri zich tot de heer slotvoogd en de heren raadsleden vim Boudry, en verlangde een openbare twistrede, zelfs zijn leven over willende geven, ingeval hij niet aantoonde dat al hetgeen hij gepredikt had waar was, en dat al hetgeen de pastoor gezegd had onwaar was. De priester weigerde kortaf het openbare dispuut; hij hield niet van die soort van gevechten, en stelde zich op een andere wijs schadeloos.
Eens toen hij half gekleed voor het venster zat, en naar de in de lucht vliegende vogels keek; alsmede naar de mensen die op straat voorbijgingen, bemerkte hij Fabri die zijn huis voorbij ging. Diep bewogen, roept hij hem en overlaadt hem met scheldwoorden. "Vervloekte!" zegt hij tot hem, terwijl hij zijn hoofd buiten het raam steekt, "valse getuige! Zeg mij waarom verdraait gij de Heilige Schrift? Fabri, hopende dat de priester hem de zo zeer gewenste intrede toestond, antwoordde hem: "Kom af, breng uw Bijbel mede; wij zullen een geestelijke nemen om hem voor te lezen ten aanhore van het volk en ik zal u aantonen, dat ik hem niet verdraai."
Op die woorden riep de ontstelde pastoor uit: "Ik heb niet te twistenmet een man als gij, die uit de Kerk gebannen is;" en hij verwijderde zich snel van het venster. Dit waren de gevechten die de Hervormers hadden te doorstaan om de Kerk te veranderen. Het verandering ging voort en weldra zou de gehele heerlijkheid van Neuchatel voor de Hervorming gewonnen zijn.

Zij drong toen (1532) door tot de bergstreken onder de herders en jagers van Locle en Chaux de Fonds. Claude d'Arberg, die zo veel gejaagd had in die bergen, had er een kerk doen bouwen voor de beschermheilige van de jagers. Die heilige Hubert door een beer aangevallen zijnde, werd zijn paard door de beer gedood. De heilige was op de beer gaan zitten en was alzo thuis gekomen tot grote verbazing van allen. Een

geduchter jager zou die beer van die bergen komen bedwingen. Jan de Bély, de Evangelist van Fontaine, had zich bij gelegenheid van de Magdalena jaarmarkt begeven; Mevrouw Willemina de Vergy liet hem terstond grijpen en noodzaakte hem twee uren lang in haar tegen tegenwoordigheid met de pastoor te redetwisten. "Mén werpe hem in de gevangens" zei de gravin Willlemina, die door zijn leringen verbitterd was; maar terwijl de voorname vrouw zo verbitterd werd wat ze gehoord had, kwam de pastoor, de heer Besanenet, een zeer zachtmoedig man, met aandrang tussen beide ten gunste van de ketter. De dame gaf hem over, en de goede priester, de hand gevend aan Bély, bracht hem welwillend naar de pastorie, en dronk witte wijn met hem. Sommigen begonnen te zeggen dat de beren van de bergen tam werden.

Met de Locle kwam het Evangelie te La Chaux de Fonds, en van deze plaats naar Brenet. Deze eenvoudige bergbewoners hadden hun beelden uit de kerk verwijderd, willende God in geest en waarheid aanbidden, en reeds maakten ze zich gereed hen te verbrijzelen en ze in de wateren van de Doubs te werpen, toen ze twee wonderschone ossen zagen aankomen, geleid door enige vrome bewoners, van een dorp dicht bij Franche Comté. "Wij bieden u deze dieren aan," zeiden zij, ter ruiling voor uw schilderijen en beelden."
"Neemt ze weg!" riepen die van Brenet. De inwoners van Franche Comté pakten de afgoden in, die van Neufchatel namen de ossen mede, en iedereen, zegt een kroniekschrijver, meende een goede ruiling gedaan te hebben.

In het gehele land van Neufchatel, uitgenomen een dorp, werd het Evangelisch geloof gevestigd zonder de soeverein, zonder de heren, ja zelfs tegen hun zin. Een machtiger hand dan de hunne verbrak de banden, nam de hinderpalen weg en bevrijdde de zielen. De Hervorming zegepraalde, en naast God was Farel de bewerker daarvan geweest.

TIENDE HOOFDSTUK.
De schoolonderwijzer en Claudine Levet.
(November en December 1532.)

Farel, ziende hoezeer zijn arbeid gezegend was in de onderscheidene plaatsen, en hoe alles deed veronderstellen dat die zegepraal van duur zou zijn, richtte niet des te meer ijver de blik naar Genève. De talrijke overwinningen van Neufchatel en Waadland schenen hem een waarborg te zijn voor die, welke hij in de stad van de Hugenoten zou behalen. Toch waren er grote hinderpalen. Een dweepzieke partij geleid door monniken en priesters stond elke verandering tegen, en zelfs de verlichte Katholieken, die wel de afschaffing van schreeuwende misbruiken verlangden, hielden niet op te roepen dat de Kerk eerst gehandhaafd en dan eerst verbeterd moest worden. "Ene zuivering is niet genoeg," zei Farel, er is een omkering nodig!" Maar wie zal die bewerken? Hij zelf was uit Genève verbannen, en voor het ogenblik, kon hij er niet terugkomen.
Froment, jong, arm, eenvoudig, maar verstandig, had de onderneming van een zo zware taak geweigerd. Farel herhaalde zijn verzoek. Froment kon niet begrijpen, dat men aan een jong mens van twee en twintig jaren de aanval van een van de sterkste posten des vijands wilde toevertrouwen. "Vrees niets," zei Farel tot hem, "gij zult te Genève mannen vinden, bereid om u op te nemen, en uw onbekendheid zelf zal ia

behoeden; God zal uw leidsman wezen en uw heilige onderneming zegenen." Froment gaf toe, maar was verootmoedigd; bij het zien van de taak, welke hem werd toevertrouwd, viel hij op de knieën: "O God," zei hij, "ik vertrouw op geen menselijke kracht, ik geef mij geheel aan u over. In uw handen stel ik de zaak, u biddende haar te besturen omdat ze de uw is." Hij was niet de enige die bad. De kudde te Yvonand, bewogen door die roeping welke haar van haar herder zou beroven, zeide: "God, geef hem genade om nuttig te zijn voor de bevordering van uw Woord!" De broeders omhelsden elkaar en Froment vertrok"taande naar Genève," zegt hij zelf, smet gebeden en heilwensen." Het was de eerste November 1532.
Hij kwam te Lausanne; van daar, het meer langs gaande, richtte hij zich naar Genève. De arme jongen stond soms op de weg stil en vroeg zich af of de onderneming, die hij zou beginnen, niet, een dwaasheid was.
"Nee " zei hij, "ik zal niet wijken; door de kleine en zwakke dingen dezer wereld beschaamt God vaak de grote." En hij begaf zich weer op weg.
De inwoners van Genève waren toen zeer vervuld met de tekenen des hemels. Een vreemd schijnsel schitterde in het uitspansel; elke nacht waren de blikken gevestigd op een lange lichtstreep; en de geleerdsten zochten de voorspelling te raden welke men daarop kon doen. "Bij het vernieuwen van de maan," zegt een manuscript, "verscheen een staartster, ten twee ure in de morgen, welke gezien werd van de 26ste September tot de 14de van de volgende maand; in die tijd kwam Antonie Froment te Genève aan. Verscheiden Hugenoten, verontwaardigd door het onthaal dat men Farel had beleid, gaven de hoop op Genève Hervormd te zien, en zijn vrijheden eg vaste grondslag gevestigd. Enige evenwel, beminnaars van de sterrenwichelarij, vermoedden dat dit wonderlijke schijnsel een aankondiging bevatte dat een Goddelijk licht eveneens het land zou verlichten. Men wachtte; Froment verscheen.

De jonge Dauphinees was eerst zeer verlegen. Hij zocht met de een of met de ander een gesprek aan te knopen; maar men was met de vreemdeling zeer kort af. Hij hoopte "een vriend te vinden met wie hij zich veilig en gemeenzaam kon afzonderen." Hij zag slechts onbekende gezichten. "Helaas!" zei hij, "ik weet niet meer wat te doen, dan terug te keren, want ik vind geen ingang om het Woord te preken." Toen herinnerde hij na de namen van de voornaamste Hugenoten, vrienden van Farel, die, van deze gezegd had, hem zeer goed zouden ontvangen; Froment probeert zich tot hen te wenden en klopte derhalve aan de deur van Baudichon De la Maison-Neuve, van Claude Bernard, van J. Goulaz, van Vandel, van Ami Perrin. Maar, hoe vreemd, hij vindt alom een verlegen houdingen en lange gezichten. Het nietige voorkomen van de jonge Dauphinees ontmoedigde zelfs de best gestemden. Farel dachten zij, had wel een leraar in plaats van een arbeider kunnen zenden.
Genève was een belangrijke en geletterde stad. Er waren onder de Roomse geestelijkheid mannen van bekwaamheid. Men moest hun een leraar van goed voorkomen, een bevestigd man tegenover stellen. De Hugenoten scheepten de nietigen man af. "O" zei Froment, toen hij naar zijn logement terugkeerde, in zichzelf, "ik heb hen zo koel, zo vreesachtig en schuw gevonden ten opzichte van hetgeen men Farel en zijn vrienden heeft gedaan, dat ze zich niet durven openbaren, en nog minder mij in hun huizen ontvangen."
Beschaamd, bedroefd bij het zien van de mislukking van al zijn plannen, ging hij mijmerende langs de straat, de ogen terneergeslagen. Hij keerde in zijn herberg terug, sloot zich in zijn kamertje op en overdacht wat hem te doen stond. Zij, die de schijn hadden alsof ze naar het Evangelie luisterden, zien hem. Met een verachtende blik aan. Spreekt hij iemand aan, men keert hem de rug toe. Geen enkele deur opent zich

voor het Woord Gods. Zijn geest wordt in hem verbitterd. Verdrietig en ter neergeslagen, buigt hij onder de last en verliest de moed. Ik ben zeer genegen om weer heen te gaan," zei hij.
Froment begaf zich naar de waard, betaalde zijn rekening, belastte zich met zijn geringe pakkaadje en, zonder afscheid te nemen van de Hugenoten, richtte hij zich naar de Zwitserse poort en verliet de stad. Maar nauwelijks had hij enige schreden gedaan, of hij hield stil; het scheen hem toe alsof een onzichtbare hand hem terughield; een stem sprak in zijn geweten en riep hem toe dat hij verkeerd deed; een kracht groter dan die des mensen drong hem terug te keren. Hij komt weer op zijn kamer, sluit zich op, gaat zitten, leunt met de ellebogen op de tafel en het hoofd in de beide handen houdende, vraagt hij zich af wat God wil. Hij begon te bidden en hij meende de belofte te zien waarheid worden: "Ik zal u onderwijzen van de weg die gij te gaan hebt." Hij herinnerde zich hetgeen Farel hem gezegd had en hetgeen die Hervormer te Aigle had verricht. Een lichtstraal daalde in zijn ziel neer. Men versmaadt hem te Genève omdat zijn uitzicht verachtelijk is. Welnu, hij zal het werk, dat God hem te doen geeft, in nederigheid ondernemen; en daar men hem als Evangelist verwerpt, zal hij schoolmeester worden.
Op zijn wandelingen had Froment een overigens weinig bekend man ontmoet, met name Le Patu. Froment vroeg hem of hij hem een lokaal voor een school zou kunnen verschaffen. Le Patu antwoordde dat er een grote zaal te krijgen was bij Boytet in het "Gouden Kruis," bij het plein Molard. Ze begeven er zich samen heen; Froment meet op het gezicht de grootte en huurt die kamer. Nu voelt hij zich verligt; hij heeft nu de voet in de stijgbeugel; hij heeft nu nog slechts zich in het zadel te zetten en de zaak te beginnen. Er moesten leerlingen gezocht, worden met Gods hulp, wanhoopt Froment aan niets. In zijn herberg teruggekeerd, stelt hij een bericht op, maakt er nette afschriften van, gaat met die bladen papier uit en plakt die zelf aan alle hoeken aan. Men las op berichten het volgende: "Er is hier ter stede een man gekomen, die binnen een maand Frans leert lezen en schrijven, aan allen die willen komen, kleinen en groten, mannen en vrouwen, zelfs hen die al de school hebben bezocht. En zo ze in gezegde maand niet kunnen lezen en schrijven, vraagt hij niets voor zijn moeite. Men vindt hem in de grote zaal van Boytet, bij het plein Molard, in het uithangbord het *Gouden Kruis.* Men geneest ook veel ziekten gratis."

Toen die berichten in de stad waren aangeplakt; stonden veel voorbijgangers stil om ze te lezen. De meningen waren verdeeld. "Ik heb hem horen spreken" zeiden sommigen met wie hij gesproken had, "hij spreekt goed." Andere vonden dat de belofte om binnen de maand te leren lezen en schrijven verdacht voorkwam, waarop meer welwillende lieden antwoordden, dat hij in allen gevalle niet op een beurs speculeerde. De priesters en hun volgelingen waren verbitterd. "Het is een duivel;" riep een priester midden in de menigte; "hij betovert allen die hem gaan horen. Nauwelijks heeft men hem gehoord of zijn toverwoorden hebben u verleid."
De school werd intussen geopend, en het ontbrak niet aan jonge scholieren. Froment die verstandig was (zijn boek over de Handelingen, daden van Genève bewijst het) onderrichtte eenvoudig en duidelijk. Alvorens zijn klein gehoor naar huis te doen gaan, opende hij het nieuwe Testament, las er enige verzen uit voor, en legde die op een belangwekkende wijze uit, daarna (hij bezat enige kennis van de geneeskunde) vroeg hij aan zijn kleine toehoorders of er in hun zijn die zieken waren en deelde eenvoudige geneesmiddelen uit. Door het onderricht van de geest en de genezing van het lichaam baande de Evangelist zich de weg om te komen tot de bekering des harten. De school en de geneeskunde zijn van grote hulp in het werk van de eenling. De

kinderen liepen naar huis en verhaalden alles aan hun ouders. De moeders staakten haar bezigheden om naar hen te luisterren; zelfs de vaders, vooral de Hugenoten, lieten zich alles verhalen. Er waren onder die meisjes en jongens wier gebabbel niet opheld; "ze spraken zelfs verscheiden mannen en vrouwen van de stad aan, en nodigden hen uit die man te komen horen." Spoedig werd de stad vol van de schoolmeester die zo goed Frans sprak.
Vele volwassenen besloten hem te gaan horen, om te leren, tot nieuwsgierigheid of uit spotzucht. Sommige vrouwen echter hielden haar mannen tegen; spotters gebruikten scherts en priesters de vloek. Maar niets kon de stroom tegen houden, daar men van mening was dat de meester zich zou uitlaten tegen het leven van de priesters, tegen de mis, de vasten. "Die goede Hugenoten hoorden als zij over straat gingen, om hen heen "groot gefluister, spotternij en anderszins." Ze gingen achter de kinderen staan en luisterden. Froment begon. "Hij spreekt goed!" merkten zijn toehoorders op. Hij gaf zelfs meer dan hij beloofd had; hij onderwees de rekenkunde, wat de inwoners van Genève zeer welkom was, die van hun aard weinig liefhebbers zijn van rekenen. Intussen wachtte men op de preek en was zeer verbaasd toen men iets anders hoorde dan men verwacht had; een schriftuitlegging in plaats van een bittere schimprede.
Froment las in zijn lessen nu eens een geschiedenis van de Bijbel, dan weer een rede van de Zaligmaker; de Schrift gevende als de Schrift van God, nu en dan een moeilijk woord uitleggende en daarna liefdevol de leer toepassende op het geweten van zijn hoorders. Ze waren geheel aandacht; het hoofd vooruit, de mond open, scheen ieder bang te zijn een woord te missen; enige jongens wierpen een zegevierende blik op hen die ze medegebracht hadden. Froment merkte met blijdschap op welk een uitwerking zijn onderwijs had voortgebracht. "Zij waren zeer verbaasd, want nooit hadden ze zulk een leer gehoord." Sommigen begonnen te verstaan dat het Christendom des Evangelies niet bestond in het spotten met de priesters en de mis, maar in het kennen en beminnen van de Heiland. "Zij die hem hoorden ontvingen in hun hart enig begrip van de waarheid."
De uitslag van dit eenvoudig onderwijs overtrof spoedig de verwachtingen van de meester. Die hem gehoord hadden verhaalden de schone redevoeringen welke in het Gouden Kruis gehouden werden. Komt," zeiden zij, "hij onderwijst geheel anders dan de priesters en hij vraagt niets voor zijn moeite!"
"Goed," zeiden enige burgers, onwetender dan de andere, wij zullen hem gaan horen; wij zullen leren lezen en schrijven, en zullen zien wat het is dat hij zegt." Mannen, vrouwen en kinderen snelden toe naar de zaal; het was een strijd wie er eerst zou zijn. De arme man, die de mannen van Genève hadden versmaad, was eensklaps groter geworden in hun ogen. De twisten tussen Hugenoten en Mamelukken, de aanmatigingen van de hertog van Savoye en de bisschop De la Baurne werden vergeten; er was nog alleen sprake van de Evangelist. In de tijd van de Hervorming, trof niets meer van het grote verschil dat men vond tussen het onderricht dat de priesters gaven en dat van de Hervormers. Hun onderricht," zei men, is niet zo koud, zo mager en dood als dat van het pausdom. Wel slaan onze meesters een hogen toon aan, en verkondigen al hetgeen hun monnikskap belieft, maar ze spreken over de Goddelijke zaken op een onheilige wijze; hun redeneringen bevatten geen eerbied voor God en men ziet er niets in dan trotsering en gemaaktheid. In deze is integendeel, in plaats van veel woorden en gesnater, kracht en waardigheid, een levenwekkende geest en een Goddelijke kracht."
De vrienden van de priesters konden dergelijke redenen niet horen, zonder de levendigste ontroering te gevoelen. "Kom, kom," zeiden zij, "gij spreekt alsof die man u betoverd had. Door welke geluiden, door welke figuren, door welke kunstbewerkingen heeft hij u betoverd? Of wel is het door schone woorden, of fraaie

beloften, wellicht door andere middelen van verleiding klinkende munt?" Van toen af zei men als een vrouw, welke de vergaderingen van het Gouden Kruis bijwoonde, langs de straat voorbijging: Dat is een betoverde;" en als een man aankwam schreeuwde men hem na: "Kijk, hoor! daar gaat een betoverde."
Men deed klachten en bittere verwijten; men hoorde tekenen van afkeuring. Doch, in weerwil van al die vijandige beweging, groeide het getal toehoorders van dag tot dag aan. Velen zelfs van hen die uit nieuwsgierigheid waren gekomen, werden belangstellend, verlicht, bewogen, en heengaande, prezen en verheerlijkten ze God."
Niet allen echter werden voor het Evangelie gewonnen. Sommige hoofden van de Hugenoten, Anti Perrin, Jan Gonlaz, Steven van Adda en meer andere hadden weinig smaak in de predikatiën van de leraar; maar ze geloofden dat die nieuwe leer, welke uit de hemel daalde, de heerschappij van de priesters en Mamelukken zou vernielen. Ook aarzelden ze niet om zich te scharen onder de toehoorders van Froment en hem krachtig te steunen in de stad.
Spoedig werd het nog erger. Sommige toehoorders van Froment nodigden enige vrijzinnige priesters uit om de schoolmeester te gaan horen. Toen de gedachte om op de banken van het Gouden Kruis te gaan zitten, die geestelijken afschrikte, deelden de Hugenoten hun de woorden mee van de Fransman. "Inderdaad," zeiden de priesters, die koningen zijn goed en men zou wel doen die aan te nemen."
"Zo!" zeiden sommige burgers, "de geestelijken die zo vijandig gestemd waren, zijn nu zelf bekeerd!"
De beroering werd groter. De meest bijgelovige monniken en priesters gingen in de huizen, richtten zich tot de menigte op de openbare pleinen en spotten met de leer van Froment en zijnen.
"Wilt gij u met die duivel inlaten?" zeiden zij. "Wat kan die jonge dwaas weten, die slechts twee en twintig jaren oud is?"
"Die gek, antwoordden de vrienden van Froment, "zal u leren wijs te worden. Die duivel zal de duivel uit uw midden uitwerpen."
Werkelijk had er toen in Genève een verwonderlijk werk plaats; "de zielen werden gewonnen voor het Evangelisch geloof, en evenals in de tijd van de Apostelen waren het aanzienlijke vrouwen die het eerst geloofden. Paule, de vrouw van Jan Levet, waarschijnlijk dezelfde als Pernette de Bourdigny, wier man werkelijk Jan Levet heette, was een dochter van de heer de Bourdigny; de leden van dit geslacht werden van de dertiende eeuw af als edelen (damoiseaux) behield, en verscheiden onder hen waren syndicussen te Genève. Deze vrouw, reeds voorbereid door de leringen van de Evangelisten die Froment waren voorgegaan, "was zeer ijverig geworden voor het W omrol." Ze Wenste vurig haar schoonzuster Claudine, echtgenoot van een gezeten burger, Aimé Levet, tot het Evangelie te brengen. "Ze is een eerlijke vrouw, verbazend bijgelovig, was toch rechtschapen en oprecht; meer dan eens had ze de gevoelens van haar schoonmoeder met ijver bestreden. Toen Paule eens bij Claudine was, smeekte zij deze de schoolmeester te gaan horen.
"Ik heb er zulk een afkeer van," antwoordde de schoonzuster, "dat ik uit vrees van betoverd te worden, hem noch zien, noch horen wil."
"Hij spreekt als een engel;" antwoordde Paule.
"Ik houd hem voor een duivel," hernam Claudine.
"Als gij hem hoort, zult gij behouden zijn."
"En ik geloof dat ik verdoemd zou zijn." Zo streden die beide vrouwen. Paule werd niet moedeloos. "Ga hem ten minste eenmaal horen" zei zij; daarop voegde ze er bewogen bij: "Ik bid u, een enkele keer om mij genoegen te doen!" ze kreeg het eindelijk, hoewel met veel moeite, gedaan.

Mevrouw Claudine, hoewel toegevende aan de aandrang van haar zuster, besloot om zich goed te verdedigen. Ze wapende zich zorgvuldig met al de tegengiften welke voor dergelijke gevallen gebruikt worden; ze deed op haar slapen rozemarijn bladeren vers geplukt; wreef haar boezem in met verse was; hing aan haar hals relikwieën, kruisen, rozenkransen en, voorzien van al die tovermiddelen, begaf ze zich met Paule naar het Gouden Kruis. Ik ga," zei zij, "een tovenaar opzoeken," zo zeer was ze begoocheld. Ze hield zich zeker van Mevrouw de Bourdigny weer in de schaapstal terug te voeren.

Claudine treedt de zaal binnen en gaat recht tegenover de tovenaar zitten uit spotzucht, zegt de kroniekschrijver. Froment komt met een boek in de hand. Hij stijgt, volgens zijn gewoonte, op een ronde tafel, om beter verstaan te worden; hij opent zijn nieuwe Testament, leest er enige woorden uit voor, en past die daarna toe. Claudine, zonder zich enigszins om de vergadering te bekommeren, en willende tonen welk een goede Katholieke ze was, kruist zich herhaalde malen, makende met de hand grote kruisen op de borst, en spreekt tevens enige gebeden uit. Froment zet zijn rede voort en ontvouwt de schatten des Evangelies.
Eindelijk slaat Claudine de ogen op, verwonderd over hetgeen ze hoort, en ziet de predikant aan. Ze luistert; weldra is er geen aandachtiger toehoorder in de gehele vergadering. De stem van Froment alleen zou "vervlogen" zijn, maar ze daalt in het verstand van die vrouw, als door de Heilige Geest gedreven. Het was alsof ze de woorden van de predikant verzwolg. Een grote strijd werd in haar binnenste gevoerd. Is die leer waar, vroeg ze ziel zelf af, daar de kerk er niet van spreekt? Haar blikken richtten zich vast op het boek van de meester. Het was geen getijdenboek, geen missaal. Het scheen haar vol leven toe.
Froment zijn preek geëindigd hebbende, stonden de kinderen en volwassenen op en maakten zich gereed om heen te gaan. Claudine bleef op haar plaats; ze zag de meester aan; eindelijk riep ze met luider, stem uit: "Is het waarheid wat gij gezegd hebt?"
"Ja," zei de Hervormer. Wordt dat alles door het Evangelie bewezen?"
"Ja."
"Wordt de mis er niet in gevonden?"
"Nee."
"Is dat boek, waaruit gij gepredikt hebt, is dat een werkelijk nieuwe Testament?"
"Ja."
Mevrouw Levet verlangde vurig het te bezitten. Ze greep moed en zei: "Wel nu, leen het mij." Froment leende het haar; Claudine stak het zorgvuldig onder haar mantel bij haar relikwieën en rozenkransen, en ging met haar schoonzuster heen, welke begon. Te bemerken hoe al haar wensen vervuld zouden worden. Claudine sprak onder het weggaan niet veel met Paule; ze was een van die stille karakters welke weinig met de mensen en veel met God spreken. Toen ze weer in huis gekeerd was, ging ze recht naar haar kamer en sloot zich daar op, alleen haar boek medenemende, en vast besloten er niet uit te komen tot dat ze de oplossing had gevonden van het grote vraagstuk waarmee haar geweten vervuld was. Aan welke zijde de waarheid te vinden? Bij Rome of bij Wittenberg? Ze verlangde en verkreeg dat men haar aan geen maaltijd verwachten zou, en men niet aan haar deur zou kunnen kloppen. "Ze zonderde zich af," zegt Froment, gedurende 3 dagen en drie nachten, zonder eten en drinken, in gebeden, vasten en overdenkingen."
Het boek lag op een tafel open voor haar. Ze los er voortdurend in, en op de knieën vallende, vroeg ze dat het Goddelijk licht in haar hart mocht schijnen. Claudine had

wellicht geen ver groot verstand, maar ze had een teder geweten. Voor haar was de eerste plicht zich aan God te onderwerpen, de eerste behoefte was Hem te gelijken, de eerste begeerte was in Hem een eeuwig geluk h. vinden. Ze kwam niet door het verstand tot Christus; het geweten was de weg die haar tot Hem bracht. Een geweten dat ontwaakt, is het eerste ogenblik van de bekering en bij gevolg van de Hervorming. Soms hoorde Claudine in haar hart een stem die haar drong tot Christus te komen. Dan kwamen weer plotseling hare, lichtgelovige denkbeelden boven, en ze gaf geen gehoor aan de uitnodiging des Heren. Maar welhaast zag ze in dat de godsdienstige verrichtingen, waarmee ze zich had bezig gehouden, uitgedroogde,deinen waren, waarin nooit water geweest was. Besloten om niet meer te dobberen, wenste ze recht af tot Christus te gaan. Toen vermenigvuldigden die "gebeden en overdenkingen" van welke Froment ons spreekt, en ze las met belangstelling in het Woord van God. Ze begreep ook ten laatste dat Goddelijk woord dat haar zeide: "Dochter, uw zonden zijn u vergeven." Ze wordt behouden. Dat heil maakte haar niet hoogmoedig. Ze erkent dat "Gods genade slechts langzaam in haar neerdaalt," maar de kleinste droppel van de Heilige Geest werd in haar een fontein die nooit verdroogt. Drie dagen waren aldus gelopen; dezelfde tijdruimte waarin ook Paulus te Damaskus in het lied was gebleven.
Mevrouw Levet verlangde na het lezen en herlezen van het Evangelie, de man te zien, die haar het eerst dat boek had doen kennen; ze "liet de man halen." Froment ging de Rhône over, want Claundine woonde aan het einde van de brug, naar de kant van St. Gervaia. "Toen hij binnenkwam, stond de bewogen Claudine op, ging naar hem toe en buiten staat om te spreken, smolt ze in haar tranen," deze zegt de Evangelist, vielen op de grond;" ze had geen andere taal.
Mevrouw Levet herstelde zich evenwel, verzocht Froment beleefd om te gaan zitten, en verhaalde hem hoe God haar de hemelpoort had opengedaan. Tevens toonde ze zich bereid om onbevreesd voor de mensen dat geloof te belijden, dat haar gelukkig maakte. O, zei zij, "kan ik ooit God genoeg danken, dat Hij mij verlicht heeft?"
Froment was gekomen om deze vrouw te versterken, en hij zelf was door haar versterkt. Hij was "vol bewondering haar te horen spreken zoals ze sprak." Een zo geestelijke en ernstige bekering moest een grote betekenis hebben voor de Hervorming van Genève en gelijk Calvijn bij een andere omstandigheid zegt, waar ook een enkele vrouw slechts scheen bekeerd te zijn: "Uit die zeer kleine spruit moest een uitnemende Kerk ontstaan."

ELFDE HOOFDSTUK.
De Kerk wordt gevormd. Voor en tegenstanders,
(van 13 tot 31 December 1532).

Terwijl het Evangelie al zijn kracht openbaarde te Genève, ging de bisschop voort in zijn onbuigzame vijandelijkheid. De regering van Genève droeg hem grote achting toe. De 13de December 1532 zond de Raad afgevaardigden tot hem om zijn toestemming te verkrijgen tot een noodzakelijke belasting; de heer Chapeaurouge, de oud kapitein-generaal Philippe en andere, vervoegden zich eerbiedig tot hem. De liefde tot orde en gehoorzaamheid aan de gestelde machten lagen in het karakter van de staatslieden van Genève, en ofschoon gegriefd door de misbruiken waarvan de macht van de bisschop de bron was, durfden ze het niet op zich nemen iets te doen zonder zijn vergunning. De bisschop, gestreeld door die eerbied, ontving de afgevaardigden vriendelijk in de twee eerste dagen; maar op de derde dag kwam zijn kwade luim geheel boven. De afgevaardigden verschenen opnieuw voor hem. Hij

antwoordde hun op scherpen toon: "Ik zal u niets toestaan, geen kroon zelfs, en zal de heren van Genève noodzaken mij vergeving te vragen met gevouwen handen en knielende."
De 26e December werden die woorden door de afgezondenen overgebracht in de raad, welke zeer verstoord daarover was. En terwijl de bisschop zulke boodschappen naar Genève zond, welke de zaak van het pausdom niet verbeterden, zocht de Hervorming integendeel, op allerlei wijzen de gemoederen te verlichten en de harten te winnen.
Froment, die met Farel en de gelovigen in Zwitserland in betrekking stond, ontving van hen Testamenten, traktaten, boeken over geschilpunten, welke door hem en zijn vrienden alom in de stad uitgedeeld en met graagte gelezen werden. Dagelijks werden er personen tot het Evangelisch geloof bekeerd. Ze behoorden tot alle standen.
Een zeker burger, Guérin genoemd, die voor de burgers en landlieden mutsen maakte en verkocht, luisterde, onder bal werken in zijn winkel, naar alles wat om hem heen gesproken word, en dacht ernstig na over de godsdienst en de misbruiken van het pausdom. Eens besloot hij naar *het Gouden Kruis* te gaan. De woorden die hij daar hoorde, troffen zijn hart, verlichtten zijn ziel. Gevoelig, verstandig, zedig, beslist van karakter, gaf hij zich aan de zaak van God over met zijn ganse ziel, en werd weldra de medehelper van Froment.
Onder de bekeerden waren zelfs mensen van elke leeftijd. Claude Bernard had een dochter van zeven of acht jaren, die hij vroegtijdig bekend maakte met de heilige Mara. Het vroeg ontwikkeld verstand van dat kind werd getroffen daar vele eenvoudige en duidelijke plaatsen, die de volksbijgelovigheden veroordeelden; en de kleine bracht, naar men zeide, menig alwetend priester in verlegenheid. Niet in staat haar te antwoorden, strooiden ze overal uit, dat ze door de duivel bezeten was.
Een aanzienlijk Fransman die Genève bezocht, wilde haar zien en was verrukt over haar kinderlijke bevalligheid en haar godsvrucht.
Weldra zag men in dat er niet alleen sprake was van een nieuwe leer, een zedelijke Hervorming ging gepaard met de vernieuwing des geloofs. Claudine Levet had in de tijd van haar bijgelovig Katholicisme veel van opschik gehouden; haar geweten beschuldigde haar buitensporig te zijn geweest in het beminnen van prachtige kleding, en versiering van haar lichaam meer gezocht te hebben dan haar ziel. Ze zonderde zich eens af in die kamer waar ze de roepstem van God gehoord had, ontdeed zich "van alle overtollige sieraad, legde die versierselen en dat goud af, die haar alleen gediend hadden om zich op een schitterende wijze voor te doen, evenals een pauw die de staart uitzet," en droeg van toen af een eenvoudige kleding. Haar fraaiste japonnen en haar andere versiersels, verkocht zij, gaf het geld aan de armen, bijzonder aan Evangelische gelovigen uit Frankrijk die, om van de waarheid wil uit hun vaderland verdreven, te Genève waren gekomen. Haar geele leven lang ontving ze graag de vluchtelingen in haar huis.
"Werkelijk," zei men, "zij doet als Tabitha of Dorcas (Handel. 9) en ze verdient in eeuwige gedachtenis te blijven."
Cludine liet het daar niet bij blijven; ze maakte openhartig en zachtmoedig de kostelijke waarheid, die ze had ontvangen, bekend, en verspreidde die, alom waar ze zich bevond, hier en daar in de stad." De priesters, verontrust op het zien van een zo verbazende omkerering, trachtten haar terug te voeren tot de gebruiken der Kerk. Claudine "toonde hun zachtmoedig uit de Schriften aan hetgeen wat nodig is" (geloof en liefde). Alle inwoners van de stad stonden verbaasd toen ze haar hoorden spreken gelijk ze deed.
De van haar bekering maakte vooral grote beweging onder de vrouwen van Genève. Eens dat de meest wereldse bij elkaar waren, spraken ze over niets anders dan over

Mevrouw Levet en haar wegblijven van de mis en de vermakelijkheden. Het waren Pernette Balthasarde, de vrouw van een van de raadsheren, de echtgenoot van Baudichon De la Maison-Neuve, die van Claude Pasta, JeanneMarie de Fernex, en verscheiden andere eerlijke en rijke burgeressen.
"Helaas!" zeiden zij, "hoe is het mogelijk dat ze in zulk een korte tijd is veranderd!" Ze hadden haar liefgehad; ook betreurden ze het zeer dat ze voor haar verloren was. Ze lieten haar toorn op Froment uit. "Zij heeft geluisterd naar die hond," zeiden zij, "en ze is spoedig door hem betoverd." Deze dames besloten haar niet meer te bezoeken.
Claudine wanhoopte niet aan haar vriendinnen. Ze ging voort voor God te leven, en ieder kon zien dat een heilig leven vol goede werken de vrucht was van haar geloof. De dames van Genève, hoewel geen omgang met haar willende houden, volgden haar met de ogen; en opmerkende, dat ze volhardde in het goede, en altijd standvastig was, een voorbeeld van heilig gesprek," toonden weer meer toenadering. Ze waren begerig de oorzaak van die wonderlijke verandering te kennen, en begonnen haar aan te spreken als ze haar ontmoetten; sommigen zelfs kwamen haar bezoeken. Daarop sprak Claudine, die haar liefderijk ontving, over hetgeen haar hart vervulde. Dit was juist hetgeen haar vriendinnen begeerden; ze gaf haar het nieuwe Testament en nodigde haar uit het te lezen en de Heiland te beminnen; verscheiden dezer dames werden bekeerd, bepaaldelijk ze die wij genoemd hebben. Claudine die haar met een voorbeeld strekte in levenswijs en liefdebetoon," drong bij haar aan op een Christelijk gedrag. "Legt uw grote praal af," zei ze tot haar, kleedt eenvoudig, zonder overtollige sieraden, en betoont grote liefdadigheid.
Het geloof verkrijgt de eerste plaats, maar dan komen de goede werken." Die vrouwen betoonden inderdaad van die tijd af veel medelijden met de ongelukkigen. De roep die er van uitging strekte het Evangelie tot eer. Het scheen een aangenomen zaak te zijn dat niemand een Christelijke man of vrouw werd, zo hij niet een arme vervolgden vreemdeling in huis had. Zo openbaarde zich het Christendom te Genève op het ogenblik dat het zich vertoonde, en zo bleef het twee eeuwen lang.
Aimé Levet, in het begin zeer gestemd tegen Froment en het Evangelie, was langzamerhand zachter geworden. De heiligheid en liefdadigheid van zijn vrouw deden hem smaak krijgen in het Woord van God. "Claudine won aldus haar man voor de Heer." Van toen af had ze meer vrijheid, en daar de vergaderingen in het Gouden Kruis niet meer voldoende waren, vormden zich in haar huis en bij andere kleine vergaderingen. Als er geen Evangelist was in staat de Bijbel te verklaren, verzocht men die vrome Christin het te doen. "Niemand," zei men tot haar, "heeft van de Heer meer gaven ontvangen dan gij."
Claudine las dan de Schrift voor en deelde met eenvoudigheid de waarheden en de genade die ze er in gevonden had mee. De Hervormers hebben herinnerd aan het voorschrift van Paulus: Dat uw vrouwen in de gemeente zwijgen; maar ze hebben er gevoegd: "Men moet dit verstaan van de gewone bediening, want er kan zulk een behoefte ontstaan, dat het van een vrouw zal gevraagd werden in het openbaar te spreken."
Weldra namen de nederige Guérin, die dag en nacht de Bijbel bestudeerde, en nog andere Christenen, een groot deel aan dat werk van de Evangelisatie.
De Kerk werd gevormd. In het begin waren hier en daar te Genève enige zielen afzonderlijk opgewekt; nu verbond zich aan het beginsel van persoonlijkheid, dat het eerste is, dat van gemeenschap dat niet minder nodig is, want het Christendom is een zuurdesem dat het gehele deeg moet zuur maken. Degenen die begonnen waren te geloven verenigden zich om samen in het geloof verder te gaan. Zeer zeker was dit

nog niet de Kerk in haar volkomen staat, met al haar instellingen. De gelovigen, ook zelfs zonder een gemeente te vormen, kunnen op elkaar werken, gemeenschappelijk handelen, bidden en het Avondmaal samen houden; zo beginnen gewoonlijk de dingen.
Die toestand van overgang, waarvan wij de wettigheid moeten erkennen, bewijst dat de kerkelijke organisatie, met leraars, ouderlingen diakenen, kerkenraden en synoden niet de voorrang heeft in het Christendom; dat aan het geloof en de christelijke heiligmaking de voorrang verbonden is. Evenwel kon die onvolmaakte wijze van zijn niet voldoen; ze heeft veel leemten, en biedt veel gevaren aan. De Kerk moet gevormd worden. Inderdaad kwam ze later te Genève, onder Calvijn, tot haar volmaakte vorm. Het zou belachelijk zijn, indien men de mens het recht ontzegt eerst een kind te zijn; maar het zou zulks niet minder zijn als men hem het recht en de plicht ontzei van een man te worden.
Een onverwachte hulp gewerd in die tijd de Evangelischen. Een Franciscaner monnik, uit de vreemde gekomen, begon in de kerk van Rive de Advent te preken, en die monnik, Christoffel Bocquet, beweerde enige neiging te hebben voor het Evangelie. Geroepen om in een stad te preken waar de beide partijen tegen over elkaar stonden, liet hij de bijgelovigheden en beledigingen na, - een geliefkoosd onderwerp voor enige Katholieke predikers, - maar tevens onthield hij wil van enige onderscheidende leerstukken van de Hervorming die hij wel begreep, en zich houdende aan een zeker gemeen goed in de Christenheid, hield hij gematigde preken. Met de bruine mantel aan, omgord niet het touw, het hoofd nederig gebogen, trad hij de kerk van de Franciscanen binnen, beklom de kansel en terwijl hij de hele schaar die haar vulde beschouwde, verkondigde hij aan allen de Zaligmaker, die niet in uitwendige luister, maar in neerbuigende liefde gekomen was, en hij verlangde dat alle harten op het zien van Hem van vreugde opsprongen. De Evangelischen waren gesticht, en het getal van degenen die de kerk bezochten, groeide van dag tot dag. Maar zodra had de broeder Christoffel zijn predicatie beëindigd, of de Hugenoten liepen naar de vergadering van Froment, wiens bazuin een minder onzeker geluid gaf. Ze waren zelfs niet de enige die zich hierheen begaven. verscheiden Katholieken, horende de leer van de Hervormden, dat de monnik en de schoolmeester in de grond dezelfde dingen predikten, volgden de menigte, welke zich naar het *Gouden Kruis* begaf, en sommigen kregen lust in hetgeen ze daar hoorden.
Het volk werd dus hoe langs hoe meer verlicht. De Evangelischen vergaderde dan eens bij dezen, dan weer bij dien; ze lazen de traktaten die men hun toezond en bespraken die; maar bovenal hechtten ze zich aan de Heilige Schrift. Daar alleen wilden die eenvoudige Christenen het licht zoeken, waaraan hun geweten behoefte had. "Laat ons bijzonder de Heilige Schrift bestuderen " zeiden zij, "om in de godsdienst te onderscheiden, hetgeen van God komt, van hetgeen de mensen er hebben bijgevoegd." De inwoners van Genève kwamen versterkt en verblijd uit die samenkomsten, en hun liefde tot het Woord Gods hield niet op te vermeerderen.

Had de Hervorming getrouw aanhangers te Genève, ze vond daar ook krachtige tegenstanders. De priesters verbaasd, niet wetende hoe ze het hadden, schenen te slapen, zich tevreden stellende met een strijd over mindere zaken, boden ze dus genen hevige en hardnekkige strijd aan de Evangelische opwekking. Maar de leken hieven de alarmkreet aan. Zich verontwaardigende over de werkeloosheid van hun geestelijkheid, gaven ze het sein tot de heiligen oorlog, welke bestemd was volgens hen om de ongelovigen uit hun bemind Sion te verjagen. Aan hun hoofd stond Thomas Moine, een vastberaden, hartstochtelijk man, die met veel gemak kon

spreken, en daardoor onder de Roomse partij een groot aanzien had verkregen; hij beklaagde zich er over, dat men de vijand toeliet zich langzamerhand te vestigen in de aloude bisschoppelijke stad. Hij zei dat het tijd was om op te staan, en verweet de Genèefse geestelijken hun lafheid. Moine sprak niet te vergeefs.
De vicaris van de Magdalena kerk, door die redevoeringen getroffen, besloot de eer van zijn kerk en van zijn genootschap op te houden; hij kondigde aan, dat hij tegen de ketterse schoolmeester en ook tegen de vreemden prediker zou spreken. Het grote kerkgebouw was al spoedig vol ijverige Katholieken; ook enige Hervormden bevonden zich onder de hoorders, met name Chautemps, Cl. Bernard, Salomon en Perrin.
De vicaris roemde de katholieke, apostolische en Roomse kerk, bazuinde de lof uit van het opperhoofd welke, zei hij, de vertegenwoordiger van God zelf is, en verdedigde haar eredienst en haar instellingen. Na aldus de lof bezongen te hebben van de schaapskooi, deed hij ook een beschrijving van de wolven, die rondom haar loerden om de schapen te verscheuren. Hij beschuldigde Froment van onwetendheid en van leugens; bezwoer zijn toehoorders om zich toch niet te werpen in de klauwen van de wilde dieren, van de dieven en rovers.
Na het uitgaan van de Kerk vergaderde de vier Hugenoten, die hem gehoord hadden, ten einde te onderzoeken wat er te doen was. Die mannen, welke in het begin evenals andere de schoolmeester niet zeer hartelijk hadden verwelkomd, waren (althans drie hunner) werden door de eenvoudige prediking des Evangelies getroffen. Gelijk wij gezien hebben, was de Bijbel hun rechtbank van appél geworden, hetgeen de!idiotere verdroot, welke de Goddelijkheid van dat boek wel niet durfden loochenen, maar die zeer verlegen waren om er de bewijzen voor hun leerstellingen in te vinden, daar ze de Schrift nimmer bestudeerd hadden. Na beraadslaagd te hebben, begaven Chautemps en zijn vrienden zich naar de vicaris, en zeiden tot hem: "Froment is een wijs en geleerd man; gij zegt dat hij heeft gelogen, bewijs zulks uit de heilige Schrift." Toen de vicaris daarin toegestemd had, eisten de Hugenoten dat de redetwist in een openbare plaats zou gehouden werden, opdat allen er nut van konden trekken; maar de priester verhinderde dat ze in het huis van de pastoor zou plaats hebben; de kampioenen van de Hervorming gaven toe en men werd het eens; het gesprek zou op de laatste dag des jaars plaats hebben. De arme vicaris, toegenaamd Claude Pelliez, was in grote verlegenheid; hij ging naar zijn Kamer, nam zijn Vulgata die hij niet dikwijls opende, en begon te zoeken waarmee hij de Hervormde leringen kon bestrijden. Tevergeefs echter doorbladerde hij het boek, hij vond niets.

Op de 31ste December, de dag van St. Sylvester, na de middag kwamen Chautemps, Bernard, Perrin en Salomon in de pastorie der Magdalenakerk, volgens gewoonte het zwaard op zijde. Enige priesters, die de vicaris had uitgenodigd, waren reeds aanwezig; de kampioen van het Rooms Katholicisme echter liet op zich wachten; Hij had nog geen enkelen tekst kunnen vinden en reeds waren de tegenstanders daar. De vier Hugenoten maakten hun gordels los, legden hun degens op het bed, en met de priesters om een tafel gaande zitten, begonnen ze met hen een gemeenzaam gesprek te voeren. De vicaris, die met moeite van zijn folios was gescheiden; daar hij steeds hoopte iets daarin te vinden, kwam eindelijk met een dik boek onder de arm. De Hugenoten, welke rondom de tafel zaten, stonden op; op dezelve stonden om de waarheid niet te verzwijgen enige flessen wijn, die ze gemeenschappelijk met de priesters hadden geledigd, terwijl men op de pastoor wachtte; Perrin had het gelag betaald. Daarop begon de conferentie.
De vicaris opende zijn dik boekdeel, waarin enige stroken papier de plaatsen

aanwezen, die hij meende in zijn voordeel te zijn, en hij las een lange aanhaling welke tegen de leer van Froment streed. "Wat is dat voor een boek?" riep Perrin uit; "is het de Bijbel?" De Hugenoten voegden er bij: "Gij hebt in de bijbel niet een enkel woord kunnen vinden om Froment te weerstaan." En ze staken daarop de draak met hem. "Wat," zeide de vicaris die van toorn rood werd, "wat zegt gij? Het zijn de eeuwige verklaringen van de Bijbel (Postilloe perpetuae in Biblia) van de beroemde Nikolaas van Lyra"
"Maar gij hebt beloofd om Froment te weerleggen door de Schriften van God."
"Lyra," hernam de priester, "de grote Lyra is de meest vertrouwde tolk ervan."
De Hugonoten echter wilden de verklaringen van de mensen niet aannemen als het Woord van God. Hun enige autoriteit was de Bijbel, onvervalst, onfeilbaar, voor welke al de menselijke stellingen moeten vallen.
"Lyra is geen goed leraar." Hernam Perrin.
"Jawel wel"
"Nee."
"Ja wel!"
"Gij houdt uw woord niet!"
Perrin bezat in plaats van was vreze Gods veel verstand; hij was een lamp maar zonder olie. Trots, oplopend, vermetel van aard, wilde hij dat alles voor hem boog; de vicaris wilde dat ook. De twist werd warmer, en in plaats van te beraadslagen, deed men elkaar beledigingen aan. Een van de geestelijken verwijderde zich daarop in stilte, en eensklaps kwamen een menigte priesters binnen, aan hun hoofd een zekere De la Roche hebbende, die een ontbloot zwaard in de hand hield, en het recht voor zich uitstiet. "Hoe nu," zei Claude Bernard, "wij zijn ter goeder trouw alleen met ons vieren in uw huis gekomen om te redetwisten; wij hebben met de uw gedronken, wij hebben onze degens op het bed geworpen en gij laat een bende gewapende priesters onverhoeds binnenkomen. Dat is een valstrik!"
Op die woorden nemen de vier burgers hun zwaarden, slaan zich door hun tegenstanders heen, gaande trap af en op de markt, waar ze blijven staan gereed om zich te verweren. Een van de priesters liep naar de klok van de Kerk en liet de brandklok luiden. Aldus eindigde de eerste theologische redetwist te Genève.

Het was ongeveer op de middag, een uur dat gunstig was voor een oproer. Toen men in de stad de klok van de Magdalena kerk hoorde luiden, liep het volk in ontroering samen. Men zei dat de Hugenoten zich van de Kerk wilden meester maken om er de schoolmeester te laten preken. Enige priesters naderde met hun aanhangers om het heiligdom te verdedigen; en de Hugenoten namen de wapenen op ten einde hun broeders te beschermen, die vóór het kerkgebouw ingesloten waren.
"Helaas! zeiden de vrienden van de vrede, "de priesters zelf luiden de noodklok en lokken aldus de burgers uit elkaar te vermoorden!" De vier Hugenoten met het blanke zwaard in de hand, tegen de muur van de Kerk gedrongen, bereidden zich om de geestelijkheid ferm te ontvangen; degene van hun vrienden, welke toesnelden, plaatste zich naast hen. De beroering was algemeen.
"Laat ons de kerk omsingelen" riepen de priesters. Ze wilden haar omringen om te verhinderen dat een van de Evangelischen er binnen trad. Van alle kanten snelden Hugenoten en Katholieken naar de Magdalena Kerk. De schrik bevangt de meer beschroomden. De arme dames van St. Clara, welke juist het middagmaal hielden, stonden op het vernemen van het gerucht, verschrikt van tafel op. "O wee!" zeiden zij, "zij hebben ons bedreigd ons uit te huwelijken. en nu gaan ze hun afschuwelijk voornemen uitvoeren." Ze hielden een processie in haar kerk en de tuin, met grote

vroomheid en onder tranen.
Juist op die tijd ging de raadsvergadering uiteen; twee van de syndicussen, Ramel en Savoie, welke naar huis gingen, moesten midden door de opstand heen. De twee partijen waren op het punt om handgemeen te worden. De overheidspersonen kwamen naderbij, hielden de strijders tegen, hun ambtstaf uitstrekkende, en geboden hun, de wapens neer te leggen, hetgeen geschiedde. "Er had geen moord noch geweldenarij plaats."

Doch daarmee was het niet afgedaan. Enige leden van het kapittel en verscheiden priesters waren, op het gerucht dat er een strijd plaats had bij de Magdalena kerk, heengesneld naar de straat van de Kanunniken, waar Willem Canal, pastoor van St. Germain, hen aansprak. Het Katholieke geloof wordt bedreigd; de troon van de paus is geschokt, de grote eer welke men Maria schuldig is, verkeert in gevaar. Men moet hen die haar aanvallen aangrijpen uit de stad bevrijden van hun personen en hun dwalingen. Dit was de korte inhoud van zijn rede.
Daar het oproer toen rondom de kerk gestild was, was de hoofdcommissaris van politie, de Cháteauneuf, naar de straat van de kannuken gegaan, waar hij gehoord had dat de priesters samenschoolden; toen hij zag, dat ze voornemens waren om achter Canal, met het zwaard in de hand, naar de kant van de Magdalena kerk te trekken, gaf hij hun bevel stil te staan. Maar de pastoor van St. Germain, zich niet verkiezende te onderwerpen aan de bevelen van de burgerlijke overheid, snelde driftig naar de kerk toe. Chatoneuf sloeg de hand aan hem, waarop de oproerige pastoor zich omkeerde, en zijn buks naar die ambtenaar ophief; de edelman Jan Lect echter hield de slag tegen. Canal vluchtte en de andere priesters verstrooiden zich.

Des avonds vergaderde de raad. De twee gevoelens werden in dat lichaam, dat naar beide zijden overhelde, vertegenwoordigd. Na een oproer als dat, hetgeen plaats had gehad, moest men enige maatregelen nemen, te meer omdat het de volgende dag Nieuwjaarsdag was, en op dergelijke tijden de gemoederen heel spoedig ontvlamd worden. de Raad liet de voornaamste vrienden van de Hervorming samenroepen; ook Froment zelf werd uitgenodigd, doch de registers melden zijn aanwezigheid niet. "Wij vermanen u," zeiden heren, te maken dat Anton Froment ophoude met twisten en preken, alsook de andere, welke bij de huizen leren; en wij bezweren u dat gij leeft gelijk uw vaderen."
Niemand wilde iets beloven. Integendeel, de Hervormden zeiden onder het heengaan: "Wij zullen het Woord Gods gaan horen overal waar wij kunnen; niemand heeft het recht dat te verbieden." Zich daarop naar Froment wendende, smeekten ze hem voor dat verbod niet te zwijgen. "Wij zijn gedrongen," zeiden zij, "de schoolmeester en zijn vrienden te horen, omdat men het besluit van de Raad niet naleeft, waarbij bevolen is dat het Woord Gods in alle gemeenten zal gepredikt worden." Hoewel dus de Hervormden boven alles Gode wilden gehoorzamen, beriepen ze zich op het recht; ze steunden op wettige besluiten; op dat terrein meenden ze zich te moeten staande houden.
De raad, erkennende dat dit standpunt van de Evangelischen niet kon worden aangevallen, riep de bisschoppelijke vicaris, de abt De Bonmont en verzocht hem de Franciscaan, die zo goed de wet had gepredikt, te Genève te houden; om de Dominicanen te vermanen zich van hun zijde te voorzien van een prediker geschikt om hun gehoor te stichten; de Raad wilde verder dat in alle gemeenten was predikers van het Woord Gods zouden zijn. De bisschoppelijke vicaris, een vredelievend man, verbond zich tot alles, en zelfs om de priester Canal te straffen.

Het oproer was gestild; maar een grote gisting heerste nog in de gemoederen. Sommigen zeiden dat de storm voorbij was; andere dat hij wel eens opnieuw kon losbarsten. Daar het de St. Sylvester avond was, vormden zich talrijke verenigingen in de stad, en de Katholieken, zowel als de Hugenoten, beiden even verhit, wachtten de volgende dag met ongeduld af.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
De preek op het plein Molard.
(Nieuwjaarsdag van 1533).

Sinds ongeveer twintig jaren, bereidde de vrijheid de grond waarop het Evangelie zijn tempel zou oprichten. Sinds bijna acht jaren, hadden enige vrome stemmen de leer van de zaligheid verkondigd in bijzondere gesprekken of vergaderingen. Maar de Hervorming was nog niet ten aanhore des volks gepredikt. Het uur brak aan waarop ze een openbare en bekende zaak zou worden; men zou de beginselen van die zedelijke macht zien ontstaan, welke, twee eeuwen lang, ondanks de geringheid van haar oorsprong, een belangrijke plaats heeft ingenomen in de lotgevallen van de Christenheid; de macht die terwijl ze het vuur aanblies, dat wil zeggen de vrienden van de Hervorming een hemelsen moed ingevende, tegen de Jezuïeten en de Inquisitie heldhaftige veldslagen heeft doen leveren, en aldus het Evangelie en de vrijheid uit ruw aanvallen verloste. Genève zou een Protestant horen spreken.

De laatste nacht van het jaar 1532 was voorbijgegaan, en de eerste dag van het jaar 1533 brak aan. In alle huizen wensten bloedverwanten en vrienden elkaar een gelukkig jaar en de Hervormden wensten dat het beter zou zijn dan al de vorige. Toen men in het huisgezin elkaar gewenst had, begaf men zich naar de kerk. Daar Bocquet weer in het klooster van de Franciscanen predikte, gingen veel Evangelischen daarheen. Maar nauwelijks had de monnik geëindigd, of een grote menigte van zijn toehoorders snelde de kerk uit door de straat Rive naar het Gouden Kruis. Onder de schaar waren enige nieuwsgierigen, welke, wetende dat de Raad de predikingen van Froment verboden had, des te meer begeerte hadden hem te horen. In een ogenblik was de zaal vol, vervolgens de trap, daarna het portaal, de gang, en eindelijk de straat voor het huis.

Froment kwam met enige vrienden. "O" zei hij op het zien van de opeengehoopte menigte, "de straten zijn zo vol dat de een de andere vertreedt." Hij trachtte echter door de scharen heen te dringen; zijn vrienden hielpen hem; maar wat hij ook deed, al zijn pogingen om binnen te dringen waren tevergeefs.

Was alles bij deze omstandigheid onvoorzien? Bestond er geen geheim plan van de Hugenoten? Hadden die krachtige mannen niet bedelen om eindelijk de Evangelist uit zijn klein schoolvertrek te doen uitgaan en hem in het openbaar te laten preken Was er niet iets waars in de bewering van de zuster Johanna dat ze reeds de vorige dag, gewenst hadden hem in de grote Magdalenakerk te laten spreken? En zou men niet kunnen aannemen dat ze bij het mislukken van hun pogingen, zich nu wilden schadeloos stellen door een nog ruimere tempel te nemen, en de Hervormer onder het hemelgewelf te laten preken?

Deze veronderstellingen schijnen aannemelijk, maar ik kan dit niet met beslissende getuigenissen staven. Hoe het ook zpij, de menigte herkende Froment, en zag dat hij onmogelijk de gewone plaats van zijn toespraken kon bereiken. Ze die op straat stonden begrepen dat al gelukte het de Evangelist ook om in het gouden kruis te komen, ze toch buiten zouden blijven. Dat wensten ze niet.

"Naar het plein Molard!" riep een stem, en weldra schreeuwden allen luidkeels: "Naar Le Molard! naar Le Molard."
Le Molard was gelegen in het meest en best bevolkte deel van de stad, dicht bij het meer en de Rhône. Het was een groot langwerpig vierkant, ongeveer twee honderd schreden van het Gouden Kruis. Fremont aarzelde, maar de menigte kwam in beweging en voerde hem mede, gelijk de stroom van een rivier zou gedaan hebben, tot aan de zuidwestelijke hoek van het plein, waar nu nog de vismarkt gehouden wordt. De koopvrouwen stonden daar, met haar verse koopwaar op de banken uitgespreid. Daar de Hugenoten geen andere zetels vonden, namen ze een dezer banken, en nodigde Froment uit er op te klimmen. Hij was bedaard maar moedig, en evenals zijn meerdere Farel, bereid om de waarheid op alle plaatsen te verkondigen.
Op het ogenblik dat zijn hoofd boven de andere uitstak, liet de menigte die de markt vulde, haar vreugde blijken, en allen die hem omringden schreeuwden al harder en harder: "Predik ons, predik ons het Woord Gods!"
Froment, getroffen, antwoordde met luider stem " Dat Woord zal ook eeuwiglijk blijven."
De beweging was zo groot dat de prediker zich niet zou hebben kunnen laten horen. Hij wenkte hun met de hand om stil te zijn waarop allen zwegen.
"Roept God met mij aan," zei hij; daarop van de bank afgaande, knielde neer op de grond. Hij was bewogen; de tranen liepen hem over de wangen; een grote stilte heerste op dat plein, dat in die dagen zo menigmaal het toneel was van oproerige bewegingen. Sommigen knielden, andere bleven staan; alle hoofden waren ontbloot; elk van degenen, welke het Evangelie vreemd waren, schenen aandachtig te luisteren. Froment vouwde de handen, hief de ogen ten hemel, en zo duidelijk sprekende dat allen hem verstonden, als of ze dicht bij hem waren, zei hij: O, Heere God, Vader van alle barmhartigheid, Gij hebt Uw kinderen beloofd hun alles te geven hetgeen ze met geloof zouden vragen, zonder hun iets te weigeren, mits het een rechte en redelijke zaak zij; en gij hebt steeds Uw dienstknechten verhoord, welke op zo velerlei wijzen worden verdrukt. Gij weet nu welke de behoefte is van dit arme volk beter dan ze zelf en ik. Die behoefte is voornamelijk die van Uw Woord te horen. Wel is waar zijn wij ondankbaar geweest om U te erkennen voor onze enige Vader en uw eigen Zoon Jezus Christus, die Gij voor ons in de dood hebt overgegeven, opdat Hij onze enige Zaligmaker en Voorspraak zou zijn. Nochtans, Heere, hebt Gij ons beloofd dat telkens als de arme zondaar tot U de toevlucht neemt, door middel van uw Zoon, geboren uit de maagd Maria, Gij hem hoort. Wij weten, en zijn ook verzekerd dat Gij niet de dood en het verderf van de overtreders wilt, maar dat ze zich bekeren en leven. Gij wilt, dat ze niet blijven onder de grote dwingelandij van de Antichrist, onder de macht van de duivel en zijn dienaars, die steeds tegen uw heilig Woord strijd voeren en uw werk verstoren. O onze Vader! zie dit arme blinde volk, door blinden geleid, aan, die allen in de gracht zullen vallen, en alleen door uw ontferming er uit verlost kunnen worden. Verlos er hen dan uit door uw Heilige Geest, open hun ogen, hun oren, hun verstand en hun hart, opdat zij, hun schuld inziende, opzien tot de liefde uws Zoons, die Gij voor hen in de dood hebt gegeven!
En daar het U behaagd heeft, Heere! mij tot hen te zenden, bewijs hun en mij die eindeloze genade, dat ze door uw Heilige Geest opnemen hetgeen Gij in de mond van uw dienstknecht zult leggen, die zekerlijk te onwaardig is zulk een heerlijke last te volbrengen. Nochtans, daar het U behaagd heeft mij te verkiezen onder het zwakke dezer wereld, geef mij kracht en wijsheid opdat Uw macht geopenbaard worde, niet alleen in deze stad, maar in de gehele wereld. Hoe zou uw dienaar bestaan tegenover een zo grote menigte tegenstanders, als het U niet behaagde hem te sterken! Toon dan

dat uw kracht groter is dan die van satan en dat ze niet gelijk is aan die van de mensen!
Froment besloot zijn gebed met het *Onze Vader.*

Het volk was getroffen; het had menigmaal de werktuigelijke gebeden van de priesters gehoord, maar geen gebed uit het hart. Men zag er in dat de Hervormers toch geen partijmannen waren, maar Christenen die het heil van de mensen wilden. De Evangelist stond op en ging weer op de bank staan, welke te Genève de eerste predikstoel van de Hervorming zou worden. Hij had vernomen hoe de pastoor van de Magdalena kerk en die van St. Germain hadden gehandeld; hij was geroerd door de hevige tegenstand van de priesters bij de prediking des Evangelies. Hij had nog in zijn gedachten hun zwaarden en hun buksen. Hij besloot hun het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods Woord, tegen te houden. Men moest de inwoners van Genève afketen van de leraars die hen misleidden en hen wijzen op de Heilige Schriften. Men moest breken met het Pausdom. Aller blikken waren op hem geslagen; men zag hoe hij een boek opnam; het was een nieuwe Testament. Hij opende het bij het zevende hoofdstuk van Mattheüs en las daaruit deze woorden voor. "Wacht u voor de profeten die tot u komen in schaapsklederen maar van binnen zijn zij grijpende wolven; aan hun vruchten zult gij hen kennen."
Daarop de ogen slaande op zijn veel toehoorders, en reeds in de eerste woorden de zuiverheid van zijn geloof in de verborgenheden Gods uitkomende, zei Froment: "Onze Zaligmaker, Jezus Christus, waarachtig God en mens, ontvangen van de Heilige Geest en geboren uit de maagd Maria, wetende hetgeen gebeuren zou, voorzag dat de valse profeten niet zouden komen met een afzichtelijk gelaat, maar met het schoonste uiterlijk van de wereld onder de kleur van heiligheid; maar gekleed met schaapsvellen, zó dat de kinderen Gods er door misleid zouden worden. Daarom vermaande Hij zijn discipelen om voorzichtig te zijn als de slangen en oprecht als de duiven. Onze God verlangt niet een dwaas, onnadenkend volk, maar een uiterst voorzichtig volk, dat onderscheid weet te maken tussen de leer van God en die der meneen. Die zulks niet vermag, dwaalt af, en gelijkt eerder op een varken dat de goede dingen niet onderscheidt van de lelijke, en alles bij elkaar aanneemt. O, indien reeds de slang, die toch slechts de vernuftigste van die is, zo voorzichtig is in haar geslacht, indien zij besluit om de stem des belezers niet te horen, indien ze haar oude vel aflegt als de tijd gekomen is om dat te doen, zullen wij dan niet vrezen de eigendunkelijke leer van de mensen te volgen? Zullen wij niet ons oude vel afleggen, om een nieuwe aan te doen?
Wij moeten onze oude natuur afleggen, namelijk de zonde, en de afgodendienst, de onreinheid, de roverij, de huichelarij, de hoogmoed, de gierigheid, de valse lering, en de nieuwe mens aandoen, welke is Christus. Het zou ons niets baten, als we het Woord des Evangelies hoorden, en onze slechte inzichten niet willen veranderen, en de valse leraars te kennen, als wij hen niet wilden ontvlieden. Hoe! zouden wij vergiftige dieren kennen en bij hen samenwonen? Zouden wij op het zien van een schotel met vergif, ons niet wachten er van te eten?
Maar Christus verlangt ook dat wij oprecht zijn als de duiven. Niet met een monniken huichelarij of bijgelovige onnozelheid, maar een oprechtheid des harten, zonder gal, liefelijk als die van de duiven. Als wij wandelen in zulk een eenvoud, dan zullen wij alle vijanden overwinnen, gelijk ook Christus zijn tegenstanders heeft overwonnen door Zijn zachtmoedigheid. Laat ons niet gaan slaan, doden en verbranden, gelijk de dwingelanden doen. Het kind van Gd heeft tot zijn verdediging geen ander wapen dan dat van Gods Woord, maar dat zwaard is tweesnijdend, en treft zelfs de nieren, en het

merg."

Ieder verstond hetgeen Froment meende en velen die zich het oproer van de vorige dag te binnen brachten zagen elkaar glimlachend aan. Doch, terwijl deze woorden, met vuur gesproken, de schare bewogen was, was er in het andere gedeelte van de stad een nog groter opschudding. De priesters waren verwoed; ze hadden de schoolboeken van Froment willen doen sluiten en nu predikte hij op de markt. Ze gingen van de een naar de andere; hitsten de leken op, zeggende: "De Lutheranen hebben hun afgod naar het plein Molard gebracht om hem daar te laten preken.
De bisschoppelijke vicaris, door hen van de zaak verwittigd, geeft bericht aan de regering, en deze roept de commissaris van politie, Falquet, en geeft hem bevel die prediking te doen staken. Die ambtenaar begaf zich terstond naar Le Molard; de deurwaarders baanden hem een weg door de menigte, en toen hij tot Froment genaderd was, welke toen met grote onversaagdheid sprak, strekte hij zijn staf naar de prediker uit, en zei tot hem: "Ik beveel u in naam van de Hoogmogenden niet meer te preken."
Froment hield op en zich kerende tot de commissaris, antwoordde hij hen met luider stem: "Het is beter aan God te gehoorzamen dan aan de mensen. God beveelt mij zijn Woord te preken; gij verbiedt het mij. Daarom ben ik niet gehouden te gehoorzamen.
De verschijning der openbare macht veroorzaakte echter bij de toehoorders een zekere ontroering. Toen de Evangelist dit bemerkte, keerde hij zich tot het volk, en zeide: "Wordt niet ontroerd, mijn vrienden, maar hoort naar hetgeen de Heer u zegt, dat men zich zal wachten voor de valse profeten."
Ieder werd bedaard; de stilte herstelde zich; de commissaris ziende dat de Evangelist besloten had voort te gaan, dacht dat de veiligste weg voor hem was aan de heren verslag te doen, en keerde met zijn deurwaarders terug. Froment zijn rede voortzettende, zeide:
"Om zich te wachten voor de valse profeten moet men eerst weten wie ze zijn, welke hun leer is, hoedanig hun leven is en hoe ze gekleed zijn. Als ze u duidelijk naar het leven en met al hun kleuren zijn afgemaald, dan zult gij hun leer en hun leven ontvlieden, als nog gevaarlijker dan de pest. De pestilentiën, waarmee God u onlangs heeft bezocht hebben u alleen uitwendig getroffen; maar deze, vergiftiger dan al de andere vergiften van de aarde, besmet de ziel, doodt haar en voert haar ten verderve. Met deze pest zijn wij en onze vaderen allen reeds ongeveer duizend jaren lang besmet geweest. Niet dat ze op eenmaal is gekomen, en met een lelijk en mismaakt uitzicht; nee, langzamerhand is ze ontstaan, onder het waas van de heiligheid en onder schaapsklederen; zelfs was de bedoeling van die grijpende wolven niet kwaad. Maar hoewel Christus ons voor hun komst had gewaarschuwd, en ze ons met de vinger had aangewezen, zo zijn wij toch verblind geweest, en hebben ons bij de neus laten leiden naar de kuil van de leugen, gelijk arme dieren naar het net. De zoon des verderfs, die in de tempel Gods zit, en zich als God laat aanbidden, gij bidt hem aan en doet naar zijn bevelen. O, welk een goede meester dient gij, welke profeten bezit gij! Kent gij hen wel? Om u niet langer in het onzekere te laten, verklaar ik openlijk dat ik spreek van de paus en dat de valse profeten tegen welke ik u waarschuw, geen andere zijn dan de priesters, de monniken, en al de overigen in die huishouding.
"Doch sommigen uwer, die zelf tot die soort behoren, zullen tot ons zeggen: "Gij zijt die valse profeten! Onze wet is oud, maar de uwe is slechts van gisteren, en brengt de in mensen over de hele aarde in beroering. Terwijl de onze hebben geheerst, hadden wij zoveel goeds, zo veel goede jaren dat het een lust was! Maar sinds gij die nieuwe wet zijt komen preken, zijn er voortdurend oorlogen, hongersnoden, pestilentiën,

verdeeldheden, gekijf en wandwilligheid geweest. Gewis, gij zijt niet uit God.

"Wel nu, laat ons die tegenwerping van nabij beschouwen. Laat eens onderzoeken wie die valse profeten zijn! Uw priesters of wij? Om de zaak goed te onderscheiden, moesten beide partijen nou bevoegden rechter hebben, die geen aannemer van de personen was, en dat de partijen zelf geen rechters waren in hun eigen zaak. Want zo er in de burgerlijke vonnissen goede rechters, goede bewijzen, geide getuigen, goede redenen en wettige bewijsstukken nodig zijn, hoeveel te meer in de dingen Gods! Wij zullen derhalve een bevoegde rechter aannemen, en zullen getuigen, bewijsgronden en oude gewoonten voortbrengen tot verdediging van ons goed recht."
De nieuwsgierigheid was opgewekt; men vroeg elkaar welke de naam was van die rechter. Tot dus ver was de paus de beslisser geweest in de kerkelijke geschillen. Wie zou dan door Froment in zijn plaats gesteld worden?
"In de eerste plaats," zei hij, zal de rechter zijn God. Ja, Hij die een rechtvaardig oordeel velt zonder de armen noch de rijken, de dwazen noch de wijzen aan te zien, maar die recht doet aan hem die het toekomt. Het zal zijn waarachtige Zoon, Jezus Christus zijn, en geven van Zijn goede en wettige getuigen, de profeten en apostelen. Ziehier, ging hij voort, terwijl hij het nieuwe Testament opnam en aan het volk vertoonde, ziehier bezegelde brieven, getekend met het kostbaar bloed onzes Heeren en van zoveel getrouw martelaren, welke ter dood zijn gebracht, om dat getuigenis af te leggen. Wat horen wij daarin?
Vooreerst berispt de Heer daar de Farizeeën, die blinde leidslieden. Meent gij dat de Roomse priesters niet door Hem zullen berispt worden? Ze die zich voor heilig uitgeven om hun verdiensten, als alleen de Kerk uitmakende, en u willen leiden door hun bullen, aflaten, oorbiecht, missen en andere bedriegerijen of dewaadheden, welke ze zelf hebben uitgedacht. … hetgeen de Farizeeën hebben durven doen.
Voorts geeft de Heere in Mattheüs dit getuigenis: "In de laatste dagen zullen valse profeten opstaan, die u zullen zeggen: *Christus is hier, Christus is daar!* Zegt men u niet dat Christus dáár is. In de inwendige delen van het heilig huis, in de diepste hoek, in een beker. Gelooft hen niet! De ware Christus is Hij die ons door Zijn bloed heeft vrijgekocht. Zoekt Hem door een oprecht geloof aan de rechterhand des Vaders; en niet in het binnenste van een huis, in een kast, in het hostiekastje . .. gelijk uw nieuwe verlossers en priesters doen.
En wat zegt; Christus nog heden ten dage, tot nog groter openbaarmaking van de valse profeten? Hij zegt niet alleen dat ze komen in schaapsklederen, maar dat ze wandelen in lange klederen en de huizen van de weduwen opeten onder de schijn van lang te bidden. De Heere verbiedt niet dat men lange klederen draagt, voor de behoefte van het lichaam; maar Hij verbiedt de huichelachtige bijgelovigheid die men daarbij voegt, menende door zulke dingen beter en heiliger te zijn dan de leken, die anders gekleed, geschoren en gekapt zijn dan wij. Ja, door dergelijke middelen hebben ze de weduwen opgegeten. Niet dat ik wil zeggen dat ze letterlijk de vrouwen verslinden; het is een spreekwijze; gelijk men zegt van de tirannen, dat ze hun volk opeten, of van de zaakwaarnemers dat ze hun cliënten uitzuigen; dat wil zeggen hetgeen ze bezitten; en niet gelijk de menseneters, dat ze het vlees van de mensen eten. *Ze hebben hun beenderen verbroken* (om het merg te hebben;) zegt een profeet, en ze eten er van, gelijk men het vlees eet, dat in de pot gekookt wordt.
En nu, o volk! ziet rondom u. Ik smeek het u, en oordeelt zelf. Zegt ons wie zijn zij, welke zulke kleding dragen, dergelijke lange klederen, en die de weduwen opeten, onder de schijn van veel te bidden? Gij zijt het u genoeg bewust dat wij het niet zijn; want wij zijn gekleed gelijk de andere mensen; maar zo de uw zich kleedden gelijk

wij, dan zouden ze in de ban worden gedaan en voor afvallig verklaard worden.
Wij gaan verder. Niet wij geven de armen lieden te kennen dat ze ons van hun goederen moeten brengen en wij hen dan zullen verlossen; dat wij, door voor hen en de gestorvenen te bidden, uit het vagevuur kunnen redden. Maar de uw doen dat, en onder zulk een voorwendsel, hebben ze bijna al de goederen van de aarde onder hun klauwen bijeen geschraapt. En dan mag men niets daartegen zeggen. Want die er van spreken mocht, zal plotseling gedood, of in de ban gedaan, of ketter en Lutheraan genoemd worden!
O zeker! Christus, Paulus en de andere Apostelen tekenen hen inderdaad naar het leven, en niemand is zo blind en onwetend die hen niet gemakkelijk kan herkennen, behalve ze die bang zijn hun vette maaltijden te verliezen. Onze gewijde geschriften noemen hen waterloze fonteinen, Antichristen, verachters van de heerlijkheden. Ze zeggen dat ze "zich overgeven aan leringen van de duivelen, dat ze verbieden te huwelijken, dat ze gebieden rijdt van spijzen te onthouden welke God geschapen heeft voor de gelovigen."

Terwijl Froment aldus op het plein Molard sprak, vernamen de overheidspersonen op het stadhuis samengekomen, van de commissaris, dat de rede voortgezet werd. De Heren waren er over verbitterd. De kanunniken en de priesters meenden, dat, daar de burgerlijke macht onvermogend. was, ze zichzelf met de zaak moesten belasten; ze grepen naar de wapens en maakten zich gereed om op te trekken. In dezelfde tijd gaf de raad, besloten om een voorbeeld te stellen, bevel om de predikers te grijpen overal waar die zich zouden bevinden. Bij gevolg begaven de commissaris van politie, de staatsprocureur, deurwaarders, soldaten en priesters zich in grote getale naar de markt, verbitterd, verontwaardigd over de stoutmoedigheid van de Evangelist en besloten hem in de gevangenis te werpen. Zo Farel in hun slagen is bevrijd geworden, Froment zal hun althans niet ontkomen!
Terwijl die bewogen menigte aldus naderde met gedachten des doods, zette Froment, die het niet vermoedde of er zich niet om bekommerde, zijn toespraak tot het Genèefse volk voort.
"Er zijn nog," zei hij, "vele andere hoofdstukken van de Schriften, die men tot meerder bewijs zou kunnen aanhalen, maar het gezegde in voldoende en zal u in staat stellen te onderscheiden of het uw leraars lijkt of wij welke door die valse profeten worden bedoeld. Niemand onder u die niet weet dat wij noch het huwelijk, noch de spijzen verbieden; dat wij het huwelijk verklaren voor heilig, ingesteld van het begin van de wereld af, voor allen die niet de gave van de onthouding heb beu, zonder enig verschil van personen. Maar de paus doet anders en zegt: Dat allen die geen wettige vrouw hebben, een bijzit nemen. (Qui non habet urorem, loco illius concubinam habere potest. Distinctiën XXIV, kap. XVI); want, voegt hij er bij, ik wil dat ze heilig zijn.
Voorwaar, een verwonderlijke heiligheid! Ik geef het u allen te beoordelen. Sinds lang kent gij hen beter dan ik.
Wat de spijzen betreft, wij laten ieder vrij, gelijk ook onze Heer deed, het volk vermanende die redelijk, zonder overdaad, noch overtolligheid te gebruiken, en God er voor dankzeggende. Maar deze doen juist het tegendeel. Ofschoon Christus ons van de Vader gegeven is, om ons de waarheid te leren, brengen ze ons leugens, dromerijen, valse leringen, verbod van huwelijk en spijzen, en allerlei dwaasheden, alsof het heilige dingen waren."

Op dit ogenblik vernam men een dof geraas. Claude Bernard, die aandachtig hoorde

en rondzag, bemerkte een gewapende bende die de markt opkwam. De plaatselijke commandant, de staatsprocureur, de gewapende mannen en de priesters insgelijks, van wapens voorzien, verbitterd en ongeduldig, bezetten het plein. Bernard begreep dat weerstand bieden nodeloos en gevaarlijk was; ook moest de Hervorming niet door geweld te Genève gevestigd worden, ze moest er alleen door overtuiging binnendringen. Er was geen ogenblik te verliezen; ieder begreep wat er met de Evangelist zou gebeuren, als men hem gevangen nam. Men moest hem dus redden. Bernard vliegt derhalve van zijn plaats "zeer opgewonden" naar Froment, en schreeuwt hem met een harde stem en uit al zijn longen toe: Daar komen al de priesters gewapend aan! De staatsprocureur en de plaatselijke commandant vergezellen hen. om Gods wil, ga van die bank af, en laat men u het leven redden! Red, red u!"
Doch Froment weigerde af te treden. Tevergeefs smeekte men hem; zijn hart was brandende in hem; hij bewerkte dat zijn woord de gemoederen had getroffen. Hoe kon hij in zulk een beslissend ogenblik zijn werk overgeven? Maar reeds waren de priesters en de schutters naderbij; reeds sloegen sommige Hugenoten de hand aan de degen en maakte zich gereed die priesterlijke drom terug te drijven. Er zullen gewonden en doden vallen. "ik bid u," zei Bernard, "om Gods wil, laat ons het bloed-vergieten voorkomen."
Aan deze woorden kon Froment geen weerstand bieden. Sommigen van zijn vrienden grijpen hem aan, trekken hem van de bank en voeren hem mee. Ze laten hem stil door enen kleine gang doorgaan en zo komen ze binnen het huis van Jan Chautemps. De deur wordt geopend en de Evangelist wordt in een geheime plaats verborgen. Tevergeefs hadden priesters en soldaten zich beijverd hem te bereiken; de menigte van de toehoorders had zich tussen beide geplaatst. De commandant beval het volk onder zware straf om uit elkaar te gaan; en werkelijk verstrooide zich de vergadering, nu de Evangelist in veiligheid was; de magistraten en de priesters, beschaamd en verbitterd, kwamen aan de Raad die tweede mislukking meedelen. Het Woord was intussen niet tevergeefs uitgestrooid; velen onder de hoorders vonden dat men hun dit jaar een schone Nieuwjaarsgift had geschonken. Zo ging te Genève de eerste dag van het jaar 1533 voorbij.

Niet alle priesters met hun aanhangers waren evenwel naar het stadhuis teruggekeerd. Froment was verdwenen, maar kon niet ver weg zijn. Sommigen dwaalden de omliggende straten rond en zochten het verblijf van de Hervormer te vinden. Eindelijk kwam een van hun het te weten, Chautemps was wel bekend als een beslist Evangelische, en men herinnerde zich dat hij reeds Olivetanus geherbergd had. veel Katholieken plaatste zich voor het huis, en toen de nacht aanbrak, begon men geraas te maken. Dit verschrikte de vrienden van Froment. Hem in zijn schuilplaats opzoekende, zeiden ze tot hem: "Gij moet u begeven naar het huis van een andere burger." Ze gingen een achterdeur uit en het gelukte hun, door de duisternis beveiligd, hem, zonder ontdekt te worden, te brengen bij de moedigen Perrin, die meer ontzien werd dan de eerlijke Chautemps.
Maar spoedig kwamen de priesters en hun aanhang ook daar, en riepen: "Vriend Perrin! wij zullen uw huis omverhalen; u zelfs verbranden indien gij die Lutheraan niet wegjaagt."
Perrin gebruikte list; hij ging de deur uit en zei tot de muitende Katholieken "Wij zijn vrij om in ons huis een dienstknecht, die een eerlijk man is, te houden, zonder door iemand te worden lastig gevallen." Daarop zei hij tot Froment: "Gij zijt mijn knecht, ik huur u als zodanig; gij zult voor mij werken." Tevens gingen enige vrienden van

Perrin, fiere Hugenoten, de straat op en toonden aan de priesters een dreigend gelaat. Deze waren toen wel genoodzaakt om heen te gaan. de Raad besloot de volgende dag te vergaderen.
De omstandigheden waren ernstig. De nieuwe leer was in het openbaar gepredikt. De stoute redevoering van Froment had indruk gemaakt, vooral op de Hugenoten. Ze hadden ingezien dat het zekerste middel om hun staatkundige bevrijding te waarborgen, bestond in het vestigen van de godsdienstige Hervorming. Op het plein Le Molard hadden Evangelie en vrijheid elkaar de hand gereikt. De Katholieken waren bevreesd dat de heerschappij van de paus zou ophouden. De verschillende partijen werden opgewonden, twistten niet elkaar en hevige strijd ontstond onder hen. De staatsmannen beweerden, dat indien de stad over zulke hoofdzaken verdeeld werd, hun onverzoenlijke vijand, Savoye, het witte kruis op haar muren te komen planten, waarnaar hij reeds lang had verlangd.
Enige, vol vertrouwen op hun eigen wijsheid, vroegen of men moest toezien, dat vreemdelingen, dwaze mensen alom hun zotternijen gingen uitkramen? De priesters schreeuwden het hardst; zij vroegen aan de inwoners van Genève of ze het geloof van hun voorvaderen wilden verlaten, of de Apostolische Katholieke, aan razende, geschokte en vernietigde godsdienst plaats moest maken voor een nieuwe leer, die de ondergang van Genève ten gevolge moest hebben.
De Hugenoten antwoordden, dat indien de godsdienst, door de Hervormers verkondigd, al niet die van de paus, van de school geleerden, van de conciliën, wellicht zelfs van de kerkvaders was, als ze althans die van de apostelen en van Christus was, en dat ze bij gevolg ouder was dan die van Rome, ze beweerden dat de pauselijke regering niets was dan het despotisme in de Kerk, en ze dus ook alleen het despotisme in de Staat kon voortbrengen. De twee partijen stonden steeds scherper tegenover elkaar. De syndicussen on de leden van de raad, verlangende de eensgezindheid te herstellen, gingen dan eens ter rechter- dan weer ter linkerzijde om de hevigsten te bedaren; maar dat was geen gemakkelijke taak.

De 2den Januari vergaderde de Raad van de Tweehonderd. De eerste syndicus stelde voor "dat het zou verboden worden in de bijzondere huizen of op de openbare pleinen te preken, zonder vergunning van de Heren syndicussen of van de bisschoppelijke vicaris en bevolen dat allen die kennis hadden aan predikanten, schuldig zouden zijn aan overtreding dezer wet, en verplicht zijn hen uit te leveren, op straffe van drie koordtrekken."
Op die woorden riepen de Hugenoten uit: Wij vragen de Heilige Schrift!"
Doch de vrienden van de priesters gaven ten antwoord: Wij willen bepaald dat die sekte uitgeroeid worde!"
De raad vermeende iedereen tevreden te stellen door te bepalen dat de Franciscaner Bocquet zou preken tot de volgende vasten.
Daarop zei de eerste syndicus, bedroefd over de verdeeldheden en hatelijkheden die de burgers van elkaar scheidden: "Dat allen, bergers en inwoners elkaar vergeving schenken!" De inwoners van Genève, welke spoedig in toorn ontstaken, waren ook spoedig gezind tot verzoening. "Ja, ja," riepen ze van alle zijden, "wij willen degenen die van een andere mening zijn, toch beminnen." En ze hieven de handen op. Spoedig zag men langs de straten troepen volk, waarbij de meest tegenoverstaande mannen, vriendelijk en gearmd, heen wandelden.

Gedurende die tijd woonde Froment bij Perrin en maakte lint; anders," zegt hij, "had hij er niet kunnen blijven." Terwijl hij daar neerzat hij zijn weversambacht, en zijn

schietspoel van de van de rechter naar de linker, en van de linker naar de rechterkant liet gaan bedacht hij of verborgen zou blijven of wel opnieuw het Evangelie in het openbaar zon verkondigen? Hij besloot van huis tot huis te gaan om degenen die geloofd hadden te versterken, kwam dus te voorschijn en begon aan sommige deuren aan te kloppen; sommigen van zijn vrienden, met dikke stokken gewapend, volgden hem van verre, zonder dat hij het wist, om te beletten dat men hem enige belediging aandeed.
Eens echter, voegde een vrouw uit het volk hem grove scheldwoorden toe; Jan Favre, een hevig Hugenoot, zijn lijftrawant, ging naar haar toe en gaf haar een vrij harde oorvijg. Froment keerde zich om, en bedroefd over de geraaktheid van zijn vriend, zei hij tot hem: "Men moet de mensen niet door hardheid willen winnen, maar door vriendelijkheid en zachtmoedigheid."
Op een andere tijd ging Froment de Rhônebrug over om zich naar Aimé Levet te begeven. Het was een heilige dag, en de priesters, aan het hoofd ener processie, kwamen de brug aan de een zijde op, juist toen Froment de andere zijde opkwam, ze droegen kruisen, relikwieën, prevelden gebeden, riepen de heiligen aan: "Sancte Petri!" zongen sommigen; "Sande Paule!" zongen andere.
Froment verrast en verlegen besloot bedaard te zijn en de heiligen niet in de rivier te werpen, gelijk zijn meester Farel te Montbéliard had gedaan. Hij bleef dus onbeweeglijk, maar zonder voor de beelden te buigen. Op dat gezicht staakten de priesters hun litanieën, en begonnen te schreeuwen: "Laat ons op hem afgaan! Die hond! in de Rhóne met hem!" De vrome vrouwtjes die achter hen kwamen, verbraken haar gelederen, en wierpen zich op de Hervormer; de een nam hem bij de arm, de andere bij zijn kleed; een derde stiet hem vooruit.
"In de Rhône met hem!" schreeuwden zij, en ze trachtten hem in de rivier te werpen. Maar de lijfwacht, die op enige afstand volgde, Jan Humbert en enige andere Hugenoten, snelden haastig toe en ontrukten Froment uit de handen van die furiën. Daarop begonnen de vrouwen, de priesters en de dienaars, ziende dat de Lutheranen hun afgod hadden weggenomen, nog harder te schreeuwen. Een oproerige menigte liep de brug op en af. De Hugenoten, willende Froment in veiligheid brengen, lieten hem snel het huis van Aimé Levet, dat aan de hoek van de brug stond, ingaan. Daarop begonnen lieden uit de volksklasse, door de geestelijkheid opgestookt, het huis te belegeren; ze wierpen de ruiten in, wierpen modder in de apotheek en stormden deze binnen; ze namen de flesjes en artsenijen en wierpen die op de grond. Levet was een apotheker, toenmaals een eervol beroep, maar toen de Hugenoten Froment in een verborgene kamer in veiligheid hadden gebracht, kwamen ze te voorschijn, en door enige vrienden geholpen, joegen ze de priesters, de vrouwen en alle rustverstoorders de brug af.
Froment verliet des nachts zijn wijkplaats, keerde bij Perrin terug, en verenigde daar zijn vrienden; hij stelde hun voor dat hij vermeende de stad te moeten verlaten vanwege die geduchte stormen, Chautemps, Perrin, Levet en Guérin waren uiterst bedroefd; maar ze erkenden dat de geweldenarij van de tegenstanders het langer verblijf van de Evangelist te Genève nodeloos maakte. Claude Magnin bood zich aan hem te vergezellen; en toen de nacht was aangebroken, nam Froment afscheid van zijn broeders. Voorzichtig heengaande, kwam hij uit de stad, trok het Waadland door en bereikte zijn dorp Yvonand, waar hij uitrustte van zijn Genèefse strijd.

Froment behoorde niet tot die uitstekende mannen, welke een rol spelen door hun groot karakter, en wier invloed steeds toeneemt. Zijn dienst te Genève gedurende een gedeelte van de winter van 1532 op 1533 was het heldentijdperk van zijn leven; later

vertoont hij zich weinig meer dan op de tweede of derde rang; enige leraars die boven hem stonden verduisterden zijn room. Hij gelijkt door de kortstondigheid van zijn werk op die sterren, welke enige weken lang aller blikken treffen en daarna verdwijnen. Maar hij geleek hun ook door die kracht, welke het volk aan hun kortstondige verschijning toeschrijft.
Het verblijf van Froment schokte de Roomse overleveringen te Genève, rukte de Heilige Schrift uit de vergetelheid, begon in die stad enig licht te verbreiden, en legde er de eerste grondslagen van de Kerk. Weldra werd het Woord Gods er overvloediger gebracht door Farel en Calvijn; de zon schoot al haar stralen in de stad, en er verhief zich een gebouw, sterk en trots, op de grondslagen door de eenvoudigen schoolmeester gelegd.

DERTIENDE HOOFDSTUK.
De Heilige Schrift en het avondmaal te Genève.
(Januari en Februari 1533.)

Het vertrek van Froment vermeerderde bij de ernstig gestemde wennen de liefde tot het Evangelie. Miskend in hetgeen ze als hun rent beschouwden, het horen van de prediking des Evangelies kien ze bij dat gemis, en waren vast besloten zich te onttrekken min de geestelijke ontbering waartoe het kerkelijk stelsel hen veroordeelde. Andere verlangden niet minder vurig naar de vrijheid en gjit buiten hun weten de werktuigen geworden tot een groter omwenteling dan ze zich voorgesteld hadden. Die inwoners van Genève gevoelden, als bij ingeving, dat in het begin van de zestiende eeuw de maatschappij op bare grondvesten schudde en een nieuwe tijdperk voor de mensheid geopend werd. Ze deden meer dan dit alleen op te richten; ze waren zelf de eerste handelende personen in de omwenteling, welke in de wereld zou plaats vinden. Terwijl ze andere argeloze bevolkingen in een treurige onbeweeglijkheid lieten, zeiden de mannen dezer kleine stad: vooruit! en snelden voort naar het strijdperk.
Nauwelijks had Froment Genève verlaten, of de aanhangers van de aanhangers van de Hervorming hieven het hoofd op. De Roomse kerk had aan haar kant de vorstbisschop, de geestelijkheid, de Freyburgers en zelfs de meerderheid van de Raad en van het volk; maar al waren de vrienden der Hervorming ook de minderheid, wat de stoffelijke kracht betreft, ze overtroffen hun tegenstanders in zedelijke kracht. Een geschiedschrijver beweert dat van dat ogenblik af de partijen ten naasten bij gelijk waren in macht. De Franciscaner Bocquet, die "zich met zoveel behendigheid had ingehouden," zegt een manuscript, "dat de beide partijen hem met gelijke ijver gingen horen," begon toen meer openlijk de Christelijke waarheid te preken. De verbaasde priesters werden op de monnik nog meer verbitterd, dan ze tegen de Hervormer waren geweest, en eisten dat men hem het stilzwijgen zou opleggen.

Weldra werden de handen van de geestelijkheid door een machtige hulp gesterkt. De 23e Februari kwamen zes Freyburger raadsheren, besliste Katholieken, te Genève, en brachten een dreigende brief over. "Als gij u Lutheranen wilt maken," zeiden ze tot de raad, "dan ziet Freyburg af van uw bondgenootschap."
Tevergeefs antwoordden de syndicussen dat ze wilden leven gelijk hun vaderen, de Freyburgers namen de redevoeringen van de Franciscaner euvel op. de Raad bepaalde "om des vredes wil," dat Bocquet Genève zou verlaten.
Hoewel de vrienden des Evangelies zich aldus zelfs een Franciscaner monnik zagen ontnemen, lieten ze toch de moed niet zakken. De Heilige Schrift bleef hun immers

over; ze lazen in hun woningen het nieuwe Testament van Lefèvre, en vormden gezelschappen waar Gods Woord word uitgelegd. De vergaderingen, "welke hier en daar in de huizen werden gehouden, vermeerderde," en het aantal gelovigen groeide van dag tot dag aan. Men kwam gewoonlijk bijeen aan het einde van de Duitse straat, bij Baudichon De la Maison-Neuve, welke zich van toen af de ijverigste Protestant betoonde. Geboren uit een adelijke familie, welke in de Republiek veel macht bezat, had Baudichon een vast karakter, was bekwaam, en dreef zijn overtuiging alsmede de begeerte om haar te zien zegevieren, tot het uiterste. Het individuele leven had de boventoon gehad tijdens het leenstelsel; in de zestiende eeuw werd het maatschappelijk element steeds meer ontwikkeld. Nochtans waren er sommige karakters, welke in alles hun onafhankelijke geest handhaafden; Baudichon De la Maison-Neuve "behoorde tot dat getal. Zo lang er dan ook alleen sprake was om de oude orde van zaken te verbreken, kweet hij zich dapper van die taak; maar als het er op aankwam iets nieuws daar te stellen, was hij minder bekwaam. Evenwel, hij schijnt gevoel van zijn onbekwaamheid gehad te hebben. In zijn wapen stond een huis, en boven het helmsieraad een open hand met deze woorden: *Zo de Heere het huis niet bouwt, tevergeefs bouwen de werklieden daaraan.*

En de Heere bouwde het huis. De vergaderingen werden gevormd en het huis van Baudichon werd de spelonk, zegt een oud schrijver, waar de nieuwe Christenen hun eenvoudige samenkomsten hielden. Ze kwamen, groetten elkaar broederlijk, zetten zich in een grote zaal en bleven enige ogenblikken in zichzelf gekeerd. Ze wisten dat hoewel ze velen waren, ze allen slechts één Middelaar hadden, Die hoewel onzichtbaar in hun midden tegenwoordig was. Daarop las PM) van hun de Schrift, een ander, onder de meest ervarenen, legde kaar uit en paste haar toe, een derde bad. De gelovigen gingen gesticht uit deze vergaderingen, welke naar hun zeggen "Zo verschilden van de pauselijke mis!"

Soms werd hun een grote vreugde bereid. Een nieuwe Evangelische trok door Genève; het gerucht daarvan verspreidde zich terstond in al de huizen; men berichtte elkaar de plaats en het uur dat hij zou spreken, en de gelovigen kwamen van alle zijden te mimen. Hoe heet hij? Zei men eens, Pierre Maneri. Wat is hij? Een predikant. Waar logeert hij? Bij Claude Pasta. En terstond waren de vertrekken van Pasta vol.

Die eerste Evangelischen van Genève vergenoegden zich niet in de gezonde leer te worden onderwezen; ze wisten dat een koude kennis van God niemand behoudt, dat men door de Geest van Christus moet leven en gelijk Hij geleefd heeft. Ze hadden onder elkaar mine beurs ingesteld en Salomon was daarmee belast. Ieder bracht hem zijn gave tot verlichting van de armen hetzij in Genève, hetzij in de vreemde. Deze Christenen leerden tegelijker tijd geloven, te spinnen en geven.

Men zag evenwel in Genève tweeërlei soort van Protestantisme ontstaan, die van toen af niet opgehouden hebben en ongetwijfeld nooit zullen ophouden te bestaan, het inwendige en het uitwendige. De vrome en nederige Guérin, van wie wij gesproken hebben, had een knecht, welke vol bewondering voor de predikatiën van zijn meester, een grote babbelaar was. Hij wilde eens zijn heer nadoen, en begon midden op straat voor een zeker aantal personen te spreken. Wat gaat gij in de mis doen?" zei hij, "gij zijt afgodendienaars. In plaats van aan God hulde toe te brengen, aanbidt gij het brood!" De arme redenaar werd gegrepen en moest om zijn preek de stad verlaten.

Op een andere tijd traden enige Hugenoten een restauratie binnen; het was Zaterdag in de vasten. Ze vroegen een schotel vlees. Onmogelijk!" zei de restaurateur. "Niet zoveel beweging!" antwoordden de Hugenoten hard. De kok ging hen verklagen en ze werden veroordeeld tot een boete van zestig stuivers per hoofd, hetgeen enige twisting voortbracht. Lutheranen! Hugenoten, ketters, riepen de ene; Farizeeërs, Mamelukken,

Papen!" antwoordden de andere.
Te midden van dit gewoel werd het belangrijkste werk van de Hervorming toen in Genève afgedaan. Olivetanus werkte dag en nacht aan de vertaling van de Heilige Schriften. Hij geloofde dat er niets was voor de kerk van zijn tijd, en vol liefde voor haar, was hij besloten alles te doen om haar die hulp te brengen. "O arme kleine kerk!" zei hij, "hoewel gij zo bedroefd, ellendig en veracht bent, en meestal in uw schoot alleen blinden, kreupelen, doven, lammen, vreemdelingen, wezen, eenvoudigen en onnozelen hebt; waarom zouden wij schamen u zulk een koninklijk geschenk te geven? Hebben ze niet allen de vertroosting van Christus nodig? Voor wie bestemt de Heere zijn Schrift, anders dan voor zijn kleine onverwinbare bende, aan welke Hij, als de ware veldheer, moed en onversaagdheid wil geven door zijn tegenwoordigheid?

Niets bedroefde Olivetanus meer dan het gezicht van de toenmalige Kerk. Hoe meer hij die bestudeerde, hoe meer hij doordrongen was van haar ellende en van de noodzakelijkheid van een gehele Hervorming, door de Heilige Schrift, het Woord van God, tot stand te brengen. Nimmer had wellicht de toestand van de Kerk een zo levendige en diepe droefheid veroorzaakt. Wanneer hij alleen in zijn kamertje, voor zijn tafel gezeten was, dan kwamen hem die bittere herinneringen voor de geest. "Ik bemin u," riep hij uit, "ik heb u gezien in de dienst van uw strenge meesters, ik heb u zien gaan, komen, lopen, draven en werken. Ik heb u gezien mishandeld, slecht ontvangen, versmaad, verscheurd, bemorst, gewond, met loshangende haren, gekneusd, geslagen, mismaakt. Ik heb u in zulk een beklagenswaardiger toestand gezien, dat men u eerder zou gehouden hebben voor een arme slavin, dan voor de dochter van de algemenen Heerser, en de Bruid van Zijn enige Zoon. Luister," voegde hij er bij, "uw vriend roept u, hij tracht u het recht dat u toekomt te doen verstaan, en u het wachtwoord te geven, om tot de volmaakte vrijheid te komen. O gij, die door zo veel slagen getroffen, met zoveel moeiten bezwaard zijt, door uw harde meesters u aangedaan, zult gij er door komen? Zult gij uw weg gaan, om de verdrietige en vuile werkzaamheid, waarmee ze u belast hebben, af te maken?"
Doch weldra hield Olivetanus te midden van zijn werk op en vroeg zich af, of de geringe vertaler," gelijk hij zich noemt, "wel in staat was zulk een arbeid uit te voeren." Hij beschouwde zich als de geringste van de gelovigen, "als een van de kleinste tenen van de nederige voeten van het lichaam van de Kerk." Maar zijn geringheid zelf drong hem in ijver te verdubbelen. Hij verschafte zich de beste exemplaren van de Schriften. "Hij vergeleek," zegt hij ons, "alle oude en nieuwere vertalingen, de Griekse tot de Italiaanse en Duitse toe."
Vooral maakte hij een groot gebruik van de Franse vertaling van Lefèvre d'Etaples, maar hij vertaalde sommige plaatsen op een andere wijze. Hij bestudeerde de verschillende teksten, het gebruik van de punten, van de noten, van de medeklinkers, van de uitspraak, van de minder gebruikelijke woorden. Hij wist niet of hij in het Frans sommige Griekse benamingen, zoals apostelen, bisschoppen moest behouden, of die overzetten door het daarmee overeenkomend woord van de Franse taal? " Als ik de Griekse uitdrukking behoud," zei hij, "dan zal de zaak welke ze uitdrukt, onbekend blijven, gelijk tot heden het geval was." Hij vertaalde dus het Griekse woord apostel door het Franse woord afgezant (envoyé); in plaats van bisschop (éveque) zette hij opziener (surveillant); in plaats van priester (pretre), ouderling (ancien). Daarop liet hij schertsend volgen; "zo iemand zich soms verwondert dat hij in mijn vertaling sommige woorden niet vindt, welke het gewone volk steeds in de mond heeft, zich verbeeldende dat ze in de Heilige Schrift staan, zoals paus, kardinaal, aartsbisschop, aartsdiaken abt, prior, monnik, hij wete, dat ik die er niet in gevonden heb, daarom

heb ik ze ook niet veranderd."
Den 13de Maart, vroeg de drukker de Vingle vergunning om de Bijbel in het Frans te drukken. de Raad was zeer verdeeld; de vrienden van de geestelijkheid verzetten zich tegen het verzoek. Aan de een zijde riep men: de Schrift! en aan de andere de Kerk! de Raad meende te moeten laveren en stond de herdruk van de Bijbel van Lefèvre toe, zonder er iets bij of af te doen; ze vreesden voor de arbeid van Olivetanus; later zullen wij zien waar deze zijn vertaling moest laten drukken.

Een andere begeerte hield toen de Evangelischen van Genève bezig. Toen Guérin, Levet, Chautemps en andere eens vergaderd waren in een nederige kamer, spraken ze van het geluk dat ze zouden smaken als ze aanzaten om de tafel des Heeren om zijn dood te herdenken. Sinds lang namen ze geen deel meer aan de gemeenschap van de Roomse kerk, volgens hen besmet door treurige bijgelovigheden; en ze wensten vurig in hun midden het avondmaal van Christus in zijn apostolische zuiverheid hersteld te zien. De Christenen van Genève vroegen eerst naar de Heilige Schrift, en in de tweede plaats naar het Sacrament. Dit is behoorlijk. Het Woord Gods maakt de Christen; het Sacrament bevestigt hem. Christus deelt eerst aan zijn discipelen de kennis van de waarheid mede; hetgeen geschiedt door de bediening des Woords. Dan wil Hij hun te verstaan geven dat Hij niet alleen aan de gelovigen de christelijke denkbeelden geeft, maar dat Hij zichzelf, zijn eigen leven geeft; dat Hij woning in hen komt maken, naar zijn eigen woorden. (Verdediging van de Vertaler, van 13 Maart 1533). Dit is het tweede tijdperk des geloofs; het avondmaal is er het teken van.

De Christenen van Genève, verlicht door de Schrift, verlangden dus naar de gemeenschapsoefening. "Maar," zeiden zij, ", wie zal het Avondmaal bedienen?" ze hadden geen leraars. Had Luther, niet reeds tien jaren te voren, gezegd, dat de gemeente, om alle wanorde te voorkomen, haar recht gebruiken, en een of meer gelovigen moet verkiezen om de bediening des Woords in aller naam uit te oefenen. Hun blikken vestigden zich op Guérin. Weinig Hervormden waren zo geacht als hij. Hij bezat, als een Evangelisch Christen en geenszins een staatkundig Hugenoot, een "ijver van voorkeur voor zijn broeders," en een onbeschroomde ijver hen het Evangelie te belijden. Er was moed nodig om te Genève liet apostolische avondmaal te bedienen tegenover de Roomse mis.
"Het vlees is altijd lafhartig," heeft een Christen van Genève gezegd, "en gaat achteruit als een ouden ezel; het heeft dan ook gelijk deze nodig gestoken en aangezet te worden." Guérin had daarboven een ontwikkeld verstand en was geleerd in de theologie.
Er bleef nog een vraag over: "Waar zal men de maaltijd houden?" Bij Baudichon de la Maison-Neuve," antwoordde een hunner. "Nee," zeiden de verstandigsten; "niet in de stad, uit vrees voor de verbittering van de priesters, die reeds zeer vertoornd zijn." Steven d'Adda zei toen: "Ik heb dicht bij de poort van de stad, in het Pré l'Evèque, een buitentje, waar niemand ons kan storen." De plaats werd goedgekeurd, de dag werd bepaald, en men bestemde een uur waarop men zonder beweging kon samen komen. Het was, naar het schijnt, vroeg in de morgen.

> Het blijkt volgens het verhaal van Froment duidelijk (bl. 48), dat de eerste Avondmaalsviering plaats had boor de opstand (bl. 51). Het was dus waarschijnlijk omstreeks het midden van Maart. Spon bevestigt het verhaal van Froment (I, bl. 481, Aan de andere kant, zegt de zuster J. De Sussie, dat een Avondmaal gevierd werd na de eerste opstand, op heiligen Donderdag de

10e April de Levain du Calvinisme, bl. 61). Het enige middel om die twee overeen te brengen, is ons twee Avondmaalsvieringen (in Maart en in April) aan te nemen, in pinda van een enkele; dat doen wij hier.

Toen de dag was aangebroken, verlieten enige de stad, in alle stilte hun schreden richtende naar de tuin van d'Adda, in de plaats, welke Pré l'Eveque (Bisschopsland) genoemd werd, omdat de bisschop er een huis bezat. Een tafel was daar toegericht in een kamer of onder de blote hemel. De gelovigen, naarmate ze aankwamen, zetten zich zwijgend op eenvoudige bankjes, niet zonder vrees dat de priesters deze geheime vergadering op het spoor kwamen. Guérin ging voor de tafel zitten. Men zegt dat op het ogenblik toen de bediening zou beginnen, de zon opging en met haar eerste, stralen dit toneel verlichtte, dat door zijn eenvoudigheid nog belangwekkender was, dan de met eeuwige sneeuw bedekte bergen, boven welke het licht des daags zijn loop begon. De vrome Guérin stond op en bad; hij deelde brood en wijn uit, en allen samen prezen de Heer. De leden verlieten de tuin van d'Adda vol dankbaarheid jegens God.

Spoedig echter werd hun vrede gestoord. Hun tegenstanders konden zich niet weerhouden en spraken slechts van uitbanning en gevangenis. Er hadden twisten plaats. De priesters haalden de schouders op bij het zien dezer nietige vergaderingen. Ze zeiden dat de Hervormden, door zich zoveel met Christus bezig te houden, zich van de Kerk beroofden, terwijl Olivetanus en Guérin volhielden dat de Katholieken, door zoveel van de Kerk te spreken, Christus vergaten. De vergadering van enige zielen met een levend geloof begaafd, welke samen kwamen om Christus te verheerlijken, was volgens hen, een meer wezenlijke Kerk dan de paus, de prelaten en alle pracht en praal van het Vaticaan. De verontwaardigde priesters vervolgden bovenal Guérin met hun toom, en het gevaar waarmee ze hem bedreigden was van die aard dat hij de stad moest verlaten. In allen spoed heentrekkende, vluchtte hij naar Yvonand, bij zijn vriend Froment, van wie hij zoveel licht had ontvangen.
Aldus waren Farel, Froment en Guérin genoodzaakt geweest de een voor, de ander na om Genève te verlaten; maar de Katholieken verzetten zich tevergeefs, "men vergaderde elke dag in de huizen en tuinen om God te bidden, om Psalmen en Christelijke liederen te zingen en de Heilige Schrift te verklaren. En het volk begon met de priesters te twisten en hen openlijk te weerstaan."
Er waren dus te Genève twee winden, welke tegenovergestelde richtingen volgden, de een kwam van het Noorden, de ander van het Zuiden. Het kon niet missen of ze zouden hevige botsingen veroorzaken en een geduchte storm doen ontstaan.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
Het ontstaan van de Katholieke samenzwering.
(In de vasten van 1533.)

Het was de Evangelische ijver die de vervolging opwekte. De tegenstanders verbitterden; ze wisten niet wat te denken van dit ontastbaar leven dat hun volk bewerkte. Als men een vergadering in het een huis onderdrukte, dan vormde ze zich in een ander. "En ze wisten niet meer welk middel hiertegen te vinden."
Er kwam hun een middel voor. Een Dominicaner monnik, inquisiteur des geloofs, kwam te Genève. "Het is een groot prediker," zei men in de stad, "een vurig Katholiek, juist het tegenbeeld van Bocquet." Hij was gekomen om in plaats van de Franciscaner de vasten te preken, en ieder hoopte dat hij het kwade zou herstellen dat

de eerste gedaan had. "Verlos ons van die ketterij," zeiden de hoofden van de Dominicanen tot hem. De monnik gevleid door dat vertrouwen en trots op zijn zending, maakte een fraaie redevoering gereed, en een of twee dagen na het vertrek van Guérin, beklom hij de kansel. De kerk van de Dominicanen was eivol en er bevond zich een goed getal Evangelischen, waaronder ook Olivetanus. Na een korte voorafspraak begon de monnik met luider stem en vurige ijver de Bijbel te bestrijden, de ketters te veroordelen, en de paus hemelhoog te verheffen. Hij "braakte alles uit wat hem voor de mond kwam." "Ik zal hen zo zwart maken," had hij gezegd, "dat ze er nooit van gewassen zullen zijn."
De ontroering was groot onder de Hugenoten. "Als iemand slechts zo stout is de lippen te bewegen," zeiden zij, "dan beginnen onze meesters over die weinige vrijheid te schreeuwen als bezetenen; "en zelf vieren ze de teugel en verpesten de wereld met hun scheldwoorden."
Olivetanus, die de preek van de Dominicaner bijwoonde, had moeite zich te bedwingen. Toen de rede geëindigd was, klom hij op een bank, menende schuldig te zijn als hij niet de waarheid deed horen, en zeide: "Mijnheer, ik wens u door de Heilige Schrift aan te tonen waarin gij hebt gedwaald in uw Kerk."
Deze woorden wekten een grote verwondering op. Hoe! een leek wilde de Kerk onderrichten. De priesters en enige der hunnen omringen Olivetanus, beledigen hem, werpen hem van de bank, en willen hem slaan. "Op het zien daarvan snelden Claude Bernard, Jan Chautemps en andere toe, en ontrukken hun vriend aan de monniken en aan het volk die hem wilden slaan."
Maar hij kwam daarmee niet vrij. de Raad verbande hem uit de stad, zonder hem te roepen noch te horen. Ieder betreurde hem. "Het is zulk een geleerd, vroom en aangenaam man in de omgang," zei men. Olivetanus moest vertrekken. Genève ten prooi aan een hevige storm, braakte de een Evangelist na de andere uit, gelijk de zee de overblijfsels van de schipbreuk opgeeft.
De kerkelijke partij dacht dat al die verbanningen niet genoegzaam waren. Toen Farel weggejaagd was, kwam Froment; toen Froment gevlucht was, bediende Guérin een Luthers avondmaal; toen Guérin genoodzaakt was geworden in allerijl weg te vluchten, klom Olivetanus op de banken van een kerk en sprak openlijk een inquisiteur tegen! Hij is vertrokken, maar andere zullen zich weldra vertonen. De kanunnik Wernli, de schildknaap De Pesmes, de onversaagde Thomas Moine en andere katholieke aanvoerders meenden dat men er een einde aan moest maken. De Hervormden zagen het gevaar dat hen dreigde. Baudichon De la Maison-Neuve begaf zich naar zijn vriend Claude Salomon. Ze meenden dat, dewijl Freyburg de gewetens wilde binden, men zijn toevlucht tot Bern moest nemen om ze te bevrijden. Salomon wenste de Genèefse raadslieden, die de Hervorming toegedaan waren, te raadplegen. "Nee," antwoordde De la Maison-Neuve, "laat ons niemand raad vragen; wij zullen de zaak alleen afdoen. Wie in de Raad zou zich bij ons voegen? Jan Philippe, Jan Lullin, Michel Sept, Steven de Chapeau rouge, Frans Favre of Claude Roset? Allen zijn, wel is waar, vrienden van de onafhankelijkheid, maar ze hebben een officiële betrekking; ons aan hen te wenden zou hen slechts in moeilijkheid brengen. Wij mogen ons eigen leven in de waagschaal stellen, maar niet dat van onze vrienden. Laat ons alleen naar Bern vertrekken?
Twee raadsleden Domaine d'Arlod en Claude Bernard evenwel werden van hun voornemen onderricht. Ze waren verlegen; begrijpende dat die stap aan hen die hem deden het hoofd kon kosten; de moed van de twee patriotten trof hen. "Wij geloven de wil van God op te volgen," zei De la Maison-Neuve. fi Welnu," hernam d Arlod " wij geven u generlei instructie, noch mondeling, noch schriftelijk; wij zeggen u alleen:

"Doet wat God u zal ingeven! "Met dit Christelijk woord, in de registers opgetekend, vertrokken de twee burgers van Genève naar Bern.
Nauwelijks waren ze daar aangekomen of ze meldden zich aan bij de Raad en verhaalden hoe de geestelijkheid alle moeite deed om de kiemen des geloofs in hun geboorte te verstikken. De Berners aarzelden niet; ten hoogste vertoornd over het geweld dat die van Genève, ondanks hun aanbevelingsbrieven, Farel hadden aangedaan, antwoordden ze dat ze alles zouden doen om het Evangelie te Genève te handhaven.

Dinsdag de 25ste Maart vergaderde de Raad van Genève. klaarblijkelijk was er iets nieuws; verscheiden onder de leden zagen er onrustig uit; andere schenen verblijd te zijn. De eerste syndicus, Crest, aan de Roomse kerk gehecht, kondigde op een ontstelde toon aan dat hij een brief van Bern had ontvangen, waarin aan de Raad van Genève geduchte berispingen gegeven werden. En werkelijk hadden de Berners generlei gematigdheid in acht genomen; ze beklaagden zich "over de geweldenarijen Farel aangedaan en over de vervolging welke te Genève tegen het Evangelisch geloof werd gesmeed. "Wij zijn verbaasd," zeiden zij, "dat in uw stad, het geloof in Christus en ze die het willen belijden aldus verdrukt worden. Gij duldt niet dat het Woord Gods vrijelijk verkondigd worde en verjaagt de predikers uit de stad."
Deze brief verontrustte de gehele raad. Als wij toegeven aan hetgeen Bern vraagt, dan zullen de priesters nieuwe beroerten verwekken," zei men; "als wij het weigeren, dan zal Bern het bondgenootschap verbreken en de Hervormden zullen opstaan." Naar welke zijde men zich ook keerde, het gevaar was groot. Zodat, voegt het register er bij, "men niet geweten heeft wat daarop te antwoorden."
Bijna allen waren verbitterd op De la Maison-Neuve en Salomon. Ze werden voor de Raad gebracht. Ze erkenden dat ze te Bern waren geweest en dat op hun aanzoek de brieven, welke de Raad had ontvangen, afgezonden waren. Daarop riepen verscheiden Mamelukken verraad. Maar het geweten dezer beide edele burgers gaf hun getuigenis dat ze de zaak des rechts en van de vrijheid hadden gediend, bleven standvastig. De raad, geschokt en onbeslist, stelde de zaak tot de volgende dag uit om te onderzoeken wat er te doen was.
De ontsteltenis ging van de raadszaal over op het kapittel en daarna op de gehele stad. Iedereen sprak er van dat Bern volkomen vrijheid eiste voor het Evangelie. De kanunniken, priesters en de bijgelovigste leken waren eenstemmig gezind tot weigeren; de onversaagde Thomas Moine werd de ziel van die beweging. Men besloot, op zijn vraag, de Raad schrik aan te jagen en van denzelve de hele onderdrukking van de Evangelische vergaderingen te verkrijgen."
Terstond gaan de ijverigsten van de partij de stad door van huis tot huis. In dezelfde tijd, verzamelt Moine sommigen van zijn vrienden, en stelt hun voor in massa zich naar de Raad te begeven, ongetwijfeld zal het getal de syndicussen eerbied inboezemen, en de Katholieken zullen hun eis verkrijgen. Tot deze stap werd besloten en men bescheidde elkaar voor de volgende dag.
Toen de Raad die dag vergaderd was, vernam hij dat een aantal burgers gehoor verzocht, en terstond zag men Thomas Moine, B. Faulchon, Frans du Crest, Perceval de Pesmes, André Maillard en nog andere inwoners ten getale van ongeveer twee honderd de zaal inkomen; hevige hartstochten stonden op hun gelaat te lezen. Moine, die het best spreken kon, zeide: "Zeer geëerde Heren, ondanks het bevelschrift dat ons beveelt als broeders te leven trachten verscheiden wanorde te zaaien. Er zijn er die naar Bern gegaan zijn; en de Heren van die stad hebben u een brief geschreven, welke de gehele stad in onrust brengt. Wie zijn die schuldigen, welke hun vaderland in de

vreemde gaan verraden? Zijn ze door de Raad afgevaardigd? Welke instructies hebben ze ontvangen? Welk antwoord hebben ze u wedergebracht? Wij smeken u ons deze dingen te berichten. Wij willen ze weten; wij willen weten of er niets gedaan is dat tot verderf van de Republiek strekt."

De syndicus onthutst door die aanspraak, verzocht Moine en de zijnen om tijd van beraadslagen, en de verlegen raad besloot de zaak op sleeptouw te houden.
Wij zullen al het mogelijke doen om die moeilijke zaak tot een goed einde te brengen," antwoordde de syndicus, "wij zullen een vergadering oproepen van de Zestig, van de Tweehonderd, van de hoofden van families, en zelfs als het nodig is van de algemenen raad. " de gehele Republiek! Vergenoegt u met deze belofte."
"Wij hebben in last," antwoordde Moine, "om te vorderen dat gij die mannen, welke naar Bern zijn geweest, voor ons doet verschijnen; wij verlaten de zaal niet voor dat wij hen gezien hebben. Als gij hen niet roept, zullen wij hen halen."
Op het horen dezer woorden, werd de Raad verschrikt. Welk een beroering! welk een geweld in de zaal, indien de beide Hugenoten verschenen in tegenwoordigheid van die verhitte Katholieken! De syndicussen antwoordden dat men de redenaar zou onderhouden. Dit uitstellend antwoord bracht de Mamelukken in vertwijfeling. Nu was het niet meer Moine alleen die antwoordde; de twee honderd mannen die bij hem waren hieven, de hand op en schreeuwden op dreigende toon: "Recht! recht! men moet houden hetgeen aan de Heren van Freyburg beloofd is, namelijk dat Genève het geloof van zijn vaderen zal bewaren."
De verschrikte syndicussen trachtten door uiterst zachte manieren, zegt een manuscript, het oproer te stillen; de twee honderd ontevredene Katholieken keerden naar huis terug met fiere blik en een houding van vastberadenheid. "Zo de Raad nog langer draait," zeiden zij, "dan zullen wij ons zelf recht verschaffen! "Zo!" zei men in de stad, "wij hadden gedacht dat de Katholieken verouderd, neer geslagen, ingeslapen en dood waren,. Maar ze slaan hun bezwaarde oogleden weer op; de krachten komen hun weer bij, en die gieren, begerig naar de vlucht, vliegen weg om hun prooi te grijpen."
Werkelijk gingen twee van de syndicussen, verscheiden raadsleden, andere leken van de Roomse partij en veel priesters de stad door en trachtten hen tot wie ze spraken over te halen tot de samenzwering tegen het Evangelie gesmeed. Ze bewezen hun dat er van de Raad niets te verwachten was. "Zo het geloof onzer vaderen moet voort-duren, dan moeten onze handen het steunen," zeiden zij. "Houdt u bereid om tegen de Lutheranen op te trekken.
"De Lutheranen," zeiden zij. En werkelijk, het was wel de Hervorming, die toen al de toorn van de Kerkelijke partij opwekte. Sommigen van haar aanhangers verachtten ongetwijfeld de vrijheid evenzeer als het Evangelie; maar de meeste Katholieken zouden de oude vrijheden des volks hebben geduld; het punt waarin ze het allen eens waren, was een tomeloze tegenstand aan die nieuwe leer die ze met de naam van Lutheranisme bestempelden, daar Luther in hun ogen de grote leraar van dezelve was. Dit Lutheranisme was in de grond hetzelfde wat men later Calvinisme noemde; Luther en Calvijn kwamen toch overeen in de grote Evangelische beginselen. Al de Hervormers predikten in de zestiende eeuw in geheel Europa, en bepaaldelijk te Genève, dat de vrije genade Gods de enige oorzaak van de eeuwige zaligheid was, en dat de Kerk bestaat uit allen die een waarachtig geloof bezitten, en niet uit hen die een slaafse toestemming geven aan een overheersende priesterregering. De leerstellingen van het Lutheranisme en van de Hervorming konden wel verschillen, wat betreft sommige afgetrokken vraagstukken, die van het eindige en het oneindige bij

voorbeeld; het Lutheranisme kon vooral drukken op de immanentie van God, terwijl de Hervorming meer zijn transcendentie deed uitkomen; gelijk de wijsbegeerte en de theologie leert. Maar ze waren en zijn nog in alles wat hoofdzaak is, homogeen, en die levende leerstellingen trachtte juist die machtige partij te doden.

In de nacht van Woensdag op Donderdag vergaderde de kanunniken, de priesters en voornaamste aanhangers van de pauselijke partij Wernli, De Pesmes, Moine en hun vrienden in de grote zaal van de bisschoppelijke vicaris. Ze kwamen na elkaar aan, de meesten goed gewapend en steeds naar wraak dorstende; weldra was zelfs het voorplein gevuld. Hun voornemen was om zorgvuldig de samenzwering te beramen, welke hen van de Hervorming moest verlossen. Sommige Hugenoten, onderricht van de samenspanning, naderde om hun tegenstanders te bespieden. De omstandigheden, de oproerige crisis, welke op handen was, de belangen welke verhandeld zouden worden, de hevige hartstochten waarmee beide partijen bezield waren, de nacht zelf in welke die samenkomst werd gehouden, alles liep samen om haar plechtig te maken. De gemoederen bezwaarden zich, en sommige Hugenoten, van een vurige verbeelding, die in de verte de muren aanschouwden achter welke dat Sanhedrin vergaderde, meenden in hun spookachtige visioenen, furiën te zien, met een toorts in de hand, die de tweedracht opwekten maar het waren eenvoudig monniken gekleed in hun lange mantels en die de flambouwen droegen waardoor de zaal verlicht was. Eindelijk begon de beraadslaging. Sommigen stelden voor dat het aantal oproermakers van dag tot dag toenam; dat het priestergezag in dezelfde mate afnam, en dat zo men zulks liet begaan, niemand zich meer om de kerk zou bekommeren. ij Wij moeten ons niet verlagen om te willen redetwisten met die ketters. Wij moeten onze hulp niet verwachten van de regering. de Raad van de Zestig zal zich verenigen, maar zal besluiteloos zijn gelijk ook de gewone rand. Die lichamen zijn te zwak; wij moeten buiten de regering om handelen; wij zijn de sterksten. Als men handgemeen wordt, zullen de verdedigers van het Katholicisme tien, wellicht twintig tegen een zijn. Als de Evangelischen overwonnen zijn, zal men de bisschop weer in de stad brengen. Hij zal terug komen met al de verbannen Mamelukken; hij zal aan de oproermakers de verdiende straf opleggen. Genève, bevrijd van de Hervorming, zal haar niet meer kunnen verbreiden in de omliggende streken, en zal in de toekomende eeuwen de steun van het pausdom worden. Laat ons zelf recht doen; ons wapenen, de noodklok luiden; de degen trekken; roepen wij onze gelovigen om op te trekken tegen die honden en laat ons aan de twee verraders die naar Bern geweest zijn een voorbeeldige straf opleggen. Laat ons allen die men Lutheranen noemt zonder uitzondering doden; daarmee zullen wij Gode een grote dienst doen. Wij zijn verzekerd van de vergeving van de bisschop; hij heeft ons reeds de gezegelde blanko's verstrekt. Op het horen van de grote klok, moeten allen zich gewapend begeven naar Le Molard, en de poorten van de stad moeten gesloten worden, opdat niemand kan ontsnappen." Dit alles werd in he het huis van de grootvicaris gezegd. De hoofden spraken de plaats van bijeenkomst af, alsmede het getal gewapende benden, van de opperhoofden, van de wijze waarop men de, Hervormden zou aanvallen; niets ontbrak aan die samenzwering. De vergadering juichte toe. De samengezworenen, die de hand opstekende, Verbonden zich tot de uitvoering en tot geheimhouding door een plechtige eed; daarop verwijderde ze zich om enige rust te nemen. De Paasfeesten naderde; meer dan twee eeuwen te voren, waren de Siciliaansche vespers het teken geweest voor de moorden te Palermo en in geheel Sicilië; de vijanden van de Hervorming te Genève, wilden ook dat feest met stromen bloeds vieren.

De volgende dag, Vrijdag 28 Maart, vergaderde de Raad van de zestig. Nooit was wellicht een lichaam meer verdeeld. Toen de Katholieken eisten dat de beloften aan Freyburg gedaan zouden nagekomen worden, betoogden de Hugenoten, dat, indien de Raad aan de partij van Rome gewonnen gaf, niet alleen de bisschop zijn vorige macht zou herkrijgen, maar dat die kerkvoogd, gezien hebbende dat de Hervorming op het punt was geweest te zegepralen, zich in de armen van Savoye zou werpen, als de enige macht in staat om het Roomse geloof te redden. De raad, tussen die twee onstuimige stromen geplaatst, bleef bij zijn gewone onbeslistheid volharde, en sprak zich noch voor noch tegen uit. Dat werd ook door de hoofden van de Roomse partij verwacht. Alles bereidde zich voor tot de uitvoering van de samenzwering (conspiration, is het woord van Froment), de vorige nacht beraamd.
De domkerk was als plaats van samenkomst bepaald. De eerste die er binnen ging was de dappere kanunnik Pieter Wernli. Hij was van hoofd tot voeten gewapend en ging het heiligdom binnen, als een veldheer die zich naar het slagveld begeeft. Wernli, de broeder van een hoofdman van de Franse koning, hanteerde het zwaard even goed als hij; begaafd met de natuur van de Herculessen en Simsons, vermeende hij gelijk de een Cerberus de stad uit te werpen, en als de ander de zuilen des tempels om te trekken. "Wij zullen," zei hij tot degenen die hem in St. Pieter omgaven, "het hoofd afslaan van hen die naar Bern zijn gegaan en van al hun vrienden." Drie honderd gewapende kanunniken en priesters kwamen na hem binnen; daarop een groot aantal van hun aanhangers onder de leken. De Lutheranen bedreigen ons," zei men te midden dezer opgewonden bende, ze willen de kerken en kloosters plunderen!" Die leugen moest noodwendig de gemoederen nog meer opwinden.
De Hugenoten, onderricht van de samenspanning bij de vicaris generaal gesmeed, en ziende de Katholieken zich ten aanval bereiden, begrepen dat hun eerste daad zou zijn om zich meester te maken van de persoon van Baudichon De la Maison-Neuve, vanwege zijn reis naar Bern, en hem het lot van Berthelier en Lévrier te doen ondergaan. Ze verenigden zich dus ten getale van zestig om hun vriend, ten einde zijn leven ten koste van hun bloed te verdedigen. Enige aanhangers van Moine kwamen degenen die in de hoofdkerk samen waren, berichten, dat men verscheiden burgers bij De la Maison-Neuve zag binnengaan.
Die tijding was voor de samengezworenen het teken tot de strijd. "Vooruit," zeiden zij, "laat ons hen gaan aanvallen!" Twee Katholieken, vrienden des vredes, welke zich in het kerkgebouw bevonden, B. Faulchon en Girardin De la Rive, de burgeroorlog duchtende, liepen naar de raad. "De partijen nemen de wapenen op," zei zij; "de een in de Domkerk, de andere bij Baudichon De la Maison-Neuve; de eerste maken zich gereed om tegen hun tegenstanders op te trekken. Doen ze dit, dan zal er een groot oproer ontstaan; men moet er dus in voorzien!" de Raad alle andere zaken uitstellende, gaf bevel dat de vier syndicussen, zich met de tekenen van hun waardigheid, eerst naar St. Pieter (waar de aanvallers bijeen waren) zouden begeven; dan naar De la Maison-Neuve, en beiden zouden bevelen onmiddellijk zich naar huis te begeven.
De last was niet gemakkelijk uit te voeren, maar de vier magistraten aarzelden met de uitvoering te ondernemen. Voorafgegaan van hun deurwaarders en de syndicalen staf in de hand, gingen zij de Domkerk binnen. Op het zien van hen, bedaarde de menigte. "Wij verlangen te weten, ' zei de eerste syndicus, "waarom deze vergadering wordt gehouden?" De samengekomenen antwoordden allen te gelijk: Wij willen tegen de Lutheranen optrekken, die in de Duitse straat vergaderd zijn. Ze houden ons steeds in de vrees; wij willen er het einde van zien. Wij kunnen zulk een besmetting in de stad niet langer dulden. Ze zijn erger dan de Turken!
Op dit ogenblik naderde twee Hervormden, die begerig waren te weten wat er

gebeuren zou, de hoofdkerk en de trap opklimmende, die voor het portaal stond, bleven ze een tijd lang op de treden staan, in de kerk rondziende en niet wetende of ze zouden binnengaan.
Toen de priesters en de Mamelukken hen bemerkten, riepen ze uit: "Daar zijn die slechte lieden, ze komen daar de Christenen bespieden!"
Eindelijk traden de twee Evangelisten, met meer ijver dan voorzichtigheid, binnen; het waren J. Goulaz en P. Vandel, die toen zes en twintig jaren oud was, de Hervorming had aangenomen, maar steeds zijn oude Katholieke vrienden grote toegenegenheid bleef toedragen. "Laat toch die beweging een einde nemen," zei hij tot de syndicus met grote zachtzinnigheid, "uit vrees dat er iets ergers geschiede." Maar enige Mamelukken die deze woorden verstonden, werden driftig en trokken het zwaard om de beide Hugenoten te slaan. De bisschoppelijke secretaris, Portier, een driftig en dweepziek man, Vandel ziende, riep uit: "Hoe komt gij hier verrader?" verscheiden vallen op Vandel aan, werpen hem op de grond, treden hem met de voeten; Portier, zijn dolk trekkende en de jonge man verraderlijk van achteren aangrijpende, stoot hem in de linkerschouder voornemens zijnde hem te doden. "Vandel, ernstig gewond, bleef op de zerken van de hoofdkerk met veel bloedverlies," liggen.
Terstond omringden hem een menigte priesters en begonnen luide te weeklagen, niet omdat die man was vermoord, maar omdat de tempel met bloed bezoedeld was. En sinds werd in de kerk geen klok geluid, en geen dienst gedaan, tot dat ze door Monseigneur de onderbisschop was verzoend, en zelfs in de andere kerken, omdat de moederkerk gesloten was." Dat was voor de zuster Johanna het ergste van de zaak.
Volgens haar bericht, liep Goulaz, toen hij zijn vriend op de grond zag liggen, naar de Evangelischen en verhaalde het hun alles. Sommigen hunner,. begaven zich, ondanks de gevaren waaraan ze zich blootstelden, naar de hoofdkerk en verkregen van de syndicus vergunning om Vandel weg te dragen. Ze vervoerden hem naar de woning van Baudichon De la Maison-Neuve. Men legde hem te bed; sommige Hugenoten namen de dienst van ziekenoppassers bij hem waar, en allen vroegen op het zien van hun jeugdige, bleken en bloedende vriend, wat er zou gebeuren.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
Eerste aanval gewapenderhand van de Katholieken tegen de Hervorming.
(28 Maart 1533).

Deze bloedvergieting, wel ver van de gemoederen te stillen, diende alleen om hen aan te vuren. "De goede Christenen," zegt de zuster Johanna de Jussie, "werden Wen vuriger dan te voren." Deze worsteling, waarbij ze zeven honderd tegen twee waren, en de overhand hadden verkregen, verzekerde hun, zo dachten zij, de zege. Ze zagen elkaar aan; ze telden hun getal. "Wij zijn in grote getale," zeiden zij, "en goed gewapend; wij moeten moedig uittrekken en tegen die onverlaten strijden." De voornaamste Katholieke opperhoofden en leken begaven zich in een geheime hoek van de Kerk en hielden een laatste samenspreking. De invloedrijksten betoogden dat de Hugenoten het avondmaal hadden gevierd, dat ze volhielden hier en daar te vergaderen, dat het priestergezag verminderde, dat het aantal ketters toenam, dat er nog maar één middel overbleef om het Roomse geloof te redden alle ketters ter dood te brengen. Tevergeefs strekten de syndicussen de staf uit en bevolen dat de vrede gehandhaafd zou worden. Alles was Tevergeefs.
Het ogenblik is daar, schreeuwden de priesters, laat ons naar de grote klok lopen en

het teken geven." Werkelijk ijlden velen naar de grote toren van de Kerk en begonnen met alle kracht de noodklok te luiden. In dezelfde tijd bereidden ze die in de kerk waren zich tot het vertrek voor.
Drie van de syndicussen waren de Katholieke partij toegedaan: Nicolaas du Crest, Pierre de Malhuison en Claude Band, ziende dat ze de opstand niet konden bedwingen, besloten ze die zo mogelijk te leiden. Claude Baud, heer van Troches, wiens kasteel gediend had om meer dan een samenzwering te beramen tegen de onafhankelijkheid van Genève, zou graag de Hervorming hebben uitgeroeid, maar niet door maatregelen van geweld. Toen hij echter zag dat het onmogelijk was de stroom tegen te houden, stelde hij zich aan het hoofd van de opstand, maar steeds met de hoop die tegen te houden en vervolgens de Hervorming te onderdrukken langs de wettigen weg. "Men sluite de deuren van de Kerk," zei hij.
Dit had een verwonderlijke uitwerking; de Katholieken werden eensklaps bedaarder. De syndicus vreesde dat, indien men handgemeen werd, de beide partijen in de strijd zouden vermengd worden en de vrienden elkaar slagen zouden toebrengen zonder elkaar te herkennen; hij liet een grote bos laurierhout brengen, en zei toen tot de hem omringende menigte: "Men gaf in vroeger tijd kronen aan de overwinnaars; burgers! ik geef u deze laurieren vóór de zegepraal; ze zullen u onderscheiden van de boosdoeners."
De strijders namen ieder een takje, en maakten dat op hun hoofd vast. Daarop vroegen enige vrome Katholieken, die zich midden onder die schaar bevonden, en aan de opstand een godsdienstig karakter wilden geven, dat men alvorens te vertrekken de zegen des hemels zou afsmeken. Terstond zwegen de kerkelijke heren, keerden zich naar de kant van het koor en vielen voor het hoogaltaar neer in vurige aandacht. De gehele vergadering knielde neer " met groot geween" en zong het vermaarde lied uit het Roomse gebedenboek: Vexilla regis prodeunt (de banieren van de koning naderen). Toen die lofzang geëindigd was, zei een priester: Laat ons de heilige Maagd Maria aanroepen, opdat ze onze voorspraak ze en het heilig geloof bescherme!" Daarop hieven allen eenstemmig het Salve Regina aan, een gebed dat het volk gewoon was aan te heffen bij de terechtstelling van de misdadigers. Toen de gewelven van de ruime hoofdkerk opgehouden hadden die treurzangen te wekkaatsen, stonden de priesters op; een van hun nam het kruis op; enige namen andere vaandels. "Ziedaar," zei men, "de banieren van de koning die naderen!" De opgewondenheid groeide steeds aan.
Het was Vrijdag en over acht dagen zou het Goede Vrijdag zijn. "Laat ons heden herdenken," zei het volk, "de dag waarop onze Heer zijn bloed voor ons vergoot; en laat ons daarom het onze niet sparen. Laat ons het wreken op zijn vijanden, die Hem weerom kruisigen en wel erger dan de Joden gedaan hebben." Men schreeuwde zo luid dat " het akelig was om aan te horen," en "geen hart zo sterk of het smolt in tranen weg."
Al deze beroering was niet zonder grond. De godsdienst van de middeleeuwen ging verdwijnen. Wij geloven dat ze geheel moet verdwijnen; en toch treft ons de geestdrift welke haar aanhangers toonden; ze was een betere zaak waardig. De syndicus Baud, die de kerkelijke beweging met de schijn van wettigheid wilde bekleden, riep Perceval De Pesme en beval hem met een compagnie burgers, het vaandel van de stad te gaan halen. Eindelijk hield de grote klok, die steeds voortgeluid had, op; ze die haar in beweging gebracht hadden, klommen af en voegden zich bij de lieden van hun partij. De kerkelijke heren verdeelden daarop hun benden en kozen hun hoofdlieden; allen waren vol ijver en moed; St. Pieter geleek eerder op een wapenplaats dan op een kerk. De troep defileerde voor het hoogaltaar, en toen de syndicus de deuren liet openen,

ging het ganse kerkelijk leger de tempel uit, trok met vaste schreden de steile straat le Perron door, en richtte zich naar liet plein Le Molard waar de algemene plaats van samenkomst was van allen die op die dag te Genève de Hervormden en de Hervorming wilden ten onder brengen.
Nauwelijks had de noodklok zich doen horen of de gehele stad was in beroering gekomen tot in de afgelegenste huizen, en zelfs in de omliggende velden had men het oor verleend aan die onheilspellende klanken. Verrast en ongerust, grepen de burgers naar hun wapenen, verlieten in allerijl hun huizen en liepen " als arme afgedwaalde schapen zonder herder," sommigen naar dezen, andere naar die kant, zonder te weten waarheen, noch wat er gaande was en of de vijand binnen of buiten was. Sommige boeren uit de omtrek, ingelicht door de agenten van de kanunniken, traden gewapend de stad binnen. De verwarring werd steeds groter. Sommigen riepen: "Brand!" andere: "Storm lopen!" allen, Alarm! alarm!"
Enige liepen naar de poorten, andere naar het raadhuis, nog andere naar de wallen. Maar enige priesters die de zaak hadden ontworpen, en die in grote troepen" van verschillende kanten naar Le Molard trokken, wekten het arme volk op hen te volgen en alle andere stemmen overschreeuwende, riepen ze uit alle macht: "Dood aan de Lutheranen!" zo doende de vijand noemende die men te bestrijden had. "Naar Le Molard!" voegden ze er bij, "naar die honden die onze heilige moeder de Kerk willen verwoesten."
Geen van de ijverige Katholieken aarzelde; allen liepen in de straten, dan eens in groepen, dan weer afzonderlijk; ze trokken de degen en zwaaiden met hun buksen. Men zou gemeend hebben een vlucht roofvogels te zien, die, hun prooi zoekende, de klauwen openden, met uitgestrekte vlerken vlogen en op Le Molard kwamen neervallen!
Intussen kwam de voornaamste kerkelijke troep, die welke uit de St. Pieter gekomen was, aan. Ze telde zes á zeven honderd man; kanunniken, priesters, monniken, sacristijnen, vrome leken, allen goed gewapend en de syndicus Baud stapte aan hun hoofd "met zijn hoge vederenhoed op het hoofd."
Toen deze bende op het plein kwam door de boog van Fort de l'Ecluse, waren Le Molard en de daarop uitkomende straten opgepropt door een dichte bewogen en verwarde menigte. Direct echter, vormden zich op bevel van de syndicus, enige benden in navolging van die van St. Pieter, en al dat volk stelde zich in slagorde. Baud zijn troepen hebbende geregeld, telde hen; er waren ongeveer twee duizend vijf honderd man, zonder de grijsaards, de vrouwen en kinderen, die schreeuwden en weenden, en hoewel ongewapend de beweging vermeerderde.
De Katholieken waren vol hoop. Voor de meesten hunner, was al deze strijd slechts een partijzaak; maar sommigen geleerder en groter theologanten dan de andere, wisten dat het doel was om voor immer uit Genève te verbannen de leringen van het Protestantisme over de voortreffelijkheid van de heilige Schrift, over de rechtvaardigmaking, over de werken, over de mis, over de kerk en bovenal over de genade, aan welke alleen de Hervorming het behoud toeschreef, terwijl de Roomse kerk aan de natuurlijke kracht des mensen een deel toeschreef van de bekering, en zelfs dit verschil tussen de beide kerken als het hoofdpunt beschouwde.
Niettemin, men moet het erkennen, men hield zich toen weinig met theologie bezig. Gereed om te strijden met de wapenen van de krijgslieden waren de beide legers vooral bezield met staatkundige hartstochten. De Katholieken vreesden dat hun vijanden hun mochten ontkomen, Sluit de stadspoorten," zei de syndicus, opdat niemand de vlucht neme." Toen liet zich het geroep horen: Storm lopen!" zei men, "breng ons naar Baudichon!" Nee," antwoordde Band, "laat ons alvorens aan te vallen,

de overige benden afwachten."

Werkelijk moesten nog drie benden komen. De eerste, aangevoerd door de schildknaap des bisschops, Percival de Pesmes, moest rechtstreeks van het raadhuis komen, met het vaandel bij zich, gelijk wij gezegd hebben. De tweede, aangevoerd door de kanunnik de Veigy, van (Ie westelijke zijde komende, moest zich door de hoofdstraat naar Le Molard begeven. De derde eindelijk, komende van de voorstad St. Gervais, moest de Rhônebrug overtrekken en was aangevoerd door de kapitein Bellessert (van Belloesserto, die openbare krijg voert). "Het was een sterk man en als bezeten," zegt Froment; de bende die hij aanvoerde behoorde tot de hevigste in de Republiek. Die drie benden verenigd met de twee duizend vijf honderd man, welke op Le Molard stonden, zouden ongetwijfeld de doodslag geven aan de Hervormden en de Hervorming.
Doch toen die drie troepen niet kwamen opdagen, werden de Katholieken en de Mamelukken, tot de strijd gereed, ongeduldig; vooral Thomas Moine, buitensporig ingenomen met de zaak des pausen, en vol haat tegen de Hervorming. Ze sloegen met hun wapens op de grond en verlangden onmiddellijk op te trekken. Vooruit! zeiden zij. "Laat ons wachten" hernam de syndicus, hetzij hij vreesde dat hun aanval zou gelukken, gelijk de kroniek zegt, hetzij hij door ontzagwekkende krachten, de Hervormden wilde dwingen om zich zonder gevecht over te geven, hetzij hij eindelijk hoopte door dralen een onverwachte gebeurtenis te zien plaats grijpen, welke de strijders zou ontwapenen. "Wij hebben geschut nodig," zei hij, "om het huis van Baudichon te belegeren." Dit deed de vurigsten bedaren doordien ze iets te doen kregen; ze ijlden naar het tuighuis; maar men wist niet of men hun zou open doen; de kapitein-generaal was hun niet genegen. De oppasser van het geschut, de Bultenaar bijgenaamd, vanwege zijn lichaamsgebrek, een man van een laag karakter, van zeer verdachte levenswijze, en zeer tot de zaak van de priesters overhellende, aarzelde niet; hij gaf het geschut aan de Katholieken over, welke met veel gedruis de kanonnen meevoerden, die op het plein in orde schikten en laadden.
Op dat ogenblik verscheen met zijn bende, de zoon van de kruisvaarders, de edele, jonge. en ijdele Percival de Pesmes, verlangende evenals zijn vaderen, te strijden voor de paus en zijn kerk, tegen de nieuwe Muzelmannen." Hij droeg fier het grote vaandel, en met zijn manschappen defilerende, schikte hij zich in slagorde. De syndicus Baud nam de banier uit zijn hand en plaatste die in het midden van het plein. Het volk door dat gezicht geëlektriseerd, liet een grote schreeuw." Er was geen twijfel meer aan! Het is de Republiek die de wapens opneemt; het stedelijke vaandel wappert in de Katholieke gelederen; de Hugenoten zijn dus slechts oproermakers.
De monniken namen in die zaak het levendigste aandeel; de kloosters waren dan ook ledig; een enkel, dat van St. Clara was niet verlaten. Toch wilden de nonnen deel nemen in de strijd. "O zeiden zij, onze goede vaders hebben zich ten strijde begeven, met een grote menigte geestelijken, omdat het voor het geloof is. Laat ons voor God neerknielen opdat Hij de arme stad genadig zij!" De abdis deed as in de vorm van kruisen op de voorhoofden van haar nonnen; daarop in processie optrekkende, gingen ze het klooster om, terwijl ze door vrome gebeden de bescherming van het ganse hemelhof afsmeekten. Daarop een kruis vormende, gingen ze midden in het koor staan; en daar, bedroefd, verslagen, in tranen wegsmeltende, op de knieën liggende, riepen ze met luider stem; Barmhartigheid! o God! om de voorspraak van de roemvolle maagd Maria en alle heiligen! Geef de Christenen de zege en breng de arme afgewekenen weer op de weg des behouds!"

Op dat ogenblik hoorden de zusters een gerucht aan de poort van het klooster; het waren enige goed Katholieke vrouwen, die zelf verschrikt, aan de nonnen een tijding kwamen brengen zeer geschikt om haar angst te verdubbelen. "Als de ketters het winnen," zeiden die vrouwtjes, dan zullen ze u waarlijk allen doen trouwen, oude en jonge, allen tot uw verderf." Dit was de gewone nachtmerrie van de arme nonnen, ze waren bijgelovig, zelfs dweepziek, niets bewijst ons dat ze niet rein waren. Een overlevering, volgens welke een onderaardse gang haar klooster in gemeenschap bracht met dat van de Franciscanen van Rive, is een verzinsel, even ontbloot van grond als die vreselijke tijding van een gedwongen huwelijk, door onbescheidene vriendinnen aangebracht. De verschrikte nonnen maakten het teken des kruises, zongen opnieuw haar litaniën en riepen nog harder: "O heilige Maagd! geef de Christenen de overwinning!"

De opgewondenheid in de stad was toen ten top gestegen; het geschreeuw van de priesters was vreselijk. Ze riepen luidkeels hen die achter bleven, spraken aan die hun onverschillig toeschenen, en bezielden hun gansen troep door gebaren en woorden, gelijk jagers die hun honden op de reebok aanhitsen. De Katholieken beantwoordden die oproerige kreten van die dienaars van de wanorde en van de gevechten. Maar de storm bepaalde zich niet slechts tot de straten; in de huizen vielen nog treuriger tonelen voor. "Helaas!" zeiden de wijsten "er is geen menslievendheid meer en men neemt de natuurlijke banden niet meer in acht!" Toen een van de hevigste Katholieken de stormklok hoorde, greep hij ijlings naar zijn wapenen. Zijn vrouw, een vurige Roomse gelijk hij, maar welker vader aan het hoofd van de Lutheranen stond, was vol schrik toen ze de opgewondenheid van haar man zag, en zag hem met een spijtig oog aan. Het was Michée, de dochter van Baudichon De la Maison-Neuve.

Het Katholiek geloof deed die jonge vrouw niet vergeten, welke heilige en zachte banden een kind aan zijn vader verbinden. Bij elke vloek door haar man uitgesproken tegen degenen die haar het leven had geschonken, sidderde zij. Eindelijk barstte haar smart in een vloed van tranen uit. De dweepzieke echtgenoot, op het hevigst tegen De la Maison-Neuve verbitterd, die men als de steun van de ketterij beschouwde, keerde zich om en zeide, zonder het geringste medelijden te gevoelen: "Vrouw" ween zoveel gij wilt. Als wij aan het vechten geraken, en ik uw vader ontmoet, dan zal hij de eerste zijn op wie ik mijn kracht zal beproeven. Ik zal hem, of hij zal mij doden."

Daarop, zonder zich te bekommeren, dat Michée op het horen van dat woord, dat haar ziel doorsneed, in snikken uitbarstte, zei die barbaarse echtgenoot tot haar bij het heengaan: "Die ongelukkige Baudichon is een slecht Christen, een afvallige, de slechtste onder de slechte!" Michée is tweemalen getrouwd geweest, eerst met Bernard Combet, en later met de heer Guyot Taillon. Hoewel wij enige nasporingen hebben gedaan, is het ons niet gelukt te bepalen welke van die twee mannen zo wreed was. Toch is het waarschijnlijk dat het de eerste was.

Deze tonelen van smart werden elk ogenblik hartverscheurender. In alle huizen hoorde men slechts geween en gekerm van moeders vrouwen, meisjes en kleine kinderen. De straten weergalmden van de vloeken van de mannen welke die de Hervorming vervloekten, en de eerste die haar ooit had meegebracht. "Zeker," zegt de kroniekschrijver" Froment, Gestes de Genève, p. 114

Het is niet mogelijk het geschreeuw, de tranen mee te delen, die er toen in de gehele stad heerste." Maar de treurige weerkaatsing van smart en rouw die de lucht vervulde, kon zelfs de dweepzieke en herhaalde stem van de priesters niet overschreeuwen.

Gedurende die tijd heerste in het huis van Baudichon De la Maison-Neuve een plechtige stilte. De Evangelischen waren niet ongevoelig voor de haat, welke togen hen uitbarstte, maar de grootte van het gevaar gaf hun die kalmte, welke de Christen

ondervindt in tegenwoordigheid van de dood. De sterksten stelden de zwaksten gerust en richtten woorden van verstand en godsvrucht tot hen: "O," zeiden zij, "als iedereen de waarheid toestemde, dan zouden wij vrede hebben; maar daar de meesten tegen haar strijden, kunnen wij Christus niet belijden zonder tegenstand en haat te ondervinden. Het is de list van de goddelozen die ons in vijandige benden scheidt en alom onvrede en twisting aanstookt!"

Ene onverwachte versterking kwam toen het Katholieke leger vergroten. Alle vrouwen van die partij hadden niet een zo telere ziel en gebroken hart als de dochter van Baudichon. De deugden van de Evangelische vrouwen, de ijver waarmee ze uit liefde tot de armen afstand hadden gedaan van haar kleinodiën en opschik hadden de spijt opgewekt van veel van de andere; de gedachte dat ze niet meer met haar kwamen neerknielen voor de altaren van Maria, had haar met toorn en haat vervuld. De onstuimige wind welke toen over de gehele stad trok, ontvlamde de verkeerde driften van de zwakke sekse. In alle huizen, bereidden de echtgenoten, de zusters, de moeders zelfs van de Katholieken zich voor; ze namen de kinderen van twaalf tot vijftien jaren en begaven zich met die omgeving naar de wapenplaats waar ze overeengekomen waren om zich te verenige. In die vergadering van vrouwen," zegt de zuster Jeanne de Jussie, die innig aan haar verbonden was, 1, waren wel zeven honderd kinderen, van twaalf tot vijftien jaren, vast besloten om met hun moeders goed hun plicht te doen."

Die vrouwen aldus verenigd, hielden een parlement van een nieuwe soort; en haar aanspraken waren nog hartstochtelijker dan die van de mannen. Ze twijfelden niet of haar mannen zouden al hun tegenstanders ter dood brengen; maar ze waren verontwaardigd bij de gedachte dat de vrouwen van deze in leven zouden blijven.

"O" zo het gebeurt," zei een harer, "dat onze mannen tegen de ongelovigen strijden, laat ons ook de oorlog voeren en hun ketterse vrouwen doden opdat dit geslacht uitgeroeid worde!" Dit was in de ogen van die goede vrouwen het enig middel om Genève Katholiek te doen blijven; zo men de vrouwen en de kinderen spaarde, dan zou de ketterij over enige jaren opnieuw daar opkomen. Een algemene kreet van goedkeuring laat zich horen of onder de vrouwen, of zelfs in het midden van de kleinen. Terstond bereiden die Amazonen zich ten strijde. Ze wapenen haar kinderen, delen hun kleine bijlen en kleine rapieren uit; toen er geen wapens meer waren, bevalen ze hun de hoeden en petten op de grond te zetten en die met stenen te vullen. Ze zelf slaan fier haar boezelaars op en rapen er stenen in die ze naar haar leger brengen." De zuster Jeanne vergeet geen enkele bijzonderheid in haar bericht, want hierop is ze juist het meest trots. Enige dezer vrouwen plaatsen zich voor de ramen om de Evangelischen op het ogenblik van de strijd te vermorzelen, door haar luchtstenen op hen te doen neerkomen; maar de moedigsten gaan met de kinderen naar Le Molard, waar ze onder luid geschreeuw aankomen. Welk een vreemde afdwaling! alsof God, die aan de Christelijke vrouw een zachtmoedigen en stillen geest vraagt, die haar verbiedt om "sierlijk gekapt en prachtig gekleed" te zijn, haar niet des te meer verbood zich met stenen te belasten en ten strijde te trekken! Welke onzinnige en schuldige vrouwen! Enige Hugenoten beschouwden haar uit de verte en vroegen verwonderd wat zulk een zonderling leger mocht betekenen? Men meende die Gallische priesteressen te zien, welke naar men zegt, bij de bedreiging van haar heiligdom, heen en weer liepen langs de oevers van het meer, in het zwart gekleed, met loshangende haar en een toorts in de hand.

Verrukt op dat gezicht, werden de priesters ijverzuchtig, en riepen uit: u Wij willen de eerste zijn om onze moeder de heilige kerk te verdedigen!" Op het plein bevonden zich ongeveer honderd zestig gewapende geestelijken. Zo priesters en vrouwen het voorbeeld geven, zullen dan de burgers ten achteren blijven? Het gehele leger op de

markt weergalmde van de herhaalde kreten "Vooruit!"
De syndicussen zochten de aanval niet, maar het opgewonden volk sleepte hen mee. Het voornemen was om zich te begeven naar de woning van Baudichon De la Maison-Neuve waar de Hugenoten verzameld waren, het huis in brand te steken, hen alzo te noodzaken er uit te komen en hen om te brengen op het ogenblik dat ze door de deuren en vensters zouden ontvluchten om aan de vlammen te ontkomen. Burgers, priesters, vrouwen en kinderen zelfs wilden het voorrecht hebben om de eerste te zijn ten einde Maison-Neuve, Salomon en hun vrienden te verslaan; stromen bloeds moesten in de straat van de ketters vloeien. "Vooruit!" herhaalde men; maar te midden van die algemene geestdrift, bleef de fraaie vederbos die de grote hoed van de syndicus versierde, onbewegelijk. Baud wilde tijd winnen, het bloedvergieten voorkomen en weigerde daarom het teken te geven. "Om zekerder te zijn," zei hij, "en opdat niemand onze handen kan ontkomen, laat ons die van St. Gervais afwachten." De syndicus hoopte steeds dat de Hervormden de wapens zouden neerleggen voor zulke ontzagwekkende krachten en zich op genade en ongenade zouden overgeven.

Deze vergaderd in het huis van Baudichon, aan de linkeroever van de stroom, aan het uiteinde van de Duitse straat en de Corrateri (op vierhonderd vijftig schreden ongeveer van Le Molard), hadden langzamerhand hun getal zien aangroeien. verscheiden van hun vrienden welke in het begin te huis wilden blijven, het gevaar ziende dat hun broeders dreigde, waren toegesneld, besloten om met hen te overwinnen of te sterven. De geestdrift had zelfs de kinderen aangegrepen en wekte hen op tot daden van zelfopoffering boven hun leeftijd. "Zelfs een jong gezel kwam er tegen de wil van vader, moeder en alle priesters, en daar gekomen zijnde, vermaande hij hen allen om goede moed te houden."
De oudsten verheelden zich niet al de ernst die de toestand had, maar vol vertrouwen op God, bleven ze standvastig. "Gelijk een vonk," zeiden zij, tegelijk een gehele stad kan in brand steken, alzo is geheel Genève, in één ogenblik tijds, in opstand gekomen. Maar ons hart worde niet ontroerd; de Heer heeft draaiwind en stormen in zijn hand, en kan ze stillen als het hem behaagt."
Smartelijke voortekens waren echter daar om hen te verontrusten. Ze hadden voor hun ogen de ongelukkige Vandel, zwak en gewond. Ze naderde met deelneming de jeugdige lijder. " Ziet," zeiden zij, "hoe de bisschop en zijn officieren met de beste burgers handelen!" Ziende hoe bleek hij er uit zag, wanhoopten ze aan zijn behoud en droevige gedachten vervulden hun hart.
Dit was niet het enige voorteken van het gevaar dat hen dreigde; de kreet en van de Katholieken, in hevigheid toenemende, bereikten hun oren. Ze zagen elkaar aan, met verbazing en zelfs met schrik. "Welk een woede!" zeiden zij. "Welk een groot getal tegenover zo weinigen!" Sommigen riepen uit: Als God niet voor ons is, dan zijn wij allen verloren!" En inderdaad, hun verderf scheen onvermijdelijk. Maar andere, die woorden omkerende, antwoordden: "zo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn?" De la Maison-Neuve was de sterkste. Begaafd met een levendig, ja driftig karakter, vol geestdrift voor de vrijheid en de waarheid, was hij in die plechtige ure kalm, bedaard, Christelijk. Niemand verkeerde in groter gevaar dan hij; zijn huis zou als het was het slagveld worden, maar zichzelf vergetende, ging hij tot hen die terneer geslagen waren en zei tot hen: "Wij moeten grootmoedigheid van ziel hebben, als men ons tot wanhoop drijft. De bozen richten reeds zegebogen op. Maar ze bouwen in de lucht. God ziet noch op het groot, noch op het klein getal, maar wel op de zaak waarvoor men strijdt.
"Als wij onder de banier van Jezus strijden, zal God voor ons een koperen muur zijn."

Deze woorden versterkten hen die geschokt waren; ze verblijdden de bedroefde harten, en nauwelijks had Baudichon ze uitgesproken, of degenen die hem omringden, bogen de knieën en vielen neer voor de Heere. Een van hun bad: "O God! gij laat de teugel aan de goddelozen alleen zo ver als nodig is om ons te beproeven. Houd hen dan tegen en weerhoud hen uit vrees dat ze ons verderven! Verander de harten onzer vijanden, en zie alleen op de zaak waarvoor wij allen gaan strijden."
Dit eenvoudig gebed was meer waard dan een Salve Regina. Toen ze opgestaan waren gaven de vrienden van de Hervorming elkaar de hand en zeiden: Wij zweren te sterven voor de zaak van God en het geloof te bewaren."
En gelijk de martelaren van de eerste eeuwen, wachtten ze de slagen af die men hun zou toebrengen, omdat ze weigerden datzelfde Evangelie te verlaten, toen door God aan de nieuwere tijden weergegeven.
Terwijl de Evangelischen baden, trok de bende van St. Gervais, zo ongeduldig afgewacht, eindelijk de Rhónebrug over. De oud syndicus Jean-Philippe, toen kapitein generaal, die uit staatkundige redenen tot de Hervorming overhelde, door zijn betrekking geroepen om alle wanorde te onderdrukken, had zich gesteld tussen de brug en de stad, dicht bij het huis van Baudichon, en allen die tot geen van de partijen behoorde hadden zich bij hem vervoegd. Op liet ogenblik toen de bewoners van de voorstad de brug opkwamen en in de stad verschenen, beval Philippe hen terug te keren. Op die woorden ontstak de drift van hun hoofd, de slager Bellessert, woedend over zulk een oponthoud, en onder vreselijk vloeken sloeg hij met zijn hellebaard de kapitein generaal. "Zo hard dat hij door de slag op de grond viel." Terstond ijlden Claude de Genève en de overige burgers die Philippe volgden de aanvallers tegemoet; de kapitein stond op, en met de degen in de hand, op het opperhoofd die hem getroffen had afgaande, bracht hij Bellessert een wond toe. Tevens werden de burgers van St. Gervais door zijn manschappen, die met het zwaard en de handen sloegen, met kracht naar de brug terug gedreven.
Tevergeefs trachtten ze de aanval te hernieuwen; de bende van Philippe liet hun de tijd niet om zich aan een te luiten. Het bloed van verscheiden had gestroomd en de wanorde was in hun gelederen; ze waren te fier en te heftig om te wijken indien ze niet veel kwaads hadden ondervonden. Ze vluchtten en begaven zich zeer gekwetst naar hun woningen." De manschappen van de kapitein sloten direct de poort van de brug om die Ier voorstad te verhinderen weer in de stad te komen.

Deze maatregel stelde de Hervormden van St. Gervais aan enig gevaar bloot. "Aimé Levet en zijn vrouw woonden, gelijk wij gezegd hebben, aan het andere einde van de brug. Bedroefd over deze strijd, en over die welke haar broeders zouden ontvangen, zowel als over die welke ze zouden toebrengen, was Claudine het huis uitgegaan, wel enigszins onvoorzichtig; en terwijl ze op straat stond, zocht ze te weten te komen wat er voorviel.
Op dat ogenblik werd ze gezien door de katholieke vrouwen van de wijk, welke opgewonden waren door het zien van de wonden van Bellessert, hun afgod, en vast besloten om in zake van oorlogsijver bij de vrouwen van de stad niet achter te staan; ze bemerkten Claudine Levet, aan wie ze al het kwaad toeschreven, ze hieven een groot geschreeuw aan, wierpen zich op haar en riepen luidkeels: "Laat ons als begin van onze oorlog die hond in de Rhóne werpen."
Toen Claudine die furiën zag naderen, liet ze zelf een kreet ontsnappen, en " daar ze listig was," zegt de Jussie, keerde ze haastig naar huis terug en sloot zich daar op; trouwens die list was nog al gewettigd. De katholieke vrouwen ondernamen ogenblikkelijk de aanval; maar tevergeefs trachtten ze de deur in te slaan, ze konden

het niet gedaan krijgen. Toen koelden ze haar woede op de waren van de apotheker. Ze namen eerst dat uitgestald was, daarop de winkel ingaande, wierpen ze alles op de grond en op straat met veel verachting."
Die onderneming tegen de geneesmiddelen deed hen niet tot bedaren komen; de apotheek weer uitgaande en voor haar huis komende, sloegen ze venijnige blikken naar de ramen van Claudine en riepen haar scheldwoorden toe. Mevrouw Levet bleef kalm te midden van dat geweld, en "hief haar gemoed ten hemel waar zich voor haar grote stof tot vreugde vertoonde om al haar droefgeestigheid te verdrijven." Eindelijk trokken de Katholieken weg, zeer vertoornd, dat ze die vrouw, noch andere hadden kunnen grijpen." Claudine was gered.

Terwijl dit voorviel, had de derde troep welke op Le Molard verwacht werd, die van de kanunnik de Veigy, zich in het bovengedeelte van de stad gevormd. De onbeweeglijkheid van de Hervormden die het huis van Baudichon niet verlieten, maakten de kanunnik en degenen over wie hij het bevel voerde, zeer ongeduldig. "Zij houden zich stil als een haas," zei men; wij moeten hen noodzaken hun nest te verlaten." Dat zocht men dan ook ten uitvoer te leggen. Gelijk wij gemeld hebben, waren de hoofden van de beweging, Moine en de zijnen, overeengekomen, dat men het huis van Baudichon zou omringen en het in brand steken, zodat de ketters gestikt, verbrand, verjaagd en verstrooid zouden worden. Naar de mening van sommigen, hadden de Hugenoten een bewonderenswaardig denkbeeld gehad door zich allen in een huis op te sluiten; op deze wijze zou één zwavelstok voldoende zijn om zich van hen te ontdoen. Maar dit ontwerp van brandstichting viel niet in aller smaak. "Dat kan niet geschieden zonder grote ramp," zeiden de verstandigsten, de ge hele straat zou wegbranden."
Toch was dit barbaarse plan bepaald en de troep van de kanunnik de Veigy was met de uitvoering belast. Benen dienaar van de Kerk dus had men een zeer wrede daad toevertrouwd. "De kanunnik, de heer de Veigy, moest door de kleine Driekoningenstraat trekken, achter de Rhône om, en het huis van Baudichon in brand steken, om de andere op straat te lokken, en de vlucht hun aan alle kanten zon belet worden." De bende van de kanunnik maakte zich gereed de stad door te trekken om zich van zijn last te kwijten, toen enige Katholieken naar het raadhuis kwamen, en de nederlaag van de bewoners van St. Gervais mede deelden. "Zulk een ontmoeting moeten wij vrezen," zeiden de kanunnik en zijn opperhoofden, en weinig zin hebbende zich met de kapitein generaal te meten, besloten ze zich weer met de benden op Le Molard te verenigen, door aan de oostelijke zijde over te trekken, ten einde zich te vrijwaren voor de slagen van Philippe en eerst versterking te halen om de Hugenoten te verbranden. Dus van richting veranderende, gingen ze de straat Verdaine af. Op het plein Molard gekomen, werden ze daar zeer slecht ontvangen. Ieder deed hun verwijten. Ze waren lafaards, verraders; die van de partij van de priesters waren " grotelijks verwonderd en bedroefd dat ze het huis niet in brand hadden gestoken, gelijk zulks besloten was."

De tijding van dit voornemen van brandstichting was gekomen in de citadel van de Hervormden. De la Maison-Neuve en de zijn aarzelden niet langer. Tot dus ver hadden ze de woede van hun vijanden alleen beantwoord met zich rustig te houden; ze verlangden zo veel mogelijk bloedstorting te voorkomen. Thans werd al hun gematigdheid nutteloos. Eerst waren ze slechts zestig in getal geweest; hun aantal was vermeerderd maar ze waren nog veel minder in aantal dan hun tegenstanders; toch besloten ze geweld met geweld te keren. Ze gingen dus kalm en stil het huis uit, want

ze gevoelden de ernst van het ogenblik. In de Duitse straat aangekomen, stelden ze zich in slagorde vijf op de rei, volgens het gebruik van de Zwitsers. De voorsten warm alzo op ongeveer twee honderd vijftig schreden van het vijandelijke leger. Ze hadden besloten niet aanvallender wijze te werk te gaan. Wij zullen onze vijanden opwachten," zeiden zij, "maar zo ze ons aanvallen, dan liever sterven, dan een enkele schrede te wijken." Terwijl zij, gelijk wij opmerkten, zeer weinig in getal waren, vergeleken bij de verschillende benden van de Katholieken, waren ze vastberaden en vol hoop. Bij hen waren noch priesters, noch vrouwen, noch kinderen, die hen konden hinderen, allen waren sterke, vastberaden, ordelijke mannen, die niet vreesden een tegen tien te strijden. Evenwel stelden ze hun vertrouwen niet in hun kracht; ze " keerden zich niet van de een naar de andere zijde om hun hoop te vestigen op ijdele dingen; "de vroomsten "herhaalden dat voor hen alleen in God een laatste druppel hulp overbleef,"

De strijd zou aanvangen. De Hervormden, wetende dat het geschut van de stad door de Bultenaar aan hun tegenstanders was overgegeven en op Le Molard gericht was, hadden zich ook enige kanonnen verschaft, waarschijnlijk door tussenkomst van de kapitein generaal Philippe. Terwijl ze zich moedig aan de twee zijden van de grote markt plaatste, hadden de Hugenoten hun stukken geplaatst, de een in de Rhônestraat, de andere in de Marktstraat, op slechts negentig passen van de Katholieken, van weerskanten was de artillerie gereed om te werken, de buksen waren geladen, de pieken en hellebaarden waren in de handen van de strijders, en de vrouwen en kinderen der Roomse partij droegen stenen aan. Er werden toornige uitdagingen, schreeuwen en vreselijke bedreigingen gehoord. Allen waren gereed om de schok af te wachten, en een treffen scheen onvermijdelijk.
Op dat ogenblik hoorde men het geklank van de trompet; het was wel niet het teken voor de strijd, maar het was er het voorspel van. De openbare omroeper zich plaatsende aan de hoek van een naburige straat, zeide: "Ieder vreemdeling hebbe zich terstond naar zijn huis te begeven, op straffe van drie knopen touw." Men veegde aldus het plein schoon waar de slag zou geleverd worden. Weldra verstomden de trompet en de slepende stem van de heraut, en er had een grote stilte plaats. Aan beide zijden waren er enige edele zielen die de vrede liefhadden, en die getroffen werden door de levendigste ontroering bij de gedachte dat broeders elkaar zouden doden, en velen sloegen een smartelijke blik op die straten, welke spoedig door het bloed van hun medeburgers zouden bevlekt worden. Die gevoelige mannen zouden graag de armen van broedermoorders weerhouden hebben, maar ze beefden voor de priesters.
"Niemand," zegt een tijdgenoot, "durfde het te wagen de geestelijken aan te spreken en vredesvoorslagen te doen; hun zo grote fierheid was bevreesd, dat men Lutheraan zou genoemd worden. Bloedstorting te willen voorkomen, was even goed als een aanhanger van de Hervorming te zijn. De partijen wierpen elkaar dreigende blikken toe; de beide vijandige gewapende troepen zouden op elkaar aanvallen en met hevigheid elkaar bestrijden.

Toen barstte de droefheid los. Sommige onder de vrouwen, de moeders en de dochters, welke zich op de wapenplaats bevonden, en tot dus ver vol ijver voor het gevecht waren geweest, werden bewogen en konden hun smart niet langer bedwingen. De zachte gevoelens van hun kunne hernamen de overhand; ze lieten haar boezelaars vallen, en de stenen die ze in haar schoot droegen, vielen voor haar voeten neer; haar hart was verbroken; ze smolten in tranen weg en lieten treurige en lange zuchten horen. "Helaas!" zeiden zij, "de vader is gewapend tegen zijn zoon, de broeder tegen

de broeder, de buurman tegen de buurman. Ze staan allen gereed elkaar te doden." De ontroering werd bijna algemeen.
Terwijl alzo verscheiden van de katholieke vrouwen veranderde van stemming, waren de Evangelische vrouwen in haar huizen gebleven en baden. Ze troostten zich met de gedachte dat, wat ook de wereld beraamt, er toch niets zal geschieden dan hetgeen God zelf bevolen heeft. Ze stelden het onwankelbaar besluit des Heren, die het rijk zijns Zoons in eeuwigheid wil handhaven, tegenover de slechte samenspanningen met welke de mensen van de wereld het aanvallen, en twijfelden niet of God zou haar aanzien om in haar behoeften te voorzien.
" God," zegt Froment, "wilde de bloedstorting voorkomen, en Hij gaf er bevel toe."

ZESTIENDE HOOFDSTUK.
Wapenstilstand tussen de beide partijen.
(Van 28 Maart tot 4 Mei 1533).

Er bevonden zich toen te Genève enige vreemdelingen en bijzonder zeven Freyburger kooplieden, die bij gelegenheid van de jaarmarkt daar gekomen waren. Met smart zagen ze het schouwspel dat hen omgaf; ze konden het zich niet voorstellen, dat medeburgers zo ver gingen van elkaar te doden, "om de lust van hun priesters te voldoen," zegt een manuscript. Deze goede Zwitsers naderde om te bemiddelen. De hoofden der,Katholieke partij niet twijfelende of ze zouden op hun kant zijn vroegen hun ondersteuning. "Wij mengen ons niet in met die soort van zaken," antwoordden wijselijk de Freyburgers, dan om de vrede te herstellen, omdat wij medeburgers en goede vrienden zijn, hetzij van u, hetzij van de andere." Ze begaven zich naar de Duitse straat.
"Zie eens," zuiden ze tot de Hervormden, op de grote menigte volks die ginds tegen u over staat. Deze zaak moet afgedaan worden zonder in een groter ongeval te geraken."
De Hervormden, hoewel slagvaardig, antwoordden:" Van onze kant is de opstand niet ontstaan, en liet zou ons smarten iets te doen dat tot schade kon strekken aan de heerlijkheid of aan het volk. Wij vragen niets anders dan in vrede te leven en naar Gods wil te leven, door aan de overheid te gehoorzamen, gelijk in de Schrift bevolen wordt. Wat wij doen is alleen om ons te verdedigen, want men heeft afgesproken ons allen om te brengen. Als zoveel priesters en monniken op het plein blijven vergaderd, wees dan verzekerd dat wij ons tot het einde toe zullen verdedigen, indien het God behaagt ons bij te staan. Maar niet dan met tegenzin zullen wij tegen onze vaders, broeders, bloedverwanten, vrienden en buren strijden, om de wille van die priesters en geestelijken."
Door die woorden aangemoedigd, keerden de Freyburgers naar Le Molard terug, en zich tot de priesters wendende, zei ze tot hen: Het is noch goed, noch eerlijk, en vooral niet passende aan uw stand, aldus het volk op te zetten om te maken dat men elkaar ter dood brengt. Het zou beter met uw plicht overeenkomen als gij in uw huis of in de kerk God ging bidden, dan zo gewapend daar te staan. Als het volk in tweedracht verkeert, moest gij het tot vrede vermanen, in plaats van het aan te moedigen in het bloedvergieten." Die woorden waren Christelijk en deze leken gaven aan de geestelijkheid uitmuntende vermaningen. Maar de priesters waren zo door de harstocht verblind, dat ze niets wilden horen; na de vredelievende rede van de Freyburgers, "toonden ze zich meer dan ooit besloten om alles te willen doden."
De goede kooplieden, verbaasd op het zien van geestelijken, die zo dorstten naar de strijd, meenden dat de leken handelbaarder zouden zijn, en gingen met de

regeringspersonen over een verdrag spreken.
"Als er bloed vergoten wordt," zeiden zij, dan zal men al de schuld op u werpen. Doet uw plicht; gij moet bevelen; gebiedt dan beide partijen naar huis te gaan." De magistraten, die in de grond vrede wilden, werden in hun eer geprikkeld en besloten het oproer te stillen. Naar de priesters gaande, van wie de gehele zaak afhing, zeiden ze tot hen in bijzijn van al het volk: "Gij moet vrede maken." Maar de geestelijkheid wilde daarvan niets weten en hitste het volk te meer aan om de Lutheranen aan te vallen.
De verontwaardigde Freyburgers besloten hen schrik aan te jagen. "Mijn heren zeiden ze tot hen, "wij verzoeken u dat gij niet zo fier zijt, want indien het tot een strijd kwam zouden wij liever aan hun dan aan uw zijde staan. Het zijn betere krijgslieden dan gij, in beter orde en goed van wapenen voorzien. Wij hebben hen gezien." Daarop wijzende op het volk dat naar hen luisterde, gingen ze voort: "Overigens, heren priesters! meent gij dat die mannen die hier zijn en aan de andere zijde hun kinderen, bloedverwanten en vrienden hebben, hen willen doden, of zich door hen ter dood laten brengen, om uwent wil? Wij verzoeken hen heen te gaan. En indien gij daarna uw vijanden wilt aanvallen, denkt dan wel over hetgeen gij doen zult; want dan zult gij, bij geval, de tijd niet meer hebben om terug te keren."
Die goede Freyburgers bleven daar niet bij; nadat ze tot de magistraten en priesters gesproken hadden, begonnen ze het volk aan te spreken. De burgers naderende, spraken ze hun persoonlijk toe: "Gij hebt aan de zijde van de Hugenoten, zonen, bloedverwanten, vrienden. Wilt gij hen doden of u door hen laten doden? Wij raden u dat gij de priesters geheel alleen laat vechten."
Velen keurden luide die betogen goed. "Wij zijn toch dwaas," zeiden ze: "Waarom zullen wij ons laten doden om de wil van de priesters? Laten zij zich verdedigen, als ze willen. Laten ze door de Heilige Schrift strijden en niet met het zwaard." Sommigen die niet door de rede konden overtuigd worden, werden door vrees bevangen. Het gezond verstand van de Freyburgers verdreef de bekoring van de priesterlijke dweepzucht. De natuurlijke genegenheden, een ogenblik onderdrukt, hernamen hun kracht. "Men schikke deze zaak! riep men van alle zijden; men onderhandele! "

Toen de regeringspersonen zagen dat de priesters aan zichzelf waren overgelaten, schepten ze weer moed. Er was geen ogenblik te verliezen. de Raad vergaderde midden op het plein Le Molard; de deurwaarders verwijderde de schare; de syndicussen waren de eerste die protesteerden tegen bloedvergieten; verscheiden aanzienlijken ondersteunden hen; de meerderheid des volks scheen ook ten gunste van de vrede te beslissen. Daarop traden de eerste syndicus, Nicolaas du Crest, Claude Baud met zijn vederbos, en Pieter Malhuisson vooruit, door enige hoofdlieden gevolgd, om met De la Maison-Neuve en zijn vrienden te onderhandelen. De voorsten van de Hugenoten, hen ziende aankomen, meenden dat de slag begon en een hunner, een voortvarend en krachtig man, stelde een stuk geschut, begon het te mikken juist op het midden van dit gezelschap, en maakte zich gereed om vuur te geven. "Het schot," zegt Froment, "zou een vreselijke bron gemaakt hebben." Die plotselinge beweging verschrikte hen die naderde; aan alle kanten riep men: "De vrede is gesloten!"
Op die woorden houdt de artillerist op, de soldaten wijken terug; de syndicussen aan de een kant, De la Maison-Neuve en zijn vrienden aan de andere zijde naderde tot elkaar, en de beide partijen gaan met elkaar aan het spreken.
Toch was het vertrouwen nog niet hersteld. Men kwam overeen om gijzelaars uit te geven; drie aanzienlijke mannen werden van weerszijden uitgeleverd; onder de zes

bevond zich een kanunnik, Guet genaamd. Terstond daarop klonk het hoorngeluid door de ganse stad en de heraut riep uit: "Men legge de wapenen neer, en ieder kere in vrede naar zijn huis terug, zonder geschil noch twist te maken, op strop van gehangen te worden, en niemand zinge een lied of ballade, dat twist aanstookt, op straffe van geseling en ballingschap."

De meest verschillende gevoelens heerste toen te Genève De priesters en de vurige aanhangers van Rome waren ontroostbaar. Willende tot elke prijs de Hervorming uitroepen, vonden ze het ter dood brengen van de Hervormden zeer Christelijk. Ze waren vooral verbitterd op de kapitein generaal, en een van hun noemde hem openlijk een verrader. "Die laffe vrede ergert de Christenen" zei de zuster de Jussie." Men hoorde hen dan ook uitroepen: "Wij moesten hen thans de wereld uitjagen, ten einde van hun kant, noch vrees, noch verdriet meer te hebben. Om de waarheid te zeggen," voegt de vrome non er bij, "dat zou beter geweest zijn dan hen te laten leven."
Maar terwijl enige hoofden van de Katholieken, zoals Wernli en Th. Moine, naar huis keerden, met een ontevreden en somber gelaat, in de hoop dat de zaak alleen uitgesteld was, begaven andere, zo Hervormden als Katholieken, zich vol vreugde naar hun woning, en werden daar met vreugdetranen ontvangen. De vrouwen omhelsden haar mannen, de kindertjes omringden hun vaders, de groteren ontdeden zich van hun zwaarden. De staatkundigen lachten toen ze van de een zijde vreugde en droefheid aan de andere kant zagen; ze schudden het hoofd, en dachten dat van de een of andere zijde het akkoord zou verbroken worden, zodra men zulks oordeelde dienstig te zijn voor zijn belangen. "het is een schijnvrede! " riepen ze uit. Maar sommige monniken waren door niets te troosten.
"Helaas!" morde men in de kloosters, "de Christenen zouden gemakkelijk de ketters verslagen en onderworpen hebben, terwijl nu die snoden de heerschappij in de stad zullen krijgen."

Dendag daarop volgende, de 29ste Maart, vergaderde de Raad van de zestig om de geschillen van de vorige dag te vereffenen." De storm was niet geheel bedaard; sommige katholieke leden van de Raad zagen enige van hun aanzienlijkste medeleden, zoals Jan Philippe, Frans Favre, Claude Roset en andere, met een dreigend gelaat aan.
Tegen hen, meenden zij, moest men handelen, want in hen bevond zich de kracht van de antikerkelijke beweging. Maar voor het ogenblik was de wind gunstig voor de bemiddeling. Men besloot een vergelijk te zoeken dat geschikt was om beide partijen te voldoen; en sommige regeringsleden en voorname burgers verenigden zich om het stelsel te formuleren, waardoor Rome en het Evangelie verbonden zouden worden.
De Twee honderd, waarbij zich verscheiden andere burgers voegden, vergaderde de 30sten Maart; de eerste syndicus liet eerst de gijzelaars in vrijheid stellen, en stelde daarop het vermaarde plan van bevrediging voor. Toen de Raad dat aangenomen had, werd er een afschrift van gegeven aan de hoofdlieden van elke compagnie; de eerste overheidspersoon richtte toen het woord tot de abt de Bonmont, die gewoonlijk de betrekking van bisschop waarnam, wegens de gedurige afwezigheid van die kerkvoogd, en zei tot hem: "Mijnheer de bisschoppelijke vicaris! ik geef ook aan u een afschrift van dit besluit, opdat gij zorg kunt dragen uw priesters in goede tucht te houden." Dat was juist de grote moeilijkheid; alle leken zagen dat in. De zitting werd daarop opgeheven.
Terstond plaatst zich elke compagnie op de wapenplaats in orde, de kapitein pinatst zich in het luidden, en Hugenoten en Mamelukken luisteren naar dat vreemde besluit, dat, hoewel een godsdienstig onderwerp regelende, door de bargelijke macht was

genomen, en door krijgslieden werd afgekondigd.
"In de naam van God, Schepper en Verlosser, Vader, Zoon en Heilige Geest," zei de kapitein. Allen ontblootten het hoofd. "Wordt tot het welzijn van de vrede besloten," ging de hoofdman met een heldere stem voort, "dat alle toorn, gramschap, beledigingen en kwaadwilligheden tussen wie ook van onze burgers en inwoners, zo geestelijken als wereldlijken, alsmede gevechten, beledigingen en verwijten, van de een of andere zijde gedaan, geheel vergeven zijn."
Men toonde voldaan te zijn,
Item. Dat de gehele stad, van welke rang of stand ook, voortaan in goede verstandhouding leve, zonder enige nieuwigheid te maken tot dat algemeen bevolen wordt anders te leven," Inderdaad!" zeiden sommige Hugenoten, een Hervorming. Maar in de toekomst!"
"Item," ging de kapitein voort, dat niemand zich uitlate tegen de heilige sacramenten, en dat ieder hierin volle vrijheid worde gelaten, volgens zijn geweten."
Vrijheid en geweten! Welke nieuwe woorden. Als het volk van Genève dat verkreeg, dan was alles gewonnen.
"Dat niemand; sprak de hoofdman opnieuw "predike zonder vergunning van de overheid, van de Heren syndicussen en de raad. En dat de prediker niets zegge dat niet uit de heilige Schrift bewezen worde."
Geen artikel gaf meer voldoening dan dit. "Ziezo!" zeiden (enige Hervormden; onze leer is die van de Heilige Schrift." Ziezo" zeiden enige Katholieken, de overheid zal zorgen dat geen ketter predikt" (Registers van de Raad van 29 maart)

De kapitein voegde het verbod erbij van des Vrijdags vlees te eten, van tegen elkaar liedjes te zingen, van te zeggen: "Gij zijt een Lutheraan!" of: "Gij zijt een paap!" Daarbij beval hij aan de huisvaders dit besluit mee te delen aan hun vrouwen en kinderen. De Katholieke vrouwen en haar zonen waren tijdens de opstand te zeer in de zaak gemengd geweest, dan dat men ze kon vergeten.
Toon de kapitein uitgesproken had, zei hij tot zijn compagnie: "Allen die de vrede en de eendracht willen, steken de hand op, en zweren bij God!"

De Hervormden die de Heilige Schrift en de vrijheid van geweten verkregen, staken de hand op. De Katholieken, ziende dat men hun het bisschoppelijk gezag en de vastendagen gelaten had, deden het zelfde. Maar in een enkele compagnie riep een Hugenoot, die geen zin had in die vermenging, uit: "Ik weiger!"
Naar de Rhône met hem," riepen de Katholieken direct.
"Naar de Rhone! Hij moe zonder genade, naar de rivier worden gesleept als een ondeugende hond."
Niemand echter werd verdronken. De volgende dag had er een algemene optocht plaats door de ganse stad, om God voor de vrede te danken.

De Katholieken zegevierden. De godsdienstvrijheid en de Bijbel schenen hun zulke vreemde zaken toe dat men daar niets van te vrezen had. Later hebben ze het anders ondervonden; maar toenmaals waren het in hun ogen slechts lokazen, een schijn zonder wezen, bestemd om de Hugenoten te verlokken en in te nemen. Op Palmzondag, werd een, naar men zeide, zeer geleerde Dominicaan van Auxerre, belast de zege van Rome te verkondigen. De schaar was zo groot dat de kloosterkerk haar niet kon bevatten. Men bracht de monnik op het plein, vóór het kerkgebouw, en men bracht er een preekstoel, die hij beklom. Terwijl hij fier voor zijn gehoor optrad, zei de leerling van St. Dominikus Ik ben bereid om met de prediking en in het strijdperk te

treden! Laat de heren van Bern er zoveel zenden als ze verkiezen; ik maak Mij sterk hen allen te bescharben."
Hij werd niet moede in "vreemde woorden, tot grote minachting van het Woord Gods."
De Hugenoten hadden moeite zich in te houden en riepen uit: "Die schijnheiligen willen de ogen van de eenvoudigen sluiten, opdat ze de zon niet zien, die haar glans over ons heelt doen opgaan."
De Dominicaan, zonder op te houden, ging voort zijn bliksems om zich heen te werpen, toen eensklaps verwarring in de vergadering ontstond. De vrouwen gilden en de mannen ontroerden. Men dacht dat de Hugenoten buiten de muren verschenen (het klooster stond in een voorstad) en op die kudde afkwam. "Doet de poorten der stad dicht," riep men; en die uitroep ontstelde nog meer de vrome lieden. Enige gespten de degen los, andere trokken hun dolken, allen bereidden zich tot zelfverdediging; de arme monnik menende dat de Lutheranen reeds daar waren en hem ter dood wilden brengen. Schrikte, verbleekte en viel van ontsteltenis van de predikstoel." Maar de Hugenoten kwamen niet opdagen. Men onderzocht toen de oorzaak van de opschudding, en men ontdekte een jonge haas die levend onder het volk was geworpen, en heen en weer liep, tussen de kleren van de vrouwen. Het was een streek van de een of andere grappenmaker. Men stak in de stad zeer de draak met die moedige kampvechters van Rome die heldhaftig hun dolken hadden getrokken tegen een jongen haas.

Een andere plechtigheid, van een geheel andere aard, meer stichtelijk en ernstiger, had plaats. Men was in de lijdensweek. De Evangelischen gevoelden de behoeften om zich in een geest van Christelijke broederschap te verenigen om het avondmaal des Heren. Op Witten Donderdag, de loden April, verenigden zich tachtig mannen en verscheiden vrouwen in de tuin van Pré l'Evèque. Eerst begon een van hun de voeten van de andere te wassen, tot gedachtenis aan die handeling door de Heer verricht. Het was voor hen niet een ijdele navolging; ze begrepen de bedoeling van Jezus; te herinneren dat niemand moet weigeren om zich te vernederen tot het dienen van zijn broeders en zijns gelijken, hoe laag en verachtelijk die dienst ook zij;" en ze gevoelden dat "Zo men de liefde verlaten had, zulks kwam doordat ieder zich schatte boven hetgeen oorbaar was, en bijna alle andere minachtte." Na de voetwassing word het heilig avondmaal gevierd. Die krachtige mannen vernederde zich voor God als kleine kinderen, en de tafel naderende met een waarachtig geloof, ondervonden velen dat de tegenwoordigheid des Verlossers, hoewel geestelijk, toch een werkelijkheid is, en de inwendige mens voedt.
Zodra men kennis kreeg van die Avondmaalsviering, sprak de gehele stad er van en de spotternijen begonnen van alle kanten. Die Joden," zei men, "hebben de een na de ander, gebeten in een stuk brood en kaas ten teken van vrede en eendracht. En daarop lachten de Katholieken," zegt ons de zuster Jeanne.
Doch spoedig werd het gelach vervangen door de schrik. Toen de Hugenoten van Pré l'Eveque terugkwamen, liepen verscheiden (waaronder enige die zeer gevreesd waren) samen langs de straten. Enige dwaze babbelaars hen van ver gezien hebbende, verkondigden alom dat grote benden ketters zich vertoonden op de pleinen en samenspanden om de viering van de mis op de grote Paasdag te verhinderen. Juist zou de Communie in de kerken gehouden worden, want het was Witte Donderdag. Maar de vrouwen, verschrikt door de berichten die men had gehoord, durfden niet uitgaan. De mannen namen hun wapenen; de priesters en monniken eveneens; en zo bedekt met harnassen, dolken en stokken, bereidden de herders en hun schapen zich om de

maaltijd des vredes te vieren. Allen luisterden goed toe; bij het minste gerucht ontstelden zij; maar niets kwam hen storen en de Communie werd vreedzaam gehouden.
"Het zal op Goede Vrijdag zijn," zeiden toen enige Katholieken; "men weet dat de Hugenoten die dag voornemens zijn een opschudding te verwekken in de kerk van de Dominicanen, waar de monnik van Auxerro weer preken moet." Om dat ongeluk te voorkomen, bepaalde men dat de vader zijn leerreden zou houden in St. Pieter, hetgeen bij mensen geheugen op zulk een dag nooit geschied was."
De kanunniken hielden zich, in hun hoofdkerk, buiten gevaar als in een sterkte. Tot meerder veiligheid, trokken talrijke benden de stad door. Een van de voornaamste Katholieken vooral, de heer de Thorenm, trok fier heen en weer, omringd door een bende voorvechters de vrijdags morgens, begaven zich priesters en gelovigen gewapend neer St. Pieter. Enige Hervormden verwonderde zich hen op zulk een dag gewapend te zien en herinnerden aan het woord des Heeren: Steek uw zwaard in de schede. "Dat wil zeggen," hernamen de priesters, dat men het er in moet laten, tot dat het tijd is het uit te trekken." Er is altijd een gemakkelijke manier van uitlegging.

Die goede lieden maakten zich zonder reden ongerust. Er had niet de minste verhindering plaats; de prediker van Auxerre zei al wat hij wilde. Maar hij gevoelde zich niet op zijn gemak in de stad van de Hugenoten, en nauwelijks was de Paasdag voorbij, "of hij vertrok haastig naar zijn land." Na zijn vertrek durfde niemand te preken, hetgeen de vrome Katholieken zeer verbaasde.
Het besluit van de Raad had te Genève aan de godsdienstige vrijheid een schrede vooruit gegeven, maar het was niet veel meer dan in theorie; de praktijk was moeilijker. Volgens enige moest Genève geheel Hervormd worden; volgens andere moest het geheel Katholiek zijn. De onafhankelijke karakters vroegen,hoe lang men nog op twee gedachten zou hinken?" En de stoutmoedige aanhangers herhaalden, dat het zwaard alleen die moeilijken knoop kon doorhakken.
De eerste syndicus, Nicolaas du Crest en de raadsheer Roy, vertrokken neer Bern, om de senaat te verzoeken de Hervorming niet te ondersteunen. Maar de Evangelischen, integendeel, verlangden dat ze zich vrijelijk zou ontwikkelen. verscheiden onder hen hadden none vurigheid van geest, een honger, een waren dorst naar gerechtigheid; hun ziel zocht een eeuwig heil; ze waren eerzuchtig naar hemelse waarheid, gelijk de veroveraars het zijn naar roem en macht. De geestelijkheid had hen van hun leraars beroofd, en hen tot eenvoudige proeven van onderlinge stichting veroordeeld; deel ze verlangden de grote prediking van het Evangelie, zonder welke de Kerk verkwijnt. Wij lijden gebrek," zeiden zij; "wij zijn beroofd van ons recht!"
Een vermetele monnik roept ons onophoudelijk toe dat hij bereid is al de predikers die Bern ons zal toezenden, te beschamen. Welnu, laat ons aan Bern predikanten vragen, wier geleerd woord die onbeschaamde en praalzieke Dominicanen liet stilzwijgen oplegt."
De reis van de syndicus du Crest verontrustte De la Maison-Neuve. Wie weet of de eerbied, welke men aan deze eerste magistraat van de Republiek verschuldigd was, het machtige kanton Bern genen verkeerden stap zon laten doen. Hij zal trachten zulk een groot kwaad te voorkomen. Hij deelt zijn voornemen mede aan Salomon, zijn getrouwen Achates. Deze was vol vertrouwen in zijn vriend; ze gingen direct die gevaarlijke reis ondernemen.
De syndicus du Crest en de raadsheer Roy, de eden April te Bern aangekomen, meenden eens De la Maison-Neuve en Salomon op straat gezien te hebben. Verbaasd stonden ze stil, zagen hen aan, namen hen van hoofd tot voeten op, niet wetende of ze

werkelijkheid voor zich hadden. Het waren inderdaad die twee Hugenoten. De eerste syndicus, verontwaardigd, naderde hen en zei droogjes tot hen: "Wat doet gij hier?" Men zegt dat gij last hebt ontvangen tegen ons te spreken," antwoordde De la Maison-Neuve; "wij zijn hier om ons te verdedigen."
Toen de beide Genèefse magistraten zich de volgende dag naar de Raad hadden begeven, waren ze nog meer verbaasd, toen ze de beide Hervormde aanvoerders in de wachtkamer vonden. Ze hoopten althans alleen in de raadskamer te komen; maar nee, nauwelijks is de deur opengegaan, of de twee Hugenoten naderen, zonder verdere plichtpleging, met de beide overheidspersonen, en gaan bedaard aan hun linkerzijde zitten. Bestond er dan toen te Genève een tweede macht, die ook afgezanten zond?,
De La Maison-Neuve was werkelijk een afgezant; zijn hart brandde voor een groots zaak, die des Evangelies en van de nieuwere tijden. De waarheid die hij vertegenwoordigde vervulde hem met moed, hij stond het eerst op, zelfs nog voor dat de magistraat van Genève het woord genomen had, en zei met een heilige stoutmoedigheid: Zeer geëerde Heren! Wij en een groot aantal onzer medeburgers, verlangen dat het zuiver Woord van God te Genève gepredikt worde. De stem des Evangelies, vroeger zo weinig gehoord, weerklinkt thans in de gehele Christenheid, en wij willen niet aflaten het te horen. Noch ballingschap, noch enige bedreiging kunnen ons in onverschilligheid en ledigheid doen ontaarden?
Daarop vervolgde hij, zonder de eerste syndicus die naar hem luisterde te ontzien: "Mijn heren, weet gij waartoe wij veroordeeld zijn? Onze regeringspersonen doen ons de oorlog aan, en ze trachten dat Evangelie, hetwelk gij te Bern belijdt, uit Genève te verbannen. Na het bezoek, dat wij onlangs bij u hebben afgelegd, hebben ze ons voor zich doen verschijnen. En die Nicolaas du Crest, hier tegenwoordig," zei hij, op de syndicus wijzende, "heeft onze vrijheden met de voet vertreden en ons aangesproken alsof wij dieven waren. In plaats van aan uw brieven gehoor te geven, hebben ze van huis tot huis hun aanhangers aangemaand de wapenen op te nemen. Ze hebben de noodklok geluid: de kanunniken, de priesters en het gepeupel bijeen geroepen; ze hebben een slechte en verwoede samenzwering gesmeed. En waarom, mijn Heren! Wij moeten," zeiden zij, "hen die naar Bern gegaan zijn onthoofden! Zulk een eerbied, zeer geëerde Heren! heeft men voor uw bondgenootschap! Welke vrijheden van Genève! Welk een verbond van de partijen! O, welk een rechtvaardige uitvoering van de wetten! Alles, alles is door de priesters vertreden, die vast besloten waren ons niets over te laten dan de slavernij, het bijgeloof, de tranen, de zuchten, de snikken.
Er moet iets tegen gedaan worden, en gij alleen vermoogt dat, zeer geëerde Heren! Een dweepzieke monnik, die tegen de zuivere godsdienst predikt, heeft zich aangeboden om in het strijdperk te treden mot lederen dienaar des Evangelies, door u te zenden. Doet wat hij vraagt. Geef ons en onze vrienden een uwer predikers. Bepaalt voor hem een openbare plaats waar hij vrijelijk het Woord Gods kan verkondigen. Laat hem die onbeschaamde Dominicaner in een geregeld dispuut bestrijden, en alzo de zegepraal des Evangelies verzekeren."
De la Maison-Neuve was zich bewust aan welk gevaar hij zich blootstelde door met zoveel Vrijmoedigheid te spreken; hij voegde er dan ook bij: "Wij hopen, dat gij ook zult willen zorgen dat dit billijk verzoek ons niet zal verhinderen naar huis te keren en daar ongedeerd te leven."

De syndicus en de Genèefse raadsheer die zulk een aanspraak niet hadden verwacht, waren verlegen. Als beschuldigers gekomen, werden ze zelf beschuldigd. De verontwaardigde blikken van de Bernsche raadsheren, verontrustten de magistraat van Genève meer nog dan de rede van de Protestantse afgevaardigde. De voorzitter keerde

ziel naar de syndicus, en vroeg hem of hij iets te antwoorden luid. "Wij hebben daaromtrent generlei bevel," hernam hij, "en hebben bijgevolg niets te zeggen. "Wel nu," zeiden de Heren van Bern, "wij zullen binnenkort afgezanten zenden naar Genève, en ze zullen zien wat daar met betrekking tot de godsdienst plaats heeft."
De zitting werd opgeheven. Het scheen wel of het Evangelisch schip door een gunstige wind zou bestuurd worden. Maar een storm was in aantocht, en zou het wellicht verbrijzelen.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.
Tweede aan val waarbij het hoofd van de Katholieke partij gedood wordt.
(4 Mei 1533.)

De Hervorming van Genève telde in haar rijen zowel de vrienden van de Evangelische waarheid als die van de politieke vrijheid; dit was zo goed als kwaad. De krachtige hand van de Hugenoten was wellicht nodig om de onversaagde Mamelukken te bedwingen; maar toch was het te bejammeren dat naast de wapenrusting des geestes ook die des vleses schitterde. Is de bewijsvoering door sluitreden af te keuren in godsdienstige zaken, de bewijsvoering door hellebaarden is nog erger. Enige aanhangers van de Hervorming, het Dwingt ze om in te gaan, van de Roomse kerk omkerende, brachten wel enigszins in toepassing het Dwingt ze om uit te gaan.
Beide partijen moeten met enige verschoning beoordeeld worden. Daar de menselijke geest tien eeuwen lang in duisterheid had verkeerd, had hij een langdurige opvoeding nodig alvorens te begrijpen dat het ongodsdienstig is in de godsdienst andere wapenen te gebruiken dan die van een vrije overtuiging.
Er was nog een andere manier van oorlogvoeren, toenmaals zeer in zwang, en die meer dan die van de vuurwapenen in de smaak van onze eeuw valt, namelijk die van de spotternij. De twee partijen te Genève begonnen gewoonlijk met wettige twistredenen. De Katholieken stelden de onfeilbaarheid van de paus voorop; de Hervormden stelden daar tegenover die van het Woord Gods. Men sprak over dit onderwerp, in de straten, de kloosters, aan de hoek van de haard en zelfs in de raadsvergaderingen; maar vaak ging men van het disputeren over tot kwinkslagen. Eens toen de priesters een processie hielden en luidkeels gebeden opzongen voor de bekering van de ketters, tevens rechts en links rondziende, stonden enige Hugenoten aan de hoek van een straat bij elkaar, en daar ze enige gelijkenis vonden tussen dat gezang en het geluid van zeker last, dier, zeiden ze al lachende tot elkaar: "Geef die balkende en schreeuwende ezels enige distels." "Helaas!" riepen de zusters in haar klooster, ze zeggen nog zoveel andere spotternijen dat men die niet allen in een jaar zou kunnen opschrijven!" De zuster Jeanne verhaalt ons dit feit; daar echter haar verhaal zo vol fabelen is, kunnen wij niet voor de echtheid instaan.

De meeste priesters waren sterker van arm dan van verstand en gaven aan de slagen met de degen de voorkeur boven die van de spraak. De vrome kanunnik en dappere ridder, Pieter Wernli, ziedende van toorn, ging schreeuwende de kloosters, de huizen en zelfs de straten rond; hij wilde strijden en bewijzen, met de hellebaard in de hand, dat men aan het pausdom een grote eerbied verschuldigd was. Hij had menigvuldige samenkomsten met de hoofden van de partij, zo geestelijken als leken, bij Perceval de Pesmes, bij de Thorens of bij de bisschoppelijke vicaris. Allen lieten oog en oor goed rondgaan, besloten om de eerste gelegenheid te gebruiken om de zegepraal van hun zaak te verzekeren. Ze meenden dat toen het ogenblik van handelen gekomen was.

Men was in het begin van Mei, de tijd van de Lyonse jaarmarkt, die toen zeer druk door de inwoners van Genève werd bezocht. Sommigen van de voornaamste Hugenoten aarzelden echter zich daarheen te begeven. Genève in dat ogenblik te verlaten, scheen hun onraadzaam toe, want aan de hemel waren alle voortekenen van een naderend onweer te bespeuren.
Toch meenden ze tijd genoeg te hebben voor dat kleine uitstapje vuur dat de crisis aanbrak. Sommigen van de moedigsten, plakten zelfs biljetten aan, waarop deze woorden te lezen waren: "Laat ons naar de jaarmarkt gaan vóór de oorlog en de bevrijding van Genève."
Zij gingen en men zei direct in sommige sluipvergaderingen, dat men de achtergeblevene Hugenoten moest doden, daarna de poorten sluiten voor hen die terug zouden komen, en aldus de godsdienst van Genève redden. Maar volgens sommigen paste het beter dat de luister van de eredienst voorafging aan die gevechten voor het geloof.

's Zondags, 10 Mei, was het de feestdag van de heiligen zweetdoek. Dat linnen laken waarin het lichaam van Christus begraven werd en waarop, zoals men zeide, de afdruk van zijn gelaat was achtergebleven, werd die dag te Genève vertoond, en daarbij nog op andere dagen in tien of twaalf verschillende steden, die allen voorgaven het te bezitten. Op het ogenblik dat de Hervorming aan de Kerk het ware beeld des Verlossers trachtte te hergeven, gelijk het In de Heilige Schrift is vervat, waren de vurigste aanhangers van het Katholicisme trots dat ze op een doek de trekken konden tonen welke vijftien eeuwen, naar ze zeiden, niet hadden kunnen uitwissen. Om aan het feest meer luister bij te zetten, belastte de vicaris generaal Pieter Wernli zich met de dienst; deze werd gehouden voor een van de aanzienlijksten onder de kanunniken, en stand mul liet hoofd van de oorlogzuchtigen. De toeloop was groot; een grote ijver, geheime ontroeringen, vurige aandacht maakten die dag de dienst nog plechtiger: Wernli had zijn fraaiste priesterklederen aangetrokken, en bestuurde het feest met een godsdienstige geestdrift en een fiere trots. Hij was dweepziek maar oprecht. Zijn zinspreuk was: "Alles ter ere van God en de heilige Kerk."
Overtuigd van de kracht van het misoffer, las hij het introit (het begin van de mis), zong het offergebed, wijdde de hostie en hief ze omhoog. De bewogen tonen die uit zijn hart voortkwamen weergalmden onder de gewelven van de hoofdkerk. "Welk een fraaie stem!" zei mon, "welk een schoon man! In de wereld is er geen officier aan hem gelijk, en in tien jaren heeft men niet zulk een fraaie mis te Genève gezien!
Na de mis van de heiligen zweetdoek twijfelden de Katholieken niet langer aan de aanstaande zegepraal van de Kerk.

Een nieuwe strijd zou dus beginnen. Wij vergeten niet hoe gering de uitgestrektheid was van het slagveld. Wij verhalen niet de lotgevallen van het rijk van de Perzen, van de Romeinen, van de Russen of van de Duitsers; maar die van een kleine stad, omgeven door een klein grondgebied. Alles is hier op een kleine schaal. Nochtans had het gevecht waarover wij gaan spreken de terugkeer van de prins-bisschop ten gevolge, en zo de plannen door die geestelijken vorst, de hertog van Savoye, de keizer zelf gevormd, toen gelukt waren, gelijk elk scheen aan te kondigen, dan zouden vrijheid en Hervorming in Genéve verloren zijn geweest. Zou dat verlies niets uitgewerkt hebben? Bedriegen wij ons als wij menen dat de grote strijd, welke de gehele zestiende eeuw door zou duren, die welke het Evangelie en de vrijheid voerden tegen Rome, het Jezuïtisme en de inquisitie, een strijd die ongetwijfeld de belangrijkste is uit de nieuwere tijden wellicht niet dezelfde uitslag zou gehad hebben,

zo die kleine stad, vol van een levend geloof en een heldenmoed, niet in de gelederen had meegestreden en aan het Protestantisme de nodige kracht had meegedeeld om geduchte vijanden te overwinnen? Als ze die kleine worstelingen zullen horen verhalen, dan zullen veel vrienden des Evangelies en van de vrijheid wellicht zegge! "Laat ons die kleine dingen niet verachten. Dat verhaal betreft ons. Die mensen zijn de eerste geweest die streden voor zeer kostbare goederen, waarvan wij thans het vreedzame genot hebben."

Wernli was geenszins van voornemens zich met een mis te vergenoegen, er was, naar zijn mening, een strijd noodzakelijk. Nauwelijks had hij zijn klederen, zijn kruisen en zijn opperkleed afgelegd, of hij dacht er aan zich van hoofd tot voeten te wapenen; dat maakte een deel uit van zijn godsvrucht. Het kostte hem niet veel moeite zijn confraters te overreden, want de priesters waren in al die beroerten heerzuchtiger dan de leken. Daar de eerste slag mislukt was, bereidde men een tweede. De feiten spelen in de Hervorming van Gelieve een even grote rol als de denkbeelden. De grote vraagstukken van recht, vrijheid, waarheid worden daar niet alleen uitgewerkt in het studeervertrek van enige rechtsgeleerden of Godgeleerden. Ze worden besproken aan de haard van de burgers, in de vergaderingen van de Evangelischen, in de algemenen raad van de burgers en werden beslist op de openbare pleinen te midden van hevige worstelingen. Alle denkbeelden worden daden; alle leerstellingen brengen gebeurtenissen voort, alle theorieën doen de harten kloppen, wapenen de armen en brengen grote verlossingen voort. Er was wellicht een kwaad in die krachtige werkzaamheid; maar het was een noodzakelijk kwaad.
In de namiddag van de feestdag verenigden zich Werpli en een groot getal andere geestelijken samen bij de bisschoppelijke vicaris. Ze betreurden het zeer dat de goedhartigheid van de Freyburgers en de makheid van de syndicussen hun samenzwering hadden doen mislukken. De partij was verloren; men moest ze opnieuw beginnen. Een uitgesteld plan moet daarom niet opgegeven worden. De Katholieken moesten gebruik maken van het ogenblik waarop de afwezigheid van de voornaamste Hugenoten de overwinning gemakkelijk zou maken.
Gedurende die bespreking wandelden enige burgers van de beide partijen langs de Rhône, zich houdende alsof ze aan niets dachten dan om een uitspanning te nemen. Het was de avond van een feestdag. De zon die aan liet ondergaan was schoot haar stralen als vuurpijlen op het meer. Het westen was geheel in gloed, de wateren weerkaatsten de beelden aan de hemel en schitterden van vurige en veranderende kleuren. Maar op dat ogenblik waren de burgers weinig gevoelig voor de schoonheden van de natuur. Hoe groot ook de schijnbare uiterlijke kalmte was, levendige hartstochten bewogen de gemoederen. Langzamerhand werd het gesprek levendiger; men sprak over godsdienst, als naar gewoonte; men twistte met warmte, daarop kwam het tot onenigheid, daarna tot beledigingen en eindelijk hieven zich enige armen omhoog en sloegen.
De zon was ondergegaan; de warmte verminderde; alles verbleekte rondom de stad; de dag verdween. Dit uur zo geschikt voor een wandeling had veel volk gelokt; het geraas lokte er nog meer. Hugenoten, Mamelukken, Katholieken en Hervormden liepen samen naar het plein Le Molard. "Wat is er te doen?" vroeg men. Reeds vormden de partijen twee verschillende groepen. Ieder van de nieuwe aangekomenen voegde zich bij zijn vrienden; men rangschikte zich, weldra telde men het aantal, en twee benden plaatste zich ieder op een lijn. Enige meer opgewonden personen gingen vooruit en zetten de schaar op. De cipier van de bisschoppelijke gevangenissen, en zijn broeder, beide grote schreeuwers, die zeer goed met de dolk wisten om te gaan, u

zeer oproerige mannen," zegt een manuscript, was seïden (blinde ijveraars) van de zestiende eeuw, waren de hevigsten. Monniken, priesters van de lagere geestelijkheid, mengden zich onder het volk op het openbare plein; terwijl de hogere geestelijken bij de bisschoppelijke vicaris met elkaar beraadslaagden; ze zetten het volk op, en beklaagden zich luide dat de Freyburgers hen de 28ste Maart verhinderd hadden om de ketters uit te roeien, hetgeen, volgens hen, een noodzakelijke strengheid was.

Niettemin schenen de beide partijen, hoewel reeds tegen over elkaar staande, er niet aan te denken om handgemeen te worden. Een zekere Pinet, door de geestelijken daartoe afgezonden, begon het volk aan te hitsen." Hij sluipt midden onder de katholieke schare, en zoekt de gemoederen op te winden. S, Wie wil met mij voor zijn godsdienst strijden?" zei hij hun. Daarop zich naar de kant van de Hugenoten kerende, daagt hij hen uit en roept: "Bij het bloed van God, uw wet is slecht, Lutheranen! is er iemand onder u die het tegendeel wil staande houden, laat hem hier komen en vechten!" Die uitdaging werd herhaalde malen uitgeschreeuwd; maar de Hervormden waren bang voor een oproer. "De vrede is gesloten," zeiden zij, "verbreek die niet." Sommigen voegden er bij: "weest op uw hoede, Pinet is een zeer slecht mens." Niemand liet zich verleiden. Een van de Hugenoten echter, de onstuimige Ami Perrin, kon zich niet inhouden; uitgedaagd door de agent van de priesters, viel hij op hem aan en liet scheelde weinig of hij had hem gedood. Hugenoten en Katholieken zochten Perrin en Pinet te scheiden. De vrede werd of scheen althans hersteld. Maar er was een vonk gevallen, en het vuur zou worden ontstoken."
Werkelijk verliet een jonge Katholiek, Marin de Versonay, opgewonden door het toneel waarvan hij getuige was geweest, het plein en ging haastig de straat Le Perron in. Versonay was een man van beperkt verstand, maar van een levendige verbeelding en een dweepzieke gehechtheid aan de Roomse kerk, die hij beschouwde als de enige en uitsluitende bron van heiligheid en eeuwig geluk. Buitendien droeg hij zijn neef Perceval de Pesmes een onbegrensde genegenheid toe, en gevoelde de diepste eerbied voor de soevereiniteit van de bisschop. Zijn voorouders hadden Genève grote diensten bewezen. In 1476 had zijn grootvader Aymon, raadsheer van de bisschop, Jan Lodewijk van Savoye, zijn zilverwerk geleend aan de stad om de Zwitsers, die haar met plundering, dreigden, tevreden te stellen. De edele jongeling wenste voor Genève nog meer te doen dan zijn voorvader, namelijk de ketterij uitroeien. Zijn vrouw, een grote vriendin van de priesters, dreef hem dag en nacht daartoe aan."
De leden van de bisschoppelijke raad, de kanunniken en de voornaamste priesters, allen gewapend, wachtten in het huis van de heer Bonmont de uitslag van die schermutseling af. Bij elk gerucht luisterden ze nauwkeurig, menende de schreden van een bode te horen. Niemand daagde op; alles scheen te verkondigen dat de vrede niet zou verstoord worden. Pinet was beschaamd weggegaan, en Perrin wist bij al de levendigheid, die hem eigen was, zeer goed dat de Hervormden niet geneigd waren de eerste te zijn om de openbaren vrede te storen. De rust was hersteld. Sommige burgers van de beide partijen waren op het plein Le Molard gebleven, maar een zeker getal Katholieken en Hugenoten waren weggegaan, en waren zelfs om hun eendracht te bezegelen, samen gaan drinken, zeggende tot elkaar dat ze voornemens waren goede vrienden te blijven. De lont was uitgedoofd.

De jonge de Versonay en de onstuimige kanunnik gingen haar weer ontsteken. De neef van Perceval de Pestnes, wiens verbeelding getroffen was, ging toen naar het huis van de heer de Bonmont. Hij klopt met verdubbelde slagen aan de deur, en schreeuwt met luider stem: "Hulp! hulp! men vermoordt alle goede Christenen!"

Op het horen van die onvoorzichtige woorden, ontsteken de kanunniken en priesters in toorn. Sommigen blijven besluiteloos en onbewegelijk; maar de heer Pieter. Wernli, "die goede ridder," staat direct op. Ternauwernood was de mis die hij in de domkerk gevierd had ten einde, of hij had aan een andere zaak gedacht, en was tot de overtuiging gekomen dat men op die dag de Hervorming in een zweetdoek moest begraven, waaruit ze niet meer te voorschijn kon komen. Na zijn priesterlijke kleedaren afgelegd te hebben, had hij zich dan ook met zijn harnas bedekt, zijn beenstukken aangedaan, zijn grote degen aangegespt en omgehangen, zijn zwaren hellebaard genomen en aldus gewapend, had hij zich tot de bisschoppelijke vicaris begeven.
Toen nu Wernli de stem van Versonay vernam, dacht hij dat het ogenblik gekomen was. Midden onder de priesters, met het wapen in de vuist opstaande, nodigde hij zijn ambtgenoten met de blik uit hem te volgen. Velen aarzelden. De kanunnik "vurig in de liefde Gods," zegt een van zijn grootste bewonderaars, "als een goede kampvechter voor het geloof, ziende dat zich niemand tot de strijd bereidde, had toen geen geduld meer, kon niet wachten op de andere boeren van de Kerk, en ging met een vurigen moed het eerst de deur uit." Het lot was geworpen; de slag zou beginnen, want niemand was bij machte om de voortvarende kanunnik tegen te houden.
Drie andere priesters evenwel, minder aanzienlijk, maar even heftig, Bortholet, Manillier en Servant liepen naar St. Pieter en bevolen de k lokkeluiders om met snelle, verdubbelde slagen de noodklok te luiden. Die mannen, zelf verschrikt door hetgeen men hun van het oproer meedeelde, luidden direct, tot grote schrik van de Christénert," zegt de zuster Jeanne. Men hoorde toen de geheel(stad door du plechtige klanken van de Clémence weergalmen, een oude welbekende klok te Genève en die dit opschrift op de rand heeft:

EGO VOCOR "CLEMENTIA"
AVE MARIA, GRATIA PLENA.
PLEBEM VOCO, CONVOCO CLERUM,
VOX MEA CUNCTORUM
FIT TERROR D EMONIORUM.

Werkelijk riep de Clementia, op dat ogenblik, het volk op, en de geestelijkheid samen; en wat betreft de duivelen, die op haar stem moesten beren. Deze waren in de ogen van de priesters de Hervormden. Degene onder de Hugenoten die op de markt waren gebleven, meenden dat de pausgezinden stormenderhand wilden weerkomen on hen in hun huizen ombrengen. De duisternis vermeerderde de ontroering welke door de sombere tonen van de alarmklok was voort gebracht. Wat is dat?" zeiden de burgers. "De ketters zijn op de grote markt samengekomen, om de kerken te plunderen," antwoordden veilige Roomsen.,Laat ons dan voor de hallen samenkomen," antwoordde men. Sommigen zeiden wel dat het een vals gerucht was, dat de Hugenoten op de oever van de rivier alleen gekomen waren om te wandelen, gelijk men overal op Zondagavond doet, en dat ze zelfs reeds naar huis gingen; maar de heftigsten wilden naar niets horen; ze liepen van alle kanten samen, opgeroepen door de alarmklok, en ontrolden hun vaandels. In de omtrek van de hallen, riepen ze uit alle macht Gij allen Christenen! vergadert hier, en hebt goeden moed tot handhaving van het heilig geloof." En er was grote beweging onder hen. Het was een zeer akelig iets die kreten langs de straten te horen. De andere heergin van de Kerk, die eerst geweifeld hadden of ze de kanunnik zouden volgen, schepten moed en trokken, na het huis van de vicaris te hebben verlaten, naar het plein Le Molard.

In de omen van de priesters, was het ogenblik beslissend. Een groot getal onder heir dachten gewis alleen aan hun persoonlijke belangen, maar verscheiden dachten dat de uitslag van de strijd voor het Katholicisme te Genève, een vraag van leven of dood was. Ze sidderde bij het zien van hen die ze onnatuurlijke kinderen noemden, hoe die zich afkeerden van de borsten van hun moeder, het pausdom. Die nieuwsgierige en oproerige geesten," zeiden zij, "verbeelden zich de Kerk omver te werpen. Maar al de pogingen der hel zullen haar niet schokken. o bruid van Christus! gij die ons met die Goddelijke bruidegom kuise en eeuwige omhelzingen verschaft - castos oeternosque amplexus, - wij wijden ons voor immer aan u!"

Wernli was besloten, zo nodig, zijn leven te laten voor de zaak van Rome. Het was bij hem niet een besluit van het ogenblik. Ziende welke voortgang de Hervorming maakte, had hij de belofte gedaan alles op te offeren om haar te vernietigen, en met dat voornemen begaf hij zich toen van de St. Pieterskerk naar Le Molard. Men moest de 4den Mei voltooien, hetgeen de 28steu Maart niet had kunnen geschieden. "Wernli wilde de eerste zijn," zegt Froment, ij om als hoofdman de heilige moederkerk te handhaven;" hij was zowel de held als het slachtoffer van die belangrijken dag. Tevergeefs riep men hem allerwegen toe: "De vrede is gesloten." hij verkoos niets te horen. "Hij was de hardnekkigste en vurigste van de priesters." Vol ijver en liefde voor het pausdom, riep hij uit: "Komt allen mij te hulp, goede Christenen!" verscheiden keken en geestelijken voegden zich inderdaad bij hem, en allen samen spoedden zich naar de markt. "De heren kanunniken en andere kerkdienaars waren het eerst onder hun vaandel," zegt de zuster Joanne. "In korte tijd waren vijftien honderd mensen, voornamelijk priesters, bijeen."
Gedurende die tijd kwamen andere geestelijken onder de wapenen, op het plein van de St. Pieterskerk, om de Hugenoten, welke zich naar de plaats van het oproer wilden begeven, tegen te houden. Drie Hervormden van Rourg de Four komende, naderde weldra de kerk met rasse schreden. Terstond versperde de priesterlijke bende hun de weg, "en de heren priesters, zegt de goede zuster, begonnen er op te slaan." Een van hun tegenstanders "die het ongeluk had acht en twintig wonden van hen te ontvangen, viel op de stenen neer." De twee overigen "die honden namen de vlucht, zoals het verhaal van St. Clara ons bericht.

Op dat ogenblik kwamen Wernli en ze die hem volgden op de markt aan. De nacht was duister; de sterren gaven alleen een sombere schijn; de mensen schenen schaduwen, en met moeite onderscheidde men vriend van vijand; dof en verward geschreeuw, onsamenhangende geluiden, tekenen van goedkeuring of van toorn lieten zich in de diepe duisternis vernemen. Het was als het sombere geloei van de zee, voor dat de storm zal losbarsten. Enige seconden heerste er een grote stilte; daarop hoorde men eensklaps luide kreten. Toen de kanunnik, met de helm op het hoofd, van top tot teen gewapend, aankwam, vernam hij de kreten van de Hervormden, en door toorn vervoerd, zwaaide hij zijn hellebaard, en sloeg hem krachtig naar hen toe, terwijl hij in zijn Freyburgse taal uitriep: "Lieve God! waar zijn die Lutheranen, welke kwaad spreken van onze wet? Bloed van God! waar zijn zij?" en daarop stiet hij een vreselijke vloek uit; vervolgens keerde hij zich tot hen die hem volgden, en zeide: "Goede Christenen! moed! laat ons, dat gespuis niet sparen." Men zou hem gehouden hebben voor de vermaarde reus Goliath, die, met een koperen helm op het hoofd, met een harnas gewapend, de hellebaard in de hand, de legerscharen van Israël uittartte.
Ternauwernood had de kanunnikkapitein aldus het teken gegeven, of de strijd ving aan. Het was een schone lentenacht; alles was bleek en somber; het was, gelijk wij

zeiden, gemakkelijk om zich te vergissen, de duisternis en de stilte gaven aan die strijd iets plechtigs. De schimmen die op het plein Le Molard zich bewogen, werden onrustig, vielen elkaar aan, en gaven elkaar in de duisternis dubbele slagen. De een schim liep de andere na, maar van weerszijde vocht men hevig man tegen man. Van tijd tot tijd zag men een korte flikkering; de degens kruisten zich en wierpen vonken af. De driftige Perrin, de ijverige Claude Bernard stonden aan de spits van de Hugenoten en sloegen er hard op in. Jan Rosette en de kanunnik De la Viole, waren de Katholieken, die aan de andere zijde met de meeste verwoedheid op hun tegenstanders aanvielen; alle vier vielen gewond op de plaats neer. Nog andere werden getroffen, en hun bloed stroomde; maar men bemerkte het niet, en de strijders traden de gekwetsten met de voet, tot dat enige vrienden, hen herkennende, hen in enig naburig huis droegen. Een nog groter slag zou geslagen worden; een aanzienlijker slachtoffer zou ter aarde vallen.

Wernli, die aan het einde van het plein was gebleven, en zijn vijanden niet kon zien, riep hen met al de krachten van zijn longen. "Waar zijn zij?" schreeuwde hij voortdurend; "bloed Gods! waar zijn die Lutheranen, die kwaad spreken van onze wet?" Enige Hugenoten welke niet op de markt, maar in de Goudenkruisstraat stonden (al de naburige straten waren vol Katholieken en Hervormden), antwoordden: "Hier zijn ze!" De kanunnik, die niet zag, maar hoorde, ijlde naar de kant waar dat geroep gehoord was, met de hellebaard in de hand. Hij bereikt zijn vijanden, slaat er op toe met het staal, zowel als met de steel, daar hij zijn wapen even licht behandelde als zijn getijdenboek. Door Lutheranen te doden, hoopte hij het Luther dom zelf te doden.
De Hugenoten, tegen welke hij streed, gaven hem niets toe, en weerden met hun blote degens de slagen van de priester af. Eindelijk liep een hunner, wie dat lange en puntige ijzer verdroot, toe, greep de hellebaard en verbrijzelde dien, terwijl hij de stukken ver weg wierp. De held van het kapittel zijn geliefkoosd wapen missende, verliest geen ogenblik, hij gespt met beide handen zijn degen los, en stort zich op zijn tegenstanders, hij stoot en Slaat om beurten. Men zou gemeend hebben een Zwitser van Grandson te zien. Toen de Hugenoten zich zo hevig zagen aanvallen, bepalen ze zich niet meer tot zelfverdediging; ze vallen op de voorvechter van het pausdom aan, "zij tasten hem aan," zegt de zuster Jeanne; "maar," voegt ze er bij, "hij verweerde zich dapper." Zijn harnas bedekte zijn lichaam van de schouders tot de gordel; al de slagen die men hem toebracht misten dun ook hun doel, zo goed en slim was hij gewapend.

Eindelijk komt een man uit het volk, met name Pieter L'hoste, naar men meent, een arme voerman, wie die langdurige worsteling verdroot, en in Wernli niet meer een priester maar een krijgsman zag, nader, draait om hem heen, zoekt de plaats waar het harnas niet dekt, en stoot hem zijn degen in het lijf; de kanunnik waggelt en valt neer. "zo werd de godslasteraar gedood en hij bleef op de plaats zonder voeten, noch benen meer te bewegen."
De strijd had plaats gehad voor de woning van de raadsheer Chauternps, een van de ijverigste Evangelischen. Wernli viel op de stoep van dat huis neer. "Die het zwaard neemt zal door het zwaard vergaan." Enige priesters, die in de nabijheid waren, ziende dat hun aanvoerder gesneuveld was, vluchtten verschrikt weg, ieder naar zijn eigen klooster of naar dat van St. Pieter.
De dood van de veldheer maakte evenwel geen einde aan de strijd; enige priesters, met hun aanhangers, en enige Hugenoten gingen voort elkaar te slaan, toen de syndicus van de wacht, minister van de wapenen te Genève, aankwam; hij strekte zijn

syndicalen staf uit en beval aan de burgers naar hun huizen terug te keren. De aanvoerder van de ruiterij, de Chapeaurougo, hielp hem uit al zijn macht. "Houdt op!" zeiden beiden. Maar al hun bevelen waren tevergeefs, zo groot was de volksdrift en zo opgewonden waren de gemoederen, zegt ons een kroniek. De syndicus, zich midden onder de strijders begevende, bezwoer hen uit een te gaan; maar hij ontving van de hand eens priesters een slag op het hoofd. Hetgeen de dood van de kanunnik niet had vermocht, geschiedde door de wond van de overheidspersoon. Die gebeurtenis maakte een einde aan het gevecht. De Hervormden, vol eerbied voor de syndicus, staken hun degen in de schede en keerden naar huis terug.

Enige priesters met hun aanhangers weigerden echter te gehoorzamen. Ditmaal wilden ze de gelegenheid niet ongebruikt laten; ze verkozen niet dat de Ode Mei evenals de 28ste Maart hun plan zou zien mislukken; ze waren besloten om de Hervorming te begraven. Zinneloze benden trokken alle straten door. Ze riepen en schol. De de Hugenoten; maar deze weigerden die snoevende priesters te tuchtigen. Ook die lankmoedigheid deed de dwepers niet bedaren; ze gingen tot aan het aanbreken van de dag voort met hun uitdagingen. "De gehele nacht waren de Christenen (?) in de wapenen," zegt zuster Jeanne, "en zochten die slechte honden op; maar het was voor niets, want allen hadden zich verborgen."
Toen de dag begon te lichten, gingen de heren geestelijken en hun bondgenoten, vermoeid van die stormachtiger nacht, naar bed, en zo eindigde hun tweede aanval. Nu zou men door list en verschrikking zien te verkrijgen hetgeen de wapenen niet hadden vermocht.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.
Men tracht de dood van de kanunnik te vergelden door de uitroeiing van de Hervorming.
(4 Mei tot 1 Juli 1533.)

De dood van Wernli zou ernstige gevolgen hebben. De priesters zouden bewijzen wat het is een priester te doden en de vreselijke gevolgen van zulk een daad. De vrijheden van Genève en de Evangelische Hervorming op zijn graf te verbranden, was in hun ogen het enig zoenoffer dat de toorn des Hemels kon stillen.
Den volgende dag, bij het opgaan van de zon, verlieten enige burgers hun huizen, en begaven zich naar het slagveld. Ze bemerkten oenen man gekleed als een krijgsman, liggende op de stoep van een huis; een grote degen lag enige schreden verder. Ze gingen er heen, bukten zich, raakten hem aan. De man was reeds stijf,. " liet was de kanunnik, Pieter Wernli. Zijn lijk had de gehele nacht op straat gelegen, zonder dat iemand het bemerkt had. Daar de raadsheer Chautemps, een vredelievend man, in huis was gebleven, had men het" lijk niet bemerkt. Het harnas droeg de blijken van de slagen die de held van de priesters ontvangen had; zijn Moederen waren bebloed en zijn gelaat was nog woest. Ze die hem zagen waren bewogen. Een kanunnik, een hoofd van de Kerk, dezelfde die nog de vorige dag zo heerlijk de mis had gevierd in de St. Pieterskerk, te midden van al de praal van de eredienst, is door Hugenoten getroffen, en ligt daar levenloos neer. Sommigen gingen die tijding hier en daar

verspreiden. "Messire Pieter ligt badende in zijn bloed, dicht bij de markt," was het eerste woord dat men elkaar toevoegde. Direct verlieten kanunniken, priesters, monniken, Mamelukken, zelfs enige Hugenoten hun woning en omringden het lijk. "De gehele stad werd beroerd, toen men het lijk had gevonden." Enige kwezels knielden er wenende bij neer, sloegen zich op de borst en riepen uit: "O gezegende martelaar, aan God gewijd!" Volgens enige goede Katholieken, nam hij zijn plaats in onder de rij van de belijders, die gelijk Thomas Becket, ter dood waren gebracht, omdat ze de heilige Roomse Kerk geëerd hadden. Die soort van heiligverklaring stuitte de Hugenoten: Hoe! een priester vecht met de hellebaard, hij vergiet het bloed van zijn medeburgers; hij maakt zich tot een krijgsman en gij maakt van hem een heilige! Ziet liever in zijn dood het rechtvaardig oordeel Gods."

Op dat ogenblik naderde een vrouw van ongunstig uitzicht, wierp zich op het lijk onder luid geween, nam het in haar armen en snikte en jammerde lange tijd. "Het is de huishoudster van de kanunnik," zei men. Het handschrift dat het verhaal meedeelt geeft aan die vrouw een naam van andere betekenis."
Die dood was een grote gebeurtenis, en de raadsleden koesterden de meeste vrees. Niet alleen was Wernli een kanunnik, maar hij was ook een Freyburger en van een vermogende familie. Hoe groot zou niet de toorn van zijn medeburgers zijn!" Als wij die moord de vorige dag geweten hadden," zeiden de Mamelukken, "dan zou het staal Messire Pieter gewroken hebben op zijn moordenaars en die nacht zou een nacht van schrik en dood geweest zijn." Hun gramschap zou zo groot zijn geweest dat ze in alle huizen zouden zijn binnengedrongen om een algemene slachting te doen. Maar de wijzere mannen van de partij schreeuwden minder hard en dachten aan het voordeel dat ze uit die ramp konden trekken. De uiterste maatregelen werden nu wettig en de dood van de kanunnik zou de zegepraal van de paus ten gevolge hebben. Reeds waren enige Katholieken rondom het lijk vergaderd en gebruikten dit toneel tot hun voordeel; ze ontblootten de wonden van Wernli; toonden die aan het volk en zochten aldus hun toorn op te wekken. Andere bewerkten dat men de stadspoorten gesloten liet, uit vrees dat de Hugenoten die de degen met de kanunnik hadden gekruist, zouden ontsnappen. Toen de Hervormden vernamen dat de stad gesloten bleef, hoewel liet klaar lichte dag was, vroegen ze elkaar of men hen meende te doden, en sommigen van hun begaven zich gewapend naar het huis van Baudichon De la Maison-Neuve.

Omstreeks negen ere nam men eindelijk het lijk op en bracht het in de woning v:m Clautemps, die het behoorlijk op een bed liet leggen. Men ontdeed hem van zijn harnas, wiste de bloedvlekken weg, bekleedde hem met zijn fraaiste priesterklederen, en daarop knielden de vromen om hem heen. Elk ogenblik kwamen andere Katholieken, zo mannen als vrouwen, die de plaats innamen van hen die heengingen. Dezelfde dag te 5 ure 's avonds, vertrok een grote processie van de St. Pieterskerk om die gezegenden martelaar te gaan begraven. Sommige priesters legden de kanunnik op een rijkversierde draagbaar, en toen ze het huis uitgingen " hief het volk een groot geschreeuw aan."
Ook enige Hervormden woonden die lijkstoet bij; de vijandschap meenden zij, moest voer het graf ophouden. Het lijk werd gedragen naar de hoofdkerk en begraven vóór het grote kruisbeeld. De raad, die de weegschaal in evenwicht wilde houden, liet enige mannen in de gevangenis zetten, welke voor de heftigsten van de twee partijen gehouden werden.
Vijf dagen daarna, verschenen een heraut van Freyburg, en velen van de bloedverwanten van Wernli in diepe rouw en verlangden, dat hun het lijk overgegeven

en hun een schitterende voldoening zou gegeven worden. Dezelfde dag, te vijf ure, werd het lijk uit het schip van de Kerk genomen te midden van een onafzienbare menigte; en o, welk een ongehoord wonder! de kanunnik zat over einde, terwijl hem het bloed uit zijn wonden vloeide even vers alsof hij nog levend was geweest. "Gewis," zei men in de domkerk, dit is een wonder, een getuigenis voor het heilige Rooms geloof, voor welke handhaving dat lichaam is verslagen. Dat bloed roept om wraak."

Maar de Hervormden zeiden dat het gehele pausdom vol is van zulke bedriegerijen en dromerijen, strijdig met het gezond verstand, door middel van welke de bedriegers de eenvoudigen misleiden. Ze geloofden dat toen de Zoon van God mens was geworden, veel tekenen van de Goddelijke macht dat grote wonder hadden bezegeld; dat indien de zon op de aarde haar werking uitoefent en er een eenvoudige graankorrel verandert in een fraaie korenaar, het zeer redelijk is aan te nemen dat Hij die de zon heeft geschapen, hier beneden zijn soevereine werking uitoefent als het Hem behaagt, en nog wonderlijker veranderingen te weeg brengt. Maar ze wilden niet toegeven dat men de daden van de oppermacht van de Schepper op dezelfde lijn plaatste met de bedriegerijen van de mensen. Niettemin daar het wonder was bevestigd door acht honderd getuigen, volgens de zuster Jeanne, werd het lijk in een kist gelegd en naar de oever gedragen, onder het gezang van al de priesters, en het zuchten en wenen van de vrouwen en enige vrome Katholieken. Het lijk werd in eend schuit gelegd en naar Freyburg overgevoerd.

Toen dachten de priesters dat het ogenblik gekomen was om zich voor immer van de Evangelischen te ontdoen. De Hervorming was in het begin niet meer dan een klein watertje geweest, maar die boek was eensklaps gewassen en geworden tot een Alpenstroom die, zo hij niet tegengehouden werd, de altaren zou omverwerpen en kruisen, beelden, wijwater, pastoor en kerkvoogden allen samen zou meeslepen. Was niet reeds een beroemden kanunnik door die verwoestende golven overvallen en medegevoerd? "Nu," zeiden de priesters, "moet vervuld worden hetgeen onze Heer tot de Apostelen heeft gezegd: hij die geen zwaard heeft, verkope zijn kleed en kope er een". Als wij thans niet die vervloekte Lutheranen verpletteren, zullen ze niet ophouden de kerken aan te vallen, te plunderen, te slaan en te doden Laat ons alles verkopen, zelfs onze bedelzak, om ons hellebaarden en zwaarden te verschaffen." Ze gaven het voorbeeld; ze gingen niet meer uit, zonder ", onder hun kleed wapenen en stokken te hebben."

De zuster van St. Clara en alle vrome zielen van Genève, verblijd de geestelijkheid in zulk een stemming te zien, riepen uit: "O, als de heren geestelijken niet zo grootmoedig waren, dan zouden die grijpende wolven ons verdelgen." Maar de verstandigste mannen begrepen dat de stokken van de priesters niet konden voldoen. "Het ogenblik is gekomen, zei men te Genève, te Freyburg, te Chambéry, overal waar Rome ijverige aanhangers had: de bisschop moet binnen Genève terugkeren en zijn vroeger gezag hernemen." Sommige afgevaardigden van Freyburg begaven zich naar Arbois om Pieter De la Baume te verzoeken in zijn bisschoppelijke stad terug te keren.

Na de dood van Besançon Hugues, had de bisschop geen enkele stap meer gedaan om zijn macht weer te krijgen. Geërgerd door hetgeen in zijn gebied voorviel, verkropte hij de spijt, waardoor hij verteerd was, besloot om stil te blijven en troostte zich te Arbois, door een goed leven te leiden. "Ik heb uw kapoenen ontvangen," schreef hij, "zend mij vis. Ik heb lekker gesmuld, en word hier veel beter onderhouden dan te Genève." In de grond was hij noch slecht, noch wreed; hij had zelfs veel smaak, talenten en bekwaamheid en zijn spreken was vol juiste opmerkingen. Maar hij had

twee hartstochten: die van de tafel en die van geld; daarbij een zwak en zelfzuchtig karakter, dat hem beurtelings tot de hertog en tot Genève deed overhellen, en slaafs of tiranniek zich betonende, naardat hij hoopte iets door laagheid of heerszucht te verkrijgen. De inwoners van Genève en voornamelijk de Hugenoten kenden hem zeer goed. "Hij wil," zei Robert Vendel, "den een verheffen, en de ander bij de hand leiden, en doet niets, tenzij dan in zijn voordeel."

De Freyburgers, te Arbois aangekomen, stoorden hem in zijn zalige rust en in zijn gastmalen; ze stelden hem krachtig voor ogen dat men moest weten of hij het Katholicisme te Genève wilde handhaven of het laten versterven. Ze vielen hem zelfs door persoonlijke drangredenen aan, welke ze wisten dat voor hem een grote kracht moesten hebben. "Keer naar uw stad terug, Hoogeerwaarde!" zeiden ze tot hem, tom uw gekrenkt gezag weer te nemen en uw bedreigde inkomsten te beschermen." Maar De la Baume was zeer vreesachtig, en zou graag overal in de wereld gewoond hebben, be halve in zijn bisdom en zijn gebied. Hij beoefende het absenteisme (afwezig zijn) op een duidelijke wijze. "Verscheiden van die ketters hebben mij grote bedreigingen gedaan," zei hij; "zij zullen mij doden gelijk ze die armen Wernli gedood hebben." Een ontzagwekkender stem dan die van Freyburg deed zich toen horen.
De toestand van Genève was bekend in de katholieke wereld men maakte zich alom ongerust; zelfs de paus. Clemens VII was ontroerd. Hij hield niet van die geestelijken die, volgens het voorbeeld van Leo X, de zaken vergaten voor hun genoegens. Op sommige plaatsen verbeeldden zich de Katholieken, dat zo men te Genève de Hervorming uitroeide, de terugwerking op de Hervorming in het algemeen, zou komen; dat de andere Protestantse volken het zouden ondervinden, en dat die nederlaag het begin van het einde zou zijn. Van alle zijden kwamen vertogen tot de paus, die als een bekwaam staatkundige, de bevrijding van het Roomse hof ter harte nam. Hij schreef dus aan de bisschop: "Ik beveel u, u naar Genève te begeven zodra gij deze bul zult ontvangen hebben, op straffe van uitsluiting. Is het niet vreemd dat gij uw leven doorbrengt in een vreemde provincie, alsof gij niet de herder waart van die stad. Gij zijt door uw afzijn de oorzaak van alle ongelukken die haar verwoesten. Gaat heen, spreekt, handelt. verdedigt de kudde die Christus en de heilige stoel u hebben toevertrouwd, en ruk uw schapen uit de klauwen van de grijpende wolf die gereed is hen te verslinden."

De arme bisschop werd op het lezen van die bul ten hoogste ontmoerd. Hij stond tussen twee gevaren het een bijna even groot als de andere. De paus die hem met de ban dreigde, en de Hugenoten die hem met de dood dreigden. Wat zou hij doen?
Hij werd van twee zijden gedrongen. Eindelijk nam hij een heldhaftig besluit en gehoorzaamde de paus. Hij zal dus Arbois en het stille teven dat hij er leidt, verlaten. al zijn aardse genoegens, en, zal naar die vreselijke stad gaan, die hem toeschijnt door wilde die bewoond te zijn, die naar zijn bloed dorsten. "Alleenlijk," zeide, hij tot de Freyburger afgezanten, "bezorgt mij een vrijgeleide van die van Genève." De Freyburger afgevaardigden waren niet weinig verbaasd dat ze een vrijgeleide moesten vragen voor enen, ermee. die in zijn vorstendom, een bisschop, die in zijn bisdom wilde terugkomen. Niettemin verbonden ze zich tot alles.

De dood van Wernli had niet alleen de vijanden van de Hervorming, verbitterd, ze had haar vrienden verzwakt, en te Genève een reden bewerkt ten gunste van het Katholicisme. De syndicussen en de Raad hielden toen bepaald naar die zijde over, en de terugkeer van de bisschop scheen hun het enige middel tot herstel van de orde. "De

bisschop heeft geen vrijgeleide nodig," riepen ze uit; "laat hem komen. Als iemand hem bedreigt, zullen wij hem zo streng straffen, dat Z. Hogeerwaarde reden zal hebben daarover tevreden te zijn." "Laat hem weerkomen!" riep men alom, behalve bij de vrome Evangelischen en de fiere Hugenoten. De bevrijding was nauwelijks begonnen of een krachtige tegenomwenteling dreigde haar te verstikken.
De 26ste Mei verkoos de Raad Domaine Franc, Steven d'Adda en Bon Officher om nederig de bisschop en vorst te dringen om weer te komen. Aldus maakte Genève zelf zich gereed haar Hervorming en haar vrijheid te begraven.
Andere inwoners van Genève waren vóór de afgezondenen van de Raad te Arbois aangekomen. De voornaamste hoofden van de Mamelukken, gebannen of gevlucht, die het brood van de ballingschap bitter vonden, waren naar Arbois vertrokken, zodra ze de dood van de kanunnik hadden vernomen. Vol van die verbittering, opgewonden door die dromerijen welke de vluchtelingen en bannelingen gewoonlijk hebben, trachtten ze de bisschop in hun verwachtingen en in hun haat te doen doelen. "Niets billijker en gemakkelijker," zeiden ze tot hem, "dan de hoofden van de Hugenoten in de gevangenis te werpen, als verdacht van de aanslag tegen Wernli. Men zal hen ter dood brengen, of indien het volk daar tegen is, zal men hen plotseling overbrengen naar een kasteel in Savoye, gelijk vroeger Lévrier" om dan met hen te handelen naar verkiezen. Van die tijd af zal niets meer de heiligen bond van Genève met Savoye en de paus kunnen beroeren."
Maar Pieter De la Baume was reeds een weinig teruggekomen op het heldhaftig besluit, dat hij genomen had na de lezing van de pauselijke brief. Die geweldige redevoeringen van de Mamelukken wekten al zijn vrees op. "De burger van Genève, zei hij, is fier, onafhankelijk, een liefhebber van oproer; op het minste woord dat hem mishaagt, snelt hij te wapen. Nee. Ik durf niet naar Genève gaan door de vrees die ik gevoel! "Wees niet bevreesd, wij zullen u vergezellen," antwoordden de Mamelukken; de Freyburgers van hun zijde zullen u gewapend bijstaan; de Katholieken van Genève die tien tegen een zijn zullen hetzelfde doen; de hertog is besloten u te ondersteunen. Het is onmogelijk dat wij de oproermakers niet bedwingen."
De berekening was juist en het argument afdoende. Pieter De la Baume ziende hoe hij door de paus gedwongen was en zich omringd zag van hellebaarden, soldaten, paarden en wapenen, nam opnieuw een moedig besluit en was voornemens in de stad van de Hugenoten te komen.
Toen kwamen de afgevaardigden van de Genèefse raad tot hem; de bisschop en vorst deed hun, dan ook in het eerst een hups onthaal, en antwoordde met een beminnelijk gelaat, dat hij binnen een maand naar Genève zou terugkeren. Steeds ongerust, zocht hij de zaak op de lange baan te schuiven. Er kon zoveel gebeuren in een maand. wellicht zal hij ten slotte nooit meer terug keren in zijn bisschoppelijke stad! Ik houd u voor mijn geliefde onderdanen," zei hij, alleen ik wens mij aan u te betonen, als uw wezenlijken en goeden vorst." Steven d'Adda, een beslist lid van de oppositie, vertrouwde niet veel op die fraaie woorden. In de grond van de zaak speelde men een weinig komedie in het prioraat van Arbois, de bisschop was bevreesd om te gaan, en een of twee van de afgezanten hadden liever dat hij niet kwam.
Zal hij gaan, of niet? Niemand kon het zeggen. Er waren ogenblikken dat Pieter de la Baume genegen was om zich langs de hellingen der Jura te laten afglijden; dan was hij weer eensklaps als vastgenageld in zijn prioraat van Arbois. Nooit was een beslissing moeilijker te nemen; hij had er de nachtmerrie van. Daarop begon men te beraadslagen; zijn intieme vrienden waren het met hem eens dat, indien hij alleen zijn verblijf in zijn bisschoppelijke stad wilde herstellen, het beter was er de voeten niet in te zetten. Dan zou men het gedurig weer te doen hebben met de

onafhankelijkheidszucht van de Hugenoten, de ketterij van de Hervormden, de schrik en de oproeren. Het kwaad zou zelfs erger zijn dan te voren, want de zaak van de vrijheid en van de Hervorming hadden grote voortgang gemaakt sinds de bisschop Genève verlaten had. Hij moest dus noodzakelijk twee overwinningen behalen, als hij terugkeerde; vooreerst, de vrijheden des, volks vertreden en zich van de Hugenoten ontdoen; dan de Evangelische leer onderdrukken en de Hervormers met hun aanhangers verjagen. De vorstbisschop en zijn onvoorzichtige raadgevers waren overtuigd dat een coup détat en (als men zo kan zeggen) een coup d'Eglise, het enig middel waren voor de moeilijken en bijna wanhopige toestand waarin de zaken zich bevonden. Genève moest terug tot de bijgelovigheden en de slavernij van de middeleeuwen. De dubbele flambouw van politieke onafhankelijkheid en van Christelijke waarheid, welke een Goddelijke hand daar ontstoken had, moest worden uitgedoofd, en de Christenheid zou aldus bewaard worden voor die verraderlijke lichten. Maar de beschroomde Pieter De la Baume deinsde verschrikt terug voor zulk een kolossaal werk; hij gevoelde zijn zwakheid, en vond de onderneming te moeilijk voor hem.

De Freyburger afgezanten, welke zich te Genève bevonden bereidden hem intussen de weg; ze vroegen luide om hetgeen hij zich voorstelde in het geheim te doen. De 23sten Mei voor de Raad toegelaten, mijden zij: "Wij stellen een criminele vervolging in tegen allen die ziek tijdens de moord van Wernli op het plein Le Molard hebben ho v(iitileii, zelfs tegen de syndicus van de wacht en de bevelhebber der ruiterij."
Ze spraken met fierheid en eisten onmiddellijke voldoening. Een geheel deel van de bevolking, de meest onschuldigen in die zaak, (lie zelfs welke aangevallen was, moest ten criminele vervolgd werden. Dit was een verbazende eis. De Freyburgers sloegen echter een hoge toon aan, en velen van de Hugenoten waren ontmoedigd. de Raad verdeeld, verschrikt, antwoordde eindelijk, dat hij bijstand zou verlenen aan de Heer luitenant en de fiscalen procureur, om allen tegen welke de Heren van Freyburg te velde trokken te doen,gevangen nemen. Zo was dus de samenzwering op een goede weg; de vrijheid en de Hervorming hadden echter een ogenblik verademing.

Twee afgevaardigden van Bern, de raadsheer Sebastiaan van Diesbach en de baanderheer Jan van Weingarten kwamen toen te Genève niet en hadden samenkomsten met de mannen van alle partijen. Hun denkbeelden werden langzamerhand helderder, en uit de wrijving van de meningen ontstond de waarheid. Ze erkenden, dat die tochtend, welke een onoverkomelijke zwarigheid scheen te zijn, toch, enne oplossing had, namelijk de vrijheid. "Wij hebben alles gezien en gehoord," zei de heer van Diesbach; het enige middel om vrede te verkrijgen, is dat men iedereen vergunne de inspraak zijns gewetens te volgen, zo dat niemand gedwongen zij. Laat de mis, de heiligdagen" de beelden blijven voor hen die daarmee ingenomen zijn maar laat de prediking des Evangelies toegestaan worden aan hen die dit verlangen en dat men hun ten die einde een van de zeven kerken uit de parochie afsta. Niemand mag veracht werden omdat hij ter mis gaat. Ieder blijve in zijn keuze en bij zijn vrijen wil. Daarbij, daar het Oude en nieuwe Testament de grondslagen zijn van ons geloof, en allen die het Evangelie volgen die lectuur niet kunnen missen, moet het daarom de boekverkoper vergund worden openlijk de Heilige Schrift te verkopen daarbij enige andere god vrezende boeken."

Vrijheid voor allen was dus het grote en heilzame beginsel dat toen te Genève werd uitgeroepen. Die theorie welke God de eer en de mens de onafhankelijkheid geeft zou

niet vroeger, dan twee of drie honderd jaren later algemeen aangenomen werden. Maar wij stellen het tijdstip vast, waarop dit zegt is verkondigd. Men beweert soms dat het denkbeeld van een vrijheid voor allen, eerst in de achttiende eeuw is opgekomen, dat ze het eerst werd bedacht door vrijdenkers van Engeland, Frankrijk of Hollard. Nee, de godsdienstvrijheid zowel als de politieke vrijheid liet voor meer dan drie eeuwen te Genève het eerst haar heilige eisen horen. Zwitserland en de Hervorming zijn hierin voorgegaan. Die beginselen waren zo eenvoudig en zo waar, dat de Raad overtuigd werd; niettemin vreesde hij zijn zwakheid tegenover zulke geduchte tegenstanders. De syndicussen antwoordden aan de Heren van Bern: "Blijft bij ons om ons te helpen!"
De 27ste Mei 1533 verdient een eervolle melding in de jaarboeken van de godsdienstvrijheid.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.
Droevige ontknoping.
(Van 1 tot 10 Juli 1533).

Terwijl die schone vrijzinnige theorieën op het stadhuis werden verkondigd en door edele geesten met vreugde begroet, beweerden sommige vijanden van de Hervorming dat men ze alleen voor die gelegenheid voorop stelde, omdat de Hervormden nog niet de sterksten waren, en de massa van het volk, die ze als ijdele praat beschouwde, zich met geheel iets anders bezig hield. liet gerucht ging steeds moer dat de bisschop eindelijk beslist had, dat zijn besluit onveranderlijk was, dat hij uit gehoorzaamheid aan de paus, naar Genève zou terugkeren; nooit was duts de vrije wil moer bedreigd. Alles bereidde zich voor de ontvangst van de vorst. Zijn aanstaande komst begon de hoofden warm te maken, gelijk dat gewoonlijk in zulke gevallen plaats vindt. De priesters, de Mamelukken, de hertogsgezinden meenden dat het uur van hun zegepraal eindelijk zou slaan, en dat de vrijheidszin en de Hervorming met roem ten grave zouden dalen. Al wie een paard had liet het roskaminen of deed het zelf, want het was verboden om de bisschop te voet tegemoet te gaan. De trompetters oefenden zich; de kanonniers haalden hun stukken voor de dag. Jacob de Malhuisson, een van de hoofden van de katholieke partij, meende dat niets fraai genoeg was voor een bisschop en vorst, vooral omdat hij aan de stad de onderwerping aan de paus in het godsdienstige, en aan een geestelijken soeverein in het burgerlijke als welkomstgeschenk bracht. Malhuisson liet de muren van het bisschoppelijk paleis met fraaie kleden behangen, bekleedde tafels en vleren met wol en zijde en voorzag de vertrekken met rijke meubelen. "Pieter De la Baume had hem verkoren tot zijn leverancier, en die ijverige Katholiek wilde dat de burgers van Genève de grootheid van hun vorst zouden afleiden uit de fraaiheid van de versieringen:
Zo een slaafse menigte zich gereed maakte om aan een priester de vrijheden des volks en het Woord van God ten offer te brengen, ze die deze goederen boven alle andere waardeerden, bedachten met smart dat al de vroegere knevelarijen weer zouden plaats grijpen. de Raad van de Tweehonderd was vergaderd; een fiere Hugenoot, na-ijverig op de staatkundige vrijheden" kon zich niet bedwingen; in de raadszaal opstaande, zei hij: "Het gerucht gaat, dat de Mamelukken, welke de stad voor zeven jaren hebben verlaten, de bisschop zullen vergezellen en met hem de stad binnen zullen komen, ik vraag derhalve of dat zo is?" De storm barst daarop eensklaps los; sommigen zeggen ja anderen: nee!
Het geschil wordt levendig, men daagt elkaar uit en beledigt en logenstraft elkaar en

werpt elkaar zeer bittere woorden naar het hoofd. Eindelijk behalen de Hugenoten de overhand en de Tweehonderd besluiten dat de Mamelukken de stad niet mogen binnen komen, uit vrees dat er in plaats van eendracht, niets dag, tweedracht in de stad zou zijn.

De syndicussen zagen wel in dat zulk een besluit ontroering en verontwaardiging zou verwekken in het gevolg dat de bisschop vergezelde; ze zochten dan ook, om geschillen te vermijden, naar middelen om de gemoederen tot elkaar te brengen. Terwijl ze de hoofden der vijandelijke partijen samenbrachten, vroegen ze van hen tot teken des vredes, om samen te dineren; zulk een maaltijd moest, naar hun mening, de haat verdoven en de vrees van de kerkvoogd verdrijven; het was een argument *ad hominem.* Hoe zou Pieter De la Baume kunnen vrezen voor mensen die dronken en met de glazen, klonken? De inwoners van Genève waren steeds bereid tot het honden van zwelgpartijen, deze werden dan ook op grote schaal ter getuige van de eensgezindheid aangelegd. Toch bleven de overtuigingen van beide partijen dezelfde; de wijn had geen kracht genoeg om, de kampioenen van de paus, noch die van het volk, de Welfen, noch de Gibelijnen te veranderen.

Dinsdag de laatste Juli kwam de vorstbisschop de Jura af, omringd door zijn kanseliers, de president de Gévigny en veel adellijke heren, nadenkende over de tegenomwenteling die hij voorhad tot stand te brengen. De afgevaardigden van Freyburg, "het beschroomd karakter van de kerkvoogd kennende; waren hem komen opwachten te Gex, ten einde zijn intocht te beschermen. Allen te zinnen vervolgden hun weg, en naderde de stad. Die gebeurtenis, welke de Katholieken met vreugde overlaadde, was tot groots ergernis voor de fiere Hugenoten, zowel als voor de vrome Evangelischen, en bracht hen in grote ongerustheid. Die stoet scheen hun een lijkstoet te zijn. Onafhankelijkheid, vrijheid, Hervorming, zouden dan al die onschatbare rijkdommen, welke het leven des mensen zijn, als een dood lichaam ten grave gedragen worden. Luidden de klokken, welke begonnen te weergalmen, het doodsgelui? Alles scheen zulks aan te kondigen.

Op het ogenblik dat de schitterende stoet, welke te paard de bisschop tegemoet ging, de Rhónebrug overtrok, zag men een bende van ongeveer tachtig Katholieken verschijnen, welke hun vuurroeren trots omhoog hieven. De eerste syndicus, die hen met een onrustige blik bespiedde, beval hun heen te gaan. "Wij gaan onze vorst tegemoet," antwoordden ze met kracht, De magistraten en hun stoet verloren hen enige ogenblikken uit het gezicht, maar de bende verscheen weer op het ogenblik dat de stoet de stad verliet. "Het zijn de vurigsten van de partij," zei men in de nabijheid van de syndicus. Ze zullen ons een lelijke poets spelen!"

Ten tweede male beval de syndicus hun om weg te gaan. Wij gaan naar onze vorst," antwoordden ze op nieuw, en vervolgden hun weg.

Toen de optocht een halve mijl van de stad verwijderd was, wachtte ze de bisschop op, en zag hem omstreeks vier uren des namiddags aankomen. Hij bad de magistraten van Freyburg om hem heen, en achter hem de hoofden van de Mamelukken, welke uit Genève waren verbannen, maar nu fier degenen die hen verdreven hadden trotseerden, De syndicussen durfden hun het binnenkomen van de stad niet verbieden. Dat was niet alles; de tachtig schutters omringden de kerkvoogd, en namen de rol van lijfwachten op zich; de klokken werden in beweging gebracht, het kanon werd gelost en de vrienden van de geestelijkheid riepen uit al hun macht herhaaldelijk de welkomstgroet uit. De troon wordt weer opgericht; de majesteit van de vorst laat zijn luister blinken, en zijn Hoogheid boezemt eerbied in aan allen die hem aanschouwen.

Die vreugdekreten hielden spoedig op. Nauwelijks had de bisschop zijn intocht gehouden, of de gedaante van Genève veranderde geheel. Men zag alom nieuwe gezichten die slechts wraak schenen te ademen, Des nachts werden samenkomsten gehouden, hetzij in het paleis, hetzij bij de kanunniken of bij andere aanhangers van het despotisch gezag. Men hoorde alleen spreken van de verschrikkelijke besluiten, welke in die geheime vergaderingen genomen werden, wezenlijke of veronderstelde besluiten, dit is om het even. verscheiden Hervormden waren uiterst ter nek. geslagen. De,ketters waren diep bedroefd," zegt de zuster Jeanne, want ze wisten wel dat de bisschop hun niets goeds bracht, dan hun te benadelen zoveel hij kon.
De kerkvoogd had werkelijk besloten om, zo nodig, zijn toevlucht te nemen tot geweld, ballingschap en dood. Maar zijn karakter en zijn belangen neigden hem ook om, zo hij kon, de grote omwenteling, die hij met alle kracht begeerde, vreedzaam tot stand te brengen. Hij wilde dat enige stappen ten minste de schijn aan zijn zijde lieten bewaren.
Daar hij aan zijn herstelling de tweevoudige wijding van de godsdienstige en burgerlijke orde geven wilde, gaf de bisschop bevel dat er, op Donderdag 3 Juli, een grote processie zou plaats hebben, en men daarna de algemene volksvergadering zou houden. De processie had plaats. Kanunniken, priesters, monniken, in orde optrekkende, zeiden hun gebeden met grote ijver op, of wel zongen dezelve; ze vroegen of het Gode en de heilige Maagd wilde behagen om te Genève de heilige Roomskatholieke Kerk in bescherming te nemen, Toen het gezang geëindigd was, werd de algemene raad samengeroepen. De uitgewekenen, die niets hadden vergeten en niets hadden geleerd, zouden een spoedige en krachtige onderdrukking verkozen hebben boven deze vrijzinnigen maatregel; maar de bisschop wenselite niet te beginnen met de burgers in de kerker te werpen.
Overigens zouden de ongeduldige uitgewekenen niets verliezen met een weinig te wachten.
Al de aanhangers van de bisschop begaven zich naar de volksvergadering met opgestoken hoofde, fier en blij; de magistraten met ongerustheid en enige Hugenoten met een treurig en angstig gelaat.
Toen de vergadering gevormd was, verscheen de kerkvoogd, omgeven van zijn adel. Hij had besloten om de gehele oppermacht te eisen. Zo men hem die betwistte, met geweld te nemen. Twee grote beginsels, het welbehagen des vorsten en de instellingen van de volken, stonden de 3de Juli, in de algemene raad te Genève, tegenover elkaar! De la Baume had zijn voorzorgen genomen; hij had uit Frans-Comté aanzienlijke mannen meegebracht, in het bijzonder de schout De Dole, een geleerd en welsprekend overheidspersoon. Deze redenaar, zich verbeeldende de burgers van Genève te winnen vleiende en bloemrijke woorden, sprak een zeer schone rede uit; maar zijn Bourgondische welsprekendheid maakte geen grote indruk op de Hugenoten. Daarop trad de vorstbisschop op, en sprekende met een fraaie en heldere stem, en in zeer verstaanbare taal, vroeg hij aan de syndicussen en het volk of zij hem erkenden voor hun vorst en heer. De vraag was zeer slim.
Als de burgers van Genève *nee* antwoordden, dan waren ze in opstand, en werden de maatregelen van strengheid wettig; terwijl ze *ja* antwoordden, zouden ze zich aan de kerkvoogd overleverden, en met de vrijheid en het Evangelie was het gedaan. De overheidspersonen wachtten zich echter in de strik te vallen, en begrepen dat men onderscheid moest maken. Overtuigd dat ze hun charters, vrijheden en wetgeving van God hadden ontvangen, evengoed de vorst zijn macht van Hem ontving, maakten ze hun voorstel. "Gewis, Hoogeerw. heer" zeiden zij, "wij houden u voor onze vorst, en zijn bereid u te gehoorzamen; maar alleen terwijl we houden aan onze vrijheden, onze

gebruiken en rechten, geschreven en onbeschreven, die wij u vragen na te leven, gelijk gij voor lange tijd beloofd hebt te doen."
De vorstbisschop werd verlegen en meende dat het zaak was om de kieskwestie van de door hem gezworen grondwet niet aan te roeren, en terwijl hij voor het ogenblik alles wat zijn tijdelijke macht betrof liet rusten, sprak hij alleen als bisschop en richtte tot de inwoners van Genève een vrome vermaning over het heil van hun zielen. In de grond was het grote voorwerp van vrees de Hervorming; de grote begeerte zijns harten was de zegepraal van het pausdom. "Behoudt de vreze Gods," zei hij, en de geboden van de heilige Kerk." Hij wist zeer goed dat de Heilige Kerk het volk zou bevelen om zonder enige beperking zijn macht te erkennen. Hij sprak die woorden uit, "op een zo nederige en vrome toon dat ieder weende en de algemene raadsvergadering eindigde zonder geschil noch beroering, waarover men God loofde."
De burgers van Genève waren echter niet van zins het hoofd te buigen onder het juk dat de bisschop hun voorhield. Nauwelijks waren de leden van de vergadering in de huizen en de straten verspreid of de opgewondenheid barstte uit. De Hugenoten en de de onafhankelijke Katholieken verklaarden luide en eenstemmig, dat ze de voorrechten wilden handhaven; de hovelingen en de Mamelukken beweerden alleen dat de vorst het volstrekte privilegie had. Geen d'Espotieke macht!" zeide de ene." Geen tegenstand aan de bevelen van onze vorst," zeiden de andere.
Geërgerd door de nieuwe aanmatigingen van de bisschop, besloten de burgers hem de oude gedenktekenen van hun vrijheden voor te houden! Op het stadhuis bevond zich een gewelfde plaats de grot genoemd, waar onder veel sloten en grendels, de eerwaardige charters van het Genèefse volk werden bewaard. Zonder zich te laten beroeren door de willekeur van de bisschop, door de welsprekendheid van zijn redenaars en door de gevreesde zwaarden van Freyburg en Turin, keerden de burgers zich met eerbied naar de heilige documenten van hun vrijheden. De syndicussen begaven zich naar de grot; de half verroeste grendels weken onder de sterke handen van een van hun bedienden; ze namen de edele perkamenten van hun voorvaderen op; allen sloegen begerige ogen op de papieren waarin de plichten, de rechten en de vrijheden des volks waren vervat. De rol werd op de tafel gelegd; men ontvouwde zo en een van de magistraten nader bijkomende, las, terwijl de overigen luisterden, de woorden die er in geschreven waren.
"In naam der heilige, volmaakte en ondeelbare Drieëenheid, de Vader, de Zoon en de Heilige Geest." Zou de bisschop een charter versmaden, dat op zulk een heilige grond rustte? De magistraat zette zijn onderzoek voort. Dit document, gesteld door de bisschop Adhemar in 1387, bevatte, gelijk er in gezegd werd, "de vrijheden, voorrechten en vrijdom van belastingen, die de burgers van Genève reeds zolang hadden genoten, dat het bij mensengeheugen niet anders was." De bewogen burgers gaven elkaar het perkament over, lazen er enige gedeelten van, en zwoeren hun rechten met kracht te verdedigen.

De syndicussen, niet twijfelende dat die oude documenten met de diepste eerbied door de bisschop zouden aangenomen worden, verlieten het stadhuis, brachten hun geërde charters naar de prelaat en ontvouwden die met waardigheid voor hem. Ze wezen hem de vrijdom van belasting aan die hun toegestaan was en gingen vol hoop heen.
Maar Pieter De la Baume bekommerde zich geenszins om deze oude papieren; wilde zich ook de moeite niet geven om met zorg die onbeschaamde geschriften te ontcijferen; hij haastte zich die weer in de kelder te laten brengen, waar ze zo lang gerust hadden. Hij verkoos naar nieuwere gewoonten en meer eigenwillige besluiten te heersen. De Hervorming daarentegen zou tot stand komen door tegen de

bisschoppelijke aanmatigingen de wettigste rechten van de aloude vrijheid vol te houden.
De bisschop aarzelde niet langer. Toen hij in de algemene raad gevraagd had zijn opperheerschappij te erkennen, hadden de overheidspersonen hem geantwoord met die te beperken door volksrechten. Hij moest dus afzien om door zachtheid te regeren, en door geweld heersen. Pieter De la Baume was niet de eerste bisschop die uit zijn bisschoppelijke stad verbannen, en met gedachten van gewold was teruggekeerd. De herinnering aan ongehoorde wreedheden was in de gedachtenis van de volken gebleven. In de tiende eeuw werd de bisschop van Kamerijk uit zijn stad verjaagd door de burgers, welke tegen hem verbitterd waren, en keerde er terug met vreemde soldaten; deze trawanten, uitvoerders van zijn wraakoefeningen, hadden de burgers vervolgd tot in de kerk, sommigen gedood, andere handen en voeten afgekapt, aan sommigen de ogen uitgestoken, en verscheiden het voorhoofd met een gloeiend ijzer gebrandmerkt.
Ongeveer twee eeuwen later, toen een andere bisschop ook met geweld in de stad terugkeerde, hadden zijn lieden een van de geachtste en rijkste burgers gevat, ondanks de belofte om zijn leven te verschonen, en bonden hem met de voeten aan de staart van een paard die vervolgens in de draf werd gejaagd.
De bisschop van Genève stelde zich niet voor die bisschoppelijke manieren na te volgen; de zeden, hoewel nog altijd ruw, waren toch zachter geworden; bij wilde zich met minder vergenoegen. Hij zou de voornaamste boorden van de Hervorming en van de vrijheid doen vatten en hen eenvoudig deer liet zwaard uit de weg ruimen; óf te Genève, gelijk men met Berthielier had gedaan, óf in een kasteel, zoals in het geval van Lévrier. Daarna zou de vorstbisschop, zonder beperking en naar eigen willekeur, die opperheerschappij uitoefenen, welke hem volstrekt, nodig toescheen om te gelijkertijd het Protestantisme van de een en de vrijheidszucht van de andere te verstikken.
Nadat hij verlost was van die lastige oudheidzoekers, die hun vertrouwen stelden in bestoven charters, begon de bisschop de uitvoer van zijn plannen voor te bereiden. Hij berekende zijn krachten tot meende zeker te zijn van de overwinning. Vooreerst was de Raad daar, die in meerderheid Katholiek, hem in de grond van de zaak hun hand reikte; dan de priesters en hun aanhang; vervolgens de Freijburgers; dan de verbannen Mamelukken; eindelijk een zekere klasse mensen, die zeer goed met de vuurroeren wisten om te gaan en hem sterk zouden maken," zei de kerkvoogd.
Toen de telling van zijn aanhangers aldus vastgesteld was, onderzocht de bisschop welke de hoofden van de Hugenoten waren van wie hij zich zou ontdoen. Het is zeer onwaarschijnlijk dat Pieter De la Baume dat alles alleen heeft gedaan, of enkel met een van zijn secretarissen of gerechtsambtenaren.
Zwakheid was een van de meest uitkomende trekken van zijn karakter; hij was, ofschoon hij soms het tegendeel voorgaf, zonder geestkracht. Maar zij die hem omgaven voorzagen in dat gebrek. Het vonnis dat hij ten uitvoer zou leggen was bepaaldelijk het werk van de aanmoedigingen en verzoeken van de vijanden van de hervorming en van de vrijheid. Zich sterk en machtig ziende," zegt een tijdgenoot, zo van de zijde van de Freyburgers, als van de kant van de vijanden van God. en van de stade Mamelukken die toen in dezelve waren, wilde de bisschop zijn dwingelandij uitoefenen. Sommigen van zijn vrienden deinsden terug voor zulke strengheid en hadden hem graag daarvan afgekeerd; maar de hevigste drijvers behielden de overhand. "Hoog Eerw. Heer," zeiden zij, "gij moet uw macht doen gelden tegenover sommige burgers en inwoners, en aldus die Lutherse ketterij en sekte uitroeien en verdelgen."

De veroordeelden werden onverschillig onder de Evangelischen en de Hugenoten gekozen. Een van de eerst aangewezenen was Chautemps. Niet alleen was hij een ketter, maar hij liet ook zijn kinderen in de ketterij opvoeden, en had lange tijd Olivetanus gehuisvest, de vertaler des Bijbels, die een Dominicanerprediker in de volle kerk had durven berispen.
Dan volgde Aimé Levet; bij hem werden het incest godsdienstige samenkomsten gehouden. Pieter Vandel de jongste zoon van die Claude, die twintig jaren vroeger door de bisschop Jan van Savoye in de gevangenis was geworpen, begaafd met een vast karakter en zich graag Op de voorgrond stellende, werd bij de twee vorige gevoegd. Ami Perrin behoorde niet tot het getal van de eigenlijk gezegde Evangelischen, maar hij was de voornaamste geweest van de vier Hugenoten wier ijver voor redetwisten de vicaris van de Magdalenakerk zo zeer had verontrust, en men hield hem voor de onversaagdsten van de gehele partij. Nog andere werden opgegeven: Jan Pécolat, een naam die een wanklank was in de oren van de bisschoppelijke; Domaine dArlod, Jan Veillard, Anthonin Derbey, Henri Doulens, Jacob Fichet, Claude van Genève, Philibert de Compey, een zeer achtenswaardig heer. Hoewel een edelman en een Savoyaard, was Philibert een Hugenoot in zijn ziel; de graaf de Genevois maakte van de gelegenheid gebruik om al zijn landen en heerlijkheden verbeurd te verklaren, en hij, "die arme verleide man, werd van al zijn goederen beroofd," zegt de zuster Jeanne.
Er waren nog andere burgers wier gevangenneming bepaald werd, zoals Pasta, Rozetta en andere. De bisschop en de zijnen, vol ijver, hoopten nog andere burgers na deze te vatten; maar ze vonden het geraden om niet alles te gelijk te doen. Zo de eerste slag gelukte zouden ze hem door een tweede doen volgen en de hand slaan aan deze en die burgers waaraan zo dadelijk niet gedacht was. "Ik heb allen veroordeeld die ik mij kon te binnen brengen; ze die ik heb vergeten, zal ik veroordelen naar mate ze mij in het geheugen zullen komen." Dit woord van een grote meester in zake van veroordeling en verbanning, Sylla, vond hier zijn toepassing.
De bisschop deze eerste arbeid verricht hebbende, begon na te denken over de wijze waarop hij zich kon meester maken van de veroordeelden; dit was geen gemakkelijke zaak. Het eenvoudigste zou geweest zijn om ieder van hun in zijn eigen huis gevangen te nemen; maar hij vreesde dat zo hij het aldus aanlegde, sommigen zich zouden verbergen, andere ontsnappen, nog andere op de straat zouden ontzet worden. Het alarm zou zich in een ogenblik verbreiden, en de stoutmoedige Hugenoten zouden zich verschansen in het huis van Baudichon De la Maison-Neuve. Boven alles, miste Pieter De la Baume openhartigheid; hij muntte uit in de kunst, om zo hij wilde, beminnelijk te schijnen tegen hen die hij verfoeide. Hij besloot Een uitnodiging voor te wenden, en welwillend de hand te reiken aan mensen wier verderf hij voorhad. Hij zal hen doen "halen in zijn kasteel, op geloof en vertrouwen," maar zonder daaraan gestand te doen. Hij zal hen aldus met een slag in een net vangen, dan zal hij de strik dicht halen, en die arme lieden zullen de zalen van het bisschoppelijk paleis alleen verlaten voor de gevangenis. Het middel werd uitmuntend geoordeeld en men bereidde alles voor om liet uit te voeren.
Werkelijk vertoonden zich de volgende dag, de 5de Juli, enige bedienden van de bisschop bij de burgers, welke op de zwarte lijst waren geplaatst, en nodigden hen in zijn naam uit tot een bezoek dat hun als een grote eer of als een schandelijke strik moest voorkomen. Zo enige bedenkingen opperden, verzekerden de boden hun, van de zijde van de kerkvoogd, dat hun geen kwaad zon geschieden. Enige uit argeloosheid, andere uit onwetendheid, nog kinderen uit onbeschroomdheid begaven zich naar het bisschoppelijk paleis. Ze hadden hun beste klederen aangetrokken en droegen de

degen op zijde. Wat zou toch de bisschop met hen voorhebben? Waarschijnlijk enige concessies zien te verkrijgen; ze waren vast besloten ze hem niet te verlenen.
Andere waren voorzichtiger en zagen verder; ze namen de vlucht. De kerkelijke beroeringen die de komst van de bisschop hadden voorafgegaan, de weinig geruststellende stoet waarmee hij omringd was, de eisen door hem gedaan, dat alles gaf stof tot nadenken aan de gemoederen die met enige gave van onderscheid waren begaafd.
De vrouwen, slimmer of vreesachtiger, zien gewoonlijk, in dergelijk geval, helderder dan de mannen; hun huwelijksliefde wordt verontrust. Het schijnt dat Claudine Levet en Jaquéma Chautenaps die tedere bezorgdheid van haar kunne gevoelden, en haar mannen bezwoeren zich niet in de wrede handen van de bisschop over te aeven, en hun woningen, hun kinderen en een vaderland te verlaten dat ze nu beter naar buiten konden dienen. Deze twee uitstekende Christenen behoorden tot degenen die ontvluchtten. De la Maison-Neuve, tegen wie de Mamelukken zeer verbitterd waren, vol verontwaardiging tegen de dwingelandij van de bisschop, vertrok naar Bern; naast God, verwachtte hij van die stad steeds de bevrijding. Nog andere verlieten Genève.
Perrin, d'Arlod, Vandel en hun vrienden begaven zich echter naar het kasteel. De deuren werden voor hen geopend en ze traden de voorkamers van de kerkvoogd binnen. Maar nauwelijks waren ingekomen, rekenende op het welwillende gehoor dat hun beloofd was, of ze werden gegrepen, zeer sterk gebonden, en naar de bisschop-pelijke gevangenis gebracht. De vurige Perrin, de moedige Vandel werden zelf genoodzaakt voor de overmacht te wijken. De gerechtsdienaars van de bisschop brachten hen naar de gevangenhokken, en alsof touwen, ijzeren deuren en grendels niet genoegzaam waren, sloot men hun voeten en handen in de boeien.

Toen men zulks aan de vorst en kerkvoogd kwam berichten, was dit een van de verheugendste tijdingen die hem ooit waren gebracht. Hij haalde ruimer adem. Toch was hij niet ten volle tevreden; er ontbraken hem enige gevangenen die hij bijzonder gewild had, Levet en Chautemps vooral. Maar zo de mannen al verdwenen waren, hun vrouwen konden voor hen betalen. Pieter De la Baume eiste dat Jaquéma Chautemps gevat wierd Claudine Levet echter bleef in vrijheid. Claudine was een vrome Christin, ongetwijfeld vast in liet geloof, maar van een zachte aard. Men spaarde haar. Jaquéma, zoals men zich herinneren zal, door Olivetanus onderwezen, had wellicht iets van die moedige beslistheid, welke in de neef van Calvijn en in deze zelf gevonden werd. Claudine was de vrouw van het nieuwe Testament; Jaquéma dunkt ons meer te herinneren aan de heldinnen van het Oude.
Het is jammer dat wij omtrent haar niet dezelfde inlichtingen hebben als omtrent Claudine. Hoe het ook zij, ze boette voor baren man. De fijn beschaafde vrouw, de echtgenoot van een van de eerste mannen van de stad, gewoon aan de gemakken des levens, die jaren lang tot leermeester van haar kinderen een van de meest oorspronkelijke Franse schrijvers van die tijd had gehad, werd in een lage gevangenis gesloten, en hard behandeld als een samenzweerder. De oude en nieuwere tijden hebben meer dan een voorbeeld aan te wijzen van huwelijksopofferingen veel vrouwen, die haar echtgenoten met een wrede dood zagen bedreigd, hebben hun kunnen zeggen:

... En wie anders dan ik
Heeft het recht om voor u te willen sterven!

Ook de Hervorming heeft daarvan voorbeelden verschaft.
Nu een gedeelte van de hoofden van de Hugenoten in de gevangenis zaten,

beraadslaagden de vorstbisschop en zijn vertrouwelingen over hetgeen men met hen zou doen. Men kon er niet aan denken hen openlijk te Genève te doen sterven, gelijk Berthelier. Het eenvoudigst zou zijn hen stil in de gevangenis te onthoofden; maar dat zou al spoedig bekend worden, en kon vreselijke muiterijen ten gevolge hebben. "Men durfde hen niet in de stad terechtstellen uit vrees voor het volk." De raadslieden van de bisschop en vorst stelden voor hen Genève te doen verlaten, des nachts in een boot, en hen of naar Freyburg te voeren, waar men tot wraak over de dood van Wernli een zoenoffer eiste, of naar het kasteel van Chillon, waar Bonivard reeds rat, of naar jussy bij de berg Voirons en eindelijk naar het sterke kasteel Gaillard aan de voet van de Salève; "en daar met hen te doen naar welgevallen." Dit was het plan waartoe men besloot en de bevelen werden gegeven om dat uit te voeren.

Aldus ging alles naar de wens van de bisschop. Enige van de voornaamste Hugenoten zouden buiten Genève gezonden worden, en men moest "andere burgers na deze nemen, en hen ook doen vervoeren." Dat wil zeggen buiten de stad brengen, want de vreze des volks vervolgde de bisschop onophoudelijk. Hij dacht er dus aan om het werk dat hij ondernomen had voort te zetten, toen men hem een tijding bracht welke een grote ontsteltenis in zijn geest bracht.
Een van zijn agenten, door hem belast om te bespieden hetgeen in de stad plaats had, kwam hem berichten dat niet alleen Baudichon De la Maison-Neuve ontsnapt was, maar dat hij ook naar Bern hulp ging vragen. Welk een mislukking, welk een gevaar! zo de vluchteling de Berners medebrengt, dan zullen ze de ketterij verdedigen en die zal zegevieren.
Hoe sterker de slag was, die La Baume wilde toebrengen, hoe gevaarlijker het was als die mislukte. Ook ver keerde hij in grote schrik en grote toorn. Hij beval aan zijn dienaars degenen die ontvlucht waren te vervolgen, paarden te nemen en hen in te halen. En hen gebonden naar de gevangenis te brengen, waar hun vrienden hen wachtten. Maar hij vergenoegde zich niet en de lieden waarover hij beschikken kon de vluchtelingen achterna te zenden, hij wilde nog andere om hen op te sporen, hen van achteren en van voren te overvallen, en dit deed hem de vreemdsoortigste aanvrage doen.
Zodra de syndicussen de gevangenneming van enige van de aanzienlijkste burgers hadden vernomen, hadden ze de Raad samen geroepen. Verbaasd over die eigenwillige daad, verontrust voor de toekomst van de Republiek, vroegen ze elkaar af wat hun te doen stond. Zouden ze hun medeburgers overgeven aan de onwettige wraaknemingen van de bisschop of zouden ze tegen hun vorst misstaan? Ze waren in stomme verbazing verzonken, toen een bode van tien bisschop verscheen. Ongetwijfeld kwam hij ophelderingen geven, verontschuldigingen maken, wellicht de verklaring geven dat de bisschop ijl noodlottig besluit zou intrekken? Nee; de Raad vernam weldra dat
sprake was van een zeer buitengewone aanvraag.
Toen de bisschoppelijke bode de gebruikelijke plichtplegingen had gedaan, zei hij, "Monseigneur heeft besloten zijn dienaars buiten de grenzen te zenden, om sommige misdadigers te vatten. (Zo noemde de kerkvoogd die edele burgers). Onze zeer eerwaarde vorst vraagt lei gevolg aan de Raad om hem enige stadsdienaren te geven die zijne dienaren kunnen vergezellen en de voortvluchtigen op de landen Savoye vervolgen." Dit scheen te erg. La Baume vroeg de magistraten van Genève om tot verdrukking van de burgers die macht te gebruiken welke ze ontvangen hadden tot hun verdediging Hij wilde hen zijn gerechtsdienaars maken. Dit vermetele voorstel verwaardigde de syndicussen; ze aarzelden niet om de bisschop zijn vraag te

weigeren; nochtans daar ze graag zo lang mogelijk de vorst ontzagen, gaven ze aan hun weigering een bepaalde reden. "Houd ons ten goede," antwoordden ze de bisschop, "als wij dat niet kunnen doen; wij zenden vrezen dat de hertog, op wiens grondgebied onze lieden zouden moeten komen, het ons kwalijk nam, als schendende de traktaten."
Deze weigering bracht de bisschop in hevige toorn. Hij meende, wellicht te recht, dat de hertog van Savoye die schending van grondgebied door de vingers zoude zien, omdat het doel was Hugenoten gevangen te nemen. "Keer terug," zei hij tot zijn dienaar" en zeg aan die heren dat ze recht moeten doen; dat indien ze het niet doen er tachtig in de stad zijn die mij zullen bijstaan. Voeg er bij dat ze zorg dragen recht te handelen." De magistraten bleven standvastig. Maar de prelaat vond een kleine vertroosting in de hulp van lieden, die beter dan de heren syndicussen van Genève gezind waren om zijn gramschap te wreken.

Aimé Levet, in plaats van langs de rechter oever te vluchten waar zijn huis stond, had de voorkeur gegeven aan de linkeroever en was gegaan naar dat schone land dat gelegen is tussen de Rhône en het meer aan de een zijde, de berg Voirons en de Saléve aan de andere kant, en waar de brede opening, welke deze twee bergen tussen elkaar laten, de vrije blik verleent op de prachtige rei der Alpen van de Mont Blanc. Had Levet willen vermijden om de gewonen weg van de vluchtelingen in te slaan, waar men bijna zeker was gevangen genomen te worden? Wilde hij zich in de bergen verbergen, gelijk de schone Juli maand hem daartoe uitnodigde, de zachte en liefelijke helling van de Voirons bestijgen of door de pas de Trap genaamd, de steile zijden van de Salève beklimmen, wier verbazende rotsen de vlakte overschaduwen?
Het is mogelijk; andere vluchtelingen hebben het gedaan. Levet dwaalde enige tijd in dat gedeelte van de vallei waar de zandachtige stroom van de Arve een dof gemurmel deed horen; maar daar hij slechts bedacht was om zijn vervolgers te ontvluchten, dacht hij weinig aan het beschouwen van het verblindend gezicht van de Alpen door de Julizon verlicht, dat een treffend kontrast vormde met de sombere wegen welke hij toen bewandelde. Hij wist dat de Mamelukken, de priesters, de hertogsgezinden en vooral de heer de Montagny, burgvoogd van Gallaird, zijn spoor zouden doen volgen. Hoe vreemd was zijn lot! Voor enige maanden nog was hij een ijverig Katholiek; daarop had de verwonderlijke bekering van zijn vrouw de zijn ten gevolge gehad. Thans. dwaalde hij als een vluchteling, zonder een plaats te hebben waar hij zijn hoofd kon neerleggen. Wij kennen niet alle angsten die hij ondervonden heeft en alle tranen die hij weende. Nochtans verloor hij de moed niet, want hij kende Hem die zijn beschermer was en zijn recht handhaafde. Hij was verzekerd te kunnen bestaan voor God en zijn engelen, op dit ogenblik zelf waarop de mensen hem achtervolgden. Hij had ongetwijfeld achter zich wolven die hem zochten te verscheuren. Maar "God haalt zijn arme schapen zelfs uit de muil van de leeuwen."
Men vervolgde hem in der daad. Een kanunnik van Genève, de heer de Charanzonay, had Levet nageoogd; hij wist dat hij gevlucht was naar de kant van de bergen, en men hem moest zoeken in het baljuwschap van Gaillard of in het gebied van Bonne. Hij kwam dus overeen met de slotvoogd van Gaillard; de heer de Montagny, een goed Katholiek en Savoyaard, verleende hem gewapende bijstand.

Een compagnie voetvolk verliet het slot, en de jacht, met de kanunnik aan het hoofd, begon. Weldra hoorde de arme Levet de schreden dergenen die hem zochten, hij werd gegrepen. De kanunnik gevoelde behoefte zijn toorn te ontlasten; zonder andere vorm van proces, liet hij hem stokslagen toedienen; en na hem goed geslagen te hebben,

zond hij hem naar het kasteel van Gaillard in de gevangenis. Levet, omringd door zijn wachten, werd naar die sterkte gevoerd, gelegen op die plek waar de Arve het bergland verlaat en de vlakte instroomt, en waar reeds meer dan een onschuldige was opgesloten geweest. De ophaalbruggen vielen neer en werden weer opgehaald; de zware en oude deuren knarsten op hun hengsels; de schildwachten, met de hellebaard in de hand, zagen de Hugenoot voorbijgaan; Levet werd, als een dubbele misdadiger, als vrijzinnig en Evangelisch, in een laag hok geworpen. De gevangenneming van de man gaf van dat ogenblik af aan zijn vrouw de vrijheid weer.

Andere gebeurtenissen kwamen, slag op slag, in de loop van de 6de Juli, de bisschop en zijn hof verblijden, en de standvastigheid van de Raad alsmede de gerustheid van de burgers op de proef stellen. Een man die uit Waadland was afgezonden berichtte dat een zeker aantal goed gewapende Freyburgers te Nyon waren aangekomen en Genève bedreigden. Het waren de wrekers van het bloed van Wernli. "Gaat heen," zeiden de syndicussen tot de kapitein generaal Philippe, "en zorgt voor de veiligheid van de stad." Kort daarop berichtte een inwoner van Genève aan de Raad dat de Freyburgers, die te Genève waren, zich gereed maakten om naar het kasteel van Gaillard te vertrekken. Weldra kwam een derde en berichtte aan de syndicussen dut de Freyburgers te Noyon aangekomen het meer overstaken en men boven in de stad duidelijk hun schuiten onderscheidde, die naar het zuiden zeilden. Eindelijk vernam men van Gaillard zelf dat de bloedverwanten van Wernli, vergezeld door een groot aantal gewapende Freyburgers, de sterkte waren binnengetrokken en hun voeten wilden wassen in het bloed van de Evangelischen. de Raad wist niet wat te doen, en de stad was vol schrik.
Vooral in de huisgezinnen van de gevangenen had men vreselijke angsten te doorstaan. Men verbreidde in de stad de droevigste ge teelden over de strengheid waarmee de bisschop te werk ging met zijn gevangenen. Sommigen begonnen de moed te verliezen en vroegen (deze vraag werd ten tijde van de Hervorming dikwijls gedaan) waarom de discipelen des Evangelies niet alleen de verdrukkingen welke allen gemeen hadden moesten doorstaan, maar ook rampen waarvan hun vijanden bevrijd waren.
"O, " antwoordden de wijssten; "het koren wordt eerst met het stro samen in de schuur gedorst, maar later wordt het nog in de molen geperst en vermalen." Allen waren niet getroost, en uit veel bedroefde huizen stegen de smartkreten toen ten hemel.
De afgezanten van Freyburg intussen drongen bij de Raad aan om aan de bloedverwanten van Wernli het recht dat ze vroegen te verlenen, en verlangden dat men de zaak van de burgers van Genève, welke de 23e Mei en de 4e Juni na de dood van de kanunnik waren gevangen genomen, onmiddellijk in behandeling zou nemen.
De Mamelukken schreeuwden nog harder dan de Freyburgers en vroegen het vonnis van de elf notabelen die de 5de Juli waren gevat. Terwijl de zaak van de Freyburgers bepaald een rechtszaak was, was die van de Mamelukken meer een staatkundige; ze wilden van een rechtsgeding partij trekken om een omwenteling tot stand te brengen. de Raad gaf bevel aan de procureur van de schatkist om de beschuldigden voor te doen komen, gelijk de Genèefse grondwet voorschreef. Maar de fiscaal verklaarde dat hij zulks niet kon doen, omdat volgens bevel van de vorst de zaak voor deze moest gebracht worden. De bisschop verlangde tegelijk rechter en partij te zijn, en zijn kerkelijke willekeur in de plaats te stellen voor de beschermende vormen van de wereldlijke rechtbanken. De verontruste magistraten begaven zich onmiddellijk bij de vorst, om hem nederige, maar krachtige vertogen te doen.

Pieter De la Baume kwam juist van tafel toen de syndicussen zich tot hem vervoegden. "Ik verlang de zaak voor mij gebracht te hebben," zei hij, "ik heb mijn redenen." De syndicussen stelden hom voor dat hij genade kon schonken aan veroordeelden, maar niet het vonnis vellen over beschuldigden, die noodzakelijk voor de wettige gerechtshoven moesten verschijnen. "ik wil dat de zaak voor mij gebracht worde," herhaalde de bisschop. De verontwaardigde syndicussen groetten de vorst en vertrokken, Sebastiaan van Diesbach, de baanderheer van Weingarten en andere afgevaardigden van Bern waren te Genève gekomen, en, zoals schijnt te blijken, was Baudichon De la Maison-Neuve met hen teruggekomen. De syndicussen riepen hun tussenkomst in, en de Berners spraken met de bisschop; maar de stijfhoofdige en hartstochtelijke geestelijke, was aan dat oor doof. Hij spande het koord, al moest het ook breken. "Ik wil de zaak voor mij gebracht zien," zei hij weerom.
Niet alleen in het paleis liet zich toen de adem van een blinde geestdrijverij gevoelen; hij bewoog de Mamelukken, vervoerde de bisschoppelijke en zelfs enige Freyburgers. Ze hadden de vrijheid en de Hervorming de dood gezworen, en zagen reeds uit naar de middelen om te beletten dat ze Genève meer zouden inkomen. Ze gingen op en af en waren onvermoeibaar. Men zou gezegd hebben als men ze zo zag, (de vergelijking werd gemaakt), dat die mannen, na de zondvloed levende en die wilden beletten dat de wateren opnieuw hun woning kwamen overweldigen, dat ze tot elkaar zeiden: "Laat ons een toren maken welks top tot de hemel reikt." "Zij bouwden de toren van Babel," zen; een tijdgenoot, "menende als reuzen tegen God te strijden."
En werkelijk streed men. Dezelfde dag, 7 Juli, zagen enige ruiters van de bisschoppelijke partij, die te Plainpalais voor het klooster van hun vrienden de Dominicanen heen en weer reden, drie van de aanzienlijkste burgers van Genève voorbijgaan, de kapitein generaal Philippe, Jan Lullin, later syndicus, en Frans Favre die het volgende jaar lid werd van de gewone raad.
Direct reden de ruiters op hen af en riepen hun toe: Verraders! Lutheranen!" Die drie Hugenoten waren bij de Mamelukken gehaat en gevreesd, als bekend voor mannen die hun leven vuil hadden voor de aloude vrijheden van hun land. Zo men hen niet op de eerste lijst van de beschuldigden had geplaatst, was dat enigszins uit vrees, want hun stoutmoedigheid was onbedwingbaar óf ook omdat men liever was begonnen met vrome Evangelischen gelijk Chautemps en Levet. Wel is waar was Ami Perrin gevat; maar zonder die grote verandering te hebben gekend, welke de Schrift wedergeboorte noemt, stond hij toch steeds in het eerste gelid en als er op aankwam de zaak van de Hervorming te steunen. Hij was het die Farel krachtig had beschermd. Daarenboven verstonden de bisschoppelijke gerechtsdienaars niet zeer goed om onderscheid te maken tussen Protestanten die het inwendig en die welke het slechts uitwendig waren. Niettemin konden noch vervolgingen, noch beledigingen de moed van de burgers doen bezwijken. Ze wisten dat God vaak de bozen enige dagen lang laat werken, en vergunt dat men hoge stellaadjes tegen de Zijnen opricht. Dan slaat Hij eensklaps dat grote gevaarte uit elkaar, verbreekt de stukken die samengevoegd waren en verstrooit ze, zodat dat gebouw, welks top zeer hoog moest gaan, in puin neervalt en vergaat.

De syndicussen, besloten om de bisschop en zijn aanmatigingen In bestrijden, vergaderde de 8ste Juli de Raad van de Zestig, en brachten daar voor dat de bisschop zich voorstelde Genève onder het beheer van de willekeur te brengen, en dat hij om te beginnen voorgenomen had de aanzienlijkste burgers zelf te vonnissen. De toekomst waarmee Genève bedreigd werd vervulde de vergadering met ontroering en vrees. Wat te doen? Zou men geweld, staatkunde of diplomatie gebruiken? De mannen van Genève zochten tot hun verdediging eenvoudiger, en treffender wapenen; ze namen de

toevlucht tot een van die stappen, welke bijna enig zijn in de geschiedenis, en een geur van oudheid van zich geven.
Te Genève woonden enige Nestors van de vrijheid die, hun grijs hoofd te midden van hun zonen kleinzonen en achter kleinzonen verheffende, woorden vol wijsheid lieten horen. Tot hen nam men doe toevlucht. Enige raadsheren, wellicht hun zonen, gingen hen helen, en die eerwaardige getuigen van de aloude vrijheden verschenen veer de raad; men verzocht hun te gaan zitten. Ofschoon de krachten van hun lichamen verzwakt waren, sloeg hun hart misschien nog harder voor het vaderland dan in hun vorige dagen, en hun geheugen herinnerde hun met grote duidelijkheid de tijden van vroeger. Toen zij dan ook de gevaren vernamen, welke het gemenebest bedreigden, de voornemens van de bisschop om de rechterlijke macht aan zich te trekken, werden ze van droefheid en schrik vervuld. "De criminele zaken," zeiden zij, "komen de burgerlijke overheid toe; het gebruik heeft in dat opzicht nooit verschild, en de aanmatiging van de bisschop om zich die toe te eigenen is een ongehoorde nieuwigheid."!
De raad van de Zestig besloot aan de vorst de vier syndicussen en zes van die ouden af te vaardigen; de laatste gevoelden zich gelukkig vóór hun dood een laatste getuigenis te geven aan de vrijheden 1van hun vaderstad. Heeft de bisschop zich niet bekommerd over de oude papieren van het oude Genève, zal hij zich dan ook niet storen aan haar grijze burgers?
Dat gezantschap, langzaam de straten doorgaande, begaf zich naar het paleis. De vaderen des lands gingen met wankelende schreden, ondersteund door jongeren, en kwamen aan de woning van de trotse priester, die Rome naar de oevers van het meer Leman had gezonden en die daar de eerbiedwaardigste rechten met de voeten trad. Nooit hadden mannen, die voor de onafhankelijkheid eens volks gingen pleiten, in die mate de deelneming, het medegevoel en de eerbied ingeboezemd. Men volgde hen met de ogen, zegende hen, en gebeden stegen ten hemel dat God met zijn kracht dat buitengewoon pleidooi voor de vrijheid met zijn kracht mocht begeleiden.
De bisschop, onderricht van die stap, had zich willen omgeven door hetgeen aan zijn overweldigingen een bepaalde schijn kon geven. De afgevaardigden vonden dan ook, bij het binnentreden van de zaal van het bisschoppelijk paleis, niet alleen de kerkvoogd, gezeten in al zijn praal, niet alleen zijn raadslieden, dienaren en de afgezanten van Bern en Freyburg om hem heen geschaard, maar zelfs de bloed-verwanten van de kanunnik.
Tegenover de grijsaards van Genève stelde Pieter De la Baume de verzoekers van Freyburg. De syndicussen &tikten eerbiedig hun verwondering uit dat hij de Raad voor verdacht scheen te houden; dat verscheiden aanzienlijke burgers in, de boeien waren geklonken; en eindelijk dat zijn Hoogheid tegen de wetten in deze zaak voor zijn rechtbank wilde trekken. Maar terwijl de grijsaards de vorst te gelijk zacht en doordringend aanzagen, en hun grijze hoofden, als het ware, de vroegere tijden voor hem deden verschijnen, vroegen de verwanten van Wernli, terwijl ze hun zwarte klederen bewogen, opnieuw om wraak, verklaarden dat de vorst zich verbonden had hun recht te doen, en eisten van hem dat hij zijn beloften zou gestand doen," zei de bisschop terstond, "ja, ik trek de zaak voor mij."
De syndicussen, vast besloten niet af te gaan van de geachtste wetten van de Staat, ontrolden voor de vorst de oude grondwet des volks, wezen hem met de vinger het twaalfde artikel aan en lazen het voor. "Dat het onderzoek van de kwaaddoeners onder de leken, of welke andere rechtszaak ook, niet mag en kan gedaan worden, dan door de syndicussen en vier burgers van gezegde stad Genève te benoemen, de laatste door de overige burgers te kiezen. En dat de kennisneming en het vonnis van de

bovengenoemde kwaaddoeners, toekomt en moet toekomen aan gezegde burgers en niet aan iemand anders."
Toen de grondwet aldus gesproken had, zweeg de syndicus.

Daarop naderde de grijsaards, welke tot dat ogenblik het stilzwijgen bewaard hadden, en wier deftige, ernstige en vaste houding eerbied afdwong, een van hun in naam van allen het woord voerende, verhief zijn bevende handen, en " verklaarde dat zo altijd de wet van Genève was geweest en dat ze nooit in hun lange leven de smart hadden gehad te zien, dat de vorst die met voeten trad."
De zwakke stem dezer eerwaardige mannen en hun kalme blikken gaven aan dat, getuigenis een onbekende en als het was een hemelse kracht. Er heerste in deze eenvoudige toespraak ten gunste van de vrijheid meer treffender welsprekendheid dan in de meest bewonderde redevoeringen van een Cicero of een Demosthenes. Maar zo de vrijheid nooit treffender was geweest, het despotisme was ook nooit hardnekkiger geweest. Tevergeefs bezwoeren de syndicussen de bisschop, in naam der wetten, in naam van God, om hun volgens de regel de gevangenen over te geven, opdat ze die overeenkomstig hun ambt konden oordoelen, Pieter De la Baume riep slechts onophoudelijk: "Ik kan dit niet toestaan; ik heb de zaak aan mij getrokken." De afgevaardigden van Freyburg verzochten de syndicussen om alleen voor ditmaal de eindt van de bisschop toe te staan. Maar de overheidspersonen van Genève wilden noch nu noch later de schending van de vrijheden van de mud toestaan. Ze verlieten treurig gestemd het bisschoppelijk paleis en de grijsaards volgden hen.

Toen ze op het raadhuis terugkeerden, was de Raad van de Zestig nog vergaderd; ze gaven verslag van hun zending; ze berichtten (Int de vorstbisschop volhardde bij zijn schandelijk *non possurnus,* en hoezeer de raad, bij het horen van dat verslag, een grote teleur delling ondervond, zo wankelde toch niemand. Die mannen van Genève kenden de getrouwheid welke vrije mannen verschuldigd zijn aan de instellingen van hun voorouders. De afgezanten van Bern vroegen toen om een gehoor. Meegesleept door de Freyburgers hun bondgenoten, en door de raadslieden van de bisschop, meenden die fiere Berners, ontrouw geworden aan hun roem, dat de inwoners van Genève wel een enkele maal, in dit geval alleen, afstand konden doen van hun charter en van hun rechten. Sebastiaan van Diesbach nodigde dus de Raad uit om te zien of hij niet zou kunnen "toestemmen in die eis, waarvan de kerkvoogd volstrekt niet wilde orgaan." Derhalve, de enige bondgenoten van Genève verzoeken elven om de weg van de bemiddeling in te slaan. de Raad beraadslaagde, en de Zestig waren van hetzelfde gevoelen.
Ziehier het besluit zoals de secretaris het in de registers heeft geboekt. Is besloten aan de Heren van Bern te antwoorden dat wij niet zullen toestemmen in die aanvrage, omdat ze geheel tegen onze vrijheden mimischt, en hun te vragen of ze ons met hun raadgevingen "Wen bijstaan." De Heren van Bern zagen niet graag dat men bennen raad verwierp; maar bij het heengaan zeiden ze toch tot elkaar dat zulke mannen de vrijheid wel verdienden.
Deze nieuwe weigering maakte de Mamelukken wanhopig. Ze waren overeengekomen om zich van de dood van Wernli te bedienen van een oorlogswerktuig dat het gebouw van de Geneefse vrijheden en doen instorten, de eerste gerechtshoven van de Hervorming zou neerwerpen, en in de plaats daarvan hun leringen betreffende de oppermacht van de paus en de vorst zou vaststellen. Bij gevolg vroegen ze de samenroeping van de Twee Honderd, in de hoop daar stemmen ten hun voordele te vinden.

De volgende dag verenigde zich derhalve de grote raad, en de afgezanten van Freyburg verschenen, omringd door een groot getal bloedverwanten en vrienden van de kanunnik, bedroefd, terneergeslagen, stom als de smekelingen van de oude tijden. De meesten van hun werden niet door dweperij bezield. Ze hadden in hun kindse jaren met Wernli gespeeld; ze hadden hem in hun jongelingsjaren lief gehad; ze eerden zijn gedachtenis, nu een verschrikkelijk ongeval hem in de straten van de stad dood had neergestrekt. Hadden ze hem in de ure van gevaar niet kunnen verdedigen, thans wilden ze alles doen opdat het uur van de wrake sloeg. Het was niet genoeg dat zijn lijk door hun tranen was besproeid, het bloed van de slachtoffers moest stromen op de plaats zelf waar de martelaar was getroffen.
"Zeer geëerde Heren, zei de broeder van de kanunnik, "het recht dat de mensen elkaar verschuldigd zijn is op aarde in het hart van de rechtvaardigen geschreven; waarom zou gij het dan met voeten treden? Gij hebt ons nog geen recht gedaan over de dood van hem die onze broeder en vriend was; integendeel, gij hebt de schuldigen zes weken lang in de stad laten heen en weer gaan. Zijn lichaam rust,in het graf, maar zijn bloed op de stenen uwer stad vergoten, roept om wraak. Zo gij niet de degen zijt gewapend, is dit niet alleen om er vertoning mee te maken, maar om de kwaaddoeners te treffen. En toch zijn uw rechtbanken stom en uw zwaard sluimert. Vergunt dat Zijn Hoog Eerw. De zaak aan zich trekke. Als gij dat weigert, weet dan wel, dat wij een andere weg zullen zoeken om de dood van onze vriend te wreken, en wij zullen onze smart en onze toorn koelen in het bloed, in plaats van in de wateren des rechts."
De Freyburgers spraken alsof er sprake was van een moord; ze vergaten dat de kanunnik. Zich met een harnas had bedekt, dat hij de hellebaard had opgenomen, geheel gewapend naar de plaats van oproes was gesneld, de reeds bedaarde opgewondenheid weer had opgewekt, de Hugenoten had aangevallen en dat deze van hun wapens hadden gebruik gemaakt voor hun wettige verdediging. De gelastigde van Freyburg ondersteunde de welsprekende bedreigingen van Wernli 's broeder.

De Twee Honderd begrepen dat een oorlog met Freybnrg en Savoye het gevolg zou zijn van hun weigering; maar ze hadden zich op de rots des rechts geplaatst, en bleven daar onwankelbaar staan: "Wij kennen geen schuldigen die men ongemoeid in de stad heeft laten gaan en komen," zeiden zij, "zijn er geweest, dan ligt de schuld aan de fiscaal, wiens ambt meebracht hen gevangen te nemen, en niet aan ons, die rechters zijn. Wat betreft de vergunning aan de bisschop om de zaak aan zich te trekken, wij kunnen dat niet; het zou een schending zijn van onze vrijheden, voor welke, sinds eeuwen, wij en onze vaderen, menigmaal onze personen en goederen hebben veil gehad." De syndicus voegde er bij dat de Raad zou toestemmen dat de bisschop twee personen benoemde om het onderzoek en het verhoor bij te wonen, maar op voorwaarde dat ze geen beraadslagende stem zouden hebben. De Freyburgers en de Mamelukken konden niet besluiten dit voorstel aan te nemen ze waren vooral verontwaardigd bij de gedachte dat de syndicus van de wacht: Onnet, wielt ze verdachten de Hervorming toegedaan te zijn, onder het getal van de rechters behoorde, terwijl hij, naar hun mening verdiende op het bankje van de beschuldigden te zitten.

Als de bedoeling alleen geweest was om de bewerker van de dood des kanunniks te straffen, zou de kerkvoogd zich misschien op da syndicussen verlaten hebben; maar hij was voornemens de vrijheid en de Hervorming te Genève uit te roeien, en vertrouwde daarbij alleen op zichzelf. Bij de smekingen, bedreigingen en het geweld, wilden sommigen nog redeneringen voegen. Er was geen soort van nawijzen die men niet voortbracht in de schoolse redetwisten, om te luiwijzen dat priesters de beste

rechters waren, zelfs in burgerlijke en staatkundige zaken. Dat vreemde voorstel werd aangetoond in de vorm van sluitrede.
De eerste stelling luidde: "Hij die het dichtst bijGod verkeert is het meest geschikt tot oordelen."
De tweede stelling: "De geestelijken zijn nader bij God dan de leken." En daarop volgde de conlusie: derhalve."
Ook bediende men zich van bewijsredenen ontleend aan de sterrenkunde. "Gelijk er in de wereld twee grote lichtgevende lichamen zijn," zei men, "Zo zijn er ook twee in de maatschappij. De Kerk is de zon en de Staat is de maan. De maan heeft geen licht in zich zelve; al het licht komt van de Zon."
Het is dus klaarblijkelijk dat de Kerk, formeel en krachtig, de tijdelijke rechtspraak in de Staat in zich bezit."

Dergelijke bewijsvoeringen hadden grote kracht in de ogen van de Kerkvoogd; hij benoemde twee afgevaardigden, zijn schout en zijn advocaat, en zond hen naar de Raad van de Twee Honderd met bevel de rechten van de zon vol te houden. De vereniging van de twee machten in een enkele persoon verschafte hun het voorname bewijs. In hun redevoeringen werd niet meer gesproken van de bisschop, maar alleen van de vorst. "De bisschop is uw vorst, verklaarden zij; gij Heren syndicussen, zijt zijn dienaren; hij kan u das bevelen als zijn onderdanen; en als hij een zaak die onder uw handen berust tot zich wil trekken, dan blijft u niets over dan te gehoorzamen."
Deze theorie van de opperste macht kon in Genève had gelden. "Wij zijn geen dienaren van de vorst," antwoordden de magistraten, maar syndicussen van de stad, gekozen door het volk, en niet door Zijn Hoog Eerw. Hij bezit generlei macht om ons aan te stellen; zelfs zijn dienaars, door hem aangesteld, leggen bij ons rekenschap af, terwijl wij die aan niemand afleggen."
Daarop zeiden de syndicussen, terwijl ze zich tot de Freyburger afgezanten keerden: "Mijne heren gij die ons hebt geholpen in de dagen van Berthelier, helpt ons ook in deze ure. Niet wij, maar de bisschop en zijn dienaars veroorzaken alleen het oponthoud waarover gij u beklaagt. Laat twee afgevaardigden van de bisschop, twee van Bern en twee van Freyburg het proces bijwonen, en getuigen zijn van onze billijkheid." Daarop voegden ze er bij, trots dat ze geen voet gaven aan de aanmatigingen van de bisschop: "Wij doen die aanbieding, niet als iets verschuldigds, maar om onze vorst te behagen."

De bisschop hield zich aan zijn eis; de afgezanten van Bern een einde willende maken aan het geschil, stelden voor dat de zaak in handen werd gesteld van twee rechters te benoemen door de raad, twee door de bisschop, twee door Bern en twee door Freyburg. De burgers van Genève antwoordden dat het een volk niet vrijstond het minste gedeelte van zijn rechten op te geven; en, vermoeid door die eindeloze schermutselingen, voegden ze er bij:;Als men ons aanbod weigert, dan zullen wij de algemenen volksraad samen roepen, en doen wat die bevelen zal." De Berners, zeer goed wetende dat indien de zaak voor het volk gebracht werd, geen schikking meer mogelijk zou zijn, riepen uit: "Doe dat toch niet, bidden wij u."
Terwijl zelfs Bern bij de syndicussen aanzoek deed om toe te geven, bezwoeren de vrouwen, de bloedverwanten, de vrienden van de gevangenen hen om in hun tegenstand vol te houden. elke morgen vreesde men te horen dat het te laat was om te handelen. "Het is tijd om een einde aan de zaak te maken," zeiden de syndicussen tot de Berners. "De gevangenen zijn slechts aangeklaagd; is het recht dat men hen doe lijden als of ze schuldig waren? Gaat dan heen en spreekt zelf ronduit met de vorst;

brengt hem de plicht onder de ogen waartoe onze vrijheden hem noodzaken."
De Berners begaven zich naar het bisschoppelijk paleis, maar noch de bisschop, noch de Freyburgers, die toen bij hem waren, wilden in iets toegeven. "De Heren van Genève," antwoordde Pieter De la Baume droogjes, "willen niet anders doen dan ze gezegd hebben. Wel nu! ook wij, wij zullen niet anders doen dan wij hebben verklaard." De Freyburgers voegden op dreigenden toon daarbij: "Wij keren weer naar huis, en daar. Zullen wij op andere middelen denken." Dat middel was de oorlog. De Freyburger afgezanten zouden met legermachten terugkeren.

Terwijl die dingen plaats hadden, zaten de Hugenoten en de Evangelischen, op bevel van de kerkvoogd gegrepen, in zijn gevangenissen, met de boeien aan handen en voeten. Pieter Vandel, Claude Pasta, de heer de Compey" Domaine dArlod, de krachtige Ami Perrin en de overigen, zonder Jaquèma te vergeten, wachtten hun lot af in de duistere onderaardse holen van de bisschoppelijke residentie. In alle huizen van Genève, en op het stadhuis, dacht men onophoudelijk aan hen. De gevangenen," zei men"worden nauw bewaakt. Die strengheid wekte het algemene medelijden op, en de secretaris van de Raad vermeldde die zelfs in de registers. Maar al had de bisschop hen ook kunnen beroven van de vrijheid van beweging, er was een andere die hij hun niet had kunnen ontnemen, en die een liefelijke vertroosting voor hen was, die het Evangelie in hun hart hadden opgenomen. Hoewel ze gebonden waren en hun voeten in de stok waren gekneld," zegt Calvijn "nochtans prezen ze God en baden." De Hervormer spreekt van Paulus en Silas, in de gevangenissen van Philippi gekerkerd; maar hetgeen hij zegt van de vrijheid des gebeds, die zelfs onder zware ketenen bestaat, kan worden toegepast op enige dergenen die toen in de gevangenissen van den kerkvoogd zaten.

Het gerucht verbreidde zich toen, in de gehele stad, dat de bisschop in het geheim boten liet gereed maken om de gevangenen naar een kasteel te brengen. Men zeide, dat sterke schippers gereed waren de roeiriemen te nemen, dat gewapende mannen de gevangenen zouden begeleiden en dat als ze eens op het meer waren, de bisschoppelijke dienaars met de syndicussen en de Hugenoten de draak zouden steken. Deze geruchten wekten de toorn van de burgers nog meer op. Een hunner, een stoutmoedig man, Pieter Verne, de blikken vestigende op de boten, welke aan de oever waren vastgemaakt, zocht oenig middel om die onwettige wegvoering te verhinderen; hij meende er een gevonden te hebben, eenvoudig, maar onfeilbaar, naar hem toescheen, en wachtte met de uitvoering, (wat wij later zullen vermelden) tot dat de sluiers van de nacht hem onttrokken aan de blikken der vijanden.
Dachten de raadslieden van de vorst er aan om de gevangene Hugenoten te verwijderen, sommige Mamelukken verontwaardigden zich dat er nog zulk een groot aantal in vrijheid was en dat de bisschop zo traag was met hen allen op te liggen zonder er een over te laten. Het scheen hun toe dat de coup d' Etat, of liever de overrompeling, die ze gedroomd hadden, op de lange baan geschoven werd; zo een stoute onderneming zal slagen, moet de uitvoering spoedig geschieden, dit wisten zij. Enige van hun stelden zich in het hoofd het dralen van de overheid te vergoeden door enige onverwachte aanvallen.

Het was in de oogsttijd. Een van de burgers uit de aanzienlijksten der stad, Jan Ami Curtet of Curteti, iemand die het Evangelie zeer eengen was, en van een familie door de hertog Philibert de Schone in de adelstand verheven, was 's morgens uitgegaan om een veld te bezoeken dat hij bezat aan de oevers der Arve. Hij bezag de stengels, de

aren; alles kondigde een schone oogst aan. We beide dat het koren, als het eens rijp is, niet kan verdragen dat men loeft met de inzameling, gaf Curtet bevel aan de werkman die bij hem was om de aren onder de sikkel te doen vallen; maar hij zou op dezelfde plek vallen vóór die tijd. Een plotseling gedruis wordt vernomen; vermomde lieden verschijnen, vallen op hem aan, werpen hem op de grond, slaan hem en laten hem voor dood liggen ep zijn veld. Het gerucht van die daad kwam al spoedig in de stad. Men zei dat het vermomde edellieden waren die hem vermoord hadden. Op het horen van die treurige tijding snelden de bloed verwanten en vrienden van Curtet met hun vuurroeren gewapend, ten getale van omtrent veertig naar de Arvebrug; ze namen de ongelukkige op, die zwaar gewond was, en met die treurigen last beladen, keerden ze in de stad terug met langzame schreden, maar met ziedende toorn in het hart. Toen de stoet een huis voorbij trok waar Freijburgers woonden, riep een burger van Genève uit de menigte tot hen: Snoodaards! Verraders!"
De Freyburgers, onschuldig aan die moord, zwoeren dat ze rekenschap zouden vragen van die belediging. Maar die droevige stoet, langzaam de hoofdstraten van Genève doortrekkende, onder de vensters van de beste burgers, deed wel andere gedachten opkomen. Men vroeg of de aanhangers van de vorstbisschop bij de onwettige gevangennemingen ook nog de moord meenden te voegen? of het voldoende was een masker en vreemde klederen te nemen om het leven aan burgers te benemen, zonder enig gevaar voor zichzelf? En of elke Hugenoot, op het ogenblik dat hij zich bezig hield met de eenvoudigste zaken, eensklaps kon worden neergeveld door een gemaskerde vijand, in de velden welke zijn voorouders hem hadden nagelaten?
Terwijl deze gevaren zich samen hoopten boven de hoofden van de vrienden van de Hervorming in Genève zelf, vertoonden zich niet minder grote gevaren in de omtrek van de stad. De lieden die uit de velden, welke aan de linker oever van de Rh8ne en van het meer gelegen waren, in de stad kwamen, verhaalden dat gewapende lieden uit Freyburg en Savoye steeds in grote getale te Gaillard samen kwamen, en dat een lid van de familie Wernli over een gedeelte van hun het bevel voerde. Men wist dat zijn bloedverwant, verontwaardigd over de dood van de kanunnik, in zijn hart bij de liefde en de eerbied, die hij zijn nagedachtenis toedroeg, een sterker gevoel voegde, dat van de wraak. De ridders en de soldaten die hem omringden werden door zijn toorn aangevuurd. Maar naar het zeggen van die landlieden verzamelden zich die gewapende mannen niet alleen te Gaillard, maar ook een weinig hoger, naar de kant van de bergen, te Etrembières, waar men de Arve overtrok in een pont om te komen in het gebied van Mornex. Ook nog hoger, rondom de schilderachtige heuvel van Montoux en vooral in het dorp Collonges, gelegen aan de voet van de heuvel. Tevens brachten lieden, welke zich naar Genève begaven, van de rechter oever van de Rhóne en van het meer, naar de kant van de Jura, dergelijke tijdingen mede en spraken van gewapende manschappen in het land van Gex, bijzonder op de Saconnex op drie vierde mijl van Genève. De stad begon door haar vijanden omringd te worden.

Het ogenblik waarop de plannen, welke de bisschop te Arbois had beraamd, eindelijk zouden vervuld worden, scheen nabij. Deze kerkvoogd, die aan zijn vriend Besançon Hugues verweet dat hij niet genoeg geblaft had om de val van zijn gezag te beletten, stelde zich niet alleen voor zelf te blaffen tegen de wolven, maar hen ook te verscheuren. Een van die priesters welke Rome in de rei van de vorsten van de natiën had gesteld, zei Ik ben gewoon iets door kracht uit te voeren. Ik zal zien wat het zijn zal. Vertrouw niet op mij." Deze bisschop bereidde zich zijn orakels te vervullen.
De toekomst van Genève was bedreigd.
De 10de Juli 1533 schenen sombere wolken zich over die edele stad samen te trekken.

Een dweepzieke partij maakte er het doodskleed gereed waarin ze de onafhankelijkheid van de burgers en de Hervorming van de Kerk meende te begraven. Deze stad, voor welke velen reeds roemrijker lot hadden gedroomd, zou in een vlek worden veranderd, in de wereld een vergeten plek beslaande, onderworpen aan de krachtige invloed van Rome, zonder licht en vrijheid

Doch in de hemel was het anders bepaald. God bereidde te gelijk Genève en Calvijn om samen een slag te leveren, van welks uitslag de zegepraal van het Evangelie en de vrijheid van de nieuwere tijden zou afhangen. En om die roemrijke gebeurtenissen veer te bereiden, zouden de schreden van de grote Hervormer zich weldra, zonder voornemen van zijn kant, richten naar die kleine, deelt krachtvolle stad, enig in haar soort in Europa, en waaraan die man Gods geenszins dacht.
Wij zullen ons wel wachten van niet te erkennen dat ook andere volken hun steen hebben aangebracht tot het gebouw van de Godsdienstige en burgerlijke vrijheid. Uit Zwitserland, Duitsland, Nederland, Engeland, Frankrijk, en later Amerika, ook nog uit andere huilen, zouden enige van die slagen komen welke bestemd waren om dil zegepraal van het Godsrecht en van de vrijheden van de mens te verzekeren.
Nochtans hebben Calvijn en Genève daaraan iets toegebracht. Bij Calvijn stond een onbreekbaar besluit vast. God had aan deze man gezegd gelijk eertijds aan een van zijn profeten: *Uw voorhoofd heb Ik inmaakt als een diamant, harder dan een rots: vrees hen niet, en ontzet u niet voor hun aangezichten, omdat ze een weerspannig huis zijn.*
Het was geen toeval, gelijk men zegt, dat zulk een karakter geroepen was te midden van een volk dat een onbedwingbare tegenstand uit de volstrekte oppermacht had betoond in geduchte worstelingen, besproeid met het bloed van zijn beste burgers. Op het ogenblik waarvan spreken bereidde God Calvijn en Genève voor, ieder voor zich; maar de vereniging van die twee naturen, voor elkaar voorbeschikt, als ik mij zo mag uitdrukken, kon niet nalaten belangrijke uitwerkselen in de wereld te hebben. Hervormer zou in dit kleine deeltje land een zedelijke kracht verenigen, welke zou bijdragen om in Europa de Hervorming te redden en om er, in enige meer begunstigde streken, kostelijke vrijheden te bewaren, tot welke alle tinduin gelijke rechten hebben.
In de zestiende eeuw moesten een groot man en een klein volk tul middelpunt dienen voor de Hervorming. De standvastigheid van de een, de geestkracht van de ander gelijk het staal gedoopt in de wateren des Evangelies, moesten de toon aangeven aan groter, en wellicht minder krachtige volken, en op andere krachten het zegel van de eenheid drukken. Een klein vuur hoeveel houts steekt het aan?

In afwachting van die nieuwe dageraad, heerste droefheid binnen Genève. De Hervormers waren verjaagd; hun ijverigste dim welen waren in de boeien geklonken of dwaalden in de velden nee! het zwaard hing boven het hoofd van alle vrienden van Gods W teel. De Mamelukken zegevierden. De vrienden des Evangelies en die van de vrijheid vroegen angstig of de dag van grote rouw aangebroken was. De vrouwen van de gevangenen en van de vluchtelingen verwachtten elk ogenblik een droevig bericht te vernemen.
De kinderen riepen hun vaders en zagen hen niet weerkomen. Alom gezucht, beklag, vrees en ook kreten van toorn.
Enige zielen echter, die hun vertrouwen op God stelden, behielden enige hoop. Wetende dat "God geen God is dan wanneer Hij op een troon zit, dat wil zeggen wanneer Hij de wereld regeert," vreesden ze van de kant van de aardse machten niets, hoe schrikkelijk het ook mocht wezen."

Onder alle bewogen harten en neergeslagen blikken, waren er ogen die, ofschoon van tranen nat, zich toch ten hemel verhieven met een glans van hoop en geloof.